

NORBERTINUM KÖNYVTÁRA.

A5 - 11

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

MAGYAR

SZÓNOKOK ÉS STATUSFÉRFIAK.

MAGYAR

SZÓNOKOK és STATUSFÉRFLAK.

(POLITICAI JELLENRAJZOK.)

KIADJA

HECKENAST GUSZTÁV ÉS TÁRSASÁGA
BUDAPESTEN
ÁRTERVEZÉS

CSENGERI ANTAL.

PESTEN, 1851.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

5277

943.91

089943

155594

ELŐSZÓ.

A művet, melly ezennel világ elé megyen, dicsérje saját érdeme. Nyert-e általa, vagy nem, a hazai történetírás: ítélje meg a közönség.

Csak egy pár szót előlegesen.

Kezdetben csupán rövid, de a divatosaknál hübb, lelkiismeretesb rajzokat akartam adni. Így készült Beöthy és Szemere jellemzése; — e félig aetheticai, félig politicalai dolgozatok.

Munka közben később nagyobb terjedelmet nyert vállalatom, s egész életírásoknak is helyet adtam:

A háttér mindazáltal, hol a történetírás az elvihartzott forradalom idejét érinté, többnyire hiányos. S ilyenkor az arczkép körrajzai is elmosódnak.

Mentsék e hiányokat a körülmények, — mik miatt e közel napok nem alkalmasok a forradalom előadására. Még az adatok sincsenek tisztában.

Pótolhatjuk-e később uj kiadásban munkánk ezen és egyéb hiányait: a részvéttől függ, mellyel a közönség e kötetet fogadja. Attól függ e munkának folytatása is.

Mi egyébiránt az egyes jellemrajzokat illeti :

Nagy Pál életírásához egy igen tisztelt barátom nyújtá az adatokat, — régi ismerője a jellemzett egyéniségnek s követtársa már az 1836-ki országgyűlésen. S azért e jellemrajzban — némi szerkesztői igazításokon kívül — összeállítás, felfogás többnyire ezen érdemes barátomé.

Dessewffy Aurél életadatait részint saját naplótöredékeiből, részint azon bevezetésből meritém, melly munkájának német kiadása előtt áll.

Szalay életírásának ittott kiegészítését P. E. barátomnak köszönhetem. S csak a napokban lettem figyelmes hazánk e nagy publicistájának egy újabb művére, melly előttem, mikor jellemzését íram, még ismeretlen volt. A röpirat czime : „Lettres sur la Hongrie.“

Megjegyzem végre :

mikép e munkából terjedelmes kivonat németül is meg fog jelenni. Írói jogunk biztosítása végett tehát minden fordítás ellen tiltakozom.

Kelt Pesten, 1850.

Cs. A.

TARTALOM.

	Lap.
Nagy Pál	1
Beöthy Ödön. Cs. A.	18
Deák Ferencz. T. L.	27
Bezerédj István. B. Gy.	47
Szemere Bertalan. Cs. A.	59
A két Wesselényi Miklós. K. Zs.	85
Szentkirályi Móríc. Cs. A.	187
Fötvös József. Cs. A.	205
Dessewffy Aurél. Cs. A.	229
Kölcsey Ferencz. P. E.	285
Széchenyi István. K. Zs.	333
Szalay László. Cs. A.	513

Igazítások.

Lap. sor.

- 16. 26. „Valódi Götz von Berlichingen :“ *kimarad.*
- 29. 16. engedékeny *olv.* engedékenyen.
- 31. 32. vagy *olv.* nagy.
- 33. 2. vitézsége *olv.* részegsége.
- 34. 16. ki érthető *olv.* kísérhető.
- 39. 22. kifejthetnők *olv.* kifelejtethetnők.
- 41. 6. kérdeni *olv.* kezdeni.
- 42. 13. tegyünk *olv.* ne tegyünk.
- 45. 35. törekedés *olv.* töredékes.
- 62. 11. Testhordásában volt némi fesz, némi nehézség : *olv.* Testhordosdásában
stb. nehézkes-ség.
- 68. 30. Sokan nem akarnak : *olv.* akartak.
- 166. 20. izgatás *olv.* igazgatás.
- 180. 31. izgatás *olv.* igazgatás.
- 245. 22. 1823-ki orsz.gy. *olv.* 1825.

NAGY PÁL.

Felsőbüki **Nagy Pál** azon egyéniségek közé tartozik, kiknek political életében hiányzik az összehangzás.

„Köpenyforgató!“ kiált a sokaság, megfedkezve a háláról, melyet az ősi alkotmány lovagias szellemű védője, a magyar reformok atyja, s nemzetiségünk megmentésében, political téren, a legelső bajnok érdemel.

Csalatkoztok, ha azt hiszitek, hogy Nagy Pálnak elvei vagy szándokai változtak volna.

Nagy Pál jellemében onnan látszik a következtelenség, mivel political rendszerében a természetszerű kifejlődésnek helyet nem engedett, s az ő magyar alkotmányt, nem mint folyton alakuló életművezetet, hanem mint az élet változásain kívül helyezett művet, mint bevégzett ténnyt tekintette. Azonban e felfogás s azon korlátok, melyek közt ő a magyar állapotokra nézve rendszerét összeállítá, lángeszének nem felelnek meg; honnan szelleme örökös harczot folytatott önmagában azon rendszer ellen, de nem volt képes őt abból kiszabadítani.

E benső meghasonlás következtében N. Pál később, a körülmények bonyolódásai közt, a magyar alkotmány összegét illetőleg mint conservatív, a magyar állapotok egyes ágazataira nézve pedig mint reformer állott a magyar közéletben. S e szerint minél állandóbb volt rendszerében, annál inkább változott színben kelle később az átalakulás időszakában feltűnnie.

Nagy Pál mindenkor teljes political őszinteséget és becsületességet mutatott. Soha sem leplezte magát, tetszett nem tetszett, a millyen volt. Sőt mindkét irányban, melyeket érinténk, külszinén élesebb volt a kinyomat, mint személyességének bensejében; mi annál inkább feltűnt, mert természetszerű, lélektani viszhatásánál fogva minél merevedtebbnek mutatta magát az egész kiváltságos magyar alkotmány fentartására

nézve, annál élesebben harczolt annak részletei ellen, s más részről minél szenvedélyesebben támadta meg a kiváltságos visszaéléseket és kormányzati fonákságokat, annál inkább erőködött az egésznek fentartásában, mintegy menteni akarván illymódon önmagában szellemét rendszere, s viszont rendszerét szelleme előtt, mindenben, mire nézve egyik a másikkal özszeütközött.

Nagy Pál 1777-ben született. Ifjúsága kissé zajos volt. S nem hajolván meg sem atyja, sem nagybátyjának, Nagy József kir. személynöknek komoly tekintélye előtt, mellőzte a hivataloskodás kötelekeit. Szelleme függetlenségre ösztönzé, s a magyar közélet pályájára vezeté őt. Sopronmegye gyűlésein kezdett szerepelni. Csinos alakja, modora, igénytelen, könnyűded magaviselete, tetszetős társalgása, élénk véralkata, tűz-esze és nyelve igen érdekes jelenetté tévék őt. S mindezen tulajdonait, főleg az akkori izlés előtt, emelte bizonyos katonai színezet, melyet 1797- és 1805-ben a felkelősereg táborozásai közt sajátított el. S a megnyerő lovagias külsőhez ritka szónoki tehetséggel ajándékozta meg a természet. Csuda-e, ha ekkép már első föllépése nagy figyelmet s nem kevés rokonszenvet ébresztett iránta?

Akkor még tisztán követheté szellemét. Védelmére kelt minden elnyomottnak. Szóvivője lett a jobbagyságnak az urbéri visszaélések ellen, mellyek ama szomorú mondanak: „lusimus Mariam Theresiam“ még szomorúabb magyarázatot adtak. Védője lett az adózó-népnek gonosz adórendszerünk még gonoszabb alkalmazása ellen. Otalmazá a köznemesség befolyását és tekintélyét azok ellenében, kik az „una et eadem nobilitas“ értelmezését csak papiron szerették. Védte és valóítani igyekezett a megyei rendek jogait a tisztviselők, s ezek visszaéléseit pártfogoló hatalmasok ellen. Óvta a megyei önállást a burocratia sorvasztó hatalmaskodásaitól. S felszólalt az 1791: 10. és 12. törvénycikkek mellett, valahányszor a kormány ellenkező törekvései fölriasztották a nemzetet.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek illy működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem, ragaszkodás tisztelet és

bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább, s meglepőbb volt e bátor föllépés akkor a megyékben. A sopronmegyei nemesség annál fogva egyhangulag követeül választá őt az 1807-ki országgyűlésre.

Ez országgyűlés időszaka nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-diki elvek, mellyek 17 év előttszent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzítva, ellenséges színben, értelemben tűntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon elvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt a közönséges jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közül, kik az 1790-diki országgyűlésen megpendült eszmék és szándokok szóvivői voltak, az akkori irányban működő egy sem maradt a közélet színhelyén. Elhallgatának, vagy más ellenkező ösvényre tértek. Maga az austriai császárságot csak kevéssel azelőtt alkotott okirat is alig foglalkoztatá a közfigyelmet a hazában. Az 1807-diki országgyűlés mindazáltal magát illy körülmények közt is megkülönbözteté. Nem kevés fontosságu tényezők voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében sem senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szűk korlátait tágítani; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midőn például a kormánynak hibái és mulasztásai miatt hevesen és merészen kikelt. S nemes tüzzel szót emelt már akkor, első közöttünk e században, a nép milliói terhének enyhítése és állapotuk javítása mellett is. Azonban kora nem érté meg őt. S midőn egy ízben megpendité, hogy a nép millióinak állapotáról is kellene gondoskodni: „non stultiset“ fölkiáltással szakaszták félbe szavait. Kétségtelenül nem bátorító jelenet a nép érdekébeni átalakulás munkájának megkezdésére, s talán ez és hasonló esetek erősíték meg N. Pálban a hitet, miszerint a politikai működés „az ősi alkotmány épségben tartása mellett“ találhat csupán Magyarországon utat és módot. S aztán rendszere is e szerint alakult.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyűlésen rendkívüli tetszésben és hatásban részesült, melly aztán egész politikai pályáján kísérte. Szónoklata egészen sajátos volt, s

miként az egészen önmagából fejlődött, úgy nyelvet, képeket, indokolást, mindent magából a szőnyegen forgó tárgyból merített és ismét mindent, fölvilágosítást és elragadtatást, meggyőzést és neveltetést, a felforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Henye fejtegetésekben, ömledésekben soha sem tévelygett, és azok által nem vesztette vagy halványította el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sujtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az ülésen túlterjedő igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben. Erőteljes kifejezéseit Kossuth is gyakran idézte szerkesztősége kezén. Nyelvtannal nem sokat törődött. Azonban miként a dunántúli szókiejtést talán ő tartá meg legsajátságosabban, úgy azon vidék népe beszédmódjának legszabályszerűbb rendszere beszédében némileg pótolta a tan ismeretét. Szava igen átható s még sem kellemetlen. Melle erős, tüdője fáradhatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől teljesen ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arczkifejezése kísérte s élénkíté még inkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött; de ha készült is valamelly tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint történetesen kisebb nagyobb körökben találta magát, a szőnyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább nekihevíelve, élénk eszméi ömledésének engedte által magát. Ezt örömet tette s őt is örömet hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesujtotta a vitatás tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is kitudta a komolyabb izlésű szónoki bírálatot is engesztelni. Így például, midőn egy alkalommal, ha jól emlékszünk, az 1839-diki országgyűlésen, egy, a latin nyelvet erőszakoló kir. válaszról volt szó, Nagy Pál tüzes beszédét egyszerre félbenszakasztá és egy kis szünet után kérdé: de hát mit tesz a kormány, ha nem akarunk, nem tudunk deákul szólani? katonákat küld a deák nyelv védelmezésére?“ S arczához kapván, mint pusát, a kezében lévő tollat, az átellenében ülő Borsiczkira czélozva, rákiáltott: „scis-ne latine?“ s a tárgyat sajátságosan magyarázó arczkifejezéssel és taglejtéssel, kitörő taps és éljen között, leült. Azzal vége lett a vitatásnak. Senki sem védte többé a leiratot.

Kitünő volt még Nagy Pál szónoklatában, hogy a legnagyobb indulatban sem vétett az illendőség szabályai ellen, s személyeskedésre inger sem mutatkozott benne. S az ellenében tett kifakadásokra sem igen válaszolt, s ülés után alig gondolt. Nem volt parlamenti haragtartó. Ha pedig volt eset, midőn a nemzeti közvélemény ítélő-széke elé idézte, s mintegy fensőbb erővel vonta az embereket, mint például 1825-ben az 1823- és 24-ben működött királyi biztosokkal tőn: nem mint megtámadó vagy vádló, hanem mint bíró tűnt fel, kinek ellenében nem a megsértettnek, hanem az elítéltnek érzése fogá el a bűnhődöt.

Nagy Pál azonban nem csak szónoki, hanem statusférfiúi általános elismerést is szerzett már az 1807-ki országgyűlésen. Egész készülsége pedig, iskolai tanulmányain kívül, csak némi encyclopedicus töredékes olvasmányból állott, s abból, mit az akkori magyar publicisták és hivatalnokok néhány jelesebbjeitől tanult, gyakori érintkezése közben. Azonban eleven, gazdag eszmeforrásai, éles értelme, villámsebes eljárása, olly szerencsés, mint merész, elemező, alkotó és következtető tehetsége, mély belátása, ösztönei, sejtelmei sok részben pótolták a tanulmány hiányát. Nagy Pálnak kitünő tulajdona volt bizonyos képesség és könnyűség, csekély segédeszközökkel aránylag sokat és meglepőt hozni létre s aztán mindent, miről rendelkezete, azonnal célra és eredményre felhasználni. Nagy Pálnak, hasonlóan élve, mintha csak egy forgács kelle vala, hogy teremtmelke abból azonnal egész fát idézzon elő, s egyszersmid belőle isten tudja minő művet is állitson ki haszonvételre. Az akkori öregebb dietálisták nem kevéssé valának meglepetve, midőn Nagy Pál sokszor ugyanazon dolgokról, mikről egy nappal előbb alig volt ismerete s tudakozva beszélgetett velők, egészen otthonosan, a dolog velejére hatva, és új, gyakorlati felfogással szolt másnap az ülésben. Azok, kik tegnap előtte magyarázták a dolgot, kénytelenek voltak megvallani, hogy ma tőle tanultak igen sokat.

Különösen a magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgólkodás volt egyik fővonása, sőt akkori része kezdet óta folytonosan Nagy Pál egész politikai működésének. Rendkívüli s mara-

dandó benyomást tön országgyűlésen kívül is azon felszólalása, melyben a magyar nyelv iránti kötelességeink fontosságát kiemelvén, a nemzetiséget az alkotmánynál is fensőbb tekintetűnek mondotta. Az elveszett alkotmányt ugyanis visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is.

A nemzetiség ügyén kívül a monarchiának zavarodni kezdő pénzügyi állapota volt főbb tárgy, mit szónokunk már 1807-ben megragadott. Minden pénzügyi iskolázás vagy tanulmány nélkül az egyszerű józanész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán, már akkor kijelölte Nagy Pál az ösvényt, melyen a következő országgyűlések is megmaradtak. Így az 1825-diki hongyülés, hol szinte ő volt egyik szóvivő azon állapotok még kimerítőbb előterjesztésében és kifejtésében. Az általa kijelölt ösvényen az ország az 1811-diki pénzügyi csapásnak talán leggonoszabb következményeit elhárítá vala, ha főtörvényszékeinkben az erős lélek, a birói méltóság és függetlenség érzete nem hiányzik.

Szót emelt végre Nagy Pál 1807-ben a birodalomnak Franciaországgal viszonyairól is, melyek mindinkább fenyegető alakot vőnek az időben. Jeles szónoklatának azonban nem lett várt eredménye. Az országgyűlési közönség felhevült egy pillanatra; s a szónok Bécsbe idéztetett „ad audiendum verbum regium.”

E körülmény nem szünteté meg a kormányfőnökök igyekezetét, Nagy Pált közhivatal vállalására birni. Nem sikerült, bár akkor még nem ütközött meg a közvélemény, ha azok, kik a kormány irányát s eljárását ostromlották, országgyűlés végével alkalmazást nyertek, a kormányrendszerben, mely semmit sem változott, mióta ők kárhoztaták. Nagy Pál országgyűlés után haza menvén, egyszerűen folytatá Sopronmegyében a mintegy tulajdonává vált népszószólói szerepet.

Ez időtájban írta *Berzsenyink* ismeretes ódáját Nagy Pálhoz:

Már midőn a föld letapodva hódol,
S Róma felséges geniussza eltűnt,
Mintegy őr Cato feded a világot
S mennyköveket szórasz.

A köz embernek neve vész magával :
 Kincs, kevély márvány-paloták homályba
 Dőlnek, elmúlnak s heverő uroknak
 Hire enyészik.

A derék nem fél az idők mohától,
 A koporsóból kitör és eget kér,
 S érdemét a jók, nemesek s jövőendő
 Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben,
 Látlak országunk ragyogó gyűlésén;
 Ott merő Hectort s Kinizsit mutattál :
 Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink közt, fiatal korodban,
 Pálmaágakkal koszorus fejedre
 A kitündöklő magas elme s lélek
 Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
 Nagy, hazánk kormányvezető tanácsán.
 Itt az érdempolecz, ez az égnek utja,
 S régi magyar disz!

Azonban következett az 1811-ki országgyűlés. A királyi meghívó levéllel együtt Sopronmegye főispánjához ez alkalommal felső rendelet érkezett, hogy akadályozza Nagy Pál követté választását, ki már azért is gyanusnak mondatott, hogy kormányhivatalt vállalni nem akart.

Szónokunk ez időben, népszerűsége tetőpontján, bizonyos volt, hogy számos, tekintélyes rokonai, baráti, insurgents pajtási s az őt bálványozó nemesség ragaszkodása mellett, a főispán ellenére is elválasztatik. Mindazáltal, mihelyt Eszterházi herczeg bizalmasan tudatá vele a felső rendeletet, azonnal önként visszalépett. Melly adat eléggé bizonyítja, hogy Nagy Pált policaí pályáján sem ambitio, sem más mellékes czélok nem vezérelték. S hogy Sopronmegye közönsége azt tenni engedte, onnan van, mert még ugyanazon szellem, ugyanazon nézet uralko-

dott, mely tiz évvel azelőtt eltűrte, hogy egy, az 1796-ki országgyűlésre már megválasztott követet, midőn Pozsonyba érkezett, a királyi személynök, az udvartól vett utasítás szerint, mint „non gratam personam“ könnynyü szerrel haza küldjön.

Jöttek az 1822—24-ki események. Országgyűlésen kívül adót és ujonczot követeltek a megyéktől. Nagy Pál erélyesen működött, hogy megyéje, Sopron, az alkotmány védői közt foglaljon helyet. Kimondák, hogy a felső rendeletek egyaránt sértik a törvényt és alkotmányt. S kifejezik azok ellenében mintegy jelképileg a negatív ellenállást, azonban az erőhatalom alkalmazásának szintén jelképes kijelentésére teljesítették a törvénytelen parancsokat.

Az alkotmányos élet történeteibe tartozik bővebben kifejteni, minő változást idéztek elő az érintett események a közszellemben. S ez szellem megtestesítésére nézve sokat köszönhetni azon udvari rendeletnek, mely az ugynevezett kis nemesség részére az egyenlő személyes szavazati jogot a megyékben biztosította, mondhatni, gyakorlat ellenére megadta. Sopronmegye sem volt már 1825-ben oly engedelkeny, mint 17 év előtt; s megelőzve minden főispáni vagy más részről mesterkedést, Nagy Pált azon országgyűlésre követnek kikiáltotta, még mielőtt a királyi meghívó levél felolvastatott volna. Ez országgyűlésen Nagy Pál ugyanazon nézettel és szándokkal jelent meg a magyar állapotokra nézve, s ugyanazon kedvességben a közönség és országgyűlési tagok előtt, mellyel az 1807-ki elhagyta. Azonban az 1825-ki hongyülés vége, nem ugyan political elveire s irányára, hanem népszerűségére nézve igen változott állásban találta őt. Jellemző mind Nagy Pál political működésére, mind a magyar állapotokra nézve, hogy Nagy Pált épen a kiváltságos állapotok vak buzgó pártolói, vagy azoknak leple alatt más célokat vadászók támadták meg.

De lássuk a tényeket.

Mint latin elődeink kifejezik: „de obvallanda constitutione“ folytak a viták. Nagy Pál az alkalmat ismét fölhasználva, ujlag szót emelt az alkotmány sánczain kívül álló nép mellett. Megemlélté ugyan, hogy az engedményt „az ősi alkotmány épség-

ben tartása mellett“ kell adni : mindazáltal ismét felzúdultak az országos rendek, s a szónok szavait félbeszakítva, csoportosan odahagyták a termet is. Azonban épen ez ingerültség mutatá, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy Pál szavai, mint 1807-ben. Akkor a „non stultiset“ felkiáltással vége lett mindennek, senki sem bajlódott többé az „eszélős“ indítvánnyal. 1825-n azonban mérges gyanúsítások keletkeztek az alkotmány felforgatója ellen, s vitatás között naponként terjedett, erősödött a közvéleményben az eszme, melly 1848-ban épen azért ülte olly föltétlen győzelem diadalát, mert azok, kik a kiváltságos alkotmány sérelmei mellett küzdöttek, idején hallani sem akartak azon socialis állapot sérelmeiről, mellyben Magyarország népének nagy része sinylett. Az annyira féltett „ösi alkotmány“ fentartására csak egyetlen mód volt, az, mellyet Nagy Pál kijelölt : megszüntetni a kiáltóbb visszaéléseket, s megadni a népnek mindazt, mit az alkotmány korlátai közt megadni lehetséges volt. Akkor kedvezőbb volt errenézve az időszak, mint a következő évtizedben, könnyebben lehetett volna a magyar nemzetiiségnek is a magyar intézményekben és mellett szélesebb alapot szerezni. A kormány akkor még nem tekinté elleneinek a jobbágy pártolót, mint 1834-ben ; sem a nemesség adózását a democatia fenyegető jelenségének. Azon udvari rendelet, melly a kis nemesség szavazatjogát biztosítá, egészen más célzatokat gyanittatott a főkormányban, mint később nyilatkozott a magyar állapotról nézve.

Az országos rendek azonban maradtak kizárólag a védelem terén. Csak Nagy Pált készíté szelleme, a védelem terén túl, harczot folytatni azok ellen is, kik magoknál a kiváltságoknál is kiváltságosabb szelleműek voltak. S ezeknek kifakadásra bő anyagot nyújtott azon országgyűlési határozat is, melly az urbéri nemességet adó alá rendelé iratni. Tudva van, hogy ennek létrehozása leginkább Nagy Pál érdeme. E tárgyban ő minden szónoki és státusférői tehetségét s személyes befolyását felhasználta. Azonban talán maga sem tudta, s még az 1832-diki országgyűlésen sem hitte, minő következményei lehetnek e határozatnak, mellyet ő csak „az ösi alkotmány épségben

tartása mellett“ akart életbe léptetni, s mi által csak egy visszaélést gondolt eltörlni. A csekély anyagi eredménynek azonban nagyok lettek szellemi következményei. Egyesülvén ez által a nagyszámu urbéri nemesség érdekében és követelésben, az adóügyre nézve, a többi adózókkal, sőt a visszatörlesztés vágya által is ingereltetvén, ut nyílt ekkép a közös adózás elvének. Az adómentességben megtört az „una et eadem nobilitas“ eszméje, s csak a közös adózásban lehete ismét helyreállítva. E körülmény diadalt szerzett volna immár a közteherviselésnek a 48-ki tavasz eseményei nélkül is. S a nemesség között visszaállított egyenlőség egyszersmind egybeolvasztá vala összes népét nagy Magyarországnak. A későbbi események megmutaták, hogy e kérdésben Nagy Pált szelleme, nem sejtett cél felé, túlrágadá rendszere szűk határain.

A kezdeményezőök közös sorsa. Hová ragadta Franciaországot a mozgalom, mellynek Mirabeau határt vélt szabhatni? S a reformatio mennyivel ment túl Luther szándokain?

Azonban fogjuk föl a történet fonalát, hogy egészben álljon előttünk a jellemrajz, mellyet az életírás adatai fűznek egy egészszé.

Az 1825-diki országgyűlésen csak előbbi political szerepét folytatta Nagy Pál, mindig fényesen. Védte egészben a magyar kiváltságos alkotmányt s egyes ágazatokban élesen támadta meg az ősi rendszer kinövéseit, visszaéléseit. Ő eszközöl leginkább, hogy az előleges sérelmek összeállítva hozattak a nemzet elé. Mint láttuk, a pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztéseknek ő volt leghatályosabb szóvivője. S elragadó szónoklatok a magyar nyelv mellett lelkesedést ébresztettek az egész hazában. Maig is él közöttünk azon benyomás emlékezete, mellyet e szónoklatok idéztek elő. „És ezért — írja Széchenyi a „Kelet népében“ — adjuk meg, mi az istené, de adjuk meg azt is, mi e Nagy hazafié, ne tagadjuk meg tőle azon babért, mellyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s melly babér, ha ő többé nem lesz, bár akarjuk bár ne, még akkor is fog zöldelni halántékai körül, mikor annyi közölünk már rég felejtve s örökre elsüllyedve lesz a néma idők

tengerébe.“ Egy kerületi ülésben, midőn szónokunk a nemzet nagyainak hatalmas beszédében szemökre hánytva nemzetiség iránti részvétlenséget, az idézett sorok írója, gróf Széchenyi István, épen Nagy Pál háta mögött ült. S talán e beszéd lelkesítő szavainak is volt némi része a nemes fölindulásban, melly az átvillanyozott közönség éljenzései közt megvetette a magyar academia alapját. Széchenyi a kerületi-ülésben rendkívülieg szót kért, s akkor tevő rögtönözve ajánlatát, mi aztán több lelkes követőre talált.

Az elszórt magok érlelésére kedvező lett az európai időjárás.

Az 1830-diki országgyűlés nagyszerű események tanuja volt. A párisi napok és a lengyel fölkelés, ittott mutatkozó eredményekkel, országos embereinkre úgy látszik erős benyomást tőnek. Meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha a mozgalom tovább terjed? és mi minden szolgáltathat most annak terjedésére hazánkban is alkalmat, anyagot? E kérdések komoly alakban merültek föl Nagy Pál lelkében is, s még óvatosabbá, rendszeréhez még inkább ragaszkodóvá tevék őt. Ugyanazon szellem ragadta meg lelkét, mellyel Pitt és Anglia több kitűnő statusfőrfiai nem kedvezőnek tarták a 89-ki forradalom időszakát, reformokra nézve, saját országukban.

S ugyanakkor egy más körülmény is adta elő magát, nagy fontosságu azáltal, mivel a magyar viszonyok alakulására, s az országgyűlés irányára nézve nem csekély befolyást gyakorlott.

A magyar közdolgok vezetői, s ezek közt Nagy Pál is, az uralkodó hangulatában, s környezete egyéniségeiben kedvező alkalmat véltek találni, hogy a cancellár által a magyar érdekeknek az összes monarchia tanácsában és politikájában addig nem birt befolyást és nyomatékot szerezhessenek. E tekintetben azonban szükségesnek látták, hogy a cancellár, gróf Reviczki, a nemzet és különösen az országgyűlés által felkarolva, segítve s hatásban erősítve érezze magát; s egyszersmind az uralkodó is azonnal láthassa jó következéseit a magyar párt iránt tanusított hajlamának. Innen van sok részben az európai események által meghatott 1830-ki országgyűlés rendkívül óvatos magatartása, s hogy ámbár az akkori viszonyok merészebb reményekkel lát-

szának biztatni, a többség, s annak élén Nagy Pál is, jónak látta a magyar izenettel s a „cognita necessitas“ elveinek kimondásával beelégedni.

Igy aludt el a 30-ki ébredés. S a kedvező alkalom mulasztásait boszulták meg a 48-ki események.

A Reviczki egyéniségében helyzett reményeknek is egészen más eredménye lett, mint a mit vártak. József nádornak a nevezett cancellár iránti féltékenységét s neheztelését az érintett tervek komolyabbá, ingerültebbé tévék. Innen nyílt egyenlenség, határozott ellenkezés származott. S a nádor és cancellár közti meghasonlás vizálgodássá fajult később a kormányszékek, Buda és Bécs, a helytartótanács és udvari cancellária között. Így különösen a cholera iránt tett rendkívüli intézkedésekben.

E vizálgodás, melly aztán a megyékben is országsszerte nyilván mutatkozott, a szabadelvű párt alig remélhetett megerősödésére vezetett. A két kormánysszék ellenkező rendeletei közt majd egyik, majd a másik segedelmével, itt és amott, sikert szerezvén törekvéseinek, ez által önmagához bizalmat, s működésében alapot, tekintélyt és követőket nyert.

Tanait pedig az országos rendszeres munkálatokból merité.

Már 1790-ben neveztettek ki országos bizottmányok, illy rendszeres munkálatok készítésére. Az akkori reformtörekvések ez által elégittettek ki. 1827-ben ismét ujabb küldöttségek bizattak meg, s 1832-ben már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek. A nádor a törvényhatóságok vizsgálata alá terjeszté ez országos választmányok javaslatait. E fölött az érintett munkálatokat nagyszámu példányokban kinyomatva, mindenkinek könnyen megszerezhetökké tévé. Addig nem tapasztalt terjedelemben adatott át minden a nyilvánosságnak. A cancellár hivei onnan magyarázák ez eljárást, mintha a nádor olly lökést kívánt volna adni a magyar politikában a közszellemnek, melly mellett a cancellár a jövő, előre alkotónak hirdetett hongyülésen az akkori bécsi politika ellenében meg ne állhasson. Nem vizsgáljuk ez állítás alaposágát. Csak a tényt említjük, miszerint a többször érintett rendszeres dolgozatok a megyék választmányáiban, közgyü-

lésein, többször átvizsgáltattak, s így az egész magyar politica nagyobb készüllettel s élénkséggel, mint várható vala, fölvéte-tett, megvitattatott és tárgyaira nézve úgy hozattak követuta-sítások, s több megyékben ezek is sajtó útján közrebocsáttattak. Könnyen átlátható, mikép a magyar viszonyok rendszeres nyílt kitérása okvetlenül felkölthette a reform szellemét és javítási vágyat, főleg midőn, úgy szólva, mindenki fel volt hivatva, minden részletben ítéletet mondani s javaslatot készíteni, s midőn mindenki azon törekedhetett, hogy a megyegyűlésen saját véle-ményét és szándokát a törvényhozásban utasító végzéssé emelje.

Nagy Pál semmi részt nem vőn azon munkálatok előkészí-tésében. Akkor még az elnök nevezte ki az országos bizottmá-nyokat, s a nádor a 27-diki országgyűlésen Nagy Pál nevét ama rendszeres munkák készítői közül kitörülte. Nem tudjuk, Nagy Pál rendszerét félté-e a magyar állapotok olly teljes, álta-lános, kimerítő elemzésétől; vagy a magyar political rendszert féltette Nagy Pál szellemétől, melly olly gyakran kitört elmé-lete szűk korlátiból? Elég az hozzá, hogy Nagy Pál a porták országos összeírásával töltötte idejét, míg más, országos és nem országos embereink agyában a reformkérdések egész serege forrongott.

Igy történt, hogy Nagy Pál váratlanul lőn meglepetve a gyors nemzeti ébredés által, melly egyszerre más tért nyitott, más célokat jelölt ki a magyar közpálya férfaiának. S ha 1825-ben az ősi akotmány túlconservatív hívei által gyanusítottatott, most más oldalról keletkeztek vádak ellene. Political színváltoz-tatást vetettek szemére; holott csak körüle változott a világítás mellyben feltűnt. A szemüveg lett más, mellyen keresztül bírálták; ő ugyanaz maradt, ki azelőtt volt.

Alkalmas anyagot nyújtott a rövidlátóknak gyanura azon, körülmény, hogy Nagy Pál csak kevéssel azelőtt neveztetett ki gróf Pálfi Ferencz zárgondnokának. E kineveztetésben az apostasia jutalmát tekintették. Nem jutott eszökbe, hogy ha political működését Nagy Pál áruba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatali pályáját. Ez állásra ő, mint gróf Pálfinak barátja, pártfogója,

neveztetett ki. Ő volt ugyanis, ki az érintett zár gondnokai s a cancellária e tárgyban tett intézkedései ellen 1825-ben leg-erősebben kikelt. S azért kineveztetése Pálfi részére némileg elégtételül tekintethetett. Ha Nagy Pál a közéletet jövedelmi forrás gyanánt kívánta volna használni, nem akkor tette volna ezt, midőn büki jószágának igen kedvező eladása öt vagyoni állapotára nézve sokkal jobb karba helyezte, mint azelőtt volt.

Tartoztunk e megjegyzéssel Nagy Pál politikai jellemének. Kétszínűség soha sem volt sajátja; csak szellemének nem engedé azon emelkedést, azon magasabb röptet, melyet a közönség olly fényes mult után nem ok nélkül várt volna.

Az 1832-diki országgyűlés emberei ezt máskép fogták fel. Gúnyiratokban és nyilván gyanusították; s mint Kölchey naplója mutatja, még a legjobbak sem hozák tisztába magok előtt Nagy Pál politikai jellemét, melly szerint visszaéléseitől megtisztíthatni vélte az ősi alkotmányt, a nélkül, hogy átalakíttassék.

Nem volt ő Mirabeauja Magyarországnak, miként a magyar föld nem Franciaország. Mirabeau forradalmi szellem; Nagy Pál csak conservatív reformer. Mirabeau hangosan hirdeté: hogy a kiváltságok elenyésznek, de a nép örök. Nagy Pál rendszerében az ősi alkotmány, a rendi szerkezet kiváltságos alapját szentesíté az idő. Mirabeau philosoph és statusférfiu, Voltaire a politikai szószéken. Nagy Pál philanthrop inkább, mint philosoph országfi; egy nemes szivű lovag a középkorból, kit hajlama, sejtelmei, lánglelke ollykor messze jövőendő felé ragadtak, valódi Götz von Berlichingen. Igazságot kért nem egyszer a népnek; igazságot a kiváltságok fentartása mellett. Jog és igazság nem egy jelentésűnek látszott politikai szótárában. Ohajtá, hogy a nemes is viselje a közterheket, de elkülönözve az adózó nép terheitől. Óvakodott, nehogy a polgári társaság különsztályainak kijelölt válaszvonalai összezavartassanak. A jobbság urbéri érdekeit senki sem védte lelkesebben. Egyike volt azoknak, kik ez ügy sorbeli elsőségét a leghatalmasabban segíték kivívni; s aztán sem volt egyetlen követ is, ki szakadatlanabb figyelemmel és igyekezettel minden szónoki és statusférfiúi

tehetségének mintegy szenvedélyes öszpontosításával kelt volna föl mindenben a jobbágyság ótalmára a földes úri visszaélések ellen. De a „jobbágy“ és „földes úr“ megmaradt mindenkor Nagy Pál politikájának változhatlan rendszerében. Azonban ha jobbágyot akart Nagy Pál, akarta azt a legjobb, legbiztosabb s a legszabadabb állapotban, s viszont midőn földesurat akart, nem akart a jobbágyság kizsákmányolására felszabadított hatalmaskodót. Példák erre az akkori ötödik és nyolczadik urbéri czikkelyek. Midőn tudniillik a jobbágyok személyes biztosítását tárgyaló törvényczikk elesett, Nagy Pál leghatályosabb részt vőn egy csak néhány követből álló tanácskozmányban, mellynek, a királyi válasz szavait ügyesen fölhasználva, azon elesett nyolczadik cikk lényegét, az ellenfél nagy meglepetésére, mégis sikerült az urbérbe beszöni. 1834. dec. 10-kén tartott roppant hatású beszédében pedig hatalmasan védelmezvén a jobbágyság érdekeit, egyszersmind visszautasítá azon ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágnak szabad alku melletti örökmegváltását. Ez alkalommal mondá az ősi alkotmány fentartása tekintetében mintegy látnokilag Horáczczal: *Injuriouso ne pede proruat stantem columnam, neve populus frequens cesantes ad arma concitet, imperiumve frangat.*

A vallásügyben is igazolva látjuk Nagy Pál érintett jellemvonását. Kevesen valának, kik az egyházi hatalom visszaélései ellen élesebben keltek ki, mint épen ő, s a vallásügy tárgyalásáról a 32-diki országgyűlésen részvétét csaknem egészen megtagadta. Ohajtá ugyan ő is, mint bárki más, a lélekismeret szabadságát, de nem olly módon, olly utasítások mellett, s nem olly alapelveken, mellyeknek alkalmazásától végeredményben a kiváltságos állapotot félténie kelle.

E féltékenységgel mellett, melly különben szabad röptü szellemét a kiváltságok keskeny láthatárán túlröpülni csak ritkán engedé, nem kis szerencsétlensége volt, mint státusférfinak fenebb érintett szokása, miszerint csak önmagából szeretett meríteni. A világtapasztalást, az emberi ismeretek, tudományok előhaladását, s az események és dolgok alakulását figyelemmel nem kísérte. A fejlődő korszellem nyomai nem igen

voltak ő rajta észrevehetők. Igen keveset forgatta az érintett országos munkálatokat is. Honnan ugyanazon rendszerrel, szándokkal, nézetekkel jelent meg a 32-ki országgyűlésen, minőkkel a 807-kiről távozott. Az idők azonban nagyon változtak. Az ősi rendszert istenítő elvet: „extra Hungariam non est vita“ már akkor az országgyűlési ifjuság a színházban is kifütyölte. Általános volt a reformok utáni vágy.

Ennyire változott körülmények közt természetes, ha Nagy Pált is elhagyta a népszerűség. Állása, viszonya követőitársai irányában mindig feszültebb lön. Politicai elveit, céljait mindenfelől túlszárnyalák az újabb eszmék, s szelleme sehogy sem találta föl magát azokban. Még nagyobb meghasonlásba esett kedélye. Elkedvetlenülült s végre elhatározá magát teljesen visszalépni a politicai pályáról.

Bárhogyan vélekedjék valaki az iránt: valljon szabad-e ezt tenni hazafinak? az elismerést senki sem tagadhatja meg Nagy Pál utósó föllépésétől az 1840-diki országgyűlés végén. A sérelmi bonyolodások veszélyezék az országgyűlési tárgyalás minden eredményeit. Nagy Pál nem látván módját, hogy a baj kiegyenlítésére nézve Pozsonyban sikerrel valamit tehessen, Bécsbe ment, s ott, több honfiak közremunkálása mellett, ő is minden tehetségét fölhasználta a politicai elitéltek megmentésére, a nélkül, hogy ezt, az ellene szórt gyanúsítások ellenében is, dobra ütötte volna.

Azóta Nagy Pál hiányzik hazánk közéletében. Ollykori kifakadásai egy vagy más megyegyűlésen és magán körökben többyre mindenik párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állanak. Ki fogja mondani, hogy ez eljárás folytatása volna Nagy Pál politicai szereplésének?

BEÓTHI ÖDÖN.

Beöthi Ödön egyike volt azon férfiaknak, kik a forradalomban szerepeltek.

Országos biztos az alvidéki táborban s aztán Erdélyben. Majd bukaresti követ ezredesi ranggal.

A történet dolga megítélni eljárását.

Mi csupán az egyéniséget ismertetjük meg.

Most is előttünk áll a kis ember, alacsony vaskos termetével.

Korán öszült sárga-fejér hajszálai, fejér szemölde, kipödrött rövid bajusza, villogó eleven szemei olly tekintetet kölcsönöztek kerek arczának, mint egy oroszlánfő. Ezért írta róla egy német költő :

„Látalak lelkes oroszláný s az isteni
Szikrát látám szemedből fényt lövellve,
Dörgő szavad hallám, s látám emelve
A sziveket körüléd átmelengeni.“

S midőn szónokolt, többnyire hátraveté e kis oroszlánýfőt izmos rövid nyakán. Keresztbe fonta karjait, mint Napoleon, s csak a szónoklat legszenvedélyesb helyeit kísérték keze árnyazó mozdulatai. Éles tekintete egy szemletartó vezér önérzetével futott végig ollykor a gyülekezeten. Érezé, hogy ő rendesen ura a gyülekezetnek, mellyben szót emel, mint Neptun a haboknak. Senki sem volt nála biztosabb a hullámok között; senki sem birt több mértéket tartani a szenvedély ársjai és szélvészerei között. Két olly diadaláról emlékszik Biharmegye története, mellyre egy O'Connell büszke lehetne.

Egy márcziusi napon, 1842-ben, nagy számú nemességet csöditének össze ellenségei. A tanácskozó terem ajtóit már korán betörek, s a termet „nem adózunk“ kiáltások közt foglalák el. Ez volt a jelszó, mi alatt az izgatott tömeget egy más kérdésben akarák fölhasználni a haladás bajnoka ellen. Beöthi megje-

lönt az ingerült nép között. Némi küzdés után sikerült szóhoz jutnia. Csak ezt ohajtá; az eredményről bizonyos volt. Mi tanúi valánk a nagyszerű jelenetnek. Láttuk, milly önérzettel szállt szembe az előítéletekkel, mellyek a tömeg tudatlanságára támaszkodtak. Erős volt a támasz, de megingattatott. Hallottuk szavaira csöndesedni az ingerült zajongást. A föl-fölvillanó ólmos botok lassanként eltűnedezték, mint a februári napokban Lamar-tine szónoklatára a vörös zászlók, a francia nép Aventin hegye, a párisi városház előtt. Még nem végzé szavait, s már öt éljenzé a tömeg, mellyet ellenei hoztak be. S e tömeg, a bihari köznemesség, egy más alkalommal feláldozá a nemadózás kiváltságát, midőn ünnepelt szónoka ez áldozattól föltételezé a követi szék elfogadását.

Egyike volt Beőthi kora legnagyobb népszónokainnak. S mint népszónok, legerősb a rögtönzésben. Hangja nem érczes, nem kellemes, de éles, erős, nagyterjedelmű s inkább harsogó, mint dörgő. Többnyire szónokolt, ritkán beszélt, még társalgásban is rendesen túlkiabált a beszéden.

Előadása rendkívül eleven, folyékony. Szónoki virágaiban sok költői kép. S e képekben változatosság. Többnyire nagyszerű körrajzok; inkább az, mi a természet műveiben bámulatra ragad, mint a mit egy teljesen bevégzett szobron keres a műphilosoph. Inkább a gondolat nagyszerűsége, mint a kivitel szabatosága. Öserő inkább, mint tanulmány. S e harsogó hegyi patak mellett, mellyhez hasonlított ragadó szónoklata, gyöngéd virágok is fakadtak. Ki nem emlékszik szavaira, mellyekkel a vallás ügyét az 1836-diki országgyűlésen letette: „Nem halt meg a leányzó, csak aluszik?” A német nő, ki a fenidéztet verset irta, a szent könyv e szép hasonlatát foglalá Beőthihez irt sonettje utósó versszakába.

Mindez azonban csak egyik oldala Beőthi szónoklatának. A lélekemelő, megragadó eszmék mellett megannyi grotesk alakok, gúny, élcz, humor, satyra. Humor a szó legnemesebb értelmében. Keserű igazságok a mosoly leple alatt. A régi kormányszéki eljárásnak nem volt élesebb ostorozója. Az 1840-diki serelemi országgyűlésen Klauzál panaszos szónoklata volt az ural-

ködő. Beöthi megjelent, s a kedélyek fölvidultak. S szónoklatának e fegyvereitől még jobban féltek ellenei, mint harsány szavától.

S az élénk kerek arcz, e méltóságos kis oroszlányfő, ilyenkor torzalakot öltött. Szemeiben, mennyei tűz helyett, gúny villámai cikáztak, a taglejtés gyorsabb, elevenebb, jellemzőbb lett, gyakran egész a bohózat határig. S néha oly hirtelen követték beszédében torzképek a nagy gondolatokat, mint Shakespeare színműveiben, hol a tragicus személyek gyakran vegyülnek grotesk alakokkal.

S ülőhelyén néha nem kisebb volt Beöthi mint a szószerében. Danton fölkiáltásait, Mirabeau közbeszólásait csupán ő öröklé a magyar szónokok közt. Ollykor egy fölkiáltása egész beszédre válaszolt. Egy közbeszólás megsemmisité egész szónoklat hatását. „L'interrupteur égait en lui l'orateur,” mint Hugo Victor mondá Mirabeauról. S mig az ellenpárt szónoka tiltakozott a közbeszólás ellen : a kis oroszlányt már a közönség kacaja és tapsai fedezték.

Kár, hogy az irodalom részére olly kevés példánya maradt fen ez erőteljes, e változatos népszónoklatnak.

De alig lehele máskép.

Beöthi hatalma, mint láttuk, a rögtönzésben állott. Egyszer akarta papírra tenni, vagyis inkább toll alá mondani beszédét. A kezdő szavaknál fenakadt, az akkor még divatos megszólításon, a tekintetes karokon és rendeken. S másnap Bihar megye ünnepet ült. Beöthi Ödön tartá követjelentési beszédét.

Ott, Bihar megye teremében, pazarlá el a kis néptribun szónoklata legszebb virágait. E teremben, hol egy évtizednél tovább állott szemközt ellenséges táborok gyanánt a Beöthi- és Tiszapárt, mint a Colonnák és Orsiniak Rienzi korában.

Csak az országgyűlésekről maradtak fen némi beszéd-törödékei, roszul összeszerkesztve. Mert e lángész gyors röptét, e sebesen rohanó szónoklatot gyorsíró is alig volt képes követni. A közlekedés vagy kitörő kacaj közepett gyakran kihullt kezéből a toll. Nem egyszer ragadtam én is papírt, utánjegyezni Beöthi előadását. Ugy jártam, mint egykor a szép stájer föld vas-

útján a tájképekkel. A gözerő, olykor alagutakon keresztül, gyorsan röpitett, s az egész vidék képe, hol átfutottam, csak szakadozott benyomásokban, itt-ott egybefüggés nélkül, maradt fen emlékezetemben. Illyen a lángész rögtönző szónoklata. Alig vet oda néhány jellemző vonást egy képhez, s már más, költőibb tárgy kínálkozik phantasiájának. Be sem végzi némelly képeinek rajzát, s már más, nagyszerűebb körrajz színezéséhez fog. S a bevégezetlen, félbenhagyott részek a gondolat-egybefüggés hiányát tüntetik föl, melyet nem pótol ki semmiféle naplószerkesztő.

Hallani kelle Beöthit; leirni lehetetlen volt. E nagy rögtönző szónokolva gondolkodott. Ki veszi rossz néven, ha e gondolatok, szó szerint papírra téve, nem mindig olly szabatosan, olly összefüggőleg vették ki magokat, mint valamelly írói mű, a szerző „nonum praematur“-ja után? Azonban voltak ötletek, gondolatok, mellyek nyelv, kifejezés, styl tekintetében is olly talpraesetten jöttek ki szónokunk agyából, mint Minerva, kőről irva van, hogy talpig pánczélban, fegyverezetten jött a világra.

Illyen volt Beöthi, mint szónok.

S szónoklatának vegyülete magán életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kiméletlenség, kihívó dacz, megvetés, gúny mellett sok gyöngédség s még több nemes érzés. Kedvcsapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állitá pellengérre, olly kiméletlenséggel, melly elleneit vérig boszantá. S legyőzött ellenei iránt nagylelkű, engedelkeny, majdnem a gyöngeségig.

Megbecsülhetlen tulajdonok az ellenzéki padon.

S valóban Beöthi kitűnő tagja volt a baloldálnak. Megtestesült képe a magyar ellenzéki tábornak a márcziusi forradalom előtt. Erősebb az ostromlásban, mint az alkotásban. A szent kürt harsogása Jeriko falainál. Megingadoztak szavára a régi visszaélések, az ódon szerkezet bástyái.

De a szélsőségek, mik e ritka egyéniséget alkoták, nagyobb előnyök szónokban, mint státusférfiuban.

Bevégezetlen maradna szobrunk, ha ez árnyalatokat is föl nem lepleznők.

Nem a gyors felfogás, helyes tapintat hiányzék e jól alkotott főben, hogy nem kisebb statusférfin legyen, mint népszónok volt; hanem a körülmény, az ismeret, tanulmány. Eszméiben meg volt az emelkedettség, nagyság, sőt fenség; a mélység hiányzott. Csodálatos ösztöne volt, a legjobb rendszabályokat megválasztani. De másoknak kelle formulázni. Reformügyek körül szerepe az általános vitákkal végződött. A harmadik felolvasásnál: mint Angliában mondanák. A részleteknél mindinkább fogyott türelme és ismerete.

Nem csuda. Az ifjúkor mulasztásait a későbbi évek szorgalma nem pótolható.

1796-ban született s 1812-ben már huszárnak csapott föl, mielőtt a jogtudományokat hallgatta volna. S nyolcz évet töltött katonaságban, az ifjúkor legszebb, tanulásra legalkalmasb éveit.

Szép pálya ember- és világismeretre, de, főleg harczias időkben, mint azon korszak egy része volt, nem kedvező elméleti tanulmányokra.

Két dolog van, mit Beöthi a hadi pályán annyira elsajátított, hogy jellemének alkatrésze lett. A rend, pontosság s a katonai parancsszó, melly nem tűr ellenmondást.

Az első tulajdon örökité nevét, mint alispánét. Rendet hozott be a rendezetlen megyei közigazgatásba. Az egyeniség néha pótolja a rendszer hiányait.

A katonai parancsszó lehetlenné tévé az országos ellenzék élén, ha Deák széke üresen állott. Régi dolog, már Cormanin is megjegyezte, hogy az ellenzék nem tűr fegyelmet.

S midőn 1826-ban közpályára lépett szónokunk, az országos intézmények sem valának kedvezők statusférfiak növelésére.

A kiváltságos nép tartományi ösgyűlései aligha képeztek valahol statusférfiakat. S illy gyűlések viszhangja volt a régi magyar parlament. Emelkedettebb hely nyit a szemnek szélesebb látkört. S a magyar statusférfiak országos álláspontra is csak azért léptek, hogy ismételjék a megyei szószékek házi bölcsesé-

gét. Boszankodással említé gyakran épen Beöthi, miként olvasá föl egyszerűen utasítását Szepes vagy Árva követe, midőn ellenkező hatását várták Deák meggyőző okoskodásinak. Általánosabb, európai nézpontokról csak igen ritkán vala szó. Annál kevésbbé volt a magyar parlament azon hely, hol európai ügyek jöhettek tanácskozás alá.

Egy kis tenger volt ez országgyűlés, 52 folyam egybefolyt hullámaiból. S e folyamok nem egyfelől hoztak magokkal hinárt, iszapot. Itt-ott kortesbotok úsztak a hullámokon, a megyei pártküzdelmek gyászos emlékü fegyverei, vagy pártszenvedély vihara szennyezé el a fölvert habokat. S hol dult nagyobb szélvész, mint épen a Királyhágó alatt éveken által?

Beöthit megedzették e viharok. Nem egyszer láttuk küzdeni, dacolni a hullámokkal, az örvényekkel. Volt idő, egy rideg decemberi nap, midőn életét is csak a gondviselés őrizé meg.

Csuda-e, hogy néha rajta is látszott a megyei zavarok némi salakja?

A párt, melynek karjain emelkedett követi székébe, tőle várta házi nyugodalmát. S az országos panaszok Pozsonyban benne keresték egyik hatalmas ügyvivőjüket. S fölülről reményt nyujtának a megyei pártfőnököknek, hogy mérsékeljék a statusférfiut. S Beöthiben némi ingadozás támadt. Azt hisszük, az 1843-diki országgyűlés nem legkedvesebb visszaemlékezései közé tartozik, habár nem volt egyetlen pillanat, mikor az országos ügy túlnyomó nem vala tekintetében a tartományi érdekek fölött. De mérséklenni a szenvedélyes szónoklatot, már magában annyi, mint hatásától fosztani meg. A szónok nagysága Beöthiben ott végződött, hol a statusférfiu nagysága kezdődik. Nagy volt épen azért, a miért tökéletes statusférfiu nem leheté.

Cs. A.

DEÁK FERENCZ.

Deák Ferencz, Magyarországnak a márcziusi törvények után igazságügyi ministere, előbb csaknem minden megye s így Magyarország táblabírája, Zalának több országgyűlésen követe, a magyar haza, s a mennyiben rólunk a figyelemre s részvétre ébredt külföld is tud már valamit, Európa véleményében, fajunk első státusférfia, parlamenti embere s Aristidje.

Ha szigorú, kérlelhetlen, tömkelegbontó logikai bonczkésről van szó, e bonczkés Deák Ferencz kezében csillog legtisztább fénynyel; ha megdöntő s megdönthetlen, kimerítő s kimeríthetlen, a tárgyat minden oldalról felvilágosító, annak árnyaira s rétegeire déli napfényt árasztó okoskodások s érvek kellene: Deák nevét hongoztatják a termek. Ha szenytelen, senki által kétségbe nem vont arany becsületesség kívántatik: Deák nevét hívja a nép. Ha bölcs, józan, meggondoló, a törvényt s igazságot semmi melléktekintetnek fel nem áldozó, de a körülményekkel, mennyire csak becsülettel lehet, engedékeny s előrelátólag megalkudó politica igényeltetik: ismét Deák a szükséges, a nélkülözhetlen tanácsadó, kerestetik fel kihidai magányában. Lássuk ez embert, hazánk s Zala büszkeségét, miként él, miként szól, miként kormányoz s vezérel.

Az 1836-diki, vagy 1840-diki pozsonyi országgyűlésen vagyunk, s hazafiui részvétellel kísérvük a nyílt szőnyegen forgó s ismét a szőnyeg megetti dolgokat. A liget hús árnyaiban, kora reggeli vagy nyájas esti órában egy csoport követet, mintegy a görög sétáló iskola hű tanítványait, látunk valaki körül táborozni; szemeik egy férfiúra kegyelettel vannak függesztve, szomjasan lesik el ajkairól a szavakat; örül, ki legközelebb közelébe juthat, vagy izmos karába kapaszkodhatik. Látjátok azon egészséges kinézésű, erős teljes testalkatú, piros szabályos arcú, jámbor de eszes arczkifejezésű, lelkes szemű, 30—40 év közötti

férfiut, fekete öltönyben, melly tiszta, csinos, de távol áll a divatos szabástól, hófehér mellényben, melly széles magas mellét mindenkor fedezi, szájában illatos szivarral, kezében elefántcsont fejű vastag sétabottal. Ez Deák Ferencz, Zala követe.

Vagy jertek velem azon füsttel telt szobába, hol a követtáblai ellenzék esti tanácskozmányait tartja. Holnap fontos ülés lesz; leirat érkezett Bécsből, mellynek fogalmazása Pythia kétértelműségeire emlékeztet. Nagy a zaj, a rendetlenség, tömérdek a beszéd. Ki nem ismeri a magyar, s minden ellenzék fegyelmetlenségét? azt mondja, hogy független akar lenni, csak lelkiismeretére hallgatni, akkor, midőn nem egyéb, mint kevély, hiú s dicsvágyó; a hány fej, annyi vélemény, a hány katona, annyi vezérség-igénylő. Ugyanazon férfi, kit a ligetből ismerünk, belép a szobába; megjelenése neptúni hatással van a hullámokra. Kényelmesen ül a pamlagra; — mert a kényelmet szereti — szájában ismét szivar, — a mi kedves szokásának látszik lenni, — s midőn már sokan, igen sokan kibeszélték magokat, és elmondák, ki mit tanult Kelemenből, Kövyből, Rotteckből s Benthamből, szólani kezd egyszerüen, világosan, olykor tréfásan; kezei alatt gyönyörű rendben pereg le a bonyolult gombolyag, világos szavaira oszlik a kétértelműség köde, a sophismák csalárd szürkülete, feltűnnek a biztos, határozott álláspontok, a jól meggondolt csatarend, megmondja, mi téren kell kezdeni a támadást s folytatni a vitatkozást, minő pontokat kell tartani s feladni, mi rendbe kell állítani a csapatokat s ütegeket. És a zaj elnémul, a rendetlen tömeg csendesén hallgat, s nyugodtan széled vacsorához, miután „mindent lehető legjobban eligazítottunk.“

Későbbben talán a fagyaldában fogjátok látni e neptuni hatalommal bíró férfiut, kisebb baráti körben, hol ajkairól csinosan s izletesen előadott anekdoták ömlenek, vagy olykor szönyeges termekben is, hol egyik másik a legnagyobb körökben nevelt úrhölgy igen örül vele társaloghatni, s kedélyes, lelkes és elmés társaságában igen jól mulatja magát. Még későbbben, ha azon utcán mentek végig, hol lakása van, gyertyát láttok szobájában, Könyvei között ül, mert tanulni meg nem szűnik, s

könyvtárában a legjelesebb jogi, political s törvényhozási munkák állanak. Ha előszobájába mehetnétek, ott egy rakás pénzt látnátok azon szegények számára kikészítve, kik rendesen eljönnek a megszokott adományért.

Deák Antal, kit az ország tisztelete kísért kora sirjába, hazament a hosszú országgyűlés meddő vitatéréről, s e miatt busuló elvtársainak azt mondá : „küldök én nektek egy fiatal embert, kinek kis ujjában több ész s tudomány van, mint egész bennem, öregebb bátyjában.“ A fiatal ember megjelent, felszólalt, s a tisztes, már akkor igen tekintélyes öregebb Pázmándy Dénes, a fiatal ember egyik nyilatkozata után így kezdé replikáját : „tisztelem én Zala fiatal követének szép igyekezetét.“ E fiatal ember kevés idő múlva az országgyűlési alkotmányos s nemzeti érzelmű ellenzék elismert, senki által kétségbe nem vont vezére lett. Mert senki sem birt a pártvezérségre olly kitünőleg alkalmas tulajdonokkal. Az éles logica, a dolog lényegét s bibéjét mindenkor eltaláló ész, a gazdag ismeretkincs, egyesülve bölcs mérséklettel, páratlan szerénységgel s önzéstelenséggel, saját személyének elfeledése, midőn ügyről van szó, szeretetreméltó kedélyes egyéniség, melly a jó tréfát, talpraesett anekdotát szereti, s valódi magyar szellemmel fűszerezve tudja előadni, azon tulajdonok, mikkel ő nem keresve, nem akarva, önkénytelenül, vezérszerepre s ekkorig senki által erőködve is el nem érhetett befolyásra emelkedett. Mint a nap senkivel sem kaczerkodik, hanem föllép egyszerre egész fénytengerével, teljes méltóságában az égre, s a kisebb csillagok elhalványulnak, a földön jótékony sugár s melegség terjeng.

Az ellenzék s főleg a magyar ellenzék rendbentartására valódi művészet s magas strategiai ügyesség kell. Ne felejtjük a régi magyar megye-rendszernek azon természetes következtetését, hogy minden megyének megvoltak több kevesebb nagy szónokai, vagy státusférmai, Cicerói, Pittjei, Broughamjei. Ezen kis Cicerók, Pittek s Broughamek kebelében sok jó honfíérzelem, de sok hiuságdaemonka is lappangott, mellyet kellemetlenül érinteni igen veszélyes volt, ha nem is az illető nagy embercse egészségének s étvágjának, de mindenesetre a szent ügynek,

melly nálunk díjt, egy kis népszerűségi hullatag nymbuson kívül, alig ígért, de minél több áldozatot igényelt.

Ezen hiúságocskákkal tudott Deák ügyesen s bölcsen elbánni. Senkinek önszereteten sebet nem ejtett. A tanácskozmányokban kiosztattak a szerepek, sokszor gyenge fej- és gyakorlatlan nyelvre is bízott az indítványtétel, hogy a küldők az országgyűlési naplóokban a provinciális büszkeség kebedobogtató érzései közt olvashassák, miként N. N. megye követe érdemes N. N. illy s illy fényes beszédet mondott, és ugyancsak kitett megyéje becsületeért. Deák maga csak fontos tárgyakban szólott, és szólott akkor, midőn a tolongó szóár által medréből kitolt tárgyat abba vissza kelle vezetni, s a bőven megvitatott kérdéseket formulázni, szoros és határozott alakba önteni; s szólott ekkor fontosan, bölcsen, kimerítőleg, mindenkit megnyugtatólag. Tudta mindenki, hogy ő, a hazafi, hazáját szereti szívének minden csöppjével, hogy neki, a nőtelennek, a haza egyetlen szerelme; tudta mindenki, hogy ő, a bölcs és mérséklett férfi, a kellő határokon túl nem megy s elhirtelenkedéssel az ügynek soha sem árt, tudta mindenki, hogy hozzá, mint becsületes s okos, méltányos és kiméletes emberhez, a kormánynak s azt képviselő országgyűlési egyéneknek is bizalmuk, és személyes szeretetreméltóságánál fogva, vonzalmuk van. Ő minden párt tiszteletét bírja, s az általa sánczai közül több alkalommal kivert conservatív párt futva is éljent kiáltott neki.

Deák szónoklata nem annyira elragadó s villanyozó, mint meggyőző s melegítő; nem annyira elmés, ragyogó s költői, mint világos, derült, velős, okokkal s érvekkel teljes; nyelve tiszta, sima, de nem piperés, olly távol a keresettségtől mint hanyagságtól; természetes de nem pongyola, eszméinek teljesen megfelelő s azokat kimerítő, egy kis ízével a dunántúli dialectusnak; magatartása nyugodt, tekintélyes, méltóságos, mozgása kevés, egyszerű, mindig illedelmes. Egészén szabályosság, erő s dísz egyesül. Hangja elég erős, de nem annyira zengzetes. Nem azon fajta szónok, mint Kossuth vagy O'Connel, kinek hallatára a közönség idegeit érzi szökellni, szenvedélyre gyúl, kinek szavai bámulás, elragadtatás felkiáltásait ragadják ki a keblekből. De

az a szónok, kit olvashatsz, bonczolhatsz hideg ésszel is, midőn a drámai hatás vitézsége lecsillapult, kit tartalmasnak, meggyőzőnek, sőt szépségnek találsz mindenkor s akárhányszor, kibenlogica, rend s methodus, erő és velő van örökké. De e mellett melegíteni is tud, s van eset, hogy könyükre olvasztá közön-ségét.

Például ide igtatjuk Deáknak az 1833-diki országgyűlés nov. 23-diki országos ülésében a lengyelek ügyében mondott szavait. Balogh János tette meleg szónoklattal az indítványt, mely az udvari párt legnagyobb nem-tetszésével találkozott. Andrássy J. esztergomi követ ellenzé azt, természetesnek találván, hogy nemzetek elvesznek. Deák pedig így szólott :

„Nemzetek vesznek, nemzetek lesznek“ e szavakat mondá Esztergom érd. követe; úgy hiszem azonban, nem különös ujság gyanánt hozta fel e szavakat, mert a világtörténeti évkönyvek bőven megtanítottak bennünket, hogy míg egyik nemzet emelkedett, a másik elenyészett; de a világtörténet nem tanít, hogy a végveszély örvényében elmerüléssel küzdő nemzetet, némán s hidegen nézve, lehetőségig ne segítsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek : kötelesség mégis veszélyben forgó vagy inségre jutott embertársainkat tehetségünk szerint a veszélyből kimenteni. Nem fejtegetem én Lengyelország mult századi történeteit ; sok szomorú csapást kellene felhordanom, mellyek e nemzetet érték, nem feszegetem feldarabolásának nyilvános és titkos okait s nem számlálgatom az ebből eredhető következéseket; megtanítandja majd Európát az idő, hasznos és tanácsos volt-e annak megtörténnie? de fájdalommal és aggodással keserű érzet foghatja el keblünket, midőn látjuk, hogy a lengyel nemzet, melly a 16-dik században éjszak leghatalmasabb státusának tartatott, erőszakkal végképen ki van már törölve a nemzetek sorából. Iszonyu valóság lett abból, mit Kázmér János királyuk 1616-diki július 6-kán tartott beszédében könyvek közt jövendőt, mert le van tiporva e nemzet egykori nagysága, összeczúva hevernek a hajdani szabadság feldúlt omladéki, s a Visztulának lengyel vérrrel áztatott partjain nem szabad lengyelek tűzhelye füstölög többé. S neveli fájdalmunkat annak érzése, hogy szánakozásnál s kérelemnél nincs hatalmunkban egyéb, mit az elnyomottakért tehetnénk, mert századokig sujtott bennünket is a kérlelhetlen balsors vaskeze, úgy hogy most már nem tehetjük azt szerencsétlen szomszédunkért, mit 1278-ban a hatalmas Ottokár ellen habsburgi

Rudolfért véghezvitt a magyar. De hiszen a szolgaságig elgázolt nyomorultnak édes enyhülést nyújt keserve özönében az is, midőn részvevő szánakozás forró könnyeit látja hullani, midőn hallja érette kérő szavát annak, ki többet érte nem tehet, habár e kérő szó az elnyomásnak jég kebléről sikeretlenül perdülne is le. Nyujtsuk tehát nekik e csekély enyhülést is, ha már több nem áll hatalmunkban, de nyujtsuk azt tüstént s halasztás nélkül, vagy talán részvétünk könnycsepjeit s a kérelem elkészítésére szükséges pár órai munkát sem kívánnánk áldozni azokért, kiknek ősei vért és életet áldoztak érettünk? Macedonia hatalmas fejedelme Nagy Sándor Európát s Ázsiát megrázkódtatta győzelmeivel, betöltötte a félvilágot dicsősége, s magát Jupiter Amon fiának nevezteté, de csak bámulást nyerhetett a maradéktól, nem köztiszteletet, mert Görögország szabadságát, melyet már atyja megroggalt, végkép meggyilkolá. Octavián, Rómának szerencsés császára bölcsen kormányozta a birodalmat, pártfogója volt a tudományoknak, népe Augustusnak nevezé, de hálaadás nem ki érheté emlékeztetét, mert ő fojtotta el a római szabadság végső lángra lobbanó szikráját. Sándor, az oroszok czárja, fényes diadalmai után polgári alkotmányt adott a lengyeleknek, s ez neki szebb dicsőséget, több forró köszönetet szerzett, mint véres győzedelmei. Dicső munkáját azonban önmaga kezdte rongálni, s az annyi jót ígérő fényes adomány most már végkép fel dúlatott. A szövetséges fejedelmek, midőn Napoleon óriási hatalmával végső diadalra szállottak, azt nyilatkoztatták ki, hogy ők Európa szabadságáért küzdenek, s midőn az ellenség roppant ereje kedvező szerencsével meg volt törve, magokat Európa szabadítóinak nevezték. Minden austriai katona, ki a lipcsei véres ütközetben jelen volt, mellén viseli a szövetségesek dicső ígéretének hitlevelét, ama kis ércz keresztet, melynek felírása: Europa libertati asserta. Szép reményeket szült e három szó a népek keblében, s e kis emlékjelek érczbetűi némán, de hathatósan emlékeztettek a fejedelmi szó szentségére. Midőn tehát a néma jelek is illy nyilván szólanak, nekünk, kik szabad alkotmányunk édes gyümölcseit nyugottan használjuk, szabad lesz talán a dicső ígért valóulását sürgető kérésünk, hogy letiport szomszédunk elnyomott polgári szabadsága visszaálltassék, s ez által ő is boldog lehessen; mert szabadság nélkül tiszta s állandó boldogság nem létezhetik.“

Minden kornak megvan saját ékesszólása; Deák ékesszólása a békeé, a rendezett, nyugalmas állapoté, midőn a küzdelem csak okokkal vivatik az elvek és jogok mezején. Deák szónoki szerepe megszűnik (s meg is szűnt) midőn az utczák vélc-

ménye kezde zúgni s fenyegetőzni a nemzetgyűlés terme körül, midőn a pártok egymás ellen bős haragban, már nem annyira vitatkoznak, mint harcolnak, s inkább erősen ütnek, mint igazságosan, midőn minden egy szóra egy fej van feltéve. Illyenkor a fölemelkedett, költői, bár gyakran üres phrasisok, a lelkesült kifejezések, érzelmek s eszmék szenvedélyes zürzavara, dagály és gúny, haragos és erőszakos színpad mozgások vannak napi renden.

Deák nem rögtönző mint Beőthi, de nem is készülő szónok, mint a korábbi Szemere, hanem a tárgyról gondolkodó, annak minden oldalát megfontoló, ki a fő eszmékre elkészül, (vagy inkább már régóta elkészült) de azok kifejezését rögtönözni, s e részben magát teljesen kész, gyakorlott ügyes nyelvére s tökéletes szerkezetü agyvelejére bizván, a kellő szavakat, dúsgazdag bőségben, s csatarendben felállítva, mindenkor megtalálja. Expositiója jól rendezett, világos, mire fényes példák nyomtatásban is megjelent jeles és tanuságos követjelentései, okoskodása éles és egyenesen célra vezető. Nem annyira bő, hogy unalmassá legyen, nem annyira rövid, hogy a nehezebb fejüektől is meg ne értessek. Eszméi tiszta láncolata soha el nem vesztí a kellő nyomot, soha meg nem zavarodik s el nem fajul. Szószaporításba soha sem esik; nem szenved sem túlkövérségben, túlbőségben, melly fáraszt és untat, sem soványságban, melly szánakozásra gerjeszt; beszéde ki van ugyan kerekítve, de látni azért abban az izmok s idegek mozgásait. Nem túl finom, s szörszálhasogató, mint olykor Szenkirályi, nem viszi az okoskodást nehézkes syllogismusokon keresztül, de azért igen részletes s ügyes taglaló; rövid, de azért nem ködös és homályos, mi gyakran jár együtt a logikával s rövidséggel. Olvassatok a szólásszabadság, Ráday-sérelem, vegyes házasságok, védegyelet, administratori rendszer tárgyában az 18³⁹/₄₀-diki országgyűlésen s Zalamegyében tartott szónoklatait, miket csak azért nem irunk ide a naplókából s hirlapokból, mert beszédei érdemének kellő méltánylására a tanácskozás egész folyamának ismerete szükséges.

Cormenin némelly beszédekét azon felfuvott, pattanós lég-
3 *

golyókhoz hasonlít, melyek ürességökben magosra emelkednek, de ha szelük eláll, összeesett börtömlővé válnak, melyet lapos és ránczos állapotában a szögletbe lökünk. Deák szónoklata ezen képnek ellentéte. Kincsekkel rakott, felvitorlázott, teljes készületű, szilárd árboczu, tökéletes fegyelmű gálya, és pedig linea hajó az a legnagyobb osztályból, mely biztosan s méltóságosan halad az oceánon, a kinézett ponton száll partra, s gazdagságot és örömet hoz a népnek. Könnyen folyó, világos, de nem piperés, nem vasárnapias beszédében nincs semmi dagály s erőtetés; derült az, mint nyári nap, de a dél égető heve nélkül, az est vagy korány hűsében.

Deák sohasem sértőleg gúnyos és gonosz, de a polemiában azért igen erős, mélyen taglaló s bonczoló tehetségénél fogva, mely az álokoskodások szürkületébe a tiszta, egyenes igazság szövétnekét viszi. Kicsi legényeknek sohasem is volt nagy kedvük vele összetüzni, s a Madarászok viszketege, mely egy párszor hozzá merészkedett, mindannyiszor vereséget szenvedett. Ollykor, ha a fegyelem ellen, az ügy kárával, nagy és meggondolatlan kitörés történt a sorokban, vagy keblének gyöngéd húrjai kiméltelen kézzel érintettek, zúzó is tudott lenni, p. o. egykor az 1840-diki pozsonyi országgyűlésen Mosony egyik követe és ismét a Wesselényiről gúnyosan szóló Nagy Pál ellenében. Néha talpraesett elmésséggel veri meg ellenét, mint Andrásy Józsefet, Esztergom követét, az 1839. júl. 3-diki ülésben, a Ráday-sérelem tárgyában, midőn a közönség hangos tapsai közt tette nevetségessé ennek arithmetikáját. Andrásy nem félté alkotmányunkat, mert még Európában egy fenálló alkotmány rontott csak le, mi alatt 8 uj alkotmány támadt. Deák erre azt jegyzé meg, hogy a nyolezból egyet levonva, Európára nézve ugyan a tiszta nyereség 7, de ha az elveszett egy alkotmány történetesen a miénk leend, vigasztalhatja-e magát Esztergom követe azzal, hogy Európa 8 uj alkotmányt nyert? Ollykor van beszédében valami oktatói, de sohasem lezckező és sértő, és magát tanszéken képzelő; a gyűlést szavára figyelő s okoknak engedő barátai gyülekezetének tekinti, de sohasem iskolának; meggyőzni akar s tud, nem kényszeríteni, elhinteni az igaz-

ságot, nem ráparancsolni a közönségre kivivott tekintélyénél s azon magas véleményénél fogva, mely feldle minden hallgatójában él. Néha laconicus rövidséggel, mintegy karddal metszi szét a gordiusi csomót, mint például 1848. oct. 7-diki ülésben, midőn az országgyűlés feloszlattatván, s feloszlani nem akarván, egyike a legkényesebb közjogi kérdéseknek merült fel a viharos tanácskozás szőnyegén. Mindenki zavarban volt, s a rendszabály merészsége ijesztő nagyságban tünt fel. Ekkor Deák egyszeruen, s néhány szóval hivatkozik az 1848-diki utolsó pozsonyi országgyűlés IV-ik t. cikkének 6-dik §-ára, mely szerint az országgyűlés az utósó évrőli számadás és következő költségvetés iránti határozat meghozata előtt be nem rekesztethetik. S a kényes kérdés egyszerre oldva van, és a legszilárdabb törvényes térre állitva.

Illyen Deák mint parlamenti szónok. Lássuk őt mint státusférfit s igazságügyi ministert.

Deák, mint státusférfi nem bátor, hanem bölcs. Tagadhatlanul legjobb magyar politicus, kinek jóslatai mathematicai pontossággal teljeseznek. Eleme a béke és rend; hol ez megszűnik, ő nincs többé helyén. De mindent elkövet, hogy meg ne szűnjék. Nem forradalmi ember, s a polgári háboru viharai közt megszűnt jelentősége. Szerepe ki volt játszva, midőn a forradalom fekete madarainak szárnycsattogása, a testvérgyilkos ágyuk dörgése kezdődött. Hitszegéstől irtózik a becsületes, ő s tisztaságu kebel, s annak ellenében nincs fegyvere. Mérsékelni, őrizni a szirtektől, ez az ő feladása. Elméletben addig viszi elveinek következéseit, meddig csak okosan lehet, de az életben s gyakorlatban csak annyit kíván, mennyit megnyerhet. Aranyos léggolyókra sohasem ül s holdvilágba nem utazik; jár azon földön, mellyet ismer, mellyen léptei biztosak. Ha e bölcseséggel több bátorságot köt össze, talán megmentheté hazájának hajóját a töréstől, mellyet, midőn mentori keze megszibbadt, a viharok azonnal szirtre ragadtak. Ő, midőn a szárnyas paripák tüskén bokron keresztül kezdék ragadni a sima utról kitéritett kocsit, nem tartá jónak mérséklet kezével nyulni a neki eresztett gyep-lökhez. Egy anecdotja volt ez eljárására illő, saját életéből. Egy.

kor egyik ismerője esztelenül s veszélyesen ragadá tűzvéri lovain, s ő, tartva a felfordulástól, a gyeplőbe kapott. „Hagyja ezt ön“ mond nekik a lovak gazdája, így talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod, s nem hagy szabadon működnöm, biztosíthatom, hogy árokba fordulunk.“

Deák politikájának alapelve : a lényegyet soha fel nem adni, de apróbb engedményekre épen azért, hogy a lényeg megmentessék, körülmények szerint hajlani; a tért lépésről lépésre ótal-mazni, s a túlnyomó erejű ellenséget, nem annyira ingerelve s felbőszítve szenvedélyes megtámadásokkal, mint kifárasztva nyugodt, szilárd ellenszegülés által, és olly helyzetbe téve józan észre, jogra, törvényekre támaszkodó okoskodások által, hogy a megtagadás isten és világ előtt piritó s gyalázatos lenne, kedvező alkura birni. Ez eljárás 1848 előtti körülményeink közt, egyedül volt célravezető a meddő gravaminális téren. 1848-tól, midőn a megszokott politica lényegesen változott, s a birt jogoknak, az elfoglalt térnek megőrzésére irányzott törekvés helyett óriási léptekkel sietett a nemzet egyszerre kipótolni azt, mit századokon át mulasztott s nélkülözött, mint hosszas szomjúságban epedő ember egy nyeléssel kiinná a Dunát, s hordó mellé állítva, részegséget iszik magának : a magas fellobogás, merész sasrepülés, nemes de számítani nem tudó lelkesülés, aranyábrándos léghajózás e korától kezdve, Deák, a régibb szabadelműség zászlóvivője, az elvek kivívója s kitisztázója, miután az elvek érvényességre jutottak s bölcsen formulázva dús gyümölcsözést ígértek a hazának, a túlságok fékezésének, a hullámok mederbe szorításának szerepét tartá magához illőnek.

Kibékítő, bölcs politikájának, melyet a kényes nemzetiségi kérdésben követett, ékesszóló tanúsága többek közt a remek beszéd, melyet az elemi oktatás feletti tárgyalás alkalmával az 1848. aug. 9-diki ülésben tartott :

A hazának jelen körülményei között „ugymond“ tévesztett lépésnek tartom elhatározni, hogy a státus által felállítandó iskolák közösek legyenek. Ez azonban már megtörtént, a ház hatalmával élt, s én nem hozom kétségbe, hogy a háznak joga van rendelkezni : minők legyenek az iskolák, melyek a nemzet költségén fognak állíttatni s fentar-

tatni. Ma már, a komáromi indítvány folytán, arról van kérdés, hogy miután a státus által felállítandó iskolák közösek lesznek, legyen-e joga egyes hitfelekezetnek a maga költségén iskolát állítani, s vajjon azon hitfelekezetbeli többségnek legyen-e joga a magány alapítványokat e célra fordítani s azok közössé tételét meggátolni? Eziránt nézetem egyszerűen az, hogy ezt meggátolni s az alapítványokat még akkor is, ha a státus által alapított iskolák közösek, lefoglalni, nincs a státusnak jogában. Hatalmaskodó lépést tehet a státus, erőszakot követhet el, de bizonyosan jogtalanságot is fog elkövetni. Ne hasonlítsa senki a külön hitfelekezetek alapítványával a cath. alapítványokat, miután ezeknek nem csékély része már Sz. István által a státus javaiból adatott ki, azon jószágokból t. i., melyeket a státus közszükségeinek fedezésére rendelték eleink akkor, midőn a közjavakat felosztották. A protestánsok és óhitűek minden alapítványa magán alapítvány, mihez a státus nem járult semmivel; ha ezeknek a státus meg akarná tiltani, hogy magán hitfelekezeti iskolát állítsanak, miután a magukról gondoskodást egyenesen nyakukba vetette, ez által elvenné az alapítványokat; nem tisztelné a tulajdont; a mely törvényhozás pedig a tulajdont nem tiszteli, az önkényt gyakorol. Ha mégis Magyarország olly helyzetben volna, hogy békes nyugalom által környezve, mi a zöld asztal mellett teoriák nyomán indulnánk el rendezni a dolgot, és arról beszélnénk, mi jobb és czélszerűbb teoriában, és e teoriák között kifejthetnők az emberek ezer gyöngeségének alig kiirtható előitéleteit, és ha ideális tulajdonságú embereknek csinálnánk törvényeket: akkor sokat értenék abból, mi itt mondatott. De fájdalom! a törvényhozót nemcsak az okoskodás higgadt fonala, hanem az élet s annak körülményei és az emberiség sajátságai is vezérlik, és jaj azon törvényhozónak, ki olly ideális törvényeket alkot, melyeket az emberi élet naponkint, a tapasztalás minden óráján meghazudtol. Azt mondják talán, ne ismerjük el a hitfelekezeteket. Ám adjon nekem valaki mindenható hatalmat, és első leszek, ki az üldözésre fajulható véleménykülönbségeket olly tárgyban, mely legszentebb, vagy szelidíteni, vagy kiirtani fogom, de kinek áll ez hatalmában? Ha a létező hitfelekezeteket ignorálni lehet, ugyanazon okoskodással azt is lehetne mondani: nem ismerjük el a bűntényeket, tehát nem kell büntető codex. És vajjon mi célból akarjuk ezen kényszerítő modort, hogy a hitfelekezeteknek magán iskolát állítani ne lehessen? azért, hogy összeolvadást reménylünk általa? meglehet, de a legokoszerűbb eszköz is csak akkor lesz valamelly cél elérésére elég hatályos, ha az időt eltalálja az ember, midőn azt alkalmazza. Kezdjék meg önök e teoriát illy nagy ingerültség közt alkalmazni, s meglátandják következéseit. Ha figyelemre veszem a hallottakat, úgy látom, önök közül

egyik sem érez kedvet elmondani magára a mea culpát. Azokra nézve, mik Horvátországban történtek, azt mondjuk, nem követtünk el semmi igazságtalanságot. Ámde csak néhány odavetett szó, néhány kifejezés, vagy rosszul magyarázott javaslat, mi magában ártatlan lehet, ha nem egyedüli ok, de bizonyosan eszköz volt az indulatok felzaklatására. Midőn a nép millióit veszély környezi, midőn attól félünk, hogy a hajó elmerül, s azt mondjuk, hogy csak isten mindenható hatalma tud bennünket megtartani: ugyan akkor azt mondjuk-e hogy egy kis hitfelekezetestességből származó surlódással több vagy kevesebb, nem tesz semmit? van-e jogunk ezt mondani? felelhetünk-e a nemzet előtt, hogy ezt olly könnyen s minden óvatosság nélkül tesszük? Emlékezzünk csak vissza a legközelebbi időkre. Az oláh atyafiak aggodalommal léptek a törvényhozó test s panaszokkal a kormány elé, hogy uniálni akarják a nem egyesült szertartásukat. A törvényhozás igyekezett őket megnyugtani s templomaik visszaadását határozta. Hiszik-e önök, hogy ha most illy közös iskolákra lesznek kényszerítve, ha alapítványaik is közösek tétetnek, s nem lesz megengedve, hogy azokat saját iskolákra fordítsák: hinni fognak adott ígéreteinknek? azt gondolják önök, hogy a felvilágosodásban olly fokig jutottak, mellyen túl semmi előítéletekkel nem küzdenek s elmondhatják, hogy nincs olly szokás, mellyhez mindvégig makacsul ragaszkodnak? azt vélik önök, hogy mivel ez áll önökről, így áll a népnél is? De hivatkozom azon urakra, kik nem vakbuzgók: ha valamelly intézkedésben kényszerrel látnának saját vallási vagy vélemény szabadságukra nézve, illy zsarnokságra nézve nem zúdulna-e fel ezen urakban minden érzelem, s nem volnának-e készek annak védelmére fegyvert ragadni, mi még most, úgy hiszem, nincs megtámadva. Ez az emberi természetben fekszik, s fekszik még inkább a nép természetében, a melly, minél inkább küzd a sors terhével s csapásaival, s minél kevesbbé felvilágosodott értelmű, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz, és ugyan inkább annak külformáihoz, mint lényegéhez. E külformákat megsérteni a népre nézve annyi, mint azzal vallásos érzelmeit sérteni, ezeket pedig megsérteni akkor, midőn a státus célja nem kívánja, csak azért, mert bizonyos theoriák szebbnek festik a tárgyat: azt hiszem, vétek a nemzet s annak biztossága ellen. Vagy arra hivatkoznunk, hogy József császár is megpróbálta a közös iskolákat? Menjünk végig Európán s nézzük meg, minő állapotban van ezen közösség, s mennyiben vezet célra? De Európát mellőzve, csak azon országot említem, hol az egyéni szabadság legjobban van biztosítva, s mellynek sorsát okunk van irigyelni, Északamerikát, vajjon ott kényszerítőleg cselekszik-e a státus a vallásfelekezetek iskoláival? nem ad-e nekik szabad kezét, nem tiszteli-e a tulajdont? Azt mondja

talán valaki, hogy ott kezdetben a státus nem avatkozott a vallás dolgába. Igaz, és én Magyarország egyik legnagyobb átkának tartom, hogy itt státus-religio volt, melyből annyi igaztalanság s átok árad a népre. De miután ezen átok ránk nehezedett, még nagyobbá tegyük azt? Azt gondolja valaki, hogy a közös nevelés ki fogja azt irtani? meglehet; én nem hiszem. De ha igaz volna is, nem akkor kell ezt kérdeni, midőn az indulatok úgy fel vannak zaklatva, mint talán Árpád ideje óta sohasem. Azt pengetjük ajkainkon, hogy a szabadság, testvériség, egyenlőség e század jelszavai. Meglehet, én azt hiszem, e jelszavak inkább a jövőt mutatják, mint a jelent; s kérdek mindenkit: vajjon a polgárok egyéni szabadsága egész Európában volt-e több megtámadásnak kitéve egyhamar, mint jelenben? és valljon a szabadsággal egyező-e, ha egy hitfelekezetet kényszeríteni akarnak, hogy külön jogával, mint hitfelekezet, ne élhessen? Azt mondják önök, hogy olly egyenlőség legyen, melly a szabadsággal meg nem fér, s melly abban állana, hogy ne egyenlő szabadságot adjunk a hitfelekezeteknek? testvériséget emlegetnek, s annak olly értelmet adnak, miszerint úgy tennők az embereket testvérekké, ha őket sulyos lánczra fűzzük? illy eljárás még soha sem szült testvériséget. Még ha előítéletet sértenők is, vétket követnénk el, ha azt olly körülmények közt sértenénk, midőn a státus szükségére nem parancsolja. Nekünk még az előítéletet is kimélni kell, ha nem károsak, mert a mit előítéletnek hiszünk, sokszor a népben olly erős érzelem, melly őt boldogítja, mellynek védelmére fegyvert ragad. Nézzünk körül, mi az, miben bizunk? hol az erő? ezen testületben? e testület bölcsesége sok kárt elháríthat, e testület azonban csak rendelkezhetik a cselekvő erővel, melly a nép kezében van. Nekünk meg kell értetni e néppel, hogy a haza veszélyben van, s midőn ezért fegyverre buzdítjuk a népet, melly ekkorig nem értette, hogy hazája s szabadsága van, most akarjuk-e őt szabadsága legédesb érzetétől megfosztani? Uraim, ez nem eszköz, hogy a népet a hazához s magunkhoz kössük, hanem eszköz arra, hogy az indulatok közé a veszekedés almáját dobjuk. Azt hallom gyakran, hogy a reactio hatalmától félünk. De így ez sokkal veszélyesb, mert az nem néhány ember tollából áll; a reactio hatalma akkor veszélyes, ha van mire támaszkodnia. És mire fog támaszkodni? a népérzelem pártolására s pedig annál inkább, mert a népet ellökjük magunktól. Azt is mondják önök, hogy a papság ennyi s annyi vétket követett el. Nem tagadom, sokszor nem teljesíté hivatása köteleességeit, s nem is fogok panegyrist tartani a hibások felett; de azt állítják önök, hogy a papság a reactio eszköze, s félnek annak reactionális hatalmától; és mégis mit csinálnak? hatalmas eszközt adnak kezébe, hogy a vallás érzelmeinél fogva zúdíthassa fel a népet a reactio

kezére. Igen könnyű az aggodalmat előállítani; annak lecsillapítására pedig nem erőszakos, parancsoló, hanem édesítő, hozzánk csatló eszközök szükségesek, nyelv, vallás, nemzetiség különbsége nélkül. Azt hiszem, alig van köztünk, ki mondaná, hogy azt, mi az idegen nemzetiségek irányában történt, újra kezdhetnők, alig van, ki ugyanazon nyomon menne jövőben, mint eddig ment. Elhibázott lépések, a körülmények meg nem fontolása, teoriákra épített következtetések kifejtik az ember minden előítéleteit, makacsságait, sajátságait, jó s rossz érzelmeit. Pedig egy kis hiba olly lyukat üt sokszor a számításban, miszerint félni lehet, hogy ez elhibázott számítás talán többbe kerül Magyarországnak, mint gondoltuk volna. Ovatosnak kell tehát lennünk, s ezen ovatosság azt parancsolja, hogy ne menjünk messzebb, mint hová a státus célja kényszerítne, tegyünk olly intézkedéseket, mellyek az indulatokat felizgatják minden cél s haszon nélkül, ne áldozzunk a szépnak látszó teoriáknak, mert az élet gyakorlati, s mert mi adjuk meg az árát. Ha csak magunk sorsáról lenne szó, akkor nemes büszkeséggel s önhittséggel mondanók: igenis áldozzunk! de a mi kezünkbe egy nemzet tette le sorsát vak bizalommal, s merem mondani, ha ezen törvényjavaslatot úgy, mint Madarász L. előadta, a nép elébe bocsátjuk, legfeljebb sok ember lesz, ki azt közömbösen fogadja, de igen kevés, ki annak örül, s igen sok, ki általa legszentebb érzelmeit sértve fogja találni a nélkül, hogy a haza célja ezt igényelte volna. stb.

Milly makacsúl ragaszkodik meggyőződésének alapelveihez, mint nem áldozta fel ezeket semmi tekintetnek, bizonyítja az 1843-diki országgyűlést megelőzőtt eljárása. A nemesség megadóztatásának kérdése nagy izgalomba hozta a megyéket, s ez izgalom ott, hol rossz akarat rossz fát tett az önzés tüzeire, durva kicsapongásokká is fajult. Korlátolt fejű egyének, kik a szabadságot a nemfizetésben találták, s becsstelen egyének, kik az adókérdést szennyes magánczélaik elérésére akarták felhasználni, és a „szent persely fillérei“ géppé aljasíták a dorongokkal fegyverzett köznemességet. Deák, ki átlátta az életkérdés fontosságát, követsége föltételévé tette azt. A baromi erőszak győzött, magának Deáknak házi tűzhelye ellen is erőszakos kicsapongás történt, s Deák híven szavához s meggyőződéséhez, adóellenes utasítás mellett nem vállalt követséget. Barátai minden áron keresztül akarták vinni a kérdést, s méltatlan eszközök ellenében hasonlókat is készek valának alkalmazni, bár ő kijelenté,

hogy az elkeseredett szenvedélyeket nem akarja nevének jelszá-
vával véres küzdelemre ingerelni. Az adó, s Deák új megválasz-
tása nagy erőfeszítéssel kivívatott, s vér folyt a cél elérésére.
Deák az új választást sem fogadta el, erőteljesen nyilatkozva ez
által a választási vesztegetések s erőszak ellen, és kimondott sza-
vától az összes ország kívánsága, a mely ez eseményt „országos
fatumnak” tekintette, barátinak esdeklése, rosszalása, neheze-
telése sem téríthet el. Zalában nem akadt ember, ki Deák
helyét el akarta volna foglalni, az adó ledorongolója szégyen-
nel tetézve szökött meg, s büntető kereset alá vétetett volna,
ha Deák, a nemcsak nagy polgár, hanem nemes lelkű ember,
meg nem menti; az 1843. máj. 18-án megnyílt országgyűlés-
sen pedig egyértelműen mondatott ki, hogy a törvényhozást
alig érhetné nagyobb csapás, mint volna az, ha Deákot mind
végig nélkülöznie kellene, s hogy jelen nem léte olly hézag,
mellyet kipótolni nem lehet. Beöthi Ödön emlité ez alkalommal
a francia példát, miszerint Latour d’ Auvergne neve az ezred-
ben, mellynek tagja volt, még halála után is mindig említet-
ték névfelolvasáskor, s a német császári koronázásoknál divato-
zott gyakorlatot, miszerint mindenkor megkérdezett: van-e
jelen egy Dahlberg? e szerint a magyar országgyűlés megnyi-
tását is mindenkor azon kérdéssel kellene szentesíteni: ha vall-
jon Deák jelen van-e? Zsedényi megvallá, hogy noha political
elveiben Deákkal sokszor ellenkezett, de ez ellenkezés soha sem
tette őt Deák szeplőtlen tiszta jelleme, mástalan értelmi tulaj-
donai s hazafiúi érdemei iránt kevésbbé elismerővé, s annál
őszintébben osztozik a távolléte miatti fájdalomban, minél bizo-
nyosb, hogy ez élénk szellemi mozgalom korszakában kiengesztel-
elésre s kiengesztelőre kétszeres szükség van, férfiú pedig nincs,
kinek tiszta lelkiismeretében s ritka ismereteiben minden párt
annyi bizalommal megnyugodnék, végre a nemzet haragját
mondá ki azokra, kik okozák, hogy a törvényhozásnak Deákot
nélkülözni kell. Az érdemlett elismerés annál szebb volt, mert
ellenféltől jött, s e szózat körül chorust képeztek a conservatív
lapok is. Az országgyűlés nyíltan fejezé ki vágyát s reményét,
hogy Deákot mind végig ne nélkülözze; ő újra megválasztatott

s most már elveivel megférő utasítással; és a követséget, mely nem tiszta eszközökkel vivatott ki, s gyöngéd érzetét és political hite első betűjét sérté, a vérfoltos levelet még sem fogadta el, kitéve magát inkább félreértésnek s legközelebbi barátai neheztelésének és keserű vádainak. S az országgyűlést nem csalta meg sejtése. Az ellenzék vezér, fegyelem nélkül maradt, az egyesek közt összérhetlenség támadt, mert senki sem hirt elismert szellemi felsőség s tapintat tekintetében osztatlan köz bizalmat, és távollétének szomorú következése érezhető lett az országgyűlés folyamatában s eredményei csekélységében. Ugyanazon makacs ragaszkodásának a fő alkotmányos elvekhez, fényes példáját adta az 1839. jun. 17-diki orsz. ülésben, midőn az elnök azon megjegyzésére, hogy csak mérsékelt modoru tanácskozás s engedékenység által reménylhetvén a political foglyok szabadon bocsátását s a haza könyeinek letöröltetését, kijelenté, hogy a haza alkotmányos szabadsága az első czél, s erről még akkor sem szabad elfelejtkezni, ha ez által könyeket lehetne letörölni. „Senkinek keble nem vérezhet inkább, ugymond, mint az enyém, ha visszatekintek a legközelebbi történetekre, de érzem kötelességemet s kinyilatkoztatom, hogy keblem fájdalmait fel kell áldoznom a haza boldogságának, kötelességünk azok iránt, kik ide küldöttek, biztosítást szerezni számukra s a baráti érzelmek feláldozásával is kijelenteni, hogy mig sérelmünk orvosolva nincs, semmi más tárgyra nem ereszkedhetünk. stb.“

Az 1847-diki utósó pozsonyi országgyűlésen betegsége gátolá Deákot megjelenni, s a hatalom és dicsőség más kezekbe jutott. Csak midőn a francia februári forradalom s márcziusi napok folytán az első magyar ministerium megalakításáról s a kimondott nagy elvek formulázásáról volt szó, éreztetett Deák Ferencz nélkülözhetlen szüksége. Batthyány Lajos addig nem is fogott ministeriuma alakításához, mig őt meg nem kérdezé. Eljött Pozsonyba, kötelességének tartá helyet foglalni a zöld asztal mellett; sokat megjövendölt, mit az idő igazolt, sokat rosszalt, mit akkor megtapsoltak, s látnoki lélekkel sejté a „végnek kezdetét.“ S bár hivatalt viselni nem szeretett, Batthyánynak,

barátjának kérésére, az ország kívánságára, s mert „la vertu oblige“ elfogadta a tárczát, s lett igazságügyminister, megtestesülése az igazságnak.

Az ország soha semmibe úgy belé nem nyugodott, mint Deák igazságügyministerségébe, kinek aranyszavai: „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosok“ s „ha igazságot kívánunk felülről, igazságosnak kell lennünk alá felé is“ az 1840-diki országgyűlés óta elevenen éltek az ország emlékezetében. A nép bizalma árkint ömlött felé, lakásának ajtaját az igazságszomjas nép egész csoportai ostromlák napról napra. Eljött, a márcziusi határozatlan törvények nyomán, a békesi magyar, bántási sváb, árvai tót, mármaros oláh földmivelő, erős szándékkal megosztzni a földesúr tulajdonában, s a törvényhozás szándékán messze túl terjeszteni a márcziusi törvény félreértett jótékonyosságát. Mint atyához járult az igazságügyministerhez, kinek mindenki számára volt egy komolyan nyájas szava; mint az egykori görög kegyeletes reménynyel ment Delphibe, úgy tódult Magyarország népe az István-herczeg fogadóba, hol Deák szállását tartá, kinek mindenki számára volt bölcs tanácsa. S a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, túlságos követelésekkel tölt földmivelő legtöbb esetben megnyugtatta, helyesb fogalmakra térítve ment el tőle. Özvegyek s árvák szemében gyermeki bizalom sugára égett, midőn hozzá beléptek, s többnyire hálaköny ragyogott, midőn elhagyták, ha talán czélt nem érhetek is alaptalan igényeikkel.

Mint törvényhozó az igazságügyi mezőn senki nem bírt annyi képességgel mint ő. Ő irta volna a legjobb, legalaposb, viszonyainknak legjobban megfelelő codexet, ki minden eszmét megmért, minden szót megfontolt bölcsesége mérlegén, mielőtt az életbe kutasított volna. Bebizonyítá ezt e téren munkálattal, a büntető törvénykönyv kidolgozásánál, az eskütszéki rendezet s úrbéri törvényjavaslatok által, melly utóbbiakban a tulajdon tisztelése volt vezérelve. Szerette, ha valamelly, bármilyen törekedés s tökéletlen munkát tettek elébe, mellynek alapján elkezdé bíráló, tisztító, kiegyenlítő, simító, kertészi, építési,

szobrászi működését, míg a durva anyag tökéletes idomot s harmoniát nyert művész kezei közt.

Miután ministerré lett, minél kevesebbet szólt, mindenkor fontosán, nemes és rövid egyszerűséggel. Mint jelleme s egyénisége mindennek közt kitűnőleg jelölék ki Deákot az ország közbizalmával környezett igazságügyministerré, ugy parlamenti viselete is teljesen megfelelt azon képnek, mellyet Cormenin az egyes tárczák ministereinek különös tactikájáról ír, mondván : legyen ő egyszerű s világos előadásában, mély a törvények magyarázatában, illedelmes czáfolataiban, komoly magatartásában, testmozgatásában, modorában. Soha egy parlamentben ülő igazságministernek szebb diadala nem volt, mint Deáknak a már említett ülésben, midőn az országgyűlés együttmaradása indítványoztatott, midőn a ház tapsai közt, pár szóval eligazította a legkényesebb, legaggodalmasb kérdést.

A tanácsban Batthyány Lajossal, Klauzál Gáborral s Mészáros Lázárral kezét fogva, mindig következetesen pártolta a kiegyenlítésre vezető rendszabályokat, élvén benne a szomorú sejtélem, hogy a dolgok túlhajtásának következményei egészen mások leendének, mint a vérmes politikusok aranyreményei.

A forradalom hullámi elboríták az utat, mellyen hazáját száraz lábakkal akarta keresztül vezetni, mint második Mózes a veres tengeren, de őt egy hüvelyknyire sem mozdíthaták ki elfoglalt helyzetéből. Bölcseségébe burkolá magát, elnémult, s csak szorosb baráti magánykörökben hallatá intő szózatát s mutatá fel vérző fájdalma sebeit.

Tóth Lőrincz.

BEZERÉDJ ISTVÁN.

Ha van országos férfiú, kinek jellemzésénél nem mellőzhetjük az embert, magán egyéniségének minden vonásával, s a polgárt, miként a közelet annyi utólérhetlen változatiban, a nyilvánosság hullámai mögött csendesen működik, úgy **Bezerédj István** az. Nemcsak jellemének fényoldalai emeltetnek ez által, hanem sok, mi különben ellentétesnek látszik, egyszerű feloldást nyer, sőt még azon vonások is, melyeket státusférfiuban gyöngeségnek kell vallanunk, olly árnyéklatúl tűnnek fel, a miért kész helyesen számító, hatásukat gondosan őrző pályatársai méltánylatának csökkenését, az értetlen tömeg félreismerését szerény öntudattal eltűrni, csak hogy kedélyének gyermekded tisztaságát, a lélekemelkedettség lesujthatlan erejét a közelet azon kérdéseinek életbeléptetésére fentartsa, melyek által a szegényebb sorsú néposztály anyagi és erkölcsi jóléte közvetlenül előmozdittatik, s melyeket a lefolyt évszázadok dicsőített státusférfiai vagy épen elhanyagoltak, vagy elégtelen palliativokkal hittek orvosolhatni. E kérdések megoldása ép azért nehezült talán korszakunkra, mert a szokott political számítás elvei mindeddig a kitűzött magas cél elérésére nagyon is elégteleneknek mutatkoztak. Ritka önmegtagadás, s az élet keserű tapasztalásai által meg nem ingatott kedély szózatának egész hatalma szükséges ahhoz, hogy illy vállalat létesítését már akkor megkísértsük, midőn még a socialis bajok fejlődésök tetőfokát el nem érték, habár a menekvő ut olly szorosak felé tart is, melyek első pillanatra áttörhetleneknek látszanak. Roppant feladat, melynek bevallott apostolai évszázadokban, és nemzetek történetében gyéren találkoznak; melynek súlya alatt azok kortársaik előtt többnyire meggörbednek, de csak azért, hogy az emberiség történetében, midőn az, az eszmék mostani forrongása alapján új fordulatot veend, mint a legnemesebb hu-

manismusnak megannyi tündöklő előharczosai magasztaltassanak.

A mivelte közvélemény, lényegre nézve, még szövevényesb egyéniségek megítélésében is ritkán csalódik. Így ismeréki nálunk Kossuthnak izgató, Széchenynek vállalkozó, Deáknak törvényalkotó s bíráló tehetségeit már föllépésök első időszakában. Smidőn működésének megfelelő terét kinek-kinek kimutatta: így helyezé Bezerédjt, mint az „örök igazság” védőjét, a magyar philantropok első sorába.

Ha Bezerédj egy szerencsésb honnak szülöttje, mely a feudális maradványok bilincseiből a közelebbi századok politikai surlódásai következtében megmenekülve, általános polgári szabadság alapján, a jóllétnek Európa művelt népei által élvezett kifejlődésére jutott: több mint valószínű, miszerint eleven észtehetségeivel, gyermekdedes kedélyével, és akaratának megtörhetlen erejével, Wilberforce s mások példájára, az emberiség socialis szerkezetében aggasztólag fölmerült sérelmek egyikét felkarolja; s az előítéletek tömegével a meghatározott téren éveken át megküzdve, egyéniségének kifejtésében korlátozottabb, de ép azért intensív hatályosb, és jellemzését könnyítőbb irányt veszen. De a sors máskép akará. Olly nemzet tagjává teremte őt, mely a szomszéd osztrák tartományoktól is lenézve, nem-hogy a távolabb külföldtől ismerve, méltányolva, Európa civilisatiójának megmentéseért, utóbb az uralkodóház fentartásaért háromszáz évek leforgása alatt majdnem folytonosan küzdött véres harcaiból még a XIX-dik század elején sem üdülve föl, szem elől téveszté más nemzetek előhaladását. Az ugynevezett értelmiség, mely az ország közolgait gyászos kiváltságok alapján intézte, ingert sem érzett a tetemes áldozatokkal, nehézségekkel járó reformokra; sőt tétlenségének némi részben okszerű mentséget is talált. Az ország alkotmányos önállósága s a nemzetiség veszélyben forgott. Nehéz küzdelmek folytak ezekért, s annyi éveken át fölemészték a nemzet legszebb erkölcsi erejét.

Ez ellenzéki harcok egyik legfontosabb korszaka kezdetén, 1819-ben lépett Bezerédj a nyilvánosság akkor egyedüli megyei terére; s mint annak hű fia, nem különzé el magát, sőt

határozottan beállott az alkotmányt védők sorába, áldozatul hozván lelkének legszebb valóját, a tényleges javításokhoz ragaszkodást, míg azoknak gyümölcseit a szabadság s nemzetiség napfénye nem élteti.

Kedvezőbb időszak előjelei mutatkoztak e részben az 1832-diki országgyűlés elején.

Ha van e szegény, a sorstól annyira látogatott honnak szebb jövője : talpkövéit azon férfiak tevék le, kik nemcsak az országgyűlés vitatkozásiba, de messze túl a gyűlési termeken minden igaz honfi keblébe a szabadelvű haladás szellemét lehelték. Köztök találjuk Bezerédj t, mint szónoki tehetségéről már az 1830-diki országgyűlésen ismert férfit; tehetségeinek megfelelő téren, a reformoknak helyesen felfogott sarkkövéinél!

Ki ismeri azon tekintélyes részt, melyet Bezerédj az urbéri viszonyok átalakításába ezen, úgy mint a következett két országgyűlésen vön; ki őt mint szónokot e tárgyban hallá, lelkesülve az urbéri felszabadítás magasztos céljától, és vissza nem rettenve annak legkisebb, fárasztó részleteitől, azt hihetné, miszerint ő csak e tárgynak élt, csak ennek szentelése minden lelki erejét. Csalatkoztok. Vessünk csak egy futó pillanatot azon nagy kérdések láncolatára, mik az urbéren kívül ez időben megpendültek s mellyek 1848-ig az országgyűlési tanácskozások és küzdelmek tárgyaúl szolgáltak. Keserű viták folytak a vallás és szólásszabadság ügyében, gyakran volt tanácskozás alatt a nemesi osztályra szorított political jogok terjesztése, a zsidók polgári állásának kivívása, a közteherviselés elveinek fokunkinti alkalmazása, a népnevelés és a korszellemével, mint az emberiség eszméjével egyező büntető eljárás behozatalának előkészítése. Mindezen kérdéseknek alapúl szolgáló eszmék érleléséhez s keresztülviteléhez Bezerédjnek egyénisége lényeges tényező volt.

Bármint gondolkozzunk a státusférfiu kellékéről : kétségtelen, hogy sem egyesek, sem testületek tisztán a higgadt ész tanácsa után nem indulnak. A lélek minden oldalainak érintve, áthatva kell lenni, míg a megfásult előítéletek kötelékétől megmenekülve, magasabb irányt veszen. A legszebb okoskodások,

mig csupán a bíráló elméhez szólnak, a legélesebb humor, bár mennyire fegyverezze le az ellent, bármennyire sujtsa annak gyengéit, nem döntik el a diadalt, míg a kedélyek megingatva nincsenek, főleg ott, hol az ellenek a visszaélések hinárjában, az érdekek önző tartalékában, s egy magasabb hatalom pártolásában olly erős állása van, mint volt a magyar conservatív pártnak. A parlamenti viták e része volt Bezerédjnek küzdtere. Mig Deáknek a logikája, Beöthynek a humora két oldalról szoriták az ellent: az alatt Bezerédj az emberi kebel mélyébe leszállva, annak legszebb gyöngyeit fölkeresé. Megpendite minden húrt, melly az emberiség eszméjével összeforrt nagy elvek mellett még a megromlott kedélyekben is visszahangzik, s phantasiájának, saját lelkesültségének egész hatalmával riasztó ellentétbe állítá a létező állapotokkal. Magát, mint hallgatóit az elnyomottak lelkületébe helyezé, s felmutatá a sebeket, melyeknek ott — bár öntudatlanul — sajogni kell. S lelkének egész ártatlanságával festé mindazon jót, mellynek a tisztult viszonyokból áradnia kell, s bizonyosan egész mértékben folya is, ha az elnyomottak ekkép felszabaditva, szinte gyarló emberek nem maradnának. Szónoklata alapjáúl, még a legnagyobb vitatkozásoknál is, csak némi jegyzetek szolgáltak. Szövegén e rögtönzésnek minden fény és árnyékoldalait feltaláljuk. Csak legelső kezdetén birt előadása a higgadtság némi jeleivel, alig vezeté be hallgatóit a felfogott kérdés magasabb látterü eredetébe, már megolvastá keblének első lágy fuvallata a merevültség jégvártyáját, s mint az alpesek hótengeréből rögtön megindult hegypatak a folyását akadályozó sziklákba megütődve, kristályhabjainak forrongásszülté gyönyörű színváltozataival addig küszködik, míg a legelzárattabb szorosok nyílását keresztül töri: úgy küszködék meg Bezerédj keblének szelid árja az előitéletek, érdekek torlaszaival, s azokon áttörve, bevezeté hallgatóit a „jönni fogó, jönni kellő jobb kor“ virányos völgyeibe. Midőn elvégre felmerült lelke előtt az élet sivataga, melly e völgyeket rögtön felváltja, s a leghatalmasb folyók éltető erejét elszívárogtatja: akkor pendité meg az emberi kebel legszen-
tebb húrjait, s hivatkozván istennek örök gondviselésére, melly

mindenben csak a kezdetet adá az emberek hatalmába, s minden jó kezdetnek diadalát magának tartá fen, a lélekmagasztaltság legfelsőbb fokára jutott hallgatóit oda vivé, hogy kik határozatlan habozás között kezdék szónoklatát hallani, végre vele együtt eltökélve érezék magokat a kérdésben forgó nagy elvnek keresztül vitelére, még a rögtönzés veszélyei ellenében is, mellyek főkép ez elmaradott honban az eredményt kockáztathatják.

A szónoklatnak e legszebb diadaláról nem egy izben emlékeznek Bezerédjnek pályatársai. A halálos büntetés eltörlése mellett tartott elragadó szónoklata két izben nyert fényes diadalt. Egy országos küldöttségben az országbíró, s a 43-diki országgyűlésen Szentkirályi Móricz nyiltan bevallák e szónoklat eidöntő hatását meggyőződésekre nézve.

Bezerédj azonban ez általános hatásnál koránsem állapodott meg. A mint az egyes kérdések annyira fejlődtek, hogy az alkalmazás részleteibe is be lehele bocsátkozni, ritka türelemmel kísérte azoknak legfárasztóbb elemezését, felhasználván eleven eszének egész találékonyságát, csakhogy a nagyban nyert eredmény a tettleges kivitel apró szirtjein hajótörést né szenvedjen; mi meg nem szünő törekvéseinek sokszor sikerült. Több izben mégis épen azon körülmény csökkenté hatását, hogy a czélt tartván kiválólag szeme előtt, a módok megválasztására kevesebb gondot fordított. Alkalmas kiviteli módok hiányában, kevésbbé eszközölhetőket is felhozott. Készebb volt az eredményt kísérletekre bocsátani, mintsem legkevésbbé visszalépni. Sőt lelke kedves szüföttjeit nyomatékalanabb akadályok ellen is félénk szeretettel védve, annak hevétől magát nem egyszer elragadtatá, az ügynek már megnyert kedélyekhez szólván ott, hol segítséget az eszközök higgadt megfontolása, s az eredménynek minden kísérlettől megóvása nyujthatott egyedül. Természetes, hogy illy eljárás gyakran épen a hatást kockáztatja, minek megőrzését a legegyszerűbb eszélyesség javolja, s mire nézve anynyi középszerű szónok és státusférfin ügyesen tartózkodó.

Bezerédj e részben gondatlanabb. De épen e könnyelműség mutatja lelkének egész őszinteségét; mi viszont jellemzi szónoklatát.

A mint öntudatlan, mesterkéletlen ő lelkesedésének hevében, úgy egyszerű, sőt gyakran pongyola, ismétlő a részletek tárgyalásánál. Itt, mint ott szabatossgot hasztalan keressz. Magasabb szónoklatának fényoldalait lelkének áthatottsága teremti egyedül. Elősegítik azonban a magyar nyelv eredeti és irodalmi gazdagságának teljes bírása, mellynélfogva a legnagyobb és leggyöngédebb fordulatoknál szavakban hiányt nem szenved, sős gyakran túláradoz. Türelnet nem ismerő, a cél felé siető gondolatai, érzései a szólás organumainak legsebesebb mozgását is megelőzik s ekkép az elhamarkodás nyomait következtetik, főkép egyes kitünő perczekben, az átmenetelnél úgy kiejtésben, mint a szavak helyes megválasztásában. Taglejtés alig kíséri szónoklatát, annál érdekesb arcza, melly nyugodt, mint felhevült lelki állapotát teljesen visszatükrözi. A mint vonásai rendszeren végtelen jóságot mutatnak, úgy változnak el azok rögtön, midün lelkesedése elragadja. Képét, magas tar-homlokát bibor szín borítja; szemei a szó legszorosabb értelmében szikrázni látszanak; érczes a az egyszerű társalgásban kellemes hangja, élessé, sőt harsánynya válik, hogy a szívek redőjéig hathasson.

Említők már, hogy Beze rédj első föllépése óta azonosítja magát e hon függetlensége és nemzetisége megmentéseért lefolyt nehéz küzdelmekkel. Ez irányt akkor sem hagyá el, midün hazánk jobbaira nézve megnyílt a szellemi és anyagi javítások terén a működés. A magyar nyelv és nemzetiség kérdésében szerzett érdemei eléggé bizonyítják, hogy ő nem tartozik azon ábrándos világpolgárok közé, kik az emberi előhaladás legdicőbb ösztönét, az egymással nem küzdő, de nemesen versenyző, nemzeti sajátságokhozi ragaszkodást számításukból botorúl kihagyják, avagy csak színleg pártolják. Lelkesedésének egész hatalmával küzdött ő mindég e tárgyban, s a magyar szónoklat történetében örökké emlékezetes marad azon országgyűlési jelenet, midün, ha jól emlékezünk, 1843-ban a nemzetiség ügyében okokat okokra halmozva, a különben kifogyhatlanul áradó szónok, lelkesedése legmagasb fokán hirtelen elakadt. A hőshez látszott hasonlítani, kinek a viadal legfőbb hevében török össze markában fegyvere. A közönség pillanatra megzavarodik.

hogy aztán annál nagyobb meglepetéssel szemlélje földre terítve az ellent, épen az eldöntő csapás alatt. Ki írhatja le az illy jelenet hatását? Az önmagát tüzelő lelkesedés olly fokára jut a meggyőződésnek, midőn az igazság érzete teljesen erőt vesz az emberi lelken, agy és kebel egyiránt betelik, s elnémul a nyelv. Bezerédj csakhamar fölhalálta magát ez ihletett helyzetben. Hisz olly természetes a magyarnak, ezredéves honában, nemzetiségi igénye, hogy azt indokolni legfölsőlegesebb dolog a világon. Mire itt hosszas okoskodás; azt érezi, attól át meg át van hatva minden magyar. Szónokunk ezt röviden említve, a diadalérzet boldogító nyugalmaival folytatá tovább beszédét, a közönség kitörő tapsai közt.

S a nemzetiség ügyén kívül a humanismus magasabb felfogásából kifolyó kérdések között sem lehet találni egyet is, legyen bár a legszárazabb reformtárgy, mit Bezerédj lelkének egész fogékonyságával, s a külföldi intézmények körüli ismeretével föl nem kapott és tetemesen elő nem mozdított volna. Legyen elég e részben csak a váltótörvény, s a hazai ipar és kereskedés fölötti tanácskozásokat említeni.

De menjünk át az országgyűlésről a társadalmi téren ez időszakban történetekre. Ott találjuk Bezerédjt minden vállalatnál, úgy azoknál, mellyek Széchenynek practicus tapintata mellett az e téren működés szellemét teremték, kivel fellépésének legelső éveiben már Bezerédj szorosb összeköttetésbe lépett; valamint Kossuth kísérleteinél is. Ott találjuk mindennütt, áldozva tehetségein fölül is, egyszersmind működve szóval és cselekvéssel. Bajos volna együletet nevezni, mellynek czélját a többiek felé helyezve, ügyeiben kevesebb lelkesedéssel, buzgósággal s türelemmel járt volna el, s melly viszont őt legtevékenyebb tagjai közé nem számította volna.

Kisérjük őt magány-életébe, s első pillanatra tapasztalni fogjuk, hogy Bezerédj nyilvánosan bevallott elveinek itt is embere. Ő kötö meg az első örökváltsági szerződést, benépesíté pusztai birtokának egy részét. Népiskolát, kiseddovó intézetet állított; megveté a selyemtenyészés alapját, s nem kimélt fáradságot, áldozatot, s mi több, személyes buzdítást. Nem rettent

vissza meghiusult kísérletektől, csakhogy a megtelepedett lakóknak minden kigondolható keresetágot nyithasson, és ők, a kegyelem kenyerének nyommasztó elfogadása helyett, képesek legyenek jólétök forrását saját iparkodásukban feltalálni.

Nem rendszeres egymásutánt keresni: volt az ő elve; hanem semmit sem hanyagolni el, s tenni mindenütt. Nem föltételezé működését a neki szánt szereptől; megelégedett azzal, melly neki jut, csakhogy az ügy nyerjen. Nem kötö magát egy térhez, mert ez őt sokoldalúságában korlátolná. Egész dicsőségét abban találta: saját példája által minél több közharczost szerezni minden ügynek, vállalatnak, mellyet a közhazára vagy a polgárok egyes osztályaira nézve hasznosnak ismér. Szóval Bezerédj azon nemes törekvésű országos férfiak egyike, kik eltérve elődeik példájától, az országgyűlések befejeztével, nem léptek vissza a megyei élet szűk korlátai közé, hanem azt csak természetes támpontul tekintve, és annak kevésbbé csillámos oldalait, mint a közigazgatást, s árvák, urbéresek ügyeit is, egyforma örködéssel kísérték, s a társadalmi és irodalmi téren is mindent elkövettek a hazai közélet kifejtésére.

A sokoldalúságnak, a rendszert nem kereső, kísérletekhez is kezet nyújtó tevékenységnek, sőt magának a jóakarát korlátlanláságnak azonban megvannak részint eredeti árnyoldalai, részint az egyéniségre nézve káros következtései, mellyek bár az egyén s polgárnak csak nagyobb diszeül szolgálhatnak, a státusz férfiuban olly gyöngeséggé válnak, mitől óvakodnia kell, ha a mozgásba jött nyilvános élet hullámai között, mind saját pártja, mind ellenei előtt tekintélyét s ezzel egyült hatását is csonkitlanul megörizni kívánja. A státusz férfiu hatásához első kellék a tekintély, s ennek főtámpontjai: határozottság, rendszeresség, higgadt körütekintés. E fölött van a pártéletnek olly salakja is, mellyet a státusz férfiunak, bármilly önmeztagadásba kerüljön, nemcsak megvetni vagy mellözni nem szabad, sőt gyakran szinleg föl is kell vennie.

Bezerédj lelkének tisztasága nem birt azonosodni saját pártjának e hibáival. Mindenkit maga után ítélve, és megátalkodottabb elleneiről is, ismét és ismét, jó szándékot föltéte-

lezve, a politicalai cselek, s az egyéni cselekvésnek gyakran ösztönül szolgáló gyöngeségek, sőt vétkek ismeretével nem bir. Azon magasztos büntetőjogi elv nyomán, inkább százszor engeddi magát megcsaladni, mintsem bárkit egy esetben, alaptalan gyanuval terhelne. Nemcsak a tárgy-kezelés főbb vonásaira, de a kivitel legapróbb eszközeire nézve is csak az egyenes, nyílt utat tudja használni : *honesty the best policy*! Az elnyomottak iránti szánakozása gyakran a vétkekre is terjed, s korlátot szintolly kevéssé ismer, mint törekvése a kitűzött magas célok után megállapodást. Gyakran azon hibába esik, mit a példaszó olly jól fejez ki : „a jobb ellensége a jónak,” s így történt, hogy a haladási kérdések nagy részében messze túl száguldozott azon mértéken, hol a kivihetőség tekintetéből saját pártja megállapodott, nem törődván azzal, ha követőkre nem talált, csakhogy az elvnek hive maradhasson. Elragadtatásában nem egyszer — mint mondani szokták — a célon túl is lőtt, s a mellékes, neme-sebb oldalt hévvel felfogván, pártja rejtett manœuverét meg-hiusítja. Sokoldalúsága nem bírja mindig a szőnyegen levő tárgy-nál megtartani.

Kétségtelenül szép vonások magán egyénben, emberben. De hibák státusférjában. S e hibák mindinkább nőttek, fejlődtek benne. Innen magyarázható, hogy nemcsak a salakosabb megyei téren alakult kormánypárt ellenében, mint a korteskedésnek halálos ellensége, az általa egyedül használt erkölcsi eszközökkel nem bírta pártját összetartani, sőt annak végfeloszlását kelle szemlélnie; hanem a magát országosan organizáló nagy ellenzéki párthan sem foglalá el azon állást, melyet tehetsége és multja igényelt. Nem csuda ezért, ha befolyása s a conservatív párt előtti tekintélye csökkent. E körülmény azonban, ugy látszik, a szokottól különböző hatással volt reá. Minél inkább gyérült azok sora, kik a pártküzdelmekben őt követték, annál hőbb lett ragaszkodása a szenteknek ismert elvekhez. Keble istenének szózatát fölülállítá saját barátai intésein, felül a nagy tömeg tetszén; s a helyett, hogy tevékenységéből alább hagyott volna, azt kettőztette. Helyt állott, hol kevésbbé tevékenyek rég kifáradtak. Nem szűnt meg folyton

öszönözni, s örködni saját pártja hibái fölött, de elvállalá e mellett a bátor seregben is veszélyes kísérletekre gyéren találkozó önkénytes előharczos szerepet. És midőn pártjában az egyetértés bomladozni kezdett, ismét Bezerédj volt, ki az ingerelt kedélyek engesztelésére mindent elkövetett. S fáradozásának eredménye volt, mert a személyes versengés fölött állván, kedélyének tisztasága, s önérzéstelen ragaszkodása az ügyhez senki által kétségbe nem vonatható.

Jellemét legconcretebben mutatja az adótárgyabani eljárása. Alig hiúsultak meg az 184³/₄-diki országgyűlés iránt különösen e kérdésre nézve táplált remények, Bezerédj sem ez által, sem a sorsnak atyai szíven ejtett legnagyobb csapása, szeretett egyetlen gyermekének elvesztése által, le nem sujtva, sirba szállott gyermekének ugy emelt emléket, hogy a közadózást Tolna megye gyűlése előtt önkénytesen elvállalá; s midőn az 1848-diki forradalom életbe lépteté a közteherviselést, Bezerédj a rögtön haladásnál megállapodni kívánó elmélet már a progressiv adó behozatalára figyelmezteté, s annak eszméjét terjeszteni, érlelni, az idők izgatottsága mellett is, egész erejéből iparkodott.

Reméljük, hogy olvasóink, e futólag rajzolt jellemzés után is, eltérnek azok véleményétől, kik a jelesb férfiakról, egyes jellemvonásaikat kiragadva, könnyelműen, felületesen szoktak ítélgetni; s egyetértének velünk, kik Bezerédjt magyar hazánk jelesb fiainak első sorába állítjuk. Szónoklatának, státusférfiui tapintatának kétségtelenül vannak árnyoldalai, mellyek mint látjuk nagy részint épen polgári erényekből folynak. Ha mindazáltal szem előtt tartjuk parlamenti föllépésének ott, hol a szabadság, emberiség ügyeinek nagy elvei forognak szőnyegen, mindig elragadó, kedélyt ingató hatását: nem tagadhatjuk meg tőle hazánk országos emberei közt azon érdemkoszorút, mellyet a higgadt vezér mindenkor kész megosztani az ernyedetlen, nem előléptetésért küzdő, lángérlő előharczossal, kinek feláldozása, példája, majd ismét összetartó kitűrése egyik főtényezője volt szerencsés hadjáratának.

B. Gy.

SZEMERE BERTALAN.

Ki nem ismeré **Szemere Bertalant**, a magyar forradalmi kormány republicanus elnökét?

Olvasóim közöl igen sokan látták őt. Kevesen ismerék. Sokan félreismerék.

A következő sorokban lesz talán egy pár jellemvonás ismeretetésére.

Bevégzett arczképet azonban ne várjatok.

Nem életírás ez, nem is történet.

Csupán néhány töredékes adat, egy két ecsetvonás a szónok és törvényhozó jellemzésére.

Szemere középtermetű alak.

Nem azon tekintet, mellytől Caesar félt, de eszméktől átsugárzó.

Éles inkább, mint ragyogó szemek, mosolyra kész ajkak, s mindezekhez átlátszó tiszta arcz.

Rendkívül derült kinézés, ha gazdag fekete hajfürtjei nem árnyazák vala szoborszerűen domboru homlokát, s ha bajusza kissé nem leplezi az eleven ajkak mosolyát s az elől borotvált állat s teljes arczot szintén dús növési szakál barna szálai nem veszik körül. Így a tiszta tó vizéhez volt ez arcz hasonló, terepély fák árnyékában, mellyeknek sűrű lombjain keresztültör a holdsugár, átragyog egyegy nagyobb csillag. E csillag, ama sugár, a mosoly, a szemragyogás elé olykor felhők vonultak. S midőn szónokolt, egész komolyságában állott előttünk a törvényhozó. Ritkán hagyta el arczát a vér, ritkán lettsáppadtabb, melly színben olly gyakran láttuk Kossuthot, és ismét nem gyuladt föl arcza, mint amannak, a lelkesedés perczeiben, hogy lángolólnak lehetne mondani. A szenvedélyek változásait a komolyság és derűtség tünteték elő arczán. A lélek derengése

és borongása inkább, mint azon indulatok visszatükrözése, melyek szívből fakadnak.

Illyen volt szónoklata is. Többször felvilágosítá a tárgyat, mint elragadott. Beszédében legtöbb kép csak drága ékköve, foglaltványa volt eszméinek, gondolatainak. Többször csillogott, mint melegített.

Hangja nem csengő, de tisztán érthető, férfias s eléggé terjedelmes. S magassága, ereje és gyorsasága növekedett a szenvedélyesb helyeken. Egyéb árnyalatok, főleg az érzésszavalás színei csak ritkán mutatkoztak.

Testhordásában volt némi fesz, némi nehézség. Igaz, hogy a szószerk nem szinpad. S Szemere beszédének nem volt szüksége, hogy tessék, a hatás külső eszközeire; mint nem volt szüksége hízog szavakra, hogy megnyerje hallgatóságát. Mindég távol volt ajkaitól e hízog tetszelkedés. Örömmel láttuk mindazáltal, mint vetkezé le időnként azon feszességet is. A ministerség e részben jó hatással volt rá. Sokszor volt kénytelen rögtönözni, otthonosabb lett a szószerken, s a gyakorlás több könnyűséget adott taglejtésének is.

Előadásban is erősödött naponként.

Kezdetben némi töredékesség jellemzé előadását, a nélkül, hogy akadozónak mondhatók vala. Ollykor mintha törvényt szavalt volna. Bizonyos imperativ szónoklati modor, melly érzi a styl szépségét, az okoskodások erejét, de mintha érzene a tartalom súlyát is. Méltóságos, de nem bir elég folyékonyssággal. Magragadóbb helyein áradozó inkább, mint folyékony.

Folyvást beszélt, de nem folyékonyan.

Alig lelete máskép.

Illyen szavalás illett a stylhez, melly Kölcei nyelvét Tacitus irmodorával igyekvék egyesíteni. Annak mértékes próságát ennek töredékes rövidségével.

Nem azon hoszu, körbeszédes írásmód, mellyet Cicerotól tanultak szónokaink. S nem is egészen a forradalmi styl rövid pontjai. Egyszerű körmondatok, túláradoók néha a ponton, hol megnyugodnék az író. A szónok nyelve teljesebb, áradozóbb. S Szemerénél egyszersmind tartalmasabb, művésziebb, íróibb

nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Annyira szabatos, hogy szó szerint kelle utánirni, még a szavak elrakásában is. Egyedül ő volt, kinek egyetlen sorát el nem hagyhatta a gyorsíró. Különben nem volt képes beszédét visszaadni. Elveszett a nyelv hűsége, ereje, csak a gondolat, a kép maradt meg, szép rájája nélkül. S ez írói műgond nagyon is keresettnék látszott néha a magyar parlamentben. Némi academiai szint mutatott. Csakhogy a politicali szószerzők szenvedélyei nem türtek annyi simaságot. Ebben különbözött. Egyezett abban, hogy minél miveltebb volt a közönség, melly előtt szólott, annál inkább tetszett. S a sokaság? mintha egy gazdag képcsarnok remekei vonultak volna el szemei előtt. Tetszett az eleven színezés, az élethűség, a sok találó kifejezés; s tapsolt is az értelmiség éljeihez, midőn a szép beszédből megmegüté fülét a drága „hon és „szabadság“ nevezet.

S alkalmi, sőt utczai beszédeiben és rögtönzéseiben is mutatkoztak e jellemvonások.

Minő különbség O'Connel parlamenti és meetingi szónoklata közt !

Szemere az utczai nép előtt is, melly tiszteletére összesereglett, a parlamenti szónok egész fényében jelent meg. Mint Lamartine a francia lakomákon.

1846-ban borsodmegyei tisztelői diszkarddal ajándékozáék meg szónokunkat.

„Őszintén megvallom, mondá ez alkalommal, hogy jutalomra sem illy, sem másféle alakban nem számolok. Ki országgyűlésre követül elküldetik, arra nézve a jutalom már az elküldésben s a bizodalomban van, melly annak alapja. A mi ezentúl van, az a meglevő érzelemnek csak kifejezése, melly megvan, ha nem mondatik is ki.“

„És mégis sok örvendeztetés, sok vigasztalás van politicali barátaink emlék-ajándokában. Javallása ez eljárásunknak. Hozzánk mintha így szólanának elválasztáskor: bizunk benned, tehát elküldünk, az emlékezés pedig azt jelenti: hazafiui bizodalomunkban nem is csatlakoztunk meg. És hogy ne lenne ez megnyugtató, sőt vigasztaló a közpályázóra nézve, ki a közvélemény tengerében ellenkező hatalmakkal küzd, most a mélység vonja le, majd a habok eltemetni készülnek, majd a szél csapkodja ide s tova. A sokaság könnyen rásüti embereire a változa-

tosság s következetlenség bélyegét, felejtik, vagy nem bírják felfogni, hogy politicusban nem a tudomány merev következetességét, hanem az örökké változó életét kell keresni. Az élet nem engedi magát holt szabályok közé foglalni, és így nem lehet a közélet embereinek pályáját sem azok szerint itélni meg. Ollyan a politica, mint némelly folyam, melly néhol nagy kanyarodással forrásához látszik visszatérni, de csak látszik, mert így jut céljához biztosabban. Ezért nincs könnyebb, mint politikai pályán csalódní, de könnyebb sincs, mint politikai pályák megítélésében csalatkozni.“

„Ti tisztelt barátaim és én, ugy látszik, elveinkre nézve tisztában vagyunk egymással. E kardot bizonyosan nem azért adátok, hogy a tiétekkel ellenkező hiedelmeket védjek. És én kedvellem, hogy emlékül kardot kegyeskedtetek választani. Emlékeztessen ez bennünket arra, hogy a melly nemzet még teljesen nem szabad, az még tartsa meg a kardot oldalán, a hősi bátorságot szívében s az erőt ináiban; emlékeztessen arra, hogy mi a nyers vitézséget és férfias erőt sokkal előbb elhagyjuk, semmint a polgárisodás hatalmait megszereztük volna, s melly nemzet ezek közül egyikkel sem bír, sem fegyvereivel nem vitéz, sem értelmiség által nem hatalmas, az a sülyedés szélén tántorog.“

„Azt pedig különös hálával köszönöm, hogy a honi jeles művészeti kardon, a drága haza czimerének árnyékában, ösömnék, a vezér Hubának képe nyugoszik. Azt vélitek talán, annak örvendek, hogy ezer év előtt élt? nem, hanem annak, hogy néki-és általa nekem nem ember fia adta a szabadságot, hanem azt, ugyszólván egyenesen isten kezéből kapta az ő hon ismeretlen földén. Az én szívemnek csak ez okból szent az emlékezet. Köszönöm továbbá, hogy mellőle Kölcsesi és Deák képe tündöklének előmbé, amaz mesterem, ki mint prófétai szellem, túlvilági szózattal állott az 1836-diki diéta nagyrészben törpe emberei közt, emez mestere az alkotmányos ellenzéknek, ki a bölcs törvényhozónak nevével tiszteltetik meg. E két férfiú az eget és a földet képviseli a magyar törvényhozásban, amaz a csillagok közül olvasott, ez a földi élet szövőszékén dolgozza ki. stb.“

„Én az emléket tükörként függesztem előmbé : mint honi mű, a hazai művészet ápolására ébreszt, mint kard a vitézségre emlékeztet, mellyet újra vissza kell szereznünk, ösöm a szabadság isteni képét hívja fel lelkemben, ama két mester képe pedig a tiszta és bölcs hazafiságra int, melly az égben tanul, s a földön cselekszik. Legyen azon emlék közöttetek és közötttem mátkagyűrűhöz hasonló, mellynek jelentése van a multra, s jelentése van a jövőre nézve, multban a szeretetet, jövőben a hűséget jelentvén.“

Az alkalmi szónoklat egyik legszebb példánya.

S az olvasó írott és rögtönzött beszédét sem mindég volt képes megkülönböztetni. Az alak egyformán művészi gondosságra mutatott.

Soha sem állott föl szónokunk csupán azért, hogy zsebében ne maradjon a beszéd, mellyre készült. Soha sem mondott olyat, mi a tanácskozások rájárába nem illett, mi szükséges, körülményszerű nem vala. Soha sem szólott alkalmatlan időben, s mit előre elgondolt, tudta rögtön alkalmazni. S mit mondania kellett, mindég előre átgondolá. Nem ismételt másokat írott beszédeiben; s elég szabatos volt rögtönzéseiben sem ismételni önmagát.

S midőn a hanglejtés s tethordozás mesterségében naponként fejlődött, a rögtönzés ügyességében is óriási előhaladást tanusított a forradalom alatt.

A legmeglepőbb példánya volt ennek rögtönzött beszéde a szegedi országgyűlés egyik tanácskozmányában.

A ház határozottan nyilatkozék Görgei mellett. S e nyilatkozat roszalása volt Kossuth és a kormány eljárásának a fővezéri ügyben.

Szemere válaszolt. Öt óranegyedig tartott rögtönzése. Felelt mindenkinek. Fölleplez é a tényeket. Hatalmasan igazolá az ismeretes mondást : a tények meztelensége leghódítóbb ékesen-szólás.

Midőn a ház a fővezéri ügy elintézésétől remélt mindent : a minister tovább ment. Forradalmiabb szabályt ajánlott. Az utósó lépést merészle. A közveszély ijesztő képe mögött feltünteté a dictatorság szükségét.

Tényeket, adatokat sorolt elő, megannyi vádpontot Kossuth és Görgei ellen, a nélkül, hogy vádat emelni tűzte volna célul. S midőn mutogatá, hogy Görgei fővezérnek való, mert parancsolni tud, alvezérnek nem való, mert nem tud engedelmeskedni : nem a beszéd hibája volt, hogy a ház föl nem kiáltott : „le Görgeivel!“

Antonius beszéde jut eszünkbe Shakespearenél, Caesar holt teste fölött. A hires refrain : „Azonban Brutus derék férfiú.“

Szemere meghajlott a ház akarata előtt, mely Görgői fővezér-ségéhez csaknem a kétségbeesés utolsó reményével ragaszkodott. A tények ugyan Görgői ellen szólottak beszédében. „Azonban Brutus derék férfiú.”

Bizonyos pongyolaság jellemzé e szónoklatot, mi Szemerénél addig nem volt tapasztalható. S e fölött köztársasági egyszerűség, határozottság, a forradalmi irány egész meztelenségével. Elhányta beszéde szokott ékességeit, s azok helyett gúny, elmésség mutatkozott. S megerősödött éle a logícának, nyers őszinteséggel. Ez visszataszított, míg amaz meggyőzött, elragadott az okoskodás ellenállhatlan erejével. S mindezekhez szokatlan könnyűség, majdnem cynismus az előadásban.

Különösen meglepő volt e beszédben az érintett nyers őszinteség, mellyel Szemere dolgok és emberek felől nyilatkozott. Váratlan épen tőle, kit a közönség zárkozottnak ismert.

Nem egészen igazságos ítélet.

Igaz, hogy a közönség nézetét, véleményét rendesen a szószékről hallá először; de onnan olly határozottsággal, mint senkiét. Az ellentábort nem egyszer megdöbbenté férfias, bátor föllépése.

Emlékezzünk csak híres követjelentési beszédére a 44-diki országgyűlés után.

A szószéken kívül azonban tagadhatlanul nem volt eléggé nyílt. Bensőbb baráti közöl is csak igen kevésnek tárta föl utógondolatit. Státusférfiuban, diplomatában gyakran dicséretes tulajdon. De inkább helyén van a cabinet, mint a forum férfiaiiban; a ministeri padon inkább, mint az ellenzék élén. Amott több a pusztá tekintély összetartó hatalma, erősebb a fegyelem. Az ellenzék már hajlamánál fogva gyanakodó. S ha magány viszonyokban is csak nyíltszivűség szerez bizalmat; közpályán okvetlenül félreismerés kísérendi azt, ki nem eléggé közlékeny pártja irányában.

Szemerének különös szerencsétlensége volt, félreismertetni.

Csuda-e, mikor illy kevesen ismerék?

Sokszor hallottam panaszkodni ezt is, amazt is, hogy Szemere minden iránt kikérdezé őt, a nélkül, hogy saját nézetét

tudatta volna. E tapogatozó modor a lelkiismeretes író eljárásához hasonlított nála, ki megolvass előbb minden könyvet, kimeríti a tárgy egész irodalmát, mellyről írni készül. Tájékozza magát a vélemények iránt. Az angol törvényhozás kikérdező eljárása. Ollykor meg mintegy mérkőzött is szelleme. Azon mértékben nőtt ereje, önbizalma, a mint látta, minő tehetségek milly sikerrel szerepelnek nálunk. Egyszerű lélektani indokok. A gyanusítás azonban ezeknek is más okokat helyettesített. S Szemerének nem egyszer volt oka pályáján panaszkodni a rágalom ellen, mi reá nézve annál kellemetlenebb, mert többnyire párthiveitől jött.

S meg kell vallani, eléggé férfiasan tűrte a félreismerést, a rágalmakat.

„Igaz, — mondá 1845-ben, egy szép őszi estén, midőn a fővárosi ifjúság fáklyás zenével tisztelé meg — igaz, félreismerettni a legnagyobb kín, maga a halál. De e halálból már itt a földön van föltámadás. Hol? Önértetünkben.“

„És a rágalmak? Ezek természetes sebei a politicalai küzdésnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek valóban, úgy hogy hősiebb lélek kell a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De ki ezektől fél, az ne lépjen politicalai pályára, azokat lehetetlen elkerülni, boldog az, kiéinek gyógyítására találkoznak hálás polgártársak, kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásul ilyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, föl a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómainak, ki örültek mutatkozván, a legnagyobb félreismeretetésnek s rágalomnak tette ki magát, s ha nagy célja előtt meghal, mint bolond temetett volt el, így pedig, a kellő idő a maga teljességében elérkezvén, mint hazaszabadító halhatatlan.“

„Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfajtója.“

„Midőn tehát most bucsuképen azt kívánom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kívánok; de ha azt kívánám, hogy soha félre ne ismertessetek, se ne rágalmaztassatok, lehetetlen kívánnék. De mit sem tesz. Nyuljatok kebletekbe, s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érettök ezeket is nem lehetne s nem kellene elszenvedni, s ki miattok riad vissza utjából, honát és a szabadságot az soha nem szerette.“

Szépen és igazán van mondva.

Gyönyörű vigasztalás a félreismeret polgárnak. De nem nyug-

tathatja meg a közpálya emberét, ki az egyszerű polgár egyéni kötelességeinél többre van hivatva. Többre, mint egy szavazatot adni a közügyhez. A rágalom kétségtelenül nem homályosíthatá el a szónoki dicsőséget; de e fény nem volt hasonló a csillag ragyogásához Betlehem fölött. Nem indultak utána kelet bölcsei.

Közlékenyebb modor, több bizalmasság, megnyerőbb társalgás pártot gyűjthetett volna körüle.

Azon iskola embereit, mellynek elveit képviselte.

A reformpárt ezen töredéke az alsó házban örömet sereglett volna már 43-ban zászlója alá.

De ő nem birt azon tulajdonokkal, mellyek Deákot annyira alkalmassá tévők vezéri szerepre. Nem elég e részben a szószerű rábeszélő ereje. Nem tanszék ez. Ott nem lehet mindent kifejteni. Nem is tanácsos mindent elmondani. A legmakacsabb vitázó is gyakran megadja magát négy szem közt. S a ki tapsok után indul, csak szerepre vár. Adj neki eszméket, gondolatokat, s hirdetni fogja ígéidet.

Deák magánybeszéd közben is mindig több eszmét adott, mint vett. Azért keresték társalgását.

Szemere nem volt nyílt levél, mellyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz; pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé.

Azt hisszük, e kevesek közé tartozánk mi, mert ismerők a világrészt, melly fölé hajlott e delejtű.

Nyugot fölé; mig „kelet népének“ többsége egy más politica varázsa alatt állott.

A reformpártban az 1844-diki országgyűlés végén támadt e szakadás. Midőn Szalai vette által a P. Hirlapot.

Sokan nem akarnak e szakadásban egyebet látni pusztá szótávitánál. Mig mások kárhoztaták az új P. Hirlapot, hogy általa az ellenzék benső kötelékei tágulni kezdettek.

Pedig az természetes volt.

Mig az ellenzék csak az ő szerepét vitte alkotmány és nemzetiség körül, ez általános jelszavak után könnyen indult a soka-ság. E harcban csak két vélemény, két tábor lehetett. A refor-

mok utja szövevényesebb. Több érdek, több nézet, több árnyalat tűnik föl. Egyik tatarozást ajánl, a másik gyökeres javítást. Ez fényes palotát tervez, hol az aristocrátia kényelmesen lakozhassék, mint egykor Velence palotáiban; s amaz tágasabb épületet, hogy a népet is befogadhassa.

Legnevetségesebb, ki terv nélkül fog az építéshez.

A régi magyar ellenzék szerepe, kevés jelesnek kivételével. S a megyék státusférfinai kénytelenek voltak pártuk országos embereinek tanácsát minden egyes reformkérdésben megkérdeni, mint megkérdezzék hajdan a jósszékeket.

A P. Hirlap írói mondák el először egészen nézeteiket az átalakulás formáiról.

Ez oszlata meg a reformpártot rövid ideig.

De aztán ez is adott később nagyszerűebb körvonalokat az ellenzéki reformpárt programjához.

Szemere is panaszlá azidőben, hogy az ellenzék elsőbbjei csak egyes kérdésekben nyilatkoznak, de az általános politikát fejtegető s vezérlő szavakat nem hallani tőlök.

„A kormánypárt, monda többek közt, magát organizálta, s mit így tervez, annak kivitelére a megyékben egy egy hatalom is állíttatott. Ama párt e szerint munkálatiba egységet, rendet, tervet hozott, míg a reformpártban nincs egység, terv, rend, sem összefüggés, sem egyetértés, s így azt hiszem, hogy elérkezett erre nézve is, a legfőbb idő magát organizálni országszerte. stb.“

Már követjelentési beszédében sürgeté Szemere a pártrendezést.

A conservatív párt programja mindazáltal megelőzte a reformpártét.

Az ellenzék programja 1847. márczius idusán kelt, melynek évnapján két nagy halott hunyt el. Julius Caesar hajdan, s most egy évvel később az ő magyar alkotmány.

Ez ő alkotmány romain intézményeket láttuunk emelkedni, melyeket az ellenzék programja még csak homályos vonalokban formulázott.

Természetes. Azon program egyezkedés kifolyása volt a párttörvények közt.

Szemere a P. Hirlap tanait képviselte az egyezkedésekben, olly határozott, mint gyönyörűen szerkesztett javaslatával.

Sőt tovább ment. Íróársaim a P. Hirlapban mély meggyőződéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához. Szemere már akkor bevallá előszeretétét a köztársasági intézmények iránt, melyeknek nem mondjuk, legrégibb, de talán egyedül igaz híve volt a forradalom szónokai közt.

Akkor még senki sem képzelte, minő jelentősége van a jövőben e hitvallomásnak.

Azonban jött az 1848 diki országgyűlés.

Ott vettetett meg azon óriási népszerűség alapja, melly a nemzet sorsát később egy nagy izgató, de nem státusférfiu kezébe adta.

Szemere látta a veszélyt, s többször figyelmezteté rá barátait.

„Soha sem volt, írá egy levelében, soha sem volt illy dologtalan követi kar. A késznek örül, még hallgatni is röstel. Ezért lehet tartani az egyoldalúság veszedelmétől. És azért, mert a conservatív párt hallatlan erőtlen. Én sajnálom hazafiui lélekből. Nekünk erősebb conservatív ellenzék kellene, melly vigyázóbbá tegyen. Ha ez így megy, a bizakodás ront meg. stb.“

„Valami szövetségnek kell alakulni, ha az egyoldalúságtól mentten akarunk maradni. Minek alapján? Melly alkalommal? Magam sem tudom. Nehéz földadat, hol az eltérés nem sürü, nem elvbeli, külön állanunk. Az ollykori elállás pedig gyanus és különködésre mutat. A földadat inkább az volna, Kossuthnak túlnyomóságot nem engedni, nem engedni a jövő miatt. De ezt a hiuság, az elbizott hang, a dicsekvő szólásmód, a tanárkodás alapithatja meg, és az ellen mit csinálsz? azt fogod mondani, ne szóljon s ne illy hangon stb. Alig értetheted meg, bár érezi mindenki. stb.“

Mig azonban ekkép keresé a támaszkodási pontokat, a közbejött európai események váratlanul összezavarák Archimedesünk politicalai körvonalaít.

Alig mult el egy hónap, az idézett sorok kelte után, a febr. forradalomig.

S 1848. márczius 25-kén, Szemere, mint már belügyminis-
teri jelölt, a következő beszédet mondá a főváros fáklyás-zenével
tisztelgő polgáraihoz :

„Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a menynek kapuja
megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csudamódon revelálja
magát, mint egykor az isteni vallás magát a megváltóban revelálta. Az
ilyen időket én az emberiség történeteiben szent pillanatoknak tekin-
tem; a mi bűnök és kihágások ilyenkor elkövetetnek, azoktól undor-
ral fordítom el szemcimet, de más részről gondolatom a lélek mélyébe
száll, hol lakik a szabadság, melly elnyomatásában hasonló azon tűz-
höz a földnek kebelében, mellyre a sors egy vezúvot hengerített, s terhe
alól magát rengés és rázkódás közben szabadítja ki.“

„Ilyen időnek éljük mi első napjait, első heteit. Most minden percz
komoly ésszent, mint az életés mint a halálé. Európa népei zajlásnak indul-
tak, tehát mi sem tespedhettünk, mi sem hallgathattunk, organizálni
kellett magunkat, különben elhordja a vihar e nemzetet és annak kirá-
lyi székrét. És nem késtünk, nem töprenkedtünk, az idő maga gondol-
kodott helyettünk, mi tettük azt, a mit rögtön tennünk lehetett, a nép-
nek megnyitottuk az alkotmány sánczait, az osztályok közt leromboltuk
a válaszfalakat. Mi nem kérdeztük többé küldöinket, hanem a hazát,
az utasítások elnémultak, mert a nemzet szólalt fel, azon fatum, melly
Európa népeit megragadta, rendelkezett velünk is; a haza szívéből a
pártok eltűntek e pillanatban, előlépett a haza szent, és a korona ősi
képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó haza-
fiak serege.“

„Tehát a népekre nézve is megjött elvégre az idő a maga teljessé-
gében. Az a hosszú szenvedés, az a sok türés egy felleggésürűdött össze
a népek lelkében, melly néhol leütött mint mennykő, néhol pedig mint
záporosó, áldása lett a földnek, mellyre hult.“

„Hazánk e boldog, e szerencsés országok közé tartozik. Eljött a
felleg, de a veszély elment, csak áldása maradt meg.“

„Tudniillik : A nemzetet ezután nemzeti, független, magyar mi-
nisterium fogja kormányozni. Tehát Magyarország többé nem gyarmat.“

„A lélek, e roppant óriás, kiszabadult rozsdás békóihól, a sajtó
szabad.“

„Csaknem egészen valósággá vált hazánkban is azon szent elv :
egyenlő jogok és egyenlő terhek.“

„A föld szabad, melyet a nép bir, és szabad a nép, mely azt birja.“

„Nemzeti őrség őrködik felettünk, mely palladiuma a szabadságnak.“

„Tehát mindent még nem nyertünk meg, de megnyertük azt, mely alapja mindennek. Megvan már a föld lábaink alatt, melyen álláspontot vehetünk, megvan már a nap fejünk fölött, mely világít és melegít, még kevés fejlődés, kevés előhaladás kell, és mint nem sokára a világra nézve a természet tavasza bekövetkezik, úgy bekövetkezik hazánkra nézve is a szabadság tavasza.“

„Egy szóval nem sok hiányzik már ahhoz, hogy a nemzet minden érdekeiben egység legyen, mely egység alapja minden hatalomnak, melyre a magyar nemzet számot tarthat Európa népeinek magas sorában.“

„Legyetek bizonyosak benne, hogy mi híven megőrizzük az elveket, melyeket kivívtunk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Az ó alkotmány, mintegy vén épület, összedől, új fog omladékainak helyén emelkedni. De ehhez idő kell, és az időben rend és béke és bizodalom, de félre ne értsetek : béke, rend és bizodalom soha nem a szabadság rovására kell.“

„Hanem az igaz elveket könnyű megismerni, nehezebb kivívni, legnehezebb alkalmazni. Hosszu idő is kívántatik hozzá. Tehát legyetek várakozással és bizodalommal is. Hiszen e néhány nap alatt, a vilámnak gyorsaságával, félszázadot éltünk át, istennek különös gondviselése virasztott felettünk, és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját istene van.“

„Ennek kegyelmét kérjük ki a további nagy munkához.“

„Üdvezlek, tisztelt polgártársaim. Üdvezlem Pest városát, mint a hazának szívét, üdvezlem Budával együtt, mint a hazának két szemefényét, mint példaadót és hatalmas tényezőt a rendben és szabadságban, országszerte. Üdvezlem imádott hazámat a valódi szabadság küszöbén, a paradicsomnak ajtajánál. Üdvezlem e három szent elvet : szabadság, egyenlőség és felebarátság.“

„És még egyet. Mi t. i. Batthyány Lajos miniszterelnök, és azok, kik mint ministertársai királyi megerősítés alá vagyunk terjesztve, más biztosítékot a jövőre nézve nem adhatunk, mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem célnak, mi a rendet is a szabadságért ohajtjuk, és azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel ohajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék sorában, mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe is léptetni igyekezünk, ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi csendében,

az örökkévaló isten színe előtt esküszünk : a mint e fogadásunkat megtartjuk, isten minket úgy segéljen ! “

E beszéd után Szemere a cabinetben eltűnik szemeink elől.

Azon cabinet rejtelmecit kellene tudnunk minden részleteiben, s bepillantunk a belügyek titkos tárczájába is, hogy megítélhessük a ministert.

A parlament nyilvános története nem nyújt elég adatot e korból a státusférfinak jellemzésére.

Várjunk az időtől. A történet mindent földerítend.

Itt még csak a törvényhozóról néhány ecsetvonást.

Az alsóházban Deák után Szemere volt kiválólag alkotó eleme a régi ellenzéknek.

Egyszersmind alapos ismeretű szakember.

Az esküdtszékek és magányrendszer behozatala s a halálbüntetés eltörlése iránt tartatott beszédei a 43-diki országgyűlésen a tárgyaló ékesenszólás, a kimerítő parlamenti szónoklat legszebb példányai közé tartoznak.

„A halálbüntetés kérdését — mondá ez ügyben Szemere aug. 19-kén az említett hongyülésen — egyizben én is választám elmélkedéseim tárgyaul, azonban azok után, mik itt már előadattak s állásomnál fogva a jegyzői helyen, hol inkább illik s kell figyelni mint szólni, hallgattam volna, ha Szepes követe, nem tapintat nélkül, erőnek erejével a gyakorlat terére nem huzná e kérdést, s ha abban nem helyezné leg-hatalmasb erősségét, hogy nincs törvényhozás sem Európában, sem Európán kívül, melly a halálbüntetést eltörölte volna; ha abból, hogy a büntetésnek e neme mindenütt fenáll, azt nem látszanék következtetni, miképen mivel fenáll mindenütt s régóta fenáll, bizonyosan szükség van reá; szóval, ha régiségével nem védelmezné e büntetést. De kérдем Szepes követét, ha vajjon az, a mi áll, azért mert áll, criteria-e saját czélszerűségének és jogszerűségének? Ez okoskodás szerint a régiség mértékén ezer fokkal jogszerűbb s czélszerűbb a zsarnokság a képviseleti rendszernél; ugy Draco törvényei Solonénál jobbak, mivel régiebbek, ugy a kánpadokat most is kellene használnunk; ugy a bálványimádást elébe kellene tennünk a keresztyénységnek; ugy Szepes követe ezelőtt több ezer évvel, midőn még a halálbüntetés nem alkalmaztatott (mert Lactantius a Draco előtti történetet írván meg, azt mondja : „adhuc enim videbatur nefas quamvis malis tamen homi-

nes supplicio capitis afficere“) nagy bajnok leendett a halálbüntetés ellen, mivel új volt volna, s íme most védelmére kel, főképp mivel már régi. De mielőtt Szepes követe erősségének nyomán odább mennék, kijegyzem a tért, mellyen állást veszek; ki jól teszi fel a kérdést, félig már megoldá.

Véleményem szerint a büntetés jogalapja kettő: egyik az elkövetett bűn, mi emberi bírótól halált érdemel, és miután a büntetés nem egyéb, mint megfosztás egy jótól, az élet olly jó-e, mi azonkép, mint más javak, tárgya lehet a büntetésnek? másik jogalap a szabadság s béke, vagy a társasági jogállapot fentartása; e szerint az a kérdés: halálbüntetés nélkül fenállhat-e a társasági szabadság s béke? mert ha volna is bűn, mi halált érdemelne, s ha az életet szintugy el lehetne is venni, mint más akármelly jót, nem lenne jogszerű a büntetés, ha egy-szersmind nem szükséges a társasági jogállapot fentartására. Az első kérdés egy czzel: jogszerű-e, a másik körülbelül czzel: cél-szerű-e?

A jogszerűség hiányát itt nem mutogatom, mert ez a tudomány elvontabb országába vezetne, mindazáltal megérintem azt, hogy csak az ember bir személyességgel; hogy az élet isten ajándéka, s e parancs „ne ölj“ nem szenved kivételt; hogy nem csak e jog egyedül eredeti, mint a státus előtt s nélkül is meglevő, de az élet egyedül ollyan, mely-lyet nem lehet úgy felfüggeszteni, hogy meg ne szűnjék örökösen; hogy mint az egyes, ugy a státus sem ölhet, csak önvédelmében, de önvé-delem szüksége a státusra nézve nem áll elő egyes ellenében, hanem hasonló esetben a státus akkor van, midőn háborút folytat; megérin-tem azt, miképen az életnek e sérthetlenségét leghangosabban épen a fejedelmeknek kellene hirdetniök, mindamelllett is, hogy mint fejedel-mek mindenek fölött állanak, s mint emberek, egy sorban mindennel, mert életök sérthetlenebb, mint koronájok, amaz istentől ered, ez em-berektől való, a korona szentsége utánzott, az életjogé eredeti. Ha a népek kezdettől fogva e jognak tisztelésére tanítottak volna, mi a zsarnokok által pusztán a koronára szorítottatott, a nemeslelkű Condor-cet XVI-dik Lajos védelmében nem kiáltotta volna hasztalan a franczia népnek: hogy ha élete, mint királyé, nem volna sérthetetlen és szent, bizonyosan sérthetlen és szent mint emberé.

Van-e hát olly bűn, mi emberi bírótól halált érdemel? Nincs, mert az élet elidegeníthetlen jó, mert ember tiszta s tökéletes ismerettel nem bir sem a cselekvő szándokáról, mi a bűn subjectiv oldala, s ha van eset, mellyben az ember életre méltatlan, az ott áll elő, hol a bűn e két oldala a legmagasabb fokára hágott, azaz hol teljes erkölcsromlottság van. S itt ítélhet-e más, mint a mindentudó? Vajjon az örökigazság

szerint ítélnék-e a földi törvényhozók, kik mérföldönként más más törvény szerint ítélnék, kik egy tartományban néhány hónapi fogsággal büntetik azon bűnt, mely a szomszédban halállal sújtatik? A különbség közöttünk és a halálbüntetés pártolói közt ez: ők így szólanak a bűnöshez: nem érdemled az életet, megfosztlak tőle; tehát mintha istennek volnának, holott ha csalatkoznak, vissza nem adhatják az életet; mi pedig így szólunk hozzá: nem érdemled a szabadságot, rabbá teszünk, tehát ítélünk mint emberek, mert ha csalatkozánk, szabadságát visszaadhatjuk.

A másiek kérdésre: vajjon szükséges-e a halálbüntetés a társasági szabadság s béke fentartásáért? nemmel felelek, mind lélektani, mind történeti erősségeknél fogva.

A világ minden embereit három osztályra lehet különözni. Az elsőt képezik azok, kikben az állati hajlam s indulat folyton vagy pillanatonként korlátlanul uralkodik az értelem és erkölcs fölött; ezekre hasztalan a halálbüntetés, mert elégtelen; de itt elégtelen minden büntetés a világon, mivel ki indulatból bűnhődik, az örült azon pillanatban, s ilyenkor az ember sem fontol, sem fél. A második osztályt képezik azok, kikben szenvedély s erkölcs körülbelől egyensúlyban áll, s érdek, körülmények teszik egyiket vagy másikat túlnyomóvá; ezekre részint felesleges a halálbüntetés, mert ha lehető és bizonyos a büntetés, nincs bűn, mitől az örökös fogság el nem rettenthetne; részint elégtelen, mert ha azt hiazik, hogy fel nem fognak fedeztetni, azokra nézve minden büntetés olyan, mintha nem is volna, mivel nem azért követték el a bűnt, hogy nem elég súlyos a büntetés, hanem mivel bizonyosnak hitték azt büntetlenül elkövethetni.

A harmadikat képezik azok, kikben erkölcs az országló hatalom, kiket bűnre csak a kénytelenség, például az önvédelem vihet; tudjuk azonban, hol végszükség van, ott nincs betudás; s e nélkül bűn sincs, következésképp itt a halálbüntetés szükségtelen vagy alkalmazhatatlan.

S most átmegyek azon térre, mellyen Sz. követe olly igen szeret mozogni. Beh bizonyítható a történetből, mikép a halálbüntetés eltörlése sehol és soha nem vont maga után bűnszaporodást, mikép a népek erkölcsé sehol és soha nem lőn romlottabbá szelíd törvények, mint volt kegyetlenek mellett, sőt épen ellenkezőleg, a mint nemesedtek a büntetések, velök együtt nemesedtek az emberek is: mert igaz az, hogy humanizáljuk a büntetéseket és humanizálódni fog a nép.

Kezdetől fogva észrevehető a törekvés az emberiségben a halálbüntetés ellen. Herodót említi Sabuko egyiptomi királyt, ki eltörlőlvén a halálbüntetést, a rabokat munkára használta a Nilus körül, s uralkodása alatt a nép boldog s csendes volt; Strabo a Kaukáz hegyei közt

két népet nevez meg, melyek közül egyiknek törvényei kegyetlenek voltak, a másik nem ismerte a halálbüntetést, s annál sürűbbek, ennél ritkábbak voltak a bűnök. Rómában a decemvirek kegyetlen törvényei után hozatott a Porcia törvény, miszerint a római polgárt halálra ítélni nem volt szabad, és azon 250 év folytában, míg e törvény állt, követettek el Rómában a legkevesb bűnök, azért kiált fel Cicero olly elragadtatással: „O nomen dulce libertatis, o jus eximium nostrae civitatis, o lex Porcia.“ Már az atheneieknél a halálbüntetés ellen szónokolt a piaczon Diodor, mint később Romában Caesar. Angliában pedig Alfréd, a nagy, csak a felségsértésre szorítá a halálbüntetést, s a polgárok országlása alatt olly biztosan éltek, hogy egy akkori történetíró mondása szerint a gyermek, tele erszénnyel kezében, veszedelem nélkül utazhatott volna keresztül az országon. S Penn, emberszerető alkotója Pennsylvániának a XVII. században nem veté-e el az anyaország vésztörvényeit, és szorítván a halálbüntetést pusztán a szándékos gyilkosra, nem állt-e ama tartomány 35 éven át olly nyugalomban, mint maga Anglia, hol a bűnök számai sujtattak halállal? És nem kormányozta-e Erzsébet 20 évig halálos büntetés nélkül ama roppant orosz birodalmat, s nem nagy példa-e II-dik Katalin, ki törvényesen eltörölte e büntetést egy félvad népnél, s e törvényt, egy lázadó rabló kivégzésének esetén kívül, végig hiven megtartotta? S midőn Leopold Toscanában 20 évig nem alkalmazá a halálbüntetést, szaporodtak-e a bűnök? Nem; sőt volt eset, hogy öt hónapig országának minden fogházai üresek valának, s efféle eredményeknek folytában törlé el 1786-ban törvény által a halálbüntetést, kimondván törvénykönyvének bevezetésében, miképen a büntetések szelidítése összeköttetvén szorgos gondossággal a bűnök megelőzésében, nagy gyorsasággal az ítéletek hozatalában, s pontossággal és bizonyossággal a valódi gonosztevők megbüntetésében, a helyett, hogy a bűnöket szaporította volna, szembeütnöleg kevesíté a kisebbeket, s igen ritkakká tevé a borzasztókat, sőt egy angol kormányzó még Kelet-Indiában is 1804—1811-ig elvből halálbüntetés nélkül igazgatott.

Azt kérdi Sz. követe, honnét van tehát, hogy ez általános eltörlés mindez ideig s mindenütt csak kísérlet maradt? azt kérdi, hogy nemde a visszahozás bizonyosága annak, hogy azt nem lehetett nélkülözni? azt állítja, hogy miután a szomszéd tartományokban el nincs törölve, nem törölhető el nálunk sem, mert a gyilkosok elboritanák hazánkat? De viszont kérdem, vajjon volt-e ok az érintett országokban visszaállítani a halálos büntetést? Pennsylvaniába miért vitetett vissza? Mert az anyaország erőhatalommal kényszeríté. Oroszországban miért áll ismét? Mert az autocrat haragos pillanatától függé eltörlülni és ujra

felállítani. De miképen legtöbb törvényhozói körütekintéssel s legöszhangzóbb előkészülettel téteték Toscanában a halálos büntetés eltörlésének kísérlete, úgy leginkább lehet s leginkább érdekes is tudni, vajjon volt-e ok azt visszahozni. Én állithatom Sz. követének, hogy nem volt, s miután máskép állanak a tények, semmint azokat az érdeemes követ elősorolá, hivatkozom magára a visszahozó rendeletre. Az 1795-diki visszahozatal okául az adatik, hogy mégis vannak gonoszak, kik a a törvény útjára szelidség által sem vezettethetvén, ezzel visszaélnék. De az, hogy mégis vannak gonosztevők, nem igazolna-e minden büntetést, s nem bizonyos-e, miképen azok némi számmal örökké lesznek? S ez időszak után kevesedett-e a bün? Épen nem, néha maradt előbbi számban, néha szaporodott. Második okául mondatik, hogy miután csak Toscanában van eltörlve a halálos büntetés, a szomszéd tartományokból oda vonulnának a gonosztevők; épen azon elv, mit Sz. követe új beszédében felállított. De ha a büntetőtörvényeknek egéaz Európában a szigor azon egy fokán kell állaniok, úgy, ha a tortura, ha a (porosz) kerék valahol divatozik, nem kell-e annak mindenhol divatoznia? S miért van az, hogy 1786—1795-ig míg t. i. a halálos büntetés el vala törlve Toscanában, egy gyilkosság sem követteték el külföldi által, s mindjárt 1797-ben kilencz külföldi fogatott be gyilkosság miatt? Vajjon ez eseményben amaz elvek szentesítését vagy gúnyját látja-e Sz. követe? Nem volt tehát alapos ok, miért visszaállítani Toscanában a halálos büntetést; visszaállittaték, mivel Leopold elment, más trónra lépett át, visszaállittaték, mert kitört a francia forradalom, midőn megrémültek a fejedelmek, s tudjuk: a félenkség a kegyetlenséghez, mint erőhöz folyamodik.

De honnét van az, hogy Belgiumban 1796-dik év óta folyton szelidült a büntető rendszer, hogy 1829—1834 közt a halálos büntetés elvből nem alkalmaztatott, és mégis világosan mutatják a hivatalosrab- és bünlajstromok, miképen a bünök és épen a halálos bünök száma évenként fogyott? Honnét magyarázzák meg a halálos büntetés pártolói ama tüneményt, hogy Angliában 1829 óta 1840-ig parlamenti hiteles táblák szerint, azon bünök száma, mellyekre bizonyos volt a népnél, hogy a kormány megkegyelmez, vagy a mellyek törvény által megszüntek lenni halálosak, fogyott; míg ugyanazon országban, ugyanazon népnél, ugyanazon időben, ugyanazon körülmények közt a másféle bünök száma általában nőtt, s nőtt azoké is, mellyeknek elkövetői bizonyosan halállal lakolandottak? Ha a büntetés hatánya a büntetés kegyetlenségétől függne, mit ellenzőink állitanak, épen ellenkező eredménynek kellett volna előállani.

Ezután kimutatá szónok: mennyiben felel meg a halálos büntetés

azon elveknek s. tulajdonoknak, mikkel minden büntetésnek kisebb nagyobb mértékben birnia kell.

A halálbüntetés személyes, mindamellett is, hogy gyalázata a kivégzettek rokonaira is esik. De irányában s hatályaiban erkölcsi telen, mert a kivégzés szemlélésének szomorú következményeit lehetne elősorolni, hasonlókat ahhoz, melyeket Malebranche említ, ki az örültek közt egy ifjat látott, kinek tagjai azon izeken mindenütt megvoltak törve, melyeken a kerékre ítélték meg szoktak töretni, s oka volt az, hogy anyja terhével egy keréketörést néze meg. Avagy az erre a felelet, miért tolakodik oda a nép? De nem hívja-e meg oda a státus az embereket? s nem vétené el legfőbb czélját a halálbüntetés, ha nem gyülnének nézői. Hisz egyetlen érdeme az, hogy példás.

De e nyereségnél nem fontosabbak-e erkölcsi ártalmai? Az undor a vértől nem gyöngittetik-e annak szemlélése által? nem gyöngül-e meg az emberekben a tisztelet az élet szentsége iránt? A gyilkosság nem vesztí-e el borzasztóságát? Mi lett Robespierreből, ki a forradalom előtt azért monda le hivataláról, hogy ne kelljen embert halálra ítélnie? Mi volt Marat később, ki 1789-ben a halálbüntetés ellen egy munkát irt? A francia forradalom korában nem vált-e még a gyermekek játékává is állatoknak felnyársolása, bogarak guillotinozása? XIV. Lajos kényes izlésű idejében a keréktörés szemlélésére nem jelentek-e meg a legnagyobb hölgyek, s a hóhérok elmésségei nem voltak-e tárgyai a salonok társalkodásinak? S nem iunen magyarázható-e, hogy III. Fülöp egész udvarával szokott gyönyörködni az emberek égetésében? Az emberi természet hasonló a szelidített tigrishez, mely vért pilantván meg, ismét vad lesz és vérszomjazó.

Erkölcsi ártalmihoz tartozik a halálos büntetésnek, mit a viták folytatában megemlíteni még nem hallottam, a gyilkos monomania. Szám-talan és pedig hiteles példákkal be tudnám bizonyítani, hogy sok emberben a gyilkolás és gyújtás gondolata a hóhérpad körül támad, hogy egy nő egy gyermekvesztőnek kivégzését meghallván, ilyen monomaniába esett; hogy amaz ünnepiség, mellyel a kivégzés történni szokott, vágyat ébreszt hőse vagy mártýra lenni hasonló látványnak.

Politikai ártalmihoz pedig tartozik az, hogy mivel a büntetés nagysága miatt az emberek a bűnöst vonakodnak feladni, a tanu vonakodik vallani, a bíró vonakodik elmarasztani, a bűn sokszor büntetlenül marad, mi legtermékenyebb anyja a bűnöknek. De a szabadságnak is veszélyes a büntetés, kivált politikai rázkódásokban. Ha törvényszerű a halálbüntetés, a gyilkosok bírói képet öltenek magokra; ellenben ha Athéne nem szok ítélni méregre, Socrates nem fogta volna kiüríteni a méregkehelyt, ha a nép nem barátkozik meg a bírói gyilkolással, Francia- és

Angolország nem hurczolták volna királyaikat vérpadra; ha a nemzeteknél nem törvényes a halálbüntetés, forradalmaikban annyi drága s hires vér özöne nem vesztegettetett volna el, és ha a zsidóknál nem mindennapi dolog a keresztrefeszítés, Kalvária hegyén soha sem állítatott volna föl ama legnagyobb kereszt, melynek terhe alatt a föld megrendült.

Tovább megyek. A halálbüntetés nem osztékony. E közt: elvenni vagy nem venni az életet, nincs közép. Nem szellemi; hanem kegyetlen s boszút lehellő mint maga a bűn. Avagy a társaság mindig olly kegyetlenül büntessen, mint maga a gonosztevő bűnhődött, s mint két vad álljon egymással szemközt, várva, melyik szűnik meg lenni előbb kegyetlen? Egynek nem kell-e kezdeni, s lehet-e remélni, hogy kiméletre s emberiségre példát a bűn adand? nem is javító; ki megöli, az nem javítja meg a bűnöst. A törvényhozók e részben hasonlóak voltak eddig ama kegyetlen s gyáva sebészhez, ki minden lábat elmetesz, mit tudatlanságból vagy hanyagságból nem akar gyógyítani.

S elrettentő-e mindenekre nézve egyképen? Azoknak van-e igazuk, kik a halálbüntetést legfélelmesebbnak hirdetik, mint Szepeskövete, vagy azoknak, kik Tolna követével ellenkezőt állítanak s az örök rabságot vallják irtóztatóbbnak? Véleményem szerint ez függ az egyediségtől, sőt egyéb körülményektől is; a halálbüntetéstől kivált a gazdag és boldog fél, ki kétli, nyer-e a jövődében, a szerencsétlen s nyomorult gyakran kívánja azt. Londonban 17 nőszemély halál helyett elfogadá az átszállítást, de hat nem; midőn Philadelphióban a büntető törvények enyhítették, s a raboknak az ó és új büntetés azaz halál és örökös fogság közt választás engedték, többen a halált választák; Franciaországban sok rabot látnak örvendeni, ki a bagno helyett guillotinera ítéltetik. Vajjon állithatni-e tehát olly bizonyosan, hogy a halál mindenkire a legfélelmesebb büntetés? Miért van az, hogy a ki örök rabságra ítéltetik, rendesen folyamodik kegyelemért, de nehezebben az, ki halálra ítéltetett? Nem azért van-e, mert a halál egy kínos óranegyed, mivel az edzett lelkek nem sokat gondolnak, s nem akkor hajlanak-e a folyamodásra, midőn hosszan ülvén, s várván a főlebbvitel eredményét, lelkök kifáradt óránkint s éjjelenként vivni a halál gondolatával? De e szerint nem világos-e, hogy szabadnak rettenetesebb az örök fogság, ellenben a halál rettegése a bűnöst, úgy szólván csak a vérpadnál rohanja meg? nem világos-e, miként a halál félelmének ereje nem előző, mert a bűnnek nem előtte, hanem utána jár, s akkor kezdődik, midőn már a bűn elkövetetett? Vagy fél kivégzésekor a bűnös vagy nem fél; ha nem fél, jele, miképen reá nézve, bár vétkezésekor a halálra emlékezék, akkor nem birt a büntetés elrettentő erővel; ha

pedig fél, s minél inkább fél, annál inkább gyaníthatni, hogy korábban a halálbüntetés félelme nála nem munkálkodott; mert ellenkező esetben nem követte volna el a bűnt, mi nem ismer félelmet, vagy bizonyosnak hívé föl nem fedeztetését, melly esetben elégtelen bármelly büntetés a világon.

De nézzük meg közelebb, vajjon olly bizonyos-e az elrettentés a nézőkre nézve, mint azt állítják a halálosbüntetés pártolói? Ha gyakori a kivégzés, a nép megszokván, nem veszíti-e el élet rettentő hatányát, és ha ritka, a borzadással együtt nem gerjeszt-e egyszersmind száratot? minek épen azon következményei vannak, miket a törvényhozó nem ohajt. A bűnös a verpadon három lélekállapotban jelenhet meg. Vagy bátran, sőt daczczal, ez kétségkívül nem épületes a sokaságra inkább megvetést önt a halál ellen még azokba is, kik eddig rettegék; vagy elcsüggedve s tehetetlenül, a nép megbocsát ellenének, kit a hóhérpadon s kényszerítve lát s leggyönyörűbb vonása az emberi szívnek: akaratlanul a szenvedő pártjára állani; vagy bánattal és töredelemmel, s ekkor benne nem a bűnt, de a bánatot látja, s itt valóban egy új ártatlanság kezdődik, melly némán is kiáltani látszik, hogy ő és nem a bűn az, mi fel fog áldoztatni, s a verpad az, mi utálatot gerjeszt, a megtért bűnös mint mártyr látszik meghalni.

És így még egyszer ismételjük: miképen fölötte ártalmas a népet szoktatni a vér tekintéséhez. Ha ritka a gyilkosság, koránsem azért az, mert nagy a halál félelme, és ha gyakori, nem azért gyakori, mivel a halál félelme vesztett erejéből; inkább mondhatni: hogy a hol gyakori, azért az, mert a természetbeli undor a vér ellen meggyöngült, s hol ritka, azért az, mert az undor még megvan. Ugy bátran állíthatni, miképen a gyilkosság ritkasága egyenes viszonyban áll a gyilkosságtól undor növekedésével. Különbön honnét magyarázzuk meg, hogy a halálos büntetés némelly népeknél csekély vétségekre rendeltetett, és ezeknél sem birt visszatartó erővel? Honnan van az, hogy midőn tolvajság s gyilkosság egyenlően halállal sújtatik, ez ritkábban követtetik el? És így vigyázzon a törvényhozó, hogy midőn a kivégzés példáiban a halál félelmével akar munkálni, ama másik hatalmasb erőt, a gyilkolástól természetes undort ne gyöngítse meg igen az emberekben. Mert midőn a halálos büntetéshez ragaszkodik, a két erő, a félelem és undor közöl választott; azonban csakhamar észre fogja vehetni, hogy a félelemben olly fegyvert választta, melly nem használva hiábavaló, használva élet veszti.

Igyekszem rövid lenni, csak a legfontosbakra szorítkozom. Ezért mellőzöm azt, hogy e büntetés egyszerü, túlteszem magamat népsz erü s é g é n is, mert elég megszűnnie, hogy népszerűtlenné váljék;

azt sem tartom fontos oldalának, hogy gátló ártani, mert e czélt kevésbbé szörnyü eszközzel is elérhetjük; mindezeknél fontosb tekintet a büntetés megbecsülhetlensége. A törvényhozónak nincs bizonyos ismerete azon fájdalomról sem, mit kivégezéskor érez a bűnös; századokig hívék, hogy a fejtétel nem kínos, most az akasztást kezdték hinni enyhének, a leghiresb orvosok ellenkeznek egymással. És tudja-e a törvényhozó, mi a halál, s mi van a siron túl? tudja-e, hogy büntet-e, vagy jutalmaz? Valóban, kinek vallása van, ki jövődő életet hisz, arra nézve e kétség eldöntő erejű. A halálos büntetés következményei az idő, ez élet határán túlesnek, pedig az embernek, mint eszes lénynek ismeretlennel sujtani nem lehet. Vajjon ha földünkön egy titokteljes mélység nyílnék, mit némelyek a boldogság honának, mások a kárhozat helyének tartanának, vajjon észszel cselekednék-e a státus, ha legnagyobb bűnöseit abba eresztgetné le? Véleményem szerint, midőn az ember a büntetés végét be nem látja, ész nélkül cselekszik.

De emberre nézve, ki nem hiszi magát istennek, leghatalmasb ellenvetés az, hogy a halálosbüntetés helyrehozhatlan, holott minél nagyobb a büntetés, annál szükségesb, hogy helyrehozható legyen, mert a tévedések áldozata nem támad fel. Pedig a bírák ítélete nem épül apodicticai bizonyosságon. Nem azért mondatik a vádlott bűnösnek, mivel bizonyos, hogy a bűn általa követtetett el, hanem mivel a törvénytől megkivánt némelly föltételek jelen vannak. Tehát a bizonyosság csak formai és viszonyos. Mivel a vádlott úgy vall, mivel két tanu egyezőleg bizonyít, hozatik az ítélet, azonban a tapasztalás mutatja, hányszor megvolt minden bizonyosság, mit a törvény kíván, s később az elmarasztott ártatlansága mégis kivilágosodott. S ha korunk bölcsebb garantái közt kisebb is a veszély, — ha kisebb is a veszély ott, hol jury, hol nyilvánosság, hol korlátlan szabad védelem van; de hogy mégis illy biztosítékok mellett sem lehetlen, erős bizonyosságot tesz Livingston, ki azt állítja, miképen Északamerikában sem ritkák az illy birói csalatkozások, bizonyosságot tesz Lucas, ki csak 1826. félévéből Franciaországban hat esetet hoz fel, mellyben ugyanazon vádlottat egy jury halálra ítélt, más ellenben, mellyhez pusztá formabeli hiba miatt utasították a cassatioszék által — különben kivégeztetett volna — ártatlannak vallá, bizonyosságot tesz Dupetieux, ki Belgiumból 14 példát számlál elő; bizonyosságot tesz a Morning Herald, melly Winde londoni sherifkedésének kilencz hava alatt hat illy esetről emlékezik, bizonyosságot tesz O'Connel, ki az 1843. parlamenti ülésben 4 — és több német jogtudósok, kik több illy ártatlanul kivégzetteket emlitenek. De a csongrádi követ által felhozott példán kívül hazánkból én is mutathatnék fel

több illy szomorú esetet, a beregi s más levéltárakból, mindamelletts is, hogy nyilván nem levén minálunk, a bírák tévesztett gyilkolásai titokban maradnak. S a bírák lelken nem szörnyű teher-e, habár hibából ontani vérét ártatlannak? s nem méltán gerjeszt-e ellenséges érzést a polgároknak minden illy esemény, látván, hogy a törvény maga teszi azt, mit a gonosznak tilt? S nem kell-e egyaránt rettegnie a hóhértól s gyilkostól? S megnyugtat-e az, hogy az ártatlan áldozatnak tetemeit emlék tiszteli, ha másnap a hiba újra elkövetethetik? Ez ellen nem véd meg más, mint a halálos büntetés eltörlése. Ismeretünk s ítéletünk korlátolt, és mégis büntetünk, mintha csálhatlanok volnánk. Cselekszünk mindenható erővel mindentudás nélkül. Valóban ha nem volna egyéb ok, a helyrehozhatlanság tekintete maga elég arra, hogy a halálos büntetés eltörlőttessék.

S mielőtt bevégezném beszédemet, még két veszélyre teszem a rendeket figyelmessé, melly a halálos büntetéssel együttjár, s az előttem szólók közül senkitől sem említették.

Egyik, hogy ha hatalom, álnokság, bírói gyűlölség vérpadra juttatá áldozatát, egyszersmind biztosítá magát, ha nem a gyanu, legalább a próbák ellen; ki él, az még megboszulhatná magát, a halott örökre néma. Másik, hogy sok kivégzettben a próbáknak egyegy gazdag kútfeje dugul be, minek ártalma kettős: jelenvaló, a mennyiben társai, ha netalán megfélemlenek, újra előrohannak; jövődöbeli, a mennyiben örökre felfedezetlenek maradnak némelly bűnök, mikre csak a kivégzett vallomásai vezethettek volna. Sőt a halálbüntetés kisebb bűnök ellen nem új rugó-e a gonoszokra nézve, elkövetni nagyobb bűnt, hogy a csekélyebb fölfedezését megelőzzék? Igen, így lesz az éjjeli or utonálló gyilkossá, hogy azok, kiket meglopott s megtámadott, ellene mint vádlók vagy tanúk fel ne léphessenek.

Mindezekután bátran fordulhatunk a halálbüntetés védőihez, s mondhatjuk: minden büntetés az igazság határain belül egy kísérlet, miképen lehet a bűnök ellen legsikeresebben hatni: mit ti magasztaltok, a halál, már teljesen megpróbáltatott. Elismeritek, sőt ebben erősséget helyeztek, hogy kezdettől fogva minden nemzetek gyakorolták azt, és ti magatok valljátok, hogy fogatlanul. Mi nem kívánunk egyebet, mint hogy hagyjátok el azt, mi ezer meg ezer éveken át a kegyetlenség minden alakjaiban alkalmaztatván, minden korban s körülményben sikeretlennek találtatott. Nem büntették-e Angliában halállal azt, ki házból 2 ezüst forintot lop, ki parkban vagy országuton bemázolt arccal jelent meg, ki egy özet szándékosan megsebez másnak birtokában, ki többel egy halat eloroz, ki álnévvel írt levélben másról valami becses dolgot kér, ki bárányt azért lop, hogy bőrét eladhassa? S melly bünte-

tés félelme illy csekélységekől el nem birt rettenteni, vajjon föltehetni-e józanul, hogy az a nagyobbaktól el fog ijesztteni? Hihető-e, hogy az árulót és zendülőt, ki vállalatában azonfölül dicsőséget is lát, egy messze halál félelme vissza fogja tartóztatni? Hihető-e, hogy annak, ki őrzöngő boszúját egy csapással kielégítheti, a halálbüntetés emlékezésére gyilkos karja tehetetlenül alá fog hullani? Fog-e az birni a legszilajabb indulattal, mi ama gyöngé vétkes hajlamot nem birta föltartóztatni? S mit használtak az emberiségnek a kinok ezer nemei? Mi jó és nemes virágzott azon 60 ezer életből, mi VIII. Henrik alatt mult ki a vérpadon, s azon 70 ezerből, mi Angliában 1698-tól 1787-ig hóhér által végeztetett ki? Nem kellene-e e szerint Spanyolországnak paradicsomként ragyogni, hol némelly három hónap alatt 2600-at ölt meg a törvény szava? S nem azért állanak-e századokkal hátrább, mert boszu és düh nemcsak érzeből csinált pallost, növényből kötelet, de szövetkezett az elemekkel is: a földdel, mellybe eleveneket temetett; a vízzel, mellynek hajjaira eregeté a bevarrottakat; a léggel, mellyel fojtott; a tűzzel, mellyben hamuvá égetett; s megfordítván a természet rendét, az embert adá az állatoknak eledeleül? És mit használt mindez? S panaszkodhattok-e, hogy kísérletek kora avatkozás által megháborítatott? Nem; dultatok s öltetek, s a bűn mindig szaporodott, s a halál nem volt elég, kinokkal tetéztétek a halált. Most már a sor rajtunk van, tehát engedjétek nekünk is a kísérletet teljesen, egészben s a büntetőjog többi részeivel összehangzólag megtehetnünk; eljárások s elveitek fölött már ítél a mult, miénk felett majd a jövő ítélend.

Én tehát, mint már követtársam is kijelenté, megyém nevében a halálos büntetés eltörlésére szavazok; mert nem a büntetések kegyetlenségétől, hanem azok bizonyosságától s gyors sujtásától függ a siker. Mert ha a népet kegyetlen büntetésekhez nem szoktatjuk, reá a szelidebbek ép úgy, sőt biztosabban hatnak, mint hatnak a kegyetlenek; mert nekem úgy látszik, hogy midőn a státus javainak rablóját megöli, a társaság ellen elkövetett bűnt egy, a természetelleni vétekkel boszulja meg, s midőn a gyilkost kivégzi, nem büntet, hanem ismétli a bűnt.

Alakra nézve nem egy művészebb szerkezetű, ragyogóbb külseű mutatványt közölheténk vala Szemere szónoklatából tartalmasabbat alig.

S a szónok lapidaris irmodora, ez erőteljes, rövid, szabatos nyelv, e szép mozaik-styl, különösen alkalmas volt törvény alkotásra.

A törvényszerkesztés, formulázás ügyességében Szemere

mindjárt Deák és Szalai László után következik. Azonban merészebb kezdeményező, mint amazok.

Szentkirályi értelmezései inkább illettek tankönyvbe, mint törvénycikkelybe.

Szentkirályinak, mint jegyzőnek, nagyobb érdemei vannak az izenetek, határozatok s alsóházi nyilatkozatok szerkesztésében, mint a törvényalkotás körül.

A hoszu, körbeszédes, kormányshéki és megyei styl helyett már rövidebb, egyszerűbb, tisztább, szabatosabb szerkezet látszik iratain. A köziratok európai, hivatalos nyelve.

Szemere jegyzői munkálatai azonban, mint irodalmi művek is jelesek. Kölcsi szép izenetei, s lelkes fölratai jutnak eszünkbe a 36-ki országgyűlés kezdetéről. Csakhogy Kölcsi melegebb, Szemere tartalmasabb.

Szemere ollykor egész törvényhozási, egész jogphilosophiáját kimeríté a tárgynak. Fölvilágosított a nélkül, hogy oktató modorba esett volna.

Ő hozta be a karok és rendek táblájához a külföldi parlamentek szokását : indokolt jelentéssel kísérni a benyujtott törvényjavaslatot.

A magyar törvényhozás története nem mutathat föl e részben szebb, jelesebb példányt Szemere jelentésénél az irói jogok biztosításáról szóló cikkelyekhez. Egyaránt becses az irodalom és törvényhozás történetirója előtt.

Szemerének nem kis érdeme van ezek szerint a magyar törvényhozásban. Nem kis dicsőség kísérté fáradozásait a szóshéken kívül is.

S 1849-ben az egyetlen alkotó, rendező tehetség volt Kosuth ministeriumában. Innen van, hogy azok is legtöbb bizodalommal tekintének reá, kik fenhangzó ministerelnöki programmja iránt semmi rokonszenvet nem mutattak.

Cs. A.

A KÉT
WESSELÉNYI MIKLÓS.

I.

A Szamos-völgyben, közel Magyarország határaihoz s körülvéve Erdély álomszerűen kies tájképeivel, egy büszke kastély uralkodik a vidék fölött. Széles homlokcsarnoka, a fedelezet csillogó kupjai, a messzevetett szárnybástyázatok, a domb, mellyre az épület főrészei fektetve vannak, parancsoló és aristocraticus tekintetet adnak e kastélynak; ámbár az utas, ha közel jő, észre fogja venni, hogy a váralaku fényes ház, lassanként egy tág, de elosztásaiban kényelmetlen földesuri lakká változik, mellynek alaprajza több fitogtatást, mint czélszerűséget tanusít.

Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfibú és történeti gyász lebeg e kastély és széles párkja fölött, melly a szomszéd hegyek széléig nyulik s mig lankáján a legnemesebb gyümölcsök érnek, tetőiről a vadvizek és záporosók a megszaggatott földrepedések közül ágyugolyót és tengercsigákat sodranak alá, a természeti és állami nagy küzdelem emlékeit.

Mert a földalakulási óriás harcokon kívül, két magyar forradalom megrendítő jelenetei találkoznak azon udvaron, mellynek kastélyát említettem, és a mögötte fekvő vidéken.

A magas hegyet, melly oldalról néz az úrilakra, Rákóczy-hegynek nevezik, minthogy az alatta elnyúló völgyben körükerített és megvert magyar vezér e hegyre menekült, hol végig tekintve a tábor-romokon és halottakon, könyes szemmel vett bucsút Erdélytől, mellyet többé nem látott, s midőn a bérceél másik lankáján haladva, a szomszéd falu határára érkezett, szintén bucsút kelle vennie egy szeretett lénytől, s a nép most

is kegyelettel említi a kőasztalt, mellynél Rákóczy és e nő, rövid ebéd után, elváltak egymástól, hogy többé ne találkozzanak.

Talán épen a szív-szagató bucsú perczeiben, a Rákóczy-hegyről egy grotesk, egy féktelen szeszélyű igazságszolgáltatást lehetett látni, mely egyszersmind megfoghatatlan és népszerű volt.

Wesselényi, a szolnokmegyei főispán, ki a kuruczokkal vitézül harczolt, az ütközet után magát kipihenni házához térven, tornácza előtt találta a római oláh papot.

Ez hosszason elbeszélé, hogy ő vezette a német sereg egy részét árutakon Rákóczy háta mögé, s a kuruczok megveretése egyedül ennek tulajdonítható.

A főispán előbb kétkedett, de végre az előadás részleteiből a tény igazságáról meggyőződött. Arcza komorrá lőn. Kezével jelt ad hajduinak és az oláh pap a kert egyik fájára fölakasztatik.

A törpe, tömör épület, hol illy csodálatos biráskodás történt, most az általam említett kastély mellékházai közé tartozik, s olvasóim már észrevehették, hogy a tündérbáju és zord emlékü Zsibó regényes és vador köreztetébe vezettem, hol a mult forradalom alatt Erdélyben majdnem először ütött ki a polgárháború, s hol a világosvári események hírére az utósó magyar sereg, melly még a harczmezőn állott, és az utósó magyar vezér, ki Aradon halálra ítélteték, a közelgő oroszoknak átadák fegyvereiket.

Ah! Zsibó egy tartalomdús könyvhez hasonlít, mellyben a szív legszendébb meséitől kezdve a bös indulatok vad történeteig és a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó s idegfelesztő jelenetekre találunk, mint a regényes iskola költeményeiben.

De a Wesselényiek közt, kik a zsibói uradalmat birták, a közelebb meghalt Miklós atyjának volt legviharosabb élete és lelkiülete. Melléje az égtől őrangyalul vala rendelve egy zárdanövendék, Cserey Heléna, a szeretet, türelem és szenvedés neje, s ha Wesselényi Miklós — értem az apát — féktelen szive által nem sodortatott olly örvénybe, honnan az ő óriás erejű karjaival sem lehetett volna kimenekülni, és ha neve Erdély évlap-

jain fénynyel van körül sugározva, ah! e fény Cserey Heléna könyeiből ragyogott föl, és a menekülés a vad szenvedélyek örvényéből egy megseminisített nőélet önáldozásainak árán cszközöltetek.

Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történész lehetne, akaratlanul regényíróvá válik; mert nem lehet szólni Wesselényi Miklósról, a közelebb kimult nagy hazafiról, a nélkül, hogy apja ne említették, a még melegebb keblü, kinek életpályája minden irányban a regényes felé sietett, sőt néha a hihetetlen határszéleig tévedt.

És ha adatok volnának kezeim közt, a szónokok könyvében az idős Wesselényi Miklós külön helyet foglalna; de miután mostani viszonyaink mellett minden érintkezés Erdélylyel nevezetes akadályokra talál, az apa történeteiből csak annyit említhetek, mennyi a fiu jellemének, élményeinek és hibáinak ismeretére mintegy utmutatoul szolgál.

Mária Terézia uralkodásának utósó éveiben Galliczia egyik nagyobb városában a közfigyelmet egészen magára vonta egy fiatal kapitány, ki kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a XVIII. század bölcselő szellemével aristocraticus gögöt kötött össze, s jellemében úgy fölolvasztotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotráncozás, a szeretet és iszony ellentételei közt tartotta, s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előítéletein csodálkozék, holnap belátását bámulta.

E kapitány több csudálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában fodrász volt, gördítesse fürtökbe és rizsporoztassa meg haját. Illy vállalat szelid uton nem sikerülhetvén, kedvetlen következéseket idézett elő, és Wesselényi a lovas kapitány a katonai szolgálattól bucsút volt kénytelen venni.

Ő a szebeni zárda védfalai közül elragadván egy növendé-

ket, kit nőül vett, a zsibói magányba vonult. De e percz óta a csendes és álmodó vidéknek minden nyugalma megszűnt.

Szilaj lovak patkói verték föl a csendet. Vadászkürt harsog az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron föl és le. A rozsdás családágyuk előhozattak. Katonai lábra tétették az egész körezt. És a középidő aristocraticus s durva erkölcsi Voltaire munkáival együtt — melyet a férj — és a bibliával — melyet a nő szeretett — bevitettek a zsibói öslakba.

Vendégek tódultak Zsibóra barátkozni a házural, kinek szélségei, bőkezősége, vadászebei és főként lovai naponként ismeretesebbekké lőnek.

Néhány év alatt Wesselényi ménésének híre a birodalom határain is túl terjedt, s minden lord, marquis és magát nagy urrá játszó turista, ha a Lajthán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találkozhassék, bámulatos lóidomitási ügyességéről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen, s nagy öszletet kockáztasson olly fogadásokra, mellyeknek regényességök vagy jelentékenységek miatt a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben kellendett mozgásba hozni.

Zajos és zord volt a zsibói élet.

A házasszonynak sok könybe, a cselédeknek sok lótásba, a vadászoknak egy-egy nyulserét-sebbe és puskaagy-ütésbe, a helység lakóinak pedig sok határvárba és — ha zúgtak — kék foltokba került.

Magok a vendégek is érezték, hogy midőn a zsibói uradalom körébe léptek, inkább vannak a véletlen kezében, mint azelőtt voltak. A túlerőtetett vadászatokban, mellyeknél olly kevés tekintet volt az időre, mint a gyomorra és kifáradásra, gyakran lettek betegek a gyöngék. De ez mit sem tett. Az egészségesek azért jól találták magokat a meggyújtott farakások előtt, ha erdői vigalom rekesztette be a napot, vagy a főterem gyors serlegei közt, ha egy lucullusi ebéd gyönyörei vétettek igénybe. S valóban, minden borbarát és gourmand a legkellemesebb érzések közt lelte magát addig, míg egy madártoll vagy nyulfark fölött a házural, — ki különben is a szeszes italoktól

irtózott, s csak vére által izgattaték — olly komoly természeti vita nem támadt, melly a becsületi kérdések terén vala eldöntendő. Illyenkor ha Heléna hideg ébersége s lélektani tapintata észrevétlenül nem tudott más lendületet adni a szenvedélyeknek, Wesselényi, bár Horáczt könyvnélkül tudta és jól emlékezők, hogy a római költő szerint illy alkalomkor harcolni csak a traxok szoktak, mégis jobbnak látta a barbarok szokását, mint a nagy lantos tanácsát követni. De még itt sem végződtek „a véletlen istenének“ szentelt nap bonyodalmai, mert ha az álom-idő vagy bádjadtság békebiróként nem lépett a lakomázó vagy a kandallók mellett pipázó körbe; Wesselényi nyugtalan szelleme, melly, mint a vihardár a szélvész, a nagy izgalmat áhitotta, mindig lelt foglalkozást, melly őt kielégíté, de vendégeit nem annyira. Majd koczkáztató lovaglások, majd czéllövéssek, hol az ügyetlenség bűnnek tartatott, s néha díját is a hely színén elvette, majd kényes political és vallásos polemiák kerültek szőnyegre, noha előre látható vala, hogy az elvháboruk, ha Heléna egy interimet, melly a kérdéseket függőben tartsa, vagy egy westphali békét, melly a közveszteségek után a rendet helyreállítsa, nem eszközölhet, rövid idő alatt a legnagyobb anarchiával fogják a zsibói társaságot fenyegetni.

A viharos élvezetek közt azonban semmi sem okozott kétértelműbb örömet, mint a nagy szekerezések.

A ki e multság alatt Wesselényinek kedvence volt, számíthatott arra, hogy a sorssal épen ellenkező viszonyban áll.

Alovak nagy idomítója t. i. a lehetségest és kivihetőt egészen más szempontból vette föl, mint a többi halandók. Nála a szekérigazítás több költségbe került, mint a szomszéd uraságoknál, s ha járatlan utakon, hol addig gyalog volt szokás menni, egy kerék eltört s mellékesen egy kar vagy egy láb kificzamodott, lett legyen az akár az övé akár a másé, nem igen vette tekintetbe.

Legnagyobb öröme volt pedig, ha — miután ő ércz-szívvvel birt — másnak arczán a rejtegetett félelem sáppadásait látta.

Minő vad kéj rezgett át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbeejtő vad pon-

tokra ért, hol azonban fogatainak szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közé csapott és szélvészgyorsan vágatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növekedett, kidobta kezéből a gyeplőt. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szamos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy mozzanat, s mindennek vége. Az istenkéz sem segíthete többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivitott át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Fogatai az ismert jelre rögtön megállottak, az erőködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban omlott rólok, a gazda közönnyel szállott le, megsimogatni tátoisait, mellyek barátságosan vihogtak, mintha vele egyetértettek volna a bösz tréfa keresztülvitelében, és a vendég? . . . a fél-ájult vendég, mig kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdul eltökélé magában, hogy ha az ég és föld összeszakadna is, ő a házur kiváló szivességére többé érdemessé nem fog válni.

Igy teltek Zsibón a napok.

Csak Heléna, a nőhűség költészeti képe, az áldozó szeretet és eltítkolt aggályok martaléka, járt mindig vidám és nyugodt arczczal a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sirjára ültetve, egy szent kereszt a tűzhányó hegy tetején, melly a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyílt szemeire emlékeztet, oltárkép a szenvedélyek keresztutain, mellyet a művész keze azért létesített, hogy a mélyen-csendes vonalak istenerejével visszadöbrentse a vad indulatokat, s ha kitörtek, könyekbe olvassza föl.

Helénánál a szelidség nem lehetett ugyan mindig az, mi a legendák szerint, a szent Agatha fátyola, mellyet ha az igazhitű akkor lobogtat, midőn az Ethna kitör, rögtön megszűnik az omló lávaár; de legalább soha sem történt, hogy a fátyol tiszta színe megszenneyztesse a földsarkok gőze s érintései által. Mindig tudta védeni a nyugott kéz az ereklét, mellyet az, égtől nyert ajándokul.

Wesselényi imádta és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölváltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt, két egyenlő részre darabolta az életet. S ki tudná megmondani: szíve volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyuabb?

Eddig még a Nemesis nem érte utól, hogy szenvedések által próbálhassa megtisztítani.

De ezen iskola sem maradt ki életpályájából; bár meg kell vallani: kevés sikerrel.

A zsibói kastélytól t. i. egy rövid órai távolságra feküdt a gorbói kastély.

A két kastély régóta farkas-szemet nézett egymással.

Gorbón egy kiseded termetű, rendszerető, s aulicus gróf lakott. Épen ellentéte a zsibói bárónak, ki köpczös férfi, zavargó szomszéd és szélső patrióta volt.

E tulajdonok miatt a két úr a legrosszabb véleménynyel vala egymás iránt.

A neheztelésekből surlódások fejlődtek, s így történt aztán, hogy egy szép reggel fegyveres hirnök jelent meg trombitával kezében Gorbó kapui előtt, s a csodálkozó cselédeknek nagy innepélyességgel értésül adta, hogy bárója többé nem türhetvén a gróf sértegetéseit, ezennel hadat izen, s reméli, miként isten segítségével a gorbói várat ostrommal beveendi, s a földdel egyenlővé teheti.

A gróf ismervén szomszédját, miután katonaságért a hely távolsága miatt nem folyamodhatott, fölfegyverzé cselédeit és párthiveit; a kastély védelmét pedig egy ott mulató nyugalmazott kapitányra bízta.

Alig történtek illő intézkedések, már Wesselényi a család-ágyukkal, számos vadászaival, lovászaival, gazdasági hivatalnokaival és derék löszerekkel ellátott hűbéreseivel közeledett.

A grófnak szép nejével együtt, ki Bécsben nagy tekintéllyel birt, alig vala ideje az ostrom s kihirdetett hadbiróság elől elillanni.

A nyugalmazott kapitány az ugynevezett gorbói vár becsületeért mindent megtett. Rendezte seregeit, ütököztetve vitte, elől ment a harczba, de az ellenség ágyuival a vár szerény fegyverei nem vetélkedhettek.

Egy merész roham következtében a kapuk széttöretének. A kastély falain rések nyiltak, a nők kiábáltak és siránkoztak, a védsereg demoralizáltaték, a félénkek a pinczékbe és házpadlá-

sokra kezdettek vonulni, s jelen volt a percz, midőn a falu lángba boruland, a vár földdel egyenlővé tétetik, a nők zsákmányul esnek és minden kipredáltatni fog.

Mit tehete a szegény kapitány? Békeköveteket küldött fejér lobogókkal a zsibói báróhoz, tisztességes capitulatio kieszközlése végett.

De Wesselényi föltétlen meghódolást kívánt.

Követelését teljesíteni kellett.

Az ostromló sereg egy része tehát zene közt vonult az elfoglalt várba; más része a hadi foglyokat, a további intézkedéséig, Zsibóra kísérte, hol börtönbe zárattak.

A gorbói fővezér leszámolás végett a nagy terembe vitezett. S itt gyanús komolysággal ültek az asztal mellett különböző férfiak, mint látszik, egy ítélőbiróság.

Kapitányunk maga előtt szemlélvén a végveszélyt, a báró nemeslelkűségére hivatkozott, mind a gorbói gróf birtokaira, mind saját személyére nézve. Heléna könnyei is megtették hatásukat.

Wesselényi hazabocsátá a hadi foglyokat, a fővezért megdicsérte vitézségeért és a gorbói várban okozott károk teljes visszafizetését elhatározta.

De már késő volt a kibékülés.

Mert a gorbói grófné egyenesen Bécsbe sietett, a gróf pedig a főhadiparancsnokságnál jelentést tett.

Katonai erő rendeltetésként Wesselényi üldözésére.

Mit ő korán megtudván, a vadaskertbe vonult, melly széles erdővel vala kapcsolatban.

Hajtó-vadászat intéztetett ellene, de siker nélkül.

Néhány napig vad helyeken bolyongott. Utóbb ismerőseinél kezdett lappangani, végre Dátosra menekült egy közel rokonához.

Itt följelenteték.

Korán reggel volt, midőn hálósobája ajtaján kopogtatnak, mert — mint jelenteték — valakinek sürgető beszéde van vele.

Ő nem gyanitván roszt, hosszú reggeli öltözetében és egy karddal — melyet még éjjel sem szokott magától elhagyni, a

küszöbön megáll, körülnéz, s minthogy senkit sem lát alant, szobájának külépcsőjén leszáll az alsó terembe, melly inkább pitvar, mint valóságos előszoba volt.

Ekkor a pitvarajtónál fegyveres alakok mutatkoznak és egy tiszt belépven „ön foglyom“ szól németül, míg katonái rögtön a pitvarba nyomulnak.

Wesselényi válasz helyett harczolni kezd, mindig visszavonulva, hogy szobájába érkezhessék, hol az asztalra valának letéve derék pisztolyai. De a lépcsőkön mindig hátrább tolulván, sarkával hoszu hálóköntösére tapodott, s hanyatt esett.

A küzdés miatt dühbe jött katonák megragadták, az udvarra hurczolák, kezét hoszu kötélre fogták. Ekkor két lovas katona nyeregbe ült, s őt, a két ügető ló közt, gyalog és fővegtelenül hurczolá a közelebbi állomásig, hol szekérre tétetett.

Midőn Kolozsváron átmentek, Heléna már ott volt, s két gyermeke halottágyon, körüle papok, kik veszekvének, hogy a kimultak mellyik vallás szertartásai szerint temetessenek el. A vegyes házasság kérdése hármias családgyász közt vitattaték; noha Wesselényiné, a régi üldözések miatt elkeserítve, már a protestans hitre tért, s azon ábrándos buzgósággal csüggött uj hitén, mint egész családja a rómain.

A világi és egyházi hatalom épen a legindulatosabb harczot folytatta a halottak fölött, s a különböző egyház papjai minden követ megmozdítottak diadalmuk kivívására, midőn a fogoly apa kérlelhetlenül tovább viteték, hogy az idegen föld börtönajtai zárják el a világtól, és a viharos cselekvényességtől, melly szenvedélydús szívének életeleme volt.

József császár szigoruan akarta büntetni az uj Götz von Berlingingent, ki az ököljog régi világát Szolnokmegyében restaurálta.

A kuffsteini várban egy sötét börtönszobába hurczoltatott, melly a léget és világot csak a kisdud ajtóablaktól nyerte.

S Wesselényi, ki a szenvedés poharát szintolly makacssággal kívánta fenéig üríteni, mint a szilaj örömekeket, még azon enyhítéseket is megveté, mellyek a legszorosabb bánásmód mellett is előkerülnek.

Büszke lelke irtózott a kegy és könyörület alamizsnájától.

Sőt a sanyar végleteiben, az elhagyatás és magány iszonyaiban gyönyört s vad álmainak táplálékot keresett.

Börtönét kisépretni sem engedte.

A szobapadlaton mindig magasabbra emelkedő por egy rémitő naptárrá vált, a szenvedés időmutatójává. S ah! e fővénóra hallgatott a napokról, csak a változatlan kínok hosszú havairól, éveiről adhatott jelt.

Egy történet még növelte a rendes szigort.

A börtönőr valami intézkedés miatt az ajtóhoz jön.

Wesselényi, ki éppen az ajtóablak előtt állott, kérdi : mi ujság?

Ez vállvonítva mondá : most hoztak várfogságba egy kutya magyart.

Wesselényi kidugta karjait s mellenragadván a börtönört iszonyuan megrázta, s óriás erővel hátralökvén, az a lépcsőkön gyorsan legördült.

Hogy illy visszatörlésnek következményei ki nem maradtak, természetes volt, s a rabnak nem vala többé oka panaszkodni azon gyér kimélet iránt, melly minden börtönőr szívét — ha megkérgesedett is — néha napján meg szokta hatni.

Mig Kuffsteinban az egymáshoz hasonló napok így huzódtak el, s egyik év a másik után beköszöntött állandó unalmával és ürességgel, melly a szenvedéseknél nyomóbb, mert a lélek erejét, mellyet a sors ereje meg nem törhet, mint az árboczt a szű, lassan emészti : mig Wesselényi tétlen rabéletét a fásultság nyoszolyája felé vonszolta, hol a kedély élőhalottként nyugszik a dermedés vánkosain, hogy többnyire az örültség karjai közt ébredjen föl : addig Zsibón az elhagyott gyöngé nő férfiert nyert a csapások által, zsarnokilag kezdett parancsolni a némbéri gyöngeségeknek, arczáról visszatiltá a fájdalom küljeleit, szívébe zárt minden kint, s nem egy ujkori Penelopét találunk benne, ki a mit nappal könyek közt sző, éjjel szétbontja; de egy ó-testamentumi nőt, egy magas jelene-tet a sioni fényképek közül, kiket a hit elég erősekké tön, hogy egy tervbe szőjék föl szívök vágyának, lelkök gondolatainak fonalszárait.

Megmenteni Wesselényit, és a visszatérőnek úgy adni át mindent, a hogy az hagyott mindent: ez vala a nőke-dély legszellemibb költészetének gyönyörű, de nehéz föladata.

S Heléna teljesíté.

A férj szobáiban a régi helyen maradt a legkisebb tárgy.

A zsidói gazdaság a terhesebbek közé tartozott, melly a tapasztalt mezei gazda és számító házi úr munkásságát igényelte; és Wesselényiné midőn férje fogságba esett, kevés ismerettel birt e tárgyak körül, s helyzetét keserű gúny nélkül, kicsinységekben is önállónak alig lehetett volna mondani.

A legcsekélyebb dolgokat is most kellett tehát megtanulni, most volt életében először magára visszautasítva; de erélye győzött az akadályokon. Még a földmivelés is az ő személyes és közvetlen felügyelése alatt folytattaték, s az uradalom jövedelmei rövid idő alatt a régiek valának, míg adóssága — s ez az egyetlen változás — naponként apadt.

Sokkal több fáradságba került a világhírű ménes föntartása. Azonban Heléna olvasott, tanult, gyakorlati ismereteket szerzett, férje traditionalis eljárásait a lótaratás és idomitás körül pontosan végrehajtatá, a régi cselédeknek tekintélye s kegyei által kettőzött szorgalomra buzdította, minden mozgásba hozatott, és az egész környék kénytelen lön elismerni, hogy Zsidón a gazdaság ezen ágában sem történt semmi hanyatlás.

Volt Wesselényi kedvelt ménei közt egy arabvér, mellyhez kiválólag ragaszkodott, s melly keleti névvel nem birt ugyan — mert philosophnak hívták — de annyi keleti hév és értelmesség jellemezte, mint az arab emirek leghíresebb lovait, melyek Mahomed hét ménei közül vették származásukat s a néphit szerint gazdájok minden gondolatait előérczik.

Wesselényiné nem engedte, hogy Philosophra, mellyen férje leginkább szeretett lovagolni, senki ráüljön, s maga a mén is olly szilaj volt az idegenek irányában, miként kétséges vala: ha türni fogna-e valakit hátán? Négy évig volt az arabvér nyergeletlenül: mert eddig tartott Wesselényi fogsága, s mert illy hosszas idő alatt sem sikerült Helénának a kuffsteini börtön lakatait fölnyittatni: ámbár esdeklései, ügyessége, s ártatlan

ravaszágai által még férje ellenségeinek is barátságát rendre megnyerte; ámbár minden udvari befolyást ismerni tanult, s főként a szivesebben kihallgatott nők útján a birodalom hatalmasabb embereinek közbenjárását is folytonosan igénybe vehette.

Vége ütött a szabadulás órája.

A távollevőt gyors lovai ragadták ősi kastélya felé. A mint közelített, föléledt lelke a régi idők változatlan képein. Minden tárgy : a rétek, a mezők, a gazdaság szelleme, a szigorú rend, az épületek alakjai kedélyét azzal látszottak hitegetni, hogy a szenvedés éveit csak álmok valának; mert különben az idő, miként vonulhatott volna el Zsibó fölött nyomdokok nélkül, nyomdokai nélkül a pusztulás- és elhagyatásnak?

Wesselényi az udvarba érkezvén, egyenesen az istállóhoz sietett. Midőn Philosoph a közelgőnek hangját hallá, hegyezni kezdé füleit, megfordítá nyakát, s előnyujtva szikár csontos fejét, a belépőt nyerítésével üdvözlötte. Ez örömtől lepetve, sietett kedvelt állatjához, s végigsimitva kezét a dagadó erű nyakon s a széles és zárt csipőü háton, megnyergelé Philosophot, s a másnak olly szilaj mén, vasalli engedelmességgel, és diadal-göggel ragadta a régvárt házurat, a mindenfelől összetódult falunép, az ünnepi ruhába öltözött cselédek és a leáldozó nap sugárözönében fürdő fák sorai közt a szabadba, a hegyek oldalaira, a kedvelt vadas kerthez, s mindenüvé, honnan Heléna gondjai által elégtűlés és gyönyör áradhatott a hazatértnék keblébe.

Nem kívánok annak vizsgálatába elegyedni, s nincs is elég ismeretem eldöntésére : hogy a nemesebb állatok a tartós visszaemlékezésen kívül bírnak-e annyi fölfogással, melly majdnem értelemnek, s olly állandó hűséggel és szeretettel apólok iránt, melly majdnem kedélynek neveztetetik? Mikor fog ama lánczolat, melly a legtunyább és a legbárgyubb élő lénytől kezdve az emberig mindent egy kapcsolatba szorít, és az ösztöntől a lélekig, a tárgyak megkülönböztetésétől az önismerésig alig elválasztható fokozatokon halad mindig magasabbra, s a titkos erők hierarchiáját alkotja : mikor fog az anyag világán, a mérleg, a bonczkés és vegytani eszközök hatalmán kívül

eső természet fölfedeztetni és átvizsgáltatni, hogy — mint a mahomedán mesékben Salamon király a madarak nyelvét ismerte — az új kor büszke tudósai a lélektan mellé sorozhassák az ösztöntant is, én e legnehezebb kérdéshez csak úgy vehetek hozzá, mint a vak a színek árnyolataihoz. De míg nincs valaki, ki önelégüléssel állithassa magáról, hogy ő ismeri e titkokat, legyen szabad nem mosolyganom azok költészetén vagy sejtelmén, kik mint a perzsa és beduin megindulás nélkül alig tekinthetnek azon büszke s engedelmes ménre, melly csak nekik hódol, melly gondolataikat kitalálja, akaratukat értelmes pontossággal végrehajtja, és a közveszélyekben az ihletés bűverejével tudja a szabadulásnak eszközeit föllelni.

De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált olly korszakban, midőn az emberbarátok érzései is ki kezdenek menni divatból.

Pedig csak egy jellemvonást akarék közleni a hazatért börtönrab életéből.

Folytatom a félbeszakított rajzot.

Wesselényi legelső ismerősével, mellyel — a vele megérkező nőt szekerekben hagyva — Zsibón találkozték, t. i. Philosophfal, benyargalván a vidéket, hosszas élvezet után, végtére megint az udvaron találta magát.

Ekkor leszállott a nyeregről s a ló serényére borulván, megcsókolta azt, s míg szeméből sűrű könnyek omlottak, mély illetődéssel kiáltott föl: Philosoph! te sorsommal kibékéltetettél.

Az ércszív meghajlott egy állat hűsége előtt!

A zajos élet megint elkezdődött a tévedésekkel együtt.

A nyugtalan vérmérsék folytatta uralkodását.

Wesselényi a régi maradt.

Sem nemes indulatát, sem vad természetét, sem a nyugalmas perczekben kitünőleg kellemes társalgási modorát, nem hagyá a börtön szenvedései és magánya által megtöretni.

Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keseríté nejét.

Ezalatt nagy változások előjelei mutatkoztak Európában.

XVI-dik Lajos a királyságot már alig tudta összetartani.

II-dik József nagyszerű, de sikertelen reformjaiba beléfáradt.

Monarchiánk különböző részeiben, s főként Magyarországon tetőpontra hágott az elégtelenség.

A függés, a régi törvények nevében, több megyéken megtagadtatott.

Erdély ege is borongani kezdett.

A kormány majd minden hivatalnokban titkos ellenséget, majd minden nemes emberben elégtelen polgárt számlált.

A reményekre gerjedt oláh köznép lázadása, azon kezek által, melyeknek pártfogása felől vala az izgatók által elhitelve, szigoruan büntetteték.

A közjövödelmek apadtak.

Senki sem bizott a jövőendőben.

S végre maga az új korszak kezdeményezője, a lángeszű uralkodó, kórágán s megtört szívvel vonta vissza, kettőn kívül, a magyar koronaországaira vonatkozó minden rendeleteit.

József császár kimult.

A közoklevelek egy része, a cadaster előkészületei, a népösszeírás, a földmérési adatok zajongó megyegyűléseken, és azon kívül nagy ünnepélyességgel megégettettek.

Összeomlott a tündér-vár.

Tíz év virasztásai egy lobbanással füstbe repültek.

Ekkor a ritkaságok tárába szánt szent koronának ládái ismét megnyittattak.

Leopold fölkeneték, a koronát fejére, a palástot vállára tette, a dombra lovagolt, hogy a világ négy része felé vágjon kardjával, s éljenzések közt tegyen esküt az ősi alkotmányra.

Megint minden a régi.

És Erdélyországban is több évtizedek óta kinyittaték az első hongyülés, a franczia forradalom hatásai és a százados institúciók melletti ragaszkodás nyomdokaival a vélemények- és kedélyekben.

Wessclényi az 1791-diki dietára megjelent.

Elkezdődtek a tanácskozinányok olly emberek összege által,

kik közül egyiknek sem volt parlamenti tapasztalata, sőt sejtelve is a pártok vezetése és a szönyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s a 91-diki országgyűlés Erdély évlapjain kitűnő helyet foglalt, az ért ész, a szónoklat és hazafiság tekintetéből.

A legkülönösebb körülmény által vonta magára Wesselényi mindjárt az első napokban a közfigyelmet.

A kinyitás ünnepélyességei után t. i. csakhamar egy fiatal alig husz éves irnok lépett a tanácskozó terembe, nyalábbal hónalja alatt és figyelő arczzal. A vita már meg volt kezdve, s nem minden érdek nélkül szövődék valami közjogi tárgyon mindig tovább. Hogy a haza atyjai a szönyegen levő kérdés által egészen igénybe vétettek, abból gyanítható, mert csak későn kezdék észrevenni, miként a belépett irnok — ki az alatt tárczáját föl bontotta s helyet foglalt — ólommal kezében néz és jegyeztet.

A kíváncsiak előnyújtják nyakaikat, hogy felvilágosítást szerezhessenek. A félénkek arcza sáppadt lön; a heves vérmérésűek pedig agyarkodó állást foglalva, a jelen volt kormánytagoktól magyarázatot látszottak követelni e különös eset iránt.

Minden zavarban volt.

Csak az irnok folytatta munkáját egyenlő szorgalommal, vagy nem sejtven, vagy nem rettegven a közfigyelmet, melyet támasztott.

Illy meg sem szakított jegyeztetés a zivatar kitörését előidézte.

Micsoda kém jött ide? ki bátorkodik leirni beszédeinket, hogy a szót a házból kivigye? ezen interpellatiok kezdék egymást felváltani, s már a megszeppent Nopcsa Elek — ki később udvari cancellár lön — összegyűjté papirait, hogy távozzék.

Ekkor fölállott Wesselényi, a még csak különczségeiről ismert férfi, és gyönyörű szűzszónoklatát tartá a nyilvánosság mellett. *)

*) Fija, szintén Miklós, majdnem félszázaddal utóbb a nyilvánosság

Eszméi győztek. Dörgő hangja megrázta a kedélyeket. Tap-sal fogadtaték, mert ragyogó, bár néha túlhő előadási modora kivételt tőn azon száraz és törvénytudói értekezések alól, mely-lyek már lábra kezdének kapni. Példája másokat is buzditott és az 1791-diki országgyűlés fényesebb volt minden utódainál, egészen az 1834-dik évben tartottig.

Wesselényi a nyilván szükségéről a még gyakorlatlan többséget felvilágosítván, Nopcsa a teremben maradt és háborítás nélkül folytatta vállalatát. Naplója, melyet Zsibón láttam, az egyedüli forrás, honnan az 1791-diki szónokok szelleméről részletes ismeretet lehet meríteni, és nagy veszteség a történetzetre s parlamenti irodalomra nézve, hogy ezen kitűnő ügyességgel szerkesztett munka a legérdekesebb tárgyak szőnyegre vitele előtt, általam ismeretlen okok miatt, félbeszakadt.

Pedig 1791 határozott Erdély közjoga fölött.

Mária Terézia nem szerette az alkotmányokat; József gyűlölte a régi jogot. S így az elsőnek szelid absolutismusa, a másodiknak meleg, de csak elméleti szabadságszeretete, azon pontra juttatták Erdélyt, hogy midőn a tetteges új rendszerből — melyet nem tanult — kilépett, a historiai régi alkotmányt, melyet elfelejtett, nem tudta sem elég kitartással védni, sem elég ügyességgel tovább fejteni.

Igaz, hogy minden viszonyok összedulva és egymáson hevertek, mert előbb a törvénykivüli szokások és folytonos visszaélések, később a törvényhelyetti felsőrendeletek, VI-dik Károly és Mária Terézia kora után a Józsefé, annyira megváltoztattak mindent: hogy a Leopold kötlevele, mely a nemzeti fejdelmek alatt kifejlett alkotmány maradványait a mostani uralkodóház védpaizsa alá helyeztette, többé egy pontot sem mutathatott föl, melynek ellenkezője nem volna gyakorlatban.

1791 tehát alkotásra hivatott meg a romok közt.

1791-nek kellett a visszaélésekből a z o k a t eltörölni, mely-

védelmezéseért volt kénytelen Erdélyt odahagyni, hol személye többé nem volt bátorságban. De ekkor már nem az országgyűlés, hanem a kormány gátolta a beszédek följegyzését és közzétételét.

lyeken a hatalom önként túladni kívánt, és a régi törvényekből a z o k a t visszahozni, melyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnék színléni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követeléseit.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarat.

S Erdély olly kis tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutisticus kormány mellett, az alkotmányos belélet kifejllesztése és új törvények általi támogatása, költői ábrándnál több alig lehetett.

1834 megértette ezen eszmét; 1791 még nem fogta tisztán föl. Csak itt áll hátrább az első Wesselényi Miklós kora, a második Wesselényi Miklós korától.

Az 1791-diki országgyűlés tehát közjogi törvények szerkesztéséhez kezdett s az ország régi szabadságait új vizsgálat alá vetette.

Nagyban üzeték az alkotmányozás.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté. Eltemettette. Sajnálta, midőn azok szőnyegre jöttek, sejtven, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virágokkal hinté be, míg a bárd elébe vonszoló.

Mit tehetett?

A nagy többség vágyott kilépni a tíz évi sikertelen kísérletek által hátrahagyott zavarból; mint a csolnakból az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte, és az emberi természetnél fogva megutálta.

Az 1791-ki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormányzékot újra rendezte, a történeti jogok és a Leopolddali kötleve alapján; de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszínének megkeskenyítése mellett.

Midőn illy lényeges kérdések oldatának meg vagy metszetek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak nemcsak létezni, magokat eszmék és modor által jellemzeni, de egymással hevesen csatázni is kellett.

S az 1791-diki pártok elég szenvedélyességgel küzdöttek a tárgyak felett; aznnban sokkal kevesebb epével az egyének irányában, mint a hogy napjainkban divatozott. Mert Bánffy György kormányzósága alatt az aristocratia tekintélye csekélyebb volt ugyan, mint a Bruckenthal korában, midőn a főhivatalok néhány család közt olly óvatossággal osztatának ki, hogy egyik se kapjon többet vagy kevesebbet, mint a másik : de másfelől kétségtelen, hogy a burocratiai rendszer Bánffy alatt erősödött meg, és még nem hozta magát ellentétbe a nagyobb családok érdekeivel, mint később történt. Illy körülmények közt önként érthető, hogy a tekintélyek létezése mérséklé a szenvedélyek kitörését, s annyi oka volt egy szónoknak az indulatok közt is a modorban óvatosnak lenni, hogy a rakoncátlanságok ritkán, a személyes bántalom esetei alig fordulhattak elő.

Csak Wesselényi nyilatkozatai birtak a közelebbi évek parlamenti vitáinak élességével; csak töle rettegtek azon magas helyzetűek, kik ha utaztak, a megyetisztek által szolgáltatták magokat, s ha otthon valának, a hízegők csoportozata — mint érczfal — által voltak minden kellemetlen érintkezésektől különválasztva.

Wesselényi volt az aulicus párt ostora.

Ő volt a patriotáknak — vagy hogy a mostani neveket használjam — az ellenzéknek legbátrabb előharczosa, ki a megrohanást mindig merte kockáztatni, az ostromban ki nem fáradt, a visszavonulásról tudni sem akart.

Most midőn hatvan év távolsága választ el Wesselényi ragyogó föllépéseitől, a többség alig emlékszik az ő nevére; a kevesek pedig, kik a történezet embereit számon tartani szokták, a dicsőség fénysugáraiból, melly halántékait környezé, ítélvén, az ellenzék vezetőjének és a többieken egy egész fővel felül álló egyéniségnek hiszik őt.

Pedig Wesselényi soha valódi vezérszerepet nem vitt.

Erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascognadai miatt teljesen alkalmatlan volt.

Tur y vala a párt élén.

S az ellenzék kétségkívül igen ritkán, vagy ha tette, igen rossz sikerrel indult el Wesselényi politicáján.

De ha az forog kérdésben : hogy ki volt 1791-nek legkitünőbb szónoka? ekkor senki Wesselényitől az elsőség babérjait megtagadni nem fogja.

Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arczainak parancsoló és villámló tekintete megdöbbsenté a bátrakat is. Támadásai érvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt szív nemes ömledezésével, és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával birtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól, melly nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, mellynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kísérlet, nem az önérdék, de az eszmék logikai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemén, melly néha a gondolatok kerkeinek rendes forgása közt támadt surlások miatt, oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fulánkai által szurkáltatott volna, hogy őrjöngésbe hozassék : s mindamellett ezen hév, ezen zabolátlan kedély daczára is, nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kiméletet nem ismerő Wesselényi, ne vezette volna előadását a szoros logica sinórvo-nalain végig. Az ő logicája mint kiolthatlan Pharos, világított a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékzó hullámain, még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logicája, mint a Salamandra a tűzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, mely-lyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatla-nul maradt.

Az élet terén ez nem történt nála mindig így; de a rostru-mon örökké.

Keressünk-e Wesselényinél politikai rendszert, tanokat, stá-susbölcseséget?

Mi volt ő?

Nehéz határozottan megmondani.

Leginkább aristocrata és felvilágosodott férfi.

Aristocrata nem úgy, hogy a kormányzási formák bevég-

zésökben állottak volna szemei előtt, mint annak, ki az ítéset lépcsőin emelkedik föl a szemlélet olly magasságára, honnan a tanok hatását a közjólét mezején, mint egy folyam ágozatait a sík rónán, végig kísérheti.

Ő inkább vala aristocrata megszokásból, izlésből, és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, kik már elvileg meg tudják különböztetni a szabadságot a szabatos-tól, de cselekvényileg még nem; s kik szívesen elolvassák a francia encyclopedistákat, elmennek a szabad kömivesek páholyába, és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Herodes nem tudta a sok csecsemő közül a Messiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közül — melyek előttök a porban játszanak — melyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelid Jordánvize, vagy az erőszakolás vérkeresztsége által.

Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt. A nyelvmivelésre sok gondot fordított. De ha a honunkban lakó népiségek egymáshoz viszonyát és e viszony veszélyeit egész terjedelmében nem értette, az inkább korának, melly az örökös jobbágy-ság eltörlésére is József császár által volt kényszerítve, mint neki felróható, ki Erdélynek csupán kitűnő férfja volt, nem pedig apostola.

E megjegyzésekkel nincs semmi levonva Wesselényi országgyűlési érdemeiből; mert 1791-ben nem lehetett az ügyvezérektől olly bevégzett műveltséget követelni, minő most sem volt nálunk, mint tapasztalhattuk.

Wesselényi főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló státusférfi.

A ki beszédeit áttekintendi, látni fogja, hogy e mezőn dicsőség pályadija fölött a később kor ünnepelt hőseivel a versenyt kiállja.

Ő a státusbölcséséget többnyire az ó-világ történetészetének mintaképeiből vonta le.

A görög és római nagy írók, a classicus kor hőseinek és országlásainak tettei gyakran valának beszédében vagy a kiin-

dulási pontok; vagy a lelkesítő, a képzelődést hevitő szerek. Néha hatni akart általok, máskor felvilágosítani.

Szónoklata e sajátságok által hasonlított a nemzeti fejedelmek alatt fénylő férfiaknak, egy Kendinek, Kovásolszknak és Gesztinek modorához, azon különbséggel, hogy ezek az ó-testamentomi példákat is szerették elmélkedéseikbe szőni; de hasonlított a francia forradalom tribunjainak is beszédeihez, kik a Tra-sybulok és Brutusok hazájából hurczolták át a szabadság eszményképeit a nemzeti gyűlésbe, a Tuillériák kertjébe, és a municipalitás termébe, a clubbokra és az utcákra.

Wesselényi 1791-től fogva 1809-ig minden országgyűlésen szerepet vitt.

Talentuma által sokat hatott a tárgyak keresztülvitelére, és indulatoskodása által majdnem annyit a tanácskozások megzavarására.

Nehány jellemző példa fordul az utóbbi esetre elő.

Fölhozok egy párt az érdekesebbekből, mert rá és korára világot vetnek.

Az erdélyi gyűlésekben, ha a tanácskozások alatti rakoncátlan kifejezések miatt jel kéretett az elnök a jelt megadta, az ajtók rögtön bezárattak, a közvádlo előállott, a gyűlés ítélőszékké alakult, a pör megindított, és senkinek távoznia nem lehetett mindaddig, míg az ítélet ki nem mondatott és teljesedésbe nem vétették, vagy a pénzbírság lefizetése, vagy a rögtön fizetni nem tudó egyén elfogatása által. Ekkor aztán az ajtók föltárattak.

A szólásszabadság ezen biztosítéka annyira népszerű vala, hogy számos törvénysértések daczára az utolsó időkig épen maradt.

Ezt előre bocsátván, Wesselényire visszatérek.

Ö egy alkalommal hévvel és sértőleg támadta meg a kormánypártot.

Személyeskedései ingerültséget gerjesztettek.

Tombolás, láрма keletkezett.

Többen felszökeltek padaikról és a ház méltóságának fentartásáért sorompóba léptek.

Jel kéretett Wesselényi ellen.

Az ajtó bezáraték.

Minden ki volt ragadtatva rendes vérmérsékéből.

Ekkor fölállott Tury „Wesselényiben megtámadtassék-e a szólásszabadság?” kérdé meghatott és átható hangon. „Ki védi meg utóbb e jogot? Ki fog biztosítva lenni e falak közt?”

Alta ruit cedrus, sylvae trepidate minores!

Elnémult Tury.

Hallgatás lön.

Az ajtók mintegy magukban kinyiltak.

Kiki hódolt a szerencsés rövidségű szónoklatnak, melly egy felkiáltásban minden aggodalmat tolmácsolt, és a jól választott latin versnek, melly midőn a vád alatt levőnek parlamenti nagyságát kifejezte, egyszersmind azon körülménynél fogva is hatott, mert a Wesselényi pecsétgyűrűjére egy czedrus van metszve.

Az országgyűlési jegyzőkönyv illető számában pedig a következő naiv megjegyzés vala olvasható: „A tanácskozás Wesselényi Miklós atyánkfiának indulatoskodása miatt félbeszakadt és holnapra halasztatik.”

Más alkalommal az ellenzék ünnepelt szónokának még a fennebbinél is botrányosabb összeütközése volt, de a mellyből már nem Tury szónoklata, hanem saját lélekereje által és dicsőséggel menekült.

Ő t. i. a kormány politikáját szokása szerint hevesen ostromolta.

Kifejezései nem voltak válogatva, s modora azon évek kiméletes, sőt gyakran szolgálai hangjához mérve igen nyersnek látszott.

Az elnök tehát félbeszakítá és rendre inté, olly megjegyzés mellett: „hogy talán Szolnok megye érdemes követe elfeledkezett a múlt időkről, mellyek alatt távol kellett lennie.”

E célzás a kuffsteini börtönre szertelen hatást tön Wesselényire, ki a ház távollevőbb padjairól a sebzett orosz lány dühével fölپattanván, kardjára csapott s félreháritva kezével az előtte állókat, korlátlan haraggal sietett az elnöki szék felé.

A megdöbbsent országgyűlési tagok közül senki nem merte mérsékletre figyelmeztetni.

Kiki lesüté fejét, várva a történendőket.

Sircsend volt.

Amint fokenként növekvő dühvel közelített, az elnök ösztönyszerű tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, úgy hogy midőn Wesselényi hozzá érkezék, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Wesselényi megáll.

Küzd magával.

Kinyújtja balját s az elnök vállára tevén : „Értettem mire célzott kegyelmisséged — mondá fojtott hangon — értettem. Azonban jegyezze meg : engemet József császár szenvedni megtanított, de félni nem.“

A végszavakat olly menydörgő és mély hangon csapta az elnök fejéhez, hogy az elcsüggedt terhök alatt, míg a gyűlés fölviillanyoztaték s kitörő helyeslésével adott elégtételt a gyöngédtelenül megtámadott és magát rendkívüli szenvedélye mellett is, a végperczben mérséklenni tudó képviselőnek.

Az 1809-diki diéta legtöbb kellemetlenséggel halmozta Wesselényit.

A szellem naponként szolgálbbá vált.

Erdély tiz évi alkotmányos élet alatt, míg országgyűlései gyakran tartattak, annyit hullatott el a különben is árnyék-alkotmányból, hogy ha még tiz évig rendesen lett volna országgyűlése, a végsőnek alig maradhat vala egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtóját, s miután többé tanácskozásokra szükség nincs, mint a római színésznek, midőn a comoedia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát : „plaudite !“

E túlmérséklett gondolkozási modor miatt nem szerethették a haza atyjai 1809-ben Wesselényit, ámbár 1791-ben égis emelték.

De a törvényhozás irányának illy átalakulásán kívül, Wesselényi népszerűségének csökkentésére, gyógyithatlan hibája, a szenvedélyesség, szintén sokat folyt be. S természetes volt, hogy

végére boszantani kívánták őt azok, kik általa gyakran fölinge-reltettek.

Erre hamar nyílt alkalom.

A Leopolddali kötlevel szerint t. i. a főhivatalok közt vala a nemzeti hadak tábornoka, melly — mint az egész kormánytanács — az országgyűlés által volt választandó.

E tábornoki méltóság mindig csak az alapjogok közt maradt, és senki által nem plántáltatott az életbe át, hogy bár egy óráig diszelegjen.

De az 1789-ki forradalom után támadt és gyorsan változó európai háboruk a nemesi fölkelés újraalakítására vonván az ország figyelmét, könnyen megfogható volt, hogy a törvényhozók a nemzeti hadak tábornokáról is a sérelmek hosszú lajstromában megemlékeztek, s ámbár egy hadügyministerre — mert illyforma szerep vala a Leopolddali kötlevel keletkezésekor a nemzeti hadak generálásának szánva — a karoknak és rendeknek akkor nem nagy szükségök volt, mégis e hivatalra is a választás folytonosan sürgettetett.

1809-ben pedig napi kérdessé vált.

Nem kell mondanom, mert olvasóim bizonyosan a nélkül is kitalálták, hogy a daliás, a magát fitogató centauroknál is ügyesebben lovagló, a katonai ismeretek elemeivel bíró, és a hadseregben hoszasabb ideig szolgált Wesselényi Miklós, rendkívül megtiszteltetettnek érzé magát, ha a haza bizodalma által nemzeti tábornokká jelöltetik ki.

S kétségkívüli, hogy ha a fényes hivatal sine cura-ként létesül, Wesselényit illette e diszes megkülönböztetés : ha pedig — mint némellyek hitték — a nemzeti hadak tábornokából, a nemzeti fölkelés vezénylője nőtte volna magát ki, még akkor is, minden hibái mellett, Wesselényi illy hivatalban valószínűleg több szolgálatot tehete a hazának, mint az olly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan ; de honszerelmök és buzgóságuk is kisebb.

Ő érezve természetes előnyeit, midőn látta, hogy mellőztetik, nyíltan járt kijelöltetése után.

Hiúsága vagy önérzete megmutatá tehát az Achilles sarkot, mellyen halálosan vala sérthető.

Ellenségei fölolvasták az ívet, jól czéloztak; a nyilvesző talált, a seb sajgott.

Wesselényi gyöngeségei, mellyek a tábornokságra alkalmatlanná teszik, még nyilvános helyen is előhozattak.

Ő elég szavazatot nem kapott.

S visszautasították a haza által, midőn először kért szolgálatiért díjt.

A büszke lélek, melly már azért megalázva hitte magát, hogy ohajtása ki nem találhatik, elsötétült a nyílt mellőztetés miatt.

A zsibói magányban mindig komorabbá vált.

S bizalmatlanság fészkelte keblébe, a többi gyöngeségek mellé.

1809-ben elvégződött Wesselényi politikai pályája, s néhány hónappal a közrehatás megszűnése után, kialvék élete is.

Ő a magyar színészet és irodalom előmozdítója, az első magyar színháznak — a kolozsvárinak — egyik alapítója, igazgatója és csaknem egyedüli föntartó szelleme levén, gyakori érintkezésbe jött a két haza tekintélyesebb íróival, s még nagyobb tiszteletben állott a tudomány, mint a politica fáklyavívői előtt.

A gondolkodó emberek szelíd és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi orosz lány és a rengetegek büszkébb jellemű vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket; szintugy Wesselényi kiméletes vala a tudomány körében, szelíd az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt, és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát ez éig emelték, és a világ szeme elől gondosan befedték gyarláságait, mint az első patriarcháét a hű gyermekek.

Halálának híre megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költők kebléből.

Berzsenyi ezen gyönyörű és jellemző verssel örökíté meg az elhunyt emlékét :

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könyeket áldozom,
S hamvedredet bús cziprusággal
Illeti Melpomeném zokogva.

Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökőfény, melly mosolyog s kivész,
Mint egy szivárvány, tarka párák
Kölcsönözött ragyogásaikkal.

Te, mint az orkán, s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok álpeszit;
Villám-szavad megszegyeníté
A gonoszok s czudarok dagályát.

A jók csodáltak, mint az egész javát
Titkon segítő mennyei tűneményt,
Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál itt enyhelyet a derék.
A virtusz utját szörnyetegek lesik:
Pályája küzdés; ám de végre
Talpa alá szegi a chimaerát.

Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
Megbirtad ifjú karral az éktelen
Márványt; s atyáid pallosával
Győzedelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közül!
Lebegj körülünk, légy szeretett hazád
Védlelke, s oh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

II.

A miért a költő esdeklett, megtörtént.

E kérés : „Oh! add vissza fényes

Díszeidet deli magzatodban!“ teljesült.

Wesselényi Miklós, az elhunyt fia, atyjának ragyogó tulajdonait öröklötte.

De hibáit is.

Midőn azonban az ifjabb Wesselényit az idősb erényeinek, fényes lelkitehetségeinek és gyarlóságának örökösül kell tekintennem, szükséges, hogy előre kijelöljem a határokat, mellyek közt e szavakat értelmezni kívánom.

Az öreg Wesselényiben talán eredetibb s elevenebb volt az ész; de a fiában szélesebb, alaposabb és gyümölcsözőbb kifejtést nyert. Az csupán szónok vala; ez státusférfi is.

Az apa hiusága s fitogtatási vágya szintén átment a fiuba; de ennél a hiuság majdnem a becsszomj számításával, kitartásával és nélkülözni tudásával volt ellátva; a fitogtatási vágy pedig olly nemes formában tünt föl, hogy szögletességeinek nagy részét, a nevetségességet pedig egészen elvesztette.

Az ifjabb Wesselényi — mint az idősb — óriás szenvedélyek által marczongoltaték. Indulatossága hamar támadt, terjedt és nagy erővel feszítette keblét. De az érczkebel érczakarátja vissza tudta fojtani a neheztelést, a haragot és a dühet egyaránt. Szenvedélyei többnyire csak akkor törtek ki, ha nem kívánt uralkodni rajtok, szándékból vagy önzésből.

Ő zsarnokságra hajló véralkattal birván — itt a zsarnokságon nem kegyetlenséget értek — szeretett parancsolni, szeretett az egyenlők közt ő is fő lenni, szerette akarátját és az akarat teljesedésbe vitelét : e követelő modor, ezen leigázása a körülötte levő idegen sajátságoknak, legtermészetesebb összefüggésénél fogva az érdekeknek, gyakran vezette jó szíve mellett is gyöngédtelenségre, önmérséklése daczára is indulatoskodásra : de

azt állítani teljességgel nem lehet, hogy ő — ha kívánta — kedélyének viharait nem tudta volna fékezni.

Wesselényi kétségkívül gyakran engedett heves jellemének szabad tért; de ellenben atyjával igen ritkán történt, hogy a heves jellem az eszély tanácsaiban fékezőre találjon.

Ez óriás különbség.

Az öreg Wesselényi tudván gyöngeségét, forró vérének mérseklésére külső eszközökhöz folyamodott. Így p. o. otthon állványra több tiszta ing volt téve, és néhány üveg jeges víz. Midőn indulata gyorsan hágott a felső fokokra, letépte ruháit, itta a hideg vizet, öntöztette fejét, s gyorsan cserélte változóit. E mechanicus csilapítás, bár czélszerű lehetett, gyarló pótszere volt az akarat törhetlen és diadalmas erejének, mely az ifjabb Wesselényinél az embert sokszor bámulatra ragadta. Kik vele ismeretekesek valánk, láttuk őt néha oly indulatban, hogy térdei reszkettek, míg arcza változatlan maradt, és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el a belső küzdelmeket.

Berzsenyi Wesselényit mint 18 éves ifjút látta először. Hihetőleg e találkozás benyomása után nem sokkal írta róla következő gyönyörű és jellemző verseit :

„Mint az egekbe merült Aethnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd,
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! menyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!”

A nagy költő hasonlítása tökéletesen igaz.

Wesselényi keblében mint az Aethnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tűzhányó hegy tetejét hó takarja.

Minthogy nem szándékom életírást adni, de szintén nincs kedvem egy szónokban és státusférőben a szónoki és státusférői tulajdönt vegytanilag különválasztani, hogy csupán abstractiókat közöljek: ez okból olvasóim most az életírat majd az itészeti vidékein fognak vándorolni; most a kigyózó völgyben,

hol lépésenként kell a tért és kilátást nyerni, járdalunk; majd fölmászunk a magas pontokra, honnan a hegyek és völgyek alakulásait, egy széles láthatár gazdag panorámáját, áttekinteni lehet. Mert igyekeztem, hogy a szónokra az élet történeteivel veszenek világot, a státusférfinak terveit magyarázzák ki, a férfinak állása a társalomban: és viszont a politicalai becsszomj és hatásvágy, a honszeretet és a pártöznés adják az ariadnei fonalat a magányélet történeteinek tájékozására.

Munkám tehát, mint eddig, úgy ezentúl is az életirat és a politicalai jellemrajz közt fog állani.

E megjegyzés után visszatérek Wesselényi Miklósr.

A komoly, a gondolkodó, olly rendkívül erős alkatu gyermek még nem vala hat éves, midőn atyjával az udvaron sétált. Épen egy szilaj mént hoztak ki a lovászok és a házi úr felé vezették. A horkoló és hányakodó mént, a mint közelített, a gyermek növekedő gyönyörrel nézte. Ezt az apa észrevevén, mosolyogva monda: nem ülnél-e rá föl? Miklós hallgatott. Az öreg feléje fordítá éles szemeit és ismét kérdé: no s nem ülsz föl? Nem, válaszolt a gyerek. Miért? Mert félek. A Wesselényieknek nem szabad félni, menydörgé az apa, s földobta gyermekét a szilaj ménre, megcsapván ezt ostorával. A zaklatott állat elrohant. Heléna, ki történetesen a tornáczon volt, sikoltva szaladt szobájába, s a kerevet vánkossai közé mélyeszté fejét, hogy zokogását elfojthassa, és lélekerőt gyűjthessen a halálhír meghallására; mert egyetlen még élő gyermekének vesztét bizonyosnak hitte. Telt az idő mindig egyenlő kinok közt. Az anya helyzetéből mozdulni sem mert; szívét a félelem iszonya úgy összeszorította. Egyszerre pajzán szava hangzik a gyermeknek, ki a szobába berobogva, nevetés közt beszéli el az új életet nyert anyának, hogy a mén igen rosszul viselte magát; de ő mégis a hátán maradt, és addig lovagolt, míg csak az kifáradt.

Ehez hasonló jelenetek nem levén Zsibón szokatlanok, természetes volt, hogy a fiú a testi ügyesség különböző nemeiben gyorsan haladott előre és organismusát korán szoktatta az idő

viszontagságaitól kezdve, minden alkalmatlanságok eltűrésére. Hamar lön edzetté s neki törődöttlé.

A spártai növelésen kívül, mellynek szigora közé sokféle kényeztetés és elnézés vegyült, a többit t. i. a szellemi idomítást, egy értelmes tudor, Pataky vette át, ki miután a gyermeknek tanítója volt, az ifjunak utmutatójává, a férfinak barátjává vált, s mint a szellemi viszonyoknál fogva a család tagja, a családi kriptába temetteték el az apa mellé; a nem rég kimult fiunak is végakarata vala, hogy hamvai az apa és növelő közt nyugodjanak.

Miklós serdülő korában sokkal többet ígért, sokkal szebb reményekre jogosítá a hazafit és a tudomány emberét, mint a mennyit férfi évei, minden fényes eredmények mellett, teljesítettek.

Ő, mint gyermek csoda, mint ifju hasonlithatlan, mint férfi csak kitünő volt.

Midőn Kazinczy hosszas börtön után az irodalomnak visszaadatott s újra kezdé reformatori nagy pályáját, a szolgai szelleműek féltek vele közel érintkezésbe jöni; mert a mindennapi lények sokadalma megbélyegzettnek tartá azt, ki czimere volt korának. Illy években látogató meg az öreg Wesselényit, ki a tőle távollakó vezérirót, mintegy érkező fejedelmet, ünnepi örömmel fogadta.

Kazinczy szerete naplót vinni, s gondosan följegyzett mindent, mi vele történt vagy rá vonatkozott.

Az erdélyi híres szónokkali társalgásait is, kivel hét éves fia mindig együtt volt, leírta.

Fölhossa, hogy egész éjszaka beszélgettek. A gyermek Wesselényi pedig szintén az asztal előtt ült. Nagy figyelemmel hallgatta a komoly társalgást, mig ujjaival a viaszgyertya csepegéseiből lovakat alakított. A hol a beszéd ránézve érdekesebbé vált, közbeszólt, kérdéseket és észrevételeket tett, mindezt egy férfi komolyságával.

Hárman tehát társalgás közt üdvözlék a hajnal-szürkületet.

Kazinczy e gyermeknek különös viselete és érettsége által meglepetve, prófétai lelkesedéssel kiáltott föl : meglátja a két

haza, hogy mekkora portentum fog Wesselényi Miklósból válni!

Széphalom költője soha nem szünő figyelemmel kísérte a zsidói kis daliát, ki midőn mások még testi és szellemi tulajdonaiknak művelését alig kezdték meg, már kitünőleg lovagolt, vívott, lőtt és uszott, s ki a testgyakorlati ügyességgel a tudományok iránti hajlamot párosítván, a vele egykorúakat szorgalomban felülhaladta, ismeretekben túlszárnyalá.

S Kazinczy különben is a dicsérést inkább szeretvén mint a korholást, elemében volt, ha Wesselényire fordítá szemét és a dús zsendülésnek példátlan nyomait vette kedvenczén észre. E rokonszenvnek köszönhetjük, hogy midőn a tizenkét éves ifjú egy csapat fölkelő nemességen, mellynek kapitánya volt, Nagy-Károlyban, a nádor jelenlétében szemlét tartott, a költő a hadgyakorlatok pontossága, a gyermek-vezér főstvényi öltözete, deli modora és páratlan ügyessége által elragadtatván, hozzá egy igen kecses verset intézett, mellynek lehetlen legalább kezdetét nem közlenem.

„Még a praetexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstököd,
S gyöngéd orczádon, s e kis száj körül
Rózáék viritnak, mint az Ámoréin,
Legszebb, legbájosb Ámor önmagad.
S ime a gynaeceum csöndes rejtekéből
Kiszökve, már a vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.
Gyermek, mi ez? S te azt hiszed talán,
Hogy itt az a harcz veszi kezdetét,
A mellyet egykoruid, a tavasz
Virággal elborított hantjain,
Örömré gyúladozva indítanak?
Te azt hiszed talán, hogy itt elég lesz
Szög csüdörödnök hátán a szerint
Rengetni a földet, mint midőn az ifjabb
Caesárt és Armidort, nemők fő diszeit
A hippodromban addig fékezed,

Mig a kelő port a tajték eloltja,
 Melly a kifáradt ló inán lefoly?
 Oh! élj korodhoz illő kényeidnek!
 A melly dologra kelnek társaid,
 Az férfilelket kíván, s férfi kart.“

A nemesi fölkelés, mint tudjuk, komoly eredményre nem vezetett; de bármint fordult volna a koczka, kétségtelen, hogy a gyermek-kapitány azok közé tartozék, kik semmi körülmény közt nevökre és a hazára szennyet nem vonhatnak.

Miklós a politikai láthatáron 1818-ban tünt először föl, midőn már huszonegy évet számlált.

Ekkor ő közgyűlésről közgyűlésre utazott, hogy minden megyében, hol szavazattal birt, izgasson azon összeírások és urbéri rendeletek ellen, mellyek az országgyűlés mellőzésével és így törvénytelen uton szándékoltattak életbeléptetni.

A kormány terve végtére a nemesség ellenszenvén s az eljárás módor jogtalansága miatt megbukott. Az urbéri munkálatok a levéltárakba szorultak.

Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép.

Az emberbarát és jó honfi szive vérzett a választásért, melyet a mostoha korszak elébe tűzött, midőn fölszólítá, hogy vagy a haza szabadságain, vagy a tömeg érdekein ejtsen oly sebet, melly végtére is meg fog boszultatni az események hatalmánál fogva.

Ha 1818-ban urbért nyert — bár törvénytelen uton — a nép, ugy 1843-ban, minden tévedéseink mellett, kevesebb véromlik Erdély völgyein és hegyszorosaiban; mert az érdekek kiegyenlítései harmincz év óta folyamatban lettek volna.

De más részről, csodálkozzunk-e: ha a törvénytapolódásra senki szívesen, nem nyújt kezet, s legkevesbbé az ifju, ki tapasztalatai által nincs még oda kényszerítve, hogy örökös kialakúváshoz szokjék, s hogy ne azt remélje, hogy a jót eszközölheti, hanem hogy a hazára nézve hasznosan vegyítheti politicájába: a

törvényest, melly czélszerű, és a czélszerűt ha szintén nem is volna szigoruan törvényes.

Lehet, hogy 1818-ban Wesselényi, ha a férfi kor higgadságával bir, nem gátolja Majláthot jogszerűtlen jótékony munkálkodásaiban; de hogy az a 21 éves ifju több kegyelettel viseltetett az alkotmány iránt, mintsem azt bármi kecsegtetések árán megsérteni tudja, ez olly természetes, hogy az ellenzője okvetlenül gyanusnak fogna látszani minden előtt, ki a fiatal évek eszményiségét ismeri.

Erdélyre 1811 óta komor és tevékeny idők borultak.

Lassankint elkopott az ősi intézmények gépe.

És megszűntek mozogni.

A kerekek akadoztak.

A törvényhozás tereme bezáratott.

A hivatalszobák lettek az állammá.

Kitünt, hogy legneveztesebb igény egy kicsiny és szakadozott országnak, hol a népiségek s kiváltságok érdekei majd semmi találkozási pontba össze nem folynak, független kormányzásról és szabadságról álmadozni csak azért, mert a papir-törvények a tanácsosok felelősségétől kezdve az országgyűlés széles jogköréig mindenről gondoskodtak.

Huszonhárom évig nem volt dieta.

1830-ig — kivéven az urbéri episodot — a megyegyűlésekre kíváncsiságból többnyire csak a gazdasági tisztek, s a magokat unó szomszéd kisbirtokosok jártak. A hivatalnokok, kik választás alá már nem jöttek, igazítottak el minden tárgyat. A mivelt és vagynos osztály átallá csekélységekkel foglalkozni, s a kormányzó fényes estélyein, a vidám társas körökben és a nők toilet-asztalai mellett feledé dicsőségvágyát, kinevette a pedantokat, kik kötelességről, az ábrándozókat, kik hazáról, és a májkorosokat, kik közerkölcsről és polgári erényről beszéltek.

Wesselényi maga is érezte a kor mákonyyszerű hatását.

Ő még fényesebb testi mint szellemi tulajdonokkal bírván, úgy látszik, hogy pezsgőbb éveiben kárpótlást vélt találni hiu-

ságára vagy becsszomjára nézve, ha legdelibb lovaglónak, legügyesebb vivónak és czéllövőnek tartatik, ha merészsége, kalandjai, óriás ereje, a nagy vadászatok s a nővilág kedélyében okozott forradalmak által a figyelmet magára vonja.

Hogy unatkozásai közt a tudományoknak is áldozott, s hogy adóssággal terhelt jószágait rendezni meg nem szünt: ez mutatja, miként a divat és a puha kor daczára is keblében több ércz, több nemes anyag volt, mint ifju barátainak nagyobb részénél.

De a magyarországi felső vidékeken 1823-ban támadt mozgalmak véggyűrűzetei Erdély határszéleig is elhullámoztván, természetes vala, hogy a másoknál aránylag éberebb szellemű Wesselényire hatást gyakoroltak. Ujra a hazai törvényekre vetette szemeit. Egy akkor tekintélyben álló jogtudóst vitt Zsibóra. Azzal és a szomszéd megyékben lakó befolyásosabb egyénnel összejövedeleket tartott, mellyeknek célja a társas időtöltésen kívül, a haza állapota s érdekei feletti eszmecsere volt.

A fiatal dandyknak eszményképe levén a frivolitásokban is kitűnő Wesselényi, csakhamar a komolyabb hangulat kezdett tőle a vendégekre átszállani.

Lassanként divatba jött az élvezetet foglalkozásokkal vegyíteni és a napi örömek közt a haza elhagyottságára is gondolni.

Illy előzmények után találkozék Wesselényi egy gazdag és főrangu katonatiszttel, ki nagyobb szerencsével vadászott mint ő, hasonló szép paripákon lovagolt, és a testgyakorlat sok nemeiben versenyzett vele; vagy megközelítve, vagy felülhaladva őt.

E katonatiszt még több elpazarlott év, s még több szétfe-csérlett szellemi erő tudalmának súlyát hordá lelkén.

Érdemjelek valának mellére tűzve. Táborozásokban vett részt. Alakja a világsatákróli föstvényekben, Kraft művészi ecsetje által diszelg, mint egyénisége által felőtli jelenet. Idegen udvarok kegyeivel volt elhalmozva. Beutazta Európát s kelet egy részét. Ismerte a különböző nemzetek szokásait; erköl-cseit. De tapasztalásaiból elégületlenséget és szakadozottságot hozott haza; a nélkül, hogy a gazdagok szerencsétlensége az élvundor és a sybaritismus nemesise az unatkozás, megtörték volna erélyét.

E katonatiszt nagy vagyona, magas családviszonyai, elismertetést nyert személyes tulajdonai és a szerencse kegyeinek daczára nem volt boldog. Élczei fölvidámiták a körüle levöket, de egy zilált kedély színét hordák magukon. Ironiája s gunyorai hasonlitlanok valának; de néha látszék, hogy azok olly nyilvesszők, mellyeknek élére a méregcseppet az önmagávali elégületlenség hullatta.

Mint a helvét, ha idegen földre távozik, az öröm karjai közt is szívének rejtekében bút táplál, mert hazája bérceit elhagyta, úgy érezte a honfájdalmat e magyar katonatiszt, Debreczenben, a magyar nép közepett is, azért, mert hitte, hogy hazáját elhagyta, midön tehetségeinek egész összegével nem szolgálá.

Wesselényinek találkozása a Debreczenben állomásozó gróf Széchenyi Istvánnal, mindkettőjük életpályájára határozott befolyással volt.

Barátokká lettek.

Rendszeresebben üzék tanulmányaikat.

A fiatal körnek, melly körülöttök mozgott, szívébe csepegtették a hazaszeretetet, a magyar nemzetiség becsülését és a munkássági vágyat.

A felső házi szabadelvű pártnak magva e baráti szövetkezésből támadt.

Széchenyi látván, hogy Wesselényi ragyogó talentuma mellett is kevés világismerettel bir, rávette, hogy őt Angliába és Franciaországba kísérje el, s mivel a megkezdett új gazdasági rendszer miatt Zsibó még eléggé jövedelmező nem volt, pénzét ifju barátjának rendelkezése alá bocsátotta.

Legkellemesebb szaka Wesselényi életének — mellyről midön Széchenyit Kossuth miatt gyűlölni tanulta, szintolly elragadtatással beszólt, mint barátságuk délpontján — ezen utazás volt.

Széchenyi a magasabb körökben, a talentumoknál, a művészeknél, az ipar és vállolatok tekintélyeinél, s mindenek fölött a rókavadászaton s lóversenyen névvel bíró angol vidéki nemeségnél sok ismerettséggel birván, Wesselényit egyszerre olly világba ragadta, melly az ő szenvedélyeinek minden oldalról

megfelelt, s hová neki magára bejutni, alig vagy csak későre lehetett volna.

Ezen kívül Széchenyi szinte hajlammal birt testi ügyességeivel, edzett természetével, stoicismusával, és a nélkülözésekkel, melyeket kiállani tud, némi ostentatiót üzni.

Wesselényi elemében volt, mert barátja olly emberre talált, ki a legszeszélyesebb vállalatokra is kész, s ki egy helota vagy négyre sanyaru életét akkora készséggel hordozta, mint Helio-gabal és Sardanapal dözöléseit.

Versenyezhettek tehát együtt, s főként a fárasztóbb és öntagadást igénylő tervek kivitelében leltek gyönyört.

Franciaország déli vidékeit gyalog utazták be, naponként nagy távolságokat tüztek ki. Csak kenyeret és tejet volt szabad enniök, mindkettőt igen csekély s meghatározott mennyiségben. Mert föladatuk volt a fáradtság és éhség eltűrésében egymást legyőzni. Az eredmény vala: hogy Széchenyi gyalogolni, Wesselényi koplalni tudott jobban.

Barátságuk növekedett e versenyzések által, melyeket a tudomány és ismeretek mezején hasonló küzdelmek váltottak föl.

Mert mindketten elhatározták hazájukba visszatérésökkel megkezdeni a reformatori szerepet és életöket kizárólag a nemzet fölébresztésére, kifejezésére, emelésére fordítani, a társas körök, a közélet és az irodalom útján.

Reményök volt örökké egy pályán haladhatni, nekik volt e reményök, kik political nézetekben lényegileg különböztek, s kik alig tiz évvel utóbb kételkedni kezdenek épen abban, mi kétség fölött állott, t. i. egymásnak jószándékában és honszerelmében.

Hihető, hogy még akkor, midőn mindketten political mult nélkül s csak a haza felvirágzásáért öszpontosítandó munkásságuk nagy szándékával folytatták a tapasztalás-gyűjtés „vándoréveit“ hihető, hogy az előkészületek korszakában alig sejdítettek ama távolságot, melly az elvben egyezöket a részletek és az alkalmazás által gyakran élesebb meghasonlásba hozza, mint a szembetett vélemények képviselői szoktak egymás irányában állani. Különben vagy Széchenyinek vagy Wesselényinek sok

áldozatra kellett késznek lennie, s valamelyik, — ha komolyan hitték a politikai pálya közönségét, már előre eltökélte egyéniségét megtagadni. Másként az együttthaladás sikerülése majdnem a csodával határos lett volna.

De ámbár szép álomnál egyéb alig volt e terv, a két álmodozó örök hálával tartozik a végzetnek, hogy sokáig csalódásokban hagyá élni, mert barátságuk éve alatt kölcsönösen nagy változást idéztek elő egyéniségükben, kifejtették tehetségeiket, ismereteik láthatárát szélesítették, és a közéletrehatás eszközeivel testvérileg ellátták egymást, kiki megosztván a mivel birt, hogy viszont gazdagittassék a másik fél szerzeményei által.

Később, miután t. i. Széchenyi Wesselényivel ellenségeskedésbe jött, a különböző pártok hálátlanságot vetettek mindkető szemére. Wesselényi tette Széchenyit nagy hazafivá, míg a Széchenyi ismerősei adatokat hoztak föl annak bebizonyítására, hogy Wesselényit a falusi betyárból civilizált férfivá egyedül a Széchenyi barátsága avatta föl.

Illy végletben igazság nem lehet.

Senki sem olly elfogult, legalább most, midőn szenvedélyeink kihültek, hogy a két politikai jellem közül az egyiknek eredetiségét és hivatását a másiknak kedvéért kétségbe vonja.

De az mindig különösnek marad, hogy határozott fogalmat akármiről inkább lehet szerezni, mint a hatásról, melyet e férfiak egymásra gyakoroltak.

Ők magok is — bár őszinteségöket kétség alá vonni nem lehetett — ellenkezőleg adák elő régi viszonyaikat.

Ugy látszik, ismeretségök első éveiben illusioban éltek vagy saját maguk, vagy egymás iránt.

Széchenyi nekem többször beszélte el Wesselényivel szövetségét, utazásait, közremunkálását és meghasonlását.

Az ő eredeti modora szerint előadva e viszony, egy kevésbé önösnek tűnik föl, s több számíttással mint vonzalommal járt.

„Én, — mondá a többek közt — nagy szemöldü, barnás sárga színü, komor kinézésü ember vagyok. Élceim találnak, s az eszméim közé vegyített satyricus ötletek által sértve érezhetik magokat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt

szándékom. Én az asztal mellett kitudom egy bonyodalmas terv részleteit főzni, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találom magamat föl. Már czezből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyak is, kik miattam magától az üggyől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék; kolomposnak, vezérszónoknak, a nagyarnál, mint keleti fajnál, melly a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak oly ember való, ki széles, köpczös termetű, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagálylyal tud beszélni, s akkora tekintélylyel bír, hogy a ki messze vidékről eljö és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani : ez ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetű magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszason tanakodtam : ki lehetne körülményeink között arra alkalmas, hogy a kolomppal előlindulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal fölruházva, és én reméltem, hogy mi meg fogjuk érteni egymást, reméltem, hogy ő, ki szép eszét sokáig hevertette parlagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázván magáról a mi betyáros, s közszerű, a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy éppen azon tulajdonokat fogja fényesen képviselni, mellyek nálam hiányzanak. Csalódtam! pedig mit nem tehattünk volna, ha egymást megértjük? De Wesselényi hiusága után indult. Tapsok által részegítettette le magát. A faltörő politicába szerelmes. Mindig a víz ellenében uszik. Mindig csak szítja a gőzkatlant; a nélkül, hogy a ventillt alkalmazni akarná a gépre. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni.“

Lényegileg így nyilatkozott Széchenyi Wesselényi felől; mi-ből következtetni lehetett, hogy ifjabb barátját ezerek közül választotta, mint reformatori terveinek eszközét, de a túlzás, mellyre nagy hajlam fekvék Wesselényi jellemében, végtére tehetlenné tette azon viszony folytatását, melly, mintegy drámai szerep, a történelem számára előre volt elkészítve.

Hogy Széchenyinek illy utógondolatai lehettek, az ő számító természetéből önként következett; de viszont természetes,

mikép Wesselényi szellemi tulajdonai igen alábecsültettek általa, midőn hitte, hogy ennek nem voltak szintén saját céljai, melyeket a barátság megkötése- és folytatásakor számítás alá vett.

Én egy alkalomkor Wesselényitől is hallám a Széchenyiveli szövetség taglaltatását.

S ő lényegileg másként fogta föl egymáshoz helyzetöket.

Előadásának minden részleteire jól emlékezem, csak egyes szavaira nem.

„Széchenyi — mondá ő — fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Rendkívül kellemes társalgási modorral, de kevés ismeretekkel birt. A bécsi francia követ, ki vele Metternich herczeg valamelyik estélyén 'sokáig beszélgetett, a hozzájuk közel álló miniszternek Széchenyi távozásakor ezt sugta : én érette szerelmes lettem a tudatlanságba! Később az európai béke levén megkötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett : természetes vala. Azonban a gazdasági és státuszgazdászati rhapsodisticus ismereteken kívül, csak a szépirodalomban birt jártassággal. Az igaz, hogy aesthetikai ítélete finom és kimivelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment a beszélgetés át, több élvezetet és több fölvilágosítást tudott volna nekem nyújtani. De a politicáról Széchenyi kevesett gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövődjéről, s a hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom : mennyi fáradságba került őt rábírní, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együttthadásra ösztönöztem, sohajtva mondá : jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás büntudatát s csendesen muljék ki, a végperczig nem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó! Nehéz elhatározni : apathia vagy könnyelműség volt-e ezen sivar nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életeért egy sötét eszme által, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdlíteni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még utraíndulásukkor nem vetkezte le különözségét, s ritkán szeretett a ma-

gyar ügyekről beszélni. Én neki sok kellemes órákkal vagyok adós. Ő tanított a többek közt angolul meg s mondhatom practicusabb nyelvmestert kívánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvtani előismerettel nem bírtam, kezembe adta, s míg e gyönyörű miven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közlé velem, annyi elragadtatással szolt e nagy költő ragyogó sajátosságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a britt lángésznek, hogy az aesteticiai gyönyöreikért, mellyekkel megajándékozott, szívesen elengedem a három unalmas napot, mellyet a „nagy pusztaságon“ a carthausiak kolostorában tölténk, mikor ő szüntelen böjtölt, imádkozék, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a feszületet. Az én protestans scepticismusom föllázadott e csudálatos jeleneten; de legyen neki Manfredért megbocsátva. Egyébiránt valamint én a gazdászat, az ipar s főként a lótarás és növelés körül szereztem tőle ismereteket; valamint a szépirodalomban mesterem volt, úgy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint a mennyit tőle nyertem.“

Wesselényi nyilatkozata a főkérdésre nézve — mint olvasóim láthatják — nincs összhangzásban a Széchenyiével, ki Wesselényiben politicalai tanítványt keresett; míg ez a hazára vonatkozó tárgyakban Széchenyit képzelte az ő befolyása alá helyezettnek.

Gondolom, mindkettő tévedésben volt, s valamint a gyémántot csak gyémánt által lehet pallérozni, szintugy. ők kölcsönösen s majdnem egyenlően hatottak egymásra a politicalai pálya előkészületei körül.

Egyik sem vala a másiknak teremtménye.

És én csupán illedelmi bóknak tekintem, hogy Wesselényi, midőn később Szényenyi eljárásait hibáztatta, magánleveleiben, mellyeket hozzá intézett, őt mindig „mesterének“, magát pedig „tanítványnak“ nevezte. Ámbár még az utósó időkben is, midőn neheztelésök a legmagasabb fokra hágott, és a zsibói vak Széchenyit szellemileg vaknak, vagy még rosszabbnak képzelte, olvastam Wesselényitől olly levelet, a „Kelet népe“ halhatatlan

írójához, melyben az aggodalmak és vádak közt e hízlgő sor is előfordul : „büszke vagyok, hogy tégedet mesteremnek nevezhetlek.“

Reméltem, miként ezen életirási részlet nem leend minden érdek nélkül, olyakra nézve, kik ismerni akarják a forradalom előtti évek fő embereit, azon korszakét, mely már a szigoruan és részrehajlatlanul bíráló történészethez tartozik egyéneivel és törekvéseivel együtt. Különben is a szobákból már a köztermekbe kell lépünk, hol az emberek valamint testökön, úgy gondolataikon és kedélyökön is ünnepiesebb öltözetet hordanak.

E század harmadik tizedének kezdete nagy fényt árasztott a felsőházra.

Két hatalmas egyéniség foglalta el a political láthatárt s körülragyogá pályájának dicsőségével.

Az egyiknek neve, mint státusférfiué, hibái és gyöngeségei mellett is, az egymást fölvaltó nemzedékek által emlegettetni fog : mert, bármit mondjanak a csüggedezők, a magyar nem halt meg. Az előitéletek és pártszenvedélyek pedig, melyek egykor kiabáltak : kövezzük meg őt, minthogy hamis proféta! oh! e szenvedélyek, melyek eredetőkben a legnemesebb buzgóság félreértéseiből támadtak, a komor való által már szét vannak oszlatva, s most sok, egykor kárhoztató ajak összhangzik azon nyilatkozatban, hogy e férfiu, hogy Széchenyi István vala, ki ügyeink mélyébe, és jövőnk szürkületei közé legélesebb szemmel nézett.

Széchenyi nem félhet az enyészettől. Neve, emléke csak tisztulhat, bemocskoltatni többé nem fog.

A másik nem olly tartós, de korára nagyszerűen ható név a Wesselényi, a felsőházi ellenzék vezérszónokáé, ki az 1830. és 1831-ki országgyűlési vitatkozások alatt kevesektől megközelítve, senkitől utól nem érve, a parlamentaris ékesszólás és népszerűség olly magas fokára emelkedett, hová azelőtt talán senki sem.

Mindjárt első fellépésekor, mely, ha emlékezetem nem csal, a nyelv ügyében történt, rendkívüli figyelmet vont magára. Tekintélye meg lön alapítva. Hire villámgyorsan terjedt a két hazában szét. Nézetei valának a political divat szabályozói. Az ifjuság utána igyekezett magát képezni. És Kossuthig, ki őt népszerűségben végre messze hátrahagyta, nem vala szónokunk, ki annyi tapsban részesült volna; ámbár időnként tün-tek föl egyének, kik nála művészből előadással, és viszont egyének, kik mélyebb belátással bírtak. Nincs miért itt az egyik tekintetből Kölcseyt és Szemerét, a másiktól Deákot és Széchenyit említenem.

Ha Wesselényinek 1830- és 1831-diki beszédeit későbbi szónoklataival összehasonlítjuk, helyekre találunk, hol ő sokkal inkább ragyog, mint utóbb. A nyelv ügyében, a vallás körüli kérdésekben, az előleges sérelmek tárgyában s a lengyel forradalom apotheosisára tartott beszédeiben — mellyek félig készítették, félig rögtönzöttek valának — több tűz, több elevenség és szócsillám van, mint az 1833-diki magyarhoni s az 1834-diki erdélyi országgyűlésen mondottakban.

Ő, mint szónok, rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések daczára is fen tudta ugyan tartani magát, de a forma tisztasága, az eszmék szabatossága, az előadási modor eleganciája körül semmi új hódításokat nem tett.

Ha azonban beszédeit political érettség tekintetéből vizsgáljuk, örvendetesebb eredményekre fogunk találni.

Mert parlamentarizmus szűz- és első szónoklataiban, vagy a hatásszomj vagy az eszmék tisztátalansága miatt, oly helyek fordulnak elő, sőt néha az egész tárgyaláson oly felfogás uralkodik, mellyet meg lehet engedni az utczai rögtönzőnek, ki egy asztalról, egy deszkaállványról vagy hordóról haranguirozza a népet, de az országgyűlési nagy pártok tekintélyeinél megrovás nélkül hagyni nem szabad.

Példákat idézek.

Midőn az ujonczozásról és katonai kihágásokról két különböző alkalommal szózatokat tartott, lelkesedésre ragadó előadásának villámait az állandó katonaság ellen intézte, s mond-

hatni, hogy többnyire e tengely körül forgottak okoskodásai. De nem tudja-e mindenki s nem tudta-e ő is a többiekkel egyaránt, miként szép verseket lehet ugyan az arcadiai boldogság éveiről írni, melyekben az ágyugolyó a ritkaságok tárában fog mutogattatni, azonban míg internationalis viszonyok léteznek, míg nagy hatalmasságokról, második és harmadik rangú státusokról, míg az európai sulyegyenről, míg az államok kölcsönös féltékenységről, terjeszkedési vágyáról s ezer illy dolgokról szó leend : addig egy státusnak sem fog eszébe jutni, hogy az állandó katonaságot az oratorok kedvéért megsemmisítse. Ha az angol és francia nagy pártoknak vezérei akár a katonaaajánlásnál, akár a seregben mutatkozó kicsapongási hajlam miatt ostromolnák a kormányt, nem jöhetne eset elő, hogy illy térre vigyék a megtámadást, mert senki sem igyekeznék olly nézeteket terjesztetni, melyeknek életbeléptetésére kormány és kormánypárt nem akadna. Wesselényi az állami eszély s ellenzéki tactica illy rudimentáit sem látszott figyelemre méltatni.

Ő, továbbá a vallási sérelmekben az 1830-diki országgyűlés alatt a magas papság reactiója ellen a „Jupiter tonans“ fellegrázó szerepét nagy sikerrel vitte, és a lelkiismeret szabadságának érdemekkel halmozott bajnokává lön. Ez kétségtelen. De mit mondjon az ember, midőn legfényesebb beszédének kiindulási pontját azon világnézetben találja föl : hogy a kamzsa hozott legnagyobb átkot az emberiségre, a hiteshízelmi ámitások sülyesztették a népeket a szolgaság járma alá, s addig az országok boldogok nem leendének, míg a papság mint kaszta fog létezni? Kérdje-e, hogy a párt, mellynek vezérszónoka így nyilatkozik, szándékozik-e, ha kormányra lépend, intézkedéseket tenni a hierarchia megszüntetésére, s kiterjeszti-e a papi kaszta eltörlésére vonatkozó reformjait egy quacker imádkozási rendszernek létesítéseig? Valóban a lelkiismeret szabadsága annyi oldalról védhető, hogy az európai parlamentek szónokai közül kevésnek jutott volna eszébe a vallásos sérelmeket illy távulról összeszedett okoskodásokkal támadni meg.

Még kiáltóbb példa arra, hogy Wesselényi, midőn szónoklati erejének tetőpontjára emelkedett, eléggé kiforrott politikai

nézetekkel és statusférfiúi tapintattal nem bírt, — a lengyel kérdés volt. — Ő t. i. egy szép és magasztos hangú beszédben Kosciusko hazájának véráztatott mezejére vezette a hallgatóságot, s midőn a szerencsétlenség számára a részvét és köszönet gyöngycseppeit igénybe vette, az austriai kormányt a semlegesség sáncaiból kilépni és a lengyel forradalomnak segítőjévé válni azon okból sürgette: mert a lelkes lengyel nemzet, ámbár az orosz csár által érdekei kiméltettek, ámbár anyagi jólétben naponként előre haladott, ámbár alkotmányt birt, ámbár a Romanov-ház kegyeiben felötlőleg részesült, mégis fegyvert ragadott, minthogy függetlenségét előbbre becsülte a mulékony világi jólétnél; illy nemes lelkesedés tehát jutalmat érdemel.

Olvassa el akárki nagy szónokunknak a lengyel ügyben tartott különben gyönyörű beszédét, s látni fogja hogy az osztrák interventio sürgetése ezen okoskodásra van építve.

De volt a világon uralkodóház és kormány, melly illy regényes indokból a forradalomnak pártolására sergeket küldjön?

A lengyel-kérdés felett Európa minden parlamenteiben hatalmas szónoklatok tartatának az időben. Ezeknek egy része szépség tekintetéből bizonyosan a Wesselényiénél hátrább állott. Azonban alig hihető, hogy olly ügy, melly mellett a legfontosabb állami érdekek hozattak föl, valahol azért ajánltatott volna a kormány figyelmébe, mert a forradalom annál inkább pártolandó, minél kevésbé van a körülmények által motiválva.

Wesselényi későbbi éveiben hasonló hibákat nem követett el. S én óvakodtam volna egy hajdan bálványozott név tévedéseit érinteni, ha tanulságosabbnak nem hinném, a politikai jelelemeket fejlődéseikben kísérni, mint kifejllettségök délpontjáról fölmutatni.

Az 1832-dik évben kezdődött hosszú országgyűlés, melly a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megnyitotta, a következő tábláján eleinte nem talált egyéniségre, ki az ellenzék vezérlétét átvehesse. Nagy Pál hanyatlani kezdett hatékonyságában és közhitében. Majdnem gyanusnak tartaték. Ragályi dacból a kormánypárthoz szegődött. Kölcseni művészi és

bámult szónok volt, gyermekkedélylyel, szent akarattal, tapasztalás nélkül. Ő versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédek készített az irodalom számára. Deák Ferencz még nem választaték meg, s csak megyéjében vala ismeretes. Bernáth, az idősb Pázmándy és a többi másod rangu tekintélyek, kik kétségtelen érdemekkel bírtak, sem talentumaikkal a koreszmék színvonalán felül, sem befolyásukkal egymás fölött nem állottak.

Illy körülmények közt azonszokatlan jelenet került elő, hogy egy felsőházi tag volt a két táblán létező ellenzéki elem vezére. Wesselényi vezette a baráti conferentiákból, melyekben a tekintélyesebb képviselők vettek részt, a követi kart; a felsőházban pedig szónoklatának erejével annyira túlszárnyalta többi vetélytársait, hogy az ellenzéket ott, egy következő töredékeskét kivévén, mellynek Széchenyi volt egyedüli talentuma, nemcsak vezénylette, de a szó szoros értelmében, dictatori hatalommal kormányozá.

Alsóházi befolyása által az urbérnek a többi rendszeres munkálatok fölötti elsőségét vivta ki.

E kérdés határozott az országgyűlés szelleme felől, s tette lehetségessé a nép és aristocratia közti bizodalmatlanság lerontását. Mert ha az urbér helyett, a kereskedelmi munkálat vétegett volna előbb föl, azon okból, mellyért sürgették, hogy t. i. a mit a földesuri viszonyok szabályzása által veszíteni fog a nemesség, nyerje vissza a vámok eltörlésén: látható, miként az akkori körülmények és előitéletek közt, az első kérdés megoldható nem lévén, a második elmarad.

Wesselényi idézte föl a részek ügyét is, melly különben az erdélylyeli unio kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, mellyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyűjtött félig igaz, félig csalfa és gyakran rosszúl magyarázott adatokkal voltak fölczifrázva; sőt Kölcseynek az Athenaeumban közlött híres czikke is, a feldolgozáson kívül, a Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.

Az 1833-diki országgyűlés még az első stádiumokban vala, midőn Széchenyi meggyőződén, hogy valamint Wesselényinek

olly értelemben mint ohajtotta, egy pályán soha sem haladhat, szintugy az ellenzék eljárásától is nagy korlátok választják el : helyesebbnek tartotta inkább visszavonulni, mint szakadást eszközölni olly pártban, mellynek elveit magáéinak vallá; de parlamenti tacticáját követni saját egyéniségének föláldozása nélkül nem tudta. Örömmel ragadá tehát meg a mutatkozó alkalmat, s mint királyi biztos ment az aldunai vidékekre, hogy a vaskapui munkálatokat, mellyek az elemeken nyert diadalainak, és az anyagi haladás tartományaiban szerzett hódításainak, kitünő tropheumai közé tartoznak, személyesen vezethesse.

Mig a siker embere Pozsonytól messze távozott, az elvek szónokát is haza hívták Erdély viszonyai.

Wesselényi Kolozsvárra sietett, hol minden a legnagyobb zavarban volt.

Helyét egy magasabb politicalai talentum, Deák Ferencz foglalta el.

Tekintsünk a királyhágóntuli mozgalmakra, kerülvén minden részletet.

II-dik Leopold trónralépte után húsz évig — mint az idősb Wesselényi Miklós életvázlatában említve volt — néha hirdette-tének országgyűlések, mellyek az ősi alkotmányos törvényeket magyarázták és kiegészítették olly törvénczikkek által, mikben minden pont kevesebb biztosítékot nyújtott, kevesebb határozottsággal szólt, mint a régi törvény.

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a karok és rendek.

Ezen hoszu korszak jelleme volt az 1791 óta hozott törvényeknek erejét venni ki, szokások, felső rendeletek, s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtére a kétféle t. i. a diétai és a diétánkívüli eljárás eredménye volt, hogy a burocratián kívül még állami hatalom nem létezett Erdélyben.

A dolgoknak illy kifejlődése, az egyének hibáin kívül, a viszonyok természetében feküdt.

A pártok szenvedélyei azonban mindent csak az egyének hanyagságának vagy büneinek tulajdonítottak, mi egyébiránt más országok történeteiben és hasonló körülmények közt elő szokott kerülni, s a harcz, melly később a szabadelvűeknek a conservatívek elleni küzdelmévé változott, egyes személyek népszerűtlenné tételével kezdődék : de már 1830 körül political szint vett magára föl, s bár tárgyainál fogva kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméi által, az újabb kor pártmozgalmaival naponként korosabb rokonságba jött.

Ez természetes vala, mert a megpendített erdélyi sérelmek még szorosabban vonatkoztak a státushatalmak jogkörére, mint a Magyarországon szőnyegen levők.

Erdély alkotmánya t. i. a három nemzet és négy bevett vallás jogegyenlőségén és hivatalokbani osztozásán kívül, abban különbözött a Magyarországtól, hogy Magyarországon a megyerendszer erős volt és minden megyei tisztviselő szabad választás által foglalta el hivatalhelyét, míg Erdélyben a megyei hivatalokra csak kijelölés történt a megye részéről, de a megerősítési jog a fejedelmet illette. Az igaz, hogy kárpótlásul e megszorításért, az erdélyiek felmutathatták még azon jogot, miszerint a kormányshéknék elvileg felelősséggel bíró tagját az országgyűlés választotta fejedelmi megerősítés mellett.

Ezek voltak közjogunk sarkkövei a betűk értelme szerint.

De az évenként tartatni rendelt országgyűlések 1811 óta megszűntek; miből következett, hogy a kormányshéknék csak egy tagja vala, ki a rendek által választatván, törvényesen ült helyén.

Továbbá a megyegyűlésekből az idők nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utójjára a tisztujítások divatból kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesített hivatalnokok folytatták állandólag és buroaucratiai függésben a felsőségtől, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tettleg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a traditiók közé tartozott, mellyben senki sem akart hinni, mindaddig, míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok, magokat, miután a közügyekre hatást

elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látták.

Illy hátrátétel többeknél párosulva a hazaszeretettel, némely-lyeknél a hatalom polczán levők iránti gyűlölettel, nagy mértékben segítette elő az ellenzék alakulását, s olly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközökkel s majdnem mindentevősséggel birt, teljesen elhagyatva maradt.

A megyék és egyéb törvényhatóságok országgyűlést követeltek, hogy az alkotmányos élet folyama újra megindíttassék.

A kormányzékot — mert tagjai választáson kívül vannak hivatalukban — törvénytelennek nyilatkoztatták ki, s az engedelmisséget megtagadták egészen azon határpontig, hol különben az administratio fölakadna. Némelly megye a kormányzék leveleire nem válaszolt; más a jegyzőkönyvnek fölterjesztését sem találta szükségesnek; a megyék többsége azonban elküldötte a kormányzékhoz a határozatokat, de csak mint egy postahivatalhoz az ő felsége színe elébe juttatás végett.

Hasonló kesertiséggel folyt a megye hivatalnokai ellen a harcz. A választási jog visszaköveteltetett, s kik a helyettesítés útján követeltek állást, el vagy kiléptek, vagy engedelmes-ségre nem találtak, vagy a közvélemény ostorozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormánypárt és kormány látván e szellemi terjedését és összemérhetlen túlsúlyát : a követelések igazságát elvileg elismerte ugyan, de míg az országgyűlés kinyitathatnék, a létező hatalom és hatósági organumok iránt teljes engedelmisséget kívánt.

Továbbá megvallá ugyan, hogy jogilag a kormánytanács tagjai csak választásnál fogva ülhetek volna székeikben; megvallá, hogy szinte jogilag a megyei tisztviselők sem köszönhetik helyzetöket egyedül felső kinevezésnek : de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősítés végett az egyes állomásokra fölküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az irott törvények szavai világosak volnának.

A kormánypárt tehát sürgette, hogy a homályos törvények

ujak által pótolassanak ki az országgyűlésen, s a míg ez megtörténhetnék, hagyjanak föl a megyék a törvényt magyarázattal, mert erre nincs joguk.

Az ellenzék világosoknak tartván azon czikkeket, melyeken a választások kérdése megfordult, nem látta szükségesnek új törvényhozás vagy törvényt magyarázatok által gyengíteni a haza szabadságát. A választások végrehajtásaért, nem pedig a kétségtelen értelmű szabályok vitatás alá vételeért sürgette a diéta rögtön kinyitását.

Hogy illy jelszavai közt a pártküzdelmeknek, nem lehetett rendezett közkezelésre és a hivatali tekintély megóvására számítani: ez természetes.

Azonban valóságos zavargások még sem történtek, s az önfentartás ösztönénél fogva a megyékben többnyire eltalálva volt a határvonal, melynek körén belül nagy felakadások nélkül lehetett a jogokat is ótalmazni, az állami kapcsok kötelékeit is a szétszakadástól védeni.

Illy politica nem kevés ügyességet kívánt s még több betudással és erkölcsi felelősséggel járt.

Végre a kormány szokatlan módokhoz nyulni tartá szükségesnek.

Teljes polgári és katonai hatalommal küldeték a horvátországi bán Erdélybe. Az alkotmány fölfüggesztetett. Megyei gyűlések csak engedelem mellett és egyszerre hirdettetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett.

Ez nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Wlassics, a bán, gyöngédséget sőt hajlamot mutatott az ellenzék iránt, s a ministeriumhoz intézett irataiban az érdekekkeli kibékülést és az országgyűlés mielőbbi összehívását sürgette.

De mielőtt czélt érhetett volna, helyzetéről visszavonult, és Esterházyi Ferdinand főherczeg által váltatték fel, ki rövid idő alatt a diétát kihirdette.

Wesselényi e fontos pillanatok előtt már Erdélyben volt, s több megye közgyűlésein támadta meg a kormányeljárását.

Szónoklatai a Pozsonyban tartott legjelesebb beszédeivel diadalmason versenyeztek. A tömeg Zilahról Székelyudvarhelyig és Enyedig, mindenütt hol megfordult, nagy elragadtatással hallgatta, kísérte szemeivel, részvétével, egész szellemével.

S mégis a napi tapsok és szokatlan lelkesedés daczára sem látszott szülőföldén teljesen otthonosnak.

Bámultatott, de tanácsai gyakran el nem fogadtattak.

Midőn beszélt, övé volt a gyűlés szelleme; midőn határozni kellett, mérsékletesebb árnyalatokhoz lebbent.

Mert az ellenzék hozzá szokott régi vezetőihez, egy Bethlen Jánoshoz, Kemény Déneshez, Szászhoz és Weérhez, kik évek óta küzdöttek, soha nem távozva helyeikről, osztozva a rózsát nem termő, a dicsőségben meddő, de szenvedésekben gazdag s nem egészen veszély nélküli pálya fáradaimaiban.

És meg kell vallani, hogy a férfiak, bár aránylag kisebb körben és csekélyebb eredményekért vívtak, mégis az innepelt szónok felett azon elsőséggel bírtak, melyet a részletek és terrenum teljesebb ismerete nyújt.

Aztán Erdély szelleme mind a pártok vezényletére, mind a pártfőnökök modorára nézve lényegesen különbözött a magyarországitól.

Erdélyben a terület csekélyisége miatt nem volt nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmait, az alkotmányos törekvések minden sugárát egy gyűlpontba vonni. Kolozsvárról igazgattatott — kevés kivétellel — az ellenzék. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és pártportyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapokon és szigorubb fegyelmen nyugvók, mint Magyarországon. Ide járult, hogy a királyhágón túl alig létezett megye, melyben a fiatalság erkölcsi terrorismust gyakorolhata a kedélyekre nagy száma, heve és rivalgásai által.

Ezekből eléggé kimagyarázható, hogy Wesselényi, ki többnyire távol volt, a már rég megalapított irányok körül nagy változást hamar nem idézhetett elő.

Erdély Széchenyit csodálta. A „Hitel“ szerzőjének modora, ki hogy célt érjen, több kapukon kopogtatott, és minden becsületes eszközöket megpróbált, egyezett is e kicsiny ország traditionalis politicájával és azon ravaszsággal, melly a nemzeti fejedelmek korában két nagy hatalmasság közt másfél századig lebegteté Erdélyt, a nélkül, hogy valamelyiknek karjába vetné.

Valamint a színészek, hol állandó temploma van Thaliának, egy szerep fölfogását több nemzedékeken át tudják hagyományként leszállítani, és Shakespeare hőseit a mint Garrick kiképezte, úgy adta vissza Kean az újabb korban; szintugy megtörténik, sőt még inkább, hogy a statusférfiak és a nagyobb politica kezelői egy traditionalis modor zsinórján, mint járszalagon, vezetik embernyomokon keresztül, vágyaikat, eszméiket és eljárásukat.

Nem mondom, miként Erdélyben így történt; mert a political szinpad kicsiny s néptelen levén, alkalmatlan volt egy rendszer következetes folytatására.

Bethlen Gábor ravaszsága az 1834-diki pártfőnököknél Hercules-buzogány leendett volna gyermekkezekben, mellyet fölemelni és forgathatni maga az elkényeztetett hiúság sem remélhette.

De annyi csakugyan bizonyos, hogy az ellenzék is, bár mennyire volt a szenvedélyek által elragadtatva, óvatosabb és tapogatóbb modort keresett vezéreinél, mint a magyarországi szabadelvűiek.

Bölcseségből, vagy a gyöngeség érzetéből, mi szintén bölcsesség, folyt-e ez? nem akarom vizsgálni.

Elég emlitenem, hogy a „szuronyszegezés“ nem volt az erdélyiek kedvelt tacticája.

Wesselényi pedig a heves megrohanásokat kedvelte.

Az ő napja tehát az országgyűlés kinyitása előtt nem derült föl.

Az előkészületek alatt Bethlen János szelidebb modora győzött, a nélkül azonban, hogy a miatt éles surlódás támadt volna.

A kolozsvári utasítások mentek a megyékre ki, s fogadtatának többnyire pontról pontra el.

Kilátás vala erélyes, de nem túlcsapongó határozatokra.
Wesselényit Udvarhelyszék választotta követté.

Ütött végtére a rég várt országgyűlés kezdetének órája.

A tagok megjelentek.

Az előleges tanácskozásokhoz hozzá kellett fogni. Annál is inkább, mert azon főhivatalnok, kit a kormány elnöknek tekintett, a törvények szigorú értelmében nem vala elnök; az pedig, kit ideiglenesen vagy kora miatt a rendek az elnöki székbe ültettek volna, a kormány által nem ismertetheték el.

Hogy illy kelepczéből a pártok kivergődhessenek, egyezkedésre volt szükség, mert a huszonhárom év óta várt országgyűlést, senki sem ohajtotta mindjárt a megnyitáskor szétoszlatni.

Természetes vala tehát összegyűlni és a kiegyenlítés módjáról gondolkodni.

De ez is lehetetlen volt párcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, melly egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a tagok számára nézve alig tették a magyarok negyed részét; a székelyek alig felét.

Kérdés vala tehát: minő gyűlésben történjék az elnöki ügy fölött az előleges vitatkozás.

Volt t. i. minden nemzetnek nemzeti gyűlése, s volt egy közös nemzeti gyűlés.

Az egyik az előleges tanácskozásban a curiatum votum eszméjét, a másik a számszerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyűlései — miután az országos ülésben a szavazás személyi és nem curiai volt — nevetségesek valának, s legfőlebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozmányokban örökké egyéb állapotás hozassék, mint a mi az országos ülésekben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát öszves nemzeti gyűlést akart.

A kormánypártnak sem látszott ez ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek.

A kitűzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormány-

részék udvarára siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, mellynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Néhány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lön.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

Az zárva volt.

A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormányszolgák részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokból és ajtókból egy arcz sem mutatkozott.

A mellékszemélyzet eltűnt.

Kihaltak látszék az udvar.

Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról, és azok feleletre vonása iránt.

A kormányszék udvara népgyűléssé vált, mellyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnok egy küldött által tudtul adta az összegyűlteknak, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, mellyet diplomaticus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében kinyittatni nem fog.

Illy czéltalan megaláztatás rossz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnok tettét rövid birálat alá vetette.

A hangulat ingerültté vált.

S miután a reformáltak teplotomában nemzeti gyűlés tartatott, kiki olly sejtelemmel távozék haza, hogy a mérséklett ellenzék sokat veszített a terrenumból, Wesselényi sokat nyert, és ha még a kormányszék által több botlás követtetik el, akkor csakugyan Wesselényi fog az országgyűlési nagy többség vezetője lenni.

Meg kell vallani, a kormánypárt semmit el nem mulasztott e sejtelem létesítésére.

Gyakorlatlanabb öszveget alig képzelhetni.

A talentum, a vagyon, az erély rendre elpártolt az erdélyi

igazgatástól, s egy pár összekopott 1811-diki tekintélyen kívül, olly emberek állottak a résre, kikről a világ az előtt igen keveset, vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak csak vezére volt kitünő; katonasága mit sem ért,

De az keveset használt, hogy a kormánypárt feje mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politicus tekintélyvel birt, s mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsültetést vivott ki.

Követői örökké compromittáltak őt.

Neki mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthivei ne vitatkozzanak, és őt szónoklatokkal ne ótalmazták.

Igy győzni alig volt lehetséges. S csupán a tiszteséges megveretésről lehetett szó.

De a bécsi ministerium kevéssé volt engedélyekre hajló; a kolozsvári kormányszék megszokván uralkodni, nem ohajtott olly kiegyenlítést, melly a hivatalban levő személyek nagy részének fölládozásába került volna; a parlamenti kormánypárt pedig semmi szerepet fölfogni s keresztülvinni nem vala hivatva.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlóját emelte, mert a mérséklett közép nem fejthet ott hatást ki, hol a jobb oldal gyöngé és nem érti a pártfegyver forgatását.

Az ügyes jobb oldal teremti az erős közepet; az erős közép pedig egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-diki országgyűlés sorsa.

A milly mértékben hiusultak meg az eleinte táplált remények, a milly mértékben látszott a ministerium az engedékenységre teréről visszavonulni, a milly mértékben járta le magát gondatlan nyilatkozatai által a jobb oldal: azon arányban apadt a mérséklettek befolyása. Szász nem hallgattaték szívesen ki, Bethlen elnémult, és a szabadelvű árnyalatok Wesselényi zászlója alatt kezdettek összeolvadni egy tömör hadtestté, melly előre tört, nem aggódván többé a visszavonulás ösvényeinek fedezéséről.

S havak folytak le olly tusában, mellyben a szónoklatok,

mint az árviz, elborították az egész láttért, a nélkül, hogy a siker reményének legkisebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb part emelkedett volna föl, melyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánságok horgonyt vetni tudtak volna.

A kormány nem engedett; az ellenzék nem hátrált.

Még az sem vala eszközölhető, hogy ezen országgyűlés szellemének nyomai a történetészet számára föntartassanak.

A vitatkozások kinyomatását „Napló“ czim alatt a rendek elhatározták, a kormány megtiltá; s midőn az országgyűlés illy önkény ellen szabadkozott, Wesselényi a Naplót mint magánvállalatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állitván, hogy jogilag nincs censura, s állitván — de ez már sophismának is különös volt — hogy ha a nyomdákrol volna is rendelet, a könyomda felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából 18 ív, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi műhelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óránként emelkedének.

Az elnöktől, Nopcsa Elek ő nagyméltóságától, ki mint irnok 1791-ben a naplóvitel miatt a teremből majdnem kiűzeték, most országos ülés hirdetését kérte Wesselényi Miklós, azon Wesselényinek fia, ki egy igénytelen irnok személyében a megátamadott nyilvánosságot hőszíleg védelmezé.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző színek alatt hátráltatva volt.

A keserűség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen, hogy ez eljárás megalázó vala.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magok az országgyűlés tagjai is nagy zavarba hozattak Wesselényi Miklós által; mert a sajtószabadság a könyomdának tetszésszerinti használata, mind olly kérdések valának, mellyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak s alig voltak többé különválaszthatók.

A mérséklett véleményűek jól látták, miként a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által decretálni. Ábrándnak tarták az osztrák birodalon egyik zugocskájában, a régi törvényekhez ragaszkodva megbuktatni a censurát, és úgy buktatni meg, hogy a korlátlanosság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Válaszolniok kellett, vagy Wesselényi pártolása által az országgyűlést bezáratni; vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzéket két pártra szakítani, s magukat a hőbb vérűek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesíthetőnek hisznek, teljesen népszerűtlenné, sőt gyanussá tenni.

Az utósóra határozták el magukat.

Szász konferenciákat tartott a módokról, melyek által illy visszavonulás daczára is a törvényhozótest tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén összegyűlt.

A meghasonlás kikerülhetlen vala.

A mérséklett ellenzék többségre számított, de a kormánypárttal — melytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a Napló kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párttanácskozáék külön, alig sejtve egymás taticáját.

Bábeli zavar volt a célok és eljárás iránt.

Az ingatagság és a végletek közti hullámmás e pillanataiban szokatlan mozgás támad az utcán.

A főherczeg palotája előtt, bár korán reggel van, hintók állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és le.

Néha katonacsoportok vonulnak a főtéren és a nagyobb utcákon el.

A nép beszéli, hogy egész töltés-ösztet osztaték ki a legénység közt.

A célát nem gyaníták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni fog a többiektől. Nyolcz óra körül az utcögletekre fölragasztva volt, hogy 10 órakor országos ülés fog tartatni.

Tömegben gyűlt a nép a kormányszék udvarára s elfoglalá a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratait.

A királyi hivatalosoknak és képviselőknak alig lehetett ülhelyeikhez érkezni.

Egy harsány „éljen“ Wesselényi jövetelét jelentette, ki az előlegesen tartott nemzeti gyűlés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is s látható zavarral arczán a gyűlést kinyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hírek terjedni egy Bécsből jött leirat felől.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyűlés megaláztatását rajzoló.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult nagy rokonszenv mellett is, figyelmet nem gerjesztett.

Minden elme a közelgő eseményekkel vala foglalatlos.

A kedélyizgalmak közt jelenteték a főherczeg érkezése.

Wesselényi félbe lön szakitva.

Katonaság állittatott föl az országgyűléshez közeleső utcákra.

A nép sora megnyílt.

A tanácskozó terem szárnyajtói föltárattak.

A főherczeg, kísértetve a kormányszék, a mellé rendelt hivatalnokok és katonai segédek által, megjelenik, s a trónra lépén, elolvastatja ő felsége leiratát, mellyben az országgyűlés szelleme szigoruan kárhoytatva van, az alkotmány felfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a főherczeg kezébe öszpontosittatik, és az országgyűlés felosztatottnak nyilvánittatván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

Igy végződik az 1834-diki diéta.

Wesselényi, kinek elfogatásáról volt szó, délután az utcákon végig ment, hogy a közönség láthassa, miként az események által nincs megzavarva, estve néhány barátaitól elbucsuzott, és lóra ülén Magyarhonba sietett, Pozsonyban mint felső házi tag a *salvus conductus* védelme alá szándékozván magát helyezni.

Rövid idő múlva két közkereset indították ellene; egyik a nyilvánosság, másik a szólásszabadság körüli visszaélésekért.

Az erdélyi királyi táblára t. i. a könyomdáért idéztetett pörbe, s mellékesen olly csomag botrány hozatott szőnyegre, melyről egy political keresetben nem kellett volna említést tenni.

A magyarországi királyi táblán pedig a szatmári közgyűlésen, az örökváltság fölött tartott beszéde miatt, mint lázító, notapörbe fogatott.

Vásárhelyre a magyarországi kereset következtében meg nem jelenhetvén, ott a királyi tábla által „in contumaciam“ elmarasztatott. De minthogy a főügyvéd ellene „példás testi büntetést kért“ senki sem tudta, hogy az ítélet értelme miként fog alkalmaztatni.

A magyarhoni curia börtönre ítélte és a budai várba zárták; de mielőtt büntetése kihirdettetett, a pesti árvíz alatt csodákat mivelt, s bátorsága, áldozati készsége s czerek megmentett élete a főváros „jó nemtőjévé“ magasították.

Soha hire nagyobb fényben nem tündöklött, mint midőn személye a börtönörnek átadaték.

A kormány érezvén, hogy három népszerű kérdés: a nyilvánosság, a szólásszabadság s az örökváltság, és egy népszerű tett: a szegényeknek s elhagyottaknak örvény és romok közöli megmentése, van Wesselényi nevéhez a közlekedés által kapcsolva, nem akarta ugyan a birói ítéletet compromittálni, de rövid börtönzés után értésül adatá, hogy fogsága idejét különben is terhes betegsége miatt Gréfenbergben töltheti.

Wesselényi hazájából eltávozott és csak az 1839. diki országgyűlésen kihirdetett általános amnestia után évek múlva tért Erdélybe vissza.

Szemei akkor már látásukat majdnem elvesztették, egészsége összerongáltatott.

Polgári halottnak hirdeté magát.

S valósággal, nem annyira szándékánál, mint az eszmék alakulásánál fogva, azzá vált.

Wesselényi élete a börtön, a hazátóli 'hosszas távollét és az arra gyorsan következett vakság által önként oszlik két, bár

nem egyenlő fontossága, de a történész- és lélekismerőre nézve egyaránt érdekes korszakra.

Az egyiknek végére érkeztünk; azonban mielőtt a másodikat néhány körvonalban rajzolnám, ideje, hogy Wesselényit mint szónokot és politicust jellemezzem.

Vannak egyének, kiket, ha egyszer láttunk, többé senkivel összetéveszteni nem tudunk, s kik a végzet által nem azért jeletének félreismerhetlenül ez ezerek és százezerek közül ki, hogy lelki tehetségeik meghasonlásban álljanak a külalakkal, s a mely benyomást okozott reánk az organismus rendkívülisége, azt a szellemerők és szívtulajdonok sajátosságai megczáfolják.

Wesselényi is ama kevesek sorába tartozék, kiknek külsejük mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.

A rajongók a politikai ábrándok játékszerei és az örökös lelkesedés martalékai, minthogy vagy isteníteni vagy ledönteni szokták bálványaikat; Wesselényit előbb a fellegeken felül emelék, utóbb a porba vonni igyekeztek; előbb a haza nemtőjének és lángésznek, a februári idők után pedig kétséges honbarátának s középszerű talentumnak hirdették.

Az illy, mindég ifju agyuakon kívül, kik soha sem az előtők álló lényt, hanem annak vagy eszményképét vagy torzalakját látják, alig maradhatott valaki hosszason kétségben Wesselényi iránt.

Ő szokatlanul felöltő, de nem rendkívül nagyszerű jelet volt.

Mint szónok és státusférfiu a történelemben díszes helyet vivott ki magának, a nélkül, hogy egy nagy eszmét képviselt, egy nagy törekvést személyesített volna.

Nyomdokait a tömeg követte; de szellemének nyoma nem maradt állandólag a nemzetben, nem hagyott kitörölhetlen jegyet a nemzedék gondolkodásán és tettirányán, nem véste be a néptudalom fenekéig magát, nem állított óriás változásokat elő sem az intézményekben, sem az erkölcsökben.

Élete nem új korszakot kezdett, mint a Széchenyié és Kos-

suthé; de hatalmasan folyt be egy párt alakítására, tömörítésére s kifejtésére.

A régi ellenzék doctrinája és parlamentaris modora Wesselényi nélkül is, hihetőleg ugyanazon alapvonásokkal birt volna; de ezen alapvonalok kevesebb határozottsággal és hatással nyilvánultak vala.

Ha Wesselényi nem fog a még rögzös ösvényen úttörő lenni, azon szellem, melly a kifáradhatlan, makacs és sokszor apróságokig terjedő ellenzés által, a felső hivatalnokok helyzetét előbb kényelmetlenné, utóbb a nemzet érdekeivel összeférhetlenné tette, nem idézte volna olly gyorsan elő a cancellárok bukását, s azon gyakori változásokat a bureaucratia magasabb személyzetében, mellyek a képviseleti rendszernek, a többség szellemébeni uralkodásnak, előjelei valának.

Nélküle a kiegyenlítés könnyebb, az alkudozás eszméje népszerűbb maradván, az állami formák ujraalakítása iránti vágy talán még hosszason szendergett volna, és kevesebb törekvés ébresztetik föl olly reformok iránt, mellyeket Wesselényi nem annyira akart, mint politicája által visszaidézhetlenekké tett.

De a hozzávetések, a történhetőségek tartománya végtére is olly széles, olly borongó, hogy benne ki lehet fáradni; de látni és okulni alig.

Hagyjuk el e régiót.

Térjünk oda, hol nem egy homályos csillám a találgatások lámpafénye; hanem a tények tiszta napsugára világít.

Mi volt Wesselényi mint, szónok? ezt vizsgáljuk.

Ő nem tartozott azon költői, regényes és szakadozott szellemek közé, kik, vagy — mint az Ossian. árnyalakjai — ködben jelennek meg és a mysticismus szürke palástját öltik világnézeteikre; vagy pedig a szócsillámokból és a szikrázó ötletekből olly fényes dicssugárt vonnak gondolataikra, olly ragyogókká teszük eszméiket, hogy a szem a világítás miatt elvakittatik, s a tárgyig, mellyet látni, az igazságig, melly által meggyőződteni kívánt, áthatni nem tud.

Wesselényi nem tartozott azon döbleri ügyességgel bíró szónokok közé, kik az antithesisekkel utánozhatlan gyorsaság-

gal játszanak, a párhuzamokat mesteri kézzel vonják, észrevétlenül tudnak a gondolat helyére egy képet vagy hasonlatosságot csempészni, és az állelkedés a csinált meghatottság fattyugyémántjait foglalják az arany szavak s emaillozott kifejezések boglárjába, hogy a valóságos érzések ékkövei gyanánt adhassák el.

Ő nem tartozott azon kétségkívül nagyszerű szónokok társágába sem, kik a tárgyakat egészen ki nem meritik s mégis föllépéseik által elhatározzák; kik röstelik az oratoria szabályai szerint beszédök részeit, a részek arányát, az indokok részletes elosztását, a hatás progressiv emelkedését kiszámítani; kik unják arra törekedni, hogy az ellenfél minden nézeteit ostrommal bevegék, minden ágyuit leszegezzék, minden álláspontjait elfoglalják és az elveknek, melyeket képviselnek, széles hadtestét, a centrumot, a jobb és balszárnnyat folytonos tűz között tartásák. Hanem a helyett a státusférfiu sas-szemével, a hadvezér hideg számításával és a lángész inspirációjával rögtön észreveszik a másik párt leggyöngébb positióját, s a megtámadásnak egyetlen alkalmas pillanatát. Ekkor bámulatos gyorsasággal vonják össze egy nagy eszmébe, és egy nagy megtámadásra szellemerejük súlyát. Megrohanják, szétszorják, tönkre teszik, megsemmisítik az ellenséget a kijelölt oldalon. S az kénytelen hadi tervéről lemondani, a győzedelmet, a dicsőséget és az egész helyzet előnyeit odahagyni. Szerencsés, ha háborithatlanul visszavonulhat, s ha nem kénytelen, hogy ellene ne használtassanak, beszegezni épen azon ágyutelepeket, melyekhez legtöbb bizodalma volt.

Illy diadalt — melyre a parlamentek évkönyveiben elég példa van — Wesselényi soha sem nyert és bonczolgató, részletekbe mertülő, sujtásos, sőt nehézkes dialecticájával lehetetlen volt nyernie.

Egyáltalában a mi paszomántos szavakban gyönyörködő s hangnyomatokra sokat adó magyar szónokaink, az egyszerű, a méltóságteljes, és concentrált eszmeirány iránt semmi érzékkel nem bírnak. S mi hallottuk az álomkorságból fölrázó trombitarivalgást; hallottuk, midőn a szenvedélyek erőt vettek, a mér-

sékletre intő esengést; hallottuk a jövődre vonatkozó profétai szavakat, hallottuk a honszerelem, a remény, a fájdalom, a kétségbeesés dythirambjait és elegiáit; hallottuk mindezt a szószékről és irodalom lapjairól: de miért ne vallanók be? mi az egyszerűsége által meglepő, a tiszta igazság kristály-világa miatt ellenállhatatlan szónoklatnak, egy, de csak egy mintáját sem tudjuk fölhozni.

A sérelmi tér gyönyörű védhelyzetei, a szenvedőleges ellenállás szivrendítő magasztossága, a csendes reformok nagy látköre, a forradalom Eol-barlangja, mely a szenvedélyek tengerét fölkorbácsolta, s a hullámok, a part romjai és a dűledékek közt bőszt látványait a fölfokozott elemi erőknek tüntette föl: mindezek együtt, s 25 év tapasztalásokban és szenvedésekben dús eseményei, nálunk híres declamatorokat állítottak elő, és állítottak elő alapos vitatkozókat; azonban, olly nagy hatásu szónokaink még nem voltak, kik a felségest az egyszeriben keresték volna, s kevés eszközökkel nagy eredményeket tudandottak előállítani.

Wesselényi első rangu tekintélyeink közt fénylik. Országgyűlési beszédei hírét Magyarország határain túl terjesztették; de még Kossuthnál is kevésbé volt alkalmas rövid, szabatos, comprimált és művészileg egyszerű eszmék által hatni.

Ha a távolságot, mely Wesselényi oratoriáját a szónoklat fenemlített nemétől elválasztja, megmérjük, még tán csekélyebbnek fogjuk találni, mint azon távolságot, mely őt a szószék beszélgető, társalgó, elméncz, epigrammai élű, kedélyes és phantasticus kegyenczeitől messzeveti. Olly szerencsés talentumokat értek itt, kiknek lelkök, mint a prizma, minden színt nagy változatossággal ragyogtat; kik a pathos magas saruit, a színadi feszes jel-mezet (costume-t), a hangzatos kifejezések és szó-arabeskek czirádáit magoktól eloldván, a köztetszést az által aratják, mert a hallgatók meggyőződését nem ostrommal bevenni, hanem észrevétlenül leigézni, megnyerni, a tárgyhoz csatolni, kitisztítani, fölvilágosítani, meleggé, állhatatossá és egyszersmind engedelmessé tenni, a legtermészetesebb eszközökkel tudják.

Az illy szónoklat nincs olly gondosan kidolgozva, mint az Isocrates tíz évig gyalult beszéde, vagy mint a chinai olajfestvény, mellyen közlől nézve semmi sem tűnik föl, egy durva vonás és hanyagul tartott részecske; de aztán minden világításban, s bármi távolságról a lángész jegyei szintolly fölfedezhetlenek.

Az illy szónoklatokból az iskolagyerekek számára nem lehet az anthológiába mutatóványokat közleni, mellyek próbatételek: kor a tanítványok szép előmenetelével együtt, megbámultassák a közönséget. Mert csak a pathosnak van szabadalma arra, hogy a Harlequinoktól kezdve az Orbiliusokig, a bohócztól a pedantig, mindenki által utolérhetlennek, nagynak, felségesnek tartassék. A társalgó szónoklat, minthogy szinpadi készüléket nem használ és ugyszólván semmibe sem kerül, könnyűnek tetszik. S a tömeg midőn hatása alatt áll, akkor sem tudja e hatás okát képzetni. És ki magyarázhatná meg neki, hogy azon élénk, kecses, folyékony, elmés, szúrós, bugyborékolás nélkül ömlengő, világos és gyors szónoklat — mint a havasi patak, melly zöld medrét fölveti, csak azért nem látszik mélynek, mert kristály-tiszta és tükrét semmi iszap nem zavarhatja. — Thiers beszéde soha sem fog a közönség véleménye szerint annyi mélységgel birni, mint a Lamartine uré, és Széchenyi, midőn szónoklataiban a társalgási modort megközelítette, akkor tartatott a karzat által legtrivialisabbnak.

Wesselényi soha sem szállhatott le, még a nők boudoirjaiban is a valóságos conversatioig, annál kevésbbé az országterem méltóságos falai közt. Ezt dörgő, leppedő organja s azon szokása, mellynél fogva egyes szavakra különös hangsúlyt vetett, lehetlenné tették.

Sőt testalkotása maga, és arcának kinyomata is első tekintetre kimutaták szónoklatának határait; megmutaták a tért, mellyben dicsőséggel mozoghat, s mellyen túl számára nem nőhet babér.

Wesselényi nem rendkívül magas; de mégis herculesi alak volt.

Apja a középidő lovagai közé illett volna leginkább be; ő pedig a régi görögvilágba; midőn Theseus a sziklát fölemelte.

hogy alóla kivegye az ősi kardot, megküzdendő a hydrával, midőn Augias aklát kellett egy éj alatt kitisztítani; midőn a kalandoknak kevésbé volt regényes, mint erőfeszítő természete.

Az „erőfeszítés“ vala Wesselényi jelleme az anyagi és szellemi munkásságban.

Testalkata megmutatá, hogy nála ez nem ostentatio, hanem létegi szükség, vérmérséki igény volt.

Képzelnék olvasóim egy magas termetet olly széles vállakkal és olly emelkedett erős és kidülő mellel, hogy e miatt a test maga csak közép nagyságúnak látszik és hossza az átmérő miatt aránytalanul sokat veszít. Képzelnék a legtömörebb, rövid és izmoktól dagadó nyakat, melly a csend és szenvedélyek perczében egyaránt hátraszegezve van, mintha a világot szüntelenül fenyegetni, megrohanni, ledönteni készülne. E három kitünő rész t. i. a szirterős váll, mell és a visszaszegzett bika-nyak teszik Wesselényi torzóján a jellemzőt. Izmos karjai a nagy és nem aristocraticus kezekkel, továbbá az örökös lovaglás miatt befelé görbedt, ugynevezett karika lábai, kiegészítik a torzó kinyomatást, a nélkül, hogy emelnék. Alig lehet meglepőbb és jelentékenyebb arcz a Wesselényiénél; de ott is minden vonal, minden izom, minden szín- és érzésáram, a parancsoló a követelő, a küzdeni vágyó lélek bélyegét hordja magán, s az arczkifejezés öszvegen a dacz látszik uralkodó hajlamnak.

Csak az antik szobrokon, csak a görög művészet félisteni maradványain találhatni gyakran olly homlokokra, mellyek azonkívül hogy szélesek és jól boltozottak, igen kitűnnek annál fogva, mert a homlok első része föl van emelkedve és a szemüregeket mélyen veti be.

Illy érdekes s a régi világban különösen szépnek tartott sajátsággal bírt a Wesselényi homloka, mellyen az alsó párkány a vakszemektől kezdve a szemöldöknek összetalálkozásáig olly magas volt, hogy hozzá hasonlót még soha sem láttam.

A figyelő tehetségnek organjai vannak-e azon helyeken, mint a kaponyatan hősei állítják? Ez nem tartozik reám.

De annyi bizonyos, hogy Wesselényi Miklós a vad népek kimerithetlen ügyességével tudott figyelni, és tüzes, barna,

jelentékeny szemei, a tigris-szemek erélyével mélyedtek a tárgyakra, melyeket gyűlölt, keresett vagy megtalált.

Orra erős tövű és szokatlanul tág nyílású volt. Midőn indulatba jött, orrlukái kifeszültek, mozgottak, s mint a nemes vértű lovaké, mélyen, gyorsan és teliesen lélekzettek.

Álla csak kevéssel volt keskenyebb, mint a Széchenyié, s erős akaratot árult el, valamint lángoló szeme, lihegő orra és nagy redőkbe vont homloka erős szenvedélyeket.

Arcszíne verhenyeg, haja és szakála sötét gesztenye, pördült bajusza sárga volt.

Bizonyos keresettség látszott öltözetén a színekben, melyek nem mindig valának egyszerűek és öszhangzók. Haját égette és gondosan göndörgeté. Később, midőn öszülni kezdett, egyenként tépette a feje hajszálakat ki, s komornyikjára nem kevés rendreutasítást vontak azon apró hiuságok, melyek Wesselényi-nél az emberi kor minden szakában nagy számmal mutatkoztak.

Az orosz-lán-hangon kívül alig van dörgőbb és mélyebb, mint az övé volt, de aránylag igen kevés fokig változott, s inkább sivar és velőig ható erővel, mint kellemmel bírt. Beszéde gyakran oly lepeggő vala, hogy az egyes szótagok külön hullámokban gyűrűztek föl, s a szenvedélyek leghevesebb kitörései közt is nem vált annyira gyorsá, hogy nagy és hosszú intonatiók ne jussanak azon kedvelt vagy erélyes szavak számára, melyek által hatni vagy rémiteni akart.

Wesselényi külsejét lerajzolván, szellemének léteget is ismerik olvasóim.

Szónoklatában a méltóság, a nehézkesség és az üres pipere voltak vegyítve. Sokszor ugyanazon beszédnek egy része granit-darab, melyet a Titánok hajgálhatnának egymásra; míg a többi rész a közönséges eszmék hosszadalmas kiszélesítésből, és fejtegetésekből, melyek csekély érdekekkel bírnak, vagy orientalis szódagályból és melegség nélküli pathosból áll. Vannak ragyogó kivételek, melyek e megjegyzésemet czáfolják; de véleményem szerint, Wesselényi soha oly beszédet nem mondott, hol a fényes tulajdonok közül legalább a nehézkesség ki ne kacsintson; mint viszont nem szállott soha annyira

alá, hogy szónoklatában a méltóság hiányozzék. Sőt épen e méltóság, e törökileg komoly előadás tette rá nézve lehetlenné a kecses és elevenebb formák használatát.

Vannak sokan, kik őt O' Connellel, a híres izgatóval hasonlítják össze.

Némelly tekintetben igazuk van.

Wesselényinek nem kevesebbé parancsoló külsője, s még óriásibb és a tömeget inkább átrezgető hangja volt, mint Erin elfeledhetetlen népemberének.

Mindkettő hivatva látszik élén állani, egy inkább miveletlen és rajongó, mint polgárisodott és elégült sokaságnak.

Az irlandi izgató a kunyhók százezereit kapta kezei közé; a magyar tribun a dísztermekben és a táblabíráknál akart izgatni, vagy fölváltva, jogtani leczkéket tartani.

Helyzetök különböző volt s a Wesselényié a rosszabb.

Ezen kívül még nagy előnyei voltak O' Connellnek.

Ő a jesuitáktól nyert növelést. Az elnyomott vallásnak volt hű gyermeke. A megalázott, a szegény, a jogokból kizárt egyháztól kért rögzös ösvényére áldást és szellemi gyámot. A ki benne a political zavargót nem követte volna, áhítatosan kísért a hit fegyvernökét és előharczosát. Milliók szeme csüggett rajta, mint olyanon, ki, ha a repealt nem is létesíthetné, legalább a kitagadott, az örökségétől megfosztott testvér lányt, a római keresztyén hitvallást, rangban és jövedelemben a büszke anglicana mellé emelheti. És O' Connell mély vallásos érzéssel birt. Szíve a milliók szívével együtt dobogott, midőn az egyház szent boltívei felé emelkedett a töményfüst, az áldozópap fölmutatá a megváltás könyvét, és a térdelő s buzgón imádkozó nép fölött kiterjeszté kezeit. Egy elnyomott valláshoz tartozni nagy előny a nagy ambitio számára, s kétszeresen az, ha maga is a becsszomjas a milliókkal együtt, élő-hittel keblében, küzd és szenved. Illyenkor a siker könnyű. Mert az izgatók soha sem válhatnak csupán talentumaik által nevezetessé. Nekik vagy egy vallásos mély meggyőződésre, vagy egy nagy political eszmére van szükségök, ha a tömeg vérével és nyugalmaival akarnak rendelkezni.

O' Connel egyik talizmánnak t. i. a vallásos meggyőződésnek, birtokában vala. A másik talizmánt, a másik varázspálczát, melly, miként a Mesmer vesszője a föld üregébe rejtett aranyhoz vezet, a megkérgesedett szivekben is kimutatja a rokonszenv eldugott kincseit, nem birta nyíln egészen; mert a repeal nagy politikai eszme nem volt: de meg kell valani, hogy csakugyan közel járt egy nagy eszméhez vagy legalább nagy elszánások és nagy egyéni veszélyek nélkül alig vala kivihető.

Mit mutathat föl illy emeltyűkkel szemben a Wesselényi pályája? azon Wesselényié, ki a viszonyoknál fogva, igen hasznos, de többnyire alárendelt kérdések fölött harczolt; azon Wesselényié, ki meleg honbarát, de hideg rationalista volt, s bonczolgotó és magában bizakodó elméje miatt, semmi hajlamot magában nem is fejthetett volna ki akárminő mysticismus iránt? hogyan emelkedjék föl O' Connellig a magas pedestallok embeireig, hogyan közelítsen hozzá Wesselényi, ő, ki a földön állott, és semmi prestigium által nem tartaték.

A miket mondek, többnyire a helyzet különbségei. De a felől: hogy a talentumos és jellemmel bíró férfiak közül, kik legyenek nagyok? mindig a helyzet határoz. A nagyság a sorsé; csak a tehetség az emberé.

Ha Wesselényi beszédeit — elvonatkozva minden egyébtől — tesszük párhuzamba az O' Connellével: akkor is föltűnő hasonlatosságok mellett, olly különbségekre találunk, mellyek az irlandi népvezérnek kedveznek.

Mindkettő össze tudta kötni a parancsoló külsővel a méltóságos és magas előadást. Mindkettőnek gondolatai tömörek, teljes súlyuak és nemesek valának; de néha nehézkesek is.

Mindkettőnek beszéde a rögtönzött és készült közt közepon állott: a vázlat t. i. meg volt, egyes részek kidolgozva valának, de az egész sikere a pillanat hatásaira bízaték. S ha a nagyobb benyomásokat tekintjük, ugy Wesselényinél és O' Connelnél egyaránt a hevenyészett részt aratta a kiáltóbb gondolatokat; ámbár mindkettőnek szokása volt gondolatával a már egyszer megtört uton maradni, és az eszméket azon köntösben

mutatni be a közönségnek, a melyben először jelentek meg. Kivált O' Connell oly gyakran ismételte magát, hogy a ki a népgyűléseket szorgalmatosan járta, egész lánczolatait az okoskodásoknak majdnem szóról szóra előre elmondhatta volna. Wesselényi valamivel takarékosabb volt az ismételt kicséplésekben.

Az írlandi pártvezér sokáig levén ügyész, a parquettek modorát a parlamenti szónoklattal összevegyítette. Némelly kérdés fölött törvényhozó és procator, az általános felfogás és a kisszerti hátulso kapuk embere, az igazság szónoka és a betűk elfacsarója volt. Orált és allegált. A mi sérelmi terünk is mellőzhetlenné tette a szerepek ezen apró összezavarását, s Wesselényiben annál inkább meg vala e hiba; mert ő ismereteinél fogva inkább volt törvénytudó mint jogphilosoph; hajlamainál fogva pedig inkább volt bonczolgotó, mint általánosító, és inkább volt sophista, a hétköznapi igazságok igénytelen védje.

O' Connell fölségesen viselte magát, midőn beszéde megszakították, midőn közbekiábáltak; midőn egy jó ötlettel vagy gyűlöletes váddal akarták szónoklatának utját föltartóztatni; midőn a népben oly hangulatot gyanita, mely a vitorlák gyors felcserélését tette szükségessé. Illyenkor rövid megjegyzései bámulatosok, visszatorlásai leverők, gúnya égető, haragja oroszláni és a mutatkozó szellem gyors áttekintéséből vont új tervei mesterművek valának. Mint a villámlás alatt megszakított zápor, egy dörgésre nagyobb erővel zuhan alá; úgy boriott el mindent és sodort magával O' Connell szónoklata, ha a feltartóztatás által fölviillanyoztaték és újra kitört.

Wesselényi közéletében is azok valának a legmagasztosabb szónoki perczek, mikor a tömeg nem akart szellemi felsőségeknek hódolni, mikor a merészebb ellennézettiek beszéde közé csapkodtak, a zaj örvényleni kezdett, és a tekintély megszűnt. Illyenkor ő kevesebb gyors fordulatokat használt mint O' Connell; de sujtani, összetörni, egy arcz-kifejezés, egy félisteni nyugalom, egy merész ötlet által mindent leverni és a földre hullott testeken szilaj szónoklatának nehézlovasságával végig tipegni: ehhez senki nálánál jobban nem értett.

O' Connell szónoklatának sajátosságaihoz tartozott, hogy a szí-

lárd, a férfias, az izmos és komoly gondolatok közé, néha angol humort vegyített; de leginkább nyers, ép, egészségtől pezsgő, goromba, s a boxirozók szájából kivett szavakba takart ötletei, megjegyzései és anecdotái tették az ő beszéd-modorát bizarrá, népiessé és vonzóvá. Wesselényi patheticus előadásában szintén mint mellék-elem megjelent néha a durva, a nyers és népies. Ő is rajzolt vastag színekkel. Használt velős, magvas, de salonokba való kifejezéseket. Mesélt el furcsa történeteket, sajátos visszaadásával a magyar népszellemnek. De e mezőn csakugyan az irlandi volt mind az eredetiség érdeme, mind a tökély magasabb foka. Volt még egy tér, a költészet legmagasabb legében, hová soha sem szárnyalt Wesselényi; míg Dániel király, a népszónokok fejedelme otthon volt. Ha t. i. O'Connell kifáradott Peel Robert és az orangisták ostromában, ha eléggé volt goromba és eléggé volt magasztos, ha a hallgatók föllelkesedtek de kimerülhettek is; ekkor egy gyors fordulattal odahagyta „a toryt“ „az idegent“ „a zsarnok száz fajt“ odahagyta a minis-teriumot igazságtalan szabályaival, aristocraticus törvényeivel és pápista-gyűlölő politicájával együtt. Megszüntette az ostromot. Mindent felejtett, barátot és ellenséget, jó ügyet és rossz eljárást egyaránt. Csak a lant és a kékszemű hölgyek hazája, csak a „zöld Erin“ a „smaragd sziget“ tűnt fel lelkében, ködeivel a bánatnak és tündérvárászával a természet-szépségnek. Ekkor szellemivé, meghatóvá, kedélyesen mélylyé, szellő-lágygyá, fuvola-édessé, és hárfadallamként andalítóvá lön. A száz-ezerek — mert a képzelődés hatalma nagy — látták a változatos vidék keceit, a tölgyerdők sötétzöldjét, a dombok kies borulatait, az izgató öslakát, a széles parkot, a part festvényies kőszikláit, hallák a tengerzugást, a habcsapkodást, a halászdalt, az epedő melodiákat — melyek a leigázott népek sajátjai és a homályos fájdalmat ivadékról ivadékra szállítják át, hogy a kedély ködös lege alatt a nagy elszánások kicsirázzanak — hallák a százezerek, hallák és láták képzelődéseikben, míg O'Connell szavait lelkökbe szívták be, Irland minden bűbájit, s midőn az izgató elbádjadva, meghatva, kifáradva fölsohajtott: szép vagy oh Erin;... de szerencsétlen!; ekkor

minden szem könnyeket hullatott, mint a babyloni vizek mellett a vándor izraelnép midőn a szent Sionra gondolt, s nem vala csoda, ha azok, kik annyit szenvedtek, a nagy izgatóban Irland megváltóját hitték elérkezettnek.

A diadal ezen nemét Wesselényi nem tudta kivívni.

Itt egyedül és utolérhetlenül állott O' Connell, ki mindent összevéve korának legnagyobb szónoka volt; míg Wesselényi, noha sokban hasonlított hozzá, sőt versenyzett vele, csak Magyarország oratorai közt áll az elsők sorában.

Távozzunk a virágos mezőkről a termékenyekre, s vizsgáljuk Wesselényit, mint státusférfit.

Igyekszem rövidbe vonni az ő rendszerét s eljárását.

Eszméinek körét, a mint olvasóim itt fogják látni, ő nem egyszerre birta, hanem lassanként és vaskövetkezetességgel fejlesztette ki, de úgy, hogy a körvonalok mindig éltek, lerajzolva voltak agyában, s bizonyosan nem jött olly vád alá, miszerint doctrináit, mint a köntöst, gyorsan viselte el és cserélte ki. Az igaz, hogy midőn ő tényező volt, az idő keze és a viszonyok villámai nem rongálták percek alatt szét, mit századok építettek; nem sodortatott a rohanó eszmék árja által el lábuk alól minden terrenum, hátunk megöl minden támasz, fejünk felett minden remény. Könnyen lehetett következetes az, ki állandót talált alatta, mögötte és körüle, s ki a kemény földre lépven, szilárdul küzdhetett. De a Tarpaea és Capitolium közt egy vékony pallón sétálni; a földingás söppedékei közt sinóregyenesen járni: ha a láva égeti az ember talpát, azt föl nem kapni; ha a mult összedült, a jövő fel nem épült, az ut és a cél nem tudatik, tétovázás nélkül keresni fel a déli, esteli és éjjeli állomásokat: szóval, forradalomban, s a mindent kergető s összszeforgató idők fergetege közt, poutosan ütni, mint az óra, következetesnek lenni a tettben és irányban, a részletekben és öszvegben, ez félisteni szerencse, s annál több bölcseség volna.

Wesselényi két országnak levén törvényhozója, ha politikájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarhonban követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben őt félreértjük vagy csak félig fogjuk föl.

Vezessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekítettebb rajzot nyújthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő a diétai jegyzőkönyvet s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Terézia korától kezdve egészen azon évekig, melyekben pártvezér volt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől buvárlott munkákban tüstént fölülött, azon elvitathatlan tény volt, hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-dik században nem hozott oly törvényt, mely ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából, ha pedig a polgári magánjogot s különösen a pörfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonosan mindinkább a politikai hatalom szabadkénye alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? illy kérdéseket sokszor kellett maga elébe megoldás végett föltenni oly egyénnek, ki mint Wesselényi főként taglaló, bonczoló, szétszedő észszel birt.

A kor volt-e gyáva és bárgyu? vagy talán az 1791-diki diéta magasztalt talentumainál már archaismussá vált a haza neve, s az újabb ivadék keblében rég kialudt a polgári hűség tüzhelye?

Wesselényi az általános elhidegedés mellett is, még az 1811-dik év utáni idők tekintélyeiről sem tehetett fel ekkora sülyedést.

Miért nincs tehát áldás semmi törekvésen, mely a törvényhozásba vág?

Talán a megizmosodott burocratiának tagjai Mephistók, kiknek eszök egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertőztetésén és a szolgaság rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak daczára, komolyan nem hitte; mert a Bánffy György kormánya becsültetéek és a későbbi időkben is a hivatalnokok magányjelleme ellen több méltó panasz nem foroghatott fen, mint más országokban.

Egyebütt kellett tehát a baj kútfejének lenni.

Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden új tör-

vény apasztja a közszabadságot és az alkotmányos lét tökéjét, e kisded ország helyzetében kereste.

Ő t. i. így okoskodott.

Erdély alkotmánya a) a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyugszik szintén b) négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá c) a különböző rendek jogos igényeinek súlyegyenén.

Összesen tehát tíz tömbje (gruppja) van a különváló érdekeknek.

E tömbek közül hét (t. i. a négy vallás és a három nemzet) számszerinti egyenlőséget kíván, — s a törvények szavai szerint méltán — még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti — s viszont méltán — a numericus mellőztetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét grupp tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra, s kölcsönös gyengítésre, az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye alatt felszólítva?

Kétségkívül.

A más három grupp, t. i. a politicalai osztályok, szintén összeütköznek fontos érdekekben; ámbár ezek befolyása nem levén számegyenlőséghez szabva, több analogiát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon olly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel aláütyesztő érdeköszegek nem kerekítettének ki az alapszerződések, és a historiai jog útján, mint Erdélyben, azon kisded tartományocskában, melly a legnagyobb összehangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul tenni, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő cathegóriájából egy csoportot ignorál és a befolyásból teljesen kizár.

Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolja az oláh népet, mellyről kimondatik, hogy csak eltüretni fog „usque ad beneplacitum principis et regnicolarum“ ámbár az oláhság a legtöbb számmal bir; a) a törvényesen bevett vallások közé nem sorolja a görög egyház tagjait, ámbár ezen hitűek száma szintén a legtöbb; c) a polgári osztályok közül — szintugy mint

Magyarország — a misera plebs-et, mely ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Illy fontszámra megmért és egyensúlyozott érdekek egyfelől, illy mérlegre sem vont és mellőzött érdekek másfelől, egy okos embernél sem költhették föl azon meggyőződést, hogy Erdély alkotmánya kösziklára van építve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogatathatik.

Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolató talentum, szilárdnak azon állást, melyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az érdeketeknek kell folytonos iparral, naponként át meg át lyuggatni.

Az átyuggatás, az írott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek egymást nagy ügyességgel gyöngítették, az „Alvincziana resolútiótól” kezdve, mely a Leopoldi kötlevélt magyarázza, a Bethlenianum systemán keresztül, mely az adót rendezi, a mádéfalvi véres demonstratióig, mely a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átyuggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versengések, Keresztesi cancellárságától b. Miske nyugalmaszásáig, a XVIII-dik század elejétől Wesselényi Miklós föllépéseig, már annyira bevégezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét olly rozsnak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyűlési tagoknak nem hozni absolutisticus irányu törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett, a kormány férfiainak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létezik.

A fönnebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutisticus irány, ha az institútioknak már említett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként constatirozta Wesselényi a királyhágóntúli helyzeteket.

Szerinte Erdély közjoga semmi étellel, önállósággal és alakító erővel többé nem birt.

Erdélyen — az ő véleménye szerint — Erdély által törvényhozásileg segíteni nem lehetett.

Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott, az ő mathematicus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott problema minden corollariumait, s egy egész political eljárást állított fel, mellyhez az erdélyi viszonyok mérlegelésekor szoros következetességgel ragaszkodott.

Az erdélyi dolgokra nézve ő magával soha ellenmondásba nem jött.

Elvei valának a papiron levő, de az életből eltűnt és törvénytelenül kitaszított jogokat makacsul visszakövetelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationalis anyag fejthet a gyöngé Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedelkenységről lehet szó, könnyebb egy régi és tiszta követelést megnyerni, mint egy új kívánságot, mellynek megtagadása semmi lelkiismereti váddal nem jár.

Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra nézve, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a csábszavak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárgygyá teszi, okvetlenül elfogja temetni.

Az új kérdésekben is — Wesselényiszerint — rettegni kell a törvényhozataaltól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilisatio követelése s más illy szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegénél fogva, csak beteg terményeket állithat elő, s új törvényei olyak leendenek, mint a mesében a tündérnőnek aranyalmái, mellybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kívül a civilizatio és a korigény fényes máza, ben a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, t. i. a köznép sorsának javítására vonatkozó ügyeket, az urbértől az örökváltságig. Illy tárgyakban kész volt a törvényalkotásra; mert

hitte, hogy a kormány e mezőn reactionarius irányt nem pártolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédelmező szerepét mondá magáénak.

Vége Wesselényi elve volt ostromolni a burocratiát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanusnak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartanak; nem örvideni, ha a választások miatt ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az illy kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek közkezelése majd semmit, miután Erdély mechanismusa olly rossz, az erdélyi kormánytagok szerepe olly függő és alárendelt, a közigazgatás kerekai pedig ugy forgattatnak, hogy az egyén okvetlenül elviseltetik, s a leghűbb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a legrosszabb.

Sivar nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza, s meg kell vallani, hogy tekintélyeink közül kevés van, ki hasonló vaskövetkezetességgel haladott volna pályáján, mint Erdélyben ő.

Sem a feje fölött tornyosodó vihar, sem barátainak kérései, sem az ellenzék meghasonlása, sem a kialkuvási mulékony percek nem csábíthatták következetlenségre.

Miért?

Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély mechanismusa, ha forgattatik, rosznál egyebet örölhessen.

Miként kívánt tehát segíteni a végpusztuláson?

Egy mentőszert látott, t. i. a magyarhonnali egyesülést.

E czél eléréseért ő szívesen lett volna igazságtalan, jogtapolódó és alkotmánysejtő.

A magasabb következményért, itt az alkotmányos polgár és a hazafi nevéből sem csinált semmit.

Adatokat facsart el, törvényes eszméket dúlt szét, sőt a magyar korona területének sérthetlenségét sem ótalmazta.

Midőn a szászok az unio ellen zajongtak, javaslá, hogy a szász territorium szakasztassék el a magyar koronától, változzék osztrák örökös tartománynyá.

Midőn a pozsonyi országgyűlésnek figyelme Erdélyre vonult, legott előlépett Wesselényi, s látván, hogy az unio akkor nem létesíthető, elhítté a képviselő urakkal, kik épen semmit sem tudtak az erdélyi dolgokról, hogy a pozsonyi diétának egy avitási pört kell political uton Erdély ellen megnyerni, s kötelessége négy igazságtalanul birt megvét (Krasznát, Középszolnokot, Zarándot és Kővárvidékét) visszaszerezni. Az adatok, melyeket Wesselényi a partium ügyében egybegyűjtött, egyoldalúak, hiányosak, csonkák valának; a következtetések, melyeket a poros okiratokból vont, a diplomatiái éveket és az igazságérzetet megtámadták: maga is belátta okoskodásainak roppant hézagait s hogy segítsen magán, hogy logicaibba tegye követeléseit, kész volt a leopoldi kötlevel törvényességét is tagadni, s e tény által egy tollvonással megsemmisíteni Erdély alapjogait, és megsemmisíteni saját political pályájának babérjait, melyeket épen a Leopolddali kötlevel megsértett pontjainak védelmében nyert. De mindezen tekintetek őt föl nem tartóztatták; mert látta, hogy a partium visszacsatlása mellé többséget szerezhet, s mert hívé, hogy Revičzky gróf a visszacsatlási törvényczikk megerősítésének kieszközlése által keresend népszerűséget.

Nem szándékom a botrányokat festeni, melyek a visszacsatlási törvény végrehajtása körül fölmerültek.

A pozsonyi országgyűlés rendelkezett olly kérdésben, melly iránt, az erdélyi országgyűlés nézete szerint, nem volt joga semmit egyoldalulag tenni.

A magyarországi kormány a hozott törvényt teljességbe akarta venni.

Az erdélyi kormány ellentállott.

Mindkettőnek eljárása a birodalmi központban helyeselték, s utasítások vagy elnézés által gyámolittatott.

S valóban a XXI-dik törvényczikk miatt előidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása sem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

E zavart leginkább Wesselényinek tulajdonithatni; mert ő vonta a pozsonyi országgyűlést az egyoldalú határozatok meghozatalába.

Hibáztatni lehet őt, ha tetszik.

De kétségtelen, hogy szigoruan következetes volt mind az unio, mind az azzal kapcsolatban levő partium kérdés körül.

Mert ha Erdély közjogát productiv erőnélkülinek, önállósá-
gát veszélyesnek hitte; természetes vala, az uniot minden áron
akarni.

Ha továbbá, akár az unio eszméjével a szászokat kibékül-
tetni, akár a szászok ellenére az uniot kivívni, nem tartá lehet-
ségesnek: viszont megfogható volt, hogy, inkább a szász föl-
det akarja a magyar korona territoriumától elszakítani, mint
Erdély jövődjét a Magyarországtól különvált helyzet miatt
megsemmisítve látni.

Ha végre, a birodalmi kormányt számításból, az erdélyi
országgyűlést az önállóságróli fonák nézetekből, az uniora komo-
lyan hajlandóknak nem képzelte; míg ellenben alkalom nyílt,
legalább Erdély egyrészének Magyarországba olvasztására: ekkor
ismét nem volt csoda, hogy megragadta a kínálkozó alkalmat;
mert noha az egész tartományt nem, legalább annak egy töre-
dékét így ki lehetett szabadítani; s mert remélhető vala, hogy
a veszteség miatt okozott elgyöngülés, a többi részt az önálló-
ságróli álmokból kijózanítandja.

Midőn az unio és a partium fölötti kérdés legszenvedélye-
sebb időközei lefolytak; midőn a szebeni és kolozsvári ország-
gyűlések valóságos rokonszenvet kezdettek mutatni a Magyar-
honnali szorosabb viszony megkezdésére, s némelly főpontokban
remélhetőnek látszott az egyesülés: Wesselényi, a gréfenbergi
beteg, már ekkor nem vehetett a pártvitatásokban részt; de épen
ezen távolállás miatt nyert a messze- és előrelátásban.

Ő a gyógyintézetben több főrangú szlávokkal és havasalföldi
bojárokkal jött szorosabb ismeretségbe; mert hozzá és körüle,
mint a szabadeszmék kikiáltott hőséhez és mátyrjához, az ide-
genek nagy figyelemmel s részvétellel gyülekeztek össze.

Ezen érintkezések a szomszéd szláv és román tartományok
tekintélyeivel naponként komorabbá tevék őt.

Rettegni kezdett a keleti eszmemozgalmaktól.

Hivé, hogy a daco-roman propaganda már Erdélyre is

kiterjesztette izgatásainak hálózatát, és a fiatal oláh papok- s néptanítóknál, már többé nemcsak azon szellem van, melyet Petersburg iránti kegyeletek növeltek, de hatalmasan terjed egy erős és veszélyes rokonszenv olly felfogások iránt, miknek következésében minden oláh-ajku népek összeolvadnának a szabad és ifju Dacoromániába, a még ezentúl teremendő országba, melly határait Bessarabia széleitől terjesztené felénk, Erdélyt átölelné, és, ha lehet, a Tiszáig vinné foglalásait.

Wesselényi akkora aggodalommal tölt el a gyanított szláv és román irányok miatt, hogy már Erdély unióját Magyarországgal nem csupán az alkotmányos örök növekedéseért, nem csupán Erdély folytonos süllyedésének gátlása végett ohajtotta: de az egész osztrák birodalom sorsa és magasabb érdekei kezdének szeme előtt lebegni, nyugtalaníták lelkét, s az uniót, több intézkedésekkel együtt, azért is kívánta mielőbb létesíteni; mert félt, hogy különben szabadabb tér nyílik a keleti népek confederatiójára, s olly mozgalmakra, mellyek az osztrák monarchiát és a nyugoti polgárosodást fenyegetnék.

Szavai nem találtak elég hitelre.

Az erdélyi ellenzék, szintugy mint az erdélyi kormánypárt, többnyire rémlátásnak tartá Wesselényinek az oláhokra vonatkozó nézeteit.

A politica a rendes kerékvágásokban haladott tovább és tovább.

Volt szó az erdélyi országgyűléseken néha az unióról is, néha az urberről is; de kétségtelen, miként sem a kedélyek kiengesztelésére, sem olly nagyobb szabályokra nézve, mellyek villámháritói lehetnek volna a vihar gyulékony elemeinek, intézkedések nem tétettek. És előttem igen hihetőnek látszik, hogy ha Wesselényi minden országgyűlési tanácskozmányokban részt veendett volna: akkor sem nyertek volna a dolgok más alakulást; mert Erdélyben nem az egyének belátásában vagy akaratában volt hiba, hanem az institutiók tették a közszellemet törpévé, az egyének belátását majdnem feleslegessé, az egyének akaratját majdnem ájulttá.

Olvasóimnak szeme előtt áll Wesselényi erdélyi politikája.

Lássuk már : minő nézetei voltak a magyar ügyek vezetése körül?

Lássuk : minő arányban állottak eszméi, korának eszméihez és törekvéseihez?

Lássuk Wesselényit pártjában és pártjától elhagyatva, együtt és izoláltan.

Még az 1823-dik' év fájdalmainak, még az 1825-diki szenvedélyes vitáknak, még a megkeserített nemzet és fölingerült ellenzék panaszos előterjesztéseinek első benyomásai a kedélyekből egészen ki sem töröltettek; még a sérelmi politica csak zsenge diadalait ünneplé, és bátor de szerény követeléseivel, az állam legmagasabb köreiből kevés tanítványokat számlált; még minden alakulóban volt és változhaték, midőn Wesselényi Miklós a pozsonyi országgyűlésen föllépett s a párt vezérletét rövid idő alatt kezére kerítette, és bár nem hosszasan, magánál tartá.

Ő ez alatt, olly sokat tett a párt kiképezése s megszilárdítása körül, hogy miután Erdélybe távozik, még több éven át az ellenzék emblema a Wesselényi név volt.

Wesselényi durva s bizonyos pontokig kihívó egyéniség lévén az ő szellemi befolyása közt a sérelmi párt modora nyersebb, politicája kihívóbb, sőt néha kockáztató kezdett lenni.

Wesselényi, mint combináló elme, csakhamar rendszerezte a takticát, melly által örökös guerilla-harcz folytathatik a cancellárok ellen, s melly által jót rosszat téve, pihenni lehetetlen volt annak, kit balsorsa személynökké tett.

Egy párt, melly kormányra jutni nem remél, szemben olly párttal, melly mindig a kormányon ül, okvetlenül népszerűvé válik. Mert a kormányzás már magában sem népszerű tény; mert továbbá a ragyogó eszmék, a kedves lehetetlenségek, és a hizelgő kegyvadászat egész összege fölött rendelkezik az, ki nem fél, hogy valaha szaván fogják s felszólítják elméleteinek életbeléptetésére.

Illy viszonyban állott az ellenzék a conservatív párthoz.

S Wesselényi nem álmodta, hogy hamar következnek olly

idők, midőn saját pártjának még más feladata is lehet, mint gátolni a Lajthán túlról benyomuló absolutisticus irányokat az által, hol minden gyanu alá hozatik, ki a kormányrudhoz közel áll, s az emberekkel együtt az igazgatás eszméje népszerűtlenné tétetik.

Ő tehát majdnem ugyanazon szigorral ostromlá Magyarországon a kormányt, mint Erdélyben; de nem ugyanazon indokokból.

Mert azt még sem hitte, hogy Magyarhonban annyira lehetetlen új törvényeket hozni, mint Erdélyben; azt még sem képzelte, miként a közigazgatás úgy nem fejthet ki erélyt és önállóságot, mint a királyhágón túl; azt nem állította soha, hogy Magyarhonban sem kell a nagyobb átmérőű reformok kezdeményezéséhez nyulni. De az engedékenységre rávenni azért nem lehetett; mert a magyar kormánypártban örökké csak az osztrák politicát vélte képviseltetve, s mert hitte, hogy a magyarnak mindaddig harczban kell állani saját kormányával, míg az örökös tartományokban is meg nem szűnik az absolutismus.

Wesselényi az izgatás erélyének és befolyásának gyöngítésére elvből törekedvén, a megyei rendszert mentől nagyobb rugalmassággal, s mentől határozatlanabb cselekvényi körrel kívánta fölruházni. Rendre egész tan készült a megyéken nyugvó teljesítő hatalom és a megyék által gyakorolt visinertia természetéről. A pártvezér nyomát követve, az ellenzék megannyi védvárakat, megannyi cserkesz-tanyát akart a megyerendszerből építeni, honnan a Samil-beyek sikeres lerohanásokat tehessenek és az absolutismust minden hadi állásából rendre kiszoríthassák. Kétségtelen, hogy ha Wesselényi elméletei az életbe teljesen átmennek, a municipal rendszer majdnem schweiczi cantonok tulajdonaival birt volna. De, kik vele közelebbi viszonyban voltak, tudják, hogy mint a magyar alkotmány sajátosságát és mint a szabadság erős garantiáját, örökké föntartani kívánta ugyan a megyerendszert; azonban hatáskörének végleteit kész volt körülnyírni, és kész volt belőle a féketlenebb erőket feláldozni, mihelyt oly idők fogtak volna előkerülni,

mellyekben a korlátatlanságot lehet fékezni a nélkül, hogy a szabadság vele együtt elnyomassék. Azonban, míg a birodalmi igazgatás szelleme a régi maradt; kívánta Magyarországon is a régi *amabilis confusio*t megtartani, és addig a megyei automiának nem csökkentésére, de egyenesen tágítására munkálkodott.

Általában Magyarország közjogában több oly pont volt, a mellynek érintését az idők szerint helytelennek tartá. Így p. o. a felsőház rendezését, a képviselők táblájáról a megavult vagy csak figurans elemek kivetését, a ház szabályainak írásba foglalását: mind az éretlen és körülményeket nem ismerő ujitási roham követeléseinek hitte; mert nem képzelt a létező akadályok miatt a főnebbi kérdések körül oly változtatást, melly javítás lehessen.

A magányjogi reformok mezején Wesselényi eszméinek mérséklett *democraticus* színezete volt. Nem látszott sem a politicalai tanok, sem a nemzetiségi érdekek tekintetéből, a fekvő birtok osztálya és elidegenítése körül oly korlátokat megengedni, mellyek a hitbizományok vagy majoratusok szabályozása és megtartása felé vezethetnének; sőt nem is akarta képzelni, hogy a fekvő birtok más belső törvényeket követhet s más különitézkedéseket igényelhet, mint az ingó vagy on. Az illy nézeteket *reactionarius*oknak tartá. Csak a saját eszméinek szigorú és következetes kimélete: ez volt jelszava. E ponton kívül kevésbé érdekeltetett a magánjog *philosophiája* iránt, s kevés fogalma volt a hatásról, mellyet a magányjogi reformok az alkotmányos formák változtatására okvetlenül gyakorolni szoktak. Hasonló állásban volt a törvényszéki, a pörfolyam s különösen a büntetőjogi reformokkal is. Mint magyar jogtudós, ismerte a jelen helyzetet, mint szabadelvű publicista, tudta az újabb polgárisodás követeléseit, mint ellenzéki pártvezér egyszerűsíteni és térszíníteni akart e mezőn. Kivánta az ügyek rövid ellátását, a bírói függetlenséget, s a hol az elmélet szerint lehetséges és hasznos volt, a nyilvánosságot, a szóbeli eljárást, és az eskütszéket. De e kérdések összeköttetését az állami intézményekkel, e kérdések hatását az állam újraala-

kitására és a magánybirtok fogékonyságára nézve; ugyszintén e kérdések némellyikének a különböző ajku népességek miatt fölmerülő nehézségeit; szóval a practicabilitas szempontjait soha kellőleg nem mérlegelte. Arra türelme, tapasztalása vagy érzéke elég nem volt.

A fenebbicken kívül még a magyar nyelv és nemzetiség ügye volt doctrinájának kedvencz pontja. Legszebb beszédei e tárgyra vonatkoztak. De eljárása és eszmeköre itt az ellenzéki hagyományos kerékvágásban gördült tovább és tovább a nélkül, hogy akár kiengesztelőbb, akár magához ragadóbb, akár az érdekekkel fölolvasztóbb fogalmakkal gazdagította volna pártját és a hazát.

Wesselényinek, mint státusférfiúnak az élet fölmerülő igényei és a napi politica körül ezen tengelyeken mozgott eljárása; mindaddig t. i. míg az események vezénylete körül tevékeny és szakadatlan szerepe volt.

De bekövetkezének a kinteljes, a testi fájdalmakban és politicalai szenvedésekben gazdag évek, midőn a csodálatosan erős organismus szintolly óriási, szintolly makacs betegségek által ostoroztaték; midőn büszke szellemét prometheusi bilincsek láncozták a tevéketlenség pusztá szirteihez; midőn a kor, az ellene indított közkereset, a börtön, a gréfenbergi hosszas távollét a nyilvános élet küzdterétől hosszas ideig távol tarták őt; midőn a nép megszoká más szavakra hallgatni; midőn nevét, mint a holt Szolimán testét, a harczban csak azért hordoztaták szét a többi vezérek, hogy egy illusio által lelkesitse a tömeget.

Helye mások által lön Magyarországon betöltve, kik még a gréfenbergi számüzött tanítványainak látszottak, a viszonyok igényei szerint adták a politicában az új lendületeket s rendre az eszmék egészen különböző régioba vezették a kérdéseket.

Mig a hon keblében naponként élénkebb és változatosabb szint öltöttek a dolgok; mig a reformok előtérre és a sérelmek hátravonultak; mig Deák solid és óvatos politicája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialecticája által váltatott föl; addig Wesselényi is legalább némileg felüdülni kezdett testi szenvedéseiből, és ismét áhítani kezdette a cselekvényességet, a

hatás, az eszmék irányának kijelelésére mufikálást. Mert a ki egyszer a közélet circusában veritékezett és vérzett, a ki bámulatáték, tett és elismerve lön, ritkán tudja magát állandó nyugalomra rábírní.

Saucius ejurat pugnam, gladiator et ipse
Immemor antiqui vulneris arma capit.

És én, részemről csak szerencsétetni tudom Wesselényit elhatározásáért, mellyel ismét a politica pályaterére lépett.

S megvallom, nem Gréfenbergből küldött vezérczikkei miatt örvendek; mert azokból egyes jó gondolatokon kívül csak azt tanultam, hogy a közvetlen napi kérdések fölött, a távolból igen nehéz kielégítő bírálatot rni.

Mi különösen kedves előttem, az a közönség által soha eléggé nem méltányolt „Szózat“, melly, mint irodalmi mű, nem bir ugyan azon tulajdonnal, mint Jean Paul szerint a lángész terménye és az angol kert, hogy t. i. minél régibb, annál zöldebb: de kétségtelen hiányai mellett is, tekintélyes helyet foglal irodalmunkban, és meg azért is különösen érdekes, mert nélküle Wesselényi politicai képét összeállítani, s nézeteiben a magasabb öszhangzást, a következetesség szoros logicai lánczolatát föllelni és visszaadni lehetetlen.

A gréfenbergi száműzött, vagy mint magát nevezni szerette, a „polgári halott“, ki „lelki s testi csapások által hatásköréből kivette, a cselekvéstől elzárva nincs többé mint élő tag, nemzete családjába, és csak képe létezik már honfiai közt“ aggódni kezd Nyugot-Európa jövődjén, aggódni a keleti ügyek bonyodalmain, fél az osztrák birodalom fölött összevonuló felhők miatt, és rettegve tekint Magyarországra, azon térre, hol képzete szerint, előbb utcbb a civilisatio sorsa fog nagy világcsaták és népmozgalmak közt eldöntetni. A szabadság és az imádott hon szeretete mindig sötétebb sejtelmekkel ostromolják, leveretve van annak kinteljes érzete miatt, hogy a közelgő veszély elhárítására mitsem tehet, s hogy ő már csak egy emlék, egy kép a multból. De regék beszélík, miszerint ösképek is megszólaltak, midőn balsors fenyegette szeretett családukat; bár az

illy képnek nem lehet megszólamlása oly gyors, szava oly erős mint az élőké : mert az életnélküliség elleni kinos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már többé nem illeti.“

Wesselényi a brandenburgi fejérnőről szárnyaló népmondák-ból vett szép hasonlatosság után, a sorstól hivatva érzi magát, hogy családját, a magyar nemzetet figyelmeztesse ; „mert — jaj és fájdalom ! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett és bajosan kikerülhető.“

Ekkor részletesen előadja, a forradalmi szláv propaganda terveit, és az orosz hatalom fenyegető növekedését.

Megmutatja az érintkezési pontokat, melyekben a petersburgi cabinet érdekeivel összetalálkoznak a déli szlávok és török birodalomban lakó greco-szláv népfajok irányai, sőt általában a lengyel és csek panszlavisticus törekvések is.

Kitünteti, hogy Ausztria sorsát a keleti ügyek megoldása dönti el, s hogy az orosz hatalommali összeütközés kikerülhetetlen, s ezen összeütközésben a bukás bizonyos, mihelyt az osztrák birodalom nem tud erősebb érdekeket teremteni a keblében lakó népiségek összetartására, mint a milly erős érdekek vonják ezeket a birodalom határán túl fekvő testvéreikkeli egysülésre vagy az orosz hatalommali rokonszenvre.

Ezen nézpontra emelkedve, szemlét tart a teendőkön, s végre a fő óvszert az alkotmányosságban találja, mellynek zászlóját kell szerinte Ausztriának és mindazon státusoknak megragadni, mellyeket az orosz túlnövő felsőség vagy a forradalmi szláv propadanda veszélye fenyeget.

Ausztria, így szól ő, nem tisztán korlátlan hatalom, s az nem is lehet. Mint magyar király korlátolt s csak mint olyan lehet magyar király. Ezen korlátoltsága és a többi országokbani korlátlan hatalma, egymás ellen gúny s kölcsönös szállka egymás szemében. Egy helyt követnie kell oly elveket, mellyeket másutt tagad és kerül. Illy kettősszerepben sokáig többé nem díszelegphet. De ha teljesen korlátlan hatalom volna is, mint ilyen, nem gyakorolhatna nagy befolyást. A korlátlanságnak feje, vezére s képviselője az orosz hatalom. Minden más, ha az abso-

solutismus zászlóját tűzte ki, okvetlenül annak vezérsége s felelőssége alatt áll. Ausztria is e téren csak alárendelt helyzetben lehet, mint szolgája s utóbb zsákmánya a petersburgi autocratiának. Ellenben, ha alkotmányosságot tűz ki jelszól, oly elsőségre kap, hogy Németországon szava eldöntő leend és egyszerűsmind keleten a civilisációnak követőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyázni kell, nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére : mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemoniát okvetlenül kezébe fogja ragadni, s illy természetelleni viszony Ausztriát vagy arra kényszerítené, hogy legnagyobb ellenségének, az oroszoknak vesse magát karjai közé; vagy pedig, ha másodrendű, sem egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mint mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sinlődő létét.

Meg kell vallani, a monarchia helyzetét jól tudta Wesselényi constatirozni.

A kérdés már csak az : hogy minő alkotmányosságot ohajtott Ausztriában ?

A foederatiót.

Az ő nézete szerint öt tagból állott volna a monarchia.

E tagok :

1) A német birtokok, t. i. Ausztria, Stájerország, Tyrol, a földészetiileg elszakított, de nagyjából germán nyelvű Slésia, Karinthia és Karniolia. De a két utóbbi tartomány csak oly feltétel mellett, hogy a bennök létező és nem szétszórva lakó szláv nemzetiségek külön autonómiával birjanak, mint Erdélyben a szászok.

2) Csehország és Morva, egészen szláv alapon.

3) Galliczia, mint tisztán lengyel állam.

4) A lombard-velencei királyság Istriának olasz-lakta részével.

5) A magyar korona birtokai. Azonban oly kikötéssel, hogy Horvát- és Tótországgal Dalmatia egyesítetvén s ha a népiségek érdekéből szükséges, Istriának szlávvidéki Dalmatiával összezsacatoltatván, ezen tartományok a magyar korona alatt

ugyan, de egészen különvált és szláv ajku beligazgatással legyek ellátva.

Az öt ország közt osztassanak aránylag el a státusadósságok és határozassanak meg azon kapcsok, mellyek az egész monarchiát, mint egy nagy szövetségű államot, összetartják.

„Ha — így szól Wesselényi — Ausztria ezen saját nemzeti-ségeken alapult országokból álló, s a rokon érdekek és közös trón iránti buzgóság által anyagilag és szellemileg összeforrott alkotmányos hatalom lenne : azon keblében sok idegen elem, melly most egymással s vele ellenségesen áll szemben, s melly közt van, mi veszélylyel fenyegeti, biztos frigyesevé s ereje mindannyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népi-ségekre megszűnnék ; mert attól nem volna többé mit remélniök, s alkotmányos állásukban olly előnyt bírnának, mit azon korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem működhetnék, mert bírnák a nemzetek azt, s bírnák békés uton és jó fejedelmök nevét áldni érte, miért forradalmi vészterhes merényre lettek volna képesek vetemedni : t. i. a nemzetiségekön alapult alkotmányos létet.“

Ez volt ezelőtt majdnem nyolcz évvel Wesselényi véleménye közjogi átalakulásunk felől.

Mindent kitelhetőleg ellenzeni, míg a birodalmi kormány absolutisticus iránya az alkotmányos Magyarország ügyeire, bár magyar organumok által, saját szelleme szerint befoly ; s hogy az ellenzés sikeres lehessen, csekély előnyökért nem hagyni föl a historiai közjogot és nem dobni el azon institutiokat, mellyek ámbár a haladásnak nem czélszerű eszközei, de az ellenzés mezején, rugalmas és visszapattantó természetöknél fogva, nagy szolgálatot tehetnek : ez volt Wesselényi political doctrinájának első része.

Teljes erővel odamunkálni, hogy az egész monarchia alkotmányos formákat öltjön fel, de nem egy általános, nem a historiai alapokat és a nemzetiségi nagyobb igényeket mellőző centralisatio árán ; hanem a foederalismus olly kellékei szerint, mellyek a szükséges birodalmi egységet nem teszik lehetlenné : továbbá, ezen magas célért nem lenni fukarnak sem a vagyoni

sem a történeteseti jogok körüli eszélyes áldozatokban : ebből állott Wesselényi politicai doctrinájának második része.

A jövőendő itélmi fog, hogy ollykori gascognadai, apró hiúságai, gögje, nagy szavai és makacssága mellett is : valódi státusférfin volt-e ő, vagy ábrándok barátja s az idő jeleinek felreismerője? *Opinionum commenta delet dies, justitiae argumenta confirmat* : e remény szokott vigasztalása lenni azoknak, kik félreértetnek vagy meggyőződéseik teljes erélyével sem eszközlhetnek a közfigyelem szentélyébe bejáratot olly eszmék részére, melyeket szivők és eszök minden kincseivel, — mint nevék örökösait és föntartóit — kívántak volna gazdagítani.

Wesselényit bámulta a magyar világ, midőn Reviczky, Pálfi és Majláth ellen menydörgött; de részvétre alig méltatta, midőn a tagadás teréről az alkotásira tért át. Pedig nálanál aligha volt az ellenzéknek következetesebb férfia.

Szózatából nyolczszáz példány sem költ el.

A „polgári halottal“ kinek mint bevallá, nem lehet „megszólalása olly gyors, szava olly erős, mint az élőnek“ keveset gondoltak azok, kik éltek és erős tudóval bírtak.

A szláv forradalmi propaganda agyrémnek tartaték.

Custine munkája kellemes olvasmány lévén, mindent meggyőzött arról, hogy az orosz birodalom egy nagy colossus, melly agyaglábon nyugszik, s annál fogva olly könnyen feldönthető, olly szerencsétlen óriás, miszerint csak a blasirozottak, kik a mesterkélt emotiókat szeretik, és a tudatlanok, kik külszin által akarják magokat elvakítani, lehetnek miatta félelemben.

Hogy az osztrák örökös tartományok alkotmányossá váljanak-e vagy ne? ez nem tekintetett azon kérdések közé igtathatónak, mellyet a magyar, kinek országa „*regnum unum et independens*,“ világpolgári és szabadságbaráti érdekeken kívül más szentponthól foglalkozzék. Különben is annyi a teendő, hogy két kezzel kell saját ügyeink intézéséhez fogni s még sem győzük a napi rendre tűzöttket lejártni, Kossuth maga olly sok életkérdéseket, mellyek nélkül a magyarnak okvetlenül vége van, jelölt ki, hogy lehetetlen az örökös tartományok sorsát is

nyakunkra venni. Illy nézetek — bár nem ezen szavakkal — valának uralkodók. És kétségtelen, miként Széchenyi sokat irt „az Ausztriávali vegyes házasságról“ melynek tekintetbe vételével kell a magyar viszonyokat a napi teendők sorozatára és modorára nézve fölfogni; de azonkívül, hogy e javaslat sem aratott rokonszenvet, az még sokkal fölötlőbb volt, hogy Wesselényi munkájának megjelenése után is, az alkotmányos reformok szóvivői közül senki sem találkozék, ki terveibe, bár mint utógondolatot, beszötte volna, ama fontos kérdést: vajjon a magyar állam, mint a monarchia része, minő helyzetet foglalhat czélszerűleg el azon esetben, ha a többi tartományok is az események hatalma által a constitutionalismus útjára téríttetnek? s vajjon nem lehet-e illy fejleményre előkészülni és hatni? Pedig belátható volt, hogy ezen kérdés körüli tisztába jövetel nélkül, a közjogi reformtervek egy része valóban inkább hasonlított, mint az orosz hatalom, Custine ama colonussához, mely agyaglában áll.

Nincs miért több okot fölhoznom.

Wesselényi nézetei már régóta nem valának az ellenzék jelszavai.

A párt különvált tőle.

Neve tiszteltetett.

Tanácsai időnkivüliek valának.

Mindenki látta a változást. Csak ő „a gréfenbergi száműzött“ hitte hazatérésekor, hogy az ellenzék vele összhangzik és vele compact.

E hit első fele olly csalódás volt, mint a második

A halandók sorsa: élünk, hogy felejtünk és feledtessünk.

A becszomjas sorsa még ezenkívül: sem a felejtést, sem a feledtetést nem venni a maga idejében észre.

És Wesselényi, mert talentuma nem csökkent, akarta, hogy az elismertetés ne változzék.

Hiu törekvés!

Apponyi gróf kormánya alatt a pártok kihívóbbak kezdtek lenni.

Különösen az ellenzék szenvedélyesebb modort vett fel, s az új cancellárnak megbuktatása tüzetett ki jelszóul, oly határozottan, mint eddig még soha nem történt.

A makacs tusa a dolgok természetéből folyt.

Mert Apponyi gróf midőn Majláthot megbuktatta, fiatal ember volt, s fölemelkedése első példa vala, hogy a parlamenti befolyás már elég a kormány átvételére.

A pártoknak éles instinctusok van egy megkezdett változás kizsákmányolására.

Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és burocratai érdekért lép a hatalom polczára; ha nem az országgyűlési szónoklat és pártvezénylés viszi őt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy fiatal conservatív iskola számára, melly haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire sajátjává tette; ha illy hódolás a parlamenti szellemnek, nem költ reményt még nagyobb vállalkozásokra: akkor Apponyi gróf, ugyanazon politicáért, mellyet követett, sokkal kevesebb ostrommal állott volna ki.

Igy e leghevesebb megtámadásokra számolhatott. Annyival is inkább, mert párthivei a harczkesztyűt az ifjú kor negédjével és önbizakodásával fogadták el. Alig kételkedtek többé győzelmök felől, s hogy könnyen célzt érjenek, a clubbokra vitték át politicájokat, mintha a clubbok nem lettek volna mindenütt a szélső véleményeknek inkább kedvezők, mint a visszatartóztatásnak. Programot irtak, mintha az ígéretekben nem lehetne mindig gazdagabb az, ki nem kormányoz, s mintha ragyogóbb ecsettel lehetne lefesteni a conservatiót, mint az újraalkotást, a létezőt, mint a lehető.

A szenvedélyek tehát a két nagy párt által egyformán igénybe vétettek és a véleménytoborzás erélyesen tüzeték.

Előbb szabályok szerint rendezte magát a conservatív párt a fővárosban és vidékeken; néhány nappal utóbb ugyanezt tette az ellenzék is.

Központi bizottmányok vették át a pártmozgalmak elintézését.

Mig illy fejlemények történtek, Wesselényi már elvesztvén szeme világát, a zsidói kastélyba vonult, mint mondá, változatlanul családkörének élni; de nyugtalan vérmérséke naponként meghiusítá a szándékot.

Titoknoka örökös foglalkozásban volt.

Reggeltől estig baráti levelek, fölszólítások, hirlapi czikkek, magánykézre szánt értekezések és pártmemorandumok készültek.

Ő folytonosan dictált.

De minthogy nézetei a régiék maradtak; az ellenzék pedig új fegyverekkel és új célokért harczolt: természetes volt a csekély hatás, mellyel figyelmeztetései togadtatának.

Wesselényi azonban, a világos mellőztetések daczára is, legbuzgóbb tagja volt az ellenzéknek.

Valamint követelő és majdnem zsarnok volt, míg a párt élén állott; valamint akkor semmi heresist nem tűrt s a különvéleményűeket inkább üldözte, mint az ellenpárt embereit: szint-ugy most, miután vaksága nem engedett számára fő szerepet, szigorú fegyelemmel viseltetett, s bár mennyire különbözék nézete a Batthyányétól, örökké hajlandóbb volt saját meggyőződését eltagadni, mint az ellenzék eljárásában a legkisebb hibát észrevenni.

Az igaz, hogy bizonyos mértékig változatlanul csalálmokban ringattaték.

Mert a levelezések és czikkek miatt — mellyek tőle, a világtalantól rendkívül sok időt vettek el — nem maradt elég nyugalma apróra megismerkedni a főnforgó kérdésekkel. S miután indulatosagra kész jelleme miatt öszinte szót ritkán hallhatott, Széchenyi gyűlölete. Kossuth magasztalása valának azon sarkok, mellyek körül forgott Zsidón majdnem minden okoskodás.

De a gondviselés könyvében megíraték, hogy valamint csalálmái nagyok voltak, ugy kiábrándulása is óriási legyen.

Azonban ennek csak későn lehele történnie, t. i. a forradalom előnapjaiban, midőn már a Kossuthtali tisztába jövetel, és a csalatkozás fájdalma inkább volt egyénileg érdekes, mint a hazára nézve hasznos.

Wesselényi kedélyhangulata a legkomolyabb crisisen ment át, midőn hallá, hogy Széchenyi, ki az Apponyikormány alatt átvette a közlekedési munkálatok vezényletét, a Tiszaszabályozás megkezdéseért körutat vállalt, és a nép által nagy lelkesedéssel fogadtatik, még olly vidékeken is, hol a Kossuthpárt kezében van a hatalom.

Wesselényi, ki a pártot tartotta legfőbb szempontnak, érteni sem tudta, miként lehessen innepelt olly ember neve, ki legtöbbet tett ugyan a hazáért; de Kossuthot forradalmi hajlamának mondá még a „Kelet népében“ s azóta szünetlenül állította, hogy ezen ember Magyarországot okvetlenül végveszélybe fogja sodrani.

Épen akkor érkeztem Zsibóra, midőn Széchenyi a Tiszaszabályozás ügyét megpendítette és kivált az anyagi érdekek pártolói által e vállalatért az egekig volt emelve.

Zsibón nagy ingerültség volt.

A ház ura több vendégek előtt bontatá a pesti leveleket föl s Kossuthnak egy declamatori hangon irt tudósítását olvastatta, mellyben a védegyleti mozgalmakon kívül, sok vád foglaltaték Széchenyi ellen.

A többek közt előfordul; hogy a gróf Metternich herczegnél valamikor a magyar ügyek felől beszélgetvén, a mindenható minister kikelt Kossuth agitatioi miatt és az ellenzéket nyugtalan szellemmel vádolta. Ekkor — t. i. a pesti tudósítás szerint — Széchenyi elismerve a herczeg megjegyzéseinek igazságát, tanácsolá, hopy Kossuth irányában szükséges volna más politicát követni. Metternich kérdé: minő politicát? Utilisálni kell őt: mondá a gróf. S ha nem lehet? tudakolta a herczeg. Akkor fölakasztatni: válaszolta Széchenyi hidegen és vállatvonitva.

Nem tudom: mennyiben igaz e dialog; de az bizonyos, hogy Wesselényi olly hosszas szónoklattal, millyet ő régen az országos termekben tartott, mutogatta meg Széchenyinek veszélyes törekvéseit, a legnagyobb hangsulyt mindig ezen eszmére vetvén: ő, az éltes férfiú, ő, a gügös oligarcha, most Apponyinak akar kedvében járni, azon urficskának, ki csak a mi nap akkora vala, mint a kesztyűm.

Wesselényit a többek közt még az a gondolat is, hogy egy ifju szónok cancellára lehetett, nagy mértékben boszantotta, s magasztalni kezdé gr. Vay Ábrahámot, — kire különben mindig haragudott — csak azért, mert ez érzi és ki meri mondani ama nagy megbántást, hogy olly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett urak mellőzésével bidgyesztetik a kormány élére.

És Wesselényi a legkövetkezetesebb fők egyike, illy Scipio Nasica modorában tett nyilatkozatok mellett, hű közkatonája vala Kossuthnak, ki mindig arról beszélt, hogy a „tekintélyek kora lejárt.”

És mihelyt Wesselényivel külön lehettem, baráti viszonyomnál fogva, mellőzhetlennek hittem: tudtul adni neki, hogy Széchenyi által szövetségre és egy hirlap kiadására szólíttatám föl, mellynek célja volna közvetíteni az eszméket s egy olly whig-párt alakulását előmozdítani, melly a Kossuth radicalismusa és a jobb oldal közt állván, lehetségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül.

Wesselényi alig tudott bámulatából magához térni.

— S te mit válaszoltál? kérdé.

— Debreczenben rendelt találkozást és akkor fogom néze-teimet elmondani.

— És szándékozol-e ajánlatát elvállalni?

— Körülményeim miatt lehetetlen: mondtam.

— Miért akarsz tehát Debreczenbe menni?

— Mert örömmek tartom Széchenyivel, kit csak egyszer láttam, most közelről megismerkedni.

Beszélgetésünket Wesselényi félbeszakítá, minden további tudakolás nélkül.

Másnap arra kért, hogy mulassak nála hosszabb ideig.

A Tizszasabályozó társaságnak debreczeni közgyűlése még csak néhány hét múlva tartatván, szívesen megígértem.

Wesselényi mindent elkövetett — mint addig is szokása volt — hogy zsibói napjaimat kellemessé tehesse; azonban, a mikor csak üres időm vala és magunkra voltunk, elővételé levelezési jegyzőkönyveit és olvastatott a mult időkre vonatkozó dolgok felől.

Hamar észrevettem , hogy Széchenyiért történik.

Az olvasást autobiographiák váltották föl, s Wesselényi Széchenyivel megismerkedésétől fogva ezer apróságokat beszélt el a maga életéből , azért , hogy adatai egykori barátjának életére vessenek világot, vagy homályt.

Mint látszott, a legkiméletesebb módon akart rávenni, hogy Debreczenbe ne menjek.

Széchenyit — bár egyenesen ritkán támadta meg — azon színben kívánta feltüntetni, mint ki az embereket csak eszköznek tekinti, s valamint rája, úgy Kossuthra is csak azért haragszik leginkább, mert mindkettejük függetlenül követte saját keblének istenét.

Én érdeklél hallgatám szavait; de a mint a debreczeni találkozás ideje következett, készültem Zsibórol el.

Wesselényi ismét elővette könyveit és magyarázatait; azonban a felvilágosítások után is, én másnap indulni akartam Kozsvárra, hogy dolgaimat rendezvén a kitüzött napra Debreczenben lehessenek.

Szóltan makacsságom folytonos izgalomban tartá.

Ő tölem nagy vitatásokat várt.

Én keveset szoktam beszélni.

Midőn a dél közelített, több szekér érkezék a Magyarország megyéiből vendégekkel, kik részint őt, részint engemet látogatván meg, nagy örömmel kezdetek Széchenyi tiszai utjáról beszélni, élénk ecsetekkel rajzolák fogadtatását a különböző vidékeken és nagy kedvetlenséggel hallák, hogy körülményeim nem engedik a Széchenyi ajánlatainak igénybe vételét.

Wesselényi hosszason hallgatá a beszélgetést, melly ebéd után megújult és az alkony óráiba is messze befonta magát.

Mindig komorabb lön.

Ő Kossuthnak pesti levelei után azt hitte, hogy minden magyarországi ember veszélyesnek tartja Széchenyit, s most tapasztalá, miként a szabadelvű tiszai megyék ellenzéki tekintélyei is nagy tisztelettel vannak a Hitel írójának multja, és nagy reménynyel jövője iránt.

Történetesen épen azon idő tájt bukott meg — ha jól emlék-

szem — Csongrádban a Klauzál, és Tolnában a Bezerédj befolyása.

Wesselényi forró képzelődése az ellenzék régi tekintélyeinek bukását összefűzte Széchenyi emelkedő népszerűségével.

Sűrűn kezdettek omlani világtalan szemeiből a könyvek, s elboriták arcát. „Minden utána fog ismét indulni, — kiálta föl, Széchenyre czélozva — ő megint a divat embere lesz! Sarkait fogja követni a tömeg. Szavaira, mint a mesterére, esküvendeknek barátaink. Én egyedül nem fogom vonni az ő diadal szeke-rét. Hadd mondja el az utókor :

„Cunctaque terrarum subacta, praeter atrocem animum Catonis!“

Könyvei által Wesselényi csakhamar indulatba hozaték :

„Átkozva legyen a kéz, mennydörgé, melly bármilly körülmények közt csak egy sort is irand Széchenyi mellett.“

Ezen érdekes jelenet után nem sokára Debreczenbe s később Pestre távoztam.

Wesselényi annyira sem vala fölvilágosítva a szönyegen levő kérdések állásáról, hogy egyik meglepetésből a másikba esett. Midőn a parlamentaris kormány eszméje az ellenzék programjába igttattaték, sürgetőleg tudakolta tőlem : vajjon Kossuth, kit ő oraculumnak tekintett, minő rejtélyes okokból pártolhat illy nézetet, melly az oppositio tanaival nyilvános ellentétben áll? Midőn a szabadelvű hirlapokban indítványok hozattak föl, mellyek a megyei kihágásoknak organicus törvények által akar-ták elejét venni, mindig gyanakodék, hogy a közlött tervek egyenesen Kossuthnak, mint a municipal rendszer védelmező-jének, megbuktatására czéloznak. Midőn az 1848-diki ország-gyűlésen egy párttöredék a városi törvény szerkesztésében tisztább képviseleti formák után törekedett, Wesselényi csodálko-zással vegyült aggodalommal monda, hogy ő már nem érti saját pártfeleit, kik a korlátlan izgatás kezébe a szabadság leple alatt, fegyvereket csempésznek. Midőn a magyar független ministe-rium eszméjét Kossuth a kerületi ülésben elfogadta, Wesselényi épen akkor Zsibón a megyei követutasítások védelmére irt vezér-czikkekeket. Midőn én a gyöngélkedő egézségem mellett arról

is értesítém őt, bár röviden, hogy ő felsége Batthyányra bízta a kormányalakítását, Wesselényi belső megindulással tudakolt betegeskedésem felől, s csak későbbi leveléből és zsibói ismerőseim nyilatkozatából jöttem nyomára; miként engemet ideglázótól féltvén, állhatatosan meg volt győződve, hogy a Batthyány-ministeriumot a paroxysmus alatt képzeltem alakulandónak.

De illy bámulatos csalódások daczára is, Wesselényi elméje a magány és a vakság éveiben nem vesztett sem élességéből, sem mélységéből : ez kétségtelen.

Barátai nem világosíták eléggé föl a helyzetekről.

Ő a kérdésekkel, ezer aprólékos dolgai miatt, folyamban nem volt.

Kossuthot utódjának hitte, ki nyomdokaiban akar járni.

Az ellenzéket a régi pártnak tekinté.

Makacs vérmérsékénél fogva képzelni sem akarta, hogy pártja a közjogban a védelmi posztiókat fölhagyja mind addig, míg az osztrák birodalom több részei is alkotmányossá válván, kezeséget nem nyujtanak az iránt, hogy a korlátlan hatalom rohamai ellen, nincs szükség akkora mértékű vis inertiae-t használni, mint a mennyi egy határozatlan jogu és foglalkozáskörü megyerendszerben fekszik.

Mihelyt azonban a ministerium megalakulása kétségtelen volt, mihelyt a márczius 15.-diki pesti kraval hire Zsibóra érkezett : Wesselényi tüstént Pestre indult, hogy barátjainak — kik nézete szerint, hibákat követtek el, de a békes reform ösvényein akarnak haladni — segédkezet nyujthasson a szenvedélyek csillapítására. Kevéssel utóbb jelenté a ministeriumnak, hogy ő akárminő helyzetben, kész a legszigorubb engedelmességgel teljesíteni a kormány parancsait, és személyét föltétlenül az igazgatásba lépett elvbarátainak rendelkezése alá vetette.

Az ő tanácsuk szerint jelent meg az erdélyi diétára, később a magyarországi felsőházba és a parlamentáris pályán szintugy, mint megyéjében, mellynek vezényletét elvállalta, szigoruan megtámadott minden forradalmi eszmét és ténnyt.

E miatt népszerűségének maradványai rendre elmállottak.

Az ifjuság emelte Pozsonyban az 1830.-diki diétán félistenné,

az ifjuság volt, ki az 1848-diki pesti parlament gyűlései alatt rivalgá : fesszítsd meg !

Mekkora változás ! Tizennyolcz évvel előbb a haza nemtője; tizennyolcz évvel utóbb, a forradalmi csarnok legfiatalabb tagja nagyobb honfi, mint ő, az ősz hajnok, ki rég a legfényesebb eszmékért, a szólás- és írásszabadságért szenvedett : most a szabadszó és a szabadsajtó ujonczai által, kétség alá vonatik, s nem eszméiért, mellyek rosszak vagy divatonkívüliek lehettek, de hazafiságáért, melly a dicsőség rapsugára, a nyugalom szélcsendje és a félreismertetés fergetege közt egyaránt tiszta és olt-hatatlan lánggal égett.

Még hátra volt számára az utósó kiábrándulás.

Mihelyt Pestre jött, éles elméje, imádott barátjának, Kos-suthnak, kezdett szándékai fölött aggódni.

Most először sejdíté a mély meghasonlást a miniszerelnök és fináncz-ügy kezelője közt.

Az egyik a létezőt akarta kitisztítani és consolidálni; a má-sik képzelődése már az ismeretlen törekvések kellő láthatarán csapongott.

Az egyik az állam hajójának horgonya akart lenni; a másik vitorlája volt.

És a szél erős vala, a tengerpart, a vízmeder porhatag.

A kifejlés perczei közelitettek.

Wesselényi találkozék Széchenyivel, a régi és félreismert baráttal. Föl akarta őt szólítani, hogy többekkel egyesülten has-sanak Kossuth irányainak mérséklésére. De Széchenyi szíve már a honfájdalomban meg volt törve. Nehány nappal utóbb a leg-messzelátóbb elme, a jövőndő komoly és kísérteti arczára tekint-vén, megtébolyodott s a Wesselényi keze volt az, melly a Zsi-bón kimondott átok daczára, Széchenyi mellett a Pesti Hirlap-ban védő szavakat irt le, a legmélyebb boszankodás erélyével, azon gyalázatos vád ellen, hogy Széchenyi a hazát akarja meg-támadni, és tervének eltakarása végett magát örültnek tetteti.

Nincs-e sok drámai jelenet forradalmunkban?

Ah! csakhogy a rendkívüli ne lenne többnyire olly keserű!

Midőn augusztus vége körül csodálatos hírek terjedtek a Kossuth házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi összeszedte lélekerejét s eltökélte, hogy Kossuthot, ki őt kerülni látszott, fölkeresse, és szakadatlan barátságuk emlékeért s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekелjen tőle kihallgattatást. Remélte, miként ha együtt hosszasabban beszélhetnek, sikerülend meggyőzni őt azon nézetek veszélyei felől, melyek a kockázatos lépésekben látták a jövőbiztosítékait; a rémuralkodás rendezésétől várták azon egyértelműséget, melly — hitők szerint — egyedül vezethet célra, és a könnyelműség rózsaszín szemüvegén tekintettek a forradalomra. Wesselényi tudta, hogy Kossuth vérmérsékénél fogva nem lehet a terrorismus barátja, s hivé, miként a budai vár elleni tervek sem birnak komoly színnel. Bebocsáttatást kért tehát tőle. Az előszobában várt, vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszautasított; mert a minis-ternek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért társul. Ennek fáradozása és egy régi ismerősének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szíves buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számítás fölött fagyosan és visszaszoritólág bánt vele. Mondá: hogy a „Corpus jurissal“ már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.

Wesselényi görcsösen szorította a követ kezét, míg megvetással szólt hozzá, a régibb kor vezéréhez, az újabb kor vezére; de sikerült keblébe fojtani óriás szenvedélyeit.

Hidegen búcsuztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távoztót.

— Egy Wesselényivel beszélt így ő! Engemet akart meg-alázni, kit sérteni még senki nem mert! “Eszavakat ismételték a világtalan ajkai a lépcsőn, az utcán, leirhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyített dühnek.

Midőn haza érkezett, arcán a vihar fellegei voltak.

Neje megdöbbenve tudakolta haragjának okát.

Elbeszélé mindig méltatlankodva, mindig boszusan.

— A háladatlan! Pedig mint szeretted, mint szerettük őt! mondá neje. Hányszor emlegetted, hányszor vágytál bár egyszer találkozni még vele. Mennyire örvendettünk, midőn Zsibóról elindulánk, hogy végtére láthatjuk Kossuthot, házunk legjobb barátját! És Zsibón, mint ügyeltem minden butorra, milly tisztán tartottam a szobákat, mellyeket számára hagytunk üresen, hogy, ha majd beléfáradva a sok munkába, magát kipihenni falura hozzánk jő, készen és rendszerezve találja szállását! Már ezentúl nem említjük többé az ő nevét. Nincs mit keresen nálunk.

— Nem, kedvesem! szóla Wesselényi, végigsimitva kezét neje arczán, és olly szelid kifejezéssel, mintha egy láthatlan kar rögtön levonta volna a harag lemezét arczáról, hogy a nemes kedély legszebb kinyomata föllepleztessék — nem kedvesem! a szobák ezentúl is a Kossuth szobái fognak lenni, s te olly gondosan ügyelsz rájuk, mint eddig. Hiszen ő most kilépett magából. A világ, a hízolgök, az események elszédítették. Most ki-ki töményez neki, nyakát ajánlja lába alá, hogy emelkedhessék. A megalázottakon épül hatalma. De majd változni fog a szerencse. Akkor a világtól elhagyatott, megint vissza fogja nyerni magát. Ő megint a régi Kossuth lesz. S mi jól fog szívének esni, ha az üldözöktől, kik nyomát keresik, és a háladatlanoktól, kik menhelyét elárulják, visszavonulhat egy csendes magányba, hol minden úgy maradt, mint régen volt. Ugy-e kedvesem, te ügyelni fogsz a Kossuth szobáira.

Ezen kedélyes jelenetet, valamint a Kossuthnál történt sötétebb scénát is, azon képviselőtől hallottam, ki Wesselényi vezetője volt.

Sem a nemeslelkűség szerény diadala, sem a becsszomj merész győzedelme nem teljesült.

Wesselényi a megbocsáthatásban, Kossuth a reményekben csalódott.

Nincs miért emlitem, hogy Wesselényi, midőn Lamberg meggyilkoltatásával a forradalom elkezdődött, számüzte magát a hazából, mellyet illy időszak alatt szolgálni úgy sem tudott:

de elmondom, mit kevesen tudnak, azt t. i. hogy Jellachich közelítésekor, Kossuth is utlevelet kívánt magának kieszközölni egy megbizatással Franciaországba. A képviselő, ki ügyben eljárni igyekezett, a miniszerelnököt, vendégei közül, kik még asztalnál ültek, félrehíván, megsugá e kívánságot. Batthyány haragosan kérdé : talán azért küldjem el, hogy Franciaországban compromittáljon?

Az utlevélről többé szó nem volt.

Kossuth, ki eleinte a nép hangulatától félt, elhatározá benmaradni, és a nagy községek lelkesítéséhez kezdett.

Cromvell is — ha jól emlékszem — egyszer kért kivándorlási engedelmet és nem nyert.

Milly hajszálon függenek a nagy események!

Wesselényi a forradalom ideje alatt Gréfenbergben lakott s midőn hazájába visszatért, a gőzösön tüdőgyuladást kapván, 1850 tavaszán meghalt Pesten, hol egykor ezereket szabadított ki a halál karjaiból.

Kemény Zsigmond.

SZENTKIRÁLYI MÓRICZ.

Az első évi orvosnövendékek hallgatóteremébe vezetjük olvasóinkat.

Az ifju hallgatók közt egy száraz, sugár, éltes alak tűnik szemünkbe; szenvedélydulta sápadt arcz. Kiülő nagy szemei mereven csüggenek az előadó tanár ajkain. S ha innen a bonczterembe kísérik az ifjakat, ott is találkozunk vele a hullák körül.

Az ifju tanulók nem könnyen barátkoznak meg a holttestekkel. A képzelődés életet ad a hullának, nehezen szokja meg csupán tudományos vizsgálódás tárgyaul tekinteni a testet, melly néhány óra előtt még élő lény vala; s midőn a fűrészt és bonczkés alatt csont recseg, vér és velő fecscsen, önkéntelenül undor támad az emberben s hideg borzadály fut át erein. Az alak, kiről szólánk, nem mutat ily undort, nem látszik érzeni ily borzadást. Fölteszi szemüvegét, hogy jobban lásson; s a kutató szemlélődés egész kíváncsiságával kíséri a test minden részeit a bonczműszert.

Honnan e hideg közöny, ez elmélyedt figyelem?

Kihalt volna-e e száraz agyból minden képzelő tehetség, minden indulat, a tudomány égető szomján kívül? Vagy egy nyugtalan fő az, ki az ismeretek sok országait már bebarangolván, új tartományok, új ismeretkincsek után vágynak, azt hívén, hogy azoknak birtokában boldogabb, elégtelbb leendő Göthe Faustjánál? Avagy talán éppen ellenkezőleg, az élve csömöre vezeté őt a bonczterembe; egy új Hamlet, kit meddő bölcsesége a halottakhoz visz, miután megunta, megutálta az életet? Beteg, kinek orvosa szórakozást ajánl a sötét világfájdalom s életunalom ellen? Vagy talán a meghiusult szép remények fölfölmerülő kísérteteitől akar menekülni, s azt hiszi, hogy az emberi

emlékezet az iskolásgyermek írotáblájához hasonlít, melyet letörölhetsz és ismét beírhatasz tetszésed szerint?

Valóban nem mindennapi jelenet.

Az ifjúkor egész erejét, szorgalmát és minden idejét igénylik egy életpálya előkészületei. S ime egy férfit látunk, ki már kenyere jobb részét megevé, túl az élet delén, megtört testtel és lélekkel, hirtelen más ösvényre térni át a pályáról, mellyen nem dicsőség nélkül járt előttünk. Ujra veteményez az élet késő nyarában. Kimerült teste tanuló lámpánál virasztja éjcit.

A lélek erejét csudáljuk-e itt, melly könnyedén elszakad multjától, s annyi erővel munkál uj jövőt tereinteni; vagy sajnálkozunk az akarat gyöngeségén, melly megtört a pálya vége előtt?

Érdekes lélektani tanulmány.

Szentkirályi Móricz, — mert róla van szó — valóban nem közönséges tehetség.

A közelebb mult tiz év parlamenti történeteiben gyakran találkozunk e névvel.

Ott látjuk őt már 1840-ben a szólásszabadsági sérelmek előharczosi közt.

Az 1843-diki országgyűlés már kedvezőbb kilátásokkal vette kezdetét. A nemzet reformok után kiáltott, s biztató szöveg vizsgálózék a trón zsámolyáról. S ha nem lett is azon gyűlés alkotmányozó, sem olly nevezetes a törvények száma és sulya által, mint az előjelek után várható vala: nem kevesebbet tön a közvélemény érlelésére, mint az azelőtti évtizedben az 183²/₆-diki tanácskozások. Törvényhozásnak ugyan mellékes feladat, de magában sem kis eredmény, hol sajtószabadság nincsen.

Az országgyűlés férfiai közt voltak kétségtelenül, kik több szakismerettel szóltak egyes tárgyakhoz; de aligha volt, ki több általános törvényhozói készséggel vett volna részt a haladási elvek fejtegetésében, terjesztésében, s az eszmék előkészítő vitatásában, mint Szentkirályi.

Egyike volt ő azoknak, kik az egész követi kar helyett dolgoztak.

Délelőtt a dunai követek sorában halljuk őt szónoklani, vagy a sorompókon belül, az elnök mögött, az egyházi rend képviselőinek szomszédságában, a jegyzői asztalnál olvassa isten tudja hanyadik izenetét a főrendekhez. S délután valamelly rendszeres munkálat fogalmazásán törí fejét, egyik bizottmányban.

Talán épen a városi ügy fölött.

Az volt legkedveltebb tárgya a forradalom előtt. Abban látta kezdetét az átalakulásnak, úgy tekinté azt, mint első lépést az érdekegység fölé, mint hidat a reformok széles folyamán, mint a rendiség várkapuját, mellyen a népet lassanként bevezetheti az alkotmány sáncaiba.

Senki sem érezte inkább ez ügy fontosságát. Senki sem tudta azt annyi oldalról kiemelni. Senki sem foglalkozott annyit e tárggyal. Több hónapok után is, mikor, a felsőház makacs ellenzése miatt, mulni kezdenék a hongyülés reményei, midőn az alsóház már beleunt a sikeretlen vitákba : időről időre megjeleni láttuk Szentkirályit a sorompók előtt, szenvedélyesen küzdve egyfelől a ház figyelmetlenségével, s másrésről a főrendi izenet czáfolásával s a kérdés nehézségeivel.

Ha nincs ellenmondó, küzd önmagával. Sorban ostromolja, sorra döntögeti a főrendi észrevételek minden erősségeit. Új alkut kísért, javaslatot tesz, módosítást ajánl, s mindezek ellen önmaga támaszt kételyt lelkében. S a melly eredményre jut habozó dialecticája, megírja válaszul az alsóház nevében a főrendekhez, nagy országos polemia gyanánt.

Mind hiában.

A kormány és főaristocratia nem több eszélylyel járt el ez ügyben, mint az örök megváltás körül. A nemzetben vágyak ébredtek, s a kir. előadás is reményeket költött, mellyek mind kielégítetlen hagyattak. Megannyi gordiusi csomó, miknek megoldhatása iránt kétségbe estek a haladás baráti. Csuda-e, ha olly hévvel ragadták meg 48-ban az annyiszor elutasított szenvedélyek a kínálkozó nagysándori kardot?

A politicalai mulasztás nem marad hoszvatlan.

Mi a viták tüzeben sokak előtt indulatos fenyegetésnek látszott, most, mint az események bölcselete, igazolva áll előttünk.

Az élet örök változás. Érdekek támadnak, erők fejlődnek, mellyeket szabályozni kell, igények, miket szükséges kielégíteni. Okvetlenül bukik a merev rendszer, melly minden alkut, minden egyezkedést kizár. Folytonos alku, kora engedmény, egyezkedés a békes átalakulás föltétele. Hol minden ajtó csukva van, kapustól rontanak be a szenvedélyek.

Státusférui előrelátással inté Szentkirályi a 43-diki országgyűlésen nem egyszer az aristocratiát, ne ejtse ki kezéből a reformok vezetését; s rövid három év után betelt jóslata, hogy az ügy, melly akkor letétetett, ha nem az aristocratia által, ellenére is kivivja magát.

A 43-diki rendek csak egy szögletkövét akarák letenni a képviseleti rendszernek; s 48-ban egyetlen varázs ütésre az egész épület előállott.

Dusan ki lett pótolva mindaz, mit e században mulasztának országos embereink.

Szentkirályi Móricz egy azon jelesek közül, kiket nem érhet a mulasztás vádja.

Mint e töredékes vázlat is mutatja, ő minden tehetségét a reformügyeknek szentelé.

S ismétljük, hogy Szentkirályi nem mindennapi tehetség.

1843-ba vezetjük vissza olvasóinkat.

Kerületi ülésben vagyunk, Pozsonyban.

A hallgatóság már korán teleült a követi helyek korlátain túl minden padot. A követek egymásután gyülekeznek. Pisszegés kíséri a conservativ párt tagjait, s hosszas éljenzés tör utat az ellenzék országos hirü szónokainak.

Ezek között most egy vékony sugár alak tűnik föl; dult, sápadt arc; merev, gondolkodó tekintet. Nyakkendőjét honn hagyá, s öltözetén is némi hanyagság, s egész lényén szorakozottság látszik. Hóna alatt irományköteg.

„Éljen Szentkirályi!“ hangzik mindenfelől. A nők külön karzatukon kendőiket lobogtatják. S az üdvözlött szónok a városi követek padjain túl, a dunai megyék követei közt foglal helyet.

E közben a közép ajtók szárnyai megnyílnak. Két követ lép be, magyar ruhában, kardosan. A diszöltözet mutatja, hogy a kerületi elnökség sora rajtok van. A közép ajtótól pár lépésnyire előre menve, leülnek az emelvényen, melyet a hallgatóságtól két oldalon, s elül hoszában a követi asztaloktól korlátok választanak el. Az elnöktől jobbra a jegyzőket, s balfelől Horvátország s az egyházi rend követeit látjuk az emelvényen. A jobb oldalon üresen maradt székeket országos ülésben a királyi tábla tagjai töltik be.

A diszruhás követek egyike üdvözli egybegyült követtársait. S néhány percz mulva már érdekes viták folynak a tárgy fölött, melly napi renden van.

Az ellenzék egyik vezérszónoka teszi az indítványt. Egy középtermetű férfi, olasz jellemű, vagy inkább — mert keleti faj vagyunk — arab típusu arczczal, nagy fekete szemekkel. Előadása tiszta, egyszerű. Hazafias melancholiája olly hangon ömledez, melly mintegy magyarázni látszik beszédét. A fájdalom megtört, fátyolozott, tompa, panaszos hangja. Roppant hatású, midőn a nemzet sérelmeiről van szó. Bús komolyság lepi meg a hallgatót, mintha a cigány hurjairól hallaná egyikét a nemzet gyász dalainak. Elborul a lélek s fájdalom száll a keblekre. S önkénytelenül kiröppen az ajkon: egy „Éljen Klauzál!“

Azonban csakhamar oszlik a felleget.

Villám gyulad ki a kedélyek borulatán. A lángész szónoklata.

Egy kis oroszlánfő emelkedik föl, kire születésekor különös kegygyel mosolygott a humor istene. Merész röptü lelke percz alatt ragad a porból egekbe és vizsont.

Kell-e részletesb rajz, hogy az olvasó azonnal Bihar kövétére, Beöthi Ödönre ismerjen.

A merész gondolatokat aztán szép eszmék, az angol humort a francia szószék ragyogó ékesenszólása váltja föl.

Szemerén van a sor.

Majd ismét az ihletett meggyőződés rögtönző szónoklata ragad el. Bezerédj harsány szózata.

E kis ember külseje, kopasz, nagy homloka s egész fejalkata a régi görög bölcsek szobraitra emlékeztet. S derült arcza fölött, magas tar homlokán, az önmagát tüzelő lelkesedés főbb perczeiben, vörös fénysugár látszik lengeni.

Ezután egy vastag, kövér alak következik. Haja és nyirott bajusza már megöszült. Öltözete messze elmaradt a divattól. Széles mellén egy gombra akasztva függ sétatotja. Egész külsején, mint szinte előadási modorán bizonyos cynismus ömlik el. A tisztes ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvűség legujabb tanai. S e tanok a vallási felekezetesség, a calvinismus szögletességeivel vegyülnek nála. Különösen felötlő vonás e közönyös korban. Cromwell kerekfejű puritánjai jutnak eszünkbe.

Valóban puritán név alatt ismeri az országgyűlési közönség Palóczit.

Az öreg úr beszédmódja különös vegyülete az iskolamesteri pedanteriának, kedélyes elmésséggel. Szaválása felekezete némelly papjainak előadásához hasonlít, kikről mondani szokták, hogy hasból beszélnek. Neme a rögtönző egyházi szónoklatnak, melyet hosszas gyakorlat után szereznek meg a vallás elaggott szolgálói. Palóczinak hosszas országgyűlési gyakorlat tevő ezt sajátjává. S nagy emlékező tehetsége segíti. Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyűlési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcsellete nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések. Ollykor nagyszerű visszaemlékezéseket is költenek föl. Majd minden napra van egy főbb adata Magyarország eseményeiből, vagy a világtörténetből. Elmondja, mi történt e vagy ama napon, mikor e vagy ama nevezetes tárgy fölött tanácskoznak.

E tulajdonok, a természetes könnyűség s a népies költészet némi zamatával, különösen alkalmassá tévők őt alkalmi és lakomabeszédekre. Az volt ő az ellenzék lakomáin, a mi a költő már Attila udvarában, s mi most egy jóra való iskolamester a falusi torban, vagy egy beszédes vőfél nászünnepe.

Természetes, hogy illy modoru szónoklat parlamentben nem igen van helyén. Nem is találjuk ezt föl a miveltebb külföld szószékein. Francziaországban épen nem. Angliában is elenyésztek az illy példányok a hoszu parlament grotesk alakjaival. Mindazáltal senki sem fogja tagadhatni, hogy az öreg úr sajátságos modora különös kellemmel birt, a változatosság érdekénél fogva.

Klauzál panasza, Beöthi pathosza és humora, Szemere művészien szép, ünnepies ékesenszólása, s Bezerédj elragadó lelkesedése után, az áthatott, bámulatra s kacajra ragadott, majd műélvekbe merült s megihletett hallgató lelkének némi pihenésül szolgált az egyszerű, kedélyes, laz és mégis egybefüggő, meszterkéletlen és még sem alaktalan, nem mély, de azért tanuságos beszéd.

Azonban ki fogja mondani, hogy ennyi változatosság mellett is teljes erőben volna még képviselve a parlamenti szónoklat?

Hiányzott a főleg észhez szóló, taglaló, vitató előadás, melly értelmez, körülír, különböztet, okoskodik, czáfol és meggyőz.

Ekkor állott föl Szentkirályi keresztbe font karokkal.

Ki a viták alatt figyelt rá, egy elmerült, gondolkodó arcot látott. A conservatív szónokok beszédei alatt néha öntudatlan röppent ki száján egy ellenmondó észrevétel, mintha fenszóval gondolkodnék.

S most, mint főlegyenesegett gondolatjel áll előttünk, nyugodtan, hidegen. A kiülő nagy szemek azonban élénken tükrözik elő a lélek és szív benső működését.

Hangja éles, metsző, de azért nem kellemetlen.

Bizonyos magasabb nézpontra emeli a kérdéseket, honnan minden elágazásaikban, összefüggéseikben láthatók.

Beszéde kezdetén eszméket keres és állít föl, mint elismert igazságokat. S azok körül rendezi okoskodásai táborát.

Egész beszéde néha egyetlen eszme kifejtése. Mintha egy rideg eszme szónokolna előttünk.

Ha azonban vitáz, czáfol szónokunk, az ellenfél, ki őt sérteni merészle, csakhamar tapasztalja, hogy ez eszmének idegei

vannak. A haragszikkázó szemek mutatják, hogy az idegeket e száraz testben olykor lázas izgatottság futja át. S ilyenkor hideg, mélyen ható gúny, metsző él költözik szavaiba, a nélkül, hogy az okok előnyomuló logikai rendét legkevésbé is zavarná a szenvedély.

Beöthi kedvcsapongása olykor általános derűtséget szült. Szentkirályi gúnyjai fölött a hallgatóság tetszésébe soha sem vegyült az ellenfél mosolya.

Azonban a milly éles volt szónokunk a bírálatban, olly méltányos az ellenfél okoskodásainak felfogásában, teljes visszahadadásában.

Kimutatá aztán ez okoskodások alaptalanságát, s képtelen és ártalmas voltát következményeikben.

Olykor levelenként szedett szét egész beszédet, mint fűvészt az elemzett virágot.

Vagy egy jól talált körülírással, értelmezéssel oldotta meg a kérdést.

A választási kihágásokra nem akart törvényt hozatni, mert nem birta senki kimerítőleg értelmezni a vesztegetést.

Talán az egyetlen magyar státusférfit, kinek miveltsége kitünőleg német volt. Innen nagy előszeretete az értelmezésekhez (definiókhoz).

S e hajlamot a vitákból átvitte a törvényírásra is. Első munkálata a városi ügyben valódi tankönyv. A rendeletek és országos szabályok vegyítve értelmezésekkel a városról, körületéről és egyebekről.

Az értelmezésről aztán áttért szónok az osztályozásra, alosztályozásra és különböztetésre.

S gyakran annyira elmélyedt apró részletekbe, hogy az eszmék tömkelegében elveszté a fő fonalszálat. Ha több részre osztá beszédét, nem ritka eset volt, hogy az első rész kimerítő vitatása közben megfeledkezett a fölosztás több főrészeiről. S ilyenkor néha szomszédjától kérdezé, hogy miről kell szólnia.

Talán a szórakozott figyelem elfáradt követni a mindig messzebb és mélyebben ható szellemet?

Vagy a szellem fáradt ki a benső küzdelemben.

Mert néha úgy tetszett, mintha beszéd közben születnék a meggyőződés szónokunk agyában. Mintha önmagát s nem a közönséget volna föladata meggyőzni. Láttuk, miként mérkőztek okok és ellenvetések. Mintha szónok maga is csak most ismerkednék meg a vidékkel, hol hallgatóit vezeti.

Nem olly biztos vezéricsillag, nem olly merész kalauz, mint Deák logicája.

Mig ez okról okra lép s határozottan megy előre a kijelölt irányban: Szentkirályit nem egyszer láttuk habozni az utak szétágazásánál.

Bezerédj néha érzelmeit is okok gyanánt hirdeté.

Szentkirályi ellenben gyakran az értelem indokai fölött is tétováz.

Erősebb vitató, mint okoskodó.

Gyöngébb ítész, mint elemző.

Az ítészet (critica) több határozottságot kíván.

Azonban minél nagyobb benső harc eredménye nála a meggyőződés, annál erősebben ragaszkodik hozzá.

Ollykor egész a makacsságig.

Mint Sieyès.

E nagy gondolkodónak sok gyöngeségeit öröklé Szentkirályi.

Nem olly merészen eredeti, kevésbbé teremő szellem, mint amaz; de szintolly makacs, elfogult véleménye mellett, sokszor különöz nézeteiben s tudósan rendszeres és szövevényes terveiben.

Illy egyéniségek hasznosabbak gyakran az előző vitákban, a státustanácsban, mint a szószéken.

A státustanács nem politicalai szenvedélyek, nem pártvélemények küzdhelye. Az elméleti térről lassan mehet át a kiindulási pontok tájékozására; s midőn alakot, testet ad az elvont eszmének, higgadtan megfontolhat minden szót, minden gondolatot. Illyenkor mélyebben szállhat alá az emberi lélek s küzdhet a homálylyal is. Nem lehetetlen, hogy a felötlött sejtelmek erősebb agyban életrevaló eszmékké alakulnak. Az éber figyelem homályos alakokat vesz észre, mellyeket a mély belátás tisztán megkülönböztet. Együtt működik itt közös célra a lángész és

talentum; s a különböző tehetségek egymást segítik, pótolják. A habozás itt lelkiismeretesség, a tudomány kalauz, a rendszer alap.

A szószék már gyakorlati alkalmazás tere. Harcztér, hol kitisztázott elvekkel, határozott nézetekkel, csatakésszen szükség megjelenni. A szónok kételyeiből erőt merít az ellensfél, mint a gyöngye vezér elárult aggodalmaiból.

Szentkirályi nem mindenkor tartá ezt szem előtt, nem mindig különbözteté meg a tanácskozás terét és modorát.

Ez árnyalatok mindazáltal csak kivételképen mutatkoztak szónoklatában.

Okoskodó, tárgyaló előadása kitünő parlamenti becszel birt a szenvedélyes és virágos szónoklatok közt, melyek inkább illettek a régi köztársaságok forumaira, mint az újabb kor nagy nemzeteinek emelkedettebb szószékébe.

Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás.

S előadása sem volt kellem nélkül.

Beszéde teljesen bevégzett, kerekded egésznek alkotott. Rendesén visszatért oda, honnan kiindult. Szabatos nem annyira egyes kifejezésekben, mint az eszmék következetes alakulásában, összefüggésében. De egyes eszméire s a leggyöngédebb és legerősb árnyalatokra nézve is tüstént megtalálta, rögtönzés közben is, az illő, jellemző kifejezést.

Az akarat az ész és indulatok uralma alatt áll. E két tényező módosulásai alkotják a jellemet. Honnan az árnyalatok, melyek a szónok szellemi tehetségeiben mutatkoznak, nem kis befolyással vannak a státusférfiu jellemére is.

Szentkirályi politikai pályája teljesen igazolja ez állítást.

Habozó dialecticája jellemében is bizonyos határozatlanságot idézett elő. Nem egyszer láttuk őt ingadozni az eszközök megválasztásában, fontolgatni még a szavazóláda előtt is. Olly hiány, mi miatt soha sem fejlődhetett státusférfiu önállóságra; és sem eléggé határozott, sem eléggé jellemerős nem volt arra, hogy nem mondom, pártja vezéri szerepeért, Deák távollétében, ver-

senyezzon, hanem csak egy töredéket, egy árnyalatot gyűjtson maga körül.

Talán a pártfegyelemről fogalma nem engedé azt; vagy nézeteiben nem volt olly lényeges eltérés, mi miatt szükségesnek tarthatá, önigazolás végett is, elkülönözni állását a közvélemény előtt?

E kérdések merülhetnek föl az olvasó lelkében.

Ki azonban Szentkirályi nyilvános életét csak kevéssé is figyelemmel kísérte, tudni fogja, hogy egyike volt ő az ellenzék legbajosabban fegyelmezhető tagjainak. A milly nehézkes, lassu az elhatározásban, olly makacs, mint láttuk, meggyőződése mellett s gyakran különcz nézeteiben. Nem olly tulajdonok, mellyek a fegyelmezett pártembert jellemzik, ki véleményét önmegtagadással tudja mindenben alárendelni pártja akaratának.

Szentkirályi sokkal önfejűbb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysen bármelly tekintély előtt meghajlott volna. Scepticismusa, melly néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára?

Politikai pályájának kezdete azon korra esik, midőn pártja még nem fejlődhetett ki teljesen az ellenzéki harcokból. Ezért nem látszik közte és az összes ellenzék közt kezdetben semmi összeütközés.

Midőn azonban később, a 43-diki országgyűlés nagy fontosságú reformkérdéseket hozott szőnyegre, lehetetlen volt Szentkirályinak jól találania magát az ellenzék minden elemei közt.

Ha a reformkérdések békes utat törhetnek vala: okvetlenül külön csoportokra oszlottak volna föl ez elemek. Külön váltak volna, kik az ősi alkotmányt illetlenül fön akarák tartani, azoktól, kik azt át akarák alakítani. S az átalakítók s a reformerek közt is mennyi színezet tűnt volna föl!

Az európai státusok két irányban fejlődtek ki a középkori állapottól.

Némelly államok, mint Anglia és Franciaország, a középkori részletekből, az egymás közt lazul összefüggő s a főhatalommal daczoló grófságokból, departement-okból egy erős köz-

pontosított állammá alakultak. Másutt, miként Helvetiában, megmaradt a külön részek önállósága, s csak a mindnyájokat közösen illető főbb ügyekre nézve állottak egymással szövetségbe az apró államok. Nem egy hódító, vagy államalapítónak keze füzte őket egybe. A védelem szüksége, az erőtlenség érzete hozta össze időszakonként. Külön fajú népek, külön államcskák, mellyek függetlenségüket szintugy féltették külhatalomtól, mint egymás irányában. Szövetkezések nagy előlépés a középkorban. Most azonban Európa központosított országai mellett nem kielégítő szerkezet sem a függetlenség fentartására külső erő ellen, sem elég erős a belzavarok fékezésére.

Mindazáltal mindkét átalakulási módnak voltak közöttünk pártolói.

Az ellenzék többségénél nagyon népszerű volt azon rendszer, melly a megyékből megannyi apró álladalmat gondolt alakithatni. E rendszer fölállítá a megyei gyűlések korlátlan szabályalkotó jogát; s a kormány ellen a negatív ellenállásban, az országgyűlésre nézve pedig az utasítási rendszerben keresett biztosítékot. Kis álladalmak szerkezete Nagy Lajos és Mátyás hatalmas birodalma helyett, erőtlen, gyöngye kormány-nyal s országgyűléssel, melly megkötött kezekkel intézkednék azon tárgyakban, miket a megyei gyűlések szabály útján még el nem igazítottak.

A szövetségi rendszer különös vegyülete a magyar ellenzéki tanokkal.

S az újabb államformák ismerete is sajátágosan vegyült az ellenzék régi alkotmányos nézeteivel. Új biztosítékait sürgeték a szabadságnak, a régieknek fentartása mellett. A megyei hatáskör teljes fentartását kormányfelelősséggel.

E divatos eszmezavarban a státusférfinak, mielőtt a reformok terére lép, tájékoznia kelle magát.

Szentkirályi ezt nem tévé; sőt kezdetben az érintett ellenzéki tanokból többet vett által reformrendszerébe, mint a törvényi alapra szükséges volt; többet, mint a mennyi mellett a reform lehető vala; többet, hogysem azok fölött egyhamar túlnyomóságra fejlődhettek volna az újabb státustudományi elvek.

Igy készült a városi rendezés, a megyerendszer mintájára. A főbb szempont, a törvényhozás erősítése, egészen tévesztve lón szem elől. Megkísérték a tartományi rendek ellenállási erejét átültetni a községi szerkezetbe is. Ez vala a fő cél, mitől függővé tevék az országos képviselői rendszer kifejlesztését.

Nem csuda, ha e nézetek mellett hajótörést szenvedett az ügy azon sziklán, melly különben sem volt a reformokra nézve „jó remény foka.” A felsőházi többséget értjük, hol épen ellenkező törekvés uralkodott az ellenzéki tanokkal. Mig az ellenzék nagy része széles alapu democrat foederalismus kifejtésére munkált, a felsőházi többség a községi élet sirján akarta fölláttatni egy absolut rendőri állam eszményét.

A szélső nézetek nem birtak egyesülni.

Szentkirályi azonban bár megtartá az ellenzék legfőbb kiindulási pontját, sokat föladott már a 43-diki országgyűlésen a reformügyekhez tapadt ellenzéki tanokból, mikhez pártjának több tekintélyei még makacsul ragaszkodtak.

S egyéb tárgyak körül is mutatkozott már akkor eltérés nézeteiben.

De sem ideje, sem alkalma nem volt, megmérni az egész távolságot, melly öt pártja többi töredékeitől elválasztá. E távolságnak egész nagyságában csak az összes political rendszerrel lehete fölmerülnie. S Szentkirályi nem volt teremő lélek, melly a létező viszonyok és ismereteinek általános egybevetéséből magának előlegesen rendszert tud alkotni. Ő a részletek hosszszas elemzése után fejtheté vala ki csupán rendszerét. Az ítéset utján fogott volna emelkedni azon státusférfiui magasságra, hol határozott álláspontja mind maga, mind mások által tisztán fölfogható lett vala.

Azonban közbejött a forradalom. -- Ugyanazon szellem, melly Európa több népeit megragadta, szélvészgyorsasággal söpré el a középkori intézményeket hazánkban is.

A dolgok ugyszólván magoktól ömlöttek uj formákba. S kik eddig a magyar genius sajáttságairól beszéltek, kik Európában ismeretlen tanokat hirdettek kelet népének, csakhamar meggyőződhettek a nemzetek közötti solidaritásról.

Az európai mozgalom saját képére alkotá a romok fölött az új magyar álladalmat.

A történetíró tiszte előadni az eseményeket, mik miatt a dolgok új rende nem szilárdulhata meg.

Szentkirályi ez események közt is csakhamar ellentétben érezé magát a naponként túlnyomóságra emelkedő eszmékkal.

Ő, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politica vérmes reményeit.

Hideg számításai más eredményt mutattak.

Azonban az utósó pozsonyi országgyűlés nagyszerű eredményei kétkedővé tcheték őt, ha nem volt volna is hajlama az lenni.

Ez országgyűlés alatt már olly éles ellentét fejlődött ki közte és követőarsa közt, hogy egy szép napon egyszerre fölkerkedett s Pozsonyt is odahagyá.

Tudva van, hogy a történet akkor Kossuth merészebb kilátásait igazolá.

Szentkirályit az óriás siker nem zavará meg számításában. Kételyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magán körökben hallatá aggodalmait.

Nyíltan föllépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyűlésen; hogyan lett volna most azon férfiu ellenében, kinek nevét a forradalom már akkor országos hatalommá emelte?

Nem első eset, hogy a kormánypárt legélesebb ostorai, az ellenzék legtüzesebb szónokai bátortalanok lettek saját pártjuk ellenében.

S nagyszerű crises idején némi fatalismus is ragadja meg az ember lelkét. Túl bizonyos határokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az események uralma áll be. S ki illyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.

Leverő hit egy tevékeny szellemű státusférfiura nézve. Vigasztalás a kicsinylelkűeknek. S ki ítéli meg szoros számításal az időpontot, hol az események korlátlan uralkodása veszi kezdetét? Ki ítéli meg, hol végződik a küzdés kötelessége? A gyöngve visszalép időelött. Küzd a merész. Hiszen bukni sem mindig dicsőségtelen; olykor nagyszerű. Emlékezzetek a Girondra!

Szentkirályiban hiányzott e politicai bátorság, mely nélkül forradalmi időkben státusférfiúi nagyságra senki sem emelkedhetik.

Elhagyta helyét, a szószéket, s a státusférfiu táborba szállott a ráczok ellen.

Talán hogy megczáfolja a forradalmi párt szemrehányását, mely kislelkűségnek bélyegzé aggodalmait?

Vagy szórakozást keresett a csatatér közelében, miután okoskodó szónoklatának ideje különben is lejárt?

Ellenséges viszonyok már akkor elmérgesíték a forradalmat. S a politica számításai hazafiatlan aggodalmak gyanánt tűntek föl. Nagy fogadások, merész ígéretek jobban öszhangozának a reményekkel, miknek teljesülését hívé a nép, mert ohajtotta.

De bárminő okból történt legyen távozása a parlamentből, első lépésül tekinthető az teljes visszavonulására. A szószéken kívül nem volt szerepe. Hadra nem termett az erőtlenség, gyönges testalkat. Szórakozottság, habozó, lassu tervezés, határozatlanság a föllépésben nem hadvezéri előnyök. Nem is olly tulajdonok, mellyek a francia convent polgári biztosait jellemzik.

Mint tábori országos biztos, emberismeretének sem nagy jeleit adá Szentkirályi. Annál kevésbbé tudott bánni az emberekkel.

S az erőtlenség önérzete kísérte, a merre fordult.

Elhagyá tehát csakhamar a tábort is, mint régebben a parlamentet.

1848 vége már teljes visszavonulásban találta őt.

Azonban 1849 elején a fővárost megszállják a császári seregek.

Az országgyűlés Debreczenbe megy. Szentkirályi Pestre.

Soha sem volt nagyobb távolság e két város között.

Két ellenkező polus.

Közbül egy egész ország.

S Szentkirályi nem azon partokon kötött ki, hol azok, kikkel közös utra indult. Korán félrevonult a zivatar elől. Beteltek számításai. S ő meghajlott az események előtt, miknek bekövetkezését előre látta.

Hasztalan bölcsesség, melly csak az előrelátás aggodalmaival gyötri a bátortalant, a nélkül, hogy a küzdéshez erőt öntene jellemébe.

Csuda-e, ha Szentkirályi olly könnyen megvált e bölcseségtől, tanulmányaitól?

A politica nehéz fegyver, melly mozgalmas időkben erősebb karokat igényel.

Az ő kezéből mintegy magában kihullott.

S most szórakozást keres a bonczteremben, mint egykor az aldunai táborban.

Cs. A.

EÖTVÖS JÓZSEF.

Eötvös József báró, a magyar ministeriumnak 1848-ban tagja, Magyarország egyik legkitünőbb publicistája, szónoka és költője.

Született Budán, 1813 sept. 3-kán. Növeltelett szülei házában részint Ercsiben, részint Budán. Az utóbbi helyen végezte alsóbb, latin iskoláit. Bölcséleti és törvénytudományi leczkéket hallgatott a pesti egyetemen 1826-tól 1831-ig. Jelen volt a következő országgyűlésen, s az alatt Pozsonyban 1833-ban adott ügyvédi vizsgálatot. Majd aljegyző lett Fejérmegyében. 1835-en pedig a magyar udvari cancellariához ment, hol következő évben fogalmazónak neveztetett ki. 1837-ben végre az eperjesi kerületi tábla közbirája lett. Eddig tart közhivatalnoki pályája, míg később a pesti magányában fáradhatlanul működő író a nemzet közbizalma a cultus és közoktatási tárcza átvételére szólítá föl, mint egyik leghatályosabb tényezőt az új rendszer megismertetésében s kivívásában, melly az utósó pozsonyi országgyűlésen életbelépett.

A szónok és író kiképzésére, világirodalmi műveltségén kívül, sokat tön többszöri utazása bel- és külföldön. 1836—37-ben különösen beutazá Schweizot és Németalföldet, s Német-, Francia- és Angolországot.

Ez utazása előtt már, 1835-ben, levelezőtagjául választá őt a tudós társaság. Mert írói pályájának kezdete kora ifjúságára, 1830-ra esik.

Nagyobbzerű föllépése mindazáltal érintett nagy utazása után veszi kezdetét. Csak két munkát említünk különösebben. „Véleményét a fogházjavítás ügyében“ 1838-ból, s később „Carthausi“ czimű regényes költeményét, melly 1838—41 alatt a „Budapesti Árvizkönyv“ köteteiben jelent meg folytatólag.

E munkák után az irodalomban és közéletben nagy tisztelettel kezdék emlegetni az ifju író nevét.

„Véleménye a fogházjavítás körül“ a fontos tárgyban egész irodalmat teremtett; miközben a hallgatórendszer előnyeit senki sem fejtegeté szebben és tanuságosabban, míg a magányrendszer pártolóinak élén a nemzetnek egy szinte kitünő tehetsége, Szemere Bertalan állott. A tárgyat néhány év előtt Bölöni Farkas Sándor pedité meg amerikai utazásának leírásában, s most olly férfiak karolák föl, kiknek sikerült a nemzet és kormány egész figyelmét reá fordítani. Az 1840-diki országgyűlés már egyik első rendü haladási kérdésül tűzte ki a börtönjavítás ügyét, s országos bizottmányt nevezett ki, mellynek, a hon legnagyobb országos tekintélyei között, az ifju Eötvös is tagja lett.

S nem kisebb zajt csinált az irodalomban a „Carthausi.“ Az academia 1839-ben tiszteleti tagjává emelte a költőt; s a nemzet tudósai már akkor ugy találták, hogy azon toll dicsőítheti legméltóbban Kölcsykn emlékezetét, melly a „Carthausit“ irta. Költőibb nyelvet alig mutathat a magyar próza. Megjelenése a külföldön is nagy figyelmet ébresztett. Csak magyar kritikusan nem fogták föl, nem méltányolák eléggé. Dicsérték a dús phantasiát, melly minden során előmlik; s az emelkedett világnézetet, — világfájdalmat, ha ugy tetszik, nem értették meg. Azon művekkel hasonlították, mellyek az író phantasiájának tisztulására szükségesek, mikben, hogy ugy szóljunk, kicsordul a fölösleg s a költő megválnak ábrándjaitól. Egy még ki nem forrott ifju író nagyszerü kezdeményeül tekinték csupán. Werther szenvedéseivel, Schiller Haramjaival hasonlítgatók. Olly fényesen lépett föl előttök a költő, hogy nem láthaták benne a philosophot. Mások ismét azért támadák meg, mivel a regényformát nem találták a műben tökéletesnek. E bírálók bizonyosan pálczát törnének Faust es Manfred fölé; mert hiszen ki fogja e műveket a dramaturgia szabályai szerint tökélyeseknek mondani? S kik egy kezdő író ábrándjainál többet nem fedeztek föl a Carthausiban, mit mondanak a nagyszerü világfájdalomról, melly, többek közt, Byron költeményein vörös fonalként vonul végig? — Pap

Endre következő sorai jobban jellemzik a Carthausit, mint minden magyar kritika, mely róla megjelent :

„Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életirása,
A társadalom jajkiáltása.
Nagy miveltségünk kétségbeesése,
Itt van korunknak egész szenvedése,
Mellynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fenálló világ.“

1840 ben két jeles politicalai értekezés jelent meg Eötvöstől a „Budapesti Szemlében“ : „Szegénység Irlandban“ és a „Zsidók emancipatioja.“ S a következő évben (1841), midőn Széchenyi István az akkor keletkezett P. Hirlap modorát olly nagy zajjal megtámadá, Kossuth védelmére Eötvös irta a legszebb röpiratot : „Kelet népe és Pesti Hirlap“ czim alatt. Alaposabban, mint maga Kossuth, tárgyal e röpirat minden mellékkérdést, mely a vitába vegyült ; s ellenmondhatlanul kivívja, mint Dessewffy Aurél is elismeré, hogy Széchenyi vádjainak megmutatására nem nyújtott teljes bizonyítást. Viszont azonban neki sem sikerült megmutatni az ellenkezőt. S a történet, mint láttuk, Széchenyi emberismeretét igazolá. — De térjünk az életirás adataira.

1840-ben jelen volt Eötvös az országgyűlésen, mint felsőházi tag. Itt uj oldalról tűnt fel. Irói érdemeit a szónoklat babéraival tetézte. Az ellenzék padain foglalt helyet, igéző előadással támogatva az alsóház hazafiúi igyekezeteit. Csak néha tért el pártja többségétől, mely esetben mindazáltal a jövőndő többnyire igazolá. Így a vallásügyben, mely végre is azon uton intéztetett el, melyet Eötvösnek önálló s gyakran különcznek tartott sőt gyanusított véleménye kijelölt.

Midőn a következő, 1843-diki országgyűlésen ismét megjelent, már egyik országos tekintélye volt a reformpártnak. Batthyány Lajos és ő valának a főrendi ellenzék vezérei. Főleg a városi ügyre irányzá munkásságát, mert a polgári szavazatok segélyével remélte majdan a reformkérdések keresztülvitelét alkotmányos uton. Ellenei azonban mindenkép igyekvének állá-

sát kellemetlenné tenni, mi miatt még az országgyűlés befejezése előtt Pestre vonult.

Ekkor inditá meg Szalay új irányban a Pesti Hirlapot.

Az új tanok közlönye Eötvösben nyerte egyik legtekintélyesebb munkatársát.

1844 közepéről írott vezércikkei egy részben, rendszeres munkává összeállítva, 1846-ban Lipcsében jelentek meg „Reform“ cím alatt.

Rendszeresebben, magasabb szempontból soha senki sem tárgyalá még átalakulási legfőbb kérdéseinket. Megmutatás szerző, hogy a régi megyerendszer mellett valódi haladás nem való lehetséges. Alkotmányunk biztosítékát képezé ugyan ez intézmény, de olyat, mellynél gyöngébb s kifejlődésünkre nézve károsabb alig volt képzelhető. Bebizonnyítá, hogy ha közigazgatásunkba némi központosítást s vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk be, sem a szabadság nem veszélyeztetik, sem összekötetésünk a monarchiával. S az alkotmánynak illy gyökeres változtatását csak a törvényhozásnak e célra irányzott működése által hívé eszközölhetni, — és pedig olly törvényhozás útján, melly a képviselőlet fejlesztésével naponkint erősbul, s mellyben az utasítások elhallgatván, végre a nemzet szólaland föl. A parlamenti kormány új rendszerét pedig fokonként akará a közigazgatás egyes ágaiba behozni, s minden egyes reformot akkép létesíteni, hogy benne azon tökéletesb organismusnak, melly után törekvék, egy hozzá illő kiegészítő rész készítettessék; azaz, hogy minden újabb intézkedés a felelősség alapjára álltassék, annyit engedve eddigi törvényhatósági jogainkból, mennyit a felelősség új biztosítéka mellett, szabadságunk veszélyezése nélkül, engednünk lehetend.

Az ellenzéket figyelmezteté Eötvös, hogy a szabadságot nem az veszélyezi, ha a kormány hatalommal ruháztatik föl. Azon fontos kötelességek teljesítése, mellyek a kormányra bizatnak, nagy hatalmat kíván; s ki a kormány szükségét belátja, a gyöngegséget nem számithatja szükséges kellékei közé. A szabadság veszélye csak a kormány azon hatalmában keresendő, melly törvény által körülírva, intézetek által korlátolva nincs; mellyet

nem az alkotmánytól nyer ; hanem a szükségstől kényszerítve, önmagának vesz. Hol a kormány természetes hatáskörében megszorittatik, törvényes uton kívül igyekszik megszerezni a befolyást, melyet a törvény nem enged. Ott van a sérelmek története. Az ellenzék, minden ellentörekvései mellett sem akadályozható, hogy a kormány azon számos eszközökkel, mikkel bir, magának uj meg uj foglalást ne szerezzen. S e kormányiránynak számos pártolói voltak immár a conservatív táborban, kiket viszont Eötvös figyelmeztetett, hogy a kormány valódi hatalma a közbizodalmon alapszik ; s hogy csak akkor nyeri meg e kormány teljes hatalmát, midőn a törvényhozásra támaszkodhatik, ha t. i. annak felelős lesz.

S az országos dolgok központosítása mellett csak azon tárgyakat kívánta Eötvös elvonni a hatóságoktól, mik házi ügyeiken tulterjednek ; nem hogy megszüntesse, sőt hogy némelly tárgyakranézve magasabb körben létesitse az önkormányzást. A magasabb érdekeknek keresett fensőbb körben egy központot. S ezt tevén, nem külön testeket akart egybeforrasztani, külön érdekeket eltörlesztetni ; csak összhangzásba hozni ugyanazon test külön részeit, melyek századok óta éltek együtt azonegy közjog ótalma alatt, hasonló törvényekkel és szokásokkal.

Más részről tekintetbe vette Eötvös Magyarország viszonyát a birodalom irányában is. Tervében a had- és külügy nem volt külön választva a birodalom összes had- és külügyétől. Ugy vélekedett, hogy e tárczák ellenében az adó- és katonaaajánlás joga különben is nyujt a törvényhozásnak némi biztosítékot. Se jog a képviselet erősödésével növekvék vala.

Mi végre az egyes reformkérdések miként megfejtését, a részletek alkalmazásának módját illeti : erre nézve a Pesti Hirlap későbbi (1847) folyamában mondá el Eötvös nézeteit. „Teen-dőink“ czim alatt hoszu cikkkfolyamban fejtegeté e nézeteket, a leghatározottabb haladási irány szellemében, tiszta alkotmányos szempontokból. E cikkkfolyam, számos egyebekkel, második részét teszi journalistai működésének. Az első időszak általános tájékozása volt azon párttöredék állásának, mellynek élén küzdött Eötvös, — a központosítás kérdésének elméleti megvi-

tatása. A második időszak az alkalmazás kora, midőn az országgyűlés közeledése szükségessé tévé a részletek iránti nyilatkozást is. Ezen második időszakban különben is fel volt függesztve azon kérdés általános vitatása, melly az ellenzéket pillanatnyira megosztatá, hogy később nagyszerűbb körvonalokat nyújtson az összes reformpárt programjához.

Azon szokatlan mozgalom, melly az ellenkező táborban mutatkozott, — többségkeresés ismeretlen czélokra s alkotmányos utakon kívül is : mindez szorosabb összetartásra inté az ellenzéket. Eötvös egyike volt azon hazafiaknak, kik ez absolutisticus központosítási irány ellenében, a rokon pártelemek egyesítésére mindent elkövettek. Így történt, hogy a P. Hirlap akkori szerkesztője félretevé egyidőre tüzetes vitatását azon kérdésnek, mire nézve baráti külön árnyalatot képeztek a reformpárt seregében, s egyezkedésbe bocsátkozott a másik, népszerűbb és hatalmasabb töredék főnökeivel. Ezen egyezkedés kifolyása volt a Hirlap ujévi nyilatkozata 1846 kezdetén, mit az ugynevezett municipalis töredék azért hitt szükségesnek, hogy aztán némelly főbb kérdések, mikre nézve az ellenzék soraiban nem volt szakadás, s mellyek természetöknél fogva ollyasok valának, hogy körülöttek az összes ellenzék gyülekezhetne, közös erővel tárgyalassanak. E töredék írói mindazáltal soha sem váltották be az egyezés őket illető kötelezettségeit. Sőt a nevezett lapot, minden jóakarát és közelítés daczára is, mellyet a szerkesztőség részéről tapasztaltak, továbbá sem szüntek meg gyanusítani. S az 1844-ben különvált töredékek valódi egyesülése csak akkor volt lehetséges, midőn a conservatív párt clubbokra vitte át a politicát, programmot adott, s így az ellenzék is kényszerítve érzé magát, saját táborát országosan rendezni.

Ez idő alatt lapokban nem folyt a viszály kérdéseinek vitatása.

Az ugynevezett centralista párt mindazáltal egy diadalt nyert, mellynek messzeható következményei lettek. A tanokat, mellyeknek Szalay szerzett közlönnyt az irodalomban, Eötvös a gyűléstermekbe vitte be. Az újabb sérelmek tárgyalásakor Pestmegye teremében a kormányfelelősségre utalt, mint az alkotmányelleni

kísérletek egyedüli gyógyszerére. Kossuth szólalt föl ellene. Mondá, hogy a felelősség ott van már Ulászló törvényeiben.

Mire Eötvös megjegyzé, hogy azt az életben, az institutiókban szeretné látni.

Mondá továbbá Kossuth, mikép a felelősség meg van már a magyar alkotmányban, mert hiszen az alkotmányosság eszméje a felelősség eszméjét föltételezi.

„Tagadhatlan, — viszonzá Eötvös —, de még inkább áll, hogy az alkotmányosság realitása a felelősség realitását föltételezi.

E rövid eszmecsere után Pestmegye utasításul adá a kormányfelelősséget.

S később, mint láttuk, a parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programjába is sikerült Eötvösnek beiktatni, melly alkalommal Szemere Bertalan erőlyes föllépésében is erős támaszt nyert az alkotmányos központosítási irány. Azonban ez esetben is az történt, mi illy szövetségeknél általában történni szokott, — a tulzóbbak paralisálták a mérséklettebbeket.

E politicalai működés mindazáltal a szépirodalom teréről sem vonta el Eötvöst. Sőt e korra esnek legmaradandóbb becsü müvei a fáradhatatlan szorgalmu írónak.

E közpálya emberének látszék föntartva lenni, közelebb hozni az életet az irodalomhoz; s a szépirodalmi formákat ugyanazon célra hasznositani, mellyért olly szent buzgalommal fáradozott a hazafi.

1836-ban jelent meg töle a „Falu jegyzője“ czimü irányregény.

Irányregény! milly szentségtörés a szépművészetekre, milly lealacsonyítása a költészetnek, azt más érdekek szolgájává tenni! Igy kiáltott az ítéset, melly nem kevésbé félreértette a „Falu jegyzőjét“, mint egykor a „Carthausit.“ Ugyanazon ítéseti irány, melly a német irodalomban épen javában kárhoztatá az angol és francia irányregényeket. Németországban fordítás fordítást ért e művekből; a közönség mohon vette s még nagyobb

mohósággal olvasá. A pedans ítéset ellenben kárhoztatá, mielőtt olvasta volna. Mintha mondta volna, hogy neki nem kell, mi gyakorlati célzt vagy irányt tűz ki.

Részünkről nem védjük a francia irodalom sok férczműveit; habár szeretjük azon könnyű előadást, melly gyakran egy pár ecsetvonással — mint a nagy festészek szokása, — igen talált jellemeket ad vissza. Sok német tudósna azonban sikerült a tudományt érthetlen műszavak s pedans formák segítségével — mik között elvesz a lényeg, — különválasztani az élettől. S a szépirodalomtól is illy elkülönzést követeltek. Fölállíták, hogy a művészet önmagában, önmagának célja. S a szépműtani értelemben igaz tételből következést vontak az irányköltészet, a szépművészet gyakorlati irányban hasznosítása ellen. Feledék, mit már Kölchey megjegyzett, hogy a való költészet s a philosophia komoly muzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség fölött, pillantásait szünetlen arra fordítva. „Mit tennétek, — mond Guizot —, mit kellene tennünk mindazon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekszenek, ha kirekesztőleg csak a világi jólét vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt?“ Épen a művészetek dicsőítésére mondá ezt a gyakorlati státusember. S épen ez irány az, mit a nem gyakorlati kritikus iskola kárhoztat. Ez által a szépirodalom és művészetek fölött törnek pálczá, mellynek egyedüli célja szerintök aesthetikai élvezet volna. Olly tan, miszerint a forma minden, s a tartalom, a lényeg semmi. Mert ezt teszi végelemzésben az egész nagy hangzásu phrasis, miszerint a költészet önmagában célja önmagának. Azt teszi például, hogy a költői formákat rhetori, political, vallásos és egyéb szenvedélyeknek fölládozni nem szabad; azt teszi, hogy midőn valaki regényt ír, ne tudományos értekezést, political szónoklatot, vagy predica-tiót készítsen. Más értelmet okosan nem tutajdonithatunk az érintett tételnek. Mert ha például föllálitjuk, hogy a regénynek political dolgokkal foglalkoznia nem lehet, azon képtelenséget teszünk föl, hogy a regénynek nem szabad az embert a socialis viszonyok, az álladalmi intézmények közt feltüntetnie;

s hogy a költészet ephemer dolgokat nem képes örökíteni. S mit jelent, miről annyit beszéltek, a költői igazságszolgáltatás? Az erkölcsiség e kívánságát miért követelitek az írótól, ha a művészet egyedüli célja önmagának? A művészet nem az élettől egészen különvált, s annyira fölötte álló dolog, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok fölvilágosítására élni szabad nem volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy művésznek neveztessek, a ki munkáiban a költői és művészi formán kívül, egyéb célzt magának ki nem tűz. Sokan a költői műveket a virághoz hasonlíták; s vajjon veszít-e szépségéből a virág, ha felöle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válandik? A régiek Orpheusról épen azt említik legnagyobb dicsérettel, hogy lantja hangjaival városokat épített. E példa intésül szolgál, miként a művészet, mint minden egyéb a világon, csak annyiban érdemel valódi dicséretet, mennyiben valamelly nagyszerű cél elérésére vagy nemes eszme életbeléptetésére eszközül szolgált. S a történet mindenkor is tanusítá a művészetek közrehatását az emberiség céljai előmozdítására. Nemcsak a szép iránti fogékonyság kifejtése által nemesíték az izlést, az érzést, hanem egyszersmind közvetlen előmozdítói, tényezői is voltak a jónak és hasznosnak. A fejlődő államok első státusférfaik költők, proféták voltak a régi korban. Görögország közelete a legszorosabb összeköttetésben állott vallásos intézeteivel; s a szépművészetek a cultus alkatrészei voltak. A bardokat, trobadourokat rész illeti a csaták dicsőségéből. S Magyarország ujjaalakulásának története is egykoru az újabb magyar irodalom fejlődési korszakával, mellyet egy Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy és Vörösmarty töltenek be.

Látva a hatást, mellyet ezek előidéztek, illy korban, mint már az 1848 előtti napok valának, midőn az, mi századokig kétségbevonhatlan igazságnak tartatott, kérdés alá véteték, midőn minden osztály megtámadva hívé rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javításán iparkodott egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként már mozgásban láttuk, s vésznek vagy dagálynak közeledését sejdítők, mellyben az egész emelkedni fog: illy korban maradhatott-e a művész, az író,

szelid képzelmei körébe visszavonulva, közömbös az általános mozgalomra nézve, melyet maga körül szemlélt, főleg olly hazában, mint a miénk, melly természetesen kifejlődésében hátramaradva, ujjaszületésének nagy munkájában egyetlen nagyobb tehetség közremunkálását sem nélkülözheté. Illyen korban, illy viszonyok közt a művésznak éreznie kell, miszerint a tehetség, melyet istentől bir, nem azért adatott neki, hogy általa csak öndicsősége után fáradjon, s a hatalomnak, melyet a nyelv fölött gyakorol, jótékonyabb és szebb haszna is lehet, mintha virágaiból csak néhány pompásan hangzó szótagot rak össze. Költőnknek tehát célja volt, regényformában figyelmessé tenni olvasóit azon állapotra, mellyben hazánk nem kiváltságos osztályai akkoriglan voltak; feltüntetni az ellentétet, mellyben sokaknak szavai tetteikkel állottak; megmutatni, miként azok, kik hazánkban, mint például a büntető igazság formáinak célzott megváltoztatásánál tapasztaltuk, mindenkit tulzó philanthropnak neveztek, ha bizonyos institutiók, vagyis inkább elévült visszaélések megszüntetését követelé, valamint szinte azok, kik a régi állapot fentartását kívánták, olly valamit tőnek, minek következményeiről lelkiismeretök előtt soha sem számolhatnak; célja volt költőnknek továbbá állapotaink hiv festése által minél több olvasót azon körben is, hová hasonló eszmék csak illy formákban juthatnak be, meggyőzni, miként bizonyos dolgok századunkban nem voltak immár fentarthatók. S e részben a falusi jegyző tökéletesen megtette hatását; mig a külföld előtt is nem csupán mulattató, de egyszersmind tanuságos a merőben sajátságos élet hü festése. Innen azon kitünő tetszés, mellyel nem rég Angliában fogadtatott a Falu jegyzője.

S e nyolcz füzetes regényt csakhamar egy másik követte kilencz füzetben : „Magyarország 1514-ben.“ — Ezzel költő a történeti regény mezejére lépett, feladatul tekintvén : népszerűsíteni a történetet. Ugy hívé, hogy az irodalom e nemében azon határokon kívül, mellyeket a művészet minden regénynél a képzelőtehetség elébe szabott, más határok is léteznek, mellyeken szinte nem szabad túlhágni az írónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. Költőnk tehát egykoru kútfőkből nagy

szorgalommal tanulta ismerni a kort, melyet előnkbe rajzol. E kor Magyarország hanyatlási időszaka, mely Mátyás után kezdődik, s melynek egyik nevezetes fölvonása talán ugyanazon mezőkön végződött Temes körül, hol napjainkban az utósó magyar sereg küzdött Dembinszki alatt. A történeti év, mely a czimlapon olvasható, mutatja, hogy a regény tárgya a Dózsaféle pórlázadás. S mennyiben a jobbagyság állapotát tárgyalja a multban, és a mennyiben a történet tanúságot nyújt a jövőnek, e mű is irányregényül tekinthető, habár nem foglal is magában közvetlen vonatkozásokat a korra, melyben íratott. Ne feledjük, hogy e kor egyik reformfeladataul tekintetett, a jobbagyi viszonyok végkép megszüntetése. S ha a „Falu jegyzője“ kiáltó szózat volt a régi intézetek visszaélései ellen; az újabb regény szinte csak egy jeles történeti iránycikkül vala tekinthető, a jobbagyok fölszabadítása mellett. Hogy illy hatást idézett elő e mű, kétségtelen. E feladatot jelesen oldá meg költőnk. A helyett, hogy Hugo Victor ecsetével részletesen rajzolná mindazon borzalmakat, melyek a pórlázadás kísérői szoktak lenni, nagyszerű képekben mutatja föl a pusztitást. S a kinok mellett, melyeket a pórhad kegyetlenkedése okozott, felmutatja a kép másik oldalán a föllázadt nép súlyos szenvedéseit is. S mi meszterileg van rajzolva, minő következetességgel végig kivíve a pórhad psychológiája. De tisztán szépirodalmi tekintetben is számos kitünő szépségei tűnnek föl a nevezett regénynek. Nagyszerű mindjárt az első fejezet, hol egy csoportozatban ismerteti meg szerző a hon minden akkori népiségeit. E tarka vegyület, hol a typus mellett már jellemek is tűnnek szemünkbe, Breughel teremő ecsetére emlékeztet. S milly emberileg hű, egyebek közt, Ulászló királynak jellemzése. Mindenütt a legelevenebb phantasia, mely történeti hűséggel idézi előnkbe a mult alakjait, a nélkül, hogy istenitene, vagy a mai másik tulság, torzítana. S hogy az egyhanguságtól menten maradjon, vegyítve az egész regényen át a komoly és nevetséges, a magasztos és grotesk.

Itt végződik jelenleg Eötvös szépirodalmi pályája.

Az irodalom történetébe tartozik, kijelölni az állást, melyet e mezőn elfoglalt. Annyi kétségtelen, hogy az érzelem nyelvét,

Kölcseyn kívül, senki sem birta inkább kezelni. S ha Kölcseynek elsősege van forma tekintetében, Eötvös viszont eszméi gazdagságára s nagy terjedelmű európai műveltségére nézve, magasan felette áll szépirodalmi íróinknak talán kivétel nélkül. Nincsen szépirodalmi írónk, ki több új eszmével gazdagította volna irodalmunkat, mint Eötvös. S az új eszmékhez gyakran új formákra volt szükség. Honnan nyelve nélküli néha azon szabatságot, melyet Kölcseynél említünk, s olykor magyartalan kifejezések is kerülnek elő munkáiban. Azonban a legnagyobb igazságtalanság lenne, ezek miatt, általában kárhozatni azon stílt, mely a Carthausiban szokatlan hatással ragadta meg az olvasó közönséget, s mely az academiái közgyűlésekből is legkedvesebb visszaemlékezés gyanánt maradt fenn a hallgató lelkében. Ki nem emlékszik, ha egyszer hallotta, a Kölcsey és Körösi Csoma Sándor fölött mondott emlékbeszédekre? Eötvös stílusának, mint mindennek, megvannak kétségtelenül árnyoldalai. Hibás szerkezetű kifejezések fordulnak elő nagyobb műveiben, melyeket gondosan átjavitnia talán ideje sem volt, a mint füzetek egymást gyorsan követték. Kétszerű tárgyhoz, ha ez hiba, nem keres ő nagy szavakat, mint egy régebbi magyar politikai iskola; s oly dolgokra, melyek a képnek nem főbb vonásait képezik, nem mindig fordított annyi gondot, mint a stílista megkívánná, kinek legfőbb érdeme a szavak csinos összefűzésében áll. Azonban mutassatok egyetlen magasztosabb gondolatot, mely hozzáillő köntösben nem jelennék meg Eötvös műveiben. Hol a tárgy, az eszme lélekemelő, magunk előtt látjuk, érezzük mintegy az író mindinkább fölmelegülni, s ily pillanatokban senkinek sincs inkább hatalmában a nyelv. Olykor ellenben humorizált, s nekünk még ő előtte nem volt kész humoristicus nyelvünk. S ki nem tudja, hogy a humor gyakran épen a közbevetett megjegyzésekben, vonatkozásokban áll, melyek által a körbeszéd szokottnál hosszabbra nyúlik, s a stílusabatságából veszít.

Kitűnő jellemvonása Eötvös szépirodalmi munkásságának a sokoldalúság is. A színműírásban is hasonló tehetséget tanúsít. Vigjátéka, melyet egyéb művei közt említeni feledünk: „Éljen

az egyenlőség“ egyike a legjobb magyar színműveknek e nemben. Szerkezetében, helyzeteiben, alakjaiban szinte olly hatalmas comicai erő, mint humor van regényeiben. S a lyrai költészet is nem egy becses virággal gazdagult általa. Csak szép „Bucsú“-ját említjük, 1838-ból. Annyi emelkedettség, olly szép formában, diszére válnék bármelly irodalomnak.

Hátra van ujjabb political pályájáról szólanunk.

Mint láttuk 1840-ben lépett föl elsőben országos szószéken. Azelőtt csak megyegyűléseken hallatá szavát. Kitűnő szónoki tehetsége azonnal közfigyelem tárgya lön. Szónoklatának hatása naponként terjedt. Prózájának különben is jellemvonása az ömledező oratoria. Költészetéből azonban csak az imaginatio elevenségét és melegségét vitte által szónoki előadásába; elhányta a virágokat, szándékosan kerülé a nagy szavakat, mellyek másoknál a fogalom hiányát pótolák. „Denn eben wo die Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein“: mint Göthe Faustja mondja. Eötvösnek nem volt szüksége, olly nagy szavakkal pótolni az eszmék és okoskodások hiányát. Egyike levén a legtudományosabban mivelt magyar publicistáknak, ismereteivel az európai statustudományok színvonalán állott. Ismeré, kutató a közjogi eszmék kifejlődésének, az államok alakulásának és hanyatlásának történeteit. S olly tanulmányokkal fölkészülve, nem volt szüksége phrasisokra és metaphorákra, miket Bentham, mint álokoskodási módokat, száműzött a törvényhozás köréből. Eötvös előadása tiszta, erőteljes; egyformán kitűnő valamelly kérdés előterjesztésében és megvitatásában. S midőn nem csupán okokkal meggyőzni, de melegíteni, hatni is akart: olly szerencsésen vegyíté az értelem és érzelem indokait, hogy szónoklata csak ünnepélyesebb, méltóságosabb lett, hol mások üres pathoszban áradoztak. Szenvedélyes szavalását illyenkor a tárgy lelkesité s tette elragadóvá. A lelkesedés szárnyain előttünk látszott emelkedni azon tartományokba, hol senki sem volt inkább otthonos. Beszédeit nem jellemzi azon tömött szabatosság, melly Szemerénél annyi műszorgalom, annyi előkészület sajátja. Eötvös többnyire csak a tárgyhöz készült, nem egyszersmind a beszédhez. A beszéd tervét rövid emlé-

keztető szavakban jegyzé föl, s a részletek kivitelét a pillanat lelkesedésére bízta. Gyakran egészen rögtönzött is. Az 1843-ki országgyűlésen szép példáját adá ez ügyességének nem egyszer. A sok helyett legyen elég egy példa.

Főrendi ülés volt. A terem korán megtelve hallgatókkal. Eötvös már beszélt, midőn zaj hallatszik kívülről a terembe. Az alsóházi hallgatóság csinált demonstratiót egyik szatmári követ ellen, ki épen ekkor érkezett Pozsonyba. A felsőházi hallgatóságnak ez értésére esvén, kezdett kifelé tolongani. A nádor észreveszi; s midőn ismét beszédét végzé egyik szónok, oda izent Eötvöshez, hogy szóljon ismét. A csel sikerült. Eötvös felszólalása háttérbe szorítá a botrány érdekét. A tolongás megszűnt. Mindenki inkább őt akará hallani, mint tanuja lenni a demonstratióknak, mellynek zaja áthangzott a szomszéd terem ajtajából.

Az 1847-ben megnyílt országgyűlésre Eötvös mint alsóházi tag, mint képviselő akart fölmenni. Azonban Békesmegyében, hol birtokos, nem mutatkoztak kilátások, hogy meg fog választatni. Tulzó szabadelvűnek tartaték, hol egy évvel később Tancsicsot választák meg. A tartományi érdekek igen élesen léptek volna föl az országos ember ellen; mint egykor Biharban Kőlcsey ellen, s a conservativ Sárosmegyében a conservativ párt legnagyobb státusférfa, Dessewffy Aurél ellen. Eötvös korán észrevevén a körülményeket, visszalépett, s megelégedett azzal, hogy személye helyett, szellemét küldeté föl, az utasításokban, miknek készítésében tetemes részt yőn. Szóba jött továbbá a pestmegyei követi jelöltek közt is. Batthyány Lajos azonban s az ellenzék több tekintélyei, tisztán ellenzéki vagyis izgatási szempontból, szükségesnek tarták Kossuth megválasztatását, s Eötvös visszalépett.

Azonban bekövetkeztek a párisi februári napok. A magyar alsóház ez események hírére, kinyilatkoztatá: „miszerint meg van győződve, hogy a magyar alkotmányos élet kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvények csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, melly a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása,

— s ezért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriummá alakítását minden reformjaink alapföltételének s lényeges biztosítékának tekinti.“ Eötvös azonnal belátta e lépés nagy következtéseit az akkori európai viszonyok közt. „Megyek — mondá tréfásan bizalmasabb barátinak — indulok tüstént Pozsonyba, hogy mint minister térjek vissza.“

Mi Pozsonyba érkezése után történt, tudva van. A magyar ministerium megalakult, s az új átalakulási forma apostolának a cultus és közoktatás tárczája jutott.

Olly egyénéből rendezte Eötvös ministeriumaszemélyzetét, kik szaktanilag értették az ügyet, mellynek kezelésére meghivattak. Altitkára lett Szász Károly, nagyenyedi professor. Nagy tekintetű név Erdélyben; a testvérország haladási történeteiben egy évtized előtt az első között állta. S aztán maga körül gyűjté Szőnyit, hazánk egyik jelesebb szakemberét a nevelői pályán, s Pap Endrét és másokat. — Némelly közélettanodákba osztálytanítás helyett szaktanítást hozott be, a vallást külön tantárggyá tevén. Célba vette, s Kolozsváron azonnal végre is hajtata a convictusok megszüntetését, azon nyilvános kijelentéssel, hogy itt csak az anyagi és erkölcsi romlás rendszerét szünteti meg, de az alapítvány erejét díjul osztja föl a tanulók számára. A porosz tanítóképezdékbe minden vallásból akart ifjakat küldeni, s már ki is voltak jelölve az egyének, midőn a szeptemberi zavarok bekövetkeztek. Ezek miatt maradt el az egyetem reformja is, mellynek terve, — az oktatási szabadság életbeléptetésével — már egészen kész vala, s nyomtatásban is megjelent. Végre a népnövelés, vagy inkább népoktatás — ez iskolák, amaz egyéb institutiók által is történvén — előmozdítása is foglalkodtatá. Mielőtt azonban ennek rendezéséhez fogott volna, szükségesnek tartá előbb néhány elvnek törvényhozási uton elhatározását, melly elvekre aztán a közoktatás részletes tervét építeni lehessen. Ezen elvekre vonatkozott aug. kezdetén (1848) a képviselőház elé terjesztett javaslata.

Nagy elvek merültek abban fel. Hogyan kell az álladalomnak a közoktatást úgy venni felügyelete alá, hogy a községi befolyás sértetlenül maradjon; s a tanítás és tanulás szabadságát

a hitfelekezetek igényeivel és hajlandóságaival hogyan kell összeegyeztetni? Mik itten a családnak, a kerületeknek, a községeknek, az álladalomnak kötelességei és terhei, s melly mértéke és határa és kapcsolata van azoknak? És sajátságos helyzetünkben hogyan kell a nemzetiség igényeit kielégíteni? stb. Eötvös törvényjavaslata az ugynevezett vörös tollas párt által megtagadtatott a nélkül, hogy az itt kijelölt nagy elvek közül csak egyet is megvitattak volna. Előbb protestans rokonszenvekről vádolák a ministert, mivel kormányosztályánál e hitfelekezetnek nagy befolyást adott. S aztán papi hajlamokat fedeztek föl benne, mert a clerust, azon nehéz időkben, jó kedélyben igyekezett tartani, s mert a philosoph törvényhozó a vallásfelekezetek igényeit sem utasítá el hideg közönnyel. Nemes törekvéseit félre magyarázták. Az, utóbbi törvényhozás minden iskolai szükségeknek egész kiterjedésben leendő fedezését elvállalta. A számítás azt mutatta, hogy e szükségeknek egész kiterjedésben leendő vitelére az álladalom nem képes, mert a legkisebb tanítói fizetést adván is, magoknak a népiskolatanítóknak fizetése évenként 8—9 millió pengő forintot igényelt vala. Eötvös tehát zavarból szabadítá ki a törvényhozást, midőn javaslatában a népiskolák szükségéinek fedezését a község terheül tette ki, s az álladalom segélyével csak ott járult közbe, hol a község elégtelen az egész terhet viselni. Ezzel azt gondolák, hogy a papi jószágok kérdésének elmellőzése czéloztatik; s épen azért azok, kik hiszik, hogy abból minden kitelik, oldalvást akarák, hogy már itt e kérdésbe menjen a törvényhozás, s hogy az annyi oldalról szorongatott nemzet újabb visszahatást ébreszsen maga ellen. Továbbá Eötvös, hazánk akkori állapotában, a státusintézetek mellett, a hitfelekezeteknek is iskolát engedtetni javasolta. Ez nem szabadelvű dolog: kiálták, kik ugy hívék, hogy a törvényhozásnak hatalmában áll az erkölcsöket megparancsolni. S az ellenzéki tagok, kik minden érdeket föl akartak zuditani, kik forradalmat akartak minden áron, s a ministerium megbuktatását, gyanúsításokra zsákmányolák ki az érintett elveket. Esmék és elvek helyett száz össze nem függő vádat szórtak a szószekből. Egybezavarák az egyházat a hierarchiával, s ennek vétkei

miatt megtámadák amannak oktatási szabadságát. Feledék, mennyi szolgálatot tön az egyház az emberiségnek épen az oktatás által a keresztyénség kezdete óta. Magokhoz mérték a nép műveltségét, s a fölvilágosodás zsarnokságának szóvivői lettek azok ellenében, kik a lelkiismeret szabadságát a vallásos buzgalom féltékenységében is tisztelik. S a törvényhozás legtöbb tagjai az álszabadelvűség, a forradalmi irány zaja által tévedésbe hozattak. Bukás fenyegeté a törvényjavaslatot, a midőn Eötvös és később egy levélben, melyet az oktatásügyi miniszterhez, mint barátjához intézett, Kossuth Lajos is tárczájokat kötötték az érintett javaslat sorsához. E körülmény megdöbenté a többséget, s miután Pázmándy Dénes is, leszállt elnöki székéből a ministeri nézetek védelmére, s Deák is felszólalt mellette, meg lön mentve a törvényjavaslat némi módosításokkal.

Ez esemény után azonban nem sok ideje maradt valami maradandót tenni a közoktatás miniszterének. Magyarország körülményei mindinkább bonyolultak, s alig telt el egy hónap, mikor a magyar ministerium már megszűnt lenni.

Később Batthyány új ministerium alakítására bízott meg; s az ujonnan combinált, de létre nem jött kormányban benne volt ismét Eötvös József.

Ő mindenkor a dolgok kiegyenlítését pártolta a birodalmi kormányval szemközt; s az olasz ügy tárgyalásakor, mint tudva van, más magyarázatot adott a *pragmatica sanction*nak, mint a forradalmi párt által értelmeztetett. S midőn a dolgok forradalmibb szint kezdettek öltetni: Eötvös mindinkább visszavonult. A szeptember 28-ki véres *catastroph* után pedig előbb Bécsbe s onnan, családjával, Münchenbe utazott.

„Miért távoztam el? — írta onnan egy barátjának, — azt annak, ki engem s lelkiütemet ismeri, könnyű, — másnak lehetetlen megmagyarázni.“ Valóban így van. Eötvös a reform embere volt egész életén által. Most azonban kezdé átlátni, hogy a működés ezen mezeje lehetlen, minden fáradozása hasztalan. A forradalom és ellenforradalom szenvedélyes harcrai közt az ő szerepe lejárt. „Illy viszonyok közt — írta ő maga — tökéletesen hasztalannak érzem magamat. Engem az ég forradalmi ember-

nek nem teremtet. Bármilyen nagy célt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megelégedezni nem tudok s meggyőződéseim szerint, az anyagi erő, melyre minden, forradalom támaszkodik, nem azon út, mellyen az emberi nem előrehaladhat.“ — Nem vala tehát más szerepe, mint minden forradalmi lépés ellen felszólalni, mi valószínűleg hasztalan leendett, vagy olly törekvést mozditott volna elő, mellytől nem kevésbé volt idegen. Olly szerep után pedig, mint az övé volt, lehetlen vala többé az ország kebelében, mozgalmas idők alatt, visszavonulnia. S így nem volt egyéb választása, mint egy időre külföldre menni.

A közbejött rendkívüli események pedig gyorsan tetté érlelők eszándokot. Lamberg borzasztó halála megrendítőleg hatott rá; s a zavarban, melly ezt és Jellachich bán közeledését követte, a feloszlás előjeleit látta. Tudósíták, hogy Batthyány, kitől legtöbbet remélt, a tábort és hazát elhagyta, s ő nem értette e távozás okát. Hírlék, hogy a képviselőház is fel fog oszlani. A honvédelmi bizotmány némelly tagjai valóban el is távoztak. Kossuth előbb már utlevelet kért Franciaországba, s most az alföldre távozott nagy hirtelenséggel. Mindezeket, és családi körülményeit megfontolva, bizonyára nem csudálhatjuk, hogy Eötvös is eltávozott. Bécsben többször találkozáván Batthyányval, látta, hogy a békes kiegyenlítés reménye megszűnt, miután a bécsi, october 6-dikai események még bonyolultabbá tévék a magyar ügyet. S ha voltak is pillanatok, midőn rendesebb alakat kezdenék mutatni a dolgok: „Eötvös — mint szinte ír — ha elment, midőn a dolgok rosszul állottak, nem tartá férfihoz illőnek visszajöni, mikor egy kissé mulni látszott a fergeteg.“

Bajorországban vett tehát lakást. Ott folytató, félrevonulva, München mellett, írói munkásságát. A forradalmi sajtó az időben nagy zajt ütött elvonulása miatt. S e zajnak némi utóhangja maradt fen a forradalmi emlékekkel saturált közvéleményben.

Ekkor jelent meg röpirata: „Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich,“ németül írva, olly kérdés fölött, melly iránt a magyar közönség már rég tisztában vala.

A vádak azonnal elhallgattak.

A röpirat mindeddig a legjelesebb, mely a birodalmi ügyben, bel- és külföldön megjelent. Nagy figyelmet ébresztett az egész monarchiában. Tisztelettel emlékezett róla a birodalmi főváros napi sajtója. Mindenkit meglepett az erős logica, mellyel a nemzetiségi egyenjogosítás eszméjének antisocialis, s minden alladalmi együttlétet föllosztató erejét bebizonyítja; s egyszersmind föltünteté azon módot, miszerint illy vegyes népfajú birodalomban a nemzetiségi igényeknek meg lehessen felelni. Ellenkező ut az újabb kísérletekkel. Központosítani akarja a politicát, s decentralisálni a közigazgatást minden egyes országra nézve a birodalomban. Olly oldala a központosítási párt programjának, melly az 1848 előtti sajtóviszonyok közt csak távolról érintették, nem fejtethetett ki. Lényeges mulasztás státusférfiui szempontból. Azonban megoldották volna-e a magyar ügyet akkor e fejtegetések? — e kérdés egy jelentésű azzal: egy kis párt-töredék föllépésének sikerült volna-e a tények és jogkövetelések közötti kiáltó ellentétet kiegyenliteni? E kérdés megfejtésén függött a forradalom kockája. S hogy e kérdés megoldathassék, a történeti jogok iránt több tisztelet, másfelől a helyzetek kényszerűségének magasabb fölfogása, — talán kevesebb polgári erény, s több státusférfiui nagyság vala szükséges, mint e nagyszertű időszak emberei tanusítanak.

De végezzük az életírást.

Közelebb ismét egy munkája hirdetteték Eötvösnek, mellyhez az eszmék történetei körül tett hoszas tanulmányait fogja fölhasználni. Olly művet várnak barátai, melly világirodalmi becáccsal birand.

Eötvös magas tehetsége közelismerés tárgya. Az írótróppant erejében hatalmasnak ismerők mindenkor; csak az ember gyöngegségei rovattak fel a közpálya férfiának. S nem ollyak-e ez árnyoldalak nagy részint, mellyek a magány emberben erények gyanánt tűnnek föl?

Valóban Eötvös egyike a legszeretetre méltóbb egyéniségeknek.

Mi talán hiba a státusférfiuban, a költői kedély zománczát

képezi nála. S az író talán egyikével sem bir a gyöngeségeknek, mik az országfiban mutatkoztak.

Gyakorlatiatlannak mondották, mert a dolgokat a tudomány szempontjából is szokta nézni, s mert az emberekben jószíve olykor csalódott. S munkái kivétel nélkül bizonyítják, hogy az életet senki sem ismeri jobban, mint e nem gyakorlati ember, e költő. Nincs egyetlen szépirodalmi mű, melly oly közel hozta volna az irodalmat az élethez, mint a „Falu jegyzője.”

S a milly gyakorlatinak mutatkozott költőnk szépirodalmi pályáján számos műveiben : szintolly ovatosan került, hogy politicalai szónoklataiba és irataiba minél kevesebb költői elem vegyüljön. Nem mondjuk, hogy a költői kedély játszásai reményeiben és aggodalmaiban néha nem mutatkoztak ; de e csalódások hasonlítlanul hoszasabb időközeiben a státusférfiui belátás uralkodék a költő phantasiáján. Okoskodásaiban elfordítá szemait a képzelet képeiről, s előadásában tudományosan rendszeres, érveinek rendezésében szigoruan logicus tud lenni. Annyira, hogy Magyarországnak e jeles költőjét sokkal szárazabb politicusnak kell tartanunk, mint szónokaink és publicistáink nagy részét Eötvös korában. Semmi sem volt azért nevetségesebb, mint e virágos szónokoktól, kik a legszárazabb nemzetgazdasági tárgyak fölött lyrai ömlengésekben áradoztak, vádképen hallani Eötvös, mint politicus ellen, hogy költő. E vádat az unalomig kizsákmányolák ellenei. Így többek közt egyszer gróf Dessevffy Emil. Eötvös következő humorral felelt a conservativ lap vezérének :

„A tisztelt vezér ur számtalan elmésségei közt van egy, melyet el nem hallgathatok. Nemcsak lapjaiban, de más lapokban is többször ismételtetett az, s a tisztelt közönséget csak úgy remélem megmenthetni tőle, ha rá egyszer felelek. S ez azon jó ízű tréfa, hogy b. Eötvös regényíró s költő. Igen, én irtam regényeket. Jókat-e, vagy roszakat, ártottam-e vele irodalmunknak, vagy magamat tettem általok nevetségessé? azt sem a B. P. Hiradó, sem annak vezére egy maga nem fogja elhatározni. De vajjon mi következik ebből? A Hiradó nézete szerint kétségtávol az, hogy Eötvös József, mivel regényeket irt, egyébre, főleg politicára képtelen. Constatirozzuk a helyzeteket : mint a Hiradó

szokta mondani. Mig én regényeket irtam, ugyan mit tett az igen tisztelt vezér ur? Gazdaságán kívül haszonbérbe vevé egy nagy alföldi község korcsmajogát. Kétségkívül épen olly tiszteletre méltó kereset, mint bármi más, sőt megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a regényírásnál; de nem ez a kérdés. A kérdés e helyen csak az lehet: a korcsmajog kibérlése annyira jobb előkészület-e politicus pályához, hogy ki körüle fáradozott, már ezáltal kiszámíthatlan felsőbbbséggel birna a felett, ki költészettel foglalatzkodott? E kérdés megfejtése nehezebb, mint a méltóságos vezér ur gondolná. Ha álokoskodással akarnék élni, mondhatnám, hogy illy haszonbérletéhez szinte nem kis mértéke szükséges a költői tehetségnek, miután a haszonbérelő csak annyiban vállalhat magára tetemesb évenkénti fizetést, mennyiben jóslói lelkével azon száz meg száz ezer meazely bort és fity pálinkát előre látja, melyet korcsmaiban meg fognak inni, mi által nemcsak költő, de valódi vatesse emelkedik; de én nem akarok illy okoskodással élni, sőt miután a vezér ur a költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkívül kedves udvariasság gyanánt, bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyít ez? Azt-e, hogy már ezáltal politikai kapacitássá vált? Vagy hogy haszonbérelői tapasztalásainál fogva több képességgel bir, azoknál, kik költészettel foglalkodtak? Ollyas állítás, melyről csak tapasztalásból ítélnünk; s a költő, ki politicával foglalkozik, hivatkozhatik e részben előzményekre. Machiavel — kit talán a mélt. vezér ur sem számítand az érzelgős politicusok közé — költeményeket és vigjátékokat irt, Richelieu szomorujátékok készítésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politicusnak tartatik igen csinos versei mellett is, ugyszinte az egész utósó angol whig ministerium sem, melly majdnem kizárólag költőkből állott, s azért nem rosszul kormányzá Angliát, mig többsége tartott. Többeket emliteni e helyen fölösleges. És vajjon fog-e a tisztelt vezér ur ennyi példát felhozni azok közül, kik valaha a világ bármelly országában korcsma-árendálással foglalkodtak, s később nagy státusférfiakká váltanak? Ha ezt teendi a mélt. vezér ur, talán valamivel fontosabbnak tetszenek szemrehányásai a költő ellen. Igy elmésségei, mint illyenek, azon hibával birnak, hogy nem ujak, s már mások által többször használtattak; mint okok pedig egy hajszállal sem kevésbbé nevetségesek, mintha én abból, mivel eddig nagy státusférfiut nem ismertem, ki előbb bormérést haszonbérlett volna, ellenben sok költőt, ki nagy politikai tehetségnek mutatkozék, vagy azt akarnám következtetni, hogy a vezér ur közdolgok vezetésére alkalmatlan, vagy azt, hogy én erre képes vagyok stb.“

Nem emlekszünk, hogy többször előállott volna a B. P. Híradó vezére érintett szemrehányásával. Ellenben e conservatív főnök többször érezé hasonló humor élet.

Mint az irodalomban, úgy politikai pályáján, sőt az életben sem hagyta el Eötvöst e humor soha. Kik journalista pályáját figyelemmel kísérték, bizonyára emlékezni fognak Agricola leveleire, azon kellemesen mulattató naivitásra, mellyel ez egyszerű mezői gazda okoskodik, politizál, s át-átcsap humora a komolyan valóba, míg a derült táj lassanként egészen elkomorul.

Emlékezzünk azon cikkelyre, melly Horváth István temetéséről tudósítá a nemzetet.

Igy beszédeiben is. A humor és lelkesedés szavai egyiránt áradoztak ajkairól.

Most is él lelkiünkben a hatás emlékezete, mellyet egykor az administratori rendszer fölötti humorizálása Pestmegye terében előidézett. Maga Kossuth, ki utána következett a szólásban, bevallá, hogy hatalmasabb fegyver e sérelmi ügyben még nem használtatott.

S nem élczek, nem az elmésség könnyü villámai cikáztak csupán Eötvös lelkében. Mély érzés tünt fel a mosoly leple alatt, keserü valót hirdetett a derült ajak. Valódi angol humor, melyet csak olly életiskola után tesz az ember sajátjává, millyenen ő keresztül ment.

„Nőm és gyermekeim körén kívül — írja Eötvös egyik barátjához — alig van életviszony, mellyet meg nem keserítettek volna nekem. Átmentem én mindazon fájdalomon, mellyet munkáimban kifejeztem.“ — És ismét más alkalommal: „Életem tanúsága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, mellyekben e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szépszavakkal szereztem tudományomat.“ Illy életiskola végre bizonyos philosophi nyugalmat szerez a kedélynek, melly aztán a legkeserübb dolgokról is derült arczczal hagy szólani.

S ki Eötvös magán- és nyilvános életét csak felületesen is

figyelemmel kísérte, kénytelen leszen elismerni idézett állításainak igazságát.

Könnyelmű gyermekévek után korán az élet küszöbénél állt az ifju, a midőn a fényes szülei ház viszonyai megrendültek. Két életpálya állott most az ifju előtt : hivatalnoki, melly a szép tehetségű mágán ifjunak olly nagy jövődöt ígért ; és az irodalom, mellynek ösvényén alig néhány év előtt még egy Kazinczy és mások szinte vértanúsággal szolgálták a hazát. Eötvös ez utóbbi utat választá, s ritka lemondással indult meg pályáján. Csak egy kis önmehtagadásba került volna, hogy a veszni indult örökségből valamit megmentsen. Nem tevé. Szalay László barátja társaságában mívelte lelkét, tanulmányai mellett virasztott, míg kortársai, kiket a születés vele egy rangra emelt, a társasági örömek kéjeit élvezék.

S ennyi lemondás, illy lelkierő mellett, mennyi gyanusításnak volt kitéve később, mint egyik zászlósa azon új political rendszernek, mellynek tanait Szalay életírásában adjuk elő! A keserőségek közepett, mikkel halmozá az értetlenség és rossz akarat, tanui valánk nem egyszer kifakadásainak. Többször volt azon a ponton, hogy végkép lemondjon a politicáról, s a szépirodalom nyugalmasabb munkakörébe vonuljon vissza. Sokszor kifejezé ez iránt szándokát. Multja és szelleme azonban további küzdelemre késztek őt. Megtörtént gyakran, hogy midőn tudatá visszavonulási szándokát, termékeny szelleme már új eszméktől vala terhes, lelkében újabb, nagyszerű tervek fogamzottak.

Cs. A.

DESSEWFFY AURÉL.

Dessewffy Aurél gróf, a közelebbi múlt évtizedben a magyar conservatív párt legkitünőbb státusférfa, szónoka és journalistája.

Született 1808-ban, Nagy-Mihályon (Zemplén m.)

Atyja, gróf Dessewffy József, sok oldalú képzettséggel bíró, szellemdús férfiú volt, dicséretesen ismeretes magyar irodalmi munkásságáról, s a politikai pályán, mint több országgyűlésen kitünő ellenzéki szónok.

Aurél kiskorában igen csendes és jó fiú vala, de oly kevés elmethetiséget mutatott, hogy atyja erősen hitte jövője ostobaságát. Azonban alig kezdé meg a görög nyelv tanulását, tíz éves korában könyv nélkül tudta már az Iliás első könyvét. Az ő világ remekíróinak szellemét atyja igen értette. Ő volt e részben leginkább Aurél oktatója. Francia és olasz nyelvre az anyja, gróf Sztáray Eleonora, tanítá. A német nyelvet színlapon maga kezdé tanulni. S rendes tanulmányain kívül már korán elkezdett olvasgatni is. S az író és státusférfiu kifejtésére sokat tőn az atyai ház. Ott gyülekeztek gyakran a fejlődő magyar irodalom, s a fejlődő politikai élet bajnokai. A nemzeti, szellemi kifejlődés s az alkotmányos jogok védelme volt napi tárgya a beszélgetésnek, társalgásnak. Mindez varázs erővel hatott a gyermekre, ki már 13 éves korában kísérője volt atyjának a zajos megyegyűlésekre, tanuja a közélet annyi erőteljes nyilatkozatának, s mintegy közepette az eseményeknek, mik a gondtalan ifjúság szeméi előtt többnyire észrevétlenül szoktak elvonulni. Oly férfiak társasága és ismeretsége, mint Kazinczi Ferencz volt, lehetetlen, hogy az ifjú eszméinek már korán magasabb, komolyabb irányt ne adtak legyen. S e komolyság mellett is megtartá Aurél fogékonyságát mindenre nézve, mi a

gyermeki kedély előtt kedves. Ilias mellett jó kedvvel olvasgatá báró Demanx (Münchhausen) dévajságait; s miután Tacitusból bámulatos jeleit adá jártasságának, a vidék gondatlanabb ifjainak játékába vegyült. E fogékonyságot a változatos élvezetekre később is megőrzé. Mint ifju gyakran üritgeté az élvek örömpoharát, a nélkül, hogy a kormozgalmak legkisebb eseményét tisztán és azonnal fölfogni elmulasztá vala. S még a férfinak is fenmaradt a kebel fogékonysága élvezni az örömek egyes napsugarait, mellyek a komor pályát már csak gyéren deríték föl.

Közönséges iskolai pályáját, mint első évi philosophus, 1823-ban kezdé meg a kassai akademiában. Sem tanítóival, sem iskolai tanulmányaival nem volt megelégedve. Az academia falain kívül volt az ő iskolája. Bentham és Stäel asszony emelkedettebb tanszékből szóltak a gondolkodó ifjuhoz.

A könnyűség, mellyel az idegen nyelveket sajátjává tevő, s a világ-szinpad emelkedettebb nézőhelyének gyönyörei a diplomatiára vonzák az ifjat. Ezen irányban kezdé magát mivelní. Az európai államjog s Wicquefort, Mably, Schöll, Koch, Flassan, Klüber lettek olvasmányai. Nem elégedve meg a tárgyak felületes ismeretével, a tudomány forrását keresé föl; a legkimerítőbb, legjelesebb szakírókhoz fordult. Így akará megvetni egy nagyszerű képzetesség terjedt és szilárd alapjait. „Később azonban — mint maga írja — a körülmények s érettebb belátás, melly a diplomatia pályáján a jó hazafinak kevés örömet ígérhet, szándékát megváltoztaták.“

Szellemi munkássága folytonos tért talált ez időtájban az atyja közrehatása mellett alapított „Felsőmagyarországi Minerva“ czimű folyóiratban, melly főleg aestheticai tartalmu eredeti dolgozatokból s francia és angol fordítmányokból vala szerkesztve. Költői kísérletei is vannak e korból Aurélnak, mig, önvallomása szerint, átlátta, hogy költőnek nem született. Kevés irodalmi beccsel birtak e kísérletek, mindazáltal nem kevés befolyással voltak a styl szépségeinek, a nyelv művészi kezelésének kiképzésére. A mérték és rím megszokása némi teljességet, hangzatosságot kölcsönözött prózája szabatosságához.

Azonban jött az 1825-diki országgyűlés. Szabolcsmegye

Aurél atyját, Dessewffy Józsefet választá követül. S a 17 éves ifju vele ment Pozsonyba.

Ez országgyűlés korszakot képez az ő politicalai fejlődésében, miként a nemzet újabb haladási történeteinek kiindulási pontja.

Az országgyűlésnek a törvényes három éven túl hosszas ideig elhalasztása, s az 1822—24-diki törvénytelen merények és alkotmánysejtő tények egész sora általános aggodalmat ébresztett a nemzetben. Az ősi alkotmány fentartása, az alkotmányos szabadság szilárdítása minden egyéb kérdést háttérbe szorított. Az ország annyi kitűnő tehetségei, kik egybegyűltenek, rég nem tapasztalt bátorsággal emeltek vádat a kormány ellen, s fésztelen szabadsággal panaszlák be a fejedelemnek, mi szívöket nyomta. S a panaszos szónoklatok körül nagyszerű chorust képezett az ébredő közvélemény. Az ingerültség, elkeseredés naponként hatalmasabban nyilatkozott. Végre a fejedelem önként bevallá a nemzet előtt a mult tévedéseit és bűneit, s ez elismerést biztosítékul fogadták az ország rendei. Törvénybe is iktattaték néhány biztosító határozat. Nagyobb politicalai érettségre, újabb szomorú tapasztalásokra volt szükség, hogy megtanulja a nemzet nem a törvény holt betűiben, hanem életre való intézményekben keresni az alkotmány biztosítékait. E politicalai növelést a közelebbi 25 év története adták meg státusférfainknak. Mi 1825-ben történt, csak tájékozása volt a régi alkotmányos állásnak, csak megnyugtató a jelenre. Nem kis eredmény, midőn a nemzet alkotmányos léte forgott kérdésben.

Dessewffy Aurél az ifjukur egész hevével üdvözlé a nemzeti ébredést; s éber figyelemmel kísérte minden legkisebb nyilatkozatait. Egyetlen ülést sem mulasztott országgyűlés alatt. Naplót vitt az eseményekről, lapot szerkesztett saját számára. Beszédeket irt a gyöngébb országgyűlési tagoknak. Megismerkedett az országgyűlés minden nevezetesb embereivel. Itt veszi kezdetét barátsága gr. Széchenyi Istvánnal is. „Minden szükséges előkészületek nélkül — ugymond Aurél — bátor vala ő föllépni a diétán. Klubbot formált, mellyben töltém életemet.“ S Pálfi Ferdinánd rcávette Aurélt, hogy sir Henry Wellesley (később lord Cowley) számára francia nyelven nap-

lót írjon, mi miatt később sok kellemetlensége volt. Pálfi a naplót előbb mindig bemutató a rendőr-főnöknek. S Aurél csak később tudta meg, hogy e miatt a császár neheztelését annyira magára vonta, miszerint a kancellár alig merte őt később magához venni. Meginté előbb, hogy ne társalkodjék idegenekkel; „melly tanácsnak — ugymond Aurél — nem sok hasznát vettem.“

Miután iskoláit végzé Aurél, Bécsben az udvari kancellária közjogi osztályában alkalmaztatott, mint fogalmazó gyakorlók. Új irányok, gyakorlati ismeretek tűntek fel előtte. Ismerni tanulta, mit akkor kormánybölcsésésnek hittek, — azok, kik a közdolgok élén állottak. Természetes, hogy ez ismeret, az európai státustudományi tanulmányok után, nem volt kielégítő. Szerény helyzetében önállólag nem hathatott. Megunta gépies foglalkozását. Mindig hanyagabb lett kötelességei teljesítésében. A birodalmi főváros élveinek örvényébe veté magát, heves véralkata s izgatott szelleme egész szenvedélyével. A bécsi világot, mint maga írja, minden ágazataiban és minden módon élvezte. A magasabb körök egy részét már Pozsonyban az orsz. gyűlés alatt tanulta ismerni. Ezek által csak hamar be lön vezetve minden körökbe. Tulajdonai közkedvesség tárgyává tévék őt. „Eleven, mozgékony, kistermetű férfiú volt, — mint Szalay László írja róla — csipős szavu, de soha nem gúnyos, az ellenfelet fegyverével ösztönszerűleg mindég a leggyöngébb helyen találó, de a fegyvert a sebben soha meg nem forgató; francziább a francziánál, vidám, derült, mintha a kedély, mélyebb jelentőségű igéivel, mintha a világ, a csalódások görbe betűivel teli nem irta volna életének lapját, — — de ha a sympatheticus szernek egy csöppje e lapra esett, nyomban a nemesebb kebelrel rokon szenvedések igéi tűntek föl. Illyen volt ő társalkodás közben.“ Eleven lélek, rendkívüli könnyűség, ügyes mód, mindennemű társulati hangulathoz alkalmazni magát, ritka társalgási adomány minden keresettség, nemes magatartás legkisebb fesz nélkül, törhetlen jó kedélylyel párosult nála, melly minden élvet fölkeresett, mindenben osztozott. S a saloni élet kifejté, mi még hiányzott képzettségében, a biztos föllépést,

önbizalmat, éles tapintatot, kezelni a magasabb körök társalgásának leggyöngédebb szálait, eligazodni e szálak legfinomabb szövedékeiben. Szóval, bevégzett salonférfiu, teljesen kiképezett udvari ember lett. Olly tulajdonok, mik miatt a jó bécsiek szívesen megbocsáták a kép sötét oldalait : a komoly foglalkozás hiányát s a könnyelműséget, melly az élvadászást rendszerré teszi, s minden nagy eseményben csak anyagot keres a közelebbi óra sivar elűzésére. Különben is minden kedvesapongások zaja, s a szórakozás és élvek csábképei sem foglalhaták el soha egészen lelkét. Semmi sem kerülheté el szemét, mi a political és irodalmi világban figyelmet ébresztett. Sőt foglalkozásra is kész volt, mihelyt munkásságának megfelelő tért nyitottak. Így az 1830-diki országgyűlésen. Reviczki kanczellár magával vitte őt oda, s gróf Almási Mórcczal és Apponyi Györggyel együtt fogalmazónak nevezteté ki. E hongyülés alatt német naplót vitt a király számára. Éjjel ifju társaival kártyázott, mulatott, s reggel pontosan megjelent az ülésben. A nők miatt, kik őt különösen kedvellék, csak ez országgyűlés alatt két párbaja volt. S mindezek mellett nemcsak az említett napló pontos vitelére volt ideje, hanem több political cikkekét is irt, különböző nyelveken. Ezek közt egy angol értekezést az Edinburgh-Review számára. S az ismeretszomj sem hagyá őt el a legnagyobb könyvelmőség között sem. Mindenre volt ideje, folyvást tanult, folyvást mivelte lelkét.

Miután adósságokba igen elmerült, s az idegenekkel társalgás miatt sok kedvetlenségei voltak : végre 1832-ben odahagyá Bécsét s helytartósági titoknok lett Budán. A következő országgyűlés már ki volt hirdetve. Aurél haza ment szüleihez. A zempléni követségre vágyott. Nem sikerült. Zemplénmegye egyik közgyűlésén ekkor lépett föl először a szónoki pályára. A sors különös szeszélye azon férfiuval hozá őt össze pályája kezdetén, kivel tíz évvel utóbb a journalistica és Pestmegye közgyűlése terén küzdé szenvedélyes harczeit. „Az ékesen szóló Kossúthtal vívtam meg“ — ugymond naplójában. Szónoki készsége, gyors válaszoló tehetsége, s okoskodásainak szerencsés választása által azonnal közfigyelem tárgya lön.

Még inkább föltűnt rövid jelenléte alatt az 1833-diki orsz. gyűlésen, hol már ekkor egy kis főrendi töredék élén ugyanazon elveket vitatá a vallás tárgyában, mik mellett később, mint az összes conservatív párt vezére küzdött. Kiindulási szempontjait ez ügyben legjobban tájékozá Dessewffy önmaga 1839, dec. 30-kán tartott beszédében,

„Az lett volna — ugymond — a polgári társaságoknak kezdetül fogva legkívánatosabb, hogy magát a világi hatalom, a lelkiismeret legdrágább kincsébe, a vallás kérdésébe nem avatva, hanem azt magára bízva, annak tulajdon benső erejétől várta volna szellemi kifejlését s haladását; s ezáltal a vallásos ideáknak ereje s terjedése bizonyosan nem vesztett, más részről pedig elkerültetett volna azon viszontagságoknak nagy része, mellyek a historiában egész évkorokat homályba borítának. A történetek azonban mást akartak; státus és egyház egész Európában többféle viszonyban állanak egymással, érdekeik sokféleképen egybeszővők, s ugyanazon egy országban létező különféle vallásbeli felekezeteknek érdekei gyakorta összeütközésbe jöven, számos esetekre nézve elkerülhetlenné vált a polgári hatóság közbejövetele. Már most ama sokkal könnyebb kötelesség helyett a státusnak azon nehezebb feladás jutott, hogy ez összeütközések minden eseteire célirányos szabályokat találjon fel s alapítson meg. Ezen szabályok megállapításában, mikor az egyház és annak tulajdon hívei közti viszonyokról van szó, minden kétségen kívül a dogma a vezérelv; de midőn különböző vallásos felekezetek érdekei jönnek egyes személyekben összeütközésbe: akkor, ha az egyik vagy a másik dogmát választaná vezérelvül a törvényhozás, szükségesképen igazságtalannak kellene lennie, mert mindenkor csak az egyiknek tehetne eleget. Az ilyen esetekben tehát nincs egyéb hátra a törvényhozó hatalomra nézve, mint egyeztetést s ugyyszólván közbenjárást gyakorolni; a mi ismét csak igazság és viszonyosság által érthetik el. E viszonyosságot pedig nem pusztán és mechanice kell érteni, hanem úgy, hogy minden egyes esetben — tekintetbe vétetvén valamennyi egyéb körülmények fölött a dogma is — olly combinatiók találassanak fel, mellyek által a kedvezések a két érintkezésbe jött felekezetek között egyenlően osztassanak fel; s ez az a körülmény, melly ezen vallásbeli kérdéseket más előmeneteli vagy javítási kérdésektől megkülönbözteti; minden más esetekben a magában legcélirányosabb s legszentebb ujitásnak gyakran méltán lehet ellenébe vetni, hogy a nemzetnek arra még készítettnie, még érnie kell; az itten szóban levő intézkedéseknél ezen tekintet közbe nem jő, mert nem ked-

vezésekről van a szó, hanem csak arról, hogy a kölcsönös állapotok összeütközések eseteiben az igazság elvei szerint intéztessenek el. Ezen elvek mindenütt igazságosak, Magyarországon egyszersmind a józan politica által is megkívántatnak, mert egy olyan vallásos felekezet helyzetetéséről van szó, mely békekötések és világos törvények által biztosított törvényes állással bír, és minden tekintetben különös figyelmet érdemel stb.“

S a lelkiismereti szabadság és kölcsönösség elveinek alkalmazásában szónok középutat keresett a vakbuzgóság és közönyösség közt. „Valószínű, mondá egy főrendi ülésben, hogy a mostani közönyösségre vallásos reactio fog következni; de az a vallásosság, mely ebből születendik, a jelen idő szelidebb eszméinek fényözönében fog uszni, mélyebb lesz, de kevesebbé szűkeblű, mint azelőtt s csak kölcsönös szeretetet és igazságot hozand magával.“ S midőn a cath. egyház némelly szónokai roszalák, hogy a protestánsok mindég újabb követelésekkel állanak elő: „én azt tartom — ugymond Dessewffy — hogy a cath. ügy csak akkor fog erősen állani minden ostromok ellenében, mikor egyszer evangelicus atyánkfiainak megadtuk mindazt, a mit tőlünk igazságosan kívánhatnak. Az irántoki igazságnak határai azon a ponton vannak, mellyen túl a cath. ügy iránti igazságtalanság fogna kezdődni.“

Egyszerű igazságok, de a mellyeknek követése magasan kiemeli a cath. statusférfit az egyház túlbuzgó hívei s az elfogult pártemberek fölött. Az egyház ugyanis nem csupán dogmáinál fogva képviseli a változhatlanságot, hanem egyszersmind világi kiváltságai által is, mellyek olly szorosan fűzték egybe érdekeit a régi magyar államszerkezettel. S ez érkrokonság a conservatív párt catholicus tömegét természetes szövetségesévé tévé az ország első rendének, az egyház képviselőinek.

Dessewffy Aurél szellemét nem nyugözék le e szövetség kötelei. Megtartá státusférfiti önállóságát. S ezt még olly esetekben is érezteté, mikor teljesen nem osztozhatott az alsóház szabadelvűbb nézeteiben. Így a vegyes házasságot tárgyazó pásztori levelek ügyében, az 1840-diki országgyűlésen.

„Mélyen tisztellem én — mondá többek közt e tárgyban — a nagyváradi püspök magas erényeit, hódolok céljai tisztaságának; de szabad legyen nekem az az egy kérdés: kellett-e szükségképen, hogy megtörténjék az, a mi történt? Mikor maga a magyar egyház hozott be a törvény létesítésében egy bizonyos gyakorlatot, mikor ez a gyakorlat 50 esztendőn keresztül békes divatban létezett, mikor az országgyűlés az ajtó előtt volt, mikor sem concilium valami ujat fel nem állított, sem az egyház feje a magyar clerushoz különösen nem szólott, — szükséges vala-e, mondom, illy körülmények között, hogy 26 érsekek és megyés püspökök közül egy a fenálló gyakorlatban, a végrehajtó hatalom tudta nélkül, illy tetemes változást hozott be nem egyes esetekbeni rendelkezés, hanem általános utasításokat magában foglaló körlevél által? Kellett-e ezen fegyvert nyújtani a catholicismus számos ellenségeinek, alkalmat adni az (alsóházi) izenetben foglalt érzékeny vádakra, kétségbe hozni ezen új rendelkezés által a catholicus tanítás állandóságát; vagy pedig ha a tanítás változhatatlannak mondatik, azt a véleményt igazolni: hogy nem változott ugyan a dogma, a tanítás, hanem változtak a magyar egyházi rend nézetei, tulajdon állása és viszonyai felől a publicus státusnak irányában? Kellett-e a törvényhozást olly helyzetbe hozni, hogy kénytelen legyen vagy a nagyváradi püspököt szerfeletti buzgósággal, vagy pedig a többi püspököket némi hanyagsággal vádolni; és így ha a történt lépést nem roszalja, az által a többi püspököket hasonló lépésre felszólítani? Meg voltak-e már szüntetve új törvényes intézkedések által a reversalisok, törvénynyé vált-e már az, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek különbség nélkül mindnyájan atyjok vallásában növeltessenek? S mikor itt a hazában semmi új nem történt, feküdt-e akkor a külső történetekben elegendő momentum a megpróbált utasításra? Habár áll is a catholica egyház automiája a maga körében, habár igaz is, hogy a körlevél értelmében minden, a mi a házasság törvényszerűségére szükséges, az egyháziak által teljesen megadatik, hogy ez a megáldási kérdés tisztán lelki és így az egyház körébe tartozó dolog, hogy ezt a módot nem a polgári törvény, de az egyház hozván be, annak szükségkép kezeiben kell maradnia, hogy a cath. egyháznak minden időben joga volt a fenyték megtárgult kötelékeit a szükség esetében ismét szorosabban huzni, és hogy illy jog nélkül olly egyház, mellynek rendszere a tanítás egységén s változhatlanságán alapul, még csak nem is gondolható; ha igaz is, hogy azon önügyeiben rendelkezési jogot, melly az 1790 : 26. törvénycikk által az evang. félnek világosan megadatik, a cath. egyháznál kérdésbe venni teljességgel nem lehet, habár mondom, mindezek állanak is: szükséges volt-e a történt lépés épen

azon vulcanicus terrenumon, a hol történt, s nem kell vala-e inkább a dolgoknak kifejlését és azt megvárni, hogy a netalán létező nehézségek a törvényhozás útján kiegyenlítettessenek? Minden keserűség nélkül mondom én ezeket, de mély fájdalommal a cath. egyház iránti forró tiszteletem érzetében; — tudom hogy a cél tiszta volt, de borzadok a fel nem számítható következtetésektől. Most már hogy a kérdés előttünk fekszik, határozatnak kell íranta történni, nem prókátorosan vizsga szemmel keresgélve azt, kinek van igazsága, kinek nincs-e? hanem státusembe-rekkint országosan, a jövődre tekintve és azt kérdezve; quid consilii? Hogy forog-e itten fen törvényesítés vagy nem? ezt a hazai törvényekből és a különböző hatalmak kölcsönös határai és viszonyai iránti fogalmakból kell elhatározni. Én azonban ezt az egész vitatási módot feleslegesnek, ezt az egész mezőt veszélyteljesnek tartom; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ez az egész kérdés meddő kérdés, azaz olyan, hogy fejtsék meg bármiképen, üdvös sikert semmi esetre nem nyújt. Kétfélekép lehet csak erre a kérdésre felelni: igen-nel vagy nem-mel. Ha igen a felelet, ha sérelemnek állittatik a tett, olly valamire szólítjuk föl a kormányt, mit nem tehet; mert főkép a tegnapi nap történt nyilatkozások után világos, hogy itten kényszerítés nélkül keresztültörni többé nem lehet. A kényszerítés pedig e tárgyban képtelen, s erkölcsi lehetetlenség az levén minden szellemi ügyeknek természete, hogy mihelyt kényszerítés jó közbe, habár igazsága van is a kényszerítőnek, a közrészvét s az erkölcsi erő annak részére megyen által, ki a kényszerítésnek tárgya lön. Nem kedvezőbbek a következtetések, ha nem-mel felel e kérdésre ezen nagymélt. főtábla; mert tekintve azon ingerültséget, mellyet a dolog az országnak egy nagy részében okozott, tekintve a kk. és rr. ezen tárgy feletti nézeteit, előre látható mind a kormánynak perplexitása ott, hol maga a törvényhozó test is különbözőleg látja a törvényt: előre láthatók a zavarok az országban, hol a törvényhatóságok a kk. és rr. táblájának nézeteire fognak majd támaszkodni; előre látható végre a káros visszahatás egy más, a két tábla közt még függőben levő hasonnemű tárgyra nézve. Parlag tehát ez a mező, vagy legfelebb is töviseket terem. A sérelmi kérdést vitatni a mi magyar viszonyainkban igen czélirányos, valahányszor lehetséges az orvoslás, vagy az, hogy a kormány a törvényt sértőt utba igazithatja; de illy esetben, hol a sérelmi kérdésnek akármikénti megfejtése nem sikert, hanem csupán új és legyőzhetlen nehézségeket ígér, teljességgel nem tanácsos. Nem lehet felejtetni, hogy ez európai kérdés, s hogy itt nem csupán egy vagy más hazai törvények értelméről, hanem általában a különböző hatalmak határaitól van szó, és hogy ha mi törvényeink mezején harcolunk, az egyház magát autonómiaja körébe vonja

vissza, s hogy mi ezen perben közte és köztünk birói szerepet sikeresen nem játszhatunk. Nem a sérelmi kérdést kell tehát itt vitatni, hanem valami célirányos lépés által a fenyegető viszályokat megelőzni. Miután szónok ezen eszmék szellemében taglalá egy főrendi tag indítványát, így folytatá beszédét: Némileg más formát kívánnék tehát az indítványnak adni. Mellőzném annak érintését, hogy van-e törvény-sértés vagy sem? s csak azt kívánnám országosan kimondatni, miszerint ohajtani kellett volna, hogy az, a mi a n. váradai püspök részéről történt, ne történjék. Jövendőre nézve pedig abba a helyzetbe akarnám tenni a végrehajtó hatalmat, egy országos nyilvánítás által, hogy a célba vett eljárást közigazgatási uton eszközölhesse. Nem zárja ki annak lehetőségét vélekedésem szerint a törvénynek mostani szerkezete; mert az rendelvén, hogy a vegyes házasságok a cath. pap előtt történjenek, az evang. lelkipásztor közbejöveteletét nem tilalmazza. Más részről pedig bizonyos, hogy a törvényt úgy kell érteni: prout de illius sensu et intellectu diaetaliter conventum fuerit; minélfogva a törvényt egy előrement országos határozat után illy értelemben eszközölő végrehajtó hatalom sérelmet bizonyosan nem okozna. stb. Megnyílnék így az út a kormány előtt, a dolgot közmegelegedésre elintézni; ha e részben alkudozásoknak kell előre menni az egyház fejével, azok is lényegesen könnyíttetnének, s majd később, mikor egyszer a vallásos tárgy új törvényes rendelkezések által fog eligazitva lenni, ez az intézkedés is törvénybe jöhetne. Azon számtalan nehézségek pedig, melyek különben, akár ismerjük a dolgot sérelemnek, akár tagadjuk annak sérelmes voltát, bizonyosan bekövetkezendnek, teljesen el lennének háritva. Meglehet, hogy én ezen sajnos következtetéseket nagyító üvegen keresztül látom: ez az üveg azonban nem más, mint hazámhoz ragaszkodásomnak szemüvege; meglehet az is, hogy nem vagyok képes aggodalmimat abban a mértékben éreztetni a főrendekkel, mint a hogy azok keblemben léteznek: kénytelen vagyok azonban ismételve kimondani azon meggyőződésemet, hogy nagyobb és kényesebb collisio alig létezhetik, mint a mely ezen kérdésnek elhibázott eldöntése által az országot és az országgyűlést fenyegeti.“

Nem vizsgáljuk, mennyire alaposak ez aggodalmak, mennyire voltak célravezetők az érintett javaslatok. Csupán adatul idéztük e beszédet, mely a szónok önállóságát az egyház irányában eléggé tanusítja. A kormányférfiut halljuk itt szólani, mely latra vet minden aggodalmat, megfontol minden körülményt s az eszközök óvatos megválasztása s közvetítő lépések

által igyekszik öszhangzást idézni elő a meghasonlott hatalmak között. Milly nyomoru ennek ellenében az elfogult pártszenvedélyek szereplése. Alig lehet kicsinyesebb eljárást gondolni, mint a conservatív párt egy részee volt a vallásügyi törvényhozásban. A jog, méltány s kölcsönösség igényeit sérelmeseknek mondák egyházuk dogmáira nézve. Elavult törvények, tartományi határozatok idézése által hitték megköthetni a törvényhozás kezreit. S mig a létező törvény egyes szavait idézték az egésznek szelleme ellen : a hozandó törvényt egy záradékokska beiktatása által igyekvénnek előre kijátszhatóvá tenni.

Azonban visszatérve az életírás adataira : rövid political szereplése mellett, tetemesb részt vön Dessewffy Aurél az 1832-es honygyűlés alatt a magyar tudós társaság üléseiben. Továbbá cikkeket irt francia hirlapokba, s a „Jelenkor“ mellék lapjába. Tagja lön a magyar színházi választmánynak. Ez időszak-
ra esik : „A magyar nyelv és ellenzői“ czimű munkája is, melyet Széchenyinek hagyományozott, de iratai közt halála után nem találták föl. Szép tehetsége s bátor föllépése már ekkor közbecstülés tárgya volt, s nevét, a lángész könnyelműségei mellett is, tisztelettel kezdék emlegetni. Főleg az 1838-diki árviz után, mely a főváros nagy részét elboritá, s a fővárosi népesség szegényebb részét nyomorra juttatá. Dessewffy Aurél, mint a segélyező bizottmány tagja, rendkívüli tevékenységet fejtett ki ez alkalommal. A nádor és a városi hatóság egyaránt kifejezék elismerésöket buzgalmaért.

Kevésbbé népszerű volt political föllépése Pestmegye közgyűlésein. Súlyos sérelmi ügyek valának napi renden. Wesselényi Miklós egy szatmári gyűlésen 1834-ben mondott beszédeért hűtlenségi pörbe idéztetett. Hasonló pör kezdetett Barsmegye követe, Balogh János ellen, az 1835 jul. 23-diki országos ülésben tett nyilatkozataért. S midőn az 1836-diki országgyűlés eloszlott, a nemzet több szépreményü ifjai, mivel honygyűlés alatt Pozsonyban klubbot alakítának, a polgári hatóságok mel-
lőzésével, szuronyok közt fogságba vitettek. Növelte ez aggodalmakat a birói eljárás törvénytelenége. A szabad védelmet, törvény ellenére megragadták, s a törvénykezés szokott rendét

egészen mellőzték a föitélőszékek. A felségsértés az ifjak ellen nem mondatott ki, mindazáltal súlyos fogságra íteltettek. Így Kossuth Lajos is, mivel a törvényhatóságok nyilvános gyűléseiről írott hírlapi levelezést vitt, s nem engedelmeskedett a kormányparancsnak, melly őt ettől eltiltá, de a melly parancs nem az illető törvényhatósághoz vala intézve, s vele sem elfogatásakor, sem később a perben nem volt közölve. A személybiztosság s szólás- és írásszabadság ezen sérelmei fölött erélyes fölszólalások történtek a megyékben. A szónokok közül azonban többen részint hűtlenségi, részint becstelenségi pörbe fogtak. Az utóbbiak közé tartozott gróf Ráday Gedeon, kit mindazáltal Pestmegye az 1839-ben egybehívott országgyűlésre követül választá. E választást egy május 8-kán kelt kir. leirat törvénybe ütköző merénynek mondván, Pestmegyét oda utasítá, hogy Ráday helyett más követet válasszon, mivel föllépésének meggátlására meg vannak téve a szükséges intézkedések. A szabad választás korlátozása még magasabb fokra emelé a kedélyek ingerültségét. Illy viszonyok közt lépett föl Pestmegyében Dessewffy Aurél.

S illy előzmények után nyílt meg az 18^{39/40}-diki országgyűlés.

Dessewffy Aurél Sárosmegyében versenyzett ismét a követségre. Megbukott, mint már előbb Zemplénben. Az alsóházba nem juthatván, a főrendi táblához ment. A következő hongyülés kilátásairól ugyan is, s a pártok állásáról és a kormány földatáról a bonyodalmak között egy tájékozó iratot készített. A kormánynál nagy figyelmet ébresztett e dolgozat. S azonnal számfölötti helytartósági tanácsossá neveztetvén, meghívatott az országgyűlésre, hol a Ráday-ügyben szólalt föl először.

Beszéde negy esemény volt pártja történetében.

Még soha sem mutatkozott addig tehetsége egész erejében. Most a sajátságos fölfogás, erős okoskodás, emelkedettebb nézőpont, művészi és még sem mesterkéltsággal taglalás, a nyelv, kifejezések hatalma, s az előadás elragadó élnksége annál meglepőbb volt, minél rosszabb lábbon állott addig a felsőházi conservatív többség ékesenszólása. Mindenesetre sajátságos jelenet,

midőn illy országban, hol a hosszas parlamenti gyakorlat tehetéseket fejthete ki, tekintélyeket alapithata meg, egy ifju ragadja kezébe az agg kormányférfiak, az ország főhivatalnokai közt, a pártvezetés gyepelőjét, állásának ragyogó külfénye s nevének már rég megállapított hire nélkül.

De senki sem volt inkább hivatva pártjában e szerepre.

A parlamenti bonyodalmak minden szálaít kezében tartá ez ifju szónok. Ismeré a pártok erejét, kiindulási pontjait s az eredmény lehetőségét minden egyes kérdésben. Határozottan lépett föl, hol mások ingadoztak. Miről a többségnek sejtelve alig volt, ő már átgondolá. Alkotó szelleme mindig éber vala. Ha indítványt kelle formulázni, vagy határozatot alkotni, nézeteket fölvilágosítani s rövid, sokat mondó szavakba szorítani, mit mások hosszasan elmondának: ékesbeszédü szája s gyors tolla mindenkor azonnal kész vala. A milly ügyes stylist, ugy beszédei is a magyar parlamenti ékesszólás legszebb, legértelmesebb példányai mellé sorozhatók. A természet nem látta őt el azon külső előnyökkel, mellyek által a szónok már magokban hatni bír a sokaságra. Alkatas jelentéktelen, gyöngye organummal, melly kevés változatosságra volt képes. E hiányokat mindazáltal bőven pótolta az előadás elelvensége, a nyelv mesteri alkalmazása, a kifejezések erélye, s a meggyőződes elragadó hatalma. Gyűlölte a hangzatos szópiperét, az üres virágokat; de nem minden ékeit hanyta el a szónoklatnak. Ez ékességek azonban a pillanatnyi lelkesedés járulékinak tetszésnek inkább, mint az előkészület hatásra számított eredményének. Egyetlen beszédét sem készíté el teljesen előre. A tárgyalás alatti dolgokkal legkisebb részleteikben ismerős levén, igen kevés idő kelle neki meghatározni a szempontot, mellyből azokat felfogja. Szobája csendében s az ülés zajában egyaránt gyorsan kész volt fejében egész beszéd terve, fölosztásaival rendezett erősségeivel. S olly ügyes volt a szerkezet terve, mellyet kevés emlékeztető szavakban papirdarabkára jegyzett, olly logikai a kijelölt gondolatfolyam, hogy kevésbbé gyakorlott szónoknak sem lehe bajos ez anyagból egészet alkotni, neki pedig egyáltalában csak gyermekjáték vala, eszméit szavakba önteni.

Senki sem birta inkább a nyelvet, senkinek sem volt több ügyessége, azonnal meglegelni a találó kifejezést. Azért legtöbb beszédén a rögtönzés példátlan könnyűségének kinyomata látszott; s minden rögtönzését az átgondolt mű teljessége bélyegzé. A vita — discussio — volt az ő valódi tere, eleme. Ott érezte magát honosnak. A közéletben is jellemzé őt e vitatkozási hajlam. Utcán, teremben, társaságban és gyűlésben tüstént kész volt vitára. Midőn baráti e miatt szenvedélyességgel vádolák: „hogya türjek el illy esztelenséget“ szokta mondani. Azonban nem annyira az ellenfél gyöngéit kárörömmel föllepzeni volt törekvése, mint saját indokai túlnyomóságát bebizonyítani. Indokait pedig ritkán meríté elvont szemlélődések távolabb tartományaiból, hanem a hazai állapotokból, a létező alkotmányos formák tényleges ismeretéből, mi erős agyában azonnal egy magasabb politica rendszerévé alakult. Ez jellemzé benne a státusférfiut. Mig másokat a törvények kutatása s ügyészi magyaráztatása foglalt el: Dessewffy Aurél mindenkor a politica túlnyomóbb fontosságú tekinteteit tartá szem előtt. S beszédeiben zárt sorokban nyomultak előre érvei; sehol egy hézag, ür, vagy fedezetlen oldal. Csak annyira terjeszkedett, mit meg akart mutatni; kevesebbnél nem állapodott meg. Örült az ellenvetésnek, mert egy új oldal tájékozására adott alkalmat. Világos előadása minden homályt eloszlatott, határozottsága minden kételety megszüntetett párthivei között.

Illy tehetség mellett Dessewffy Aurél csakhamar nagy befolyásra jutott, nemcsak pártjánál, mellynek vezére lön, hanem a birodalmi kormánynál is. S midőn az 1840-diki országgyűlés eredményeit az elkeseredéssel vívott sérelmi harcok koczkatatták: Dessewffy Aurél egyike volt azon státusférfiaknak, kik a kormány és nemzet, s az alsó és felsőház közötti feszült állás megszüntetésére minden befolyásukat fölhasználák.

Nem siker nélkül.

1840 május 1-jén vegyesülésre hivattak össze mindkét ház tagjai. A nádor ünnepélyesen jelenté az ország egybegyűlt rendleinek, hogy mindazok, kik 1836 óta hűtlenségi pörbe fogattak s börtönt szenvednek, a királyi rendeletéből szabadon

bocsáttattak, s kik ellen hűtlenségi vagy becsztelenítési pör kezdetett, a kereset alól ezennel föl vannak mentve. A sérelmek ezáltal mintegy tetteleg orvosoltattak. S a rendek, a felsőházzal váltott huszonhárom izenet után, letették a szólásszabadság ügyét, ajánlván a jövő törvényhozás figyelmébe, s egyszersmind kifejezván ragaszkodásukat vitatott elveikhez. Kétségtelenül nem olly teljes diadal, mint az 1825-diki volt; jogot követeltek és kegyelmet nyertek, a jövő biztosítása helyett csupán enyhülést a jelenre: az eredmény mindazáltal fölért az 1825-diki nyere-ményekkel. A nagy sérelmi ügyek vitatása közben tisztultak, erősödtek az alkotmányos fogalmak. Sok gyöngye oldal föllepleztetett, tanuságul jövőre a reformpártnak. S a szabadszólás erős positiokat foglalt az ellenzék számára. El lön ismerve tetteleg a fejedelem és kormány közötti különbség, s ezáltal megnyerve némi erkölcsi felelősség, mennyit a régi alkotmányos formák mellett, hol a kormány fogalma testületek között oszlott meg, eszközölni lehete. S másrésről a pártok engesztelődtek; a kormány és nemzet közt megingatott bizalom helyre kezdett állani. Az országgyűlés a törvények számára nézve sem minden eredmény nélkül ment szét; s mig kedvezőbb kilátások mutatkoztak a közel jövőben.

A fejedelem engesztelő szózatát az 1823-diki országgyűlés után az 1832—36-diki haladási mozgalmak követték. A kormány és nemzet kibékülését most, 1840 után, szinte reformtörekvések kísérték. Természetes. Miután a jelen biztossága iránt megnyugszanak a kedélyek, a jövő foglalkodtatja az elméket. Az aggodalmakat remények váltják föl. Ki nem tudja, mi vérmes kilátásokkal kezdődött az 1843-diki országgyűlés.

Az időszak, melly ezt megelőzte, az előkészületek kora volt.

S az előmunkálatok készítésében s az eszmesurlódásokban, mellyek a magyar közéletben addig szokatlan élnkséget idéztek elő, nagy része volt Dessewffy Aurélnak.

A közelebbi mult hongyülésen tagul lön kinevezve a büntető törvénykönyvet szerkesztő országos bizottmányba. Mielőtt e bizottmány munkálkodni kezdett, Dessewffy Aurél, jutalmul az elmúlt országgyűlésen szerzett érdemeiért, kormány-költsé-

gen külföldre küldetett, tapasztalati ismereteket szerezni az érintett tárgy körül más előhaladottabb nemzeteknél. Metternich herczeg ajánló leveleivel ellátva, utazá be Német-, Francia- és Angolországot, s Hollandot és Belgiumot. Anyagot gyűjtött mindenfelé, a büntetőjogon és fenyítőházakon kívül más viszonyokra is kiterjedvén kutató figyelme. Utaztatták — ugymond Szalay — hogy a külföld legnevezetesebb börtöncivel ismerkedjék meg, s ő, hogy megbízásában eljárjon, az európai fővárosok életszerkezetét tanulta; utasításaul adták, hogy a rabok körül vizsgálódjék, s ő, hogy utasításának eleget tegyen, a socialis viszonyokra volt tekintettel. A jeles főben nagyszerűbb dimenziókat nyer minden feladás. Különösen Anglia régi alkotmányos földét tevé tanulmánya tárgyává.

Távolléte alatt azonban a magyar közéletben egy addig nagyon elhanyagolt tényező támadt: a sajtó szabadabb mozgása.

Olly egyéniség lépett föl, kinek irodalmi munkásságát akkor is veszélyesnek tartá a kormány, midőn még csak írott levelekben jelentek meg tudósításai. Most e férfinak, a nemzet és kormány közti kibékülés jeléül, engedmény adatott hirlap szerkesztésre. Az elővizsgálat szabadelvűbb nézetek szerint lön utasítva. S a különben is virágos, elragadó írásmódot még hatásosabbá tevé, főleg a hevesebb vérű ifjúság előtt, a politciai martyrkoszoru, melly a szerkesztő sáppadt arczát körülhengé, ki csaknem börtönéből lépett a szerkesztő-hivatalba.

1841. január 1-jén jelent meg Kossuth Pesti Hirlapjának első száma. S e lap csakhamar olly hatalommá emelkedett, mellynek követelő hangja s általános elvei elrémiték a conservativ tábort s modora olly férfiakban is aggodalmat ébresztett, mint Széchenyi István volt. Dessewffy Aurél tehát utazásából haza jöven, nem ismert fontosabb föladatot, mint egész erővel sorompóba lépni, s a sajtónak általa is veszélyesnek tartott iránya ellen, hasonló fegyverrel, szinte sajtó utján megküzdeni. Így történt, kogy 1841 közepén a „Világ“ czimű hirlapot megszerezvén, azt pártja közlönyévé alakítá. Czikkei később „X. Y. Z k ö n y v“ czim alatt egybegyűjtve jelentek meg Pesten 1841 végén.

Nem annyira a napirenden levő kérdések lényegéről szólnak a cikkek, mint inkább elmélgések az irány fölött, melyet a kérdéseknak adni, s az elvek fölött, melyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges. Nagyszerű bevezetés, rendszeres kezdemény. E cikkekben is, mint beszédeiben, minde-
nütt magasabb nézponttal találkozunk, rendszeres fő termékeivel, melyek a reformeszmékhez tapadt ellenzéki tanokat sok részben kitisztázák, nem egy tévtant megczáfoltak. Az európai státustudomány és hazai állapotok teljes ismerete.

Távol legyen azonban, hogy Dessewffy Aurél minden tanait, minden állításait aláírjuk. Voltak cikkeiben, valamint beszédeiben elvek és állítások, melyeknek veszélyessége ellen maga sem tudott egyebet fölhozni, mint hogy ő fogja azokat majd alkalmazni. A kanczellárságra célzott, melyre kilátása volt mind a közvélemény, mind a kormánypárt kijelölésénél fogva. Mindezek fölött azonban a toll könnyüisége, s a styl melegsége és mesterkéletlen, egyszerű s mégis erőteljes szépsége, a nyelv hatalma tesz nemcsak becsessé, hanem valóban követésre méltó példánynyá Dessewffy Aurél journalistikai működését. E tekintetben első a magyar irodalomban. Valódi magyar Junius. S mennyi férfias bátorság a harcban, hol a közvélemény ellene volt. Nem szoritkozott csupán önvédelemre, hanem merészen támadni is mert. S a támadásban nem kevésbbé lovagias volt, mint teljes önértetű a védelemben.

Említők már, hogy egy nagy hazafiban is aggodalmakat ébresztett a Pesti Hirlap. Gróf Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, fölriadt a lap működésén, s félretevén minden egyéb tekintet, rákiáltott a nemzetre: „vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész környezi létedet.“ Aggodalmait a „Kelet népe“ czimű röpiratában mondá el. Följajdulás volt ez a legőszintébb hazafi kebel fenekéről; keveset figyelve, mikép a fölriadás kitörései kimélőbbek, az intés szavai kevésbbé keserűk is lehettek volna. A vádra védelemiratok keletkeztek. Csak báró Eötvös József gyönyörű replicáját, s Kossuth Lajos feleletét említjük. Az utóbbi visszatörés, éles és keserű criticája a Keletnépének, mint önál-

lásu munkának, s kiméletlen bonczolgotása Széchenyi, István politikai pályájának.

A szenvedélyes vitákba Dessewffy Aurél is közbeszólt, mint a napi irodalom kezelője. Éles észszel különzé el a vitába vegyült mellékkérdéseket; s a főpontokra fordítá a közfigyelmet, egyforma részrehajlatlanságot tanusítván a felek irányában.

Mindenekelőtt föltűnt előtte Széchenyi helyzete.

Ki csak tiz év előtt szóval és írásban leghatályosabban üzte az izgatást, ki példával ment elő a fenálló rendszer éles megtámadásában: ugyanazon férfiú most egyszerre rosszul érzi magát a fölmelegült légkörben, s pálczát tör az izgató politica fölött.

Sajátságos helyzet.

„Akaratunk ellen is fájdalmas gondolatok szállanak itt meg: ugyan Dessewffy Aurél. Van-e nagyobb szerencsétlenség státusemberre nézve, mint hajlam-szabadválasztás, vagy körülmények által nyújtott olly helyzet, mellyben agitatio útján, alulról fölfelé vala kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközteni? Hogy ezeknek csak csekély részét is kivihesse, hogy a felsőbbiséget engedélyekre késztesse, kénytelen izgatáshoz nyulni, a fenálló rend ellen kikelni, vágyakat ébresztetni, szenvedélyt, lelkesedést, jó és rossz indulatokat a maga érdekébe behúzni. De a különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt: amabban tudományos szabatosággal lehet kiszámolni az erő hatását, mellyeket használunk; a gőzmozgonyban bizonyos mennyiségű köszénnek és víznek, egy bizonyos tudva levő hatás felel meg; a mag, mellyet őszkor elvetünk, tavaszkor kél ki; de a hol eszmék és indulatok forognak fen: ott illy tudományos bizonyosság túlfekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, mellyet az agitator ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, mellyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátalan elemek keveredhetnek hozzájuk a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségekben a consensus által: vagy a szellemi téren is olly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, mellyekről a megindító nem is álmodott. Nincs olly bölcs, ki a politicában a biztossági szelepet már föltalálta volna. Az agitatorok tehát csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, mellyeket ébresztettek, fölemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik. Én mindig sajnáltam inkább, hogysen kárhoztattam az agitatorokat. Hibáik nem személyes sajátuk:

de sajátos átkai a szerepnek, melyet elvállaltak; un vice de position; kinjaik azonban és szenvedéseik valóságosak, s annál keserűbbek, minél tisztább szándokkal léptek föl pályájokra. Csak az tagadja meg életének vezérszallagát, az helyesel minden tulzást, az engedi magát a nép kábultsága által mindenhová ragadtatni, ki önhiúságán tul más czélt nem ismer: az ilyen elvtelen lidércz nem téveszt czélt, mig a tömeg által imádtatik, de a becsületes agitator, ki bona fide, a törvényesség korlátai közt fekvő czélt tüze ki magának, elébb, utóbb meg fog akarni állapodni; nemhogy minden további részletes kifejlést gátoljon: de mivel szükségesnek tart egy bizonyos határozott kört s álláspontot, mellyből minden egyéb kiágazzék. Juthat-e neki mélyebb fájdalom, mint átugorva látni ezt a kört; látni, miként szerte száguldoznak saját csoportjai, s magát a mozgalom háta megett találni, melyet megindított.

S ha talán ma illy színben tünteti föl Kossuth Lajos másoknak állását, ne hizelegjen magának szebb jövődövel; szükségkép el fog következni reá nézve is, ugy mint minden agitátorra az időpont; mikor fejére nő a gondolat, fejére az indulatok, mellyeket ébresztett; s mikor fagyosan forduland el tőle a sokaság, melly most tömjénez: hacsak... de ezt fel nem tesszük; mert Kossuth Lajost is a becsületes agitátorok közé szeretjük számítani.

És az agitatori hivatás gyakorlatában nincs hiba, melly magát hamarabb és keserűbben meghoszuálna, mint a pietásnak hiánya az idősek, a multnak hagyományai, emberei s intézetei iránt. Az erős lelkü férfinak azon öntudata, melly nem engedi kételkedni: hogy személyében uj évkor kezdődik, hogy előtte csak balgák és tudatlanok léteztek, s büszkén ignorálva a historiát, öntetteiben szemléli a nemzeti dicsőség elindulási pontját; nemtelen keblekben hideg individualismussá fajul, métely gyanánt terjed emberről emberre, okosnak és oktalannak egyaránt leszen birtokává: s szövetekezvén legaljasabb indulataikkal, csakhamar magok ellen fordul, s leront minden oltárt, kivevén azt: mellyre önmagát emeli fel az önszeretetet. stb.“

Sajnálattal emliti Dessewffy Aurél, hogy Széchenyi olly sok epét öntött a Kelet népébe, s nyiltan roszalá, hogy még a szenvedéseket sem kimélte, mellyekben mindig van valami tiszteletes.

„Gyöngédtelenség — ugymond — szemére lobbantani valakinek a szomorú órákat, miket négy falak közt töltött; s eltagadni a szenvedéstől még azt is, hogy szenvedés volt. Mi tehát igen tudjuk fölfogni

a keserőséget, mely Kossuth Lajos kezét feleletében vezérlé, és személyes helyzetében mentjük azt; de ha hazáját valóban olly melegen szereti, a mint mondja: állása szebb és magasabb lett volna: ahogy azon érzelmeknek hódol, melyeknek hiányát olly sokaknál imént említők; s a haza nagy emberében magát a hazát s nemzetet tiszteli. Olly számosak-e nagyembereink, hogy a keveseket, kik a mindennapiság parányi köréből kiemelkedtek, a közügy vesztesége nélkül, a porba lehuzni lehessen? “S fogunk-e nyerni, ha a képszbrokat, mik olly gyéren állanak sziveink pantheonjában, egymásután ledöntögetjük s nagyobbak leszünk, mikor kevés félisteneink elhallgattak? Meglehet, sok áldozatot hozott már Kossuth Lajos elveinek; de a haza s nemzet közérdekeitől megtagadta azt az egyet, mely minden másnál nagyobb: önszeretetének feláldozását.”

A szép bevezetés után, áttér bíráló a főbb vádak taglalására, melyeket a Kelet népe a Pesti Hirlap ellen fölhoz. Elismeri, hogy a szükségesnél sötétebb volt a színezet, melyben gróf Széchenyi vádait kifejezé; s hogy az erősségek, miket előhozott, czáfolást engednek; hibásnak tartja a mezőt, mely a megtámadásra választatott; a vést, mely fenyeget, Dessewffy nem látja olly közel, s az orvosságot egyszerűbbnek hiszi, mint Széchenyi sejdíti: de maga a vád a földologban, bíráló szerint is, igazságos, s a kártékony hatás, mely bepanaszoltatott, szerinte sem hiu félelem, de szomorú valóság.

Minden political munkában — írja Dessewffy — de főleg ujságban, mely naponként hat, kétféle irányt kell megkülönböztetni; első azt, mely a lap homlokára van írva, mely czégéről kifüggesztve pompás phrasisokban, csillogó declamatiokban mutatkozik. Ez a lapnak bevallott iránya, but avoué, ostensible. A másik irány az a szellem, mely az egész lap szerkezetén által fut, a pompásan felállított elvek alkalmazásában, a tárgyak megválasztásában, sokszor egy szó, egy epitheton használásában rejtezik. Ez a lap valóságos iránya, but veritable; a lap ezáltal, és csak ezáltal hat és bír jelentőséggel. Erkölcsi méltánylásában ezen második irány a gondolkodó ember előtt minden, az első semmi. Gutta cavat lapidem: az időről időre kimondott elvek, szép és nagy phrasisok elhangzanak, elfelejtetnek; de a mód, miszerint az elvek alkalmaztatnak, a szín, melyben az író az adatokat feltünteti, a sokszor parányi észrevételek, mikkel kíséri, egy helyben-

hagyó vagy gáncsoló szó, melyet egy csekély adat után oda vet, naponként hatnak az olvasó lelkére, beleszövik magokat eszméinek kifejlésébe, előbb utóbb befolyást gyakorolnak gondolkozás-módjára. Ebben fekszik az időszaki sajtó egész jelentősége; ez teszi üdv, vagy vész eszközévé. Ez teszi, hogy vannak hirlapok, melyek egészen más módon hatnak, mint a hogy programjok s látszatos elveik szerint hatniok kellene. A Gazette de France minden lapjában a legszélesebb szabadság eszméit prédikálja; s ki nem tudja, hogy iránya s hatása egészen más. Az ilyen benső irányt világosan, formászerint bebizonyítani igen nehéz; s mi szívesen elismerjük, hogy e tekintetben a Kelet népe pl en a p r o b á t nem teljesített. A két védírat, de főkép b. Eötvösé, győzelmesen kivívja, hogy a Kelet népében foglalt kemény vádakat annak szerzője részletesen be nem bizonyította. stb. A mi tisztelt barátunk lelke tisztaságában nem akarja látni a bevallott és a valóságos irányok közti különbséget: és így mi vagyunk kénytelenek azt a közönség előtt kifejtetni.“

„Mikor valaki törvényszerű haladást tűz ki hirlapi zászlójára, és mégis buzdít, dicsér minden hatóságot, melly törvényes korlátaiból kilép; mikor a sajtóság tiszteletét hirdeti, s a státus fő eszméje mellett olly módon agitál, melly ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja és naponként tévtanokat terjeszt; a megyéket ollyakra szólítja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyészne; mikor a különböző társasági osztályok közti közelítést mondja céljának, és minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tetteleg az ifjúságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak éneklí naponként apotheosisát, s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor, higgye el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az illy irány alatt a nyíltan kimondott szép célokon kívül még más valami is fekszik; hogy az irott sorok közt láthatlan betűkben áll más valami. stb.“

Továbbá:

„Mikor a P. Hirlap egy két visszaélést megró, nagyban ámitgat, az ifjúságot, mikor olly szerepet tulajdonít neki, melly nem övé; a megyéket, mikor olly feladást tűz elejökbe, melly hatásúkat meghaladja. Az illy hízélgés százszorta veszedelmesb, és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafisághoz; s mivel ezen nemes érzésekkel vissza él — l' enfer est pavé de bonnes intentions, — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, melly tiszta érzéseken épül, s ezekből vesz erőt a szilárdságra. A ki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerűn csábit: az tizszeresen nyeri visz-

sza e második úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyaru képti Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy csábító Szirennél. stb.“

„Meglehet, hogy az ujságíró maga magát is vakítja, s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükségkép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossuth Lajosról, de ujságáról van szó; nem a kebel titkos érzeteiről, de ujsága naponkénti hatásáról. A politica sanyaru mezején a jóért s rosszért, melyet közvetve vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközlünk, egyaránt vagyunk felelősek.“

Aggodalmakat látott ezek szerint Dessewffy Aurél is a P. Hirlap eljárásában. Szenvedelmes modora, s tévtanai — ugymond — károsak, s szilárd és hathatós ellenműködést tesznek szükségessé. Gróf Széchenyi színezését mindazáltal a kellőnél sötétebbnek mondá. Vádakat emelt; de a pártvitákba nem hívta föl a kormány beavatkozását. Ugy vélekedett, hogy „a tévtanok ellenében szabad vitatás országában van egy erős fegyver: azokkal ellenben ugyanazon téren a pusztá igazságot szembe állítani.“

„Ezért szállott ki az ujságírói térre.“

Egyenlő fegyverrel, hasonló korlátok közt akart megküzdeni.

Nem olly régi vala még a közszellem ébredése, az alkotmányos élet fejlődése Magyarországon, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány emberében méltánylást ne érdemelt volna akkor illy föllépés. Ollyan időben éltünk, mikor az illedelmes hangulat is kellemesen lepte meg az olvasót, melylyel bíráló közbeszólt a szenvedélyes vitákba. A political irodalom többnyire kisszerű szempontok körül forgott, s a napi sajtó nagy része aljas piszkolódások és gyanusítások tára volt.

De menjünk tovább az ismertetésben.

Legjelesebb része Dessewffy bírálatának a negyedik cikelyben foglaltatik. Széchenyi és Kossuth működési rendszerét taglalja.

„Itt a különbség nem csupán az irány és modor körül forog, melyly az időszaki sajtó mezején követendő: de magát a munkáló gépely organismusát, a dolgozó erőök benső mechanismusmát érdekli. G. Széchenyi István és Kossuth Lajos e tekintetben két különböző iskola tanait kép-

viselik. Közelebbi taglatatot érdemel tehát a dolog, főleg, mert még az sem lehetetlen : hogy a két iskola theoriái egyiránt hézagosak.

Gróf Széchenyi a módokra nézve, melyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. Nem azon kormányzati központosítást értem itt, melly a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központosításnak, melly a nemes gróf cselekvéseit tulajdonilag jellemzi, Ezen a gróf eszméleti világában már régen friss életet folytató gépelyben, ha én jól veszem fel a dolgot, anyagi középpont : az állóhidban összeforrt, vasutak és vízsztornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájos várársolt Budapest; szellemi középpont : maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátjai; eszközök : a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör : országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányszerű oppositioja. Mi volna könnyebb, mint az így organisált gépelyt mindig szem alatt tartani, a katalan alatt hol erősen, hol gyengébben tüzelni, szigoru tactica szerint előmenni és szoros tudományilag játszani a sakk partiet! Az illy gépely szabatos működésétől reményli a nemes lelkű gróf, hogy mindazt, mit ohajt, épen azon időpontban, mellyre azt hő keble ohajtja, pontosan sikeresíteni fogná, míg végre Magyarország „a mostani elkopott félig meddig feudalis, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő képviseleti rendszerre átvárársoltatnék.“

Nem kevésbé barátja a központosításnak Kossuth. Polititcai hitvallásának általános talpköve a vármegye. A megyei élet sajátágaival senki nála jobban nem ismeretes, behatott annak minden ágazataiba, nincs előtte titka a szövevényes fonalaknak, szívvérébe vette fel az institutio életnedvét, s a megyei élet fontosságát soha senki lelkesebben fel nem fogta, remekebbül nem ábrázolta. A megyei hatóságon kívül még csak egy más hatalmat ismer, s ez : a sajtó-utjáni nyilvánosság. E rendszerben tehát a fővonások : sajtó, melly megvitatja a kérdéseket; megyék, mellyek azokat határozottá változtatják, országgyűlés, melly e nyomon törvényt hoz. És megvan, a mint emlitém, ezek mellett Kossuth Lajosnak is a gyakorlati munkálatra nézve a maga központosítási eszméje. Középponti hirlap, melly az eszméket közre teszi; középponti megye, melly azokat végzéssé emeli, a többi megyékkel felszólítólag tudatja, s ezeknek visszatetsző lépéseit indignatióval fogadja; — két vagy három középponti ember a középponti ujság és megye kormányán, — középponti állandó hallgatóság, melly a középponti városban mindennemű gyülekezetet különbség nélkül környez és lármázva igazgat, másnap közvélemény képében, mint vox populi vox

Dei az egész országban kitrombitálandót; ez a mi csekély abstractióink szerint Kossuth Lajos gyakorlati nézete a nálunk kívánatos országlásról. E rendszerben mozgató erő : a középponti ujság és megye, kifolyási csatornák : a megyék ; öszvefolyási pont : az országgyűlés ; ellenörkődő hatalom : a nyilvánosság.

Ime két külön neme a működő gépelyeknek, két külön országlási terv, melly csak abban hasonlít, hogy mindkettő központosításon épül. De hátha mindegyikből ki volna felejtve a legszükségesebb karika ; hát ha egyes fogyatkozásaik mellett a két tervnek egyike orvosolhatatlan eredeti bűnben is sinylődne?

Gróf Széchenyi rendszerének egyik fővetke az, mit már Kossuth Lajos is kiemelt : a törvényhatóságok befolyása nincs benne kellőleg méltányolva. Alkotmányunk természeténél s politikai állásunknál fogva gyenge alapon nyugszik nálunk mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találja, vagy szerkezetökbe magát bele nem illesztheti. Innen van, hogy azon cselekvési rendszer, mellyet gróf Széchenyi darab ideig az akkori körülményekhez képest igen sikeresen üzött, vesztetni kezde hatáságából azon órától fogva, mikor a mozgalom szintéreiből a megyék lettek, a tisztelt gróf pedig gravitatói pontját azokba általtetni elmulasztá. Egy nemzetet en petit comité sokáig vezérlelni nem lehet ott, hol 52 megye nyilvános életet űz s következőleg az ideák mozgalmának legnagyobb részét magába felveszi.

Másik hibája gróf Széchenyi rendszerének némileg közös Kossuth Lajoséval ; mert valamint Kossuth Lajos gyakorlati rendszerében ki vannak felejtve a törvényes főhatalom szükséges jogai a megyék irányában : úgy gróf Széchenyinél is felette homályos annak hivatása. A különbség az, hogy gr. Széchenyi rendszere csak a közvélemény vezetésére szorítkozik s a közigazgatást alkotmányos helyzetében hagyja ; Kossuth theoriája ellenben a főhatalom szerepét kivétel nélkül mindenben a benevolus spectator szerepére kárhoztatja : a közigazgatásba és törvényhozásba vág, azt absorbeálja, és nem más mint valóságos foederalismus. Szinte a túlságig ki van fejtve ezen theoriában a megye eszméje, de homályban hagyva korlátai a törvényhozás és korona irányában. Hogy a polgári társaságban egy törvényes főhatalomnak kell szükségkép létezni, melly rendet tartson, a törvény végrehajtására felügyeljen, egyest és testületet hatáskörükhöz kössön, a túlhágókat oda visszautasítsa, az érdekeikben megsértett egyéneket a törvényhatóságok visszaélései ellen ótalmazza ; és hogy ezen főhatalomnak a törvények által kitűzött téren kényszerítő erővel kell törvényesen felruházva lenni egyesekre és megyékre nézve : máskülönben minden képzelhető előmenetel kezesség nélkül marad, a törvények

végrehajtása nem biztosítható s a magány érdekek ótalma nem lehetnek; ezen ABC-jéről a státustudománynak, Kossuth Lajos terjedékeny lapjaiban még soha egy sort nem olvastam, egy világos eszmét nem találtam. Naponként sértve szemléli az egyesek érdekeit, elhanyagolva a törvényt, szaporodva a visszaéléseket, s eszébe még nem jutott: hogy ez nem lehet máskép, míg jót vagy roszt valósítani egyiránt nehéz marad a főhatalomnak. Látja, hogy a főhatalom a veszteglés idejében sem bírt a törvényhatóságokkal; és az átalakulás évkorában akarja nevelni a megyék hatáskörét! Nem érzi, hogy minél kisebb a hajlam több hatalmat ruházni törvények által a fejedelemeire a megyei hatóság irányában: annál inkább kell erkölcsi hozzájárulással könnyíteni azon jogok gyakorlatát, mellyekkel alkotmányszerűleg bír. A fejedelem megesküszik leges observare et observari facere; kérdem, mikép teljesítheti esküjét a most divatozó theoriák mellet egy törvényt-szegő megye ellenében? Naponként tovább kívántok menni a jogok terjesztésiben: ámde ellensúlyt ezen lépéseknek szorosabb rend és fenyték által adni nem akartok. Haladtok ujitási pályáton; lebontjátok a közfalakat, egyes hurkokon oldatok, kisikamlotok egy két gyűrűzet szorongásaiból; s nem veszitek észre, hogy ezen működés hacsak új kezességek a rendnek nem adatnak, hacsak új kapcsok nem lépnek a társasági szövédékbe, nem haladás, hanem csak a desorganisatio szomorú munkája, szomorú előfutója egy siralmas tabula rasanak. Rendszeretekben hibázik minden tiszta fogalom, nem csupán a korona szükséges hatásáról a monarchiában: de általjában minden bármi néven nevezendő főhatalom természetes és szükséges hivatásáról. Ideáltak azon köztársasági kormányzat, melly épen most Mac-Leod ügyében kárhoztatja a szövetség egyik státusának (New-York) tettét: de bevallja, hogy nincs hatalmában segíteni, s így az alkotmány hiányánál fogva kénytelen a köztársaság békéjét s jövődjét egyes tévelygők viszketegeinek alárendelni; pedig nem volna nehéz megmutatni, hogy még azon köztársasági elnöknek is több valószínűs hatalma van, mint a mennyi, theoriáitok szerint, a magyar monarchiában a főhatalomnak jutna. Ott nem létezett s nem létezend soha a minden rendszerek legrosszabbika: egy központi ujság, megye és hallgatóság által vezérlett foederatio. Néha néha feljajdultok, mikor magány-érdekeitek megsértetvék megyei határozatok által; csudálkozotok, hogy nem segít rajtatok tüstint és hathatósan a kormány, s elfelejtitek, hogy száz hasonló esetben, mikor t. i. nem rólatok volt szó s ti az elv mellett küzdöttetek, a kormány minden törvényes hatását eltagadtátok. Néha néha felfoházkodtok energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormány-

zati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harcban, melyre kárhóztatva van, előbb utóbb ellankad, s a tehetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Illy körülmények közt számüzve az van, a mi kívánatos : a törvényszerű energia, s csak ezen alternativa marad : erőtlenség vagy erőszak.

Néhány igen szép sorokat idéz fel Kossuth Lajos a közigazgatási visszaélések mikénti orvosolhatásáról. Anévtelen szép tollu szerző csak egyet tud : nyilvánosságot. Így tisztelt barátunk b. Eötvös, így Kossuth Lajos, ki ehhez még a közszellem kifejlését és a kötelesség érzetét teszi. Ezek mind gyönyörű szép elemek a szabad institutiókban : de nem kell hivatásuk felett megtévedni. Fénykör igen is a nyilvánosság, felvilágosító kutfő a megyei és központi hatalom részére; legyen ellenőre mindkettőnek, találja benne életnedvét a közszellem, viruljon belőle a kötelesség érzete; de mindezek csak segítő s nem elhatározó erők; mert nem mindig olly sokoldalú a nyilvánosság, mint hiszitek : csapásai ellen a szokás eltompit, és minden esetre, ha felfedezését cselekvés nem követheti, ha az ígét tetté csinálni nem szabad : áradozand szóban és írásban, de a polgári társaság nagy haszna nélkül fog feloszlani.

Ezeknél fogva mondom én, hogy bármellyik a két rendszer közül kapja meg az elsőséget, míg a kifejtett tárgyban közöttünk az ideák meg nem tisztulnak, míg a nemzet öntörvényeinek szigorubb biztosítását nem követeli, míg által nem látja, hogy ez a főhatalom kényszerítő ereje nélkül törvényvégrehajtás dolgában lehetetlen, és így a közértelem a bajon nem segít; mindaddig ügyeink kifejlésében tetemes hézag fog éreztetni; sok üdvös fog ugyan végeztetni ország- és megyei gyűléseken : de három negyed része, egyes jók és nemesek iparkodásainak daczára, siker nélkül elhintetni parlag mezőn, az érdekek kezesség nélkül lenni a visszaélések ellen, s az anyagi jóllét kifejlése, melyet mindenek felett rend és biztosság feltételez, csak igen lassan haladhatni; míg végre a közvélemény a papirosos maradó előmeneti rendszertől elforduland. Nálunk maga a közjózsanság van felhiva az önkormányzat kinövéseinek kártékonyságát mérésékleni.

És ez az, mit én országos embereink figyelmébe ajánlok : ez az, mit a közértelmesség növekedésétől várok, s ezért szeretem a nyílt vitatást, ezért szállottam ki az ujságírói térre : mert erősen hiszem, hogy a nemzet egészséges és erőteljes intelligentiái, mihelyt egyszer a mostani divatos tévtanokból kiemelkednek s elfogulatlan szemlélendik viszonyainkat, e legszükségesebb szükségét érezni fogják; érezni fogják, hogy minden lehető haladásink közt legsürgetőbb a jó rendnek

haladása, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak; mert a jók szabadságát pártolja a kevésbé jók próbatételeinek ellenében.“

Erős, de egyszersmind álapos bírálata az érintett politicalai működési rendszereknek. A biograph előtt kétszeresen becses azon átlátszó, tiszta előadásnál fogva, melynek világa pillanat alatt földeríti az egész vidéket, fényt vet minden emelkedettebb pontra. Szabatosság, minő csak rendezett fők tulajdona. Státus-férfini felfogás, melly uralkodik az eszmék zavarán.

Legingerültebb ellenei sem tagadhaták meg Dessewffy Auréltól ez előnyöket. Pedig korában inkább megtapsolák a virágos nyelvet s fenhangzó nagy szavakat, mint a politica bármi erőteljesen, de tisztán, egyszerűen formulázott intéseit. A rhetori dagály jobban illett e kor nyelvéhez, melynek irodalmában sok szenvedély, de még több betanult, utánczolt pathosz vala.

Kevesebb elismerést arattak Dessewffy tanai, mint felfogása és előadó tehetsége.

Elvei a pártszenvedély tisztátlan szemüvegén bíráltatának.

Kárhoztaták ez elveket, gyanusíták íróját; de meg nem czáfolá senki.

Csak az európai státustudomány szempontjából, csak az alkotmányos központosítás elveivel lehet azokat meczáfolni.

Nem azon központosítást értjük, melly a helyhatósági jogok tetemes részét elnyeli, s megszüntet minden hatósági életet, és nem más, mint megkövesült bureaucratia. Ilancem azt, melly böles törvényekkel kijelöli a kormány, törvényhozás, megyék és községek hatáskörének kölcsönös korlátait, s a törvényhatóságokat saját dolgaik intézésére szorítván, az országos érdekek vezetését magasabb körbe emeli.

S ez érdekek vezetéseért a kormány felelősségében nyújt biztosítást.

Ki fogja mondani, hogy a legtökélyesebb kormányforma? Ismerjük gyöngé, csalékony oldalait. Azonban ki dicsekszik, hogy a politikában föltalálta az általános jót? Ha e szempontból bíráljuk az emberi intézményeket, nem állapodunk meg az utópiáig.

A népek átalakulásának, az emberiség fejlődésének koronként vannak bizonyos alakjai. Hiányosak kétségtelenül; csak lépcsői az előhaladásnak, nem a tökély legfőbb foka, hová sohasem juthat föl az emberiség. Méltánylást érdemelnek mindazáltal e formák már azáltal is, ha a régibb intézetekkel szemben előnyöket ígérnek; ha amazoknál inkább megfelelnek az állam céljának s a kor igényeinek; s ha végre az értelem és erény nagyobb befolyást nyer általuk a társalom közügyeire, s az önkény és külön érdekek túlnyomósága háttérbe szoríttatik.

E tekintetben számosak a képviselőleti rendszer és parlamenti kormány előnyei azon intézmények fölött, melyeket a 89-diki francia forradalom talált Európa szárazán.

Innen van, hogy ez államforma csaknem általános törekvés tárgya volt Európában a legközelebbi időkben.

Ha ezen formák ismerete közöttünk is el lett volna már terjedve; ha az ugynevezett központosítási iskola már Dessewffy Aurél korában kilépett volna az ellenzék kebeléből: bizonyára figyelmezteték vala őt, hogy az ő rendszere sincs tetemes hégag nélkül; hogy rendszerében föl van ugyan állítva és szépen kifejtve az erélyes kormány szükségére, de szinte homályban hagyva korlátai a törvényhozás és meggyék irányában. A felelősségről, ezen A. B. C-jéről az alkotmányosság, Dessewffy gyönyörű cikkeiben nincs csak egy sor is.

Alig lehele máskép. Ismerjük el állása nehézségeit.

Mutassatok egyetlen példát, hogy egy inkább abszolút, mint alkotmányos kormány embere biztosítékokért küzdött a nép számára, s korlátozását sürgette a hatalomnak, melyet képviselt. Illy szerepcserére nincs adat a történelemben.

S ki fog ezért pálczát törni a kormányférfiu fölött? Helyzetének árnyoldalai mellett, megvannak saját érdemei. Az államban szintolly szükséges némi fékező erő, mint a természetben az ellenhatás. Minden a hatalom kezelésétől függ. Tagadhatni-e hasznait a mozgalom okos mérséklésének? s nem lehet-e jóltevője honának a kormányférfiu, ki mindenkor megalkuszik az idők szükségével, habár maga nem hordozza is elől a haladás zászlóját?

E vezéri szerep az ellenzék föladata volt nálunk.

Az ellenzéki sajtónak kelle Dessewffyt emlékeztetnie az érintett biztosítéokra; s töle kezességet kívánni, hogy a jó rendnek haladása, mellyet ajánl, valóban szövetségese s nem ellentéte lesz a szabadságnak.

Kossuth azonban föladta az elméleti tért. Kijelenté, hogy nem engedi e mezőre játszani a vitákat. S ekkép általános political szempontból czáfolatlanul hagyatott mindaz, mit Dessewffy azon rendszer ellen irt, mellyről mondá, hogy a municipiumok mindenhatóságának eszméjét valódi tudományos elméletté alakítja.

E tárgy körül forogtak pedig azon napok legélesebb, legérdekeseb vitái.

Több megye a választási jogot kebelében a nem-nemesi osztály ugynevezett tisztess rendére, különösen az ügyészi, orvosi oklevelekkel bíró honoratiorokra, tanítókra, papokra stb is kiterjeszté. Biharban a tisztválasztás is a szerint ment.

Dessewffy Aurél élesen megtámadá e határozatot. Egyik legmérgesebb terménynek mondá e végzést ama terebély fűn, mellyet ő a divatos tévtanok fájának nevezett. Az ág pedig — ugymond — mellyen az éretlen gyümölcs függ, nem egyéb, mint azon eszmezavar, melly számos főben a törvényhozási és megyei hatáskör kölcsönös korlátai iránt uralkodik.

„Mi készek vagyunk — írja e tárgyban — az alkotmányos political jogok jóvoltában részesíteni, vagyon, értelmesség és erkölcsiség javalta kezességek mellett, azokat, kik e kincsből maig kizárvák. Tovább megyünk; meggyőződésünk az : hogy egész Európában mi vagyunk amaz ország, hol illyen lépés, ha kellő mértékben történik, legkevesebb veszélylyel vagyon összekötve; mert nálunk nem új gyakorlatokat s köztanácskozási formákat kell föltalálni a neophyták számára : de bevenni őket a századok óta készen álló formáknak sánczaiba, régi megrögzött szokások közibe, mellyek, Angliát talán kivéve, a valóságos életbe sehol annyira bele nem szövődtek, mint minálunk : s épen ezért, mi nem valami meg sem pillantható távolságba üzni, ad graecas calendas utasítani akarjuk e dolgot, hanem hajlandók vagyunk, lehető első alkalommal tanácskozni e tárgy fölött. Előre kimondjuk azonban az egyetlen egy föltételt, mellyhez meggyezésünk kötve

lészen; ez a föltétel abban áll : részletes és hathatós törvény által szabályozni köztanácskozási és választási állapotunkat s biztosítani azok tisztaságát; nem mintha lehetséges volna e tárgy körül minden visszaélést mellőzni; hanem hogy megkísértezzék e körben is az, a mi lehetséges, hogy a rendtelenség ne a szabályt, de a kivételt képezze, s a szükséges fenytéket el ne kerülje. Mig ez nem történik, ellene vagyunk a a szavazati jog bármelly kiterjesztésének, s azt semmi becsünek tartjuk az országra, úgy mint az illető felekre nézve. Nem nyerhet a közügy azáltal, ha a mostani rendtelenség chaosában vármegyeként egy pár száz uj szavazat belesodortatik; nem lehet üdvös az uj választókra nézve a divatozó zavar mirigyével érintkezésbe jöni s annak habzásai között, siker és befolyás nélkül elvezni. Mi a szavazati jog terjesztése által a nemzeti értelmesség és vagyon egy tetemes részét akarjuk behuzni az alkotmány s nemzetiség érdekébe : rendnek és szabadságnak uj kezeséget adni általok, nem pedig egy dudvával többet ültetni a nemzeti visszaélések kerjébe.“

Ezt előre bocsátva, veszélyesnek állítja illy természetű kérdéseket, mint a fenforgó ügy, megyei határozatok által tetteleg eldönteni.

„Mindenekelőtt — ugymond — hol születünk? hol vagyunk? mi ama political forma, melly alatt élünk? Ugy tudom, egyiránt távol állunk a korlátlan kényuraságtól s a foederativa respublikától. Formánk ellentéte mindkettőnek : alkotmányos monarchia. Ennek egyik alapeszméje : a törvényhozási jognak közössége a fejedelem és nemzet közt. És így mellőzve minden egyebet, mellőzve, hogy egy megye még nem a státusok táblája, s hogy a főrendi táblát egyes tagjai a megyegyűléseken nem képviselik; szoritom magamat egy ellenvetésre s azt kérdem töletek nyíltan s világosan : honnan veszitek magatoknak a jogot, fejedelmeket, a törvényhozás hasonfelét, törvényhozó kérdésekrei befolyásából tetteleg kitagadni, s azokat megyeileg, országgyűlésen kívül, koronás fejedelmeknek kirekesztésével tenhatalmatokkal eldönteni? Mit fogtok mondhatni, ha más kérdésekre nézve a fejedelem, törvénytelen példátokat követve, ugyanezt teendi, s törvényhozói kérdésekben egyoldalulag határozand? Fogtok-e egy betűt is szólhatni ellene, ki csak az általatok megtört ösvényen járand? Vagy talán azt fogjátok állítani : hogy ez nem törvényhozói kérdés? Ki a tisztválasztásban részt vesz, nem lehet a követválasztásból kirekeszteni; ki a követet választja, az annak utasításához is járul; ki részt vesz utasítás-adásban, a törvényhozásra foly be. Ez vas következetesség. Ez alól

senki sem szabadulhat : lássátok Borsod példáját. És ez a kérdés, melly a törvényhozásrai befolyást foglalja magában, szerintetek nem törvényhozói kérdés! egy kis ártatlan végzés, még nem is statutum; mert a törvény a fejedelemtől helyben nem hagyott statutumokat örötlennek nek mondja, ti pedig fölterjesztést sehol sem határoztatok! Az 1790 : 67 orsz. küldöttségre bizza a megyék elrendezését, a jelentést orsz. gyűlésre adadni parancsolja; az 1825 és 1830-diki törvények e rendeltet megújítják, és maga a törvényhozás törvényhozói feladása canonisálja a megyék elrendezését, melly in ultima analysi a választók testületén alapszik, és ti épen ezt az alapot próbáljátok megyeileg egyszerű végzés által felforgatni.

Ha itt a dolog természete, ha itt a józan okosság, a kézzelfogható igazság, még nem szólnak elég hatalmasan, úgy felesleges minden szóbeszéd. Ha illyeket határozhat a megye, mi az, a mit nem határozhat, és micsoda feladása marad akkor a törvényhozásnak? Törvény kellett a mezei rendőrségre, törvény a fuvarosok viszonyainak elrendezésére, és ti az alkotmány alapját, a szavazati jogot, megyeileg változtatjátok. Ha ezt tehetitek, miért nem törülhetnétek el megyeileg az ősiséget? miért nem vethetnétek ki a háziadót a nemességre? Bizony mondom, gondotok van reá, nélkülözhetők ké tenni a költséges országgyűléseket, s így mikor az alkotmány alapjának szélesítéséről szoltok : a nemzeti erők központosulásának szükségét ássátok alá a közvélekedésben. És még tovább : ha Pestnek, Borsodnak, szabad volt szavazati joggal felruházni a sebészt, az iskolamestert, a gazdatisztet : nem épen úgy szabad-e Bácsnak, Máramarosnak, Trencsinnek e jogot falusi bírakra, boltosokra, fogadósokra kiterjesztteni? Azt mondjátok; azok a nemcsi terhekben részt vesznek, ezek nem; de a nemesi terheket ki veti ki? ki határoz irántok? ki ment föl álólok? ismét : ti magatok. Ha ama nagy kérdésre nézve szabad volt néktek új gyakorlatot alapítani, miért nem lenne az szabad másoknak a kisebb kérdésben? ki áll érte jót, hogy ha egyszer a törvényhozásnak kiegyenlítő befolyása nélkülöztetik illy kérdésekre nézve, a legfonákabb határozatok egyes megyékben nem történnek? és ha választási jogot adhattok : miért nem nyújthatnátok választhatási qualificatiót? De azután azon száz meg száz árnyéklatu határozatok mellett, mik ez uton készülendnek, hova léssen a megyei követi kar egysége az országgyűlésen? mi lesz erkölcsi jelentősége egy olly kar-nak, mellynek minden tagja más meg más zagyva elemeknek leszen kifolyása? És mikor azután így tetszések szerint a jogokat kiosztogattátok, kiterjesztettétek, korlátoztátok, megmaradt-e maga ép-ségében a törvényhozásnak szükséges erkölcsi szabad-

sága? Fog-e feladásának megfelelően, meggyőződése szerint működhetni, s tehetni azt, mit legüdösebbnek talál? tehetségében fog-e állani : elvenni az engedményeket olyanoktól, kiket ti azokban, talán oktanul részesítettetek?

Ti nektek — mond folytatólag Dessewffy — úgy látszik Éjszak-amerika van fejetekben. Ott igen is a foederatio actája által némelly és éppen a legfontosabb tárgyak az egyes státusokra vannak bízva, és kivéve a középponti törvényhozás befolyása alól. De itt elfelejtitek a legfontosabb különbségeket. Az első különbség az : hogy Amerika respublica, hol az eredeti pactum conventumok foglalják magokban kivétel gyanánt e föltételeket ; mi pedig monarchiában élünk, hol az alaptörvények törvényhozást a fejedelem hozzájárulása nélkül nem ismernek; itt a státus és törvényhozás egysége a fő eszme, annak megtartása a főfeladás; itt nem lehet félni, hogy egy megyei érdek a másikat elnyomja az országgyűlésen, mert ott van egy neutralis kiegyenlítő hatalom, a korona, mellynek hatóságát Amerikában a praesidens vetője gyalrlón pótolja. Itt az 1791 : 12. világosan a királynak és az országosan összesereglett rendeknek adja meg a törvényhozói jogot; és így nálunk a törvényhozói hatalom és feladás eszméjénél fogva, mennél fontosabb valamelly kérdés, és mennél inkább érdekli az alkotmány lényegét, annyiival inkább és éppen azért tartozik elhatározása a törvényhozás körébe. A ti cselekvéstek által össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméje a foederalismus eszméjével ; s ha szándéktok nagyobb kiterjedésben sikerülne : abban elébb utóbb a monarchia s a polgári álladalom egységének kellene elveszni.

Érezzük mi, hogy népszerűtlen eszméket fejtegetünk, mert természeténél fogva csak az lehet népszerű, mi az egyesek hiuságának tömjénez; mi teszi pedig ezt inkább, mint olyan elv, melly minden megyéből országgyűlést, minden megyei szónokból törvényhozót csinál. Ámde nekünk az a hivatás jutott keserű igazságokat mondani, vera pro gratis dicere; és így még néhány szót elébb, hogysem e cikkünket befejeznők.

A megyék municipalisjogaik alkotmányunk alapját, nemzetiségünk kezességét teszik, annyira : hogy míg megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármi csapás, alkotmányunkat mindig viasszaszerelhetjük. Ezer más tekintetet mellőzve, ez az egy ok elég arra, hogy minden magyar országfi ezen kincsnek megőrzését tegye politicalai credojának első ágozatává. De a módra nézve, mellyel megyei autonomiánkat kezelni kell, lényeges különbség forog fen a mult idő és a jelenkor feladása között. Míg állásunk tisztán veszteglő vala, s nem gon-

dolgozhatánk másról, mint megmenteni alkotmányunk alapját s mególtalmazni nemzetiségünket minden megtámadás ellen, a nemzeti politika kívánta, a megyék, autonómiájának tetteleg a legszélesebb magyarázatot adni. Minél erősebb volt a védelmező eszköz, annál jobb a házára; mert csak hasznot hajthatott, kárt sohasem. De egészen másképp áll a dolog azóta, hogy neki indultunk az átalakulásnak, s országgyűlés és megyék kilépve a defensiv rendszerből, cselekvőleg lépnek föl. Most, mikor ezer új eszme fut által a velőkön, mikor indítvány váltja föl az indítványt, mikor óránként a legkülönbözőbb tervek fejedeznek, tanácsos-e a megyék autonómiájának mindinkább széles magyarázatot adni, s őket tetteleg új meg új jogok gyakorlatába léptetni? Közjogi törvényeink nem lévén és nem lehetvén tilalmazók, ha a megyei hatáskörnek zsinormértékeül nem az előforduló kérdések természetét és alkotmányos alaptörvényeinket vesszük; hanem például így okoskodunk: nem ad a honoratiornak szavazatot a törvény, de nem tiltja a megyéknek, hogy adhasanak, úgy magában világos, hogy alig van valami az ideák országában, mit a megyei hatóság körébe nem húzhatnánk; világos, hogy állván ezen elv, a hajlamnál fogva, melly minden testületet saját jogai tágitására ösztönöz, nem sokára minden társalgási hatalmak összesége a megyékben lesz központosulva, a miből ismét az uralkodó újításviszketegség mellett, csak a legtarkább zavar, a legellenkezőbb próbatétek, a közigazgatás és törvényhozás rendes működésének lehetlensége fog szükségkép következni stb. stb.

Illy időpontban, a közgondolkodás ezen most fejledező üdvös irányának ellenében, mikor a józan haladás biztosítva, a gondolatlan újításnak kártékonyasága sejdítve vagyon, lehet-e nem kárhoznatni szoknak békétlenségét, kik az eszméket úgy, a hogy megszületnek, magok meztelen idomtalanságukban, rögtön, salakjaikból ki nem tisztulva, által akarják szállítani a státus életébe, kik statáriumot üznek törvényhozás dolgában, s ámbár a jövő képviselőinek szerepét igénylik, mégis mindent már ma akarnak elvégezni, mintha nemcsak jövő, de még holnapi nap sem léteznék. Pedig mostani állásunkban ninesen olly jó, olly üdvös eszme, melly megérdemlené, hogy kedveért az alkotmányos korlátok megszegessenek stb.

Örizzük hű és szeplőtlen kezekkel megyeink helyhatósági igazait, de épen azért, mert azoknak határait fenytő törvények ki nem pécézzék, emlékezzünk meg, hogy atyáink bölcsesége a nemzeti öntudatra, az unokák józanságára, igazgatási formánk és alaptörvényeink természetének okos méltánylására, főleg pedig

státusférfaink tapintatára bizta azoknak kitűzését: bizta a pietásra, mellyel a törvényhozói hatalom jogaiban tulajdon nemzeti méltóságunkat tisztelni tartozunk.“

Sok ellenvetés hozatott föl e sorok ellen, minek az akkori viszonyok közt nagy sulya volt. Hasonló alaposságu, mély és magasabb szempontu czáfolatot hasztalan keresend e kor mozgalmainak történetirója. Nem ok nélkül panaszolja maga Dessewffy, hogy nem volt szerencsés a sajtói vitatások terén, nézeteinek alapos bírálatával, vagy csak méltánylásával is találkozni.

Sőt csakhamar egy új, nagyfontosságú lépés történt e nemben.

Pestmegye a büntető eljárás körül a szóbeli védelemnek teljes nyilvánossággal összekötött behozását tetteg elrendeltetni határozá.

Dessewffy Aurél, következetesen fentírt nézeteihez, ismét felszólalt.

„Vannak, — ír a többek közt — vannak pillanatok a nemzeti kifejlések évszakaiban, mellyekben bizonyos kedvencz és népszerű eszmék oly varázs erővel ragadják a sokaságot magokhoz, hogy ez az akadályokat, mik a gondolat s a valósulhatás közt oly gyakran fekszenek az emberi viszonyokban, számbavenni egyáltalában idegenkedik, s túlbuzgalmában, török, szakad, minden áron azt, mit hő melegen felfogott, tett dologgá csinálni törekszik, Neme a békétlenségnek, melly egyes emberekben s néptömegekben természetes és menthető; mert hol az akarat és gondolat kitöréseit formák nem fékezik, ott az emberi sziv a képzeletről a tettere rögtön átugrik. Kevésbé menthető a dolog erkölcsi testületeknél, mellyek kellőleg létszeritvék, s a rögtönzés veszélyi ellen formák által biztosítvák; legkevésbbé helybenhagyhatók pedig illy jelenetek, ha egy alkotmányos és municipalis rendszerrel ellátott országban a törvényhatóságok, és így épen azon hatalom részéről fordulnak elő, melly a törvényt, feladásánál fogva, tudni, végrehajtani, s minden lehető önkény ellen kezesíteni tartozik.“

Megemlítvén aztán Dessewffy, mi Pestmegyében történt, ekkép folytatja:

„Az eseményt sok hőkeblü hazafi örömmel fogja talán üdvözleni: mert valósitása egy eszmének, mellyet több szabad ország polgári

institutiója gyémántjának tekint; mert számtalan forró reménynek s buzgó obajtásoknak megfelel. És mi magunk is, ha egyszer majd a törvényhozás útján fogjuk ez eredményeket megnyerni, akkor azokat szívesen üdvözlendjük, meggyőződve, hogy e kincseket a haza atyjai csak kellő meggondolás után, és részletesen szabályozva, fogják benyújtani a hazának: de a dolog jelen állásában komoly aggodalmak által van elfojtva keblünkben minden öröm, mert a történt lépésben új életbe vágó megrontását látjuk azon elválasztó vonalnak, melyet felebb megemlítünk.

Érdekös jelenet, hogy míg egy részről a tervezett és elfogadott ujtás pártolói annak messzeható következéseit dús ecsettel festik, más részről ők az egész rendelkezést csak úgy mint lényegtelen módosítást, s a jelen állapot némi rendszerítését adják elő; ott az ujtásnak népszerűséget szerzendők, imitt bebizonyítandók, hogy az a megyei körbe tartozik. — Mikép áll tulajdonképen a dolog, legjobban kitetszendik a jelen állapot s az elfogadott ujtás vázlatának összehasonlításából. Jegyezzük meg, hogy a nemnemesekről, s olly bűnök iránti ugynevezett sommás eljárásról van szó, mellyek három esztendei fogságnál kisebb büntetést vonnak magok után. Illynemű eljárásokban jelenleg a vádlottnak pártfogója nincs; az eljárás úgy történik, hogy az ügyvédi hivatal előterjeszti a történet leírását, azután a tanuk vallomásaikat, s ezeknek meghitelesítése után maga a rab törvényszék elé állittatik, kikérdeztetik, — figyelemmel a tanuk vallásaira, s az általa előadottak értelmében vallomása meghitelesítettén, a vádlottat terhelő és könnyítő körülmények az előadó ügyész által előterjesztetven, a törvényszék, azoknak megfontolása után, ítéletet hoz. Mindez a fölesketett ifjuság (joggyakornokok) jelenlétében történik. Az új határozat szerint a vádlott szabadon választana magának ügyvédet, s mind a vádló tisztí ügyvéd, mind a pártfogónak szóbeli meghallgatásuk után, mondatnék ítélet. Történnék ez eljárás tökéletes nyilvánossággal, e végett különösen elkészített teremben; csupán a szeméremsértő tárgyak levén e szabály alól kivéve. Ítéletmondás végett a bírák zártterembe vonulnak.

Első tekintetre világos, hogy e két eljárási módot azon mély örvény választja, melly a két ellentétben álló rendszer: egy részről írott és nem nyilvános eljárás, más részről szóbeli és nyilvános eljárás közt fekszik. Jelenleg az előadó tisztí ügyész figyelmeztető észrevételeit kis számú hallgatóság előtt szóbeli védelemnek nem nevezheti: az elfogadott új rendszerben a máskép alakított terem, felszólítás a nagy közönséghez, hogy megjelenjék, az ügyvédhez, hogy szónoklati tehetőségét gyakorolja. Mi köze ennek a nyilvánosság azon nemével, melly néhány megyében p. o. Nógrádban és Pozsonyban létezik? És ha

megengednők is, hogy régi szokásokat megyeileg föleleveníteni, figyelem nélkül a későbbi századok hosszas és változatlan gyakorlatára, szabad legyen — mi pedig ezen historiai alkotmányu országban, hol ugyszólván minden század, körülményeihez képest, más jellemet visel, veszély nélkül nincs — ki fogja ezen itt megírt rendszert formáira, hatóságára, jelentőségére nézve a közhelyeken igazságot szolgáltató Mátyás király eljárásával összehasonlítani? Legyen áldott a nagy király emléke, de elfelejtették megírni róla a historiographok, vajjon végig hallgatta-e az ügyvédet, mikor az a nép szenvedélyéhez szólt, annak indulatait izgatta, vagy a fenálló rend ellen mérgesen kikelt? stb.

Mi igen könnyűvé tenné dolgunkat, ha ezen határozat ellen érde-mileg akarnánk kikelni. Különböző országokban különfélek történtek a fenyítési eljárásra nézve; időről időre lényeges változtatáson mentek által a rendszerek : a mint a míveltség halad és fejlődik, közelednek a nemzetek a nyilvánosság elvéhez. Poroszországban épen most (1841.) van a tárgy alapos és kimerítő tanácskozás alatt, de azon dicsőség : t. i. a fenálló rendszert egy 28 lapos röpirat (Nyári Pál főjegyzőtől) következtében öt hat órai választmányi működés, és mindössze hét óráig tartott közgyűlési tanácskozás után, leglényegesebb ágazatiban gyökeresen megváltoztatni: nemes Pestmegyének vala fenntartva. Milly szigorú ítéletet mondanánk az abszolút király fölött, ki alattvalóinak legfontosabb érdekeit így kezelné! — Az illy hallatlan törvényhozói rögtönzés a legjobb institutiókat megfosztja azon föltételektől, mellyek jótékonyágát biztosítják a lehető kártékonyaságitól megóvnak. Így p. o. a jelen esetben jogosítva van a törvényszék a magát illetlenül viselő hallgatóságot zabolázni : de van-e módokról gondoskodva, hogy e jog végre is hajtathassék? Vagy ha például az ügyvéd a hallgatóságot a bíró vagy a törvény ellen ingerli, lesz-e joga a törvényszéknek őt rendre utasítani? és sok más fogyatkozás, mellyek az egész próbátét sikerét könnyen veszélyeztethetik. Mi azonban nem e kűtfőből meritjük föllenvetésünket a lépés ellen : hanem vesszük azt általános elveinkből a megyei hatóság és törvényhozói hatalom viszonyai és korláti felől.

Az 1790 : 12. t. cz. egyáltalában tiltja a törvénykezés formáinak változtatását, s ámbár ezen tilalom csak a királyi hatalomra van kimondva, alkotmányos elveknél fogva bizonyosan fenáll a megyék irányában is, és pedig közjogi elveink szerint törvény által megállapított törvénykezési formáinkra nézve épen úgy, mint azokra nézve, mellyeket az 1790 : 12. t. cz. gyakorlatban talált. Épen így, törvényhozói feladássá jellemzi a dolgot véghetetlen fontossága, melly azt már csak azért is, mint talán leglényegesebb kérdést az eszmék ezen körében, a

törvényhozás hatóságától elvonni nem engedi, hacsak azt nem állítná valaki, hogy e tárgy igazgató s főelveit megyeileg határozhatni el, s csak a részletek kidolgozását kell hagyni a törvényhozásra, mely 1790, 1825, és 1840-ben, és így már harmad ízben nevezvén ki országos küldöttséget a fenytő törvénykönyv kidolgozására, e tette által világosan kimondotta, hogy e fontos ügyet önhatáskörébe tartozónak véli. Külső országok példája hasonlólag minden kérdésen túl emeli a felfogott kérdések törvényhozói természetét, s mikor olly sok más csekélyebb érdekű tárgy iránt törvény által rendelkezünk az utósó országgyűléseken, lehet-e legnagyobb következtelenség nélkül a törvényhozói hatóságtól olly kérdéseket elvonni, melyek a törvénytudomány egyik legfontosabb osztályában elhatározó elv gyanánt uralkodnak?

De talán nem is épen szükséges a dolog törvényhozási természetét komolyan vitatni azon vallomások után, miket az indítvány pártolóitól a mult pesti gyűlésen hallani alkalmunk volt. Nekünk mindig illy működésnek legsötétebb árnyékoldala gyanánt az tűnt fel, hogy az illy bizonyos népszerű eszméknek megyeileg hozott áldozatok a törvényhozás szükséges függetlenségét tetteleg korlátozzák: mivel, ha később a történt lépés káros voltáról értelmileg meggyőződik is a törvényhozó test, erkölcsi lehetlenségben látja magát azt megsemmisíteni, kivált mikor népszerű eszmék forognak kérdésben. S ime vallomást hallánk az indítvány egyik legjelesb pártolójától, hogy valóban kisebb volna ezen tetteleges ujtási ösztön a megyékben, hahogy a főrendi táblán egy sereg nagy ur nem ülne, s még más akadályok nem lennének, szóval: bizonyos eszméknek törvényhozási uton létrehozásuk bizton remélhető volna. Így tehát tulajdonkép nem létezik itt semmi különbség a theoriában: magok az ujtók is belátják a dolog való természetét, de bizalmatlanságban sinylenek a törvényhozás iránt, és így jobban szeretik előre tetteleg keresztülvágni a legfontosabb kérdéseket, s ez neveztetik aztán irányt adni a törvényhozásnak, eltalálni a törvényhozás akaratát, s ezt épen azon időpontban, midőn a törvényhozás a haladás pályájára elhatározottan föllépett, s készülöben van épen ezen fenforgó kérdésről rendelkezni. stb. stb.

Eddigélé — mond végre, némi polemia után, szónok — csak a köz-igazgatási központosítástól féltünk: a legujabb iskolának féltékenysége a törvényhozási központosítás ellen van irányozva. Fogja-e e jelenetet valaki úgy magyarázhatni, hogy ilyen irányok mindig hú kifolyásai az élet szükségének: hogy következőleg 1825-ben az opponens, habár nem akart is haladni, azért vala népszerű, mert akkor a kormány elleni oppositio vala mindenekfölött szükséges; később a ha-

ladás emberei, habár kormányférfiak voltak is, azért nem valának népszerűtlenek, mert akkor haladás volt a legsürgetőbb életszükség; s elvégre jelenleg azért népszerű a municipiumok mindenhatóságának elmélete, mivel annak szüksége a legujabb eseményekből fejlődött ki? — De ezen magyarázat ellenkezik a valósággal, mert hiszen épen akkor tűnik föl ezen új tan, mikor a törvényhozás legkésebbnek mutatkozik az idő kívánatira hallgatni, holott mégis, ha e magyarázat állna, a megyei hatalom terjesztése ezen irányának nem most, hanem akkor kellett volna erednie, midőn kormány s törvényhozás haladásról teljességgel nem gondolkoztak. Az igazság tehát máéutt, és jelesen abban fekszik, hogy egy bizonyos eszméleti atmosphaerában élünk, bizonyos eszméket magunkba rögtön fölveszünk, s ujitási ösztönünket polgári erénnyel mérsékelni nem tudván, azokat tüstént létesíteni akarjuk, gyakran, mint például e jelen esetben a nélkül, hogy a törvényhozás útján a sikert csak egyszer is megkísérettettük volna.

A kérdéses határozatok nemes Pest megyében folyó hónap 19. és 20-dik napjain (1841) történtek. A fenyítő törvénykönyv s rendszer elkészítésével megbízott országos küldöttség nov. 28-ra van ide Pestre összehíva. Ama koszoru, mellyet a választmány tagjaiban a rendek szabad választás útján a legjelesb honfiakból fontak, különös hálára lehet az indítvány pártolóinak lekötelve, hogy a roppant feladás legfontosabb s legnagyobb gondot követelő csomóját sommás uton előre kettévágták; s így az országos választmányt munkája legnehezebb részétől megmentették.

E nézetek arra bírák a kormányt, hogy Pestmegye érintett határozatát a büntető eljárás körül megsemmisíté. A megye azonban a törvényhozás jogainak óltalmazásában saját jogkörét látta megtámadva; s ezáltal az országgyűlés és municipium közt fenforgó közjogi kérdés sérelmi ügygyé lön, átjátszva az ellenzéki térre.

A megyei hatáskört, a szabályalkotás jogát láták megsértve a kormány által. S fölébredt minden féltékenység a gondosan őrzött municipalis jogok körül.

Bármilyen tulságos volt ez esetben az aggodalom, természetesen fogjuk azt találni, ha meggondoljuk, mi lényeges szolgálatot tön a megyerendszer több alkalommal az alkotmány fenntartása körül; s nem csudálkozunk az előszereteten, mellyel iránta státusembereink viseltettek, olly országban, hol a

nyilvános vitatásnak, főleg törvényhozási szünidőkben, más tere nem volt, s hol ez intézményben feküdt legfőbb, mondhatni egyedüli biztosítéka a nemzet szabadságának. S e biztosíték szükségkép annál erősebb volt, minél szélesebb magyarázatot adtak a megyék autonómiájának. E rendszer a kormánybefolyás gyöngítéséből, zsibbasztásából meríté erejét. Az alkotmányos politica kívánta minél távolabb tartani, minél szűkebb körre szorítani minden felső befolyást, melly többnyire a birodalmi absolut kormánytól vön lendületet.

A magyar alkotmányos állás természetéből folyt e szerint, hogy az ellenzék kénytelen volt jogokat vitatni el az országos végrehajtó hatalomtól, mellyek azt minden más alkotmányos országban, helyzeténél fogva, illetik. Így különösen azon jogokra nézve, mellyek a megyei határozatok fölötti ellenörködésből származnak.

Fölösleges hosszason mutogatni ez ellenörködés szükségét. A magyar ellenzék mindazáltal gyakran kétségbe vonta azt.

Csak sajnálkozhatunk e részben a magyar ellenzék állásán; el nem ítéltjük őt. Szomorú kénytelenség fejté ki nálunk a tant, melly az alkotmányosság biztosítékait, végelemzésben, az egyéni és országos érdekek fölállozásán vásárolá meg.

Valóban alig van nemzet, melly többet szenvedett, többet nélkülözött volna alkotmányos szabadságáért.

Nem szólunk a nehéz küzdelmek szomorú napjairól, sőt századairól; nem mérlegeljük a vért, melly hosszas időkig harczmezőn folyt. Hallgatunk az anyagi jólét azon provincialis fényének nélkülözéséről, hová mellettünk a birodalom több tartományai emelkedtek. Alkotmányos viszonyaink is akkép alakultak. Inkább hagyá a nemzet ortalom nélkül hatósági visszaélések ellenében a magány érdekeket; készebb vala nélkülözni minden kezességet a törvény és közigazgatási szabályok végrehajtása körül, hogysem olly hatáskört engedjen a központi kormánynak, millyen más országban illeti azt, hol e hatalom felelős.

Mély alkotmányos érzésről tesz tanuságot e körülmény.

Azonban dicséretesebb irány, mint követésre méltó politica

olly nemzetnek, melyet a sors nem helyez hasonló viszonyok közé.

De mit mondjunk a megyék terjeszkedési hajlamáról törvényhozói kérdések körül?

Kétségtelen, hogy a magyar törvényhozás, a karok és rendek idejében, nem ollyas szerkezetű volt, melytől nagy eredményeket lehete várni. Ismereteseek azon országgyűlések szirtei és örvényei, mik között olly kevés haladási kérdés juthatott partra szerencsésen. Minek természetes eredménye volt a megyék hajlama, hatóságilag végezni el mindazt, mit a törvényhozáson kívül tehetni véltek. S e részben a hatáskörök korlátait meglehetősen összezavará a gyakorlat. Nem csuda. Történeti fejleményü intézményeink közt, hol a szokás is törvényhozó volt, főleg a státustudomány fejletlenebb korszakaiban, lényeges viszonyok gyakran alakultak, országgyűlésen kívül, az újabb idők szükségéi szerint. Számos történeti adatot nyujtának erre a megyei levéltárak, főleg olly időszakból, midőn hosszabb ideig nem tartatának országgyűlések.

Az idők azonban sokat változtak.

Még nem hiusultak meg az 1843-diki országgyűlés nagy reményei.

A nagy várakozás közepett, mellyel e hongyűlés elébe nézett a nemzet, alig magyarázható egyébként a megyék rögtönzése törvényhozói dolgok körül, mint azon türelmetlenségből, honnan Dessewffy származtatá, melly szerint az ellenzék ujitási ösztönét polgári erénynyel mérsékelni nem tudván, terveit tüstént létesíteni akarta.

S vajjon nagyitá-e Dessewffy ez eljárás veszélyeit?

Az eszmék hirtelen forrongásnak indultak. A legtarkább, legkülönneműbb indítványok egymásután keletkeztek. Naponként uj meg uj „életszükség,” uj meg uj „varázs erővel ható eszme” kiáltatott ki. Nagy szavak; félszeg rendszabályok. Merőben hibás nézetek az átalakulás formái körül. Ki nem fejtetett semmi. Idő sem volt rá.

Illy körülmények közt, hová vezeték vala a nemzetet az ellenkező szellemű megyék elhamarkodott kísérletei? Nem volt-e

oka Széchenyinek fölkiáltania : zavarnak vezéreltetik a nemzet? Nem volt-e oka Dessewffynek attól tartania, hogy az ötvenkét törvényhozás kísérletei közt a polgári álladalom egysége fog elveszni? A hány pártszinezett uralkodott a megyékben, annyi magyar, vagy isten tudja miféle közjog fogott volna előállani.

Az országgyűlés, jogainak önérzetében, átlátta e nézetek igazságát. Pestmegye sérelme csak igen csendes viszhangra talált.

Ekkor azonban Dessewffy Aurél már nem élvezheté az elégtételt. Annál több része volt, míg élt, szemrehányásokban, keserű vádokban, mikkel föllépéseit gyanusítá az ellenzéki sajtó.

Láttuk, minő fontossága van a vádnak, mintha csatázásai a megyei autonomia megsemmisítésére lettek volna intézve.

Ezek fölött tespedési irányt is vetett szemére a P. Hirlap.

E vádra nézve következőleg igazolja journalistikai működését :

„Az időszaki sajtótól minduntalan új meg új terveket s javaslatokat igényleni, olly gondolat, melly már magában is annak hivatása körüli fonák fogalmakon épül. Tekintsük Európa alkotmányos országainak bármelyikét, seholsem fogjuk az időszaki sajtót, legkevesbbé pedig a szoros értelemben ujságokat a működés e mezején találni. Az ujságok figyelemmel kísérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a közttestületek lépéseit, bírálják azokat politikai színök szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egyegy új eszmét, melly megérlelve s kiörlődve, magva lehessen jövőendő jótékony intézvényeknek, tért nyitnak néha-néha egyes írók tervezéseinek ; de mint ujságok s önmagok nevében tervekkel s pozitív javaslatokkal csak igen gyéren foglalatoskodnak. Oka ennek az, hogy a pozitív javaslatok, szerzőiktől, főkép törvényhozói szövevényesb kérdésekben, olly részletek s körülmények szorosb ismeretét kívánják meg, mellyekkel ujságíró, bármi kedvező legyen is állása, magára csak ritkán birhat ; ilyenek még a kormányzati s törvényhozói körökben is csak közremunkáló nagyobb erőknél lehetvén eredményei. Figyelmeztetés, gondolatébresztés, eszmék tisztábazozása, fonák elvek czáfolata, ezek sokkal inkább feladásai a már csak lapjainak szüke miatt is némi felszínességre kárkoztatott időszaki sajtónak, mint azon szakadatlan tervezés, mellyben p. o. a Pesti Hirlap bővelkedik. És ha találkozoznának is, kiknek vélekedése szerint hazánk mostani körülmé-

nyeiben, más mivelt nemzetek példájától e részben eltérni, s pozitívabb kört választani szükség volna, meg van itt is az árnyékoldal; és nagy kérdés, hogy évtizedes tapasztalás után mikép fog a közvélemény ezen hirlapi tervezések haszna felől itélni. Tegyük fel például, hogy gondolkozni nem mindig szerető megyéink a népszerűség szagában álló hirlapok terveit, úgy mint állanak, elfogadják, s azokat minden részleteikkel együtt kötelező utasítások gyanánt adják ki országos köve-
teiknek : ugyan sokat fogott-e akkor nyerni a józan megvitatás elve, s nem inkább az lesz-e igaz, hogy az eredmény a vitatást megelőzte, s az újsági tervezés a törvényhozási tanácskozásnak útját bevágta? Ily jeleneteken örülhetnek, kik öneszméikbe szerelmesek, s azoknak minden áron diadalt akarnak szerezni; de azok, kik a törvényhozási eredményekben a nemzet értelmi ereje összességének gyümölcseit szeretnék látni, s a sajtót főképp úgy méltányolják, mint ezen cél elérhetésének eszközét, nem fogják tagadni, hogy hazánkban ezen kivételes állapot-nál fogva is kötelesek az időszakai sajtónak lelkiismeretes kezelői a tervezés dolgában igen óvakodva eljárni.

Már ezen általános tekintetek is tiltják lapunkat tervezésnek olly módon s olly mértékbeni üzésétől, mint a Pesti Hirlap által üzetik. De még szűkebbre szorítottatott tervezési körünk a körülmények által, mely-
lyek közt fölléptünk. Midőn lapunk augusztus közepe táján megindult, a mezőt elborítva találta az indítványok s tervek legtarkább halmazá-
tól; kevés tárgy volt, melyet a hirlapok még nem indítványoztak volna, és semmi sem egyezett volna kevésbbé kitüzött célunkkal, mint
jelesen a Hirlappal indítványok dolgában versenyezni, mert mindenek-
előtt tért kelle magunknak készíteni, mellyen működhessünk. E részben
kettős előmunkálat vala szükséges : devalválni a nagy szavakat, mik-
nek ködével a Hirlap a kérdések lényegét eltakarta, a helyett, hogy
felvilágosította volna; továbbá, helyreigazítani a divatos fogalmakat,
mellyeknek zászlója alatt a Hirlap harczol, de mellyeket mi nagy rész-
ben tévtanoknak tartunk. Elejétől fogva abban különbözött állásunk a
Hirlapétól, hogy ő ezen, helyzetünkben el nem kerülhető előmunkála-
tot, mellynek mi talán még felén sem vagyunk túl, bátran mellőzhette,
s minden további előzmény nélkül átmehetett pozitív tervezeteire,
mellyek alapjai az úton s útfélen divatozó eszmékben találtatnak. An-
nak, ki a vox populi vox Dei mottóra esküszik, azaz más szavakkal azt
mondja, hogy mivelt emberek s törvényhozók hosszas és részletes vita-
tásra szorulnak, de a nép minden előismeret nélkül, mintegy ösztön-
szerüleg egyszerre eltalálja mindenben az igazat; annak, ki a locus
communisokat statusmaximák gyanánt tiszteli s használja, nincs szük-
sége előkészületre; mert minden előrement okoskodás és felvilágosítás

nélkül indítványozhat, tervezhet s mindig nagy és kedvező hallgatóságra tarthat számot.

Az állások és political hitek különféleségében fekszenek tehát okai eddigi működésünk nemlegességének stb. — Nehogy azonban elleneink tespedés vádjával ismét előálljanak, im ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, melyek a közvélemény által napirendre idéztettek — házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, urbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig olly szellemben, melyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha másképp elveinknek ellené is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz stb. Az országgyűlés ugyanis csak másfél év múlva következik ránk, nincs tehát ok rossz akarattal vádolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozatul hozni nem akarja.

Am tessék ezentúl is ránk fogni a tespedési irányt s a feudális oppositio orgánjának elnevezni lapunkat; feleletünk annak jövődjében fekszik, s erre bátran utalunk mindazok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemekkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint itélni. Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmítni akarni. Nem hisszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmi-ben nem tévelyegtünk volna; de e botlásokat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használni jövődre nézve, nem ürügyeül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rossz, ugymint az a mult idők eseményeiből törvényesen s tetteleg kifejtett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békes haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csalatkoznak, s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utósó időkben feles, tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, s társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiáknak gyűlölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorlani; hisszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak s megemésztetlen tévtanok nagy szerepet vittak ki magoknak, s hogy ezek segédelmével, mind általában a közvéleményben, mind főleg megyei kö-

rökben olly egyének tölték magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányu országokban csak szükséges rosznak tekinthetünk; hisszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya olly kezekben van, mellyek a megyében létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak; mindezt — mondom — így tudjuk és hisszük, s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágosítani s a természetes egyensúlyok helyreállítását elősegíteni. Azonban teljességgel nem azon célból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik vesztegleni akarnának, s már mindent bevégzettnék tekintenek; hanem egyes-egyedül a végett, hogy felebb megirt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak, a vezéri szerep biztos és tiszta kezeknél maradjon, az áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak, s néhány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden tulzásnak, emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhozzatjuk minden megsértést a sajátjognak, minden lehetlenítést a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden apellatiót a szcenvedélyekre, melly utójára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste-milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázítás közti juste-milieu-t. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük s adjuk a megvitatásnak, s mindaz, mi arra vezet, hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristocrátia, gazdag polgárság s erőteljes földmivelő osztály, egy általánosan boldogító alkotmánynak szárnyai s kitisztult nemzetiség befolyása alatt, áldott frigyen állhassanak egymás mellett, számot tarthat meleg részvétünkre, s közremunkálásunknak csak úgy tulajdonitunk némi becset, ha ezen eredmények valóításához, csekélységünkhez képest mi is járulhatunk. A mi szívünknek sincs más ideálja, mint e hazának lehető legnagyobb boldogsága; — e hazának mondom, mellyet imádvá szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem: hanem minden nemesb kebelre olly erkölcsi kénytelenség, mellytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.“

E cikk megjelenése után csakhamar egy újabb körülmény jött közbe, melly ingerültebbé tévé a hirlapi vitatkozást.

Fejérmegyében néhány nagybirtoku előkelőnek izgatása, egyéb haladási kérdésekkel együtt, megbuktatá a közteherviselés ügyét. Dessewffy Aurél ezt a tulzó párt által előidézett

visszahatásnak tulajdonítá. Éles szemrehányást tön e miatt a P. Hirlap pártjának, s ohajtását fejezé ki, hogy az ellenzék vezérlete biztosabb kezekre kerüljön.

Különösen roszalá, hogy indítványok mellett, mikben vagyoni áldozat hozataláról van szó, olly egyéniségek lépnek fel követelő hangon, kik a nemesség birtoktalan vagy igen csekély birtoku osztályához tartoznak. Mondá ugyan, hogy távol van tőle, megszorítani akarni ezek alkotmányos jogait; de emlékezteté őket, hogy a jogok mellett kötelességek vannak, s ilyen bizonyos esetekben a discretiói kötelesség. És van még — ugymond — ezen kívül egy nagy hazafiui kötelesség is, melly minden jó polgárt a józan haladásnak érdekében arra int, hogy tehervállalási tervekhez egyazon időben más, sajátjogot rontó vagy a birtok befolyása ellen irányzott terveket ne kössön, ha csak e gyanus társaság által az elfogadható tervek sorsát is compromittálni nem akarja.

Az egész vita, mint látjuk, a pártműködési taticára vonatkozott, mellyet Dessewffy a haladási kérdések körül követni ohajtott. S ez oldalról is lehetének ellenvetései a P. Hirlapnak. Mondhatá vala, hogy Magyarországon ellenkező szokás divatozott ez ideig: midőn terhekről vala szó, épen az áldozattevő osztály, az adózó nép, nem hallgattaték meg. Mondhatá vala, mikép a tan, melly az állomány pénzügyi viszonyait kizárólag a nagy birtokosok discretiójára bizná, részvényes társulattá aljasitaná a társadalmat, s szemelől tévesztené az állam magasabb érdekeit. Azoknak discretiójára bizni bármelley reformot, kik minden társadalmi előny birtokában, nem érezhetik a haladás szükségét, legtöbb esetben annyi volna, mint az állományt a mozgalom indító erejétől fosztani meg, annyi, mint decretálni a tespedést.

A P. Hirlap azonban más szempontból bírálta Dessewffy eljárását. Olygarchicus törekvést látott benne, melly a gazdag, de kevés nagy urat a szegény, de sok nemes érdekeivel ellentétbe állította. S miként csak nem rég, a megyei hatóságkör feletti surlódások között, tele hanggal hirdeté a szerkesztő: veszély fenyegeti a nemzetet; nem kisebb zajt ütött most bizonyos

irány miatt, mely a nemesi osztály egységét, hasonjoguságát megtörni készül.

Másrészről viszont a Hirlap indítványaiban a sajtósági jog megtámadását fedezte föl a conservatív lap.

Szenvedélyes ráfogások mindenfelől. S a gyanúsítások mögött a háttérben csupán az aristocraticus és democrata irány eltérései tüntek föl.

A Pesti Hirlap indítványain az utóbbi színezet vonult végig. Ez irányon túl legfőlebb azt vetheték vala szemére, hogy a birtokjogi kérdéseket tulnyomólag közjogi, vagyis általános political szempontból tekinté; nemzetgazdasági oldalát kevésbé értette, s a magányjogi tekinteteknek igen alárendelt szerepet juttatott fejtegetéseiben. Egészen azonban e szempontokat sem mellőzte. Hiszen a szerkesztő még a híres márcziusi napok előtt is váltságnak nevezte a reformot.

Másrészről azonban Dessewffy Aurél cikkeiből sem lehet kiolvasni többet, mint azon törekvést, melyet maga bevallott; némi aristocraticus színezetet, mely a magyar alkotmány történeti alapjainak s az angol intézményeknek tulbecsüléséből származott. Az országgyűlés rendezése körül hátrahagyott jegyzetei mutatják, hogy a népképviselőt behozatalától sem volt idegen; az új elemek ellen azonban a birtok és értelmesség nyújtotta kezességekben, s a felső ház ujjaalakításában keresett ellensúlyt. „Külviszonyainkat s helyhatósági körülményeinket tekintve — ugymond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon; az átalakulásnak e szellem ellen vétne nem szabad: de illy eredmény nem eszközölthetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el.“ Ezért ohajtá, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S illy biztos kezeknek mondá Dessewffy Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket irta többek közt — oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — olly téreken, melyeken velük közremunkálni kész vagyok: mig másrészről a P. Hirlap pártjától e tulajdonokat megtagadom.“

Kell-e mondanunk, hogy illy nyilatkozatok, mellyek a P. Hirlap pártja s az alkotmányos ellenzék között határvonalt húztak, éles visszatorlást idéztek elő. Vádolá Dessewffyt a nevezett hirlap szerkesztője, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábort, s gyanúsításai által a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebek fölszaggatásán munkálkodik.

Dessewffy hasonló éllel felelt e vádakra.

Válasza czikkeinek legszónokiabb helyei közé tartozik, s egyiránt jellemzi a kor vitáinak szenvedélyességét, s az erőt, méltóságot, férfias önérzetet, melly a legnagyobb szenvedélyek közepett is uralkodott Dessewffy irmodorán.

De halljuk őt magát.

„Nyilatkozatom végére hagytam a P. Hirlap azon vádját: mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám újra felszaggatni. Eltalálta a P. Hirlap, hogy ezen húr az, mi lelkemben legkeserűbben fogna rezegni, ha megpendítésére okot adtam volna, de feledé, hogy e részben vizsontorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kívánok velök élni, csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személyemnek van valami kevés érdeme a politica mezején, az épen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizodalom helyreállításához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csudálom, hogy a békéltetés szerepe a P. Hirlap szerkesztője előtt is kedvet talált, és hogy a szeretet és bizodalom magvát akarná hintegetni; szívesen üdvözlendem őt e nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, s kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a P. Hirlap szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazúra, a sokkal kopottabb, „motos componere fluctus“-t, még nem igen szerencsésen kezeli; a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becsét tulajdonit, gr. Széchenyi Istvánnali összeütközése után maga sem tagadand. Nála még mindig: „medio de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.“ Ha azonban csakugyan hozzánk akar szegődni a P. Hirlap szerkesztője, addig is, míg az új szerepbe jobban betanul, vegye tőlem, mint e mezőn régibb practikustól, azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy ő férfiasan szólni, s ha kell tenni fog, mert ezen tevé e helyen igen rendes ellentét; még kevésbé szabad pedig neki a béke-apostolnak, a fejérmegyei adófizető nemeseket, a most

még törvényesen nem adózó nemes társaik ellen izgatni, legkevesebb tanácsos pedig igen sűrűn idézni a Daguerreotyp íróját, mert így a „*par nobile fratrum*” vajmi könnyen észbe ötlük; különben akadhatna olyan is, ki a béke és szeretet magvának ilyen hintegetését konkoly-vetésnek keresztelné. De hogy enigazolásomra visszatérjek: hihe-tő-e az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmat, mellynek helyreállításában fáradoztam, negédesen lerontani igyeke-zem? S nincs-e e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a töké-letes bona fides föltervését követelni? Egyébiránt teljességgel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzélgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, melly az országgyűlés végén megkészült, meleg kebellem üdvözlém; de azért nem voltam már akkor is elég ujoncz a politikában, hogy higylem, miszerint azzal minden élesebb surlódás-nak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a P. Hirlap szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, mellyre már két ízben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előresejditém a legrosszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefentartás feltételül azt, hogy a közvéle-ménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen föltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn olly egyedek vezérkednek, kik meggyőződés-szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a municipiumok mindenhatóságának eszméje formális tudományos theo-riává alakittatik, midőn fenálló érdekek ellen naponkint élénkebb s keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve a lenni vagy nem lenni emlittetik, s nyíltan kimondatik az ohajtás — mint enfüleimmel csak kevés nap előtt hallám — hogy nagy birtokosoktól a meggyéket az ur isten szabadítsa meg — : akkor én bizodalomrontó va-gyok, akkor én a kölcsönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? — mert szót adtam az üdvös visszahatásnak, melly illy törekvések ellen mutatkozik, s naponkint erősebben mutatkozni fog; mert azon aggó-dom, nehogy ezen reactio retrograd iránynyá fajuljon, s a salakokkal együtt a tiszta érczet is magától eltaszítsa? békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezetet, a diadal órájában is emlékeztetem arra, mit tőle méltányosság s hazaszeretet kíván, és mert kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppositio biztos s köztiszteletű főnökeinek kezeiben? Illy körülmények közt méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot; mintha én volnék mestere az agitatióknak, melly üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet elsőbb figyelmessé a veszélyre,

mellyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy túlzó pártnak létéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségeknek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette roszul áll, párt-érdekeikre nézve, a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kimélést követelni, s szórul szóra azon okokat hozni fel e kívánság mellett, mikkel a boldogult Gentz a megelőző könyvvizsgálatot, csak hogy sokkal jobban, védelmezte; felette roszul áll nekik — mondom — csudálkozni, ha azok, kiken olly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdulnak, s nem hasonlítanak azon sváb herczeghez, ki mindenét átengedte a jövevényeknek, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Csanádmegye a mészárszéki jogot kárpótlás nélkül eltörlni kívánja, Borsodmegye a papi jószágokat akarja eltulajdonítani: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajátjog sértése; mert ez a szent békét megzavarhatná, s azt képzelhetné a kormány, vagy más valaki, hogy a sajátságai jog ellen irányok léteznek ez országban! Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csaknem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve, s az egész világ tartozzék hazafi fénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki ne láthassa. Gyönyörű politica — ezen párt számára, de az ne kívántassék, hogy ebben a mindent elsimítani akaró manœuvre-ben a pártot az én csekély tollam is elősegítse. Nem szabad senkire irányokat tolni, mellyek nem övéi: de a ki a pártharczok mezején a szűknak hisz, és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasiákat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja; a ki nem tudja, hogy fenszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha nem fog, ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon, az menjen, álljon be minélelőbb szárazdajkáknak, de a közdolgoknak hagyjon békét.

Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt egy még gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselekvését, eljárását. Ez azonban koránsem elegendő ok a bizodalom megbomlására: mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fel ezen: csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárusságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a melly mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyanazon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzethez, és fordítva: azon arányban növekedne a bizodalom, mellyben e párt ereje alábbszálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdíthatja inkább elő, mint világos többszöri elmondása annak, hogy e párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes

emberei a sajtósági jog megtámadását indítványozák a nélkül, hogy a főnökök szükségesnek tartanak az ünnepélyes ellenmondást; mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tetteleg kettévág; átlépett meggyőződéseim szerint a rubikonon, áthágta a határt, melyet az alkotmányos oppositiónak áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafinak, ezt minél többször s minél hangosabban kimondani.

Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézetek organumává tettem magamat. Jobbrul s balrul, mögöttem s előttem hallok zúgni a szörnyű szót, hogy „kormányember” vagyok. Én pedig egyenesen kimondom, hogy igenis „kormányember” vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, melyek törvényes és hathatós kormányzást lehetlenné; mert meggyőződéseim szerint hathatós, és nem nominalis kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek. De mindenekelőtt és felett magyar vagyok, fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek, nemzetiség s alkotmány alapján, kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, a természetes uton el fog éretni: részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendí a helyhatósági visszaéléseket, s egy magasabb ellenőrség szükségait: részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz, egész Európából kicsapott tévtanokon, mik most a bölcsesség culminációjá gyanánt üdvezeltetnek. Ezen uton reménylem én azon fentebb érintett eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is olly ármányosak, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálla, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó uton valánk e hazában rendet és szabadságot, jóllétet s nemzetiséget, szellemi erőt s anyagi boldogságot összehangzatba hozni; a kik örömmel látnák, hogy ezen lassu, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálása a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak, megbomoljon, ha — mondom volnának illy ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósb szövetségese a P. Hirlap pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.“

Utósó előtti czikke volt ez Dessewffy Aurélnak.

A legnagyobb munkásság közepett lepte meg a halál.

A nap nagy részét a büntetőjogi országos bizottmány üléseiben tölté, hol egyike volt azoknak, kik a codificatio legfárasztóbb részleteihez szakismerettel szólottak. S e folytonos munka mellett a „Világot“ nemcsak vezércikkekkel ellátta, hanem a szerkesztés legapróbb dolgait is végezte. Jelen volt továbbá a pestmegyei gyűléseken. Bement sokszor nagy szelesen, csomó papírral hóna alatt, melyek még az nap előadandó hivatalos (tanácsosi) irományai voltak; megkérdezé szomszédjától, miről van szó; megirt néhány levelet, — mert nagy kiterjedésű levelezést vitt; egyegy szót jegyezgetett papirdarabjaira; levelkéket szórt az ülésben is jobbra balra; s mire a szólás sora rákerült, megdörgölé magas homlokát, fölpattant, és a legtisztább logikai rendben árasztá ki ékesszólása gyors folyamát, melyet alig lehete figyelemmel kísérni. Részt vón ezek fölött minden társulati mozgalmakban. Az irodalomban egyetlen érdekesb mű sem kerülte el figyelmét. Fölkereste baráti társaságát. S barátnak száma pártján kívül sem kevés volt. Széchenyi asztalánál, Eötvös kandallója mellett, Deák pipázó teremében és Szalay László dolgozó asztala körül egyike volt a legszivesebben látott vendégeknek. Őszinte jó akarata s fényes tulajdonai vonzották hozzá mindazokat, kik a békes kiegyenlítés, a transactio emberei voltak. Csak a szűkkeblű pártgyűlölség különzé el magát tőle; s ő viszont csak a pártok aljasabb régióit kerülte. S mindezekfölött még a női köröket is maradt ideje élvezni.

Idegeit azonban elgyöngíté a test és léleknek örök izgatottsága.

Lázba esett.

S midőn kissé jobban érzé magát, orvosi tanács ellenére, ismét megjelent Pestmegye gyűlésein.

Izgatott állapotban hagyá el a gyűlésteremet, hol újra erős összeütközése volt Kossuthtal.

Visszaesett a lázba. S néhány nap mulva már, 34-dik évében, 1842 febr. 9-kén, örökre elszenderült.

Legnagyobb ellene, Kossuth, mély megilletődéssel jelenté

a P. Hilap közönségének a gyász hirt. „Mennyi ész, akarat, tettvágy, milly lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövőndő voltak e névhez csatolva — ugymond — s néhány napi láz és vége mindennek!”

Családa könyvei közé szinkülönbség nélkül vegyült a nemzet részvétkönyve.

Koporsója körül a pártok, fegyvereiket lerakva; gyülekeztenek.

Pártja legjelesebb szónokát, előharczosát, vezérét s legnagyobb státusférfiát veszíté el benne. Olly sok oldalú miveltség, olly alapos tudomány, annyi erély, kitartás, körültekintés, önbizalom, olly erős szenvedély annyi státusférfiui mérséklettel senkiben sem volt többé feltalálható. Senki sem birt többé pártja egyéniségei közt olly rendezett eszmékkel, sem olly világos, tiszta és mégis tartalmas, s egyszerű, szabatos és mégis erőteljes előadással. „A conservativeknek — ugymond Szalay — az volt ő, mi Fülöp fia a macedoniaiaknak; utána a Ptolemaeusok jöttek. Diviserunt vestimenta ejus; felosztották egymás között a birodalmat; az egyiknek a megye jutott, s ha nem hasonlított hozzá a dialecticában, hasonlított legalább abban, hogy leszavasták, mint őt; másoknak a journalistica jutott, s ha nem hasonlítottak hozzá a terrenum gondos kiválasztásában, a gyenge részek masquirozásában, a divide et vinces-féle tervek kigondolásában, hasonlítottak legalább abban, hogy a P. Hirlap felett ők is szerettek volna diadalmaskodni stb. stb.”

Legtöbb felelősség terheli azokat, kiknek az országgyűlés jutott osztályrészül. A forradalom története a 43-ki hongyülés mulasztásainál veszi kezdetét.

Az ellenzék egy lovagias, tiszteletreméltó ellenfelet veszite Dessewffy Aurélban, ki magasan fölötte állott a conservatív párt gyarláságainak. Semmi kétség, hogy ő e pártnak Peelje leendett, ki annak daczára is átviszi a már visszautasíthatlan reformokat.

A conservatív főnökök közt nem volt egyetlen is, ki több pontokban közelített volna a reformpárt mérsékelt töredékének igyekezeteihez. Némi aristocraticus színezettel ugyan, — mint

láttuk — de őszinte barátja volt ő a reformnak. Az aristocratiáról többször írta, hogy csak a nemzeti nyelv s ügyek gyökeres ismerete, a köztanácskozási részvét, s a nemzet minden érdekeivel összeforrás biztosíthatja ezen osztály részére a befolyást, mellyet helyzeténél fogva igényelhet. S' a válasz, mellyel nézeteit olykor igazolá, hogy : ő fogja azokat majd alkalmazni, utógondolatokat sejdített, mellyeket el kelle hallgatnia, hogy maga után vonhassa azon elemeket, miknek élni akart.

Talán ez utógondolatok elhallgatása miatt történt, hogy sokan benne nem akartak többet látni egy felvilágosult absolutistánál. E félreismerés miatt sok keserű gyanusításnak, boszantásnak lőn tárgya, s részint ezek áldozata.

Mélyen fájtak neki a vádak, mikkel illetteték, a hűtlenség vádjai hazája iránt, mellyet forrón szeretett.

Ítéljen bár mindenki Dessewffy Aurél politicája fölött saját szemüvege szerint, azt pártszin-különbség nélkül meg kell valani, hogy benne a közügy s irodalom tiszta főt, belátó gyors értelmet s az ítélet hatalmával erős szónokot és országfit vesztett. Egy vala ő a nemzet leggenialisabb fejei közül. S mit előkelőink növelési rendszeréről irt, annál jobbat és szebbet e tárgyról alig lehete mondani. Valódi magyar érzelmein kívül azt is bizonyítja ez, hogy a korán elhunyt olly szellemdús író leendett, mint jeles szónok és státusférfiu volt, hivatva a kor országtani és társadalmi nagy kérdéseinek alapos és elmés megvitatására.

Cs. A.

KÖLCSEY FERENCZ.

A mely nemzetnél a miveltségnek és polgárisodásnak kifejlése és előhaladása a cselekvő életnek minden utait megnyitotta, következőleg erőnek és tehetségnek mintegy magától kínálkozik az ösvény, mellyen járnia és hatnia kell, és röptének nincs más határa, mint mellyet a képesség szab, még ott is gyakran láthatni kiváló főket, különös körülmények befolyása által egészen más térre szorítva, mint a mellyre a Genius eljegyezte őket; sőt az sem példanélküli, hogy tehetség és lángész nyugalmat és kielégítést kívül keressen azon ösvényen, melly az övé, mint tudva van Richelieuról, hogy a nagy politicus való dicsőségénél felebb becsülte a középszerű író koszorúcskáit.

A kényszerű körülmények elhatározó* befolyását még seregebben találjuk olly nemzeteknél, mellyek népmiveltséggel nem birnak, s állodalmi élet helyett tartományi alárendeltségben tengődnek. E sötétgüek, kikre a polgárisodás napja nem viradott, apró eszmék között, szűk láthatárban, görhöz ragadó érdekekkel, és kicsiny reményekre nevelkednek, s nyomasztó viszonyaik nyűgben tartanak minden szellemet, s szárnyát szegik a nagyobb erőnek. Itten még sűrűbbek, mint másutt, a példák: mikép a gondviselés választott emberei, e postái a következő kornak és időnek, a hivatás benső ösztöne helyett bizonyos szükségű törvényt követnek, s járják nem a nekik szánt, hanem az események által jelölt utat; boldogok így is, ha volt elég lelkek és kitartásuk a rövid életnek meghódoltatni a hosszú mesterséget; ha szerzett kincseikkel szintolly sikeresen sáfárokodtak, mint sáfárokodtak volna, boldogabb körülmények közt az istenség adományával.

Nem egy van embereink között, kinek pályáját e tételből lehet megfejteni; s Kölcsy minden bizonynyal ezek közé tartozik.

A haza szolgálatára volt születve, s a Muzsák szolgálatába lépett; a polgári élet küzdhomokára hivatott el, s mezei magányába vonult; szónokszékre vala teremtvé, s dalnokká képzelte magát.

Mindez lön nem ok, és nem következés nélkül; s ő az irodalomban is kivívta polczát szellemének; és pályájának emlékezete még sirjáról is jóltevőleg melegít bennünket.

Innen van, hogy miután élete végén a polgári pálya meg is nyílt szellemének, hírét, mint ilyenét, a közönség véleményében elnyomták, beözönlötték irodalmi érdemei. Megszokták nagy írónak tartani, annyira, hogy nagyobb szónoknak és politikai jellemnek elismerni feleslegesnek tartják.

Ideje tehát ez oldalról is méltatni őt, s igazságot szolgáltatni Geniusának, melly ép a közéletben fejtette ki erejének tündöklő tanujeleit, s ezekben gyakorolja főleg, az élet határain túl is, befolyását.

Egyébiránt e lapokból, mellyekben Kölcseynek nem életét leírni, hanem képét az élet hűségében is adni szándékozunk, ki fog tűnni: hogy ő szófiók volt és polgár az irodalomban csak úgy, mint az életben.

Kölcsey Ferencz, a Partium egyik megyéjében, Közép-Szolnokban, Szödemeter nevű faluban, anyai földén született; 1790. augusztus 8-dik napján; ivadéka egy ősmagyar családnak, melly Szatmár megyében, a Tisza mellett, mai napig őseinek első foglalásában él. Gyenge testalkatu gyermek volt; s egyik szemét még himlőben elvesztette. Így lépett, öt éves korában már, a helvéthitvallásuak debreczeni főtanodájába, mellyet tizenkilencz éves korában hagyott el. Komoly, szinte szomorú gyermek volt; társainak örömei elől magába vonult; s egész idejét könyvben és tanulásban töltötte. Tehetségéhez rendkívüli szorgalmat toldott, annyira, hogy az éjt nappallá tette, s dajkája, kit vele tartottak, csak úgy tudta ágyba hajtani, hogy világát erővel elfoglalta. Mikor a humanisticumokra ért, s még inkább academiai éveiben az iskolai pensumokat szükeltette már, s a nagy könyvtárban keresett kielégítést, mellyben lassankint otthonosabb lett, mint némelly tanítói valának, kiken

túlszárnyalt bűvárlataival. A classicus nyelveket már itt saját-jává tette; tökéletesebb görög volt, mint akárki e hazában; németül olvasott, s még erősebb volt a francziában, melyre azon korban több figyelem fordított; az olasz nyelv — mint maga mondá — és a spanyol később csupa sympathiából ragadtak reá. S nemcsak tanult, nemcsak olvasott, hanem az írásban is gyakorolta magát; a jegyzetek, miket olvasmányaiból készített, kötetekre szaporodtak, melyeknek sorát, iskolaéveinek utolsójában, Montesquieu halhatatlan munkájának magyarázatával rekesztette be.

E szorgalom által olly kiterjedt ismeretekre tett szert, hogy Kazinczynak a Lipszki földabrosza felett akkoron folytatott irodalmi peréhez már iskoláiból adatokat szolgáltatott; s ekkép még világba lépte előtt viszonyba lépett ezen hatalmas halandóval, ki már akkor az ujtás élén hadat üzent az óságnak; s minden tehetséget táborába gyűjteni igyekezett. Jókor megsejtette, mit fog az új iskola nyerni a szerény szőke gyermekben, ki örömét találta nem az ellenfél leküzdésében, hanem az igazság kinyomozásában; s nemcsak barátainak kívánt szerencsét hőzzá, hanem maga folyvást leveleivel tisztelte meg.

Ez a viszony, egészen megfelelő lelki világának, melyben eddig élt, kezdet óta nagy befolyással volt reá, s még inkább erősödött, midőn 1810-ben iskoláit elhagyta, s a következő évben Pestén az új iskola embereivel, s ezek között különösen Szemere Pállal azt a szent barátságot kötötte, melynek nem lett vége innen a síron.

Ezen viszony befolyása alatt utasítá el ama felszólítást, mely őt, mindjárt azután, hogy iskoláit végezte, Debreczenbe, a jogtan székére hívta meg. Sokak előtt, kik ez ajánlat által egy huszonegy éves ifjút igen megtiszteltnek tartottak, váratlan volt az elutasítás, s családja büszkeségének tulajdonították, melynek e dologban semmi része nem volt. Rokonai inkább azon nyugtalankodtak, hogy közhivatal után nem lát, s őszinte aggodalomban voltak; midőn büszkeségöket, kiben a jövőendő ítélőmestert vagy országnagyot vélték felnőni, magányba vonulni látták az élet tavaszán, még mielőtt szerencséjét megki-

sértette volna; éppen kétségbe estek felette, midőn olly útra készülni szemlélték, mellyen, az akkori vélemények szerint, csak az indult el, a ki veszni akart.

Midőn az atyátlan, anyátlan árva szülőinek hagyományán három testvéreivel megosztozott, nem is mulatta el egy jóakárója öt öröksége csekélységére figyelmeztetni, melly egy kis toldást nem tenne feleslegessé. „Hozzá toldom — felelt ő — lelkem függetlenségét, s így elég lesz.”

E felelet természetesen fakadt az ő lelkéből, ki erényről, hazafiságról a görög világ fogalmaival lépett az életbe, s egyszerű erkölceivel, buzgó, önzetlen hazafiságával a régiség embereire emlékeztetett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a közhivatal kötelezettségeitől általában idegen lett volna. Sőt lelke csak azért égett, hogy a közjóra világoljon. Egy forum, mellyen felléphessen, egy haza, mellynek dicsőségéért halnia lehessen: ez a gondolat, mellyben reménye, szerelme, vágya s törekvése összefolyt. De forumaink elpusztulva valának; s országlati viszonyainkban a közszolgálat olly szerkezetet nyert, melly az elvszerű találkozást kizárta, s egyáltalában nem tudott volna elhelyezni ollyas irányt, minő Kölcey lelkében borongott.

Különben az események, mellyeknek folyamában, s a viszonyok, mellyeknek közepette fellépett, sorsát, a mint életbe kiszállott, már elhatározták.

Ez a földdarab, mellyet Magyarországnak nevezünk, saját alkotmányával birt az idők eleitől fogva; de ezen alkotmány, minden felől absolutismus környékében, s hosszú időn keresztül annak kapcsolatában is, nemcsak ki nem fejlődhetett, de ép-ségben sem maradhatott; mert az absolutismus, mellyel kapcsolatban éle, szükségkép elhelyezést keresett benne, még pedig mindinkább kényelmesebbet, mi által ereje fölemésztetett s árnyékká vált.

Kölcey születése s iskolaévei, mint láttuk, Európa egyik legzajosabb korára esnek, azon nagy rengés és zivatar idejére, melly Franciaországban kitört, s mindazon political és társadalmi eszméket mozgásba hozta, mellyek a mult század végének hosszú békéjében fogamzóttak.

Ez a rengés hazánkban sem maradhatott hatás nélkül; de irányát belső körülmények határozzák el.

Midőn az eszmefolyam megindult, József császár ült a Habsburgok trónján, s a polyglott birodalmat, melyet általvett státusegésszé akarta alakítani; s intézeteiben az egység eszméjét nemcsak a státusra, jogra, törvénykezésre, közigazgatásra, hanem a nyelvre, s ezáltal a nemzetiségre is kiterjesztette. E roppant rendszer, épen mert az ország legféltettebb kincsét támadta meg, s a megsemmisítés művét befejezni látszott, a reá következő ellenhatás által, nemzeti szellemü mozgalmat idézett elő, melly a nemzetiség főtényezőjét, az enyészettel fenyegetett nyelvet ragadta meg; s a reform pályáját ezzel megnyitotta, és megkezdte — ha úgy tetszik — a forradalmat.

Ez a mozgalom, mellynek, mint láttuk, Kazinczy állott élére, tetteleg létezett, midőn Kölcsy világba lépett; s ekkép természetes volt, hogy a státusélet embere azon mozgalomhoz csatlakozzék, melly feltétele és alapja vala a jövőnek, s mellynek akkor csupa reménysége is kielégítőbb volt, mint a jelenlét kietlen pusztasága.

Ebben s nem másban van irói pályájának értelme.

Igy látjuk őt az országnagy tekeresei helyett lyrával kezében jelenni meg a nemzet előtt; de a tetterő, mellynek magába zárkozottsága nekie azt a szenvedést okozta, melly érzeményeit túlszínezi, ez a tetterő szűkellette mihamar a dal határait, s útát tört magának.

Mert az óság fellépése is közbejött. A mozgalom, mint mindenütt történik vele, lassankint elveszté általánosságát, s pártok keletkeztek, mellyek az ujitók ellen tüzzel, vassal maradni akartak.

Aztán végkép Kölcsy szónoknak született; neki szónokszékre vala szüksége; a dal szelidítő hatalma helyett az élet fegyverére; s azt most a művészet terén találta. Elfoglalta határozott elvekkel, hajthatlan jellemmel. Ingottak az előítéletek, jajveszékeltek az áltekingéyek, szinte sírt mérgében az orthodoxia, midőn a szépnek, jónak és valónak ezen bátor tribunusa fellépett criticaival; együtt volt azokban mélység és magasság;

a setétségnek egész tábora kardot köszörült ellene; de őt semmi nem akasztá meg útjában. E téren egyetlenegy volt irodalmunkban, s az idők szerencséjeül tarthatjuk megjelenését. A szónok fegyverével, egy országlár bölcseségével, s a tudós mélyértelműségével hódító szerepet vitt, és hatalommá tette magát, olyanira, hogy egy évtized után az óság akkori egyik főfészkének, Debreczennek fiai magok vitték és rakták lábai elébe bálványait, mellyekért harczoltak az urnak népe ellen.

Ezen művészeti táborozása, mellyet mivelődésünk és haladásunk érdekében, semmi kellemetlenséggel nem gondolva, oly szilárdul folytatott, egészen az a jelenés volt irodalmunkban, a mi volt később Széchenyi Hitele a political világban.

Ezek által hatalmas lökést adott az érelemnek, melly felé a nyelvvel kezdett ujtás mindinkább haladott.

Annak, ki műveit figyelemmel vizsgálja, lehetetlen fel nem tűnni még azon sajátságának is, hogy mindent az országos életre vonatkoztat, még ott is, hol a végczél annak határain kívül mutatkozik; írásaiban szinte üldözi a rhetorica, még ott is, hol más nyelven akart szólni; s tárgyainak szónoki formát ad, néha még akkor is, midőn azok, természetöknél fogva, más alakot igényeltek volna.

Mind ez a Genius ösztönének tulajdonítható; s hogy ő ezen mozgalmat, mellyben sok társai a művészetet végczélnak tekintették, a további, political és társadalmi kifejlődés bevezetésének nézte, s egy státusbölcs szempontjából fogta fel, arról önmaga vallást tett nyilvános szószéken, mint alább látni fogjuk.

Mondja egy író : hogy a zsenik nem járnak egyenkint, hanem seregestől, rendszeres útban, mint a darvak, előttök és utánok pusztá a láthatár. Így volt az időben, mellyel foglalkozunk. Hosszu, meddő évek után egyszerre jelentek meg ama kiváló tehetségek, mellyek az új iskolát alkották, s a nyelv ügyét kivívták minden akadály daczára, miket tudatlanság, előítélet, rossz akarat, s egyrészt a nemzet huzamos részvétlensége, másrészt a hatalomnak folytonos féltékenysége ellenökbe gördített. Halandó lények alig hoztak valaha több áldozatot a

közjó oltárára, mint ezen emberek. Feláldoztak reményt és szerencsét, nyugalmat és vagyont; kockára vetették az egész életet, még a dicsőséget is. Évkönyveinkben, mikkel eddig nem sokat gondolánk, tán mert csakugyan igaza lehet, a ki mondta, hogy nem sokan valának fajunkban, kik valami említésre méltót tehetni reméltek, évkönyveinkben örökre gyönyörű lapleszen az, melly ama szent sereg történetét fogja a maradéknak elbeszélni : a mint díj nélkül, eszközök hijával, egyedül a lélek ösztönéből pályát kezdtek; a mint küzdöttek gúny és üldözés nyilai között; a mint fentarták magokat külső segedelem nélkül egyedül benső erő által; a mint czélnál állottak, midőn nem is gyanították; s a mint végre az academiában találák magokat, hol leszedték fejeikről a töviskoszorút, s helyét a dicsőség szent fájának galyaival boríták el. . . .

Ezek sorában, az ország nádorának elnöklete alatt, ülte Kölcey az academia első közülését, mellynek egyébiránt szervezésében is része volt.

Ez az intézet Széchenyi első műve volt.

A név, mellyet kimondánk, egy egész időszak, mellynek hajnala az 1825-diki országgyűlésen piroslott fel. Egy nemzet regeneratióját soha sem fogta fel senki mélyebben, gyakorlatiabbban, s annálfogva sikeresebben, mint ez a rendkívüli ember, ki magasb, láthatlan hatalmakkal látszott szövetségben lenni. Míg az 1825-diki országgyűlés elmélyedt a régi alkotmány besánczolásában, a látnok szemei nem nyugodtak meg a porhanyó föld felhalmozásán és más téren fedezé fel a stratégiai pontokat, mellyeknek megerősítését mindnyájunk fennmaradására elkerülhetlenül szükségesnek találta. Politicai rendszerének sarkpontja a nemzetiség levén, a nemzeti nyelv lön első gondja; megváltva találta azt szegény hazafiak szívverével; fölverte gazdagaink tárházát most, hogy várat építsen biztossága végett. Így alapíttatá az academiát, melly a nemzeti mozgalom első phasisának zárkövét képezi; s a nyelv ügyét az érettség és teljeskorúság tekintélyére léptette.

Ezen academiában, az első közülésben lépett fel először Kölcey, mint nyilvános szónok, Kazinczy emlékezetét ünne-

pelni. Nagy várakozás előzte meg, s a csudálat követte. Pedig az ékesszólásnak ezen neme nem olly háladatos, mint a törvényszéki vagy népgyűlési. Még a régieknél is, kiknek forumán a megholt felett dicsérő beszédek tartani mindennapi szokás volt, alig látunk különös sikereket e nemben. Természetesen; mert ékesség és magasztalás lévén a földolog, tözsomszédságban vannak a tetszvágy és hizelgés, mellyek a szónokot megejtik, s izetlenné, unalmassá teszik.

Kölcsy magasan szállal ez örvények felett; semmi kaczer-ság nála, semmi hizelgés; a virágos és festékes máz helyett, melly csömört okoz, a művészi szépség egyszerü köntösében jelenik meg, melly hódolatra bir; a bölcsnek nyugodt álláspont-járól szólal meg; egy gondolatot leteszen alapul; annak lánczo-latában mintegy vezetetik tárgyhóhoz, hol a személyt dologgá teszi; s míg dicsőit, tanít egyszersmind és meggyőz.

Legelső emlékbeszéde, mellyről épen szólánk, az első szónok rangját szerzé meg számára az academiában; s e beszédben írói pályájának kulcsát önmaga szolgáltatja kezünkbe.

„A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt ujítások — mond szónokunk — a nemzeti, ébredező szellem természetes kiütései valának. Ezen szellem, mint mindig és mindenütt, ugy most is, és közöttünk egyes jelenetekben tüntette fel magát, hogy lassanként közönséges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelébb, ez levén a legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat adni és venni, s azt, a mi a kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. Illy szempont-ból tekintem én a nyelvvel kezdett s gyors rohanással előre törekedő változást. Mert semmi sem esik e világon ok és egybe-függés nélkül; a mi történik ma, annak magvai század előtt, s talán senkitől nem sejtve, hintettek el; s a mi történni fog század után, az a mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejdítésekből ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az író, s egykorú által kicsinységekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével, s több illy parányisággal vesztegeti. De a vezető okot legtöbbnyire csak a következés világositja fel; s tisztán

csak a maradék fogja láthatni : mikint nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettét, s tett által jóltevő, egyetemi változásokat; mikint lettek százados előitéletek semmivé; mikint enyésztek el egymásután száz meg száz lélekszorongató formák; s mindezekután mikint lön lehetőségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszú időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek.“

E nézetek elvitathatlanul jellemzik a státusembert, ki céljának világos öntudatával futotta irodalmi ösvényét.

Ezt az irányt, melyly mindent a státusra vonatkoztat, működésének minden részleteiben felleljük; s e sajátos eljárás feltüntetése végett néhány idézetet közlünk munkáiból.

A szép mesterségek gyakorlásáról így irt egyik barátjához : „A szép mesterségekben élő ember az, kihez magát a gratia csatolja, s kiről mondhatjuk Tasso szavaival Goethénél, hogy annak keblében lehet nyugodni. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, melyly a görög nagyokon, s némelly rómaiakon is tündöklök. Azon boldog egü régieket, lettek legyen bár philosophok vagy bajnokok, egyformán veszi körül, a széplelkűségnek és örökké viruló ifjuságnak bizonyos sugára, melylyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észreveszen, valaki reájok figyelmes pillantatot vet vissza. Ott az érzés a szép iránt, egyesülve az érettkor bölcsességével s nagyságával, teszi azt, a mit én minden mai nagyokban is találni ohajtanék. Így lennének köztünk szeretetre méltó philosophok és katonák, valamint el nem puhult érzelmü poeták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a pocsis, elevenítene és vidámítana, nem pedig eltemetne. De hol vannak azon körülmények, melylyek Homért és Socratest, Platót és Themistoclest szülték? A palaestra, s az ifjak között jókor, s sanyarúan vidám órákban szőtt szövetség, melyly a lelket idején felemelte s gyulasztotta, s nélkül, hogy érzékenységre, s ezáltal puhaságba hullásra adott volna okot, örökre nincs többé közöttünk. Azonban nem méltó-e, hogy a mit a körülmények s a szokott nevelés tőlünk megtagadtak, magunk igyekezzünk elérni? Érzékenység és speculatio, s a történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket : csinálni, csinálni kellene! A cseleked-

tek, a publicumban forgás formálnak hasznos embert; s egy illy formált ember, ha szívében hordja a szépnek magvait, lesz aztán Pászthoryvá, Ürményivé.“

A nemzeti hagyományokról mondja többi között : „Mit akartok? Isten a milliombokat nem azért szorítá vizek és bérczek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként, széledezve, mindennapi nyomorult gondok emésztésék fel. A mit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni; de soha sem fogtok semmit tehetni, hanem ha egyetemi hév, egyetemi erő, egyetemi lelkesedés gyül sokaságtokból. Mondom nektek, gyűljetek össze a beszélő ősz mellett; hevüljetek, midőn harczairól beszél, remegjétek veszélyein, együtt szenvedjétek fájdalmait, így dicsőségén is fogtok osztozni. Mert ki harczolt, veszélyeztetett és szenvedde, az dicsőség nélkül nem maradhatott; s a legparányibb hazai dicsőség, a legtemérdekebb idegennél, unokákban lángot gerjesztetni, többet ér. Öseitek parányi fészket raktanak? szedjétek össze a romokat, s tegyetek belőle mély alapot jövődő nagyságnak. Apró harczokat vivtanak? csináljátok a békesség műveit temérdekekké. Változékonyságban sinlettek? változzatok ti is, mint a lepke, nemesnél nemesb alakokra. Emlékeik nem maradtak? mi tilt, hogy emeljétek nekiek? mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatok elő lángénekekkel? Minden kő, régi tettek helyén emelve, minden bokor, régi jámbor felett plántálva, minden dal, régi hősről énekelve, minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve : megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak, tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és célrahatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesítő, saját bélyeget nyomni, melly nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok, mint parányi vízcsep az oczeánban, tolongani. Bizony a lélekkel tölt nemzetek nem ragaszkodtak hijában hagyományaikhoz; nem hijában tisztelték a lefolyt századok történeteit. Az ezer hajó, mellyek Trója alatt tíz évig heverték, nyomorult sajkák valának; az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor; s minő elláthatlan mégis a hatás, mit, e magokban kicsiny képek a hagyományban megdicsőítve

okoztanak! Hasonló regécskék váltak a római temérdek nagyság alapjává; s ha ezek illy következményt szülhettek, mit nem kelle még a valóság teljes fényében tündöklő történeteknek okozhatniok? Ki tudja jobban, mint ti: a marathoni győzők emléke hőseket nevelt Athenának; s az italiai csatácskák győzedelemjelei ütközeteket nyertek Róma számára, egész világ-részek sorsát intézőket. Azért keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni, s érte melegülni. Nem költői ábrándozás ez, hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme. Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé? hol a szellem, melly kisebb nagyobb mértékben minden keblen keresztül lán-goljon? Játékszíneitek? bujdosó vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyüleseitek? egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetőségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? azokban meghasonlátok, s felekezet lelke szállt belétek. És azok a ti versenyeitek, azok a ti köztermeitek dicsőséges gondolatok ugyan, de kevés számra vannak kivetve. Mi más lenne az, ha őseitek s egész hazátok öröm és bánapjait Duna és Tisza part-jain, palotákban és kunyhókban, egyformán ülnétek. stb.“

Olvassunk a nemzeti játékszin ügyében készített beszédéből, azon korba helyezvén vissza magunkat, midőn a magyar még az egész színügyet haszontalan, szemfényvesztő komédiának tartotta. Miután minden előítéleteket, mikkel a színház ügye ostromoltatott, logicájának erejével és socratesi ironiájával le-sujtott, így folytatja: „Csak a nemzet részvétele állithat nekünk játékszint, mellynek ismertető bélyege nemcsak az élet nélkül álló kőfalra festett országos címer legyen, hanem az az önér-zés, mellyel annak küszöbén minden magyar belépni fog; az a lelkesedés, melly a közfigyelemnél fogva saját becsének érzésé-vel teljes színjátszót a mindennapi élet körén felülemeli; az a nemes hazafuság, melly által a hazában bizakodó költő tulaj-don érzéseit a nemzet közönségesen uralkodó érzéseivel összeol-vasztja, s ez egyedül lehetséges uton hazafitársait magához felragadja. Így fogja majd a nemzet a játékszint, s a játékszin a nemzetet kölcsönösen megnesemesíteni. Ha lelkesedésbe hoz-zuk magunkat, hazai characterünk uj színben fog ismét ra

gyogni; e characternek vonásait kölcsön adjuk a játékszínnek, bevessük a költő lelkébe; felbátorítjuk őt, hogy új dicsőséges pályát keressen, hogy új dicsőséges pályára vezesse színünket, mellyen ne többé az idegen nép majma, ne többé az idegen romlás terjesztője, hanem a nemzeti érzés tolmácsa, s a hazai virtus táplálója lehessen. Itt leszen aztán üldözést szenvedett nyelvünknek bátorságos révpartja; itt leszen a haza, hol mostani számkivetése után megnyugszik; itt leszen a tűzpont, mellyből valahára teljes erejében kilobbanhat, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját az európai több nyelvek mellett elfoglalja. De mit jelent ezen csufoláshoz hasonlító mosolygás, mellyet bizonyos ajkakon látok elvonulni? ohajtanám tudni, mi ezen dologban tulajdonképen nevetséges? ez a hevület-e, mellyet a nemzeti közügy védelmére fordítok? vagy ez a vélekedés, mellyel a játékszín dolgát a nemzet közügyének lenni gondolom? Közügy a játékszín? akkor jaj annak a szerencsétlennek, a ki az enthusiasmusnak már a maga tárgya által megszentelt szavai mellett hidegen maradhat; átok pedig annak a gonosznak, ki hidegségével a kártörülő lélek csufolódását párosíthatja, kit e szent boltozat alatt, illy tiszteletet kívánó vetekedés közben a hazának gondolata vissza nem dobbant! De bizonyosan azt teszi e mosolygás, hogy a játékszín csekélyebb, mint sem a nemzet közügye gyanánt tekintethessék. Vajmi máskép gondolkoztak a pestínegyei rendek, e nemeslelkű s józan előrelátásu hazafiak, kiknek hálára méltó igyekezetök bizony egyebet várt, bizony egyebet érdemlett, mint hidegséget és kicsufoltatást! Vajmi másképen gondolkoztak azon számkivetett francziák, kik Amerikának pusztáin előbb építettek franczia játékszínt, mint lakóházat magoknak! Nevessük ki őket, ha bátrak vagyunk, ha mellettök saját kicsinységünk érzésében kinosan el nem pirulunk; nevessük ki e lélekkel tölt bujdosó csoportot, melly az oczeánon keresztül saját kebelében viszi hazáját, s az új világ még eddig lakatlan síkjaira plántálja által. Nevessük ki e szent hazafiságot, melly e kevés számú hősekben, veszély és üldözés közt, hazai föld nélkül, idegen éghajlat befolyásaiban is, olthatlanul ég. Nevessük

ki e tiszteletre méltó büszkeséget, melly eléggé merész az elhagyatásban is saját becsézését fenntartani, s lételet csak önnön nemzetiségének érzésében keresni. A hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához. Ezen tartomány, mellynek kiterjedését most magyar hazának nevezzük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partjain is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, mellyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a francia lélek lángolása a számkivetés helyét francia földdé változtathatja : úgy ellenkezőleg a magyar lélek kialvása születésünk helyét idegen földdé fogja változtatni. Fajuljunk csak lassanként, mint elkezdzük; s bizony e levegő, mellyet eleink vérpárájától megterhesítve szívunk, e kenyér, mellyet az ő sirhalmaik felett aratunk, e czimerek, mellyeket koporsóikról lekapkodtunk, nem fogják itt a magyar hazát megtarthatni, nem fogják tehetni, hogy a nemzetiség enyészével el ne enyészszék. Azt mondhatná valaki : mit tartoznak ezek a játékszinre ? hiszen őseink nem ismerték azt, őseink, kiknek példája után buzdittatunk. Való, őseink nem ismerték azt, mert nem ismerhették; de maradt volna a nemzet a maga virágzása szép pályáján, bizonyosan megismerte volna, mivel a nemzeti virágzás (s ez már Mátyás alatt megbizonyosodott) a tudomány és szép mesterségek szeretetét maga után vezeti. Aztán mindaddig, míg valamelly nemzet felfelé hág, egyedül saját erejénél fogva nemcsak fenntarthatja, hanem minden ártalmas befolyásoktól is megóvhatja magát. Nem így mi, kik három század óta idegen karhoz támaszkodva lépdelünk, kiknek sok kicsinységben, a mit az erős észre sem veszen, majd veszélyt rettegünk, majd oltalmat keresnünk kellek. A virágzó magyarnak a játékszin csak egy újabb, nemes gyönyörködés tárgya lett volna; nekünk pedig úgy kell azt ohajtanunk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző characterünk palladiumát, mint sülyedő lelkünk felemelő eszközét. stb.“

Mindezek hűvebb világításban adják Kölcséyt, mint apró-

lékos leírások; és igazolják azt, mit születéséről mondtunk. Csak a kidolgozásban tűnik fel a művészi kéz; de irány és szellem tisztán és egészben a státusphilosophot jelöli, kinek összes törekvése nemzetének újjászületésére, s hanyatló hazájának fel-emelésére vala irányozva. Az ő tekintete mindig a közállományon függött, s annak életén. Azt tartotta: hogy a négy fal közt kerengő, s fejérre feketével irt tudomány, életre alkalmaztatás nélkül megholt állat. „Gazdaság — ugymond — és státustudomány, philosophia és költészet, szónokság és csillagászat és chemia, s minden más egyéb csak úgy bir belső becsét, ha a való, meleg étellel viszonyba tétetik; ha sem egyes emberi elme játékos foglalatossága gyanánt nem üzetik, sem pusztán emlékező tehetséget ragyogtató butornak nem tekintetik; hanem a társaság kifejlési és haladási nagy körében él és mozog; s vagy egyenesen tetté változik, vagy jövőndő tettek kifejtésére s előhozására számoltatik ki.“ Ez a saját szempont, melyből a művészeti mozgalmat tekintette, adott neki tulajdon állást az irodalomban, s ez okozá, hogy már az irodalom teréről kiváló befolyást gyakorolt az életre; vezérelte azt műbeszédei által, melyeket erő és szépség, tisztaság és melegség jellemeznek. Az élet embere volt, mielőtt még szónokszékét annak síkjára tette volna által.

Bizonyrágot tesznek erről minden művei, melyekből idézteinket Berzsenyi feletti emlékbeszédével rekesztjük be. Berzsenyi költő volt, s az academia Kölcséyt hívá fel emlékezetét ünnepegni. Olly tárgy, mely semmi political eszmét nem költ fel. De a közélet embere, mint látni fogjuk, itt sem tudta magát megtagadni; eredeti, saját fogalommal jár el tisztében, s a költőnek épen a valóság értelmében szolgáltat igazságot.

Az emlékezet bölcséletével megnyitván beszédét, általtér Berzsenyire, s így folytatja: „Illő a kor embereinek tudtul adni: miképen e magányba vonult, s czimekkel nem ragyogott férfiuban azon kevesek egyike van eltemetve, kik a sülyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre való dísz hoztanak. A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólani. Jól van! Ha ti azt hívjátok költőnek, ki szavakat foglal ver-

sekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egyegy elmésen elővillant gondolatát papirosra önti, s olykor valamelly csillogó urat pártfogás reménye miatt megénekel, vagy a könyváros szűk zsoldjáért az almanachokba divatárukat készítget : akkor, igenis, a sokaságnak igaza van. De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifju kebel szent lánggra gyuladjon : valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótévője az emberiségnek ; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk. Való, a költészet jótétei nem épen kézzel foghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen figyelmet, a mi gyermekeitek kenyerét bőven adja meg? Oh ugy — az egyszeri író szerint — a kerekas rokka feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg : az ember nemcsak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, melly egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arravalóknak, hogy portékás hajója utát igazgassák? A műveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, philosophia, történettudomány költészet karján léptek fel. De az ember hívtelenné lön mesteréhez ; s mikor a kor haladtával ifjui lelkesedése hideg körültekintéssé változott, minden ismereteitől s tudományától azt kívánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, s uralkodási szomszárának szolgáljanak. Így tétetett a valláshatalom zsámolyává, az isteni mathesis hódítók és uzsorások eszközévé, s több ilyenek. És ezek s a hasonlók ugyan mindaddig, mig, s a mennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni; de költészet és philosophia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem természetnek; sem gyárművek virágoztatására közvetlen nem alkalmazhatók. Vannak, kik üres óráikban a költő műveinek néhány pillanatot szentelnek; s azok becsét,

mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a költőnek, ha czéla csak időtöltés vala! A való költészet, s a philosophia komoly muzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett, pillantásait szüntelen arra fordítva. Két tolmácsa a léleknek, melly az állatemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá! . . . stb.“

Eszme és szellem Guizot azon beszédére emlékeztet, mellyet a művészetek londoni királyi academiaájában egy ünnepélyes alkalommal tartott. „A művészet ismerete és szeretete — mond e jeles státusférfi — oda is kiterjedt, hol ismeretlen volt eddiglen. Festészet, szobrászat, és zene a közönség izlésébe és modoraiba csepegtetvék, s csaknem népszerűekké lesznek. Ez valóban nagy áldás e korban, s a társaság jelen állapotában. Mit tennének, mit kellene tennünk mindazon egyénekkel, azon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekeshetnek, ha kirekesztőleg csak a világi jóllét, vagy a közélet szenvedelméi mutatnák ki nekik az irányt? ha nem gondolkoznának egyébről, mint kincsgyűjtésről és jogvitatásról?“

Ime a vonás, melly a státuseMBER gondolkozását megkülönbözteti. A tudós a művészetnek önmagában végződő céljánál megállapodott volna, s ítéletének a tökély határától vette volna mértékeit; az országlat embere a gyakorlati jelentőséget fogta fel, mellyel költészet és művészetek az életben birnak; a szellemi szükségeket vette számba, mellyeket a társaságban fedeznek.

Ez a szellem különbözteti meg Kölcsenynek irodalmi munkásságát, s ezért mondánk, hogy miután polgári pályára lépett is, iránya nem változott, csak tért cserélt.

Igy hozta magával a nemzeti ügy fejlődése.

Amaz országgyűlésen, mellyen Széchenyi az academiát alapíttatá, már észrevehetőleg mutatkozott, hogy az ujitási mozgalom elhagyandja a nyelvet, s political és társasági kérdésekre fog irányulni. Igen; a nyelv már annyira lábán állott, hogy szolgálatára lehetett a politicának; s az 1823-diki biztosságok

szinte azon ellenhatást költék fel a politicában, a mit József császár intézvényei a nyelv körül. Egyes megyékben hatalmas ellenállással találkoztak a kormányrendeletek; s a reá következő országgyűlésen egy nemzeti oppositio kezde képződni, melly a gravamenekből indult ugyan ki, de eljárása eszmélkedésre vezetett; közvélemény kezde alakulni, melly az állapotok változtatását kívánta, s minden időjelek a polgári életnek bekövetkező új szakára utaltak.

Az elégtelenség a jelen állapottal, a vágyódás jobb élet elébe, inkább-inkább terjedeztek; de ez irány megtalálva, az eszközök felismerve még nem valának. Ekkor megjelent Széchenyi; kiadá Hitel című munkáját, s a közérzésnek és gondolkodásnak szót és irányt adott. Rendkívüli volt a hatás, melylyet e munka a magyar világban gyakorolt; nagyszerű eseménynek mondhatni, mellyre egész jövőendő épült.

Az átalakulás vitálya elkezdődött; s a kormány nem tartóztathatá többé vissza az ugynevezett rendszeres munkáknak közlését a megyékkel. Ezt szintugy kívánták az ujitás barátai, mint ellenségei; amazok, mert alkalmat láttak benne egész jogállapotunk revisiójára; emezek, mert időt véltek nyerni, mialatt az ujitási hév hűlni fog, s a fennálló állapot a hirtelen támadás ellen védve leszen. Ezen érdek gondoskodott is, hogy a közvitatásnak, a sarkalatos törvények újabb sanctiója által, némi korlát vettessék; minden korlát azonban haszontalan vala, mihelyt egyszer a revisio megengedetett, és a vitások megindultak; mert az eszme fejtette magát.

A megyei élet itt nyert más alakot, más szint, más szellemet. A tárgyalások közben fellépett eszmesurlódás, s a mozgó, nyilvános élet, melly az erőknak versenyt nyitott, felköltötte az erélyt, fejtette a tevékenységet, nevelte a jellemet, összehozta a véleményeket, s képezte kifelé a pártokat. A birodalmi hatalom nem vette eléggé szemügybe e régi intézvényt, mellynek teremeit most a fejlődő oppositio igen alkalmas táborhelynek találta, s elkezdé ott besánczolni magát.

Természetes, hogy Kölcsény irodalmi körben többé nem maradhatott; az idő új téren igényelte erejét, s polgári pályára

lépett. Igen szerény helyet, aljegyzői hivatalt, fogadott el Szatmármegye 1829-diki magistratusában. Ezen lépése sok apró ember nagy ambícióját piríthatta meg. Wesselényivel való szoros barátsága ez időszakban vette kezdetét; mivel e megye szellemét megváltoztatták. Egy pártot képeztek, mellynek tekintélye Wesselényi, támasza gr. Károlyi György, szelleme Kölcsey vala; s mellynek hatalma egy ifju, erőteli magistratusban gyökerezett. A régi embereket, kik itt mind ekkorig olly tündökletesen képviselték a boldog óságot, tehetetlenekké tették, s végre kiszorították a megye kormányáról, s a közgyűlések működéseit olly irányban vezették, melly a hatalom figyelmét felköltötte.

Különben nemcsak a kormányügyek körül, hanem főkép a rendszeres munkák tárgyalásában tünt fel e megyében a szellem változása. E tárgyalásokban Kölcsey főfő részt vett mind vizsgálat, mind dolgozás által egy férfi társaságában, kinek nevét a világ nem ismeri; mert azon nagy lelkek közé tartozott, kikről Schlosser mondja: hogy észrevétlenül tűnnek el a világ piaczáról azért, mivel nem nyílik számukra mező.

Ez a férfi Nagy Károly volt, a mostani Helmechné első férje, az időben, mellyről szólánk, Szatmármegye főügyésze. A tárgyalások egészen rajta fordultak meg, szintugy, mint a kidolgozások egészen Kölcseyn; ez philosophicusabb volt, amaz historicusabb; s e viszonyban Kölcsey politicalai képzettségére, főkép, mint Kölcsey, még halála után is, emlegeté, jogtörténeti ismeretei által, nagy mértékben hatott. Kölcsey ez időszakot élete egyik kellemes szakának vallotta; s munkájok végén valának már, midőn társa a sorvasztó betegségbe esett, melly csakugyan később sirba vitte. Ekkor, 1831. aug. 2-ről írta hozzá a következő sorokat: „Tegnap estve későn vettem urambátyám levelét. Kifakadozó örömmel nyitottam fel azt, s búsan tevém le. Hogy beteg, hogy a végnyugalomra átlépésről szól, az engem lelkem mélyéig hatott meg. Érzem én, mi kipótolhatlan hézag fogna kebelemben támadni, ha elveszteném, érzem, hogy életével az én politicalai életem szoros egybeköttetésben áll. Mi magányosan fognék én az én parányi világomban állani! Ne

engedje az ég, hogy még e csápás is keresztül menjen felettem. Sokaknak van ezen életre szükségek, még azok közül is, kik általérteni, s teljes mértékben becsülni sem akarattal, sem tehetséggel nem bírnak.“

Dolgozataik, mellyek a megye által elfogadva, a következő országgyűlésre utasításul valának szolgálandók, nagy hírre kaptak, s még szomszéd megyékbe is átkérettek, s otthon a megyei levéltár becses darabjai lőnek; és Kölcseynek útját elkészíték. Nem vezete az többé Hymettus hegyére; szíve már csak pihenni járt a szentelt ligetekbe, de maga nem lakozott ott többé, az élet gondjainak adott helyet lelkében; s a csalogány zengésétől szoktatta magát a világi zajhoz, melly elől husz évig elvonult.

Egy volt a legérdekesebb jelenetek közül e nyulánk, magas termetű, de gyenge testalkatu, kopasz, borotvált arczu és ajku, örökké halvány, szerény, egyszerű s igen tiszta alakot látni a megyének torzonborz bajuszu, piros pofáju, pohos hasu, vastag nyaku tisztái és táblabirái között, kikre szelíd szokásai és nemes philantropiája által polgárosító hatással volt.

Innen egyszersmind egy félreértés következett; egy eredeti, nem fontos, de jellemzetes történet. Nevezetesen azon törekvésben, miszerint Kölcsey a megyei és társasági életnek civilisáltabb hangulatot adni igyekezett, némelylek világpolgársági irányt láttak, s egy napon, bizonyos nemzetiségi kérdésben, névtelen német levelet vett, mellyben ő így szólítottatott: „Cosmopolit!“ Nevetve boszankodott. „Egykori censoromnak — mondá, ki egy munkámat eltiltotta, mert, szerinte, Villers-nek a reformatióról közzé tett nézeteit pártolom; holott, ép ellenkezőleg, az egész munkában Villers-t igyekeztem megcáfolni, e szegény censornak megbocsátottam; de nincs sem földön sem égben bocsánat annak számára, ki engemet képes egyébrek látni, mint magyarnak.“ Olly kedélyesen mondá ezt, hogy tréfálni látszott inkább, mint boszankodni; érzé, hogy a tisztát nem kell mosni annak, kinél minden érzés és gondolat, szó és tett a nemzetre vonatkozik; ki nek nem kelle jóllét, nem kelle szabadság, nem kelle még a dicsőség sem, ha nem volt nemzeti;

ki még a monarchiai szerkezet cultusát is magyar értelemben fogta fel.

„Nem az nekünk a király. — mond egyik beszédében — a mi sok más népeknek. Mi egy ezred óta birunk polgári alkotmány-nyal, mellyért az európai nagy népek még most is kinos vonaglásban küzdenek; s királyaink ezen alkotmány egyik elengedhetlen, egészítő része. Őseink az ország egyetemi érdekeit, s a jussokat, miket egyes polgár sem birni, sem gyakorolni közsérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesítették, s e koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotmányi közszabadság fenntartásának képviselője. Szentnek nevezék a koronát; mert a legszentebbnek gondolatát köték hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, melly ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féketlensége s hatalomvágya ellen is bonthatlan gátat emeljen. Nem következett-e szentnek tartaniok, erős kapcsolattal magokhoz szorítaniok a személyt is, kire koronájokkal együtt a gondolatot is általruházták? nem következett-e, hogy magyar, e korona s az azt viselő fő nélkül polgári alkotmányát ne képzelhesse? hogy híve legyen mindkettőnek az utolsó perczig? s hogy egyiket a másik nélkül elveszettnek képzelje? Ime ez nekünk a király; ezt értjük mi a magas név alatt; ezt kell értenünk; mert ki nem mondhatjuk azt visszaemlékezés nélkül a bomolhatlan esküre, mellyet az, ki e névvel dicsőítve van, első hozzánk léptével ég és föld hallatára elzengett; ki nem mondhatjuk visszaemlékezés nélkül a nemzeti egység és szabadság fölségére, mellynek megmaradásáért isten, előtt az esküt tetetett.“

Az elvek, miket itten Kölcsy a magyar alkotmányos királyságról kinyilatkoztatott, political gondolkozásának alapját feltüntetik. E szellemben látandjuk őt működni, mint törvényhozót; s nagy ideje áttérnünk pályájának ezen éveire.

Az 1832-diki országgyűlés következett el, s Kölcsy Szatmármegyéből követte választatott. Wesselényi akart társalenni; azonban a szatmáriak már hűlni kezdtek iránta; s visszaléptették azon okból, hogy a főrendek házában több szolgál-

latot tehet a hazának. Volt készület elég mindenfelé. A közélet a megindult mozgékonyság által némi szint kezdte nyerni már, s a rendek képviselői nagy reményekkel, nagy feltételekkel gyülekeztek Pozsonyba. Kölcsey szintugy táplálta e reményeket, és lelkébe fogadta e feltételeket. Érdekes látni, e különös lény, honszeretetének magasztaltságában mint vizsgálhatja, mint mérlegeli magát, állván új pályája küszöbén. „Íme ez a Haza — így ír Naplójába, midőn Pozsonyba érkezett — melly gyermekségem álmaiba, melly ifju és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövé szent képét; ez a Haza, mellynek dicsőségéért meghalni olly régi s olly szép gondolata vala lelkemnek, s mellynek háromszáz évü sebeit szívem alatt ezerszer érzém megújulni. S te mit fogsz érette tenni, mit fogsz tenni most, midőn álmok helyett való pálya nyílik előtted? Lesz-e erőd, létrehozni az ideákat, mik husz év óta boronganak kebledben? Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadálylyal? Fogsz-e tűrni rettentést, jéghidegséget, hálátlanságot és félreértést? De fogsz-e ostromot is állani a kísértések között? Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy, ha bűnnek mondatik, a mit angyalod kebled mélyén sugall, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzve sülyedez? Oh, jól érzem én, mit és mennyit kellene tennem; Te pedig ott fenn, vagy itt benn, ki mindeddig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mind végiglen!”

December 19-kén foglalá el székét. Nagy hirben állott már ekkor, s mint irodalmi tekintélyt, országgyűlési tollvivővé választották. Gondolák társai: hogy feliratokat és üzeneteket szerkeszteni váltig alkalmas ember leszen, mert hiszen tollal foglalkozott, míglen hajszálai elhullának; mert különben politicalai képességéhez eleinte nem nagy reménynyel voltak, főkép, mivel tudós ember volt. Ezt az előítéletet azonban megbocsáthatjuk a 32-diki rendeknek, miután tapasztaljuk, hogy egész pártok nem tudtak még napjainkban is kiocsudni azon hitből, miszerint politicában a tudományt tökéletlenségnek tartották; mert hiszen vezéreik által látták vagdosatni a tudásnak fáját, kik gyakorlatiasságokat az által vélték bebizonyítani, hogy a

politikai tudatlanságot rendszeresítették, s mint élet embereihez illett, phrasist állítottak a logica helyére.

Kölcsey boszankodással látta ezt; a balfogalmak közt legbalságosabbnak tartotta. „Semmi sem lesz belőlünk — mondá egykor Wesselényinek — míg az életet ellenkezésbe állítják a tudománynyal.“

Egyébiránt a követek táblája már az által, hogy tollát Kölcsey kezébe adá, kijelölte őt az országnagyok figyelmére; s ezek az országgyűlés első heteiben folyvást látogatták; igyekeztek kitanulni és megnyerni őt. A mint azonban Kölcsey első beszédét, a nyelv ügyében elmondotta, vége szakadt a látogatásoknak. A követi karnak, ugyanis, leghőbb haladási törekvései megtörték a főrendek házának mereven mérsékletén; és Kölcsey kebelében mindinkább gyűlt a keserűség. Eddig tollvivői tisztének élt; sokáig hallgatott; de midőn a nyelv iránti kívánsatokra megérkezett a főrendi válasz, melly a római nyelvet továbbra is fenntartani akarta, ékesszólásának egész hatalmával fellépett. „Ha a római tanács és nép — így kezdé beszédét — maga hatalmának főpontján még most is állana; ha mi ezen római népnek egy meghódított tartományocskája volnánk; s úgy, mint alattvalók folyamodnánk hozzájuk, hogy szabadulhassunk meg nyelvektől, és ők adták volna nekünk ezen választ, azt megtudnám fogni; de mikor magyar nemzetnek kívánságára magyar főrendek adnak ilyen választ, azt megfogni nem tudom.“ Nem szükség tovább folytatnunk; már e kezdetben elítélte a házat, melly a nemzeti nyelvnek teljes jogba tételét hátráltatta; beszéde folyamában pedig nemcsak okaik ürességét kimutogatta; hanem egész értelmöket összezuzta; sőt végre a két tábla viszonyára térvén, a főrendeknek állását is megrázogatta. „Nem csodálnám — így szól beszéde végén — ha nemesség és adózó nép között forogna a kérdés; ha a főtáblánál az egész nemesség, itt pedig az adózó nép képviselői foglalnának helyet. Akkor ezen viseletet születéshez kötött előítéletekből, régi privilegiumokhoz ragaszkodásból, s több effélékből, menteni ugyan nem, de magyarázni lehetne. Most nemesség és nemesség közt, még pedig egyrészről ötszáz, másrésztől hétszáz ezer nemesség közt van kérdés,

A szerint, a mint körülállásaink, s országgyűlésünk mostani rende állanak, a szerint, a mint magok a főrendek a napkönyv iránti válaszban kinyilatkoztatták, e kétfelé ülő nemesség egyetlen országgyűlési test. Egyetlenegy testnél csak egy többség gondolható; a hétszázezer kétszer jelentette ki magát; s kérdem: mi joga van az ötszáznak olly kemény ellenmondást csinálni? Én a mi polgári alkotmányunkban csak egy vető-t ismerek, s ez a koronához van kötve.“

Ezentul nem érintkeztek vele többé az országnagyok, kiknek egyike azt mondá egy társaságban: hogy veszedelmesebb szó még nem mondatott az országgyűlésen, mint az, melyet Kölcey az ország többségéről kinyilatkoztatott. De minél inkább hagyák el, annál zajosabb karral fordult felé a közvélemény; s alig tekintetett többé valamelly tárgy bevégezettnek, míg Kölcey ki nem nyilatkoztatta magát.

Különben ezen országgyűlés, mellynek az akkori hiedelmek szerint, alkotónak kell vala lennie, igen nehezen, és egybehangzás nélkül indult meg. Az emberek lassan, és későre találkoztak, mert vezéreket még nem fogadának el; s a vélemények sokára, jóformán csak Deák Ferencz belépésével kezdtek compact párttá fűződözni.

Az elágazásra sokat tettek a királyi előadások is, mellyekben az urbéri tárgy ezen országgyűlés első teendőjéül volt kijelölve.

Az oppositio politicája alig terjedett még túl a bátor ellenkezésen a kormány irányában. E színezet legtöbb emberei, mihelyt az udvar urbért akart, azonnal a kereskedési tárgy mellé állottak, s darab ideig akadályai lőnek minden czélszerinti s pontosított dolgozásnak.

Kölcey egy tiszta, rendszeresen működő oppositíót szükségesnek hitt; de megvetette azt a dicsőséget, melly az örökös gáncsban és ellenküzdecsben kerestetett, s melly — mint gúnynyal említi — a betű kurtább vagy hosszabb szárában az alkotmány sértését látta. Ő ezen színezetnek a gravamenek pályája helyett a reformok pályáját szánta; vezéreül Széchenyit nézte ki, s fel is szólította; és minden erejével dolgozott a központo-

sításon, hogy az eltérések megszűnjenek, s az izetlen tanácskozási szokást, melyet a táblabíró-világ gyakorolt, némi parlamenti módor váltsa fel.

E módor azonban, mely egy pár talentum alá rendeli a gyülekezet tagjait, nem kapott kelendőségre az ambíciók sokadalmában; s elindultak a sokfejuség után.

Nevelték a különbségeket a megyékből eleve adott, és folyvást érkező utasítások is, melyek, kivált akkor még, túljesztek az elvek határán, minden részletekig lehatottak, s önálló és következetes eljárást gyakorta nem engedtek még olly követeknek is, kiknek kezét bátran lelete szabadon hagyni.

Ide járult még egy más körülmény is.

Egy magyar státuszpolitikai rendszer, mely az életrevalóság igényeinek megfelelően, talán csak Széchenyi lelkében élt még; de ő a pártokon kívül foglalt állást; minél kevesebben értették, mert terveit szelleme mélységében rejtette.

Mellette Wesselényi tünt fel erős szenvedélyekkel, vasjellemmel, martyrszerű étellel, és faltörő politikával. Egészen ellentéte Széchenyi sáfárkodó eljárásának. Míg ez a nagy ember homályban, halkán és mély számítással foglalta el positióit, s a bonyodalmas csomónak szálát megtalálni és legombolyítani igyekezett, Wesselényi zajjal támadott, s úgy látszék, mintha a csomót karddal akarná feloldani; mindig napfényben von állást; az árnyékot nem tűrhette, inkább kívágta a fát, mint a példabeszéd mondja. Az akkori kormány veszélyesnek hitte izgatásait; s a mint Wesselényi a szabadelvű politica kezelését befolyása alá kerítette, a kormány pártja mindig fegyverben állott. E pártnak előerei az alsó, és derék hada a felső táblánál annyi uton gyakorolták befolyásokat, hogy a szabadelvű politica egy értelmi egészszé nem tömörülhetett, s törvényhozási tüzpont nem alakulhatott.

„Beszélünk sokat — így ír Kölcsey — vívunk sokat, találgatunk sokat, míg utoljára is történetes fejlik ki.“ És e néhány szóval a 32-diki törvényhozás jellemezve van, melynek political kiskorúságában Kölcsey egy bizonyos, tiszta, meghatározott oppositiót végre lehetetlennek látott; s ebből fejté meg magá-

nak, hogy Széchenyi az altábla oppositiojával nem tart, s Wesselényitől egészen különböző uton jár.

Sokat kelle azonban tapasztalnia, míg e nézetre jutott.

Szatmárnak híres követe a szabadelvű pártnak kétségtelenül legmiveltebb embere volt; s erényes élete, magasztos hazafisága és elragadó oratoriája által a leghatályosabb egyének egyike. Borongó külseii, néma, látszólag hideg, noha lelke izzó volt. Nem vezéri alak; és szokásai sem valának vezérierk. Benne a mennyi volt az erő, szintannyi volt a gyermekiség. Mindig valakinek gyámsága alá adta magát. Mint író, Szemere Pálnak, mint hivatalnok, Nagy Károlynak, mint törvényhozó, Wesselényinek elébb, azután Deák Ferencznek, s mint gazda, az ő hiv szolgálójának, Péternek tutorsága alá vetette magát. E szokás mellett szinte csudálatosan tűnik fel az a makacsságig menő önállás, melyet mindenik gyámja iránt gyakorolt, kivéve hiv szolgálóját, kinek irányában nem volt akarata; de többi tutorainak baja igen sokszor meggyült vele; meghallgatta őket, aztán járta a maga útját.

Mert jól megértjük e szokást. Nem mestert keresett, hogy szavára esküdjék, hanem barátot, kit szeressen. Hisz gyámjai közt alig van egykettő, kinél elébb ne állott volna; de nem szerette az egyedülvalóságot még a dicsőség polczán sem; inkább visszalépett sokszor, csak hogy valakinek kezét megfoghassa.

Nem birt a mai pártemberek tulajdonaival; hanem az a sortis religio volt benne, melly a régiség embereit ékesíti, s mellyet az ujabbkor emberei között Vergniaud-ban találunk. Szentégtörésnek tartotta a viszony megsértését, baráti karokon szintugy dalolva ment volna vérpadra, mint a Gironde-nak ama tündöklő szónoka, kihez erkölcei által hasonlott.

Jellemében volt valami idealis, volt valami nem e világból való. Plutarchus valamelyik hősének szelleme látszott benne megjelenni, ki az emberi szeretet és ohajtás tárgyainak öszveiségét a haza nagy gondolatában pontosította, s érette előtte varázsszinben tünt fel az élet s a halál.

A hazaszeretetnek ezen példáját azonban jól meg kell kü-

lönböztetni azon ábrándozó népboldogítástól, mellynek a társadalmi rend fáj. Ő soha sem szünt meg a sokaságért munkálni; de szánakozással nézte, ki a zajgó tömeg tapsaira adott valamit. „E közt — így szól — s a való hír és dicsőség között óriási a különbség; s ki ezt érezni és méltányolni nem tudja, az nem is érdemel más bért utczai sokaság megtapsolásán kívül.“

Az uj idők elhírhedt embereitől ebben is megkülönböztette magát. Való nagyságot keresett, nem hiu ragyogványt.

Ifjusága a szenvedés fátyolában tűnik fel; ezt az élet nyarán a bölcsnek nyugalma váltotta fel; s ezen állásponton az életet inkább a valóság világításában fogta fel, mint némelly practicusaink, kik a világfolyam ellen uszkáltak. Egyébiránt erényes élete által a szent ember tekintélyével birt, a mi hatásának terjedelmét nem kevéssé nevelte, s egy pártnak érdekes emberévé tette; erőt, kellemet, hitelt vitt felekezetéhez, s jellemével beszentelte az ügyet, mellyet felkarolt. Emlékezhetünk: mikép szólott Dessewffy Aurél még halála után is a tekintetről, mellyet ezen — mint mondá — költői tüze által tulzó, de angyalistizta lelkü ember az oppositio ügyének adott.

Illyen volt Kölcsy. Fény és melegség a szabadelvü pártban; tudomány és szorgalom tisztí asztala mellett; lélekharang az ország teremében.

A mi már politicáját illeti: e tekintetben érezhető hiányai vannak, s csak a gyönyörű oratoria által fedeztetnek; de feltűnnek, mihelyt külön választatnak.

Politicájában ugyanis, nagyszerű pontokkal találkozunk; de mindent összevéve, azon eredményre jutunk, miszerint politicája nem olly eredeti és correct, mint oratoriája; eszmékben nem olly gazdag, mint érzésekben; a minden idők és minden korok státusférfiainak tanulmányában nem olly eminens, mint a hazai viszonyok ismeretében; mindent belőlről merít, alig valamit az európai eszmékből.

E hiányok mentségére azonban nem szükség felvennünk pályája rövidségét, s a körülményeket, mellyeket felebb elsorolánk. Mert némelly nagyobb dolgot talán kicsinyes szempontból fogott fel, s némelly kisebbet magasabbra is csigázott talán,

mint kellett volna; de birt kitüzött czéllal; birt annak követésében állhatatossággal; s nézetei, egyes érdekpontok helyett, mindig a közhaza láthatárát fogták keresztül; és eljárásában olly következetességet tanusított, hogy ő mindenestre kimagasló politicalai jellem.

Nem a vallási és lengyel ügyek, nem a polgári törvénykönyv egyes cikkelyei, mellyek indítványok következtében, az akkori diplomaticus kifejezés szerint, per excerpta, tárgyalás alá kerültek, adják kezünkbe a kulcsot pályája megítélésében. Nevezetes részt vett ugyan ezekben is; s két beszéde a lengyelekért, négy philippicája a főrendek ellen a vallásügyben teljesek oratori szépségekkel. „Ha a tizenkilenczedik század felvilágosodása — így szól egy helyen — ha az országos népesség harmadrészének nyugalma a főrendek előtt elég fontosak nem valának: de az egész ország nyilván kijelentett akarata, a törvény szabad kény szerint történt magyarázata, a békepontok meg nem tartása, olly tárgyak, mik minden hazafihoz szokatlan érdekekkel szólnak.... Nemzet hozta a törvényt, kötelessége is azt oltalmazni; vér ömlött a békekötetésekért, s azokat eldődeink iránti hálálanság, s merném mondani, vérárulás vétke nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk.“ Tovább: „Nekünk híven kell maradni azon nemeslelkű nyilatkozásokhoz, miket ez ügyre nézve e képviselő test catholicus tagjai, haza- és ember-szeretetet, s magas miveltség által vezetve, egymással vetekedvén tettenek. S valóban ha a főrendek egyezéseket továbbra is megtagadják, nem fogja hinni a maradék, hogy e két tábla tagjai ugyanazon idő, ugyanazon világosságterjesztő század emberei valának.“ Más helyen: „Ha elébb nem, a mi sirjainkon, s az előttünk elhunyt küzdők sirjaikon támad fel a kérlelhetlen Nemesis; és kiméletlen igazsággal fogja számon kérni háromszáz esztendő könyeit, fogja számon kérni milliómok feldult nyugalma, a sirig üldözött ősznek véghörgéseit, s a gyermekeiktől megfosztott anyának jajait, és számon fog kérni minden csepp vért, melly a bécsi és linczi békességekért magyar keblekből kiömlött.“ Végre, midőn a főrendek a vallásügy némelly pontjaira megegyezéseket átüzenték, így fejezte ki elégtelen-

ségét : „Köszönöm én az egész protestans népség nevében az illy megegyezést! köszönöm én Szatmár vármegye nevében törvényeinknek illy védelmét! köszönöm én a Bethlen és Bocs-kay mellett elhullott bajnokok unokáinak nevében a békekötések illy megtartását! De egyszer akkor eljön az idő, midőn a köszönet kísértő lélek hangjaként fog zengeni.“ Utoljára, midőn sok üzenetváltás után a vallástügynek altáblai többségében ingadozást vett észre, így rettentí el a tántorodókat : „Nem az már most a közváramozás tárgya : mi ékes szavak s mi fontos okok hordatnak fel itt? hanem csak az : vajjon a többség meg fog-e maradni? Illy helyzetben pusztá szavazatot mondani elégséges. A mi tehát az én szavazatomat illeti : mindössze tizenegy tanácskozások alatt a rendek üzenete mellett nyilatkoztam ki, s ha most tizenketted ízben azon többségtől visszalépnek : mi következnek természetesen, mint az, hogy küldőim bizodalját elveszítsem; hogy a képviselői szép koszoruban állani méltatlan legyenek, s hogy nevem, jelenben és jövőendőben eltörülhetlen gyalázzalatt bélyegeztessék meg“

A kép, melly e vonásokból kikerekedik, csak egyik oldalát mutatja Kölcsénynek, azt az oldalt, honnan nagy érzelmekkel dolgozik, hogy szívet lelket akarátának magasságába ragadjon.

Másik oldalának feltüntetése végett közöljük az első szülött-ségi javak tárgyában mondott beszédét :

„Az országos küldöttség — így szól — az első szülöttségi jószágokat illetőleg ezen elvből mondja magát kiindultnak lenni : miszerint a szerző a saját szerzeményéről teljes rendelkezési szabadsággal rendelkezhetik. Való, hogy ezen rendelkezési szabadságot törvényeink pártfogolják; de valónak kell lenni annak is, hogy a nemzetnek joga van e pártfogást közelebb határba szorítani; mihelyt az említett szabadság a társasági czélok akadályára fordittatik. Minden tulajdon kezdete a társaságos élet, minden tulajdon bátorságosítása hasonlóul csak a társaságos élet; az a ki társaságos életen kívül él, s valamit mint magát megragadott, kénytelen leszen azt a legelső erősbnek, kivel találkozik, általengedni : azalatt a társaság a maga tagját törvény és igazság által erőszak és gonoszság ellen megótalmazza. Következik, miképen minden társaságnak joga van a maga kebelében, s védelme alatt szerzett tulajdon felett megkivánni, hogy az azzal élés a társasági főczélt, azaz

a társaság fentartását, virágzását ne csak ne rongálja, de előmozdítsa. Ezért minden nemzetnél lelünk törvényeket, melyek által a polgárnak határ szabatik : hol és mint és meddig bánhat sajátjával szabadon? Rómában az ősiség ismeretlen vala, ott végrendeleteket szabadon lehetett tenni, mégis a lex falcidia kiszabta a mennyiséget, minél kevesebbet az atya gyermekének nem hagyhatott; s a kevesebbet nyert gyermeknek jogot adott atyjának végrendelete, mint inofficiosum testamentum ellen keresetet indítani. Miért? mert a társaság fentartása, az alkotó részek, az egyes háznépek fentartásától függ, ezért annak joga s kötelessége van ezek fenmaradásáról gondoskodni, s megkivánni, hogy az atyák, nemzés, nevelés, s lehető biztos lábra állítás által a hazát új és új polgárokkal gazdagítsák, ne pedig nyomorúságra hagyott emberekkel terheljék. Így miután a társaságnak az egyesek tulajdonára felvigyázási jogát elismertük, kérdem : nézheti-e a magyarországi törvényhozó test hidegen azon rendelkezést, minélfogva bizonyos nagy terjedékű szerzemények birtokosai azokat nemzetségek egyetlen tagjához időről időre kirekesztőleg kötik, s örökösök közül egyet boldogítván, a többi szerzetlenül magokra hagyják, s a hazának számos birtokos polgár helyett csak egyet ajándékoznak?

Nem, ezt hidegen nézni nem lehet! Az illy rendelkezés legelőször is a háznépi legszentebb viszonyokat dúlja fel; eltépi a szeretet köteleit, atya és gyermek, testvér és testvér között, kik közül egyik bőség ölében puhálkodik, míg a többiek, bár ugyanazon szív alatt származtak, nyomorúságban senyvednek el. Mert a nyomorúság, mint minden a világon, az ember viszonyihoz méreték; s ha szinte a napszámos magzata boldog lehetne is a sorsban, melyben valami nagyház másod szülötte él; de ez fog-e mindenkor elég erővel bírhatni, hogy elfeledje mindazon fényt, mely az első szülöttnek jutott, s mitől ő fosztva van?

Mi lenne az országból, mely csak néhány nagy birtokos sajátjává fogna válni? Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölcsöztető kezekre van a hazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által műveltetve hasonlítlanul több jövedelmet ad, következőleg több szorgalmat fejleszt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s a közvirágzást emeli, azalatt : míg nagy tömegekre halmozott javak a hazának nagyobb részben el vannak veszve.

Gondoljuk meg azt is : miképen a nemesi jószágok nem csupán azért vannak, hogy birtokosaik azoknak haszonvételeit évről évre elvegyék. A társasági elvek szerint rajtok fekszik azokon a teher, mely a közótalom és bátorságosítás ideájából önként foly. Minden nemes tartozik a javakért, miket a hazai törvény által védve bír, szükség esetében fegyverre kelni. Mi már jobb : az, hogy egy atya több gyermekei,

egy nemzetség számos tagjai közül csak egyé a birtok, következésképpen a kötelesség is, vagy ha a birtok és kötelesség számosokra megy által? mert birtoktalantól várhat-e a köztársaság ótalmat? van-e joga várni?

Mindezekből következik: hogy a törvényhozásnak lehet is, kell is a szerzeménnyel szabad rendelkezésnek korlátot szabni: s ugyanazért az első szülöttségi jogokat az örököségi rendre visszaigazíthatja. Annnyival inkább, mert az illy javakra nézve tett intézetek nem a szerzeménnyel szabadon rendelkezhető természeti jogból veszik eredetöket.

Tudjuk, hogy ez intézetek legelőször az 1687: 9. törvényczikk által engedtetek meg, pedig még akkor az ugynevezett főrendeknek. Már ha ez intézet természeti jogból ered: miért kellett azt törvény által engedni meg? Miért határozatott reá a fejedelmi megerősítés? miért nem tehetette azt a főrend törvény és megerősítés nélkül? Miért tiltatott el tőle a főrendhez nem tartozó nemes, bár szerzeménye ennek is lehetett és volt? Jele, miképen itt valami egyébről, mint természeti jogról van szó; s épen itt tűnik előnkbe a tekintet, melyet az országos küldöttség elmellőzni látszott.

Törvény és fejedelmi megerősítés kívántatott, hogy általok mint privilegium által, a természeti jogon és társasági viszonyokon s kölcsönös igazságon épült törvények az illy javakra s birtokosaikra nézve, bizonyos esetben foganatlanokká tétessenek; t. i. hogy a magát adósságokba süllyesztett első szülött, s több efféle a maga jogait követelő hitelezőnek a birtokot kielégítés gyanánt általadni ne köteleztessék; hogy a hitelező kár és nyomorúság közepett várni tartozzék mindaddig, míg a birtok haszonvételeből, az első szülött hízalására szánt summák kihuzása után, lassanként és apródonként kielégittetik. Ez a kérdésben forgó intézetek alapja; s innen látni, miképen azok nemcsak természeti jogon nem alapulnak, sőt egyenesen a hitelezők természeti jogainak, a kölcsönös igazságnak, a társasági bátorságnak legázolásán épülnek, s már eredetökben bűnösök lévén: mit lehet méltóbban kívánnunk, mint azt, hogy gyökereitől kiirtassanak? Lehet-e elszenvetnünk, hogy le-hessen polgár, ki roppant javakat birjon, adósságokat halmozhasson, azoknak kifizetésére javait mégsem tartozzék engedni? Mert hogy ez eddig lehetett, innen van országunk csaknem legmélyebb süllyedésének forrása. Az első szülöttek adósságokba süllyesztik magokat; kül- és bel-földi kapitálistákat ezrenként tettenek szerencsétlenekké, alkalmat adtak a sequestrumokra, melyek aztán más birtokosokra is alkalmaztattak, nevünket s hitelünket egész Európa előtt megbecstelenítették.

Maga az országos küldöttség is érzé, miképen a dolog jelen helyzetben nem maradhat; de félt a fenálló intézetekhez nyulni, s csak jövőre szabott korlátot. De ha 500 teleknyi intézet nem káros, miért

leszen káros ötezernyi; s ha ötezernyi káros, miért ne legyen káros ötszáznyi, vagy ennél is kevesebb? hiszen a kár, hiba, a bűn magában az elvben fekszik; azt kell tehát magát számkivetni, hogy természeti jogainkat, népességünket s virágzásunkat többé emésztő féregként ne rágja.

Nincs is ok, mit ez intézetek mellett felhozhatnánk, mint a nemzetségi nevek fentartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is a nevekhez volna kötve : akkor igenis ezen ok érne valamit. De ki mondja meg, ha az 1687 előtt eltűnt nemzetségi nevek miatt szenvedett-e az ország boldogsága? Vagy talán azóta olly nevek ragyogtak fel, mellyek ha kitöröltetnének, a nemzet végveszélyre fogna jutni? Vagy azt fogjuk-e mondani, hogy a nagy birtokot azért kell gondosan tartogatnunk, mert közhasznu alapítványok, intézetek azok által keletkezhetnek? Fussuk végig a tapasztalás adatait emlékezetünkkel, s nem kell-e meglátnunk, hogy jótékony intézetek azoktól eredtek, kik javaiukat fáradozással magoktól kerestek, azalatt : míg az első szülöttek, hazáról nem gondolkozva, rohantak keresztül az életen, s alapítványok helyett végetlen adósságokat s nyomorgó hitelezőket hagytak magok után.

Vessünk egy pillantást a mult időbe! Sok nagy nevet látunk ott tündöklenni, mellyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara névre? E név emberei most az országnak, az ég tudja, mellyik szegletében ekét tartogatnak s magot vetnek a földbe; hol a hézag, melly ama tündöklők kialkonyadtával eredett? Azok tehettek jót, tehettek s tettek roszt is eleget; s leszállásuk után csak úgy érezte magát a nemzet, mint azelőtt : ezek a mostani magvetők kitűntek ugyan a névkönyvekből, de népesítik a hazát, mivelik a földet, viselik a közterheket, s úgy lehet, homályban több jót, mindenesetre pedig kevesebb roszt tesznek, mint a régi nagy Garák. Ismét mondom: nem nevekhez van a haza boldogsága kötve. Ez vagy ama nemzetséget örökre fentartani akarni chimeraí haszontalan veszedelmes eldítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek közt is találkozik; s a közjó csak jó polgárokat kíván, de minél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok, az mindegy; de nem mindegy, hány kézben legyen. Mert birtok tartja fen a polgárt, és sok ollyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fen a hazát.

Tehát mivel a társaság céljai, a közszorgalom, virágzás és védelemrendszer úgy kívánják, mivel a hitelezők természeti joga s a nemzeti közhitel szabaditást várnak; mivel a haza egészéről, magáról a nemzetről, nem pedig egyes nevekről illik gondoskodnunk; mivel törvényeinknek már egyszer a régi szenyből kitisztulniok kell; mind a

jelenben fenálló intézeteket eltöröltetni kívánom, mind azt ohajtom, hogy jövődre is megtilalmaztassanak.“

Itt már a gondolkozóval találkozunk, a jogtudóssal, a bölcsészszel; midőn értekezik, magyaráz, kifejt, bizonyít; s ekkép igyekszik hallgatóit értelmére vonni. Okszerei ugyan itt is az érzelem fürdőjéből kelnek ki; a sziv bele játszik azon sulyba, melyet az észnek okai a hallgatók meggyőződésében nyomnak; azonban ez, mint a hatás egyik tényezője, az okok értékéből nem levon, hanem emeli azt. Kölcsy szerette az analysisist, de szárazat soha sem kell tőle várni. Mert nem képek által, mint Plato, nem eszmékből, mint Aristoteles, hanem érzelemből gondolkozott, mint Socrates.

És itt feltüntettük Kölcsynek más oldalát is; mindezek azonban, mint a felebbiekben érintettük, mellékes tárgyak valának, és ábrázolnak nagy oratort, lángérzelmű hazafit, gondolkozó főt; de nem állítanak bennünket azon positióra, honnan political pályáját felfognunk, méltányolnunk és megítélnünk kell, mert e végett induláspontját kell felkeresnünk.

Kölcsyt ezen országgyűlésen egy eszme vezette: a nemzeti egység eszméje. Ezen eszme vonul keresztül összes működésén; ennek szempontjából fogott fel és pártolt egyes indítványokat; támadott kiváltságokat, verdesett osztályokat. De az eszme különösen két tárgyra utalta: Erdélyre, s az örök vált s á g r a.

E két tárgynak lön pályája szentelve — feláldozva.

Az Erdély és a Partium iránt támasztott százados kívánatot az 1825-diki országgyűlés az előlegesek közé sorolá; de felterjesztését siker nem követte; mert az ügy bevégezése az ismeretes záradéknál fogva, miszerint Erdélynek előleg ki kell hallgatatnia, időről időre hátráltatva lön.

Kölcsy a Partiumban született; s így nemcsak political czélok miatt, hanem kegyeletből is tapadt ez ügyhöz. Már Szatmárban, még az országgyűlés előtt sokat értekeztek e tárgyban, s körlevél által igyekeztek az ország megyéinek figyelmét reája vonni. Wesselényi úgy nézte e kérdést, mint Erdélynek élet-

feltételét; Kölcey, mint a nemzeti erősödésnek tényezőjét; miután azonban a teljes unióra semmi kilátás nem vala, elvégezék, hogy a kérdés formulázásában változást tegyenek.

Wesselényi összeszedé Erdélyben diplomatikai adatait; s ezek alapján Kölcey a Részek kérdését Erdélyétől elválasztotta és kimutatta, hogy a Részek minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek; hogy a fejedelmeknek Erdélytől különböző hatósággal adattak által; hogy I. Leopold által, Erdély visszavételekor, Magyarországhoz tartozóknak lenni nyilván kimondattak; s végre hogy sorsuk, a carolina resolutio által, nem végképen határozottatott el, hanem attól kezdve maiglan tárgyalatás alatt van. És ezen diplomatikai kimutatások alapján az ügy felterjesztését úgy formulázta: hogy a kihallgatási záradék a Partiumra nem tartozván, ez, mint az ország valóságos területe, haladék nélkül adassék vissza; Erdélynek pedig a Mohács előtti egyesületbe lehető visszatételére a testvérhazák közt kölcsönös alkudozás nyittassék.

Wesselényi gyönyörködött barátjában, midőn látta a behatást, mellyet fejtegetései s felterjesztése okozott. Nem vitatással halmozák el most, hanem köszönettel ölelék körül.

A főrendek megkísérték ugyan a kérdést régi kerékvágásába visszajejteni; azonban Wesselényi adatai, s Kölceynek apostoli lelkesedése ellenállhatlan hatással készítették azt ki; és Erdély uniójára alku nem nyittaték ugyan; de a Partiumnak visszacsatolása csakugyan királyi megerősítést nyert.

De a sanctio már nem érte követi székén; pályája el lön akasztva, mint a következőkben látni fogjuk.

A percztől fogva, mikoron a királyi előadások kihirdettetének, Kölcey az urbéri tárgynak igyekezett pártosokat szerezni; népszerűtlen dologban fáradozott, mert, mikint felebb érintettük, a 32-diki hazafiak mindjárt a kereskedési tárgyat akarák első helyre emelni, mihelyt a kormány az urbért tűzte ki. Midőn e kérdésben a legelső tanácskozmányt tartották, jelen volt Széchenyi is, és Kölceynek igazat adott azok ellen, kik szabadelvű gondolatokat fejtettek ki, de idegenek valának az engedményektől; és a királyi előadásokban kitűzött tárgyalási rend követésétől.

Kölcsey e tárgynak fenekén a feudális viszonyok feloldását látta; s épen azon körülményből, mert a kormány kezdeményezé, meritett elég okot felvételére, mert máskép a nemesség követei a nép boldogságának hátráltatói gyanánt tűnendének fel. „Engem — monda — nemcsak zavarba nem hoz, sőt örvendeztet, hogy a kezdemény a kormányé; mert versenyezhetünk a végzeményben; hadd ismerje meg egyszer a nép valóban barátaikat, ellenségeit. A kormány urbarium által urbariumot akar; nekünk urbarium által nemzetet kell akarnunk; azaz: feladatunk úgy intézni az urbariumi tárgyat, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen, s ezáltal a nemzeti alkotmány hétszázezer, puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz millióm felemelkedhetőt nyerjen.“

Megborzadtak reá a nemes magyarok; s még egy vén bátyja is azt mondta, hogy biz az ő derék öcsce inkább beillenék paraszt embernek, mint Ond maradékának. „Semmi; — így ír naplójában — ember, mint gyermek, előbb szavakat hall, azután ideákat tanul; s a maga periodján keresztülmenvén, végre tette is emelkedik. Így volt ez másutt, így leszen nálunk is.“

Azért bármi népszerűtlen volt a kérdés, elvégezzék Wesselényivel, egy perczig sem késedelmezni. És Kölcsey, a szabadelvűek nagy részének ellenkezése mellett is, már megállapodott kerületi többség ellen, a kormánypártiak csudálkozására, megtevé indítványát az urbér elsőségére. Elbukott ez egyszer, de mihamar győzedelmeskedett.

A győzelem azonban még csak a felvételt illette; s még ezután következének el a kedvetlenebb napok, midőn a tárgyaláshoz fogtak.

Előleges szó volt alapelvek megállapításáról, azonban ez a legelső tanácskozmányi kísérlet után célirányosnak nem, sőt épen károsnak mutatkozott. A szabadelvű követek belátták, hogy ez eltévedésre fogna vezetni; s elhatározzák, hogy az országos küldöttség munkáját vegyék tanácskozási alapul, s cikkelyről cikkelyre kísértsék meg elveiknek keresztülvitelét.

Nehezen ment a dolog így is. A kérdések napokig, sokszor hetekig tartó csatákra adtak alkalmat, s félév mult el, míg a

tárgy, csak kerületben, befejeztetheték. A maradni akarók mindent sokallottak, a haladás emberei mindent keveseltek, s ekkép mindenik fél elégületlen volt.

Kölcsey e hoszu tárgyalások alatt lankadatlan buzgalommal követte célját; s a tulajdoni és személyi jog kérdéseiben olly nézeteket nyilvánított, pártolt, fejtett ki, és segített végzés erejére, melyekre a felmentés rendszerét építeni lehessen; s mosolygva tűrte el, midőn egyik követ társa felkiáltott, hogy a szatmári követ lelke fog számolni róla, ha többé a földesur jobbjágyának hasznát nem veheti.

Az illy zugolódásokat lelki nyugalommal tűrte; de renditő szavakra fakadt, midőn egyegy, nehezen keresztül vitatott elvet ismét felforgattatni szemlélt. Illy alkalommal, jelesen a földesuri biráskodás kérdésében, tevé e megjegyzést: „Ég és föld szemléli: mi az uralkodni vágyás kínaitól megmenekedni nem akarunk. Pedig, uraim, semmit sem kellene inkább várni, mint az időt, mikor a törvényen kívül senki se uralkodjék. De ti nem akarjátok érteni, hogy a bölcs akkor mond le valamiről, midőn azt haszonnal, legalább kár nélkül, teheti; s ezért kellett nektek az 1764-diki országgyűlés után törvényt fejedelmi kézből elfogadni; s ezért fogtok ti még sok mindent nem egyszer más kényétől elfogadni.“

A sok visszavonás között is azonban, mellyel e tárgy lejártá utját, némi nyugasztaló eredmények fejlettek ki a kerületekben. A szabadelvűség ugyanis, az utóbbi hónapokban, annyira erősödést nyert, és olly észrevehetőleg nevedezett, hogy még azon követek is, kik nem a legkedvezőbb utasításokkal jövének, enyhén viselék magokat, s ekkép az urbéri tárgyban nem nagy ugyan, de saját határaiban mozgó többség látszék kikerekedni, melly Kölcseyt és elvbarátait támogatá.

A szabad költözés, a telki haszonvételek szabad adása és vevése már a tárgyalások kezdetén nyerve valának; most végkép az ügy bajnokai felhasználák erejeket, s a tartozási viszonyt rendezték, némileg mérsékeltek, a földesur biráskodását eltörölték; a jobbágy személyét a köztörvény ótalma alá helyezték; s az örök váltságot kimondották.

Ezen ügynek Kölcey oly kiváló bajnoka volt, hogy nevével a közvéleményben összeforrott; s emlékezetéhez van kötve a történetekben. Annálfogva hiányosan maradna pályaképe, ha utolsó beszédét, melyet ezen ügyben tartott, elmellőznök.

Aztán közöljük azért is, mert új téren tűnik fel e beszédében mint vitató, mint nemcsak szónok, hanem mint országlár is.

Előre kell bocsátanunk, hogy ama remények, melyeknek a szabadelvű párt utóbbi gyarapodása miatt, helyet adott szívében, hamar elhomályosodának, s aggodalomba esett az ország jövője iránt. Azt hitte, hogy az urbér országos ülésekbe vitetvén, még egyet és mást jobbithatni fognak; e helyett egyet és mást vesztek el a kevés jóból is, melyet kerületben kiküzdének; s mintán a sokképen megnyirbált tárgy végre felterjesztették, az örökváltsági cikkelyre tagadó válasz érkezett.

A válasz országos ülésbe kerülvén, minden szem Kölceyn függött; s ő így szólott :

„Valahányszor az örökös megváltásra nézve tagadólag felelő királyi válaszról gondolkozom, mindannyiszor kénytelennek érzem magamat emlékezetemmel a közelebb lefolyt három század történetén végig futni; s azoknak folytatában a pályát, melyet a magyarországi kormány az adózó nép tekintetében állandóul követett, vagy követni látszott, vizsgálathoz venni.

Senki sincs, t. rendek, ki nem tudná, mikép IV. Ulászló — kit isten haragjában adott a nemzetnek — uralkodván, a jobbágyság közönségesen fölzendült, s iszonyu dulongásokat követett el. Elnyomattak ugyan, elvették büntetésöket, s a csend helyreállott; de nehéz meghatározni : mi vala nagyobb bűn : az-e, mit a jobbágyság undok tettei által elkövetett, vagy az-e, mit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghezvitt? — Nem értem itt az embertelen kínzásokat, miket Zápolyának találékony esze kigondolt; hanem értem azon országgyűlési határozást, melly nemcsak az akkor élt jobbagyokat, de azoknak még meg sem született, s következőleg a bűnben részt sem vehetett maradékút is örökös szolgaságra kárhoztatá!

A kárhoztatás mi siralmas következtetéseket hozott legyen a népre maga után : könnyű elgondolni. Bizonyoságot tesznek erről a nemzet történeteinek, magának a törvénykönyvnek száz meg száz lapjai; s e siralmas következtetésnél fogva előállott helyzetben találá népünket első Ferdinand. Mint igyekezett ő s mint igyekeznek követői a szerencsét-

len sokaságon könnyíteni, azt ismét törvénykönyvünk lapjai hirdetik; fájdalom, hogy igyekezetük hoszu időközön keresztül sikeretlenek valának. Azonban nem maradtak azok magára a kormányra nézve minden haszon nélkül. Mert lassanként néppártfogás színét nyerte meg, s a sokaság megszokta úgy nézni, mint ótalmazóját; s ki ellen? Felelet: a nemesség ellen!

Eljött egymásután az idő, s Mária Terézia az 1764. országgyűlésen eldőleinek szándékát életbe hozni igyekezvén, a jobbágyi tartozásokat s haszonvételeket urbéri törvények által elrendelni, s ezáltal a népet biztosb helyzetbe tenni törekedett. Tudjuk, miképen e törekvés a nemesség részéről akadályokra talált, s az országgyűlés kívánt teljesezés nélkül oszlott el. Az akkori kormány egyfelől az ügy igazságát érezvén, másfelől néppártfogó czimére bátran támaszkodván: merész volt az urbért törvényelleni uton is az országba hozni, s a nemesség engedelmeskedett, jóllátván, hogy ezúttal sem isten sem ember előtt számot nem adhatna.

Ez uton szerzett népbizodalmat a helytartótanács biráskodása folyvást segítette a kormánynak fentartani, s e bizodalom a nemesség iránti idegenséggel párosulva, olly erőbe jött, hogy bár az 1825-ki országgyűlést megelőzőt szomorú időkben a kormány törvényelleni lépéseket s épen az adózó nép kárára követt el, s a nemesség a nép ügyében bátor elszánással lépett fel: még sem lehetett a néppel elhitetni, miképen őt a kormány nyomja, s a nemesség az, melly a kormány ellen ótalmára kel, e mindaddig meg nem rendült hiedelmet látszott az uralkodás fentartani akarni, midőn a jelen országgyűlés kezdetén előadásait megküldé; s azokban az urbér legelső helyen leendő fölvetelét elhatároztatni kíváná. Czimét homály alá rejteni nem engedi, s a haladás útján a nemesség előtt vezérként fog feltűnni: ezt reméltem én, ezt reméltük mindnyájan, s ugyanazért, midőn az urbéri czikkelyek megkészültek, midőn e czikkelyek közt az örökös megváltásról szóló, s épen most kérdésben forgó szakasz is életre jött. Köz vala a remény, melly ennek a kormány által elfogadását bizonyosnak hívé. Mert kiket illetett inkább, mint a nép pártolóját azon módot, mi által annak tulajdon szerzésre alkalom nyújtatik, két kézzel fogadni?

S mi történt t. rendek! Ime felterjesztők az urbéri törvényeket, s az örökös megváltásról szóló szakaszra tagadó választ nyertünk. S mi okból? mert, ugymond a válasz, e tárgy nem az urbérre tartozik.

Járatlan volna dolgainkban, ki nem tudná, hogy 1790 óta, mióta t. i. a rendszeres munkálatok megrendeltettek s elkészültek, valahányszor a kormány előtt nem tetsző tárgy hozatott fel, a legmindennapibb

mód annak félrevetésére a rendszeres munkálatokra igazítás vala. Itt van végre az országgyűlés, mellyen e munkálatok vizsgálatba vétetni elkezdettek; s most a félrevetési mód úgy változott meg, hogy a kedvetlen tárgy, a már kéz alatti munkálatból a még kéz alá nem jöltre igazittatik. Az illy eligazítás kétségkívül nem egyéb, szavakba burkolt, de okokkal nem támogatott megtagadásnál; s már annyira el van használva, hogy általa elámitatni együgyűség lenne. S én valóban neheztelemem kijelentését el nem fojthatom, hogy miután e jelen tárgy a képviselői tábla részéről a főrendek ellen olly hévvel s olly sok fontos okokkal készítettett ki: a kormány emberei csak annyira sem tartottak bennünket méltóknak, hogy fejöket valami más ok kitalálásán törték volna. Én tehát ezen okot oknak lenni el nem ismervén, reá felelni sem tartom szükségesnek.

A mi pedig a mélt. előülő által a monarchia és aristocratia tekintetéből vett ellenvetéseket illeti, azokra Csongrád tisztelt követe egyenesen megfelel; azért azoknak közvetlen ostromával felhagyván, általános akarom megvizsgálni, az örökös megváltási jog a monarchia és aristocratia és a népboldogság elveivel minő viszonyokban áll? mikor aztán magában ki fog világosodni: mi az igazság? Az-e, a mit a királyi válasz foglal magában, vagy az-é, a mi a kerületi szerkezetben áll?

Nézzük a választ kiterjedésében; s ha látjuk, miképen az materialis engedményeket elég bőven ad, moralisokat pedig általánfogva megtagad: tisztán ki fog tűnni egész szelleme, s e szellem csak ez: az adófundust lehetőségig tisztába hozni s egyszersmind növelni.

E szellem ellen, magában gondolva, nem mondok semmit, de miután a kir. válasz csak ezt, és csak ennyit akar, szeretném kérdeni: mit tett ezáltal tisztán az adózó népért? én úgy hiszem: tisztán az adózó népért semmit; hanem mindent a kincstárért, azaz önnönmagáért.

Túl tehát azon, miket Mária Terézia s József császár tettek, semmi sem vala-e többé, a mit a kormány az adózó népért tehetett volna, s a mit az adózó népért kellett volna? Fájdalom! még igenis sok van, érzi ezt a képviselő test; s ezért igyekezett a népnek a társaságban meghatározott állást adni; s előtte a tulajdonszerzést lehetségessé tévén, egyszersmind a szolgaság alóli felszabadulás útját megnyitni. A kormány azt nem akarja, s így a három század óta követni látszott haladási pályát egyszerre bezárván, a nemességnek, ki ellen eddig a népet védni látszott, 10 év lefolyta alatt másodszer készít alkalmat, azt előbbi pártfogói ellen ótalomba venni.

Szabad költözést nyert a jobbágy. Való, de azért lehet-e őt szabadnak mondani? Ne engedjük magunkat e szó által „szabad“ megcsalni! Ezen epitheton itt a költözést, nem pedig a jobbágyot illeti.

Szabadon költözhet, de költözése által szabad nem lesz. Bátran állítom a királyi válasz tartalma szerint a jobbággy épen azon állapotban marad, miben József császár alatt kinlódott. Eltöröltetett az örökös jobbággyaság? Miken? Az adózó elhagyhatja urát, való; de hová mehet? más urhoz! És mi feltétel alatt? szolgálat feltétele alatt! A különbség csak ez: eddig szolgált folyvást egy urat; most már szolgálhat egymásután többeket. De szolgálnia folyvást kell, azaz örökösen kell. — Ő tehát, a királyi válasz állván, örökös jobbággy lenni mindedig meg nem szünt; s bizonyosan nemis szünik meg, csak akkor, mikor a tulajdon-szereshetés, örökös megváltásnál fogva, neki megadatván, szolgaságból szabadságba saját erejével fölemelkedhetik.

A szabadulásnak ez ideig három nyitva álló utai valának: az ugynevezett manumissio, polgári birtokszerzés és nemesi jószágra juthatás.

A manumissiokat a mi illeti: azok hazánkban eleitől fogva szokásban voltak, s általok nemcsak egyesek, de egész közönségek szabadultak fel. Elmondanám, hogy a szabad városok ez uton állottak elő; de reménylen, lesznek követek, kik a tárgy ezen oldalát bővebben fogják felvilágosítani. Célomra csak azt jegyzem meg, hogy a királyi válasz e manumissiokat most eltörölni szándékozván, a szabadulásnak csak két hátralevő utai maradtak fen.

Szereshzen hát a jobbággy polgári birtokot! de hányadikat fogja a szerencse annyira kedvébe venni, hogy faluját, — hol parányi adózó birtokot nem szereshetett, — elhagyván, városba mehessen, sok ezreket erő javakat vásárolni, s ha így polgári birtokra jutható jobbággy ezrek közül válik egy: bizonyosan százezer közt sem fog találkozni egy, ki nemesi birtokra léphessen. Most ha polgári birtoknál szegénység tesz akadályt, nemesi birtokra nézve két hatalmas ellenség fog majd küszködni: egyik neveztetik: incapacitásnak, másik aviticitas nevet hord. Incapacitas megtiltja őt, mint nemtelent, nemesi birtokot vásárolni; aviticitas megtiltja a nemest saját maga javait másnak eladni. E kettős tilalom közt nincs egyéb lehetőség, mint jószágot a kormánytól venni; mellynek joga van egyfelől a maga javait eladni, másfelől nemtelennek is jószágbirhatásra tehetséget kölcsönözni. Nem világos-e, hogy az incapacitas és aviticitas elvei közt a manumissio elvének megrontása nem céloz egyébre: mint a jószág-eladhatási jogot a kormány monopoliumává tenni, hogy így a nemesség saját ősisége mellett sorvadjon, minden vásárló pedig az egyedüli eladó kezeiből lehetőségig felrugtatott áron venni kénytelenítették? Egy szóval, t. rendek, látni való: miképen e bánásmód mellett a néptömeg legnagyobb számának uri szolgálatlaltal szabad birtokra szert tenni lehetetlen leend; s azon szerencse kedvenczein kívül, kik vagy polgári vagyont, vagy királyi adományt

vehetnek, a többi milliomok szabadságára más mód nincs : mintha job-
bágy telkeit elhagyja, s az isten szabad ege alá kiáll koldulni! Mert a
kir. válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabadvárosi
polgáron kívül csak két emberosztály lesz szabad : a földesur, ki a
helységet bírja, s a koldus, ki a helység utcáin hajdon fővel és me-
zitláb irgalom és kenyér után kiáltozik !

Mondja meg nekem valaki : miért? mi elvnek következtében teszi
azt a kormány? Monarchiai elvből talán? Bár mennyit gondolkoztam :
én e tettet a monarchia elveivel egészen ellenkezőnek találok. Monarchiát
nép nélkül gondolni nem lehet, s hatalmas monarchiát vagyonos nép nélkül
használatilag nem. Akár belső csend fentartása, akár külső ellenség elleni
védelem forogjon szóban, akár a státus jövedelmei jöjenek kérdésbe :
minden esetben csak vagyonos nép segíthet. Következésképp vagyonos
néptől a monarchiának félni nem kell. Kettő van, a mitől retteghet :
vagyontalan nép és olygarchia. Amaz csendrontásra hajlandó,
mert állapota kinosan nyugtalanító, veszteni valója pedig nincs. Emez
hatalmas és büszke, és igazgatni akarván, a monarchia jogait örömet
magára ruházná által. XVI. Lajos királyi székét Páris vagyontalan
népe dönté fel; Napoleon császári hatalmát a st. germaini paloták bir-
tokosi ásták alá. S ezeken kívül több példát felhozni szükséges-e?

Ne menjünk illy messze? csak azt kérdelem : ugy a mint a királyi
válasz áll, el van-e érve a cél, mit olly világosan tűzött ki magának?
Tisztában lesz tehát már az adófundus? Bizonyosan nem! Hiezen ott
áll I: 40 : , ott állanak a kényszerített cserék, a kibecsültetések, s több
effélék, mint megannyi bűvő zugok, minek homályában a földesuri ön-
kény elrejtezhetik, s belőle az adófundus mind zavarbahozására, mind
fogyasztására célja szerint dolgozhatik. Ha a kormány az adófundust
teljes tisztaságba tenni kívánja, nincs más eszköz, csak az örökös meg-
váltás. Az adózónak megváltott tulajdona csak az, mit illethetetlen
adófundusnak mondhatuuk; s ha az illetlenség a kormány előtt kívána-
tos : miért annak megtörténhetését akadályozni?

Kérdelem tovább : az által, mit a királyi válasz elfogad és kíván,
adatik-e az adózónak több, mint eddig kezében vala? bizvást mondhat-
ni : nem! S nem vagyunk-e látni kénytelenek : miképen abból, a mi
most kezeikben van, azon kilencz millió nép számához képest csakély
három négy milliónyi adóját fizetni nem tudja? Minden törvényhatóság
teljes restantiákkal, s minden törvényhatóság kénytelen az adómeny-
nyiséget nem ritkán executiók által vinni véghez. Vajjon meg nem
történik-e, hogy a kiküldött adóbehajtó eljő az adózónak ágyát elvinni,
vagy hideg ősszel ajtaját leszaggatni? S midőn így a nyomorultnak
beteg gyermekei a földön fetrengnek, s midőn az éjszaki szél kunyhó-

ján keresztül süvöltöz, akkor igenis a kétségbeesés elkeseredésével ragadja el háza népétől az utolsó darab kenyeret, hogy áravul tartozását szállíthassa; s ezen állapotban akarja-e a kormány a népet hagyni? Nem akar-e neki szabadságot engedni, hogy miután országot és egyházat, megyét és urat, falut és előljárót s az ég tudja még mit fizetni tartozik: legalább az uri terhei közt minden bizonynyal legnagyobb tartozások alól kimenekedhessék, s az által a hazában lassanként egy boldogabb, s fentmaradandó terheit könnyen teljesíthető néposztály támadjon? S ezen ideában van-e legkevesebb is, a mi a monarchia virágzását elő ne mozdítsa?

Vagy talán az aristocratiának terve az, mely a nép tulajdoni jogait ellenzi? Elhinném, t. rendek, ha a magyar aristocratiának csak néhány, igen kevés számu, s általában gazdag és hatalmas nemzetségből állana. De a mi aristocratiánk sok ezer háznépet foglal magában, s e háznépek hasonlítlanul nagyobb része, szegénysége és miveletlensége miatt, a néphez igen közel áll, s igen nagy száma jobbágytelkekre szorulván, s az ujonnan alkotott törvény által adózásra köteleztetvén, a néppel épen összevegyült. Illy aristocratiának elve, a nép tulajdoni jogának, mely az ő tagjainak egyik igen nagy részére jótékonyan hat, ellenzője nem lehet. Népboldogságnak csak az istentől és emberektől elátkozott olygarchia lehet irigye; s szerencse, hogy polgári alkotmányunk olygarchiát nem ismer! Ott igenis, hol olygarchia virágzik, hatalmasan szokott az a nép vagyonossága ellen dolgozni. Mert jó birtoku nép, mint felebb érintém, hatalmassá teszi a monarchát; s e kettő közt az olygarchák törvény közé szorítva, féktelen hatalmukat elvesztik. Ollyan országban nincs módok a trón körül fellegcsapatként tolongni, hogy a trón sugárai a néphez, s ennek tekintete viszont a trónhoz el ne juthassanak. Ott nincs erejük veszélyes nepotismust üzni, s az igazgatás minden ágait rokonokkal s creaturákkal megtölteni, hogy kény szerint uralkodjanak. Ott nem formálhatják magokat egyiptusi kasztá, mellynek tagjai törvény- s igazságon gázolhassanak, s a hozzájuk nem tartozókat letapodják. — Illy olygarchia elveivel a nép virágzásának előmozdítása, hogy ellenkezik: igenis, úgy hiszem, de ismét mondom, a magyar polgári alkotmányban az olygarchia idegen.

Gondoljuk meg: nálunk az aristocratiának legnagyobb része falukon az adózó nép közt elszórva lakik. Már tekint. rendek! egy pár százezernek, milliók közt, csendességben élni: ez bizonyosan a millióknak jó akaratától van függésben. Hogy e jó akaratot csak a kölcsönös bizalom teremheti: a csongrádi tiszt. követ igen jól jegyzé meg. De bizalom, állandó nyílt bizalom lehet-e olly emberek közt, kik ur- és szolgaviszonyban állanak egymáshoz? kik közül egynémellyik nagy

kiváltságokkal s tulajdon javakkal bir, a nagyobb rész azon javakból magát kizártnak szemléli? Példákkal mutassam-e meg, hogy a szolga valahányszor alkalom adódik, urával miként bánik? Nem szükség a világ egyetemi történeteiben széttekintennem; nem szükség a régi Rómából a Spártacus rabcsaportjait, vagy a németországi pórhadat, vagy a szent domingoi gyilkos jeleneteket felhoznom. Hazánk történeteiben a példák borzasztóbbak, mint akárhol. Említém a Dózsa vérengző tetteit, tudják a rendek a József császár alatti dolgokat Erdélyben; ki az, ki még most is borzadva nem tekintene vissza a choleraévre, midőn némely megyéből a legrettenetesebb tettek híre az egész országot keresztülrázá. Felszólítom a kormányt, illy esetben mi támad, melly által bennünket megóttalmazand? Talán hóhér-pallos és kötél, mit a bűnösök ellen fordítanak? Nyomorult eszközök, – mert ezek semmivé tehetnek ugyan egyes életet, de itt nem egyről van a szó, itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, melly századok óta most lánggal lobogva, majd hamu alatt, emésztődve ég. És ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak megszelidíteni lehet! Nem egyébbel pedig, csak olly közös érdekekkel, melly a társaság tagjait egyformán küsse a hazához, s ez az érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon!

Aztán csodálkozom én, hogy a kormány nem látszik érteni, mire már két század tapasztalása megtaníthatá vala, miképen a nép olly fontos a státusban, mire rendkívüli figyelmet kell fordítani. Elmultak az idők, mikor az aristocratia állott fegyverben, hol a trón melle.t, hol a trón ellen, most kincstár és katona a népből jön ki. S nem tudjuk-e? hogy az adózó erővel ragadtatik szülői, hitvese és gyermekei karjaiból, hogy midőn hosszú évi katonaságban a polgári élet minden viszonyai-ból kilépve élt, végre, legtöbb esetben táplálát nélkül, haza eresztetik, s a tépett viszonyokat többé összekötni nem tudja: vagy tilalmas utakra kényszeríttetik, vagy házról házra bujdos koldulni, s a gazdag asztaláról lehult morzsálék után kapdos! Illy helyzetben álló népre támaszkodni vajjon bátorságos-e? S midőn ezt mondom: ellentállhatlanul tola-kod'k emlékezetembe a szemrehányás, mellyel a bérben fogadott író Gusterman a magyar nemességet illeti: „Mert mi, ugymond, minden terhet a néppel viseltetünk, azzal óttalmaztatjuk a hazát; pedig annak hazája nincs, azt az országhoz s földéhez semmi érdek nem köti, mert tulajdont néki nem engedünk.“ Ohajtanám bár ez az ember most is itt lehetne, s szemeivel nézné, füleivel hallgatná, milly kinos fájdalommal küzdünk mi a kormánynyal, melly azon tulajdont a népnek megadatni nem hagyja. Bizony kénytelen lenne elpirulni; bizony kénytelen lenne a kormány tanácsosihoz fordulva szemeikbe mondani, a mit

Napoleon egykori ministere más alkalommal mondott volt : „Uraim! a mit tesztek, több mint vétetek és hiba!”

Azonban, t. rendek, fájdalmas érzéseim közepette is bizonyos léleknyugalmat találok abban, hogy a nemességen fekvő százados szemrehányás terheit a kormány most saját magára fordítá; s e tett által felhatalmazva érzem magamat, kikiáltani : s ezen kiáltás elébb utóbb az egész hazán keresztül fog zengeni, ez a kiáltás elébb utóbb 9 millió ember keblét fogja dobbanásba hozni ; — mert ime 1834-ben a magyar nemzet törvényjavító országgyűlésen a magyar nemesség az adózó népnek tulajdonszerzethetésre valahára utat nyitni szándékozott, s az, ki ezen jótékony szándéknak ellene vetette magát, a kormány volt!

Igenis, t. rendek! a kormány volt! A mi minket illet : mi a nép iránti kötelességhez e részben mindeddig hűvek valánk, s nincs egyéb hátra, hanem hogy annak teljesítésében továbbra is szent állhatatossággal maradjunk!”

Ez volt politikai hattyudala Hallgatóinak egyike a P. Hirlapban ezt a képet adta róla : „A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietas ihletésekint rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek, töredékeny test lánczai között. Taragyát összevegyült kevés hajszála lengték körül ; színtelen arczán ezernyi virasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet minden múlt s jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és ércztelen, mint egy síri hang, mellynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá; és lön még tompább, még ércztele-nebb, még siriasabb, mikor aztán ökölbe szoritott jobbját emelve, a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy tulvilági lény, kinek szellemszavát, nem úgy, mint másét, az érzéklétegg segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, mellyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.”

Eddig terjed pályája.

Közte s megyéjének kormánya között eddig a legszebb egyetértés, a legjobb összehangzás uralkodott : saját elvei szerint nyerte az utasításokat ; sőt a megyei közgyűlés oklevél által adá tudtára megelégedését. Két év után egyszerre, egy napon a megye megváltoztatja szellemét, s a királyi válasz mellé uta-

sitja követeit. Kölcssey fájdalmasan vala találva; ösvényét elvágva szemlélte. Elhatározá magát, megyéjébe lemenni; küldöit az érintett utasítás visszavételére birni, s ha azt ki nem vihetné, lelépni. Szatmárba ért, midőn nem is gondolák; Wesselényi Kolosvárról hasonlóul megérkezett, hogy támogassa; megjele-
nése azonban inkább rontott, mint segített. Zajos gyűlés követ-
kezett be, mellyet a szenvedélyek siroccója borított el. Ide any-
nyi tartozik belőle : Szatmár rendei megállanak utóbbi utasítá-
suk mellett, s a forró gyűlést Kölcssey lemondása rekészttette
be. Kihűlt egyszerre minden szenvedély; a lobogó arczokon
búskomorság, s bizonyos megbánás tünt fel. De e nagy ember
nyugalma olly nagyszerű volt jellemének következetességében,
hogy helyének megtartására nem merték felszólítani.

Visszatért Pozsonyba, csak búcsut venni már. Barátai, mint
ellenfelei, tisztelettel tekintettek reá. 1835 február 9-kén jelent
meg utolszor a gyűlésben, s maga és követtársa nevében, bu-
csut vön. „Idejöttünk — mondá e beszédében — többek kö-
zött két erős kívánság él lelkünkben : emelkedést adni az adózó
népnek, s a földbirtokot állandóbb és biztosb alapra helyezni.
Azt hívök, hogy e kettőt megtenni itt az utolsó idő, itt a leg-
szebb alkalom, midőn törvényhozás útján, fejedelem és nemzet
közti békés tanácskozásban eszközölni lehet azt, a miért máshol
vérpatakok folytak, s inség borított el egész országokat.“ Ezután
áttér küldöivel való viszonyára, két évig követett elveinek eltö-
röltetésére, s így folytatja : „Pályánkon elhagyatva láttuk ma-
gunkat; nem ismertük ama másikat, melly most előnkbe sza-
batott; s inkább leszállottunk helyünkről, mintsem botlás és
tévedés veszélyének tegyük ki magunkat előttünk ismeretlen
uton; s olly tudomány mellé álljunk, minek következtében az
ország sebeit csak sokasodhatni hittük. — Szívünk mondja : nem
tettünk rosszul; szívünk mondja : e tett által, megóván elvein-
ket, küldöink ellen sem vétkeztünk. Most ök másokat válasz-
tottak helyünkre; mi pedig megnyertük szeinelyes szabadsá-
gunkat. Mi most otthon, vagy a hova sorsunk vezérlend, ismét
vívhatunk elveinkért; törekedhetünk azoknak, törvény s társa-
sági rend, és önérzés által nem tilalmazott utakon, győzedelmet

szerezni; igyekezhetünk azokat rokon érzelmű keblekre általplántálni; mert ha jók azok, s a haza virágzására megkívántók, bizony rokon keblek nélkül szükölködni nem fognak. — Távol vagyunk a büszkeségtől, magunkat csálhatlanoknak tartani. A velünk ellenkező véleményüektől sohasem kívántuk, hogy elveinknek hódoljanak; tőlök azt kérjük: bennünk csak a meggyőződés tisztaságát tekintsék; s ha szív és ajak egybehangzik, egyenességünket bűnnek ne tartsák; s engedjék nekünk a vigasztalást, lelkünk tüdvességét saját hitünk szerint keresetni.“

A gyűlés úgy volt meghatva, hogy eloszlani kívánt, s e napon nem tanácskozott.

Kölcsey ezentul megyéjében élt, hol ismét helyreállította a régi szellemet; s olly egyetemi hatalomra emelkedett, hogy külön vélemény nem létezett mellette a pár év alatt, melyet e földön tölte még.

E pár évnek is azonban meg valának gyötrelmei. A feszült állás, melyet kormány és nemzet egymás irányában vőnek, az ellenzék tagjai ellen megindított pörök, a Wesselényi ellen, épen a felebb érintett szatmári gyűlésben mondott beszédeért felvett hívtelenségi kereset mély aggodalommal töltötték el a közügyre nézve.

Ez utóbbi pör védelme foglalá el végnapjait; s nyolcz nappal azután, a mint bevégezés, elpihent — örökre. Augustus 24-kén, 1838-ban.

Midőn halála hírért Wesselényi meghallotta, székére dőlt, behunyta szemét, kezébe rejté felleges arczát, és hoszu ideig mozdulatlanul ült. Aztán könyes szemmel felkelt s azt mondá: „nem közénk való volt.“

Köz volt a gyász halálakor; melyet megyéje körlevél által tudatott az ország törvényhatóságaival; egyszersmind képét, köztereme számára, művészi kézből rendelé meg; a következő országgyűlés tagjai pedig, mindkét táblánál, ellenzéki, mint udvari emberek, nevezetes öszletet írának alá, hogy emlékét a nemzeti Muzeumban szobor által örökítsék.

Visszatekintve Kölcsey kettős pályájára, melynek képét adánk, az eredmények következő ítéletre vezetnek bennünket : az ő dalai, Homérja, criticái, maradandólag biztosítják számára irodalmunkban a lelkes artistának ama rangját, melyet kivívott. De a hivatást, az istenség részét, azt az erőt, mely saját bélyeggel jelenik meg, s halhatlanságra jelöl ki halandó lényeket, ezt szónoklataiban és politicalai jellemében találjuk fel, mely ösztönszerűleg exarálta magát még irodalmi munkásságában is.

Vannak szónokok, kiknek hatása elenyészik az étellel, az embernyommal, melyet vezéreltek, mint az énekesé, midőn hangja a chorból kihál.

Kölcsey nem ezek közé tartozik.

Hazafiui nagyságának és politicalai jellemének ereje által sokáig fog még nyomról nyomra hatni ; beszédei pedig tanultatni fognak, kell, hogy tanultassanak, még akkor is, mikor véleményei már el lesznek haladva.

Mert Kölcsey nemcsak politicalai szónok, hanem művészi orator; egyetlen classicusunk e nemben; classicus a hellenek és rómaiak sorában. Buffon azon szép szava, hogy a stylus az ember maga, melyet valaki Lessingre alkalmaztatott, egészen reája illik : oratori nyelve, mint jelleme, szilárd, piperétlen szép, és nagyszerű benső ereje által. Ugy teszen, mint Longín megjegyzé Demosthenesről : szemenkint szedi össze, a mi legkitünőbb, és semmi erőtlen, alacsony vagy iskolás szavalásu gondolatnak vagy kifejezésnek nem ad helyet, jól tudván, hogy a szép szók az elme világító sugárai.

És innen van szónoklatában az a fenséges, melyet a lelki nagyság viszhangjának nevez a régiség amaz írója, kinek tekintetét imént idéztük ; és ez az, mi beszédeiben a lelket hódolatra bírja.

Kölcseyt a nemzet legjobb korában vesztette el. A szabadságnak ezen vártornya — mint egyik jellemirője nevezé — midőn harangjai legszebben zúgandottak volna, akkor omlott össze.

Pap Endre.

SZÉCHENYI ISTVÁN.

Egy híres művész föladata volt, valamellyik római nagynak diadalmenetét a Capitoliumba lerajzolni. A vászon csakhamar hallhatatlanná lön az ecsét érintései által. A legelevenebb szín varázsa emelte ki az egyéneket és tömbeket. Az arcztól a ruha-redőig minden tökéletesen sikerült. Főként pedig az érzések lélektani hatása a vonalokra s mozdulatokra csodálatos mélységgel vala felfogva. E tekintetben képzelni sem lehetett jellemzőbb művet. Csak így kellett — s másként nem — vonulni a diadalszekér után olly katonáknak, kik az *ovatio* kéjmámora közt büszke öntudalmát árulják annak el, hogy vitézségöknek köszönheti az „örök város“ az ötezer halottat, melly nélkül nem szabad győzelmi ünnepet élvezni. Csak így nézhetett ki, babérral halántékain, gyepölővel kezében, fejér paláستtal vállán és a hatalom óriási vágyaival szívében a diadalszekeret hajtó vezér, ki érzé, hogy az ő agyveleje és ércz melle növelte a római birodalom terjét, mi a diadalmenet első kelléke volt. Csak így lépdelhettek a diadalszekér előtt a komoly senatorok, kik tudták, hogy ők teremtték és tartják föl azon igazgatási rendszert, melly által Róma triumphál. És csak illy áhítatos önelégüléssel közelithettek Jupiter temploma felé a főpap és a szent kíséret, mélyen meggyőződve, hogy Róma diadala, terjedése és bölcs kormányzata az égtől jön, mellyhez ők a közbenjárók, s mellynek akaratát és előjeleit ők magyarázzák.

Midőn a képiró ragyogó művét bevégezte, fölleplezé azt barátjának, egy nem lángeszű, de többféle ismeretekkel bíró festőnek. Ez összezsapván kezét, fölkiált : ugyan mit cselekvél? Hol rajzodban a történetészeti hűség? Látom ugyan a diadalszekér mellett a megfizetett sklávot, kinek kötelessége volt a vezért

gúnyolni, hogy szerencséje miatt el ne higgye magát; de te belőle udvari bohóczot csináltál, csörgő sapkával és tarka öltö-zettel. A diadalszekeret pedig fehér helyett, pej lovak vonják, holott az tiltva volt. A katonák ruhája kivétel nélkül spanyol, és a szent istenért! a papok mind dominicanusok, a helyett, hogy augurok és haruspexek lennének.

Hűm! válaszolá a művész vállvonítva, ez nagy baj; de itéld meg, érdekes-e a diadalszeker mellett a bohócz, annak a mi? Kétségkívül, mondá a bíráló. Hát a pej lovak szépek-e? Gyönyörű andaluziak, felelé az. És elég jellemzettek-e spanyolaim és dominicanusaim? Fölségesek, válaszolá ismét ő. No, barátom! szóla ekkor a művész, ha alakaim annak, a minek festve vannak, kitünőleg szépek, kell-e nekem ennél több?

A mivel a lángeszű festő magát védte, talán a kivitel nagy tökélye mellett megbocsátható a rajzoknál, és elnézeték Shakes-pearenél, ki a régi görög hősökkel ágyuztatott s Csehország mellett tengerpartot látta: de mit mondjunk, midőn a történet-szet mezején a történetírók által kedvencz elméleteik vagy a pártok kedvéért gyártatnak illy meghamisítások?

Nézzétek át a két nagy francia forradalomnak — mert a juliusi csak tengersizem ezen oceánokhoz képest — nézzétek át 89-ki és 48-ki forradalmak legérdekesebb rajzait. Hasonlitsátok össze a fényes művek előadását egymással s a száraz, de czáfol-hatlan tényekkel, és meg fogtok győződni, miként az esemé-nyek többnyire a pártérdekek jelmezébe — costume — öltöztet-vék, szintugy mint a diadalmenetről festvényen a római kato-nák spanyol köntöst hordoztak, és egy Robespierre, egy Danton, s a többi szereplők csak annyit hasonlitanak valóságos képeik-hez, mint az augurok és haruspexek a dominicanusokhoz.

Illy modor, melly a kor színét az érdekek igényei szerint ecsetli, és levonja az élethűséget a jellemekről, mert azokat következetessékké és nagyokká akarja emelni: — illy történet-rajz és életírás a történet-szet komoly muzáját egy csaplárosnővé teszi, ki az igazság templomából azért hurczoltatik ki, hogy az utczaczigérek alatt, minél olcsóbb áron mérjen részegítő italt az átmenőknek.

S mégis a mozgalmas idők annyi s majdnem ellenállhatlan tekinteteknél fogva csábítják a historiographot félregényes és féligaz előadásra, miként oly forradalom, melly bevégetlen maradt, kivált ha állami és társulati nagy problémákat hagyott oldatlanul a békekornak át, mindaddig ne számitsen hű történetre, míg a modor, mellynek paizsa alatt, és a kérdések, mellyekért küzdött, kitisztázva s elfogadva, vagy határozottan visszautasítva nincsenek.

Mert ne higgyétek, hogy a státusférfiu, ki megholt vagy lelépett, igazságos bírakra találand, ha hatni megszűnván, sem az irigységnek agyarkodásra, sem a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstratiókra, tettei által már anyagot nem szolgáltat.

Ne tévedjete az emberi természet iránt, melly még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyénekhez, még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit, s csak akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyűlölethen, csak akkor fogja szigoruan megítélni a közpályáról eltűnt tekintélyeket, midőn az ügy, mellyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, mellyek által hatottak, fegyverül többé nem használatnak.

Ezen ideig — melly a tárgyak szerint majd egy hosszú század, majd egy pár rövid év — a részrehajlatlanság gyér kivételként tűnik föl, és fájdalom, általános szabály a ledorongolás vagy eszményítés, nem magáért, a tenni már megszűnt férfiu emlékéért, de a tények befejezetlensége miatt. —

Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartóztatott Széchenyiről, mint státusférfiuról írni; mert — nincs miért palástoljuk — a lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása, a másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után.

Széchenyit és Kossuthot értem.

A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a másodiknak kezébe tette le, megőrzés végett, e haza sorsát. El lön-e vesztegetve a szent hitbizomány, és hűtlenségből-e vagy könnyelműség miatt? — e kérdésnek kell kifejtetni — nyiltan vagy befátyolozva — akár Széchenyi akár Kossuth eljárásának bírálata által.

S mikor lelkiismeretlenség a részrehajlás, ha nem illy körülmények közt?

„Numen adest!“ kiáltom, mint Linne, vallásos döbbenéssel. Halhatatlan szemek néznek szívem redői közé, és agyam idegszövedékeibe, s míg nem egy plántának, melyet a fűvész keze, midőn megvizsgált, széttépett, de egy országlárnak, kinek eszméi a bonczolással elevenséget és hatást nyerhetnek, míg Széchenyinek taglalom életét: — vajjon, eléggé ótalmazhatám-e magamat az előszeretet és ellenszenv befolyásaitól? ez nyugtalanít és izgat.

Szándékom nem volt megmételyezni e közvéleményt áltanok és ámitások terjesztésével; igyekeztem tehát menekülni az önzéstől és részrehajlástól, sőt a kegyeletektől is azon pontig, hol ítéletemnek még árthatnának. Csak ennyi az, mit erősíthetek.

Hol és mennyire sikerült czélom? később, midőn a szenvedélyek csilapulni fognak, fényre derülend. —

De ha nem könnyű Széchenyi állását szigoruan kijelölni kortársai és a korszak irányában; ha nehéz Kossuth-tali viszonyait úgy érinteni, hogy az érintés által az igazság ne sértesse, s midőn nem sértetett, a közvélemény és a közérzület — Magyarországnak e két nagy betege — gyöngédtelenül ne ingereltesse: másfelől, szintolly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel, Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat elfoglalni.

Mert „a legnagyobb magyar“ — s e nevet Kossuth olly méltán ruházta az 1840-ki pesti gyűlésen Széchenyire — mint egyén, mint jellem, örökké talány volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben, azon véleményt is, melly róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felfogtató.

A döblingi szenvedő, megczáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és a politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, s a „szív martyrja“ a „hideg számítónak“ ellenmond.

Midőn Széchenyi a hatás délpontján állott és mély belátása s óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágából s az egészség forrásaihoz vezeté vissza: — bámulta a magyar őt, de nem merte tartózkodás nélkül, egész önátengedéssel

szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyakra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószágunak tartja, akárhonnán vétetik ki, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és erényes de szívtelen ember.

Később egy szélső töredék, melly — mint a münsteri rajongók minden templomképet szétszakítottak — türelmetlen volt a régi tekintélyek iránt, hogy egyet gazdagíthasson a népkegy összegével; később a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap vak bámulói Széchenyi jellemképét uj és sötét vonásokkal toldották meg.

Az „önző,” a „hidegen számító” és „szívtelen” czimek mellé kiegészítésül ragasztattak „az irigy,” a „szenvedélyesen gyűlölő,” a „gyanusító,” a „magát bálványozó” és a „hazafiságra kizárólag följogosítottak hívő” epitethonok.

Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván, mindent elsöpert; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalivek ledőltek; midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni; midőn Árpádtól Görgei Arthurrig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezer éves korszak fejeztetett be; most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, út a recollectio ünnepélyes órája és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.

„Néz nyugotra borus szemmel, néz vissza keletre
A magyar, ¹elszakadott testvértelen ága nemének;
A könyörű eget és földet vizsgálja hiában,
Nem leli föl nagyait, nem téged messzeható kéz. . .“

Széchenyi, ki nyolcz évvel előbb kiáltád: „zavarnak vezettetik a nemzet,” ki a közelgő szerencsétlenségeket hűbben rajzoltad le, mint egy státusférfi, olly hűn, mint a szentkönyv látnokai, s miután óriás erőddel sem tartóztathattad többé a nemzetet vissza, megörlöttél a laokaoni fájdalom miatt, mint nyolcz évvel előbb már jóslád; mert „igy fölébredni és tüstént

el nem veszteni az eszmélet teltségét, vajmi nagyobb kín, mint elevenen sirba szállani.“

S a magyar most a „Kelet népe“ félreismert és vádakkal terhelt írójának profétái lelke és szerencsétlensége által mélyen meg levén hatva, csodálkozik, hogy a szív, melyről mondták, hogy hideg, meg tudott repedni, a honfájdalom miatt, s a számító ész, mely a politicalai érzelésnek üldözője volt, magát tépte szét, midőn a dicső, a szent érdekeket, melyeket védett, megmenteni többé nem lehetett.

Széchenyi Görgen tébolydájában míg az érzés elhíresztelt emberei törhetlen egészséggel olvassák a hírlapokat ügyeinkről, és készítik a memoire-okat; — Széchenyi a szünpercekben, midőn eszmélete az örvényes bilincsei közül kilebben, magát vádolva, mert nem menthette meg a hazát; míg azok, kik nevezetes tényezők voltak állapotaink előidézése körül, örökké másra tolva a hibákat: — valóban, ez olly rendkívüli jelenet, hogy érthetővé teszi, ha találkoznak, kik az eddigi véleményt a „Kelet népe“ írójáról egészen megfordítják, és nála a szív erős érzéseiben keresik a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét.

A ki pedig egyszer e gondolatra jött, ki „a legnagyobb magyar“ tragikai sorsát veszi indulási pontul, és úgy halad visszafelé nyomdokról nyomdokra, tettről tetre, eszmékről eszmékre, Széchenyi utolsó szónoklatától kezdve a „Politicalai programtörvényeken“ át a „Kelet népéig“, s onnan a „Hitelig:“ — az illy vizsgáló annyi érzésmélységet, annyi kedélyt, annyi kétségbeejtő bánatot, annyi ábrándképeket és vallásos emelkedettséget fog Széchenyiben fölfedezni; míg másrésről, a magyar közélet tekintélyeinél annyi szűkeszűséget, annyi elfacsarást és igazságtalan suppositiókat lelend e nagy hazafi irányában, hogy végtére tanulmányai Széchenyiről csak Kisfaludy Sándor következő versének volnának refrainjei :

„Magasb elmék, mélyebb szívek,
Jaj tinéktek e földön!
Az illy tökély, bár nagy érdem,
Boldog itt még, ritkán lőn.

Csak a könnyű s középserű
 Diszlik itt e nap alatt;
 Szerencsétlen a ki annak
 Keskeny körén túl haladt.

Midőn illyent teremt az ég:
 Eredj, mondja, légy dicsőség,
 Légy czimere nemednek
 És ostora keblédnek!!“

Ime elérkeztünk olly pontra, hol ezer körülmény caábit, Magyarország leggondolkodóbb agyvelejét, alárendelni egy nemes szívnek; melly mindent összeszámítva inkább türt, mint zsarnokoskodott.

Széchenyiből az életírnak, ha benyomások által hagyja tollát ragadtatni, épen olly könnyen lehet egy szenvedélyes, szakadozott, tuláradó, kicsordult szívű, magát epesztő, csatlakozó, de sokszor csatlakozott kedélyű, fájdalmai miatt fulánkös, izgékony idegei által szeszélyes férfit gyártani; mint a milly, bölcseséggel mondaték hajdan róla, hogy mindent fonttal mér, a szellemi eredményeket fitymálja, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnán vétetik ki, csak az anyagi haladásnak barátja, az embereket vak eszközöknek tekintí, minden lelkesedés ostora, hideg és okos számító, kedély nélküli és szívetlen.

Ezért mondám, hogy valamint Széchenyi némileg talány volt kortársai előtt; ugy jelleme az ivadékok számára a történet-tapintó keze által is nem könnyen oldathatik meg: mert az ő kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat, honnan az egész tér áttekinthető, meglegelni és elfoglalni, sokkal több lélek-buvárlatot s bonczoló észt igényel, mint akármellyik más státusférfinaknál.

Igazságot szolgáltatni Széchenyinek önbelsejében, még talán nehezebb, mint az ellenzékkeli, mint a Kossuth-tali vitákban; hü képét adni az ő énjének szigoruabb feladat, mint hü képét adni az ő political munkásságának.

Nem léphetek tehát nagy ígéretekkal olvasóim elébe.

Valószínűleg többször fogok tévedni; bár szándékosan nem ferdítendek semmit el.

De föladatom sokkal általánosabb, hogysem ne kívánnám előre kitűzni határait, melyen tulmenni nincs czélomban.

Én ez alkalommal Széchenyi grófról életírást készíteni nem akarok; mert munkánk tervének igényein kívül fekszik illy vállalat, és azon rövid térben, mely közt működhetem, czélszerűleg alig megoldható.

Százszor szerencsés leendek, ha csak political arczképét, ha öt, csak mint szónokot és országlárt, sikerülend ismerhetőleg lerajzolnom.

Azonban ehhez sem lehet alapos reményem, mihelyt az ő énjében az arányt és összhangzást, s különösen az érzés viszonyát az elméhez, rosszul fogtam fel. Mert Széchenyi közmunkáságának nagy része olly polemiai természetű volt, hogy majdnem mindig egyéneket szoritott le a térről, melyen állottak, mielőtt eszméinek tért nyithatott: továbbá Kossuth elleni makacs harcza olly fegyverrel küzdött, mely ha nem az éles és messzelátó elméé, akkor az éhes és martalékok leső szenvedélyé volt: végre pedig intései a közelgő veszély iránt, ujjmutatásai az egyénre, ki által, és az eljárásra, melyből támadand a zivatar, annyira igazoltattak az események bekövetkezésénél fogva, hogy Széchenyi jóslatait vagy felső sugallatnak, mély sejtelemnek és a fölízgatott idegrendszer clairvoyance-ának kell tulajdonítani — midőn aztán az egész kérdés az érzetek és a szív világába vitetik át —; vagy pedig, legalább nagy részben, egy uralkodó, kifejlett és szigoruan következetes ész analysisének, mely lélektani s political pontokon haladva mindig előbbre, a távoli eseményeket az alapokokkal összekötni, és a tévedések természetéből a Nemesis alakját megismerni, inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnepelt bölcsesége.

S én, ki a legélénkebb képzelődés s a legáthatóbb érzések jeleire találtam Széchenyi magánykörében és nyílt pályáján egyaránt: mondjam-e veletek, kik benne egy hideg számítót akartatok látni, hogy szíve a legvastagabb izom volt s más semmi? Mondjam-e veletek, miként ezen inkább csak boncztanilag

létező szív, a kedély világából egyedül az irigység, a gyűlölet és a befolyás miatti ellenszenv gerjedelmei által mozgattathaték a szokottnál gyorsabban? Vagy pedig tekintsek-e, mint már közöletek sokan, tekintsek-e publicanusi fájdalommal a földült ország, az összezilált állam romjairól Döblingre? S midőn andalgó lelkem elébe lép a szenvedő, ki egész életének törekvéseit s Hunnia arany reményeit felforgattatni látván, a gyötrellem fulánkjai miatt eszméletét elveszté, mondjam-e az impressiók embereivel együtt, hogy Széchenyin az érzéseknek kellett uralkodni, mert egy nagy érzés miatt megőrült, s minthogy benne a heves érzések az idegenrendszerre állandólag és eldöntőleg hatottak, ebből fejlődött ki látnoki tehetség, s élete azon mysticus körbe megy át, hová a tudomány behatni még elég ügyességgel és elég eszközökkel nem birt?

„O miseras hominum mentes, o pectora coeca!”

Mekkora tévedés mind ezen suppositumokban, s milly sajnálatos, hogy Széchenyi pályáját látva, Széchenyi munkáit olvasva, Széchenyi társaságát élvezve, csak illy véleményt szerezhettetek felőle!

Ő nehezen fölfogható egyén volt, az kétségtelen.

Ezer apró ellenmondás szövődött nála és olvadt föl egy magasabb következetességbe.

Jelleme hasonlított irmodorához, melly szétáradó, bonyolított, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félrecsapongó volt, s mellyben a logikai fonalat nem az találta meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekintett végig.

Széchenyi jellemének e sajátsága, minden biographiai adatok nélkül, már elméletileg is arra mutat, hogy benne valamint az értelem, úgy a képzelő erő és az érzés folytonos működésben és gyakori antagonismusban volt; de e félrevonások és harcok közt sikerült a rendszerető tehetségeknek az anarchicus s féktelen elemek fölött uralkodni és legalább nagyban az összhangzást, a súlyegyent és következetességet helyreállítani.

Illy belharczoknak természetesen gyakran van az az eredménye, mi az állami forrongásoknak szokott lenni, t. i., hogy

az ingerültség szigorú szabályokra, a nyugtalankodó szellem despotizmusra vezet.

Széchenynek, sok keserű tapasztalások és fanyar élmények után, tanulmányává s majdnem rögeszméjévé vált, esze által zsarnokoskodni szívéen. Ez, kivált férfi éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reakciókat idézve elő. Sőt Széchenyi olykor igazságtalan is volt szíve iránt, s magát okoskodások által érzéketlenségekre kényszeríté. Ő gyakran játszott a közönyöst, midőn nem vala az, s gyönyörködék, ha e miatt keble sajgott. Eszéből cyliciumot vont szíve körül, s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket. Máskor pedig, úgy bánt kedélyével, mint Justinus szerint, egy ázsiai császár bánt gyönyörű nejével, kit — hogy bebizonyithassa : mennyire nem félti a kicsapásoktól — mez nélkül mutatott meg jó barátjának, miből aztán a nő kicsapongásának a lélektan törvényei szerint bekövetkezni kellett.

Ezen állításom Széchenyi énjéről megfoghatóvá teszi, miként reformatori pályájának első szaka alatt, a tömeg őt kizárólag a hideg számítás emberének tartotta. S viszont megfejtethető, hogy a második epocha kezdetén, midőn t. i. a Keletnépe megjelent, a mély érzékenységet, melyre „a nagy magyart“ a hon jövője iránti aggodalom izgatta, a Kossuthpárt észrevevé ugyan és a szív kitöréseinek tulajdonította, de mert mesterét a tapasztalatlanok enthusiasmusával csálhatatlannak hitte, önteltségre és epésségre magyarázá.

S mi Széchenyi szerencsétlen betegségét illeti : még ez is a helyett, hogy gyöngitené, erősíti nézetemet, mint később a körülmények előadásából is ki fog világlni.

Általában az ugynevezett érzés-politica majdnem olly kevés halandót vezetett akár öngyilkolásra, akár örültségre, mint a Taleyrandok hideg belátása.

A februári napok óta e részben sok tapasztalást gyűjtheténk.

Vagy a véletlen, vagy az újabb francia forradalom által fölmerült kérdések természete és a helyzetek kényszerűsége, előbb a mozgalom, később a lángba borított állományok élére nagy számmal emelt olly férfiakat, kik kezökben lanttal vagy

világsszabadsági trombitával, szemökben könnyel, ajkaikon csodás búbáju szónoklattal, és szívökben ömledezéssel vezették a népet az ígért földje felé, mindig lelkesülten s lelkesítve. Némellyiknek közölök a folytonos érzés-áradat miatt elmosott és zilált arcza, gyöngé idegrendszere, megtört teste volt. Valami selenicus, valami átszellemült és fölmagasztalt jellemvonás, valami kibeszélhetetlen varázsa a haza ügyéérti vértanuskodási hajlamnak, melly minden szavaikból és tetteikből kisugárzott, azt látszott jóslani, hogy e férfiak, ha nem diadalmaskodnak, eszméik romjai közé fogják temetni életüket vagy legalább eszméletüket.

De a sors, sőt szorosabban kijelölve az okot, az emberi lélek szerkezetének törvényei ugy akarák, miként eljövén a fordulatpont és felbillenvén az érzés-politicusok által kormányzott állami rend, — ők magok a világ különböző vidékeire elvándoroltak, olly formán, mint a februári forradalom következtében tárczajokat vesztett hideg ministerek és diplomaták, s most a külföldön éldegélik napjaikat viszont majdnem akként, hogy létegők a régi maradt, t. i. érzékeny és szívos, a percz benyomásaitól függő, de kitartó s aránylag egészséges.

S e jelenetnél nem az feltűnő, hogy az ömledező, a rendkívül érzékeny, a keblök istene után magokat és másokat ragadó politicusok nem vérzetek önként el, mint a stoicus és jégsszívű Cato; vagy nem estek kétségbe, midőn eljátszaték a véres színmű s már csak a „plaudite!“ a „tapsoljatok!“ volt hátra, melylyet az ellenség szíves örömmel megtett: e jelenetnél, ismétlem, nem az meglepő, hogy ők, miután mindent elvesztettek, megtudták őrizni lelkök tehetségeit egyenként és összesen; de azon lehet igazán csodálkozni, ha mi, kik világtapasztalással birunk, előre be nem láttuk, miként ennek a szenvedélyekről bölcselet szerint így és csak így kellett történnie.

Avagy nem találkozunk-e száz meg százszor hasonló scénákkal házunkban, ismerőseinknél, a nő-boudoireokban és a köznap életben? S nem fogjuk-e többnyire helyes szempontból fel a tulizgékony, az impressionabilis lények kedélyállapotát?

Ha egy érzelgős és ábrándozó ifjút, ki az örök szerelemről

sok szépet mond és gondol, ki szünetlenül nehezte a prózai valóra, mely eszményeit fenyegeti, ki minden kis csalódásért feljajdul és minden apró szenvedések által sinlődésnek indul; — ha illy ifjut látunk mátkájától elhagyatva, vagy a zsarnok apa miatt, a házból, hol boldogsága és üdve él, kimaradva : nem kérjük-e önkénytelenül magunktól, — bármely magas véleménynyel volnánk a szerencsétlen szerelem gyilkoló ereje felől — : vajjon hol fog e kétségbeesett ifju legközelebből megvagasztaltatni?

Midőn pedig egy gyöngé nő, kiben a kedély és az idegek finomsága bámultatik, görcsöt kap, ha az ajtót becsapják : nem sejtjük-e, hogy szintén csak görcsöt kapna, ha az udvaron egy tizenkét fontos ágyut sütnének el? S ha ájulásba esnék mikor férje komor, gyermeke pajzán és a kémény kigyult : nem azt képzelnek-e, hogy az érzékenységnak viszont csupán ezen adóját fizetné le, mikor férje meghalna, gyermekének lába kitörné és a ház hamuvá égne?

Szóval : az impressionabilis természetűeknek az életben mindig elég biztosítékuk van, az érzések gyakori kitörései által, egy nagy érzés széttörő súlya ellen.

S miért követnének a szenvedélyek más törvényt csak azért, mert a political kérdések körül gyűlnek össze?

A lélek ugyanaz marad, ha egy lányt vagy egy hazát, egy nemzetet szeret. S ha az imádott ügyet semmivé teszik akár a véletlen, akár az ármány, akár nehányak becsszomja, akár a nagy tömeg vak heve, akár egy hibás rendszernek szigorú következményei; ha rögtön összedől a szabadság és állam; ha a pharsaliai mező elhatározta a szembevetett nagy eszmék sorsát : bizony mondom, nincs miért féltetek az érzés-politicusokat sem a szélhűdéstől, sem a megőrüléstől, sőt többnyire az uticai Cato végétől is.

Sokkal inkább tarthat egy iszonyu bel-crisistől, melynek legrémítőbb eredménye a megőrülés, azon egyén, ki erős esze által rendszerint uralkodni szokott mély érzésein, ki többnyire ítélő tehetségének fékén tartja képzelő tehetségét, s nem kevés abnegatioval tanulta meg hidegnek lenni vagy látszani.

Ha az illy jellemű embernek, midőn az élet keresztutaihoz érkezett, a jó vagy rossz nemű tanácsolni fogja: válassz magadnak egy nagy eszmét, egy nagy törekvést, szödd be azt napjaidnak minden gondolatai közé, és küzdj érte mint egy hős, tűrj mint a zarándok; ha ő eszével megbíralva, szíve által elfogadta e sugallatot, és kimondá: nekem van egy mindent átölelő czélom, egy mindent magába foglaló vágyom; — akkor már kétségtelenné lőn, hogy szerencséje vagy bukása nem a közönséges halandók sorsmérlegére vettetett.

Mert nemünknek ezen fajából telnek ki leggyakrabban ama makacs lények, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, mellyet képviselnek; kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmeik és ambíciójok számára nagy céljaikból szívnak minden táplálatot; kik lánczra vetik szenvedélyeiket, megalázzák gögjüket, kérnek, sürgetnek, alkalmatlankodnak, de a világon csak egy tárgyért, ... nagy eszméjökért; kik, bár különben daczos és hő vérmérsékűek, Themistoclessel kiáltják: üss csak hallgass meg; kik a börtönből és a bilincsek közül szintugy tiltakoznak, mint a rostrumról a sokadalom tévirányai ellen, s Galileivel, ha maga a szentkönyv hozatik is föl ellenek, ismétlik „mind a mellett mozog a föld;“ kik, ha az ingerült közvélemény vagy a hatalom által leveretnek s a fegyver mellőkre van szegezve, büszkén mondják: ti vagytok a győztesek, mi a becsületesek; s kiket az utósó szabad római költő, ki ifju életét a hóhér-bárd alatt végezte, az istennel állított párhuzamba, midőn az utcai hősré alkalmazva mondá:

„*Victrix causa diis placuit; sed victa Catoni.*“

Az illy makacs és a szenvedélyesség mellett is hidegnek látszó egyének, kik megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni, leginkább vannak egy erős kitörés által a megsemmisülésre kitéve, ha egész életöken át hön és önáldozással ápolt föladatuk a siker perceiben összeomlik.

S ha ti nem csodálkoztok, midőn egy lángeszű erőművész, gépének, mellynek készítése közt lett ifjúból aggá, szétrombol-

hatása miatt, rögtön fásulttá és tompaagyuvá válik; ha természetesnek találjátok, hogy a tudós, midőn harmincz évig készített munkáját a föllázadt matrózok tengerbe veték, ő maga is a habok közé temeti életét: ugyan, mi meglepő van abban, hogy az érzés-politicusokat gyűlölő Széchenyi, hogy a szívömlengések által vezérelt státusférfiak legszigorubb ellensége, egy nagy, egy többé fékezhetetlen fájdalom következtében eszméletét veszti, látván, miként nem egy egész életen át készített könyv vagy gép, de egy óriás regeneratioi politica, melly már-már sikerült és az övé volt, döntetik kiméletlenül romba, és széteszlik mint a lázbeteg álma?

Tegyétek még e kép kiegészítéséhez, hogy ő bizonyosan tudta: hol gyűl a veszély és mekkora hordereje leend? Hitte, miként mindenben segítve van még, ha kihallgattatik; de a melly irányban lön nyílttá, abban vált népszerűtlenné.

Itt eszembe jut Croesusnak, a lydiai gazdag fejedelemnek, néma gyermeke, ki, midőn apját meggyilkolni akarták és a tör már villogott, először életében fölkiálta: ne bántsátok őt!

Mekkora érzés ostroma által kellett megnyilni a bezárt, az örök fogságban tartott hangnak!

És a megfordított esetre mit mondanátok?

Ha a Croesus fia azon perczen, mikor atyja élete ellen törték, lett volna némává, és a mint a veszély növekszik, küzd magával, hogy kiálthasson, mert midőn szavát érteni fogják, segély jő; de egy jel, egy sikoltás lehetetlen, . . . hiszen, őt elhagyta hangja! — ugyan, illy esetben, mit mondanátok?

Azt, hogy neki meg kell örülni.

S nem egy-e a némasággal, ha hangunk meg van, de meg nem hallgattatunk? —

Még mielőtt Széchenyi hatáskörének és státusférfiui munkásságának taglalásához nyulnék, kötelességemnek tartom, olvasóim kezébe hűn átadni, azon vezérfonalnak, melly engem e nevezetes férfiu életének és tetteinek tömkelegében tájékozott, minden fonalszárait.

Szólók tehát a harmadik nehézségről, melly Széchenyi életírói s politicalai ítései elébe gördül, s melly szintén befolyt mind

arra, hogy ő párt élén vagy párt-sorban nem állhatott; mind pedig arra, hogy kortársai előtt még a népszerűség délpontján is némileg talány volt, és soha olly szigoruan következetesnek, mint többi tekintélyeink, nem tartaték.

Alig volt a magyar közéletben 1830 óta 1848-ig vélemény-árnyalat és pártirány, melly valamikor ne lett volna Széchenyi által megtámadva; az igaz, hogy többnyire egyes tárgyakban, egyes eljárás körül.

A gróf polemiái fölemelkedtek a magas helyekre s onnan a porba szállottak, hogy megtalálják emberöket. Ő most egy conservativ, vagy ellenzéki notabilitással, majd a szinpadi karzatlat és Thewrewkel perelt.

Igy vala magókkal a kérdésekkel is.

Széchenyi a legkitünőbb dialecticával, a legépebb gunyorral ma azt mutogatta: milly káros minden political lépéseinknél, Magyarországnak a monarchiávali viszonyát, e vegyes házasság igényeit ignorálni; holnap pedig azt: milly illetlen az utasoknak a gőzös fedezetére pökní, midőn szintolly könnyen lehetne a Dunába. —

A ki tehát Széchenyinek életét és hatását, az adatok mechanic összeállítása által akarja fölvilágosítani, számot tarthat, hogy az olvasók a sok fa miatt az erdőt nem fogják látni.

A ki Széchenyi helyzetét a political viták irányában, ugy, a mint azokat a napirend fölmerítette, taglalni kezdi, előre meggyőződhetik, miként a grófot majd a toryk, majd a whigek, majd a radicalok padjára, sőt többnyire két pad közé kell tennie.

A ki Széchenyi szellemét p ar force az egyes tények mezején akarja utolérni, ugy jár mint Sicilia némelly kies völgyein a kopók, mellyek, a virágoknak illatja miatt, a vad nyomát elszókták veszteni.

Miért van mind ez így?

Mert azon rendkívüli lények, kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tűztek magok elébe s annak áldozzák föl munkásságuk egész összegét, épen ennél fogva száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következetleneknek látszani, és political pályájok bonyodalmas sőt talányszerű

marad, mindaddig, míg e férfiak jellemzésekor, a kérdések külön és csak magok-magokban bíráltatnak, a helyett, hogy előbb a nagy eszmével, a nagy czéllal, melly minden törekvésnek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak.

S mi vala Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése?

Fajunk biztosítása, s nemesb kifejtése.

Tulajdon szavait fogom idézni ezen eszme látterének kijelölésére nézve.

„A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsofajnak, melly, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbúszulásiban mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármelly lelkes és erős családja.“

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni, és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni: — ez a föladat.“

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.“

„S minden jelenetek jövődő fényt mutatnak, minek megjósására egyedül fontolgtatás, más nemzetek kifejlődésének ismerete s nemzetünkkel egybehasonlítása, és semmivel több profetai tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kised makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“

Igy nyilatkozik Széchenyi.

Ez volt politikájának alapeszméje, s változatlan sarkpontja.

A magyar faj biztosítása és kifejtése feküdt szívéen, olly két-ségkivül, mint Mózesnek az izraelfajé. — Már magában egy keleti eszme, valamint mi kelet népe vagyunk.

Széchenyi e törekvést kiemelte és fölébe tette az államnak a többi szintén fontos problemain, sőt bizonyos pontig felül az emberiség legnagyobb kincsein is.

Később meg fogom magyarázni ezen különösnek látszó állításomat; most csak merészül odavetett körvonalaait emlitem.

Széchenyi t. i. e fogalmat: fajszeretett, ama tágabb fogalommal, a honszeretettel összeolvasztatta ugyan; de viszont egész soraira nézve a teendőknek teljesen különválasztá, s a hol összeütközésben állott a két eszme, örökké az elsőnek adott előnyt a második felett.

Ő továbbá a szabadságot és haladást szerette általános mint ember s a legnagyobb hévvel mozdította különösen elé mint honpolgár, annyival is inkább, mert hitte, hogy a magyar, nemzeti geniusánál fogva valódiilag csak az alkotmányos szabadság formái közt fejlődhetik, s mert meg vala győződve, miként anyagi és szellemi tekintetben gyors és gyökeres haladás nélkül, rövid idő alatt koporsó s megsemmisülés leend sorsunk. De ámbár e nézete olly szilárd és változatlan volt mint bárkié; mégis átlátta, hogy a political szabadság s az értelmi és anyagi haladás némelly pontjai, a körülmények szerint, néha hosszabb vagy rövidebb ideig összeütköznek a magyar nemzet megovandó érdekeivel. Illyenkor mit tett ő? Feláldozta, s pedig tétovázás nélkül, a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretett érdekeinek.

Természetes, miként Széchenyi remélt olly korszak földerülésében, midőn ezen antagonismusok egy magasabb öszhangzásban föl fognak olvadni. Különben soha nem mert volna nagy szerepéhez nyulni; mert ő ugy regenerálni nem akart, hogy egyfelől álljon a spártai, másfelől a helota, egyfelől a kedvelt, másfelől a kítaszított faj.

Ez a kulcs Széchenyi politicájára, melly nélkül talánynak fog maradni az ő közjelleme; melly nélkül gyakran mutatkozik következetlenség az egyes kérdések körüli felfogása és modora;

melly nélkül alig érthető az, hogy többnyire párton kívül állott, sőt majd a jobb- majd a baloldal főnökeivel ellenkezésben volt, s néha csekélynek látszó kérdések miatt nagy zajt ütött.

A berlini lapok a februári francia forradalom után az országlati s különösen a pártterminológiát sok elnevezésekkel bővítették. Így p. o. egy vélemény-töredéket *specifice porosz*nak mondanak. — Nem ugyan olly értelemben, mint a Spree mellett és Charlottenburgban vétetik; de a szó valódi jelentése szerint állithatom, hogy Széchenyi *specifice magyar* volt, s olly kiterjedésben és részletességig, mint senki íróink, szónokaink és státusférjaink közül.

A ki nem e gyűlpontba vonja össze az ő szétáradó s ezer alaku hatékonyságát, kivette a lelket az anyagból, s chaoticus elemeknél egyébre aligha fog találni.

Igaz, hogy „a legnagyobb magyar“ szellemműveinek összege akármelly oldalról és módszerrel vizsgáltassék, nem fog egy XIV-dik Lajos korábóli francia kerthez hasonlítani, mellyben a rendért és a symmetriáért annyi tétetett, miként a természetnek és a tenyészésnek szabad szeszélye egészen ki van zárva, s az alkotó erő a bíráló olló és metsző kés miatt a hideg szabályosság formái közé ugy összeszorittaték, mint a spanyol csizmába az inquisitio alatt az eretnek lába.

A napféynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyító, akár kicsinyítő üvegen, akár madártávpontról, akár közelről nézzétek, nem fogjátok egyszerű alkotásának találni, mint a görög templomot.

Esze nem jár olly egyenlőn, mint kicsiny genevai zsebórátok.

Politicaája nem olly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigal.

Ezek tények. S ám dicsekedjék ellenkezőjével az apróságokban is következetes tanember, ki ha történetből, Cervantest utánózva, nadrágja egyik gombját használatlanul találta hagyni, csupa következetességből azontulra sem változtat toilette-jén. — A lángeszű országjár tudja, hogy az idők és események igényei más-más, s néha ellenkező nézeteket tesznek szükségessé. Szerencsés, ki e szabályát a gyakorlati bölcseségnek a

haza legtöbb hasznára fogta mindig föl és tudja gyümölcset tenni. Ezerszer szerencsés, kinek kiszámított következetlensége mindig egy-egy nyert csatája a közügynek. Fájdalom! politicalai egünkön illy nagyszerű jelenet maga Széchenyi sem volt. Gyarlóságai s erejének olykori pazérlása könnyen kimutathatók. Hasznosítatlan s talán csak szeszélyből támadt következetlenségei is vannak.

Azonban, e megjegyzés daczára is, óriás különbséget tesz: ha Széchenyi politicalai jellemzője őt csak egyes munkáiban és a fölmerült egyes kérdések körüli nyilatkozataiban vizsgálja; vagy pedig minden tettet és nyilatkozatot, melly tőle eredt, ama nagy eszmével, melly az ő közéletének ugyszólván commune sensoriuma volt, kapcsolatba hoz.

A ki az első uton indul el, egy rengetegbe megyen, hol az erős fatörzsök, a vad bércepaták, a vegetatio eleven zöldje, a madárfütty és ünnepélyes erdőcsend, mellyet a szélsuham félve szakít meg, már előre gyaníttatják, hogy a hely, hová érkezett, minden vonzereje mellett, inkább fog tömkelegbe vezetni, mint azon köpadokhoz és mohákkal bélelt ülhelyecskékhez, mellyeken egy rövid séta után a tisztos városi polgár megpihen, hogy aztán mindent bejárván, félóra múlva megint műhelyénél és háznépe közt lehessen. — Ha a vándor ezt sejtve, mégis tovább akar haladni a rengetegben, most tüskék és csallitok közé jut, hol mesgye nincs; majd egy mélység torka felett áll meg, hasztalanul keresve hidat vagy pallót, melly a tulvidékkal az összeköttetést föntartaná. Ekkor tán reménye nyílik megkerülni az akadályt egy hegyélen át, melly barátilag látszik karját a távolból feléje nyújtani, és magához csalogatja őt ködös homlokával, szeszélyes alaku szirteivel, a szélroham által ledöntött fenyveseivel, a viruló völgygyel, melly keskeny kanyarulatokban lába elébe siet, a felhőkkel, mellyek tarka vitorláikkal feléje usznak, mintha legmagasabb élén kikötni akarnának, hogy a tündérek utazó népét kebleikből partra szállítsák. Ha a vándor enged a csábító hatásnak, lépéseit a ködös és regényes bércehez kezdi irányozni; de a keskeny völgy, mellyen egyedül haladhat mindig szűkebbre szorul, s végre egy zuhatag

modrévó válik, egészen eltelve a havasi viz árjával. — Itt is tehát megszakadt az összeköttetés; de legalább az ellenkező oldalon szelid emelkedésű dombok, gyér fasorok, verőfényes lankák nyíltak szemei előtt föl : ezzel vigasztalja a vándor magát. Majd arra térve, mi könnyű leendő tájékozási pontot találni! így szól hozzá a remény; midőn a kifáradás már mutatkozni kezd. Azonban e kísérlet is meghiúsul. Mert a szelid dombok és verőfényes lankák egy sötét, komor, heves, változatlan és untató erdőnek ugyszólván csak előszobái voltak. És az erdőben mindenütt ösvény, mindenütt ut, — bonyodalmas, egymást keresztlávágó, távozó, visszatérő, ide oda siető, fölhagyott és járt utak. S hová vezetnek? Egyik talán egy fűrész-malomhoz, másik egy csősz kunyhója felé; az tán egy elpusztult vadászlakba, ez a szénégetők hutáihoz; az egyik a ritkaságként őrzött lovagvár köréhez, a másik talán igénytelen falvakhoz, hol a juhászok ugatásán kívül alig háborítja valami meg az idylli csendet. S melyiket válassza utasunk a talányos ösvények közül? Már az égről, a nap állásáról és a vidék körvonalaiból sem tudja magát többé tájékozhatni, s csak annyiról bizonyos, hogy akármi ösvényen fog haladni, sem oda vissza nem érkezhetik, honnan kiindult, sem azt előre nem gyanítja : hová érkezend meg? A kiknek pedig majd vándorlását elbeszéli, azok az egész rengetegről aligha fognak egyebet tudni, mint azt, hogy ő benne igen elfárasztotta magát.

Egészen más eredményre jut, ki Széchenyi alapeszméje és eljárása közt a vonatkozási pontokat, mind az eszmék, mind a tettek mezején állandólag szemelött tartja, s az egyes jelenségeket a szerint bírálja meg.

Az illy vizsgáló előtt Széchenyi pályája nem rengeteg többé, hanem egy terjedt és kellemes angol park : hol a természet az aggodalmas kezek által nem korlátoztatott ugyan oly zsarnokilag, hogy langesztű szeszélyeivel együtt minden kecsét és nagyszerűségét elveszítse; de másfelől mégsem hagyaték meg vadon, kifejtetlen és rendetlen eredetiségében.

A ki e parkba lép, szabályt nem mindig fog találni; de anarchiát sem. Szemei kéjjel pihennek meg a terebélyes agg

fákon, melyeket senki sorba nem állított, senki meg nem nyírt, szintugy nem, mint a rengetegét, s a melyek midőn olly épek, mint erdei társaik, együtt kibeszélhetlen varázsszal hatnak a kedélyre; mert a különböző tömbök a fa-színezet művészi törvényei szerint vannak elhelyezve és a világtól a sötétig majdnem észrevétlenül egészítik ki egymást.

A ki e parkban tovább halad, látja a természetet most pongyolában, majd bágyattan, most fősvénykedve kineseivel, majd elleplezve, mintha megbánta volna bő adományait. Itt a völgy egyhangu, ott a dombok kopárok, amott a közönséges terményekre szánt földdarabok hajánál fogva vonják az embert a prózai életbe vissza. S mégis az egész összeg kedvezőleg hat érzéseinkre, munkásságban tartja képzelődésünket, és kielegítene, ha nem volnának is a smaragdszínű völgyek, bennök az ezüst-tiszta tó hattyu-házakkal, s a széles, vastag, nedves, zöld levelű, és égető kelyhű mart-virágokkal; ha nem volnának is a romok, a szirt-utak és a magas hegyek, melyekről a kilátás tündéri és semmi által nem zavartatik.

A ki e parkban mindig mélyebbre halad, meg fog tévedni s néha választani kell az ösvények közül. De azért még nem veszíti el bizodalját, nem fél kibonthatatlan tömkelegektől és nem esik kétségbe a tájékozás iránt; mert látja, hogy az ösvények több vagy kevesebb kanyarulattal bizonyos pontok felé sietnek, és minden főut híven vezet a nagy család házához, melynek kényelméért és fényéért készült az egész park.

Ime a nézetek, melyek szerint fogom Széchenyi grófnak, mint státusférfinak, életpályáját lerajzolni.

Közöltem az olvasókkal, hogy együtt bizton haladhassunk, kiindulási pontaimat.

Ha

1) részrehajlatlan s mégis óvatos kézzel fogom vázolni Széchenyi állását Kossuth és az újabb eszmemozgmak irányában; ha

2) Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat helyesen tudtam elfoglalni; ha

3) Széchenyi politicájának egyetlen és nagy alapeszméjét igazán állítottam föl, s a töméntelen kérdéseket, melyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, olly kapcsolatban tartom fő eszméjéhez, mint a minőben azok valósággal léteztek :

Ezen esetben munkám jó fog lenni, az ellenkező esetben pedig, reméllem, annyit mégis fog használni, hogy a feladat érdekességét kitarva, mást szerencsésebb kísérletekre buzditand.

Ismeretes előttünk és sokáig fog még a maradék emlékezetben élni az 1825-ki országgyűlés története, — azon küzdelmes és megnyugtató napoké, melyekben a törvényhozók erélye s a király őszinte nyilatkozata az alkotmánysértő régibb politica ellen, visszaadta a kedélyek csendét, megmenté a közjogi formák lényegesebb részeit, és a parlamenti életben új korszakot nyitott.

Nem az akkor napirenden levő kérdések vizsgálata, de egy igen érdekes jelenet kedvéért, melly a haza figyelmét magára vona és hosszasan foglalatostoktatá, vezetem olvasóimat a tanácskozó terembe, hol csak addig fogunk mulatni, míg két rövid beszédet meghallgatunk.

November 3-ka volt, midőn a kerületi ülésben a szónokok panaszkodtak, hogy noha a magyar nyelv a diplomaticai téren biztosítékokat nyert; mégis az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend. Mi lehet e szomorú tény oka? illy kérdésnek a tárgy természeténél fogva csakhamar elő kellett kerülni. Okoskodás okoskodásokra következett, s a tanácskozás fonala még másnapra is átszötte magát, a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint ohajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt, melly a magyar nyelv művelését tűzné ki fő feladatául. De hol van erre remény? Hogyan léphetne életbe a többször pengetett eszme? Ez vonatott elő a különféle szónoklatokban, s gördítették megoldatlanul kézzől kézre. Az idő telt.

Végre Nagy Pálra kerülén a sor némi előzmények után így sohajtott föl ő: A rég szóban levő magyar academiát állítaná bár elő tehát az ország nagyainak nemes áldozatja, mert ide is, mint az egyszeri hadvezér szerint a háboruhoz, három fő dolog kell: pénz, pénz és csak pénz!

Ekkor előlép gróf Széchenyi István, kapitány a Hessen-Homburg huszárezredében. „Nekem, mondá, itt szavam nincs. Az ország nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honosainknak magyar növeltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom.“

A teremben a lelkesedés határt ismerni nem akart. A gróf jövedelme, saját bevallása szerint, 60 ezer pengő forint volt, s nemes példája többeket vonván követésre, egy óranegyed alatt az academia már meg lön alapítva.

— De miként fog méltóságod egy évig elélteni? kérdezé valaki.

— Barátaim eltartanak, válaszolta Széchenyi.

Ennyiből áll az egész történet vázlata, mi miatt olvasóimat a tanácskozó terembe vezettem.

És most menjünk át a reflexiók terére.

Apró észrevételeket bocsátok előre, de a mellyek — úgy hiszem — Széchenyi sajátos egyéniségére némi világot vetnek.

A Hessen-Homburg huszárezred kapitánya megjegygezvén, hogy ő nem tartozik ugyan az ország nagyai közé, de van birtoka, a magyar academia fölállítására nem határozott összeget ajánl, hanem évi jövedelmét áldozza fel, melyet később 60 ezer forintban állapít meg.

E modora a huszár kapitánynak a státusférfin Széchenyit egy gyöngeségében már jellemzi; — értem, azon szerén túl vitt fontosságot, melyet a nagy birtok eszméjébe helyezett s kivált pedig értem, annak gyakori említését, hogy ő a nagy birtokosok osztályába tartozik. Igaz, hogy senki sem kama-

toztatta jobban a hazára nézve ezen elönyt, mint Széchenyi; azonban a nagy birtokára és vagyoni viszonyaira vonatkozó czélzatok által utat nyitott, hogy a tömeg őt olygarchának tartsa, mi nem vala, és a plutocrazia barátjának, mi e szó szigorú értelmé szerint, szintén nem vala.

Továbbá, ő szüz-szónoklata után rögtön, ama naiv kérdésre: De miként fog méltóságod egy évig élélni? ezen, szintén naivnak látszó választ adta: Barátaim eltartanak.

A közönség meg volt lepetve a fényes nyilatkozaton és tapsokkal kíséré. Képzelem, valának a kerületi ülésben olly classicus műveltségű táblabiráink, kik otthon Plutarchust tüstént elővették, és keresék — hogy Széchenyivel párhuzamba állíthassák — a görög nagy férfit, ki midőn gazdag örökségét az állam rendelkezése alá adta, lelkesülten fölkiáltott: már ezen-tul a prytannaeumból fogok élni s fekete levest eszem.

Én azonban olly férfiú szájában, ki, mint munkái eléggé tanusítják, sokat gondolkodott a hitel természetéről s nem nézte a világot költői szemüveggel, az illy nyilatkozatot: barátaim eltartanak, sarcasticus feleletnek tekintem a naiv kérdésre, s egy kevés szinpadi hatáskeresésnek.

Ime két olly sajátság, vagy ha akarjátok hiba, melly a szüz-szónokból a megalapított hírvé státusférfiuba is átment.

Széchenyi t. i. soha sem állhatta meg, hogy egy naiv vagy ügyetlen ötletre ne sarcasmussal feleljen; s ha életében nagy momentumok fordultak elé, örökké vegyített a komoly percz benyomásai közé egy adag szinpadi csattanósságot.

Mondják, hogy szintén köztiszteletben álló és ragyogó hírvé atyjánál még talán inkább ki voltak fejlődve e sajátságok.

De ha Széchenyiben, mint huszár kapitányban, az első fölépés alatt már le valának leplezve a későbbi státusférfiú különösségei; még kétségtelenebb, hogy rögtön kitért politikai főiránya is, mellyhez örökre hű maradott, és kitűnt — mint alább látni fogjuk — azon módszer, mellyet czéljainak terjesztésére leginkább szeretett használni.

Mert valamint a szirtrepedésből kiterjeszkedő klárizs-ág gyakran vált, az ülepedések által, egy egész sziget alapjává:

szintugy megtörténik a mélyebb talentumu férfiaknál, hogy az első föllépésben az egész élet programmja és eszközei vannak letéve.

Mielőtt Széchenyi Pozsonyba érkezett volt, már keringett, sőt szájról szájra járt a hír, hogy ő, ámbár a katonai pályáról le nem lépett, a felsőházban mágnsági jogát igénybe veendi, egyenesen azért, hogy a nemzetiség ügye körül szolgálatot tehessen.

Egy katonatiszt, ki egyenruháját megtartva akar a közdolgokba vegyülni; egy a magyar nyelvet még hibásan beszélő férfiú, ki életének nevezetes részét külföldön tölté; egy gazdag és fényes család sarjadéka, ki a latinul szónokoló és németül társalgó főrendek tanácskozmányában az anyai nyelv édes hangjait szándékozik, több barátaival egyesülten, meghonosítani; Széchenyi Ferencznek, a hazáért annyit áldozó országnagynak európai magasabb körökben élő fia, ki különösen azért siet a honatyák közé, hogy a magyar palotákban alig ismert, hidegen fogadott, vagy legfőlebb szánalomból eltűrt nemzetiség bajnokává avassa magát fel: — mindezen tekintetek bizonyos fénykörbe emelték Széchenyit; érdekességet ruháztak reá, mielőtt érdemei valának, a közfigyelmet személye iránt felköltötték, mielőtt szólott volna, és népszerűségére a kedvező légkört korán elkészíték.

S ő azon gyakorlott tapintattal, mellyet csak a tapasztalás és az öszpontosított törekvés által meghűtött vér nyújt, nem enged a köznapi hiuságok csalogatásainak; nem vegyül, mint a kezdő politicusok szoktak, minden kérdésbe, melly által olcsó tapsra lehet szert tenni; nem sokat törődik az akkor divatos, s a megelőzött körülmények miatt igenis szükségessé vált serelemi táborozásokkal: de a helyett az ország szemét épen olly tárgyban igyekszik egészen magára vonni, melly mint később, 24 évi fáradszatlan és sikerdús munkásságából kiviláglik, minden törekvéseinek tengelye, és bonyodalmas political rendszerének alapeszméje volt.

Ő t. i., kinek „fajunk biztosítása és nemesebb kifejtése“ vala hatásának végperczéig szorosán definált, egyetemes, s a többi érdekeket maga alá rendelő célja, az első polgári habért olly

intézet alakítása által tüzi halántékaira, mely „a magyar nyelv fejlesztéséért, s honosaink magyar neveltetésének elősegítése végett“ volt létesítendő.

Mi továbbá Széchenyinek már 1825-ki pályáját jellemezte, szintugy kiváló tulajdona lön egész közéletének.

Desscwffy Aurél, kit atyja, mint alig 17 éves ifjat magával föl vitt az országgyűlésre, említi naplójában, hogy Széchenyi Pozsonyba érkezésekor tüstént egy klubbot alakított, a szétágazó nézetek központosítására. A lángeszű gyermek-ifju, e klubba, mint mondja, gyakran megjelent, mi — hogy melleslegesen emlitem — Aurélnak kora-érettségén kívül, azért is igen természetes volt, mert Széchenyinek szokásai közé tartozott, a felső aristocratiának fiatalabb sarjadékait maga körül gyűjteni, s az utósó időkben is, örökké lehetett nála és vele iskoláikat alig elhagyott mágánásokra találni, kiket a már éltes férfiúhoz a honfi tiszteleten kívül, meleg baráti viszony csatolt.

De, hogy az 1825-ben alakított klubbra térjek vissza: ugyan ki nem látja, miként Széchenyi, már első nyilvános föllépésekor eszméinek terjesztésére azon módszert használta, mellyre egész political pályája alatt leginkább, sőt talán a helyes mértéken túl támaszkodék?

Értem a szellemi öszpontosítást társulati téren; klubok, casinók, egyletek, részvényes társulatok, lóverseny, tudományos, ipari és gazdasági intézetek által.

Az eszmék illynemű propagandája iránt a gróf akkora előszeretettel volt, hogy reformatori terveinek majdnem kizáró emeltyűjévé tette, s néha az alkotmányos institutiók általi befolyást a társulati térért elhanyagolta.

A megyegyűléseket feledé, az egyletek tanácskozásaiban részt vett.

Wesselényitől hallám, miként Széchenyivel megismerkedésekor, vadászat és multságok közt, többször előkerült a haza állapota.

A kapitány, kit később híres political ellensége is a „legnagyobb magyarnak“ vallott be, ilyenkor vagy kedvetlen volt s

hallgatott, vagy a nemzet hanyatlását tulsötét színekkel rajzoló és derültebb tárgyakra vitte át a beszélgetést.

De e vonakodások mellett is néha besodortattak az ország viszonyairóli elmélkedések közé, s ha ilyenkor fölmerült a kérdés: hogy mi volna az első teendő? Wesselényi ellenzéki és legulejus szelleme, mindig valami törvényes jogkövetelésen pihent meg; míg Széchenyi, a nagy tervek és fellépések helyett, állandólag ezt mondá: alkossunk egy társaságot, kevés számú egyénekből, kik gondolkozzanak a dolgokról s kik óvatosan recrütirozzák magokat.

Később létesített is egy szoroson összetartó kört, melynek három vezér tagja volt, t. i. ő, Wesselényi és gróf E. . Károly; a honnan a baráti levelezésekben az rendszerint tripartitum név alatt említeték.

Ez az 1825-diki országgyűlés megnyílása előtt több évvel történt, s elég tanúsága, miként Széchenyi még nyilvános föllépésénél sokkal régibb idő óta, ugyanazon módszerét a political hatásnak tartá sikerre vezetőnek, a melly által később ragyogó eredményeket vivott ki.

Vannak mind a mellett számosan, kik reformatori szerepét rögtönzöttek s őt, midőn föladatához kezdett, a közpályára egészen készületlennek állíták.

Katona pajtásai, kik a Napoleon elleni világháboruban vele szolgáltak, még a „Hitel“ megjelenése után is sokáig nem tudták képzelni, hogy az a Széchenyi István idézhetett elő tudós munkái által forradalmat az eszmékben, ki mindenkit hátrahagyott lovaglásban, testi gyakorlatokban, a nők körüli szerencsében, s néha a kártya-asztal mellett és más könnyelmű szórakozásoknál; de igen kevés jélét adá, hogy Cadmus s Guttenberg találmányai iránt különös elöszzeretettel viseltetnék.

Dessewffy Aurél is följegyezte naplójába, miként egészen készületlenül lépett a törvényhozói terembe Széchenyi.

Wesselényi pedig — mint említettem — Széchenyivel utazásairól beszélgetvén, állítá, hogy ez sok világtapasztalást szerzett ugyan; de a gazdasági és státuszgazdászati rhapsodisticus ismereteken kívül, csak a szépirodalomban birt jártassággal. A

politicáról pedig keveset gondolkodott s hite sem volt a magyar nemzet jövődjére felől.

Ennyi állítás együttevén nem látszik súlynékülének; azonban több okból gondolom, hogy legfőleg a katonapajtasoknak volt szoros értelemben igazuk, s nem Wesselényinek, ki 1821. és 1822. évben mondá még Széchenyit a magyar ügyek iránt részvetlennek s aránylag csekély ismerettel bírónak, és annál kevésbbé Dessewffynek, ki 1825-ben is minden készültséget megtagadott tőle.

Ellenkező nézetemet a leglényegesebb körülmények s lélektani szempontok támogatják.

Először is magának Széchenyinek, ki a hazát egy költött életirással mystificálni nem akarhatta, vallomásait hozom föl, mellyek azonkívül, hogy e kérdésre világot vetnek, az ő mély kedélyének fényes jelei.

„Oh milly sokszor látám — így szól ő meghatottan — még mint gyöngye fia szegény atyámat bűba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajok keserűségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztyén férfi, mint ő vala, illyféle gyötrelmeket mosolylyal türt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehetnek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre süllyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá olly sokszori keserű epedését. Felfogta-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítottam más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé.

Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak de épen virága — mert salakja e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van — már-már kétségbe esik s búban és mély melancholiában eped mindig valami után, mi előtte ismeretlen. Mig más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetök megelegedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrésztüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét olly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hir- s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire irt, s néha, de csak átfutó csillámként, a messze jövőben sejtí nemzeti fényét, s látja megnyilni egét. — Figyelmezz a németnek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, a zenének, mellyből olly valódilag tükrözik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme; s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágít, soha sem epedvén a jövőnek koczka-játéka körül. Halljad zenéjét s akaratod ellen vigalomra gerjedsz, az utósó húr elhangzása után azonban vége a varázsnak, lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek közt, természetüket magamra alkalmazni iparkodván; s köztök a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak bezártával elvágva érzém a jövőt, mig a jövő 24 óra végével minden jövődöbéli vágy nélkül szinte megint ott állék, hol tegnap. — Mit érzek viszont magyarok közt, magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba vonulva? Bánatot és reményt! Zendited meg a nemzeti dal gyász-húrjait, s a multkor mélyeibe süllyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsirom bús elegiámat, s ki nem vesz semmi azon biedelemből, hogy a magyar nemzet „volt.“ Fel-felhasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül illy szózat: „Epedéscid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövőd lehet korod.“ Oh mennyei öröm! S ime sötétre borul szemem előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, kinok és kéjek közt hánykódva, fogyasztom magamat, éltemnek nagy része bánat, a reménynek sugárjai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.

A „Kelet népe“ — honnan az előbbi sorok idézve vannak — Széchenyinek 1825-ki föllépéséről is egy szintén érdekes vallo-
mást, vagy, ha akarjátok, autobiographiai töredéket
mutat elő, melyben az író még határozottabban állítja, miként
első belépése a pozsonyi országterembe, első megszólamlása a
közügyek tárgyai felett, hosszas előkészület után, kifőzött terv
szerint, sőt a mester önérzetével s épen nem rögtönzésből
történt.

Ezen autobiographiai töredéknek ide vonatkozó sorai követ-
kezők :

„Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyar-
ország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőítése él minden csep
véremben. Azon remény azonban, mikép nem csak
költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, le-
hetőségét, sőt lehetőségét is látám nemzeti ujja-
születésünknek, csak később, jölehet hoszu évek
előtt derül bennem fel. Hideg, csalhatlan számok — mert
a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai —
azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva,
a civilisált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpon-
tukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most
derül hajnala, s olly nyara, olly fénye fog bekövetkezni, a
millyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem
sejt, a rozsdáiban elsüllyedt magyar nem is képzelhet, a magyar
sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet.
Minden jelenetek jövőndő fényt mutatnak nemzetünknek, minek
jövendőlésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint
előre megmondani, hogy a kisdéd makkból, ha nem romlott,
idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . . S így
lőn, hogy vagy 16 évvel ezelőtt (1825-ben), ki-
mondhatlan s több napi belső küzdesek után, és
csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy
kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk
állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s újraön-
tés helyett mindig csak nyomorult foltozás van
napirenden, — bizonyos órában megesküdtem ma-

gamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejtethezességének is legbiztosb jelei, mindent el fogok követni, habár magam maradok is, ha bár vesznem kell is, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugal. És akkor léptem, fejdelmemhez leghűbb 17 évi katonáskodás után, hátramaradó életmet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis-mezejére, s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy én fogom, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegéseimig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem; jóllehet senki — s remélem ez majd ki fog tűnni — senki nem tekintte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogam fel szövevényes körülményeink közt a teendők sorát, és céljaimhoz milly keserves utakon közelgeték, mind ezt most, és más alkalommal minden lepleg nélkül előadandom. Ítéljen itteni állításaimról a jövő, mellyel érzem, hogy földi pályám s ittlétem némileg egybeszőve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen bizonyossággal mutathatom be, hogy semmit sem tettem rögtönzéseként vagy pillanati felhevülés következtében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggondolatlanul s kitűzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott; mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból: minthogy véremnek felette kevesét tudtam becsülni több évvel ezelőtt, s általán véve a magyar nemzetet inkább a jövőben szeretem, mint a jelenben.

Lehet-e határozottabban desavouerozni a rögtönzésről híreket, mint a hogy Széchenyi első — azaz 1825-diki föllépésére nézve teszi?

Állítása szerint akkori működései is, mint a későbbiek, egy rég kiszámított és messzeható terv szüleményei voltak.

S ő — saját vallomásai után ítélvén — már 1825-ben hivatva érte magát nemzetünk egykori fényének alapjait megvetni. Érzé, hogy magasabb nézpontból fogta fel honunk állását, mint a többiek. És érzé, miként azon akadályokat is, mellyekkel egy reformátori pálya, mellyekkel az újjáalakulás tervei találkozandnak, egész jelentékenységekben, a sokadalom sejdíteni sem, a miveltebbek kicsiny köre pedig megmérni alig tudja; míg ő a kivitelnek majdnem a lehetlenséggel határos tömkelegébe mélyen tekintvén, a siker iránti reményét, hideg és csalhatatlan számítások s a nemzetélet symptomái által biztosítva látja.

A hang, mellyel Széchenyi fényes pályájának kezdetéről szól, az önérzet olly magas fokára van emelve, hogy ha a kételkedésnek legkisebb árnyéka férhetne szavaihoz, akkor rögtön a nyílt vallomásoknak kérkedékenységgé, az önérzetnek öntulbecsüléssé, a nagy phrasisoknak hiu gascognaddá kellene szeméink előtt letörpülni, és az ünnepezt reformatorból egy charlatan válnék, ki mint Cagliostro, a legregényesebb oldalról tüntette fel, a hívékeny közönség számára, multját, hogy érdekessé tehesse jelenét.

Gondolom, senki sem hiszen el illy kisszerű fogásokat, mellyeket a közönséges szemfényvesztők szoktak használni, azon férfiuról, kinek politicalai eljárása körül annyi nagy és magasztos jellemvonásokkal találkozunk.

Széchenyi határozottan kijeleli az időt, midőn állandó foglalkozásává emelte, az előkészületeket reformátori szerepére.

„Mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ : reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítottam más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonálával össze; mikép kiismerném : van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.“ — Így szól ő.

Tudatik, hogy gr. Széchenyi Ferencz, István atyja, 1820-ban december 13-kán halt meg, s én a különben éles eszű Desseffy Aurélnál még tekintélyesebb tanuk daczára is, ezen idő

tájra tenném Széchenyi Istvánnak Magyarország ügyeiveli szorosabb foglalkozását; mert inkább elhinném, hogy ismerősei benne csalatkoztak, mint hogy ő valótlanlalt állítson.

De nincs szükségem a fölhozott tárgyat olly mezőn dönteni el, hol Dessewffy ítélőtehetsége a Széchenyi igazságszeretetével szembe állittatik.

Magok a körülmények elég hangosan kiáltják, hogy tévedésnek kellett azok felfogásába csuszni, kik 1825-ben Széchenyit, a nemzet bölcs és higgadt törvényhozói sorában, rögtönzőnek és minden készültség nélküli kalandornak tekinték.

Ugyan melyik státusférfiunkról mutathatjátok meg, hogy első eszméje, melyet ajkára vön, első nyilatkozata, mely által hatott, első áldozatja, melyet a haza oltárára tett, első módszere, mellyel későbbi terveinek sikerére befolyjni akart: nemcsak magában helyes és az akkori viszonyok szerint czélszerű volt; de — s ez a dolog lényege — egész political pályájával, s reformatori terveinek irányával olly szoros összefüggésben állott, hogy a megfutott pálya végéről annak elejére gondolva vissza, sem lehetett volna ugyanazon jellemnek s ugyanazon alapnézet mellett, másként intézni el?

Széchenyiről én ezt kimutattam.

S keressetek nem-rögtönzőitek és készülteitek közt sok hasonló példát.

De ám vétessenek az illy jelek csak történetes s izolált tényeknek, mellyeket a dialectica mesterségesen forraszt egy egész kiképzett rendszer körlánczaiba.

Azonban ezen esetre kérdenem kell titeket: nem idézett-e Széchenyi könyvei és tettei által nagy forradalmat elő az eszmékben, az institutiókban, a közszellemben, a gazdaszat, az ipar, a vállalkozások, a közlekedés, az anyagi és erkölcsi központosítás mezején? Nem voltak-e első munkái csupán tartalmuknál fogva is kitünő irodalmi becsüek, s az együtt versenyzők vagy ellenfelek elmeműveit magasan tulszárnyalók? Nem valának-e reformtervei sajátságosak, messzire nézők és össze-

függők? S mellyik ellensége nem vallá be, hogy kezdeményezései az anyagi vállalatok terén olly csodálatosan szerencsések, olly a nemzetélet és korszükség ismeretére épültek és biztosan kiszámítvák, hogy itt vele senki sem versenyezhetett, e részben a nemzet üterére senki sem tudott úgy tapintani mint ő, sőt egyedül vala a kivitel embere, elannyira, miként végtére neve, egyéb tekintetek számbavétele nélkül is, a tőkepénzeseknél a sikerre nézve kielégítő garantiává lön?

Miután pedig ez így van; miután első igen derék könyve 1828-ban jelent meg; miután reformatori hatásának legragyogóbb része 1830-tól 1835-ig folyt le; miután ő több erélylyel és sikerrel soha sem állott a kivitel, a létesítés élén, mint ezen öt év alatt; miért legyek néhány ismerőseinek különben is föltötte általános nyilatkozatai miatt kényszerülve, Széchenyit olly lángeszűnek tartani, millyen ő sem volt, s millyen senki sincs? Mert az mégis a csodával lenne határos, ha egy férfin, ki 1825-ben egészen készületlen vala, három évvel később az irodalomban a maga elébe tűzött tárgy mély felfogása által tudott kitűnni; öt évvel utóbb pedig a nemzet történetében új korszakot kezdetett s olly dicső és győzedelmes helyet vivhatott ki, millyent a kedvező ég a nemzedékek fel- és eltűnése közt, hoszas időszakokban is ritkán nyujt választottjainak. — Ha Széchenyi nagy befolyása Magyarország átalakulási processusára, a képzelődésre ható szónoklat varázsa, a világszabadsági sejtelmes eszmék költői ingere, s a tömeg szenvedélyeit ismeretlen vágyak felé vezető izgatások által történt volna: ugy talán még elhinném a rövid tanéveket; mert jól tudom, hogy e mezőn sok előkészület nélkül is lehet felöltő eredményekre jutni. De midőn senki sem kétkedik, miként Széchenyi a cselekvényesség több szakában a nemzet szükségének éles fölfogása, a viszonyok pontos ismerete, terveinek szilárd alapokra fektetése, s a nehézségeknek s előnyeknek teljes kikémlése és az eljárás rendkívüli óvatossága következtében jutott sikerhez: hogyan fogadhattam el, egy tizenhét éves ifju tudósítására támaszkodva, mint kétségtelen tény, hogy „a legnagyobb magyar“ olly rövid idő alatt formálta ki magát mély combinatióu

országglárrá, mint a mennyi másoknál alig elég, egy megyei szerep ephemer dicsőségének megszerzésére.

Minden körülmény lélektani ok, és az emberi agyfejlődésének fokozataira vonatkozó minden hihetőség módosítani látszik Wesselényi nyilatkozatának értelmét Széchenyi önmivélésének stadiumairól; a Dessewffy Aurelét pedig teljesen megczáfolja.

Azon adat-töredékek is, melyeket a gróf életéről összeszerelhettem, az én nézeteim mellett szólnak.

Egyébiránt elismerem, miként Széchenyinek a nemzet sorsával összeszőtt életét a vizsgáló történetész fáklyájának csak később sikerülend tökéletesen felderíteni. Naplója, melyet rendeleténél fogva halála előtt használni nem lehet, mind a kornak, melyre alakítólag hatott, jellemzésére; mind saját belfejlődésének, irányainak és politicalai küzdéseinek ügyfolyamára kétségkívül gazdag anyag-gyűjteményt szolgáltatand.

S könnyen történhetik, hogy e kútforrás kinyitása által le fognak döntetni vagy legalább megingattatni Széchenyi önmivélésének és a reformatori pályára készülésének időszakára vonatkozó állításaim; de alig hiszem, miként ez esetben is Dessewffy Aurél nézete igazoltassék.

Hadd vessem papirra tehát, addig is, míg erősebb és instruktívabb kéz tehetné, Széchenyi életrajzának körvonalait.

Széchenyi Ferencz grófnak harmadik és legfiatalabb fia, István 1791-ben, szeptember 21-kén született.

Atyja, a nagy hazafi, ki mint „magyar“ reménytelenül szállott sirjába, honunk ügyét még tetemesebb anyagi áldozatokkal gyarapította, mint István gróf. Az ő politicalai pályája, melly tündöklő és hasznos volt, a Széchenyiek család-sorsát, a két pad közti helyzet kellemetlenségeit hoszason érezteté vele. Ő két király kegyéből esett ki; az egyikét később visszanyerve. József császár alatt nagy hivatalaiból leküszönt; I. Ferencz által pedig viszont magas méltóságokra alkalmaztaték. 1786-tól 1798-ig, tehát tizenkét éven át, távol

állott a kormány rudjától. Ezen korszak folyama közt, vala egy beleplezett s máig is föl nem fátyolozott időpont, midőn országunk több nagyai bizonyos indefiniált gyanu súlyával voltak terhelve; midőn a közlevéltárakba iratok zárattak, mellyeket a helytartótanács legtekintélyesebb tagjainak sem lehetett a Metternich-herczeg egész kormánya alatt elolvasni, — olly kevéssé, mint azelőtt, mikor a tények és vádak még ujak levén, a részrehajlatlan történet-szakmájába nem estek. Széchenyi Ferencz sem került ki a gyanut egész mértékben; noha minden jel arra mutat, hogy valamint a haza iránti szeretete kiapadhatlan volt; ugy a dynastia iránti hűsége örökké ingatlan maradt.

József császár, kevéssel halála előtt, két rendeleten kívül, intézkedéseinek egész összegét, reformatori pályájának sok nehézségekkel küzdő kísérleteit megsemmisítván, az alkotmányos jogok gyakorlatától elzárt Magyarország az „avita constitutio“ régi kerékvágásaiba vezetteték vissza. Az uj uralkodó országgyűlést hirdetett. A ritkaságok tárába szánt és Bécsbe fölvetett koronát a nemzet örömrivalgásai közt fejére tétette, s a fényes ünnepély alatt Pozsony szabad királyi városa több magas vendégekkel együtt a nápolyi királyt Ferdinandot s nejét, Karolinát falai közt üdvözlé. Az országgyűlés 1791-ben martius 10-kén elhatározta, hogy a két idegen koronásfő jelenlétének emlékeztetere emlékpénzek veretessenek, és azok különös követség által küldessenek Nápolyba. Széchenyi Ferencz lön e követség vezényletére megbizva s hordozá az egész ut költségeit. Nápolyban az uralkodó kegye a szent Januarius rendjével; hazatérte után pedig nemsokára az ég kegye sokkal becsesebb kincscsel, István fiával ajándékozta meg.

A nemzeti museum alapítója, a magas miveltségű és a tudományokat hön előmozdító státuszférfiu — ki szemeinek gyöngesége miatt hivatalairól másodszor is lemondva; állandólag Bécsben lakott — fiait elég gonddal igyekezett növeltetni, s hogy Istvánnak sem voltak gyermekévei elhanyagolva, méltán föltehetjük.

Azonban — mint tudatik — Széchenyi Ferencz gróf, életének utósó szakában, a mély vallásos érzést — melly szintén az

egész család jellemvonásai közé tartozik — naponként magasabb fokra emelte keblében, s végre nemévé a rajongásnak hangolta fel. —

Nem lehetetlen, hogy a tulbuzgóság, melly egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyluma, az öreg Széchenyi által a növelés propylaeumává tétetett, melyen át kellett gyermekeinek az isméretek adattáraihoz jutni.

Igen hihető, miként Istvánnak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre taníttatott; de talán, hogy olyanra is, mi az egyszerű vallásos érzésnél valamivel több volt.

Ha ő azon imádságos és kegyes könyveket, mellyek atyja költségén jelentek meg, mind átolvasta; ha zsenge éveiben a Széchenyi család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve és tört szívvvel imádkozott szünetlenül a tisztes családfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt, s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala; ha a serdülő ifju a bölcelet első tanfolyamát a „*Selecta sanctorum patrum effata*“ czimű könyvnek, melly az öreg gróf megrendelésére iratott, szorgalmas tanulásából meritette; ha a 18 évet be sem töltött Széchenyi István így vetteték az élet közepébe, hol magára hagyatva, nagy jövedelme, választott pályája, megromlottabb pajtásai, és heves vére a concentrált élvek s erős izgalmak örvényeibe sodorják; ha az imádságokat Sadé marquis fertelmes műveitől kezdve, a frivol és még szépízlési religióval sem bíró irodalom terményei váltják fel; ha a „*Selecta sanctorum*“ Voltaire s Diderot csábító bölcsesége kezdi ostromolni és sürti keresztűz közé venni: nem természetes-e ekkor, hogy az ifju Széchenyi, ha a gyermekkori benyomások szívét megmégtámadják, ellenök a materialismus és könnyelmű philosophia fegyvereihez folyamodik; ha pedig a szórakozásokban már kielégítést nyert, akkor megint a vallásos ascetismus és a keresztyéni lemondás phantomait lázasztja föl s általok ostromoztatja szívét? nem természetes-e, hogy Széchenyi vallásos kedélyü és egyszersmind kutató elméü levén, vakbuzgó első növeltetése és korán megkezdett nagy világi életének ellenkező irányu iskolája miatt sokkal hosszabb idő alatt jöhet magával tisztába,

mint mások és sokkal nehezebben leli meg azon súlypontot, mely ingatlanul föntarthassa, mint a kisebb talentumu, de összhangzóbb kifejlődést nyert egyének?

Pedig előttem, többek értéseinek nyomán, igen valószínűnek látszik, hogy a fenebbi sorokban István gróf gyermekkorának és fiatal éveinek eléggé találó, majdnem élethű vázlata van adva.

Gróf Széchenyi Ferencz 1809-ben, midőn az osztrák birodalom sorsa a legkétségesebb koczkára volt téve, mind a három fiát, Lajost, Pált és Istvánt a felkelő nemes sereghez küldé, honnan István rövid idő múlva a rendes katonai pályára lépett át és 1815-ig a Napoleon elleni háboruk majd minden nevezetes világcsatáiban részt vett. A lipcsei három napok alatt igen kiűntette magát, s Blücherhez megbízásokkal küldetvén, lényegesen befolyt az ütközet sorsára az által, mert másokkal együtt a nagy hírű porosz tábornokot rávette, hogy intézkedései által a közelgő Bernadotte megérkezését és a csatábani részvétét lehetségessé tegye.

A szövetséges hatalmaknak kétszeri Párisba vonulása és a bécsi congressus valának a legragyogóbb időszakok Széchenyi ifjúkori excentricus életében.

A jelenetek nagyszerűsége, a katonai hir mámora, a világ legmagasabb köreiben töltött órái, az irigylett *bonne fortune*-k, mint szintén gyorsan szaporodó adósságai folytonos izgalomban tarták őt, és kimeríthetlen cselekvényességének, s változatosság és hatás után sovárgó lelkének a szerelem, hir, fény és kaland tiindérországaiban szereztek elfoglalást, adtak kielégítetést.

De mindezen örömeknek a világbéke helyreállításával többnyire végők szakadt.

A bécsi congressus, Európa territorialis viszonyát s a nagy hatalmak súlyegyenét rendezvén, szétoszlott. Eltűntek a monarchák, az uralkodó családok tagjai, a hercegek, a ministerek, a diplomata, a tábornokok, a világ-aristocraták, — a tett és reputatio emberei mind eltűntek. Velök együtt odalettek a ragyogó ünnepélyek, a fényes udvari körök, a föld minden részeiből összegyűlt nőszépségek bűbájos chorusai, az egymást mohón föl váltó estélyek, a szakadatlan zaj s a kifáradhatlan, az

édes, az örökké foglalkozó és egyébre időt nem hagyó saloni semmit-tevés. S ha még csak ezek röppentek volna el! De hová nem tette a Bellerophon, mellynek fedlezetére lépett és szent Heléna, mellynek révében örökre kikötött, az erély és dicsőség eszménye, Napoleon Bonaparte; — hová nem tette a bécsi királytanácskozmányok jegyzőkönyve és a szentszövetség a kilátást egy új európai háborúra, a csattanó események izgalmait, a hadi cselekvényesség gazdag mezejét, a hír ért kalászáinak aratását, és a reményt gyors katonai előléptetésekre?

Mindez együtt a bécsi congressus befejeztetésével párává oszlott szét.

S mi maradt Széchenyi számára?

Egypár érdemjel, a huszár kapitányság, a lassu emelkedés a szolgálati évek kegyelméből, a katonai státiók unalmas és foglalkozás nélküli magánya, a mámorból kiőszáradás hosszú penitencziális hetei, hónapjai és évei.

Nem vala tárgy, mellyre szertelen tevékenységét fordítsa, nem vala cél, melly után törekedjék, nem vala vágy, mellyért képzelődésének vitorláit fölvonja, s mellyhez szívének reményhorgonyait csatolni kívánná.

A világbéke eldöntőleg hatott nyugtalan jellemére.

Széchenyi magába kezdett szállani. Üresnek találá szívét és agyát. Untatónak hitte egy falura kitett kapitány köznapi szerepét, komornak a jelent, s a multat minden fénypontjaival együtt sem eléggé nemesnek, sem hozzá eléggé méltónak.

Ezen érzés, ezen öntudat, melly susceptibilis természetéből vonván a következtetést, gyaníthatólag egy csoport méltó és méltatlan önvádakkal is szövetkezett, lassanként egy erős, de jótékony crisist idézett nála elő.

Nehéz volna Széchenyi átalakulásának napját vagy éppen óráját elhatározni.

Az egyéneknél a szellem reformja nem történik olly láthatólag, mint a rovaroknál a külső hüvely levetése.

De annyi bizonyos, miként ő a bécsi congressus után csakhamar sokkal komolyabbá, összeszedettebbé és ismeretek után sovárgóbbá vált, mint addig volt.

Egybekötetései által gyakran nyert engedelmet hoszasabb távollétre.

Európának nagyobb részét beutazta; nevezetesen a német birodalmat, Francia-, Angol-, Olaszországot, a Spanyolnak felső részét. Mulatott Konstantinápolyban, megjárta az uj görög államot, érinté Kisásziát.

A polgárisodás nagy középpontjain sokszor és hoszason tartózkodott.

Angliában összesen legalább tizenhatszor volt s ezen gyakori megfordulása a világkereskedelem, a világipar, a politicalai szabadság és a gyakorlati ész classicus földjén majdnem háromnegyed részben katonai pályájának második korszakára, a bécsi királygyűlés utáni időre esik.

Eleinte utazásaiban inkább élvezet és szórakozást, utóbb inkább okulást és ismereteket szerzett.

Egy kitünő miveltségű férfiutól, ki Széchenyivel évek óta szorosabb viszonyban állott, ki az ő élettörténeteit legrésztelésebben ismeri, s kihez én eligazulás végett épen e kérdést intéztem, hallám : hogy a gróf 1819-től kezdve vetette magát vas szorgalommal, kitartással és minden akadályokat leküzdő eréllyel a komolyabb tanulmányokra.

Ezen adattal, és Széchenyinek gyökeresen megváltozott szellemirányával, tökéletesen összefügg, sőt azt kiegészíti a már közlött autobiographiai töredék, melly szerint ő atyjának halála után, t. i. 1820. év végén tűzte ki életének legmélyebb feladatául a magyar nemzet sorsávali foglalkozást s a kémleteket az iránt : hogy van-e még fajunk feltámadása körül remény vagy nincs-e többé?

Reformatori szerepe tehát nem 1825-ben rögtönzötték, s mit az ifju Aurél készületlenségnek, s mit a magát tanítványnak nevező Wesselényi az ő „mesterénél“ 1822-ben a magyar ügy iránti közönynek vagy lágymelegségnek nézett, kétségkívül egyéb volt, mint a minek mondaték s talán nemis úgy értelmezett, mint a hideg papirra leírva vétethetik olyak által, kik egy gyermek és egy neheztelő barát könnyelműségét a szavak kiválasztásában kellő tekintet alá nem vonják.

Szállítsuk le a két észrevételt valódi értékére.

Wesselényi a hazafiság eszméjét szorosabban összekötötte a sérelni politikával mint bárki más. Aztán természeténél fogva ostromló, patheticus, komoly és szónokló volt.

Örökké gyanusan nézett ő Széchenyire, ha az a mindenható osztrák pénzügyminister salonaiból lépett hozzá s mint kétség-telen tanuságát a „Hitel“ írója lágymeleg hazafiságának hányta egykor nekem föl, hogy Széchenyi, kit mi az egekig emelünk, még pályája kezdetével egy emlékiratot nyújtott be Metternich herczeghez azon reformokról, mellyeket Magyarországon elő-mozdítani a kormány érdekében fekszik.

E vád valószínűleg igaz volt: de akkor Széchenyi ellen még inkább idézni lehetett volna a hoszas előszobázást olly nagy uraknál is, kiket ő átalában gyűlött; az udvarlásokat olly palotahölgyeknél s talán társalkodó-nőknél és komornáknál is, kik különben sem szépek, sem érdekesek többé nem valának, de történetesen azon ügynek, mellyet keresztülvinni szándékozott, elősegelésére befolyhattak.

Csak annyit akarok ezzel mondani, hogy Wesselényi—mint életrajzában kifejtettem — igen nyomos okoknál fogva, elvileg már szükségesnek tartá a kormányt folytonosan nyugtalanítani és semmiben nem segiteni ugy elő, hogy népszerűséghez juthasson; Széchenyi pedig political munkásságának első percze óta az utilisatio embere volt, s nem annyira ellenzeni, mint alkotni törekedett.

Továbbá Wesselényi még a baráti társalgás közt is minden csekélységet hangzatos formákba zárt és ha lehetett emberbaráti, országszabadsági és hazafi elvekhez kötött. Ő kimondott eszméit és erkölcsi szabályait nem mindig alkalmazta ugyan magányéletére; de azért a puritánusok dühével vagy megvetésével nézett az olly emberre, ki az elvekre sarcasmusokat szórt, bár azokat tettel soha meg nem sérté. — Széchenyi pedig egy jó élczet, egy elmés ötletet, egy csipős gunyort, kivált baráti körben, még a tisztelt tárgyak és eszmék ellen sem tudott elhallgatni. Hogy e modornak Wesselényit sokszor meg kellett

botránkoztatni, természetes; de ebből még nem következett a botránkozónak felsősége a botránkozást okozó fölött.

Itt mellékesen egy anekdotát mondok, melyet pajtássági éveikből Széchenyi beszélt el nekem.

„K. . . . nál valánk — így szólt ő — és az időt többnyire vadászattal töltöttük. Egyszer megérkezik Wesselényi, kit rég vártunk. Társalgás közt előfordul a közelebb tartott nagy hajtóvadászat, melly igen jól ütött ki s a vendégeket annyira mulattatta, hogy a beszélgetésben gyakran tértek reá vissza, főként az apró történetecskék miatt, mellyek, mint hasonló esetekben rendszerint szokás, élesebb színezetben táltattak föl, s a vidéki nemeseknek, kik a multságban részt vettek, nyers, de többnyire egészséges tréfáira bő anyagot szolgáltatának. Az élénk körben egyedül Wesselényi volt komor és elégtelen. Ugy látszott sérelmei voltak, mellyek felé kívánta figyelmünket terelni. De az idő minden különös nyilatkozatok nélkül tölt el. Alkonyodni kezdett. A vendégek részint elutaztak, részint szétmentek, s csak néhányan ültünk a kandalló körül, mellynek eleven lángja az őszi nedves napokban annyi vonzerővel bír, hogy kialvásától a legérdekesebb vitatkozás közt sem lehet tartani. Wesselényi, míg néhány hasábot vetettem a tűzre, s egy új hajtóvadászat megrendeléséről tevék említést, felém mozdítva karszékét, kedves barátom! dörögve eléggé nem-kedves hangon : én úgy hiszem, az embert eszköznek tekinteni, az embert kutya-kötelességekre szorítani s a személyben az emberi méltóságot megsérteni csak azért, hogy időnket vigan tölthessük, nem hozzánk, nem hazafiakhoz, nem a civilizatio és humanitás ügyvivőihez illő szerep. — Wesselényi ezen bevezetésére, hátamat kényelmesen a kandalló elébe fordítva megállék, és vártam, micsoda „oratio in Verrem“ fog következni. Ő pedig a közép-időt, a feudalismust, a lovagvárat, Gesler kalapját, a czukortelepeket, a dél-karolinai sklávokat, a rabszolga-kereskedést, a török bazárokat, a négerkinzást és a hajtóvadászatot egy piquant ragou-ba összekevervén, előnkbe tálalta. Az ajka megcsattant az embernek a csipős eledeltől. Én ugyan addig a szerencsétlen hajtóvadászatot nem igen bonczolgattam sem a buzgó civilisa-

torok, sem különösen az abolitionisták szempontjából, de a tapasztalás után indulva azt láttam, hogy minden ilyen alkalomra megjelen egy csoport gyerek és suhancz, aztán mozog, zajt üt, kiabál, jól eszik, jól iszik, s olly vidáman megy haza, mintha kénye és kedve szerint mulatta volna magát. Nem kerestem tehát valami nagy elvsérelmet az egész tréfában. Miután azonban Wesselényi által értesültem, hogy a hajtóvadászat kegyetlenség, sőt valóságos attentatum az emberi méltóság ellen, lelkesülten felkiálték: le a hajtóvadászattal! legyünk szelidek és humanusok. A kandalló körüli társaság, bár némi meglepetéssel, követé példámat, s még akkor estve elhatározták: hogy mi a hübériség iszonyu maradványát jószágainkon rögtön megszüntetjük. Illy emberbaráti szándékkal menénk vacsorálni s az ágyba. — Másnap reggel a szokott időben várjuk Wesselényit; de nem jö szobájából ki. Talán valami uj philanthropicus eszmét ragadott meg s azon elmélkedik, gondolám magamban és fölkeresém őt. Kipirultan, nagyokat fúva s félig öltözetten találám az én tágkeblű pajtásomat. Mi történt? kérdém döbbenve. — Képzeld, kedves barátom! az én semmire kellő vadászom tovább állott. — Hogyan? tudakolám, hiszen szerény és jó magaviseletű ifjunak látszék. — Mamlasz, hült száju volt, fejér mellényeimet mind Zsibón felejtette. — S most utánok nyargalt? kérdezém viszont. — Kinyargalt a világba. — De miért? sürgetém. — Egy pofot adtam neki, válaszolta Wesselényi még mindig ingerülten. — Erre én csak azt mondtam, állítsuk vissza a hajtóvadászatot. S gondolja-e ön, végzé be Széchenyi anekdotáját, hogy Miklós barátom többször előhozta emberszerető elveit? Vadásztunk, mint azelőtt, philosophálás nélkül.“

Az elbeszélt történetecskét nem azért irtam le, mintha czélom volna mutogatni, hogy Wesselényinél az elv és a tett közt örökké ekkora hézag vala.

Én az ellenzék nagy nevű vezérének, mint tiszteletre méltó jellemnek, mint derék szónoknak és jeles státusférfinak igazságot szolgáltatam. S valóban sokkal szorosabb barátság csatolt hozzá, hogysem olly hibákkal terheljem emlékét, miktől ellenségei is többnyire megkimélték.

Csak azt szándékoztam kitüntetni, hogy Wesselényi parányi dolgoknál is kivált fiatal korában nagy elvekhez folyamodott; Széchenyi pedig practicus eszénél fogva nem igen szerette a czifra elveket, sőt sarcasticus modorával, ha lehetett, ki is gunyolá.

A főnemlitettekből összesen kétségtelennek látszik, miként Wesselényinek, ki a hazafiságot leginkább az ellenzék eszméjével kötötte össze, ki szorosan pártember volt, ki emphasissal beszélt csekély tárgyakról is, ügyszeretetét pedig nemcsak tetekkel bebizonyította, de szavakkal is magyarázgatá, — ismétlem, Wesselényinek, még akkor is, mikor szerette Széchenyit, lágymelegnek kellett tartania, mint mérséklett ellenzékit, mint kevéssé pártembert, mint az utilisatio tanárját, s mint a hangzatos elveknek olykori kigunyolóját.

Ezért mondá később — midőn már váltig elidegenedett ifjkori barátjától — hogy Széchenyi Fiescohoz akar hasonlítani; de ő tud majd Verrina lenni.

Noha azonban Wesselényi panaszkodásait a vele utazó Hessen-Homburg ezredéből huszárkapitány lágymeleg honfiságáról ezen mérték szerint kell reducálni; az, mit szintén állita, hogy t. i. Széchenyi még 1822-ben kétkedett a magyar nemzet jövődjéről, az ország sorsa felől sötét nézetekkel birt és ritkán szeretett a haza ügyeiről beszélni, a legszorosabb értelemben való lehet, de nem annyira Széchenyi akkori studiumaira, belátására és szándékaira, mint akkori kedélyhangulatára derit fényt.

A Wesselényiénél még könnyebb szorosan meghatározni és igazi értékére leszállítani a Dessewffy Aurél vádját.

Tekintsünk bár a kornak, mellyben Széchenyi a nyilvánosság terére lépett, alispánjaira és burocratáira, mivel közép-birtokosaira és országzászlósaira, csak latinul tudó táblabiráira s csak németül beszélő mágnásaira; szóval azon nagy többségre, melly 1825-ben a felső- és alsóházi padokon ült.

Nem különböző, nem más fajú miveltség-e az, a mostanitól, az európaiktól?

Napoleon nem tudott latinul, s a historiai jogok hazájának, Angliának, lordjai és követei különböző módszerek által, a

házsorompói előtti kihallgattatástól kezdve, a szakértők bizottmányáig, szereznek magoknak elégséges ismeretet a bonyolodott s régi jogviszonyokba vágó kérdések felől.

Bezzeg másként vala nálunk.

A kaputos, Napoleont, a francia polgári és büntető törvénykönyvek létrehozóját, abban, mit ő tudománynak nevezett, t. i. a classicus írók egyes helyeinek idézésében, megszégyenithette volna.

A magyar törvényhozás tagjai pedig, azon sok dolgokra nézve, mellyek a Corpus Jurisba befektetve — itt nem investitiót, melly termékenyít, értek — és rendetlenül elszórva voltak, sohasem valának kénytelenek szakemberekre szorulni, mint az angol parlament.

Nálunk t. i. a követ, országzászlós mind prókátor volt.

A zsendülő irodalom még alig hatott át az életre.

A külviszonyok fölfogása, a státustudomány, a jogbölcselet, a hasonlító törvénytan, az európai reformkérdések, a polgárisodás problémái vonatkozásaikban az államra és társadalomra : mind ezen ismeretek, mellyek nélkül most készületlennek tartatunk, akkor még igen keveseknél valának találhatók s e kevesek közül igen kevesen voltak törvényhozók.

S nemis igényeltetett sem mágnásainknál sem deputatusainknál illy czifra tulajdon.

Alapos szónoklatnak csak azt tartották, melly a Corpus jurisson épült s a szönyegen levő kérdés részleteit részletes idézetekkel világosította fel.

A többi hivalkodás és szócziczoma vala.

1790-ben még sugárzottak a vitatkozásokon át európai eszmék.

De azután a parlamenti okoskodás mind inkább vonult a házi bölcseleg négyfalai közé, nem nézett a nagy világra ki — s mint a gnosticus, feledve a mindenséget, melly körülötte szó és alakit, állandólag kódókére tekintett — úgy a mi szónoklatunk a régi törvény paragraphusaira függeszté szemeit s azok által akart emelkedni.

1830-ban történik először, hogy a juridicus eszmék közé magasabb politicaiak vegyülnek.

A vallás kérdése adta e részben az első lendületet.

Ha mi tehát egy Göthe objectivitásával vissza tudjuk magunkat helyezni az 1825-ki fogalmak körébe, akkor Széchenyit készületlennek fogjuk mondani; mert ő kevesebbet tudott idézni a régi törvényekből, mint a többi tekintélyek, s bizonyosan tizszer kevesebbet, mint Aurél atyja, a szabolcsi híres követ, kit ő hat évvel utóbb egy másik teren tökéletesen és végkép tönkre tett.

Ha pedig Széchenyit 1825-ben a mostani fogalmainkkal tekintjük, akkor a Hessen-Homburg huszárt nem találандjuk készületlennek, sőt sokkal készültebbnek látjuk, mint az alispányokat és zászlósurakat.

Ez a dolog nyitja.

Dessewffy Aurél nem irhatott róla másként, ha az akkori benyomások légköréből vette szavait.

Tegyük még ide: miként Aurél atyja a classica literatúrában tömérdek jártassággal birt s maga Aurél a görög irokkal is korán és alaposan ismerkedett meg.

Széchenyi e pályán viszont csak közepszerű vala.

Fölszines míveltséggel bírónak kellett tehát a 17 éves Aurél előtt mind atyja mondásai után, mind saját tanulmányai szerint tartani a későbbi reformatort.

Midőn végre Aurél státusférfiúvá lön, már akkor az ő nagy-hirű atyja, s az egész régi eruditio politicai bölcsesége leverve, földre tiporva és a mi még sértőbb, kigúnyolva volt Széchenyitől, s utána az új közvéleménytől.

Aurél szerette atyját, s a nagy reformatör által okozott romok közt eltört becses kincsekre is talált.

Hogyan vegyen illy körülményben időt: véleményét Széchenyiről, ha megváltoztatta is az életben, megváltoztatni a papíron?

Miután egy kérdést megoldánk, előttünk a másik még érdekesebb.

Voltak, kik nem mondták ugyan Széchenyit pályája kezdetén készületlennek : de Magyarországot tarták az ő föllépésekor a reformkérdésekkel annyira megbarátkozottnak és az átalakulás útjaival olly ismeretesnek , hogy a Hitel írója nem a nemzetet rázta föl álmából a haladásra, hanem a fölébredt nemzetnek volt egyik haladó tagja; nem a szabadabb röptű közvéleményt teremté, de e közvéleménynek lön nyelve, hirdetője, eszköze.

Az illy állítás, ha bebizonyítatik, Széchenyi számára csak a másodrangú szerep igényeit engedi meg. Neve a történezetben alább szálland; hatása, bár szép marad, rendkívülinek nem fog tartatni.

Ezenkívül, minthogy Széchenyi a nemzet állapotát egészen más és kevésbé rózsaszínű szemüvegen át nézte: következnek, miként political rendszere nem lehetett a körülményekhez szabva, és következnek, miként a viszonyok félreismerésének őt eljárási taktikájában is gyakran kellett tévutakra vezetnie.

Könnyen látható tehát, hogy a kor festésénél az 1825-ben föltűnt reformator fölöli bírálatnak alapjai vannak letéve, s ha a nemzet helyzetének kikémlésében nagyszerűen tévedett Széchenyi: csoda volna, de érdem nem, istenajándék lenne, de számítás legkevésbé, midőn tervei és politicája a próbát megütné.

Szükség ennél fogva tisztába jönni e részben is; mert különben egészen alkalmas kulcsunk nem leend sem Széchenyinek, sem ellenfeleinek megértésére.

Midőn a gróf, mint mondá „a nyilvános élet tövis-mezejére azon komoly eltökéléssel lépett, hogy ő fogná, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját“ : tüstént a legkeserűbb gúnynyal támadta meg korának gyöngeségeit, bűneit és előítéleteit. Hangja éles és verdeső, modora ostromló, politicája fölforgató volt, a régi tények és tanok irányában.

Agitatornak neveztették, s bizonyos értelemben az vala.

A destructióban talált gyönyört; de nem a köömlásokért, nem a rohadó gerendák megtöréseért, nem a fölemelkedett por

miatt, mely neki és a hozzá közelállóknak köntösét végre is egy kissé bemocskolta, nem a ledőlt falrészek zajaért, mely a világot összecsődíté, mint minden szokatlan nesz.

Az ő célja az újraalkotás volt, megkimélésével a haszonvehető anyagoknak.

Széchenyire igazán illik.

„Rontott, mert építeni akart Palladio.“

Azonban későbbre tartom föl hatásának leírását, irányainak bonczolgatását.

Most a kérdés csak az : hogy ő millyennek képzelte Magyarországot, a mikor reformálni akará.

Rövid nyilatkozatai ez iránt el vannak szórva leginkább a „Hitel“ a „Világ“ és „A kelet népe“ czimű munkáiban.

Valának, kik a széthányt eszméket összeállíták, hogy benők a nagy ellenmondásokat föltárhassák.

Én idézni fogom mind a három munkából épen azon eszméket és épen azon összeállítással, a mint a bírálók által egymással szemközt állóknak s egymást megsemmisítőknak valának kibirdetve.

A vallomások következők :

„Álomkór s árgában dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs.“ (Hitel.)

„Hideg megfontolás s férfiúi érett elhatározás után közéleti pályámat olly hangulatban kezdém meg, mint mikor hajótörésnek induló szerencsétlen család megmentése végett, látván, hogy másunnan jobb segítség nem jő, erejében nem, de egyedül tiszta szándékában bizó hajós ül gyenge csónakára.“ (Kelet népe.)

„Munkássági körömet a messze jövőndöbe tűztem, minthogy bármilly sokszor voltam is közel — előmenetelünk csigahaladását tapasztalván — béketürelmetlenségemben bőrömből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti súlyedésünket olyan-
nak szemlélteté, melyből mint lassu nyavalyából ismét csak lassan lehetne kiemelkedni, s ekkép szellemem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott a vér.“ (Kelet népe.)

„Közleményeim darabosak valának s természetesen, mert nem tartám tanácsosnak a bennem tökéletes egyhangzásban

levő tervvel, roskadó hazánkba ugyyszólván kapustól rohanni be.“ (Kelet népe.)

Szintén a „Kelet népében“ Széchenyi tiz küzdelem és eredménydús évre visszagondolva, így kiált föl :

„Mennyivel édesb jelenünk búsan leélt napjainknál! Valódi elemünket megösmertük, gyáva öngyilkolás által el nem veszünk többé. Hála, üdvözet! Örömünk azonban bár méltó, ne ámitson el, mint diadalos hadat a győzelem, istenért ne! Mert valamint ez ismét elvesztheti a diadal legszebb gyümölcseit, sőt még ellene is fordulhat az ingó szerencse, ha minden gondoktól idő előtt kibontakozik : úgy mi is elveszthetjük még mind azt, mit eddigi előmeneteleink után biztosan várhatánk. Igen ezt mind elveszthetjük, sőt hihetőleg el is veszítjük, ha a legmélyebb bölcseséggel nem folytatjuk diadalmi pályánkat. Mert valamint csoda volt nemzetünket olly közeli a sirhoz, ismét az élők közé visszalépni látni; úgy nem távol esik a csodától, nemzetünket olly felette szövevényes körülményei között, gordiusi csomóként egybebonnyolitott mivoltában alkotmányos férfiuságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó illyest soha sem visz végbe. Az istenek azonban megunják érdemtelen buta csoportokat boldogságra ugyyszólván szüntelen kényszeríteni, s végkép egyedül azokat veszik pártolás alá, kik legszebb ajándékukat — az elmebeli tehetséget — becsülni, kifejtteni tudják, s nem vakon, vagy szenvedélyeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élők élőköt.“

Ezen homogen eszméknek lerombolására idézett helyek pedig ekként hangzanak :

„Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, hogy még távol tőlünk a vénség s koporsó.“ (Hitel.)

„Magyarország fejedelme nagy hatalmu ur, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzetén uralkodik.“ (Világ:) —

Az elősorolt idézetekben előbb „álomkórságban dermedező nemzet“ „hajótörésnek induló szerencsétlen családhoz hasonlító

ország,“ „roskadó haza,“ „nemzeti sülyedés“ és „a sir széléről visszalépő nemzet“ einlittetvén; a Széchenyivel polemisálók a gróf ezen leírásaival összeférhetlennek találták a másik állítást, hogy „nálunk a fiatalság jelei láthatók“ és hogy „a magyar élő s fiatal, nem vén és megholt faj.“

Miután pedig a szavak ellenmondásai bebizonyíttatának, velők kellett volna megdőlnie egy egész political rendszernek, mellynek kiindulási pontjai részint illy diagnosisok, részint illy élet- és erőjelenségek valának. —

Hadd lássuk tehát: e bebizonyítások mennyiben birnak fontossággal? hol találták el a valót? hol sülyednek tévedésekbe?

Dessewffy Aurél a „Pesti Hirlap és Kelet népe közti vitály“ czim alatt megjelent cikkeiben így szól:

„Kétségtelen, hogy — mint Széchenyi állítja — a magyar nemzet öreg is ifju is egyszerre nem lehet, hanem vagy az egyiknek vagy a másiknak kell lennie.“

„Kétségtelen, hogy 1825-ben, mikor gróf Széchenyi legelőször föllépett, nem a rothadás szaga vonzotta őt a nemzethez: hanem inkább varázserővel azon szellem ragadja meg, melly jelesen a nemzetiség ügyében az akkori országgyűlésen annyi energiával lépett fel.“

„Kétségtelen, hogy ezen szellem befolyása alatt gyümölcsöztek azután az ország javára mind azon eszmék, mellyek gróf Széchenyiben már rég óta fölhalmazva voltak, s csak egy ihlető szikrára vártak, hogy fellobbanjanak; mert ezen eszmék kifejtése a nemzet fogékonysága nélkül hatásra számot nem tarthatott volna.“

Kossuth is szemére lobbantá Széchenyinek, miként egyszer azt látszik hinni, hogy a magyar nemzet sir szélén állott, midőn ő az életre üdítő tárogatót megharsogtatta; másszor pedig örömmel kiált föl, hogy a magyar élő és fiatal, nem pedig vén és meghalt nép.

Széchenyinek ezen magával tisztába nem lété, ezen zavart fogalmait érintvén, így nyilatkozik Kossuth:

„Hogy a magyar nemzet, midőn a gróf a polgári nyilvános életet megkezdette, nem volt sir szélén álló vén beteg, arról

alig kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük a megtörhetlen visszahatást, miszerint alkotmányyszerűség s nemzetiségi elem a germanizálás fáklyatűzénél ujult lángra gyult, azon nagy férfiü törekvésének ellenében, kiről Plathhy Mihály halhatatlan tollával írva van: hogy „princeps justus, sapiens, aequus, quem praeceps boni publici fervor et peregrina juribus nostris consilia lege praescriptos cancellos siverunt perrumpere;“ ha továbbá figyelembe vesszük az 1790-ki országgyűlést, mellyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel, annyi körülményismeret annyi előrelátó gondoskodással, annyi engesztelő szellem a jövőbe oly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évrázaink legfényesebb lapjaihoz sorozhatnók; utóbb ha megolvassuk az 1790: 67-dik törvényczikk által kirendelt országos választmányok munkálatait, mellyek nagy részben a XIX-dik század gyermekeinek is becsületére válhatnak, és ha el nem felejtkezünk a lelkesedésről, nem az oly nemes áldozati készségről, mellyet nemzetünk a következő századnegyednek minden phasisain át bizonyított; és szemmel tartjuk, mikép a viszontagságok minden kísérletein keresztül, egy részről a nemzetiség nagy érdekében soha nem ernyedő buzgósággal küzdött előre lépésenként; más részről pedig vágyait a reform után, mint sérveinek és bajainak egyedüli orvosa után, ha néha tévedezve bár, de mégis kitünteté; és nem siklanak el figyelmünk elől a municipalis élet körébeni jelenetek, mellyek még azon időszakból sem hiányznak, mikor a magyar oly súlyos áldozatoktól, annyi veritékes fáradságtól kipihenve, tespedett ugyan, s tespedésre ürügyül vevé a méltó remények valósulására, alapos igények teljesülésére várakozást; azonban e tespedő várakozás közben is új meg új erőket gyűjtögete, míg majd elkövetkeztek az 1823-ki események, és elkövetkezett az 1825-ki országgyűlés: valóban ha ezeket megfontoljuk, lehetetlen meg nem győződnünk, miképen mind ezek nem arra mutatnak, mintha nemzetünk már a sir szélén dermedett volna; mire hiszen erősebb czáfolat talán nem is kell, mint épen ama bámulatos hatás, mellyet gróf Széchenyi

munkái gyakoroltak; mert ezen hatásnak okvetlenül ki kellett volna maradnia, ha hogy a nemzetben már előre kész fogékony-ság nincs, a mi valóban nem halálos álmokórságnak jelensége. . . .“

„Gróf Széchenyi ujjait a kornak üterére tevé és megértette lüktetéseit. És ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak; mert nem ösmerek mást senkit historiánkban, kiről elmondhat-nók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán sem későn nem érkeztek. . . .“

„Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas perczen ragadta meg. Ő korának nyelvéné lön; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. Ha kész anyagot, kész fogékony-ságot nem talál vala nemzetében, bizonyosan beteljesedett volna rajta, mit mostani munkájáról (A kelet népéről) jóslani merek :

„Vous serez étonné quand vous serez au bout
De ne leur avoir rien persuadé du tout.“

„Ha nem hibáztam e felfogásban — szól továbbá Kossuth —, kettő van, mi belőle következik. Egyik az : hogy a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremte a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövődönék, kapocs a tegnap és a holnap közt : de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, holott épen azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb vagy utóbb okvetlenül el kell késnie — a ki így gondolkodik, épen azon szempontot veszti el, a melly hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik és a hazai moz-gony haladását csak hátulról nézi. . . . Fogalmam másik következménye csak az : hogy ha e nemzet sir szélén dermedező, beteges aggott vén test volna, midőn füleibe menydörgött gróf Széchenyi, okvetlenül vagy meghalt, vagy legalább a menydörgés minden siker nélkül hangzott volna el; más szóval : a Hitel írójának föllépte vagy kárt okoz, vagy legalább haszontalan marad.“

„A nemes grófnak politicája azon tengely körül forog, hogy a nemzet lábadozó, ő pedig a hivatott orvos, ki e beteget assis-

tensei segedelmével gyógyítgatja s ki ha már nem egyedül van is birtokában az arcanum triplicatumnak, mely a beteget tökéletesen helyrehozandja, de csak egyedül az ő kezében van a mérleg, mellyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell : én ellenben azt gondolom, hogy e nemzet ép, ifju, egészséges, elég erővel bír, institutióinak százados hibáit is kijavítani.“

Végre pedig megjegyzi Kossuth :

„Én a nemes gróf modorának nyomán kénytelen valék ugyan beereszkedni a magyar nemzet ifju vagy vén korának taglalatába, mivelhogy a gróf egész munkája egy illy szóvirágon alapszik : mindazáltal én az illy vénségi, fiatalsági hasonlításokat igen sántikálóknak s a rájuk épült országglási rendszert ingatagnak tartom... Én az emberi perfectibilitást végetlennek hiszem, mint a számokat, mellyekhez egyet mindig hozzáadhatni, a nélkül, hogy a legnagyobbat elérnők. . . Nem kellene hát, csekély nézetem szerint, a népek vétségének, fiatalságának szóvirágmezejétől magunkat annyira elfoglaltatni engednünk, miszerint erre országglati rendszereket alapítsunk.“

A conservativ párt akkori vezérének és a baloldal akkori kegyenczének, Dessewffynek és Kossuthnak, egyező véleménye Széchenyi iránt sok igazságon és sok tévedésen épül.

Azonban, ha nem csalódom, nagy része a közlött idézetekben előforduló eszméknek csak az ecsetelés, csak egy tulvilágított kiszínezés miatt látszik a Széchenyi nézeteivel vagy eljárásával ellenkezőnek.

A melly eszmék pedig a phantasticus jelmez nélkül is, mellyet Kossuth rájuk vetett, különböznek a Széchenyiétől, kétségesebbek, mintsem könnyen elfogadhatók volnának.

Van végre az idézetekben elferdítés, melly nem szándékosan történt, s van félremagyarázás, mellyre a grófnak nem egészen szabatos előadása adhatott alkalmat.

Én e tárgyak körüli érintkezéseimet négy szempont alá szorítom. —

1) Mind Dessewffy mind Kossuth vitatja, hogy Széchenyi hol öregnek hol ifjunak mondja a magyar nemzetet; holott öreg

és ifju is egyszerre nem lehet; de vagy az egyiknek vagy a más-
siknak kell lennie.

Bizonyos, miként illy galimathias akárki szájában eléggé
nevetséges volna.

Azonban Széchenyinél még a nevetségesnél is többé válnék,
mihelyt meg van mutatva.

Miért?

Mert olly ember, ki a népek fiatal- vagy aggkorát nem tartja
„szóvirágnak,” sőt azt lényeges dolognak hiszi, s annyira, hogy
a közélet jelenségeit magyarázza belőle és politicalai terveiben
sem feledi a számításból ki; olly ember, ki mindemellett az
általa bevallott alapeszmék iránt is megfoghatatlan ellenmondá-
sokkal küzd: ugyan támaszthat-e józan agyu férfiakban leg-
kisebb bizodalmat reformatori törekvései iránt?

Ha Kossuth mondaná a magyart akár gyermeknek, akár
férfiunak, akár elidősültnek, akár ugyanazon nap mind a há-
romnak: legfelebb mosolygnánk költői képzelődésén, melly a
szóvirágokkal illy sajátságosan bánik.

De Széchenyinél az ellenmondást e mezőn, ellenmondásnak
tartanók doctrináiban, ellenmondásnak cselekedeteiben, és két-
kedésnek még azon égsarki csillagok fekvése iránt is, mellyek-
nek vezérsugárai szerint tájékozza magát eszméinek, számítá-
sainak és reményeinek tengerén.

Széchenyire majdnem egész „hitel-vesztést” vonhatna eme
vád, midőn bebizonyíttatnék. Azonban csak csodálkoznom kell
a könnyelmű felfogáson, mellyből támadt.

„Ha a „Hitel” és „Kelet népének” írója így szólott volna:
sajnálom az N. . . ni uradalom sorsát. A kastély romba dőlt, a
gazdasági épületek süllyednek, az investitio napról napra keve-
sedik és célszerűtlen, az ügyvezetés fonák, a kezelők nem értik
kötelességeket, a jövedelem semmi; sőt fájdalom, a hosszas
hanyagság, a csökönység és elöitéletek következtében maga
a föld is olly szomorú alakban tűnik föl, hogy látására a szívet
szorongás, a kedélyt az elhagyottság érzése fogja el. Az alsóbb
részeket mocsár borítja. A hova a verőfény süt, a gondos kéz
nem tett semmit le, melly gyümölcsöt teremjen és árnyat vessen.

Vigasztalhatlan tájkép, sötét arccezal. Az erdőkben szálas fák helyett sűrű csalit; vagy a hol az ős erdők maradványai még megvannak, rend nélkül pusztit a fejsze, s a kéz szeszélye inkább irtani, mint fentartani akar. A buja növényzetű réteken a magas, a zöld fű, legázoltatik. A szántóföldeken a hol ekevas jár, a hely természetének félreismerése mutatkozik, mind a mivelet körül, mind a visszapótló szerek alkalmazásában; a hol pedig a föld alkreszei gazdag jövedelmét igérenének, az ugarban hagyott téreken katangkórók és bojtorjányok teremnek. Szóval: az N...ni uradalom a sülyedés legalacsonyabb fokáig szállott alá, s csak most kezd némi, bár hiányos javítások után, lábadozni és a sir széléről visszalépni. Ezer szerencse, hogy a föld maga termékeny s az eszélyes szorgalom által paradicsommá öltöztethető; s szerencse, hogy sem meddő, sem kimerült. Mert ha kimerülve volna, ha nem mutatkoznának minden hanton a szüz ifjuság termékenyítő jelei; bizony kár lenne már rája, illy mostoha előzmények után, fáradságot és időt pazérolni. De mivel annyi eltemetett és még soha ki nem ásott kincs hever keblében, munkához kell fogni bölcs rendszerrel, gyakorlati tapintattal és meleg ügyszeretettel. Mert, ha ez megtörténend, akkor az N...ni uradalom nem „volt“ mint némellyek állítják; hanem „lesz“ mint én hinni akarom.“

Ha, ismétlem Széchenyi egy gazdaságról ekként vélekedett volna, Dessewffy vagy akár Kossuth előtt, mondanák-e ők : hogy a gróf beszéde következetlenségeknek halmazából áll; mert egy jószág nem lehet sülyedt állapotban s mégis termékeny, nem lehet a sir szélén s mégis ki nem merült, nem lehet hanyatló s mégis magában kincseket rejtő?

Alig képzelhetem megbotránkozásukat illy esetben.

Azonban midőn Széchenyi a magyarra vonatkozva ezeket írta: „álomkórságban dermedez nemzetünk;“ „sülyedésünk nagy;“ „a sir elől menekedtünk meg a semmivé lételtől;“ de szintén reményre biztatólag felkiáltott : „még eszély és igyekezet által szép jövőndő van előttünk;“ mert, istennek hála, „ifju, ki nem merült, és gazdag visszapótló erővel bíró nemzet vagyunk;“ — ezen összefüggő nyilatkozatokra mit mondanak a bírálók?

Azt, hogy Széchenyi zavartan beszél, egyik szavával a másikat vágja le, és ugyanazon időben állítja nemzetünket vénnek s ifjunak, mi merő képtelenség.

Szükségtelen hosszabban vitatnom a kérdést.

Tovább megyek. —

2) Kossuth magát azon eszmét, hogy egy nemzet vén vagy ifju lehet „szóvirágnak nevezi. Sajnálja Széchenyit midőn látja, miként illy sántikáló hasonlításokra támaszkodik, s állítja, hogy e miatt az ő országlati rendszerének ingatagnak kell lenni.

Az egész vita a nemzetek koráról rendkívüli fontossággal nem bírna, ha a Hitel írója szorosabb kapcsolatban lenni nem képzelte volna saját reformterveivel, mint a mennyiben valósággal van.

De vetélytársai, példáját követvén, országlati rendszerét azonosították ezen elmélettel, s büszkén kiáltottak föl: ingatag Széchenyinek egész reform-épülete, mert egy szóvirágra alapítja.

A dolog nem így áll.

A magyar nemzet fiatalságáról és általában a nemzetek koráról hit nélkül is, Széchenyinek mind tervei, mind modora, mind aggodalmai kevés különbséggel csak azok maradtak volna, a mik különben.

Senki sem idézhet egy javaslatot, vagy eljárást, mely ha a Széchenyi politicájában helyes volt, az más indokoknál fogva se lett volna szintén ajánlatos és követendő.

Tegyük fel azonban, hogy a „legnagyobb magyar“ kizárólag ezen eszmére épített: „a magyar fiatal nép, tőle távol van a vénség és kimerültség, nála a ifju kor erélyei és hibái mutatkoznak, őt a kepzeldés tévedéseitől s a hő vér gondatlanságaitól inkább lehet féltetni, mint a tulmivelt értelem finom önzéseitől, a hideg nedvokat érzéketlen közönyétől, a kiélttség bla-sirozottságától.“

S föltéve mindezt, kérdjük már: ingatag-e Széchenyinek reformépülete; a nemzeteknek nincsen-e életkoruk; a fajok és az állam fogalmánál az ifjuság és vénség csak szóvirág-e?

Vajjon Kossuth nem azt vonta kétségbe, mit, mint dolgot, maga is aligha el nem ismert, s legfelebb mint szavat nem kedvellett?

„Nincs vén nemzet“ : mondja Kossuth.

„Róma s erős Babylon leomlott!“ hangzik Berzsenyitől, válaszul.

Mellyik itt a költő?

Tekintsünk a történezszer könyveibe. Forgassuk a régi századok lapjait, olvasván azon szögletes gótiratokat, mellyek a kerek római betüket válták föl, mint a sima polgárosodást a nyers miveletlenség.

Milly csodálatos jelenet!

Nehány hajócskára felülnek éjszakon a tengeri rablók. Vihar és szélcsendben folytatják ismeretlen utaikat. A mint haladnak a lég melegebb, az ég kékebb, a szellő, melly a kalóz-vitorlákat feszité, fűszeresebb. Közél vannak egy déli, egy termékeny parthoz. A szigeten minden város nagy és gazdag. A helységek külön majdnem annyi fegyveres férfit számlálnak, mint a megérkezett hajók népe; együtt pedig olly tábort állíthatnak elő, melly a harcosok erős testalkatát és mennyiségét tekintve, a szigetet nemcsak a kalandorok megrohanásától biztosíthatná, de a közeli és távoli tartományoknak törvényt s jogot szabhatna. S mi történik? A városok palotái, az ipar kincshalmaza, a szántóvető dús csüre, a föld, az ország e maroknyi kalóz-csapat zsákmányává lesz, s a legrongyosabb, a legaléltabb matróz, jól öltözött és jól táplált ember-csoportok urává emeli magát. A vador idegen parancsol; a régi mivelt lakos szolgál. Egynck száz hallgatja meg és teljesíti szeszélyét. Milly csodálatos jelenet, hogy néhány norman Siciliában befészkelheti magát, s rendeleteket szab az okosabb és számosabb tömegnek! De meg-történt.

És az Appenineken, az Alpok keskeny völgysszorosain minő vad, minő éhes nép vándorfonala szövődik át? Talán a cimberék s teutonok mennek a Camillusok és Mariusok bárdja alá, hogy a szerény hazafiság vagy a consularis becasszomj számára testöket és fegyvereiket diadalemlékekül adják? Ők ugyan a cimberék és teutonok unokái, vagy fajrokonai; de a Camillusok s Mariusok unokáival vagy szellemrokonaival nem találkoznak. Aquileától Ravennáig s be a római birodalom szive tájáig adót

és jármot mérnek a híres szónokok és vezérek erős testalkatu s fürgé nyelvű népére. A hegyen házat emel magának egy longobard, s alatt a völgyben száz gazdagabb házból lesi a helység a megtelepedni akaró vendégnek rakoncztalan vágyait, hogy teljesíthesse. Némelly főbb rangu, de nyers vadbőrbe öltözködött idegen tudtul adja a legyőzetteknek, hogy ő a vidék grófja, parancsol az ököljog igényei szerint, és a városok hivatalnokai, a világ legmiveltebb törvénykönyveinek ismerete mellett, kénytelenek a barbar fogalmakhoz szabni közéletöket. Milly csodálatos jelenet, hogy a lélek-erőtan törvényei megváltoznak, s minden tudatlan számára tiz bölcs szolga áll készen! — S mégis megtörtént.

De miért vigyem tovább azon föloszlási processus rajzát, melly hiréről még az iskolás gyerekek előtt is ismeretes? — A föld felett uralkodó római birodalom egyes tartományai majd mind olly népek által foglaltattak el, mellyek számra és értelmiségre a meggyőzött lakosoknál sokkal alantabb állottak.

Itt nem az az eset fordult elő, mi a spanyolok hódításainál az új világrészben, hol Cortes kétszáz-negyvened magával szállott ugyan partra; de ágyui és puskái voltak, míg az őslakóknak csak nyilai és parittyái.

A középido vándor népei fegyverben és hadi taktikában a rómaiaknál, a győztesek a megveretetteknél sokkal hátrább állottak.

Sőt a nyugoti birodalom felbomlásánál, valamint szintén később a keletinél is, a legnagyobb csoda és tanuság nem abban fekszik, hogy a barbarok diadalmaskodtak, mint nálunk Sajónál a mogul, Mohácsnál a török.

Illy szerencsétlenség a foglalási hadak s népháboruk történeténél többször került már elő, kivált olly országokban, hol a földirati fekvés nem kedvező.

De a nagy veszteség napját nem követték a jóra való népnél a fölbomlás, a rothadás, a szétmállás; nem, még a szolgaság századai után sem. A leigázott, de önérző országban — mint Persia gyantás térein fel-fellobban a földalatti láng, — a hazafi tüz reclamatiói soha egészen ki nem alusznak, s a zsarnokság

merényei a visszaszerzési kísérletek merényei által toroltatnak meg.

Történt-e ez a római birodalom meghódított részeinél?

Az ellenkezője igen.

Mihelyt az állam megtört egy csatavesztés által; mihelyt a római közjog drótsodronyai nem kapcsolták többé magokhoz és nem mozgatták a bábembereket, rögtön szétmállott a társadalom is. Nem látunk szivos, rugonyos, egymásfelé siető és összefolyó erőket, mellyek a leverte fogalmak és érdekek pulsatíóját tanusítanak. A társadalom többé nem védte magát, mihelyt az állam szerkezete által elhagyaték. Midőn leverettek a formák abroncsai, a tartalom szétömlött. Semmi szenvedély a rajongástól az önzésig, semmi érdek a haza eszméjétől a birtok eszméjéig, semmi ösztön a függetlenségi vágytól a jóllakhatási vágyig, semmi miveltség a stoicismustól a sybaritismusig, semmi erkölcs, semmi szokás, a hittől a törvényekig, a közérzelemtől a családérzelemig, nem kívánta jogait fentartani. Ugy látszik előbb halt meg a társadalom, mint az állam.

Ha már a római birodalmat a harmadik bellum punicum után, midőn erejének teljes öntudalmához jutott; ha a római birodalmat, midőn Marius a berohanó cimbereket megsemmisíté; s később Caesar a vándorlásra hajló germán fajokat leigázá; ha a római birodalmat, midőn a császárok kard helyett arany zsákokkal vásárolták meg a meztelen népfajoktól a békét; ha, végre, a római birodalmat, midőn az aránylag kicsiny erő ellen, magát sem mint állam többé védelmezni, sem mint társadalom föntartani nem tudta: ha, ismétlem, e nagy világországot különböző korszakaiban összehasonlítjuk, ugyan milly eredményre kell jutnunk? Nemde arra, hogy ott nemcsak az állami formák, de a társadalmi erkölcsök és fogalmak is előbb emelkedtek s tetőpontra hágtak; utóbb sülyedének és csekély külérintésekre elmállottak.

S miért olvastátok a sok könyvet az országok fölvirágzásának és hanyatlásának okairól, ha nem lertetek soha e fejtegetések lapjain olly pontra a nemzetek életében, hol az eszközök, mellyeket az ipar, a szellemi miveltség, az országlati tan, az

erkölcs, a hit szokott alkalmazni a tökéletesedés pályájának tisztítására s továbbvezetésére, már többé a célra kíváncsi erővel és hatással nem bírnak?

Ha pedig be kell vallanotok, hogy ti ismeritek ezen fordulatpontot; ismertek enervált kort az erélyes, kicsinységekbe merülőt a teremtő, eszmeszegényt a vállalkozó, és megvesztegettet az erényesebb kor után, — ismertek időszakot, mellyen túl, a külérőszak hozzájárulása nélkül, az államot a társadalom, a törvényeket a közerkölcs rontja, a közerkölcsöt pedig a családélet süllyeszti; — ismertek nemzedéket, mellynek eltűnésével az ipar a szellem rugonyosságát kevésbé fejt, a tudomány a lángésszel mind gyérebben találkozik, szemlátomást apad azoknak köre, kiknek nemesebb vágyuk: vitam impendere vero, és végtére az igazságok keresésével együtt, még az igazság érzése is kihül: — ha ismertek a különböző nemzetek életében illy fordulatpontot, mellytől kezdve csak a bűnök statiszticája szaporodik és csak az aljasságtóli iszony szelidül; akkor töletek függ, hogy ezt a hanyatlás terminológiájából micsoda nevekkal kereszteljétek meg: de ha valaki vénségnek, elaggultságnak mondja, és a letűnt szebb idősokra az ifju, s férfi kor czime alatt emlékezik vissza, e kifejezések miatt ugyan teheti-e political rendszerét ingataggá?

Hazudtoljátok meg a történetet, s akkor csodálkozzatok azon, ki az adatoknak hitt.

Czáfoljátok meg a dolgot s akkor mondjátok a nevet „szóvirágnak.“ —

Tovább megyek.

3) Dessewffy s főként Kossuth egész lajstromát idézi a tényeknek és időjeleknek, mellyekből következnek, hogy „midőn Széchenyi az életre üdítő tárogatót megharsogtatta „a magyar nemzet nemcsak álomkórásban és beteg nem vala;“ de sőt olly élénken haladott a reform felé, miként maga Széchenyi is irataiban egyebet nem mondott el, mint a mit a nemzet gondolt, a közvélemény ohajtott, a kor szükségeinek hatalma fölmerített. Szóval: Széchenyi egyéb nem volt, mint óramutató, melly nem a közvéleményt teremti, csak tudtul adja; ő nyelve

vala a létező irányoknak és eszméknek, a nélkül, hogy e prometheusi szikrák róla pattantak volna a korra, azt megeleveníteni. —

Az idézett állításokban igen sok való van. Azonban, ha Kossuth lajstromát figyelemmel végig futjuk, kénytelenek vagyunk észrevenni, miként a kor egészségessége annyira felmagasztaltatik, hogy a reformator gyógyítására alig van többé szükség, és a nemzet olly mentnek látszik az álmokórságtól, hogy „az életre üdítő tárogatót“ majdnem felesleges volt haragztatni.

Tartsunk tehát szemlét ama tények fölött, melyekből Kossuth és részszerint Dessewffy által, a Széchenyi föllépése előtti időszak reform-iránya megállapittatik.

Kétségkívül áll, hogy az élénk és törhetlen visszahatás, melyet a magyar alkotmánya és nemzetisége védelméért II. József császár törekvései ellen tanusított, mindig ragyogni fog a történezszt lapjain. Azonban egy tethből azért, mivel szép és jó, nehéz volna mindenféle szépet és jót kimagyarázni. Így p.o., mert a magyar saját nyelvét s ősi aristocraticus, de az idő szelleméhez könnyen idomitható alkotmányát ótalmazta, s mert a historiai jogot egy nagy talentumu reformatornak a törvényes formákat és a nemzet szellemét tekintetbe nem vevő ujtásai ellen védte: — ezen igen méltánylandó s eléggé méltányolt adatból az világlik ki, hogy nemzetünk birt ruganyossággal a felülről jövő nyomásnak ellenállani s megsemmisülését saját kezével aláírni és előmozdítani nem akarta. Épen illy jelek győzhették meg Széchenyit, hogy sülyedésünk és alantállásunk mellett is a magyar „élő és fiatal, s nem vén vagy meghalt nemzet.“ Sőt a „Kelet népe“ írója még az 1760-diki időt is olyannak jelöli ki ujjab korunk történeteiből, melyben „Magyarország lakosa kimondhatlan előmenetelt tön.“ Következőleg, Széchenyit, ki a kicsiny mozgalmat is közéletünkben, ki az urbéri apró szabályok behozatalát is, „nagy előmenetelnek“ nevezi, nem igen lehet azzal vádolni, hogy kellő figyelembe ne vette volna azon „vis inertiaenek“ becsét, mely József császár kormányrendeletei foganatosítását gátolta. — Az igaz, miként ő

e „vis inertiaet,” bár mennyire becsülte különben, nem tartá fölvilágosító példának arra nézve, hogy a magyar nemzet a reform-kérdések iránt fogékonysággal bír. S részemről szintén nem tudom megmagyarázni : miért jutott eszébe Kossuthnak a József alatti rehabilitációra törekvést annak jeléül hozni föl, hogy Széchenyi midőn szerepéhez kezdett, már a nemzet közvéleményében tervei számára elkészített földre talált. Sőt még — hogy közbevetőleg említsem — az 1823-ki megyegyűléseket is, melyek Magyarország felsőrészének több vidékeit, a tetteleg megsemmisített közjog visszaállítóivá avatták, csak tisztán sérelmi irányuaknak kell tartanunk, ha nem akarjuk a történeteket idegen tollakkal felékesíteni s a historia komoly alakjára a regény tarka köntösét vetni.

Egyetértek Kossuthal, hogy az 1790-ki országgyűlés évröjzaink legfényesebb lapjain foglal helyet. Mert hazánk megszűntetett közjogának visszaállítását s biztosítását annyi felvilágosodással és türelemmel, annyi lelkesedéssel és méltósággal, annyi szabadságszeretettel és törvényességgel, annyi körülményismerettel és előrelátó gondoskodással eszközölte : hogy sajnálattal telik keblünk, midőn a későbbi dietákon az 1790-ki szellemmel gyérekben kell találkoznunk, és látjuk, miként, a következő harmincz év mostoha csillagzatai oda kuruzsolták megint vissza alkotmányos életünket, hol az 1790. előtti időben állott, meztelenül, elhagyatva, kigunyolva. Így történt aztán, hogy az 1790-diki országgyűlésnek egy másolatja készült 1825-ben. S ezer szerencse, — és adjunk érette hálát a gondviselésnek — hogy csak 35 évet vesztettünk el, s ezen visszahatási kor sem mételyezte meg az ifju nemzetnek erkölcsét és political jellemét. De örömrünkben az igazságnál többre ne terjeszkedjünk, s ha 1790-re visszanézünk, az időjelekből ne azt következtessük, hogy a magyar azóta rendkívül éber volt; hanem, hogy ép erővel bírván, political szendergését most sem követte political halál, mint régebben nem; sőt 1823-ban olly visszakövetelő szellem támadt a megyékben, minő 1786-ban lelkesíté az apákat.

Említi Kossuth, miként az 1790 : 67. törvényczikk által

kirendelt országos választmányok munkálataiban, ámbár a státuszgazdászati tudomány még akkor rendszerítve nem igen volt, olly eszmék vannak letéve, mellyek a XIX. század gyermekeinek is becsületökre válhatnak. — Meg valék mindig győződve, hogy e rendszeres dolgozatok, ha az irattárok pora helyett a kíváncsi közvélemény millió keze által viseltettek volna el, s ha az archivariuson kívül mások is gondolkoztak volna megőrzésökről, még pedig nem a szekrények polczain, de a néptudalomban és az institutiókban : — ekkor e rendszeres munkálatok kitünőleg fejtendik a kor fogékonyságát a reformirányra nézve, és Széchenyi fáradságainak egy részét feleslegessé, más részét könnyebbé teendik vala. De így a mint sorsuk az események által eldönteték, nagy tényezőknek az eszmék történetében alig képzelhetem. Valamint azon is bámulok, hogy az 1809-ki nemesi fölkelésből és a francia háborúra fizetett subsidiumokból, miként lehetett Kossuthnak útkészítést nézni ki, Széchenyi reformatori pályájára.

Kossuth kiindulva a fenebbi adatokból, mellyeket én valódi érvényességökre igyekeztem visszavezetni, a gróf hatásának jellemzésével összeköt egy egész elméletet a státusférfiak szerepéről a korban, mellyre hatniok kell.

Eszméi igen szépek; de, úgy gondolom, csak bizonyos megkülönböztetésekkel igazok.

Ő t. i. Széchenyi minden érdemét egyedül abban keresván, hogy a grófot a kor szükségeinek hatalma alkalmas perczben ragadta meg s a közvélemény nyelvévé tevő; e felfogásból következő eredményt von ki : „a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövődönék, kapocs a tegnap és holnap közt; de ha úgy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt, s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, épen azon szempontot veszíti el, melly hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik, a mozgony haladását csak távolról nézi, s a teremtés szerepét igényelvén, idegen térre jut, hol hatása megszűnik.“

Kossuth, szintén Széchenyre célozva, máshelyt így szól :

„a kinek népszerűsége nincs, az hasonlít a mágnesűhöz, mely a hajónak utirányt mutat, de soha utnak nem indíthatja.“

Továbbá : „a népszerűség csak azt karolta fel, a ki szól és tesz, azon irányban, melyet a hazafiság jelöl ki.“

A három idézet Kossuthnál, úgy látszik egy általános mérték a státusférfiak megítélésére.

S a virágokból kibontva, miből áll?

Ezen eszmékből :

Csak a valódi hazafi népszerű;

Csak a népszerű indíthat valamit utba;

Csak annyit tehet a népszerű ember is, a mennyit az óramutató, mely nem teremti az időt, hanem tudtul adja.

Sokat, igen sokat lehetne vélekedni a közlött eszmelánczolat felől.

De nekem most csupán annyiban van hozzá közöm, a mennyiben Széchenyi hatásának bírálataival kapcsolatban áll.

Ha „a kor szükségeinek hatalmán,“ ha az „időn,“ melyet nem teremthetünk, mert teremtményei vagyunk, nem dotálhatunk, mert minden az övé, de legfelebb hűn és éles ésszel szorgálhatunk; ha a „kor igényein“ egy abstract és tisztán bölcséleti fogalmat értünk : akkor Kossuthnak, midőn az „óramutatóról“ beszél, majdnem egészen igaza van.

Nincs egyén, ki a kor feladatát, a létező helyzet igényeinek összegét, mely által egy megadott időszakban a legtökéletesebben tölthetné be hivatását az állam és a társadalom, egészen fölfogná, önállólag képviselhetné, önféjüleg gátolhatná.

De, ha a kor szellemén, a kor szükségein azon eszmék és vágyak értetnek, melyek a közvélemény által vannak forgásba hozva; ez esetben már a nagy egyéniségek a megtörpített fogalom fölött állanak : sőt pályájok kezdete gyakran épen azáltal jelöltetik ki, hogy uralkodó nézeteket, melyek a kor szívébe látszottak oltva lenni, téptek szét, és a közvéleményt hatalmuk alá hajtották, hogy hivatásuknak vagy becszomjoknak eszközévé tegyék.

1825 óta a magyar történetészet állításom támogatására két példát mutat föl :

Széchenyit és Kossuthot; — először, egy férfit, ki valódi értékénél alább becsülte a népszerűséget, azaz, a közvéleményt; másodszor pedig egy férfit, ki, mint idézeteimből is kitetszik, isteníté a népszerűséget, s nemcsak a hatás elemének, de a hazafiság jelének is tartá, sőt annyira megalázá magát előtte, hogy az óramutató gépi szerepét alig merte igénybe venni.

Azonban az önérző Széchenyi és a tulszerénynek látszó Kossuth összetalálkoztak abban: miként közvéleményt rontottak le és támasztottak; az eszmék irányát jelölték ki; az eszmék rohamát tartóztatták fel; megrendíték a létezőt, mellyhez még erős rokonszenvek tapadtak; kivívták az új viszonyokat, melyek iránt sok kedélyben volt szilárd idegenkedés és mély bizodalmatlanság.

Mindkettőjük életében vannak évek, mellyek alatt a hon-történezet legfontosabb eseményei iránt a felelősség kizárólag övék.

Kossuth a leglényegesebb bölcsesletekkel „a kor szükségének hatalmáról“ nem leend soha olly szerencsés, hogy visszautasíthassa e felelősséget; Széchenyi belátván, miként a világítélet nem hagyja magát szép szavak által megvesztegettetni, merészen elvállalta az erkölcsi összeköttetést az ő hatása és az események közt, hordozandó e viszony súlyát, a közmegvettetés-től, melly a charlatant kíséri, az üldöztetés Kálváriájáig, mellyre a szándékukat nyilván bevalló s rendszeresen követő reformatorok szoktak leginkább fölvetni.

Tovább megyek.

4) Az idézetekben, mint olvasóim észrevették, Kossuth a Széchenyi politikai eljárását azért tartotta az utóbbi időkben népszerűtlennek; mert a gróf a gyöngélkedő nemzet „hivatott orvosának képzelte magát, ki a beteget assistensei segédelmével gyógyítgatja, és meg van győződve, hogy egyedül az ő kezében van a mérleg, mellyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell a szenvedőnek.

Ha ezen kórházi és patikai eszmét, melly az orvosi parabólákat szerető Széchenyi előadási modora szerint készült, kifej-

jük a képek hüvelyéből, benne, mint magvat, a következő állításokat találándjuk :

Széchenyi saját személyét tekintette a haladási mozgalom központjának.

Ő a reformokat kevés kezek által óhajtotta eszközölni ;

Egy előre kicsinált rendszer fonalszálain kívánt haladni ;

S boszusággal törekvék visszautasítani mindazt, mi tervén kívül intéztetik egyének vagy pártok által.

Kossuthnak ezen észrevétele szintén nem olyan, melyet a szigorú ítésznek akár egészen elfogadni, akár egészen visszavetni lehessen.

Az övéhez hasonló, de nagyobb szabatosággal kifejezett és keskenyebb körvonal rámaiba szorított nézettel volt Széchenyi iránt Dessewffy Aurél is, midőn így szól : „Gróf Széchenyi a módokra nézve, melyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központosítás embere volt. Nem azon kormányzati központosítást értem itt, mely a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli ; de egy más nemét a központosításnak, mely a nemes gróf cselekvését tulajdonilag jellemzi. Ezen, a gróf eszméleti világában már régen friss életet folytató gépelyben, anyagi középpont : az állóhidban összeforrt, vasutak és vízcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájoszá varázsolt Budapest ; szellemi középpont : maga a tisztelt gróf és rokonszenvű barátai ; eszközök : a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek ; hatáskör : országgyűlésen kívül a vélemények előkészítése s a magasabb társasági élet magyarosítása, országgyűlésen a főrendi tábla alkotmányyszerű oppositioja.“

A legtisztább vizü gyémánt nem lehet világosabb és szebb metszettü, mint a conservatív párt vezérének e jellemzése.

Legyen szabad, belőle indulva ki, tájékozni magunkat azon eszmékre nézve, melyekre fölosztottam a Kossuth által említett parabolát az orvosról.

Kétségtelen, hogy Széchenyi reformterveit az associatioi jog, a sajtó és a parlament mezején akarta megkedveltetni, kifejtetni és elfogadtatni.

Ezen hatáskör az európai; nálunk azonban volt még egy más és igen fontos, — a megyegyűlés.

Széchenyi nem vette eléggé tekintetbe municipalis életünket sőt számításából kifeledé : — mondják bírálói.

Sok függ a szemponttól, mélyről e kérdést tekintjük.

Hitem szerint nála majdnem historiai kényszerűség volt a megyei küzdelmektől távolállás.

Mert már első fellépésekor reformtervének alapjai a sérelmi politicán és a rendszerezett ellenzésen többnyire kívül estek.

Czélja volt : nemzeti, anyagi és alkotmányos fejlődésünk kezdeményeit azon téren nyitni meg, hol az eszmék mozgalma nem találkozik tüstént a kormány feltékenységével, s nem ütközik olly erős érdekekkel össze, melyek által okvetlenül le fog nyomatni.

Midőn ő — Kossuth kifejezése szerint — „az életre üdítő tárogatót megharsogtatá;“ midőn a „Hitel“ által egy békes, de élénk forradalmat indított a régi fogalmak és intézmények ellen, ezen vezérelvet, ezen harczjelszót hirdeté ki : ne keressük hátramaradásunk minden okát az igazgatásban; ne kárhoztassuk, akadályok miatt, melyek még el nem háríthatók, magunkat csökkönységre és tespedésre : de panasz s tétlen vágyódások helyett, emeljük értelmi, erkölcsi és anyagi jóllétünket a teren, melyet elfoglalhatunk, s az eszközökkel, melyek rendelkezésünk alatt állanak.

Hűn e vezérelvhez, a logikai egymásután, mellyen az érdekek összeolvasztása, a nemzeterő emelése felé haladni szándékozott, ekként állítá föl : „szabad, biztos birtok, ezt megelőző jó törvény; ezt megelőző elmesurlódás; ezt megelőző egybeponosítás; ezt megelőző kedvessé-tétele a hazának s a haza központjának.“

Tehát az anyagi és értelmi erőknek Budapestről vezetése vala a teendők fokozatán az alsó lépcső; a felső pedig a birtokviszonyok feudalis alakzatainak megsemmisítése vagy hol ez egyéb érdekekért nem kivihető, a szabad és biztos birtok eszméjéveli szorosabb összhangzásba hozatala.

Az egyletek a társadalmi téren, a részvényesek vagy kormány által eszközölt vállalatok, melyeknek indítványozója vagy vezetője ő volt, azon különös célon kívül, melyért létesítettek, magyarázói voltak tettel és nem szóvirágokkal, eredménynyel és nem declamatiókkal, a következő eszmének: „csak úgy remélhetünk ránk és utódinkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődünk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk, és nem viszont.”

Igy lön minden vállalat, minek életbeléptetése Széchenyi műve, az eszmék surlódására, érlelésére, összpontosítására és majdnem kivétel nélkül, Budapestnek vagyoni, szellemi és szépízlési fölvirágoztatására irányozva.

Másfelől pedig pályája első korszaka alatt megjelent irodalmi mivei az agitatio éles hangján támadták meg a magyar nemzet tespedését, előítéleteit, százados megszokásait, institutióinak rozsdáit, s mindent, mi visszaélés vagy hanyagság, fonák nézet vagy ügyetlen eljárás, egyedáruság vagy az egyéni erők általános zsibbasztása volt, — t. i. a magányjog mezején, és a társadalmi intézmények körében. A czéhektől az ösiségig, a robottól az incapacitásig, a nemtelenek pörölhetési képtelenségétől a törvény előtti teljes egyenlőség hiányaig: semmi sem került ki figyelmét, gúnyait, fölvilágosítását, ostromát. Hadat izent a középidő birtokrendszerének, a történetészeti magányjognak, sőt többnyire e magányjog történetészeti és fokozatos reformjának is. Megalapította a gyökeres átalakítás módszerét. Kitűzte a magányjogi radicalismus lobogóját. Agitatiojának egyenes iránya volt: a szabad és biztos birtok, mint az ujkori polgárisodás mellözhetlen postulatuma. Reméllé, hogy a melly mértékben fog ezáltal a nemzet anyagi ereje növekedni, azon arányban emelkedik szellemi és erkölcsi erejének intensivitása.

Végcélja volt-e a szabad és biztos birtok?

Nem.

Széchenyi több európai míveltséggel volt ellátva, mint ama párhuzam-írók, kik közte és Wesselényi közt az utósó különbséget ott keresték, hogy ez a nemzet regeneratiojában szellemi,

az pedig anyagi alapra épít; ez a szabadság elveinek; az a gazdaság forrásainak embere.

Széchenyi tudta, hogy az ösiség nemcsak gazdasági kérdés, s a fekvő birtok forgathatásának határai mélyen benyulnak az igazgatási rendszer tartományaiba, s a társadalom szellemi alapjait helyezik le.

Széchenyi ismerte a magányjog jelentékenységét és alakító erejét.

Ő törekvők fölszámítani: milly kérdések minő kérdéseket tesznek lehetetlenné vagy szükségessé.

Első munkáiban nem tartá sikeresnek a magyar alkotmányt egyesesen ostromolni; mint a tábornok a centrumra, ha az erős pontokhoz támaszkodik, a jobb vagy bal szárny megtámadása által hat eldöntőleg.

Széchenyinek, saját nyilatkozata szerint, végcélja vala: „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslata egy elköpött, félig meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövetségéből emberhez illő, minden állfenytől kitisztult képviselői rendszerre.”

1830-tól kezdve 1841-ig politikai taktikájának alaprajza ez.

Modora volt: a tettek mezején, az erők és eszmék egyesítése, associációk és közvállalatok, eszmesurlódás és összetalálkozó érdekek által; a jogi reformok mezején a visszahatás csökkentése annak megmutatása által, hogy a melly áldozatba kerülnek a gyökeres változtatások, azok nemcsak a hazára, de a jogait föláldozó egyénre is hasznosak; az igazgatássali contactusok mezején pedig az ellentállás lefegyverzése, annak bebizonyítása által, hogy a szándékolt lépések sem a felső kormányt nem idézik a magyar érdekekkel szemben küzdőkhöz, sem az összes birodalom érdekeit nem támadják meg.

Szóval: Széchenyi elvokokat öszpontosítani; elvelleneket capacitálni, az absolutisticus irányu birodalmi kormányt, ha nemis meggyőzni, legalább ideiglen megnyugtatni, s ha ez sem lehet, legalább az ellenséges föllépés ürügyeitől megfosztani törekedett; mi a teendőkhöz csak olly sorozata által volt kép-

zelhető, mely a bécsi igazgatással és a birodalmi érdekekkel homlokegyenest álló kérdések vitatását hátrább utalta.

Ezen sorozatban feküdt a historiai kényszerűség, mely már pályája kezdetén bizonyos távolságra tartá Széchenyt a megyegyűlésektől.

A municipalis élet t. i. 1823-an olly szokatlan erőt fejtett ki passiv ellentállásban, olly jól tudta a törvényes nem-tevés által a kormányzat gépét megakasztani, hogy csakhamar az alkotmányos jogait méltán féltő nemzet legkedveltebb institutiójává lön s egy Ragályi, egy Wesselényi és az ellenzék több tekintélyei egész politicalai tant építették a vis inertiaere, mintha az nem a szomorú helyzetnek, melyben valánk, kényszerűsége, de az országlati bölcseségnek, a külföld által nem ismert vagy irigyelt eredménye volna. Megyerendszerünk tehát rendre a kormánynyali versenyzés állandó táborhelyévé lön, hol változó szerencsével ugyan, azonban mégis inkább az ellenzék részére kezdettek a közigazgatási és administrationalis sérelmek eldönteni. —

Széchenyi, bár szorosan soha párthoz nem tartozott, az oppositio legünnepeltebb egyéniségének tekinteték a forradalom miatt, melyet az eszmékben okozott, s azon körülmény miatt, hogy akkor nálunk minél magasabb hivatalban volt valaki, többnyire annál makacsabb ellenzője vala a szellemi mozgalomnak, sőt az anyagi reformoknak is, és ennél fogva a „Hitel” írója nézeteinek.

De noha, mint mondom, Széchenyi a közvélemény ítélete szerint, az oppositiohoz soroztaték, a közönségnek ösztönszerű tapintata föloldá őt az apró versengésekbeni résztvétől. A tömeg sejdítette és az értelmesek belátták, miként terveinek sikerülésére lényeges föltétel, nem állani a sérelmi ügyek élén. Magyarország mivelts osztálya, mig a pártszenvédelek által a kedélyek egészen elmérgesítve nem valának, mig Revitzky gróf bukásával a reactio merészebben nem emelte föl fejét, mig a politicalai perek kiméletlenebb hangulatot, s izgékonyabb modort nem hoztak divatba : sokkal helyesebb szempontból fogta fel Széchenyi hatáskörének természetét, sokkal több elismeréssel

volt fáradozásai és sokkal gyöngédebb kimélettel helyzetének árnyoldalai iránt, mint a későbbi időkben bármikor.

S a „Hitel” írója akkor titkot nem csinált az okból, mi miatt nem tartá céljaival összefüggőnek, a megyetermekben szerepelni.

Ő többnyire csak olly tárgyakban szólalt föl a pesti gyűlésen is, mellyek vállalataihoz tartoztak, s életbeléptetendő terveit közéről illették; más megyékben pedig, bár az eredmények iránt birtokainál fogva érdekelve volt, alig hiszem, hogy pályája első szaka alatt, akár szavát hallatta, akár befolyását éreztette volna.

A sérelmi téren a szólásszabadsági ügy, a reformok osztályában az ugynevezett minimum kérdése, melly által a választói censusnak az alkotmányba csempészése czéloztaték: valának majdnem egyedül azon tárgyak, mellyekre nézve Széchenyi ismert benemvegyülési elvének daczára is a vitatkozásokban élénk részt vett.

Ezen szerény hallgatás, ezen akkor még félre nem magyarázott, senkitől meg nem rótt önmérséklés miatt történt, hogy gyanus figyelemmel kísérte ugyan az igazgatás Széchenyi lépéseit, de hatalomszavával nem tartóztatá föl.

A gróf tehát nem annyira terveiből feledte ki a megyeéletet, mint tervei miatt nem vehette, ugy mint szükség vala, igénybe.

Pályája első korszakára értem ezt.

Mert később más összealakulása a viszonyoknak, az egyéneknek más hatása, az eljárásoknak más szüksége merült föl.

Széchenyi irodalmi mivei t. i. a megyerendszert tele töltötték expansiv, változatos irányu, türelmetlen, és visszaélésekre hajló erőkkel.

Mert a véletlen, — vagy helyesebben szólva, az agitatioi és agitatori szerep szerencsétlensége — azt akará, hogy a számító Széchenyi számításai ellenére, a központosító Széchenyi elveinek és törekvéseinek daczára majdnem annyit folyjon be a megyerendszer decentralisáló s föloszlató irányára — melly 1841-től az 1843-ki országgyűlés megnyitásáig Kossuth által a culmina-

tiói pontra vezetteték — mint Wesselényi és a „vis inertiaet“ országlati tanná emelő párt.

Mert a „Hitel“ „Világ“ és „Stadium“ írója, e munkái által már majdnem egészen kivívta az új irány diadalát a közvéleményben. A régi eszmék meggyőzve, — a hatalom körébe kezdtek visszanyomulni; a magas hivatalnokok disztermeiben és előszobáiban, a főpapság pásztorbotja alatt és a felsőház hercegi és grófi koronáinak árnyékában kerestek védelmet és asy-lumot; az állami formák szerkezetére támaszkodtak s csak a státuserők mesterkélt összeállítása, bonyolított gépezete, és lassu mozgása által valának elég súlylyal bírók meggátolni a korigények betolakodását az alkotmány és a törvények nyolcz-százados építményébe. Illy gyors siker hallatlan volt honunk történetében. De talán épen ennél fogva csakhamar némi ag-gasztó jelenségeket idézett elő, mellyek a Széchenyi modorá-nak és a megyerendszérnek sajátsága mellett kimaradhatlanok voltak.

A gróf t. i. előbb akarta a pangó nemzetben a meggyőződést egy vagy más reform szükségéről fölébresztetni, s csak azutánra tartá czélszerűnek a létesítés módszerét, vagy; a mint ő szerette mondani, a mikéntet fejtegetni.

E különválasztás, ezen felosztása a munkának, elnézetileg sokat mutat; de létező körülményeink közt kétségkívül befolyt ama felszines iránynak terjesztésére, melly, egy tárgy fényol-dala mellett, a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég hideg vérrel meglelni s elég óvatossággal elhárítani res-tellette.

Mert a ki a „meggyőződést“ és a „megoldást“, az „eszmét“ és a „foganatosítás részleteit“ egyszerre nem oltja be a néptu-dalomba, az gyorsította ugyan az izgatás sikerét, de többnyire veszélyességét is emelé: — kivált olly országban, hol a közjog alsóbb rétegeiben döntetnek el a kérdések, mint nálunk a kö-vetutasítási jog által történt.

Széchenyi e hibát leginkább a „Stadiumban“ érezteté, melly az 1833-ki országgyűlés irányának előkészítésére vala írva; de a nyomtatás alatt betiltatván, külföldön és csak későre jelent meg.

A „Stadium“ józan felfogással, óvatos választással jelölte ki a közelebbi évek reformtárgyait. Összefüggőbb, szabatosabb, rábeszélőbb, bár irmodorában pongyolább a gróf többi munkáinál. Hatása a nemzetre tömérdek vala, nem annyira rögtön, mint az 1832—36-ki diéta berekesztése utáni időszakban, egészen az 1840-ki országgyűlésig. Hogy a Stadium legfőbb tényező volt a kormányt a reform-politica szükségének elismerésére bírni: — ez előttem kétségtelennek látszik.

De Széchenyi a Stadiumban rendkívül mély és rendkívül felszines volt egyszersmind.

Megmondom : miért ?

Mert e könyvben rendszerezítették azon modor, melly a reform-eszmét a foganatosítás részleteitől egészen különválasztja.

A Stadiumban tizenkét törvény, mint közelebbi teendő, ajánlatik a nemzet figyelmébe.

Mindeniknek — az utósó hármát kivéve — szüksége fölségesen indokoltatik.

Mindenik formulázva is van.

De miként ?

Tekintsünk akármellyikre.

Vegyük fel p. o. az ösiséget.

Széchenyi diadalmasan bebizonyítja : mennyi kár származik az ösiségből a közgazdaságra. Meleg ecsetelése alatt az olvasó vére hevülni kezd. A szív érzi, hogy az aviticitás a nemzet ereje kifejlesztését lehetetlenné teszi. Az értelem követi a szívet; mert hideg számokkal van minden megmutatva. Az ösiség csakhamar Hauser Gáspár börtönének tartatik, melly a falai közé zárt nemzetet alélttá, henyévé, butává és egészségtelenné teszi. S mindez egyesek érdekéért történik-e? kérdik az olvasók felforrva. Nem, válaszolja Széchenyi, s megint virágos képekkel és csalhatatlan számokkal bebizonyítja, hogy a jószág tulajdonosának specificus ellensége az ösiség, egy házi barát, ki a ház romlásán töri fejét. — De talán a tulajdonos a család fentartásaért türi és védi az aviticitást, s így nemesen áldozza fel magát a jövőndőért? gondolja magában a sajnálkozó olvasó. — Ez is tévedés, kiáltja a minden gondolatot, a minden védoko-

kat ismerő Széchenyi, s ismét a bebizonyításokhoz fogván, ki-
tűnteti, hogy az aviticitas a családok conservatióját is gátolja s
tehát a történeti befolyások megóalmazására és örökítésére
sem vezet. — Ugy hát csak a koronának fekszik a magszak-
adásért érdekében! sohajtja az olvasó. — Nem, szól ismét Széche-
nyi, előre látva a végmenhelyt, a koronának jövedelmezőbb
volna az ősiség eltörlése, s ha tekintetbe sem vétetik ez a mag-
szakadásból eredő kevés haszonért, bő kártérítést adhatna a
nemzet a *laudemium* által. — Az olvasó illy diadalmas dia-
lectica után elragadtatással kiáltja: le tehát az ősiséggel, ha az
senkinek nem használ és mindennek árt.

Széchenyi fényesen kivivta a „meggyőződést.”

Hátra van „a megoldás.”

A gróf tudja, hogy az ősiséget egész törvénykönyvünk re-
visiója nélkül eltörölni lehetetlen. Hiszi, hogy határozott számú
hitbizomány utján, czélszerű a stabilismus bizonyos mértékét a
felsőház által az alkotmányba szöve tartani. Nem kétkedik, mi-
ként ha ez, magában kívánatos nem volna is, a nemzetiség
érdekeiért szükségessé válik.

Ime három fontos tekintet, melly „a megoldást,” az életbe
léptetés részleteit nehezíti. Ha Széchenyi fölfejtette volna a
„miként” kérdését is, a közönségben kevesebb, de hihetőleg
normalisabb lett volna a haladási vágy összege. Ő azonban rend-
szerénél fogva 1831-ben, midőn Stadiumát írta, csak agítálni
akart.

Óvatosan különválasztá tehát a „meggyőzést” az elv iránt,
a „megoldástól.”

Mély volt az első, felszines a második körül.

Mert midőn az ősiség káros oldalait bebizonyította, ezen
törvényjavaslatot ajánlá:

„II-dik törvény:

Az ősiségi jog (*jus aviticitatis*) örökre el van
törölve.

Kifejtés. Akárminemű jószágot valaki ezen törvény ki-
hirdetése után az illető felek tudtával örökösen elad, azt a ve-
vőtől vagy annak hagyományosítól, sem az eladó sem annak

nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti.“

Ebből áll a törvényczikk.

Illy modernak, kivált a megyei institutiók közt, lehetetlen volt a projectansok gomba-csoportját verőfényre nem hozni.

Az 1836-ki országgyűlésnek, mely az általános vitatások által a Stadium főbb eszméinek kelendőségét emelte, — e hoszu és a reformirány felé nehézkedő parlamentnek berekesztése után csakhamar növekedő mennyiségben léptek föl kezdeményezők, tervkészítők, javaslatgyárnokok, kik a nagy eszmék és a nagy érdekek megoldására rövid törvénpontokat csináltak, mint Széchenyi, izgattak a korkérdések mellett, mint ő, s nem tartották szükségesnek a részletek bonyodalmaiba bevinni az ítézet fáklavilágát, mint ő.

A tanítványok és a mester közt a különbség csak kettőből állott: Széchenyi páratlan tapintattal választotta ki és sorozta egymásután az izgatási kérdéseket, míg követői tele marokkal tépdelték és szórták a közönség elébe a fölötöltött eszmék és vágyak virágait s burjanait vegyesen: továbbá Széchenyi a bölcs és államismerő mély fölfogásával taglalá az ó-intézménynek, melyet meg akart dönteni, gyöngéit, s az ujnak, mit helyébe vala igtatandó, előnyeit, — míg ellenben követői csak az indítványozási termékenységgel s az üres ömledések dagályával pótolták a hiányzó belátást és az eszmék szabatosságát.

Én itt nem egyénekre czélzok, kik közt érett férfiak is valának; de a projectansok összegét festem.

Ki ne emlékeznék a szatmári 12 pontra, mely egyébiránt több társainál sokkal tartalmasabb volt.

Egyik indítvány eszmeileg helyes, de a kedélyek hangulatánál és a viszonyoknál fogva utópiái vala; a másik magában hordá semmiségét, de a napi szenvedélyeknek kedvezvén, mint az alkalmi vers, tapsra számithatott, később feledésre.

A sajtó korlátolva volt; a megyeterem tárva állott.

A követutasítási jog minden tervet befogadhatott, mindent magához szívott.

A megyegyűlés a rhetorok kedvencz helyévé lön.

A törvényhatóságok széke hasonlított a Szent-Márk oroszlánnyának torkához; azon különbséggel, hogy Velenczében egy oroszlánnytorok volt, hová az elégületlenek az egyének elleni vádaikat bevethették; míg Magyarországon ötvenkét torokba omlott az institutiók elleni denunciatio.

Természetes, hogy aránylag kevés javaslatból vált követutasítás; de viszont az is természetes, miként az elfogadott utasítási pontok közt is aránylag nem sok találkozott, melly a a nemzet összes értelmiségének hű kinyomatául vala tekintendő.

Utóbb sikerült a megyék működésében bizonyos mértékű központosítás.

Én azonban most nem a forradalom előtti egypár évről szólok.

A változtatási hajlam illy élénkségéből következett, hogy közjogunk szerkezetének alsóbb közlege, a megyeélet szokatlan sebességgel forgott, s mint a test olly része, melly vértolulásban szenved, lázas állapotba ment át; míg a felsőbb közlegek ószerű alkotásuknál, középidoi elemeiknél, és a szabadabb mozgást alig tűrő érdekeiknél fogva, többnyire csökönyösségben maradtak, vagy a lassu szervezet miatt, a legjobb törekvés mellett is még mozgásba sem indíthatattak.

Alatt a megyéken mindenütt reformtervek, mellyek a nemzet létkérdésének, a kor mellözhetlen igényeinek hirdettettek; fen a közjog felsőbb osztályában csak három évben egyszer országgyűlés, csodálatosan vegyes elemekkel, keskeny hatáskörrel, határozatlan házszabályokkal, az izenetek és válasziizetek hosszadalmas és sikertelen lapdajátékával, hol a tervek addig dobáltattak fel és le, míg végre a játszótársak általános eltikkadása közt deponáltattak.

Ezekhez gondoljuk még a felső kormányt, mellynek politikája a tulérett reformokhoz sem szívesen nyult, s mellynek fő elve a csend, a nyugalom és változatlanság volt.

Minő ellentétek!

S nem kellett-e belölök abnormitásoknak serkedni?

A megyegyűléseken a jó és rossz, a közeli és távoli idökre vonatkozó javaslatok olly sokszor kiáltattak ki mulhatatlan

teendőknek; hogy utójára a türelmetlenség kezdé unni, az országgyűléstől várni az eredményeket. Segédszerek kerestettek tehát a megyei autonomia elmosott körü, és szabálytalan doctrináiból, a tespedés megszüntetésére. Már nem tartaték elégnek a követutatisások számára belajstromozni a terveket. Tett után kiáltott a heves és le nem tisztált közvélemény, azon közvélemény, melly a Stadiumból is tanulta a kérdések iránti „meggyőződéstől“ külön választani a „megoldást,“ s ha azt birni hitte, nem törödni ennek sem nehézségeivel, sem formáságaival.

Egyik megye, mert meggyőződött a nyilván és szóbeliség hasznairól, elhatározta a nyilvános és szóbeli eljárást.

A másik mert meggyőződött, hogy a rabok erkölcsét javítani kell, a magányrendszer elve szerint épített börtönt, alább fokozta a büntetések éveit, s így rendre készíté az új criminalis codexet, több esetben a helytartótanács hallgatag meg-egyezésével.

A pesti termekben, mert a szónokok meggyőződtek az alkotmányos sánczok tágitásának üdves voltáról, határozattá lön a szavazatjogot szélesebbre terjesztetni, s a honorationokat választási és tanácskozási képességgel ruházni fel.

S ha kérdezték: hogyan lehet a törvényhozás köréből e foglalásokat tenni?

A megye statutarius joga hozaték fel.

Szóval: valamint a vis inertiae a kormány hatóságát kezdette mindig keskenyebbre szorítani: úgy a statutarius jog a törvényhozásét s e két terjeszkedési irányból vala készülöben egy, az állami bölcseségre és Corpus jurisra támaszkodó tan a megyerendszer autonomiájáról.

A terv-áradatnak ezen következményei Széchenyi munkaságának második korszakára esnek, midőn ő az irodalom mezején az izgatási politica ellen csatározásokat s később rendszeres csatákat vivott ki.

Valamint azonban az első korszak alatt, mint már megmutattam, nála historiai kényszerűség volt a megyegyűlésektől inkább tartani magát távol, mint a közrehatás többi eszközeitől:

szintugy most fölötte terhessé s majdnem sikertelenné vált volna élénk részvéte.

Szerepe alig lehet vala e gyűléseken más, mint a Dessewffy Aurélé, azon különbséggel, hogy a conservatívek vezére a maga terén volt, míg az ellenzékkel küzdött; de Széchenyi kényszerítve leende a conservatívekkel, kiknek elveit nem osztá, szövetekezni, hogy megtámadja a formássággal azon pártot, mellyhez számíthaték, s azon elveket, mellyeket többnyire sajátjának vallott.

Az irodalomban függetlenebb állása vala ezen megtámadási szerep mellett, mint lett volna a megyegyűléseken, hol az isolatio kevésbé kivihető és sikertelen; míg a könyvek általi discussióban könnyen eszközöltheték, s értelmesebb összegre hatva, inkább vezethet célra.

Gondolom, hogy jobbára illy tekintetek magyarázzák ki, hogy ő csak mellékesen vett részt pályája kezdetétől végeig a megyegyűléseken, s nem annyira tervéből felejtette ki a municipal rendszer által hatni reformjai keresztülvitelére, mint inkább módját nem látta teljes elviseltetés nélkül vegyülni állandólag a megyei küzdelmekbe.

Azonban még sem lehet mondani, hogy ő közéleté akár-melhyik szakában épen egészen elhanyagolta volna a megyetermet.

A nagy kérdéseknél többször hallatá szavát s néha erélyes majdnem kihívó modorban is.

De meg kell vallami: minden hatáskör közt a megyén arattott legkevesebb sikert.

Oka ennek a municipal rendszer szellemében s részint történeti előzményekben feküdt.

Csak három körülményt említek.

Tudatik, hogy Magyarországon — mert Erdély más tekintetek alá tartozik. — a megyék a középnemesség orgánjai valának. Nem állitom, miként egy mágnás sem birt azokban tartós befolyással; de hogy a főrendi helyzet inkább ólomsúly, mint szárny volt a siker utáni versenyzésben: — ez alig szenved kétséget.

Aztán, ha valahol, bizonyosan a megyékben volt a hatás föltétele, a két nagy political párt közül egyikhez besorozva lenni; ha valahol, ott nem volt szerepe a közvetítő s a napi szenvedélyek gözkörén felül álló talentumoknak.

Végre akármennyire fűtták és puffasztották föl a divatos tanok a municipal rendszert, az még sem vesztette el eredeti hivatását, melly a helyi érdekeken sarkallott. A ki folytonosan nem hathatott az apró ügyek intézése körül, a ki nem táblabíráskodott a szó szoros értelmében, nem élt a megye notabilitásai közt, nem korteskedett, bíráskodott és restaurált velök, nem fonta évek óta érdekeit egy csoport helyi igényekkel és szenvedélyekkel össze, nem áldozta ideje nagy részét illy, magokban igen szükséges, de sok egyébtől elvonó viszonyok szövésére és fentartására: az olly egyén, ha a political nagy pártok által bálványoztatott is, a megyében inkább protegált, mint valódi hatalmas, valódi befolyásos helyzetben volt. Emlékezzünk csak Kossuth pályájára. Ki vala nálánál a megyeközönség és megyekarzat által istenítettebb szónok? Mégis némileg védelme alatt látszék állani néhány megyei sőt járásbeli tekintélynek. S ki hozta kétségbe, hogy 1847-ben is a pesti ellenzék soraiban három, négy olly localis tekintély létezett, kik közül akármelylek, ha mint követjelölt lépend fel, Kossuth nagy hire és az ellenzék központi pénztárának daczára, többséget nyerhetett volna? —

Valamint fenebb megmutattam, hogy Széchenyi nem annyira számításaiból hagyta ki a megyerendszert — mint Kossuth és Desseffy hitte —; de pályájának historiai kényszerűségénél fogva nem vehetett állandó részt a megyei tanácskozmányokban; ugy most arra nézve hoztam föl három okot, miként ő, ha nagyobb mértékben kívánt volna is a pesti terem határozataira befolylni, mégis ez annyira alig sikerülendett volna, hogy, kereken kimondva, a ráfordított időt megfizesse.

Hoszason ereszkedtem ki a megyék elhanyagolása miatt emelt political vádra.

Ellenben igen rövid lehetek a Kossuth által készített patikai és orvosi parabolában rejlő többi hibáztatásokra nézve.

Azon állítás, hogy Széchenyi magát a nemzet egyedül hivatott orvosának tartotta, nem alap nélküli, ámbár csak némi módosítások mellett igaz.

A gróf maga, a magyar academia 1842-diki nagygyűlését kinyitó beszédében így szól: „Axioma-tisztaságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét; midőn más részről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánkban még leghűbb fiai s legkitünőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csatlódás volna, felette kevés kivétellel, mind más, sőt éppen ellenkező utakon járnak azon cél felé, mellynek eléréséhez szintugy s olly őszintén kötöm én is fajtánk megmentését és egykori feldicsőíttetését, mint, teljesen hiszem, ők. Egyeztető, közép utat ez esetben pedig nem látok. — Milly kínos epedések közt nézek én ennél fogva nemzetünk jövő sorsának elébe, kiki elérheti, ki fajtámhozi hűségemben bizik, minthogy egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szendergeni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez sem megmenteni sem magasbra emelni nem fogja a hazát; midőn más részről azon irtózatot kép áll előttem — és itt lelkemet merném rátenni, hogy e kép nem tünemény hanem valóság — mihez képest mind azon gyönyörű érzelem és szent lelkesedés, melly hazánkban, hála az ég, számra mindig növekedő hű fiaiban buzog, s mi a legnagyobb, legdicsőbbnek lehetne forrása, nemcsak nem fogja magasbra emelni, de még csak biztosítani sem a hont, sőt egyenesen meggyilkolni azt, előbb mint gondolnók, ha mielőtt késő, legalább vérünk nemesbjei nem okulandnak.“

Ezen idézethől Széchenyi jellemének három alaphangja tűnik ki:

Mély hit saját political meggyőződésének helyességéről;

Méla és fájdalmas érzés izolált állása miatt;

Megdöbbentő jószellem a közelgő veszélyek iránt, azon prófétai lélek, melly az ő agyának átható, mindent mérlegelő munkásságából támadt, s előbb nemtővé lön és míg a reménynyel szövetkezhetett, szárnyainak suhogásával ótalmazta kedveltjét a csalálmoktól, midőn pedig a reménytől megvált furiává ala-

kult, égő kanóczával meggyújtotta a szívet, és saskörmeivel széttépte azon agy idegeit, mellyben fogantatott.

Ne nézzünk most e sötét arczu, e tragikai sorsu jóserőre. Ne vizsgáljuk még, titkosnak látszó elemeit s az események által igazolt intéseinek súlyát.

Jelen célunkra elég annak bevallása, hogy Széchenyi politikai rendszerének kirekesztő helyességét olly rendületlenül hitte, mint ama szilárd erélyü reformatorok szokták, kik e mély hit nélkül soha sem szaporították volna azon igazságok és tévedések összegét, mellyeket az eszmék forradalmának, a szellem időszakonkénti nyilvánulásainak nevezünk, s mellyek egy státusférfiuban többször lennének megláthatók, ha épen az országlati ügyesség tulajdonaihoz nem tartoznék az eszközök változatosága által az irányt és az apró kialakításokkal a fő gondolatot mérsékelni, vagy, ha kell, eltakarni.

S e részben nálunk senki sem mérközhetett Széchenyivel.

Ő tudott színleni és gyakran rejté szándékát olly indokok alá, mellyek a siker számára gyártattak s a félreértetések tömkelegén át vezettek eredményhez, míg a hazafi abnegatiókért néha annyi vigasztalása sem volt, hogy a sokadalom gyanusításai közt, a jobbak kétséges bizodalmánál s ingadozó rokonszenvénel többel legyen jutalmazva.

Ő tudott tűrni, s a tett alkalmas idejét azon hidegnek látszó önmérsékléssel várta be, mellyet a hiu nem ismer, a becsszomjas nem feledhet el.

Ő tudott lealkudni és O'Connell hires mondását, hogy a ki egy schillinget követel, de csak egy pennyvel kínálják, fogadja el azt is előpénzül, — alig követte valaki Széchenyinél gyakorlatibb tapintattal.

Söt hő ohajtásait is láttuk általa föláldoztatva, mint egyes zászlóaljakat az egész eredményért néha semmivé hagy tétetni a hadvezér.

S volt példa, hogy Széchenyi az általa rosszallott, de a többség által határozattá emelt indítványt még akkor is védte, mintha sajátja volna, midőn a fő mozgatók a gyors visszavonulás elsősége felett egymással vetélkedtek.

Ha e tekinteteket egy látpontba vonjuk össze, ki fog világ-
lani, hogy Széchenynek csálhatatlansági hite inkább a dolgok-
kal tisztában lét eredménye, mint egyéniségének tulbecsülése
volt. S után makacssága összes törekvéseinek megvédésében,
a mellék-eszmék és a kivitel eszközei iránti hajlékonysággal
párosult; szigorú ragaszkodását alapnézeteihez csak akkor kár-
hoztathatnók, ha azok az elmélet és az események által meg-
czáfolva lettek volna.

Ez azonban nem történt.

Említettett a múlt évtized szenvedélyes tollharczai közt s az
orvosi parabolában is czélzat van rá, — hogy Széchenyi nem
szívesen türt maga mellett tekintélyeket, kevés kezek által ki-
vánta vezetetni a nemzet ujjaalakulási művét, és inkább egy
szabadelvű autocratához, mint az eszméit szerényen terjesztő
népemberhez hasonlított.

Bizonyos határokig ezen állítás szintén megdönthetlen.

A mély meggyőződésből, bármelly szelid formákban tartas-
sék, csaknem visszaidézhetlenül két tulajdonnak kell kifejlődni:
először, némi türelmetlen hévnek a más nézetek irányában,
sőt némi fölerőszakolási vágynak; másodszor, a cselekvé-
nyesség erélyének, melly rendre az idegen körökbe is bevág,
abszorbeáló természetet ölt magára, és a kisebb rangú egyéni-
ségek fejlődését akartalanul is gátolja.

Széchenyi sem vala ment azon hévtől, mellyel a secták
emberei a közeli nézetárnyalatokat inkább szeretik suj-
tani, mint a távoliakat. De meg kell vallanunk olly ritka
szerencséje volt, hogy midőn szenvedélyes modora miatt legin-
kább tartaték üldözönek, többnyire akkor vala vagy igazságos
vagy előrelátó.

Továbbá ő sem tartózkodék vissza ama kielégithetlen és
vágyszomjas munkásságtól, melly az csemények fonalszárait
saját egyéniségének kerekéről akarja leszöni; de önzéseért nem
áldozott eredményeket föl; míg az eredményekért gyakran hát-
térbe nyomta, sőt néha el is feledé önzését. Aztán noha szeret-
te magát egy törekvésben központul; mégis a cseleket és taktikát
a tárgyak s nem személye emelésére használta.

Kortársai későbbi polemiáiban az irigység választóvizét, s a sértett gőg méregkeverékét vélték látni. Olly időket éltünk át, midőn a haza felvirágzásáért a ki legtöbbet tett, még nem vala megóva, hogy legtöbbször ne gyanusittassék; midőn egész martyrologia készülhetett volna, nem azokról, kiket a hatalom, de kiket a közvélemény igazságtalansága üldözött. Ez talán természetes jelenet ott, hol a vélemények kiforrása és tisztulása hoszas ideig visszatartóztatva lön. Azonban még természetesebb, miként a kedvezés és előítélet nélküli történezzet, az adatokból indokolni alig tudandja: hogy e mozgalmas időkben miért kelle az eszes és jóhiszemű emberekből is olly soknak rövidlátóvá válni, ha a „Kelet népében“ a honfi aggodalmak legőszintébb nyilvánulását olvasták; és viszont tuléles szemüvé, ha a gyanakodás ábraképeiből alkoták a legcsodálatosabb rajzokat Széchenyi szándékai felől?

Most még nem vagyunk azon távolságban, honnan a leélt multnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel együtt fölfoghatnók.

Most még a historia az események egy részét ködben, s csak a másik részét látja kivilágítva.

De e félhomály mellett is Széchenyi politicalai jelleme kezd a miveltek tudalmában és a közönség sejtelmeiben derülni.

Már számosan vannak, kik, ha üres órákban e státusférfini irodalmi harczeit a „Kelet népétől“ a „Programmig“ átforgatják, megdöbbenve kérdik maguktól: vajjon azon heves, azon szivrendítő küzdelmek közt irt sorokban, mellyek megjelenésekor az irigység, a gúny, a megsértett önzés és a hatalomféltés eredményeinek magyaráztattak, nincs-e több hazafiság, több kedélymélység, több szaggató aggodalom a jelen hibái miatt, több fájdalom a jövőndő iránt, több félelem a Nemesistől, melly egy nemzet tévedéseit inkább szokta megtorlani, mint bűneit? nincs-e több prófétai lélek, nincs-e több hűség a magyar fajhoz, és több ragaszkodás a minden oldalról fenyegetett szabadság s állam iránt, mintsem ollynemű szenvedélyesség, minőt Széchenyi polemiáiban az olvasó közönség egykor feltalálni vélt?

Meg vagyok győződve, hogy mentől általánosabb leend e hangulat, annál hűbben tükrözik a nemzet kedélyében vissza Széchenyi jellemének körrajza.

Mig vizsgálat alá vettem két nagy tekintélynek véleményét a korról, melyben Széchenyi hatni kezdett, a politicáról, melyet folytatott, a hibákról miket fölfogásaiban és modorában elkövetett; mig kifejtém, mennyiben lehet helyesnek vagy nem helyeselhetőnek tartani Dessewffy Aurél és Kossuth nézetét e kérdések felől: azalatt — ha nem csal számításom — olvasóim figyelmének az általános eszmékről mind inkább az egyén felé kellett központosulni s talán most leend legczélszerűbb, átmenünk a nyilvános pályáról a magánykörbe, a dolgokról a személyre és Széchenyi jellemének kifejtését itt szőni tovább, mindaddig, mig a tárgyak érdeke ismét másfelé vonandja szemünket.

Szolgáljon iránymutatóul vagy legalább kiindulási pontul számomra Szalay László véleménye.

„Szerencsétlen vagyok, így szól ő, sokban Széchenyivel egyet nem érthetni; de szeretem, tisztetem őt, mert jellemét szilárd agyagból gyurta, qui finxit hominum praecordia. Azt mondják: aristocrata, és beszédeit olly taglejtésekkel kíséri, melyekről Cicero, ki a szónok mellé fuvolást állit, hogy annak zenéjéhez idomittassék az előadás, nemis álmodott. De Voltaireről is irva van, hogy aristocrata volt, a legkeresztyénebb fejedelemnek kamarása, cipőjén arany csat, czombján selyembu-gyogó, mint az akkori udvardivat akará; arcza pedig egy gunymosoly. Megjegyezték azonban róla azt is; hogy mikor egy vagy más becsületes, de kissé sebesen járó népember sárba esett, s onnan nem tudott kimenekülni, Voltaire nem gondolt himzett cipőivel, nem selyem-harisnyáival s beszaladt a pocso-lyába, kirántotta szegényt, hogy ott ne vesszen, s hogy fülébe sughassa: máskor nagyobb óvatossággal, uram! Illyesmi nem grimáce. — Mind a mellett szívesen hiszem, hogy Széchenyi

aristocrata, de ollyatén, millyet Junius gyönyörű sorai olly utolérhetlen szabatossággal festenek.“

Junius, azon sorokban, melyekre Szalay czéloz, a független felsőházi tag és szabadelvű angol aristocrata eszményképét így rajzolja : „Sulyának s befolyásának érzetében parlamenti eljárását csak peeri alkotmányos kötelessége által szabhatja meg. Magát a törvények öréül tekinti. Készen a kormány igazságos szabályait pártolni, de eltökélve, a ministerek magaviseletét gyanakodón ellenőrizni, a pártduhnek épen olly szilárdul ellenszegül, mint a hatalom tulterjeszkedésének. Szintolly kevésbé képes saját személye vagy kegyenczei részére a miniszterekkel hivatalhelyek fölött alkudozni; mint odáig leereszkedni, hogy az ellenzéki cselszövényekbe merüljön. Ha a parlamentben valami fontos kérdés véleményre hívja fel, a legelvetemültebb miniszter is figyelemmel és tisztelettel hallgatja ki. Az ő tekintélye a kormány szabályait vagy szentesíti, vagy hitelétől fosztja meg. A nép reá mint védőre néz; a derék fejdelem pedig benne olly kormányférfiut bir, kinek belátására és egyenességére bizton támaszkodhatik.“

Valóban nagyszerű jellem egy peer, minőt Junius rajzolt előnkbe, s illy egyéniségek miatt mondotta Pyrrhus követe a római senatust királyok tanácsának; de nézetem szerint Széchenyi illetén peer nem volt, valamint azon voltairei szivességgel sem birt, hogy a sárba esett demagogokért himzett czipőjét és selyem harisnyáját gyakran mocskolta volna be.

Ő annyira sajátságos, annyira eredeti lény, miként semmi rámaiba, mellyet a nagyságról vagy közepszerűségről formálunk, be nem illesztethetik. Benne ugy uralkodott az egyéni, hogy nemcsak az eszményképekhez nem lehet hozzászabni őt, mint egészet; de arról is bizonyosak lehetünk, hogy midőn egyes tulajdonaiért mérjük mással össze, e hasonlítás kimondhatlanul általános, hiányos és sántító leend.

Hagyjuk el tehát a párhuzamot és egybehasonlításokat, vagy csak mellékesen éljünk velök, ha Magyarország legsajátságosabb státusférfiáról, s a kornak, mellyben hatott, egyik kiváló

egyéniségéről, jobb képzetet akarunk szerezni és terjeszteni, mint a hírlapok magasztalásaiból vagy gáncsaiból lehet.

Állítsuk elő Széchenyit egészen magából kifejtve, és semmi mintakép után nem rajzolva; mint eddig is szavainak és tetteinek szelleméből meritettük ki jellemét, belőle festettük énjét.

Külső alakját — mert a külső nélkül egy egyént sem lehet, mint határozott jelenséget, elménkben construálni, és bomlatlanul megtartani — azon időről vázoló, midőn népszerűségének süllyedő- és erejének tetőpontján állott; midőn hitték, hogy kezdi lejárni magát, mert combinációi gyengülnek, és ő hitte, hogy azért kezd csökkenni hatása, mert a haza izgatók által veszélynek sodortatik; midőn a napi sajtó több kezelői alagyai epedéssel sajnálkoztak az ő gyors hanyatlásán, és ő viszont, a közelítő zivatar sejtélme miatt, álmatlan éjeket töltött a haza borongó láthatáráért; midőn „a nagy magyar!” torzeszmeín boszankodó közvélemény és a közvélemény forrolázás rohama miatt aggódó „nagy magyar” kölcsönösen kezdetek a jövőre hivatkozni; midőn mind a két perlő fél makacsul hitte, hogy ő fog a történezszer által igazoltatni, ő fog nyerni, — de Széchenyi azt is előre monda, hogy ha a jövőnek neki adand igazat, a nyereség fájdalma miatt lehetetlen meg nem örülnie.

Lássuk, ezen drámai érdekekkel bíró időszak alatt : hogy nézett ő ki? —

Ha a forradalom előtti kor capacitásain végig tekintünk, több kellemes vagy jelentékeny alakra találunk; de mégis köztök — nézetem szerint — csak három olly egyén volt, kinek ha fejét egy ismeretlen tömeg meglátá vala, akár a tanácskozó teremben akár egy diszmenetnél, akár a cselekvényesség, akár a nyugalom állapotában, kénytelenül fölkiáltott volna : ezek kiváló, ezek nevezetes emberek!

A három fő közöl arczban egyik sem volt szép; de kellemes gyakran, tiszteletet igénylő mindig, leigéző néha, bár megdöbentő sőt félelmes az erős szenvedélyek pillanataiban. A három fő a koponya alkotára nézve úgy különbözött egymástól, mint az egyéneknek, kikre célzok, más volt jellemök, nedvalkotok, életpályájok és életsorsuk.

Azon antik fő, mely a gróf Batthyány Lajosé vala, a görög nagy szellemek szobrairól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arcz, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó dacz mutatta a szenvedélyek mélységét.

Wesselényi feje, mely a mindig hátraszegett nyak nélkül nem birt egészen bevégezett kinyomattal, egy harcra hívó political gladiatoré vala, a régi világ eszményképeitől kölcsönzött homlokkal és befekvő szemmel; de egyébiránt inkább kalmuk arczélel.

A Széchenyi feje, mind a Batthyányénál, mind a Wesselényiénél érdekesebb a lélekbuvárra nézve, és ellentmondóbb. Az ő arcza az erő és szakadozottság küzdelmeinek typusa; egy romanticus arcz sötét alapokon; a komor és unatkozó vonalokból kitörő szilaj és féketlen cselekvényességnek, a misantropiának és emberszeretetnek, az ábrándnak és hidegségnek olvadéka; egy méltóságos s komoly angol-olygarchai arcz a francia forradalmi eszmék lappangó tüztől felvilágosítva és meg-megrezgetve; arcz, mely a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek és apró impressiók képét élésen visszatükrözi; arcz, mely a lélekkel telegraphi és szakadatlan összeköttetésben áll, mely mindig beírva van, mely mindig olvastat magáról a ránézőkkel igaz vagy csinált érzéseket, míg a többi emberek arcza csak a kivételes állapotokban szokott a lélek könyvévé, az eszmék bolt-kirakásává, és a képzelem olly magikai lámpájává válni, mely a belső, mely az elrejtett képek árnyait felveti, hogy kívülről láthatók legyenek.

Érdekes volna a három említett egyént: Batthyányt, Wesselényit és Széchenyit agyalkati és arczvonalai tekintetben összehasonlítani; de ezen sok ismereteket igénylő föladat az én erőmön felül van, s a „Szónokok és státusférfiak könyve“ nem is tűzte ki czélul a phreneologoknak és Lawater tanítványainak vizsgálódásokra anyagot szolgáltatni.

Lemondva tehát az illy kísérletekről, visszatérek Széchenyire.

Széchenyi erős de nem athletai, magas de nem tulemelt alaku férfiu volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép-nagyságu nap-

sütött kezekkel. Pofája miatt, mely széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbé hajló volt.

Arcza sötét-sárga, rézvörös szinezettel a pofa közepétől fogva a száj és szem vonalai közt.

Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont. Alkotása egészen különbözik a Wesselényiétől: mert ennél az alsó homlok volt csodálatosan kiformálva s annyira emelt párkányu, hogy a szemnek mélyen kellett alatta fekünni; míg Széchenyinnél a felső homlok — a nagyszerűbb intellectualis erők helye — vala oly domboru, oly teljes és oly széles átmérőü, minő igen ritkán található. E méltóságos de sötét homloknak jellemét kiegészítette a sűrű, nagy szálu, szögletes ívü és egymásba folyó két szemöld., mely annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is éleczeket csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá. Széchenyi sötét-szürke szemei nem birtak azon lelket áthasító, megkövesztő, leigéző éllel, azon égető, rejtélyes, majdnem diabolicus tüzzel, mely Görgei Arthur szép metszetü szemeit oly vonzókká és félelmesekké teszi; nem közelíték meg hatásban a Teleki László méla, kedélyes, ábrándos nagy fekete szemeit: de jellemökre nézve e kettőnek vegyületéből állottak. Széchenyi nézellete majd fürkésző, éles s a kebel apró titkait kikutató volt; majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő. Soha az egyént, ki előtte állott, nem zavarta meg, mint a Görgeié mindig, ha akará, — és soha Széchenyi tekintése, ha a kedély és gondolatok hatalma által vétetett igénybe, nem lön oly elszórttá, hogy a külvilágot, a hatásokat, a tárgyakat és egyéneket észre ne vegye, mint a Teleki Lászlóé. Orra vastagtövü, merész hajlásu és tág nyilatú volt. Sűrű, nyirott, fekete bajusz takarta a középszerűnél nagyobb száját. Álla oly erős, oly csontos, oly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigorú akarat daczát, s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta; bár a magasabb fokon vékonynyá, sipitová, rekedtté vált. Széchenyi koponyája, mint említettem, nagy vala; de a kiformált hátulsó és közép

rész fölött uralkodott az előagy tanyája a széles átmérőü, magas, domboru homlokkal s az emelkedett felső föcsontokkal.

Ha már nyugalomban képzeljük az izgékony reformatort, ha azon állapotban nézünk rá, midőn semmi terv, semmi, a házára vonatkozó remény vagy agály nem foglalatoskodtatja; akkor e férfiú hatása képzeletünkre, a legmélyebb meggyőződésen kívül az ő hideg lángesze és a vas akaratja felől, más érzés által alig nyilatkozik.

Előnkbe lép egy szabályos testalkatu, ért koru de teljes erőben levő nagy ur. A széles s redőkbe vont homlok, göndör fekete hajjal körözve, a komor szemek, a szokatlanul dús és összevont szemöldek, az epés arcz sötétsárga s verhenyeg színével, a törzsés és erős hajlásu orr, a majdnem széles száj az ajkszögleteken a gúnyor és fásultság kinyomatával, a szilárd és rendkívüli erélyt tanusító áll, az egyenesen tartott derék, az elegans de kiválólag kényelmes öltözk, mellynek divatszerűségéhez többnyire valami bizarr és felöltő vegyül: ezek együtt teszik a jellemzöt Széchenyiben, ama gyéren előkerülő perczek alatt, mikor sem elméje sem érzése nincs fölhangolva. S meg kell vallani, hogy e szellemi siesták inkább kiemelik az ő egyéniségéből azt, mi a számító országlárra, és a kiábrándult hideg kedélyü, de vas akaratu férfiura mutat, mint azon tulajdonokat, mellyek mások rokonszenvét igénybe veszik vagy az ő meleg szivéről tanusitanak. Megtört és eldobott szenvedélyek, a világtól visszafordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, blasirozottság, mély gondolkodás és tetterő: — ebből áll Széchenyi nyugodt alakjának kifejezése.

Azonban illy látmány igen ritkán fordul elő, kivált a tömeg szeme előtt.

Vessünk tehát Széchenyire egy pillanatot, midőn agyának gépezetét élénkebb forgásba indította, midőn szokott eleven hangulatát visszanyeré.

Kísérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy ipari, egy kereskedelmi, egy városszépítési vagy épen megyei gyűlésbe, hol a szényegen levő tárgyak nem különösen ingerlők, de nemis érdektelenek.

A gróf — bár nálánál több okos fényűzést, több valóságos comfortot kevesen tudtak maguk körül teremteni — szerette a testi és szellemi fáradságot. Már reggeli tíz óráig, midőn a magyar táblabírói világnak minden nemű és minden irányu tanácskozmányai kezdetöket szokták venni, köz- és magány foglalatosságaiból sokat elintézett, noha éjjelig társaságban volt, s később vagy a casino éttermében barátaival, vagy íróasztala mellett munkái közt töltött egypár órát.

Palotája lépcsőin találjuk öt tíz után néhány percczel, arczán azon sötét erélyű és fél-lankadt kinyomattal, melyet imént rajzolánk le.

Öltözéke — ha nincs szükség a kardra és atillára, midőn aztán hintóba veti magát s úgy robog a gyűlésbe — öltözéke rendesen kék frakk, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kék földű nyakkendő, nedves időben egy nagy shwallal eltakarva, koczkás kelméű mellény, bő szabásu nadrág, a szokottnál szélesebb karamu és törpébb kalap. Dereán néha egy vörös szövetű vékony szervíán öv látható, mely közé, midőn nyugottan társalog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha nincs keztyű; mert annyira szereti a physical munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon hagyni kívánja a kezét, mely, mint a Péter czáré, a közönséges napszámosénál szokottabb az alsóbb foglalkozásokban és a kitünő lovagokénál jártasabb a gentlemani gyakorlatokban. Bal hónálja alatt egy fekete-bőrű nagy tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztatta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyűlések és társulati összejövetelek alatt kénytelen intézni, másként folyamban alig tarthatná.

Mig Széchenyi a lépcsőkön — hol megleptük, hogy öltözékét leirhassuk — alább száll, már több rendeletet vagy megbízást intézett a körüle levőkhez, néhány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

Az utcán mindenki ismeri őt. A rang és foglalatosság egész hierarchiájával, a tudomány, ipar, vagyon és születés képviselőivel, a tekintély és hatás embereivel sokszori érintkezésben

levén, egymást fölváltva találkozik egyénekkel, kikkel szót cserélni, a dolgok felett értekezni, tervekről, vállalkozásokról, vagy a nap kérdéseiről kell beszélni. Ézalatt rendre élénkülnek mozdulatai, majd az öröm majd a szenvedély szikrái zsi bonganak szemében és szelidítik meg vagy alakítják át az unatkozó és gondokba merült arcz stereotyp hidegségét. A mint a gyűlésterem ajtajához ér, minden szem feléje fordul, vegyes indulatok villanyozzák át a tömeg kedélyét, kiki vár vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserü polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását vagy néma jelenlétét képzelik alkalmatlannak, a tömbeknek, mellyek közt ut nyilik számára, társalgása többnyire rája kezd vonatkozni, s midőn ülhelyéhez érkezett, már a jelenlevő népösszeg hangulatában változást idézett elő, melly nem az enthusiasmusé, mint a Kossuth megérkezésekor történik, de a kíváncsiságé, a figyelemé, a találgatásoké, összefolyva a nagy hazafi iránti tisztelet, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel.

Székébe vetvén magát, kinyitja kulcsával a tárczát, s mig az érkezett levelek boritékait fölvagdalja, szomszédjától az ülés irányáról és részleteiről tudakozódik. A hírekre, mellyeket hall, arczjátéka már élénk mozgásba kezd jönni. Ajkain már egy keserü gúnyt vagy pajzán mosolyt, fölvont szemöldein, s félig-hunyt szemén a történetek sokallását vagy a modor hibáztatását lehet kiolvasni. Mintegy elégületlenül nyul tárczája tartalmához, olvassa a tudósításokat, a sürgetőkre néhány sorban válaszol. De nem kell gondolni, hogy czalatt figyelmét visszavonta a tanácskozmányoktól. Sőt az olvasás és írás daczára, szüntelenül cselekvő volt, küzdött a tényekkel, szónokolt a szónokokkal, megbírált, ledorongolta, fölmagasztalta a szönyegen levő tárgyat, és a mellette vagy ellene használt eszínéket; azonban mindent csodálatos mimikája, testmozgása, egyes fölsohajtasai, s legfelebb a rhetorok szóvirágai közé dobott grotesk, de rendkívül rövid élcei által tette, mellyek olly hamar pattantak szét, hogy a vigyázó elnököknek a rendreutasításra alkalmat nem adhattak.

Széchenyinek arcza, minden érdekes tanácskozás alatt, protaeusi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizo-

nyos komédiási hajlama miatt, melly a tréfát és az apró színléseket gyakran czél nélkül, sőt saját kárára is üzette vele.

Meglepő, hogy a komédiáskodási vágy, még a komoly Cesarban és Cromwellben is meg volt, sőt az utolsónál többnyire burlesk s pórias modorban szokott kitörni.

Meglepő, hogy sok nagy férfiú szereti énjét, mint a gyermek a bábót, különböző jelmezekbe öltöztetni, s pedig koránsem csak ravaszságból, sőt igen gyakran, kedélyének titkos nyugtalansága miatt.

Széchenyinél is a taglejtések és arczváltozatok, mellyeket Cicero fuvolása nem tudott volna kísérni, ha nem örökké heves érzésből támadtak is, többnyire azonnemű komédiázásból eredtek, melly a kedély nyugtalanságára esik vissza, s ama határozatlan izgalomból folytak, mellynek kibugyogásait, mint mondám, a nagy egyéniségeknél gyakran látjuk, a nélkül, hogy kutforrásait még a lélekbuvár fölfedezte volna.

Nála az élesen jellemzett arczon kívül, melly egy csekély elvonás által már tulságig felötlővé lett, igen segítette a mimika külső mechanismusát homlokbőrének mozgékonyasága, mellyet a felső részekig emelni és onnan a szempárcányokig lebocsátani olly könnyen tudott, hogy vastag s bozontos szemöldöke és homlokredői a legtorzabb s néha a megható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakíthatók. Csak Klapkánál láttam még olly elváló homlokbőrt, melly mintha kapcsolatban sem állana az ín- és idegszálak által a koponyával, mint a Széchenyié rendkívül felemelhető: de ez Klapkánál az arczjártékra kevés változatosságot nyújt; mert az ő homlokbőre könnyen folyik a homloktér közepén egy nagy domborodásba össze, mi alkalmasint inkább bir testtani, mint lélekismeai érdekességgel.

Ezen rövid megjegyzések után képzeljük megint a gyűlésterembe magunkat, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásitásoktól kezdve a komoly levélírásig, a mimika-s taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammai közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel commentálta, illusztrálta, megczáfolta, támogatta és kigúnyolta.

Azonban míg a közönséges dolgokkal és eszmékkal illy csodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szőnyegére rögtön felmerül egy nagyobb eszme, vagy a vita sorompóiba lép egy kitünő szónok. Széchenyi ekkor feltüzi fejét, komolyabb és élesebb színt vált arcza és arczjátéka. Húzogatni kezdi kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülne, néha székét odahagyja, s a mellette állókkal élénk értekezésbe merül s ilyenkor közli rendesen a legelmésebb ötleteit a szónok és a tárgy iránt; midőn pedig a sor reá kerül, már egy tért nyitott ülhelye körül, s jobb kezével feje tetejét surolva, többnyire igen mérséklett hangon, de támadó és polemizáló modorban kezd rögtönzött szónoklatához, mellynek vázlatát sem csinálta előre ki, magát teljesen a perc ötleteinek és az agyában csapongó eszmék hatalmának engedvén át. Míg beszél, taglejtései emeltebbek, hangja folyékonyabb és érczebb, arczjátéka a gondolatok menetével öszhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülhelye körül nyitott teren, mint egy ketreczben, fel és le kezd vonulni. Most szenvedélyesen csap az asztalra tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől, s a nyert jóváagyástól elfordulni. Midőn nem-helyeslő szavak és tompa mormogás követik nyilatkozatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé s dacza az ellenhatással arányosan növekedik; mert az ő leigázhatatlan és makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igénybe azon apró fogásokat, mellyek által a gyakorlott szónok a duzzadó kedélyeket visszahódítja, és az ingadozó csatát köztapsok közt nyeri meg. Széchenyi diplomata a salonokban, kimerithetlen ügyességű, hol egyéneket kell terveihez csábitani, mester a rábeszélés taktikájában, ha a főhivatalnokok cabinetjében keresi a proselitákat, szeret az irodalom által — hogy az ő kifejezését használjam — bekapatni valamit a közönséggel: de egy vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tud eléggé alázatos vagy, ha akarjátok, eléggé szerény lenni arranézve, hogy a népkegy árját követni s követve megfordítani elszánhassa magát.

Pedig ő az elhiresztelt hideg ember, — ő ki erős eszét sokáig

gyakorolta az indulatokoni uralkodásban, — ő, ki tanulmány által szerette beoltani, mi vérében a stoicismusból hiányzott, — ő, ki a szívet, mint a vadszelidítő azon állatokat, melyektől fél, a legkevesebb tápszerrel tartotta; — ismétlem, Széchenyi nem vala olly közönyös a közgyűlési harczokban ellene intézett nyilak iránt, mint rendesen hitték.

S a „Főrendi napló“ egy nevezetes esetet tartott fön, melyből eléggé kitünik, mit én Széchenyiről munkám kezdetén állítottam, hogy t. i. azon számító jellemek közé tartozék, kik erős szenvedélyeik daczára tudnak hidegek lenni; de olly ritka perczekben, midön az ész szigoru disciplinája alól szívek kicsuszik, sokkal inkább vannak a nagy rázkodásoknak kitéve, mint az impressionabilis, gerjedező és tulérzékeny szónokok, kiknek egészségét többnyire ok nélkül félti a lélek titkaiba kevésbé avatott nagy közönség.

1844-ben october 3-kán fordult elő az érintett eset. S mint-hogy Széchenyi politicájára szintugy világot vet, mint kedélyére, megérdemli a részletesb előadást.

A városi kérdés vala szőnyegen.

A főfelügyelőt, mint hivatalt, hoszas küzdelem és izenetek után végre elvileg az alsó tábla elfogadta; de választatását s hatáskörét ugy kívánta rendezni, hogy azáltal e hivatal tetteleg mintegy megsemmisített vagy legalább nem olly helyzetet foglalt volna a szervezetben el, a minőért indítványozva volt.

Megfelelt-e a karok és rendek javaslata a törvényhozói bölcsesség és előrelátás minden kellékeinek; vagy talán a kisebbségben levő kormánypártnak nézetei csakugyan több érvénynyel birtak, mint az akkori heves összeszólalkozások közt látszott? — ez igen henye kérdés most, miután a forradalom elsőprette az érdekeket, melyek e másod-rendü ügynek két országgyűlésen át mesterkélnt fontosságot adtak.

Csak azt jegyzem meg, hogy az october 3-ki ülésen már az alsó tábla 7-dik izenete olvastatott föl a kir. városok rendezése iránt s a gyakori, de sikertelen izenet-váltásoknak leglényesebb oka a „főfelügyelő“ neve, választása és hatásköre feletti verseny volt.

A felsőházi conservatív többség egyik vezérszónoka megtámadván a rendek nézeteit : „nem a kormány kérdése az, melly most szönyegen van, mondá, de sokkal több; monarchicus kérdés s nem monarchicus kérdés egyedül, hanem a rendnek a haza egységének kérdése, és e szempontból az aristocraticus kérdés, alkotmányos kérdés.“

Illy nyilatkozat rést adott Zay Károly grófnak a megyei nemesség közti corruptióról szólani, mellynek egyedül tulajdonítható, hogy a főfelügyelőt a képviselők többsége elvileg elfogadta. „Valóban nagyszerűbb lett volna, ha a kormány azon sárga indokot (a pénzt), mellyek által a városi felügyelők melletti szerencsétlen pótlóutasításokat eszközölte, a honi műipar előmozdítására, a kutyabőröket pedig a szegény vakok és sietnémák bocskoraira szánta volna.“ Zay ezen nem annyira elmés, mint magvas s egy kevésbé durván-népszerű megjegyzést szötte rövid beszédébe.

Pálffy József gróf pedig indulatosan fölkiáltott : Mit gondoljon az ember illy tábláról, mit az ország? Őszintén megvallom, ennek kimondására nevet a szótárban nem találok. Nem akarok hosszason beszélni, mert kár az időt vesztegetni, miután olly urakat látok itt, kik vetélkednek az iránt, hogy az idegen érdekeket mozgítsák elő, kik a haza ügyét semmibe veszik, minek következtében más nem marad hátra, mint az, mit a mult ülésben is kimondottam : a csecsemős gyermekbe oltani ezen tábla iránti idegenséget és ezen táblának eltörlésére minden módon agitálni.

Egy fiatal aristocratának illy kiméletlen nyilatkozatára, valamint Zay grófnak a megyei nemesség ellen emelt szavaira Széchenyi hatályosabbnak hitte, ha általa, ki a mágánásoknak nem szokott bókolni és a megyei kicsapongásokat többször róttá meg, adatik rendreutasító czáfolat. Csakhamar tehát, hogy a karzat tetszést rivalgó zaját az elnök lecsendesítette, mérséklett de szilárd hangon ekként szólott : „A politicának pályája hasonlít nagyon az élet pályájához, mellyen, midőn kedvezők az idők, akkor mindenki jó széllel könnyen halad; de valamint az egyes ember családi körben, úgy a politicának mezején, akkor

mutatja ki szilárdságát, midőn az elemekkel küzdeni kell. Mikor atyai jó kormányok igazgatnak, akkor a hazafiságnak azon tiszte, melly a nemzet jogát őrzi, könnyű; de ha olly kormány ül a teendők felett, melly a nemzet jogait tapodja, akkor válik meg, hogy ki az igazi bajnok, ki mer a vihar és szélvész ellen küzdeni. És épen ugy, midőn a nemzet némi kedvencz eszméktől felhevülve tévirányokat vesz, akkor van ideje a hazafinak kimutatni szilárdságát. Részemről azon híres francia minister szavaival mondom: ,megtörtétek ugyan erőmet, de lelkületemet nem;‘ — használván még egy mondását egy híres amerikainak, kiről a napokban méltóztattak bizonyosan olvasni, miszerint emlité: ,hogy vannak pillanatok, mellyekben barátság, párt s a legrégebb viszonyok megsemmisülnek, midőn t. i. a haza veszélyben forog:‘ részemről kinyilatkoztatom, hogy a legjobb akarattal sem bírom magamat annyira és olly abnegatióra, hogy hallgassak, midőn gondolom, hogy felszólalni kötelességem. — Most napirenden van, egy idő óta divat, a főrendi táblát, az aristocratiát sárba levonni, s megvallom, ha mi egy compact nemzet volnánk, mellytől, számát és geographiai helyzetét tekintve, bizonyos kifejlődést nemzetiség tekintetében az ember várhatna, ugy még olly csodálatosnak nem tartanám ezt. De mi olly körülmények közt vagyunk, miszerint most a magyarországi sorsa a nemességgel és a főnemességgel összefügg. Nem mondhatnám, hogy én ezen táblába nagyon szerelmes volnék; én bizonyosan nem vagyok. De azt kérdem: mit akarunk elérni? Alkotmányos és lehető legliberalisabb alapon kifejlést. De mi szellemben? német, magyar, szláv szellemben? Ha a nemzetiség előttünk nem főszempont, akkor megvallom, hogy méltóságos gróf Zay Károly ur eljárását tudom méltánylani, s azt mondom: peregjen le az egész, mások fognak helyünkbe ülni s lehet talán, hogy azok, kik minket főlváltanak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, azonban, hogy magyarok nem leendenek, az előttem axioma. Meglehet, hogy talán nálam ez fonákság: de nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én e hazában minden kifejlődést, melly nem magyar, lelkemből gyűlölök; előttem a nem-

zetiséghezi hűség, Magyarországhoz tántoríthatatlan hűség, alapja mindennek! És így csodálnom kell, hogy egy idő óta már nem a nemzetiség szempontjából indulunk ki; noha alkotmányt octroyozni lehet 24 óra alatt a legszabadabb alapon, nemzetiséget azonban kifejtetni, — kivált olly nemzetiséget, melly már olly közel volt a halálhoz, mint a magyar, — bocsánatot kérek, de higgye el méltóságos gróf Pálffy, — bárdolatlan fogásokkal hamvaiból fölemelni nem lehet. Mélység kell, kevesebb indulat, és szükség e dolognak nemcsak egy oldalát fölhevült kedélylyel tekinteni, hanem megvallani : hogy bajaink sokkal complicáltabbak, mint azt fiatal emberek felfogni képesek, vagy azt felfogni akarják. Belső bűba merül és napról napra mélyebben merül! Minap valaki azt mondá : „hisz Magyarország feltámadt.“ Ez igaz! de még nincsen annyi erőnk, hogy új elemeket vehessünk fel magunkba, hogy terjeszkedhessünk. A fiatal viszketegség és elszántság a hadnál szép és dicséretes, mert én csak az olly hadat szeretem, hol minden ember kész megrohanni az ellenséget; de más részről kívánom, hogy az eszes visszatartóztassa a hadat és azt mondja : „gyöngék vagyunk, most ne rohanjuk meg az ellenséget.“ — Az mondatott, hogy új elemeket kell teremteni, mert a' létezőkkel Magyarország kifejtését alkotmányos szellemben kivívni nem fogjuk. Igen, de csak az a baj, hogy az egyszerrei teremtés a nagy isten dolga és nem az embereké, az emberek csak úgy, mint a hangyák, fáradhatlan hazafi munkásság, nem pedig fölhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasabb fokra. Méltóságos gróf Pálffy József azt mondá, hogy itt vannak ilyen amolyan egyének és nem a legkiméletesebb kifejezésekkel élt. De már most kérdem a méltóságos grófot : eddigi tettei, eddigi élete, egyáltalában tulajdoni olyanok-e, hogy illy gyűlöletes censori szerepet vehessen fel? Hol azon nagy tudomány, azon nagy erény, hogy ezen táblát így legyalázní lehessen? Tudom becsülni mindenkinek mondását; de ha e táblán némelyekben hibák vannak és ha vannak itt olly személyek, mellyeknek itt nem kellene ülniök — s megengedem, hogy talán lehetnek — midőn magasabb szempontból vétetnék e kérdés fel, ha felvé-

tetnék, kik azok, kik a hon javát jobban ismerhetik, mint mi — azt tartom, velem együtt a méltóságos gróf nem leendne azok közül, kiket azon magasztosabb hatalom, melly Magyarország javát ismeri, kijelölne, sőt azt hiszem, hogy a méltóságos grófot legelsőbben fogná kitörölni. Egyébiránt ha a gróf majd ki fog ábrándulni, ha honunk előmenetelét a nemzetiség alapjára fogja rakni, remélem, hogy illy könnyelműleg azért, mivel egyszerre és szóról szóra nézeteire át nem megy ezen tábla, anathemát többé reá sütni nem fog. És végre is mi körül forog a kérdés? Az ember azt vélné, hogy itt házról házra, faluról falura, már az egész ország közvéleménye compacte áll, miszerint az mondatnék: hogy ha a városok dolgában ezen egy pár kérdést keresztül nem vesszük, és azt egypár fő ur ellenzi, a hazára nézve veszély következik. A méltóságos gróf, azt hiszem őszintén kívánja hazánk kifejlődését, és ha a méltóságos gróf olly rendíthetlennül hiszi, hogy a rendek által javasolt szerkezet a hazára nézve üdvös és e részben semmi scrupulusa nincs, én ő méltóságának gratulálók; de én illy szerencsés nem vagyok és ha a méltóságos gróf, mint Numa Pompilius az oraculumban, úgy bizik meggyőződése helyességében, és ezen kérdésnek keresztülvitelétől a haza üdvességét várja: átlátom, hogy illy praeventióban heves indulattal meggyőződése fentartására, dögönyözéshez, korbácsoláshoz nyulni kész — ezt, mondom, átlátom. Azonban tudja-e, hogy midőn maga a rendek táblája csak csekély többséggel határozta el az egész dolgot, a nemzet, melylyel itt paradirozni szeretünk, mondom a nemzet többsége, csakugyan kész a visszautasítás esetében e tábla eltörlését követelni? — Méltóztassék elhinni, én is tudom, mi történik az országban. Igen, az országban sok ember van, ki a nemzetiséget és alkotmányt kifejteni akarja, de mindent kockára hányni nem kíván, és aggodalommal nézi, vajjon ezen tábla fogja-e magát separtetni engedni? De ha az egész tábla — min kétkedem — magát separtetni hagyná is, méltóztassék a gróf elhinni, hogy én sem dictiók sem akármi más által magamat separtetni nem fogom engedni. Mi a nemzet többségét, melyet itt gyakran említettnei hallok, illeti, Phocion mondására emlékeztetem a főrendeket,

ki midőn a többség tetszéssel fogadta előadását, azt mondá : „talán valami rosszat mondtam, mert a felingerült nép előadásomnak tapsolt.“ Nekem felfogásom az, hogy a többség rosz uton jár. Méltóztassanak elhinni, valóban isten csodája, hogy a magyar nemzet, szláv, német és török elemek között olly sokáig küzdvén, magát fentartani tudta, és ember, kinek szive a maga helyén van, lehetetlen, hogy illy nemzet iránt sympathiát ne érezzen, melly századok óta a rendkívül terhes körülmények közt szilárdsága által fen tudta magát tartani; de midőn a világ népei sympathiát éreznek irántunk, más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély a legnagyobb buba ne süljedjen, midőn látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, faragatlan kezek megsemmisítik. — Ezen nyilatkozattal hazámnak tartozom, és reám nézve bármi következék, sőt ha ma volna is utósó pillanatom, azon hűségnel fogva, mellyet hazámnak esküdtem, bár holttestemen menjenek keresztül, és magam maradjak egyedül, magamat soha separtetni nem engedem.“

Széchenyi beszéde, mellyet majdnem egész kiterjedésben közöltem, a befejezés felé, mint nála gyakran történik, élesebb színt váltott, azonban a parlamentaris illedelem korlátain túl nem lépett.

A karzat, ámbár Pálffy és Zay grófok megtámadásait zajos helyesléssel fogadta volt, nem mulatá el a Széchenyi visszatorlását szintazon lármával üdvözleni.

Mi egyébiránt az akkori időkben épen nem vala szokatlan.

Zay gróf röviden válaszolván Széchenyinek, beszédét illy megjegyzéssel fejezte be : „Hogy pedig a nagy aristocratia nemzetiségünket fentartotta volna, ennek a historia ellenmond; a szegény reformatus predikátorok és a bocskoros nemesember viskóiban tartaték fel a nemzetiség, de koránsem az aranygyapjas vitézek, a többi lovagrendek nagy keresztesei, a belső titkos tanácsosok által.“

Volt valami gunyor és volt igazság is e szavakban; de sem a gunyor nem vala elég elmés, sem az igazság elég belértékü arra nézve, hogy az elszavalást Széchenyi ellenében megérde-

melte volna : azonban e szemponton kívül, alig lehet ellene vádat hozni föl és legkevésbé a gorombaságét.

S mégis hatását így írja le a főrendi napló : „Ekkor gróf Széchenyi István aléltan összerogyott, a részvét és ijedség általános levén, a tanácskozás hoszu időre félbeszakasztatott; és csak miután a tisztelt gróf mintléte felől megnyugtató hírek érkeztek, szünnén a közijedség, folytatott az.”

Széchenyi ájulása a felső aristocratia melletti nyílt szónoklatnak tartatott.

Az akkori időben könnyen elfelejtették a pártok Széchenyi multját, csakhogy megnyerhessék, vagy gyanusithassák őt.

A gyűlésen kevésnek jutott eszébe, hogy a gróf minden munkáiban hoszasan és gyakran felhordotta a magyar aristocratia azon történetészeti bűnét, miként kivált VI. Károly uralkodásának végétől kezdve II. József koráig idegen oltárokon áldozott s nemcsak a hazai nyelvet többnyire elfeledte, de a magyar érzelmeket is.

A közönség nem vizsgálta, hogy ha az aristocratiának méltán vagy igazságtalanul valami szemére vettetik, ezért egy nagy gyülekezetben először elájulni nem Széchenyinek kell, ki maga is évek óta foglalkozott olly haladási kérdések népszerűvé-tételével, mellyeknek fejtegetésekor mindig lobbantott bűnöket vagy mulasztásokat az aristocratia szemére, s vádjaiiban néha talán tulszigoru is volt.

A közönség vette a tényt, a mint előtte lefolyt.

S valóban a lélektan olly mély szövegei közé kellett nyulnia, hogy érintethessék az igazi ok, s ezen ok olly gyöngéd, olly finom, olly szellemi és a tömeg fogalma szerint olly kevésbé érthető, hogy alig lehet csodálkozni, ha senki által nem keresetett, s ha elmondva is kevesek által értetett volna meg, kivált olly szenvedélyes korban, midőn csak az éles színek hatnak, s még a nemesebb kedélyűek is alig szokták észrevenni, miszerint a gyöngédtelenség többnyire érzékenyebb sebeket ejt, mint a gorombaság. —

Kik a magyar történetézzel foglalkoztak, tudják, hogy a Széchenyi-család a magyar nemzetiség megmentésére s a nem-

zeti érzelmek áldozatokkal ápolására mindig a legveszélyesebb pillanatokban és csodálatos sikerrel munkált.

Széchenyi Pál pécsi, veszprémi püspök és utóbb kalocsai érsek volt az, ki midőn a Tököly- és Rákóczy-lázadások miatt Magyarországnak, mint különálló státusznak, megszüntetését Leopolddal a ministerek és a jesuiták elfogadtatták, egy státustanácsban, hol az új rendszernek, mely mindent német lábra akart tenni, főszempontjai voltak kitűzendők, egyedül lépett a nemzetiség védelmére fel, s híres nyilatkozata által, mely Katona „Critica historiájából“ eléggé ismeretes, új fordulatot adott a dolgoknak, megmentette a hazát és kockáztatta, sőt majdnem semmivé tévé saját állását.

Széchenyi Ferencz, az István atyja, volt továbbá az, ki óriás vagyont áldozott a nemzetiség élesztésére, s a hazafi kétségbeesésével, remény nélkül, de mégis törhetlen erélylyel munkált azon pályán, mellyen később halhatatlan fia korszakot kezdett.

S már ezen figyelmeztetés után képzelhetik olvasóim, hogy éppen Széchenyinek szeme közé dobni, miként a mágnesok semmit sem tettek a nemzetiségért, hanem a protestáns papok őrizték azt meg, legalább is rossz kiválasztása volt az egyénnek, kihez az okoskodás intéztetett és legalább is gyöngédtelenség volt egy család iránt, melly éppen a nemzetiség ügyének hozott áldozatai és tettei által fénylett.

Aztán az arany-gyapju, a lovagrendek és a belső titkos tanácsosság, mellyeket Zay felhozott, különösen eszébe kellett hogy juttassák Széchenyi István grófnak saját atyját Ferenczet, kiről mondá a Keletnépében : „oh milly sokszor látám, még mint gyenge fiu, szegény atyámat buba merülni, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserűségének. Csak később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta és a magyarnak naponként mélyebbre sülyedése okozá bánatát.“

Illy körülmények közt Széchenyit, ki saját pályája iránt önérzettel volt, ki atyja emlékét bálványozta, és büszke vala

családjának a nemzetiség megvédésében tett szolgálataira; ismétlem, illy körülmények közt Széchenyit Zay gróf beszédében nem az aristocratia elleni vád lepte meg; mert ez sem eléggé új, sem eléggé alaptalan nem vala.

Öt meglepte, hogy számára tálatlatik föl e bölcsesség, s hogy van az eszméknek, mellyek különben igen kevés fontossággal bírnak, ha bizonyos időben s bizonyos emberek számára mondatnak el, olly cymismusa, millyénről alig lehetett álmodni.

Öt meglepte azon modor, melly mondani látszott: áldozd föl életedet egy nagy eszméért, szakítsd ki szivedből a boldogságot, azért hogy egy nép boldogítására szenteld szellemed és kedélyed minden erélyét, légy hazafi nagy szabásokban s jutalmazd fog lenni: a félreértetés, melly életedet üldözi, és a kegyelet-hiány, melly sirkeresztéről letépi az emlék-füzért, mellyet a történezszeret rá aggatott, s még tapsot is nyer e korszerű mérészségért.

Illy gondolatok, véletlenül megrohanva, leverték Széchenyit.

Fullánkuk épen a véletlenben vala.

Száz alakban kerülhetek volna azontul elő, a nélkül, hogy „a legnagyobb magyar“ hideg mosolyán kívül, más érzéssel találkozzanak.

De mindenhez megszokás kell. S nem tanácsos az ész uralkodása alatt álló férfiuról is föltétlenül hinni, hogy legnevetsegesebbnek a becsszomjat akkor tartja, midőn ez a jelenkor józan felfogására és az utókor hálás elismerésére számít.

Ezen episód után, melly Széchenyi kedély-világának homályosabb tájai felé vetett egy fáklyafényt, visszatérek reá, mint szónokra.

Leirtam az ő előadási modorát.

Hátra van még beszédeinek jelleméről, s a helyről szólni, mellyet ő, mint szónok, a parlamentben s általában a közélet többi versenytérein elfoglalt. —

Széchenyi kitűnő adománynyal birt ugyan a szónoki pályára; de tehetségeit alig vette igénybe, és soha nem látszott különös sulyt fektetni munkásságának ezen ágára.

Az 1833-diki országgyűlésen, óriás népszerűségénél fogva, nagy szerepet vihetett volna; de ő önként visszavonult az erősebb hangú és merészebb politicáú Wesselényi Miklós elől, s a helyett, hogy a sérelmeket feszegesse, a kazáni szirtokat vetette szét, s a nevét viselő híres utat készítteté.

Mert minél inkább kifejtette politicáját, annál könnyebb volt átlátnia, miként az eszmék alakulására töméntelen befolyással vannak szavai és tettei; de különben semmi történelmi pártnak, mely a köztermekben az ősi alkotmány feletti csatát folytatta, parlamenti vezére nem lehet.

Illy vezérség okvetlenül bevonandotta hoszas foglalkozásokba meddő kérdésekkel, keserű küzdelmekbe alkalmi sérelmek fölött, ellenségeskedésbe erővel, miket, mint vállalkozó, megnyerni vagy legalább lefegyverzeni akart.

Nem járt tehát az 1840-diki országgyűlést megelőzőt időben is olly viszonyok szövése után, melyek a Wesselényi elitetése által vezér nélkül maradt felsőházi ellenzékkel, mint rendezett párttal, bensőbb egybeköttetésbe hozzák.

Eszméi szabadelvűebbek voltak, mint az akkori oppositioé, modora kimélőbb s ekként természetes volt, hogy az ellenzék haladóbb része a reformeszmékben főnökének, a kormánypárt mérséklett töredéke pedig a sérelmi teren közvetítőnek tekintette.

E szép, e magas szerep hasonlita a Junius által eszményképül fölállítottéhoz; de a Pesti Hírlap megindulása után többé nem vala fentartható, részint magának a kornak, mely bekövetkezett, szenvedélyessége miatt, részint Széchenyinek saját választásánál fogva: mert ő hasznosabbnak hitte Kossuth ellen, kivel az ellenzék magát azonosítani kezdette, támadási zászlót emelni és egy nagy keresztesháborút megindítani, mint a napi polemikiáktól magát ótalmazva, olly hideg nyugalomban maradni, minőben a parlamenti közvetítőnek kell, ha hatásukat az ellenséges pártokra elveszteni nem akarják.

Az érintettekből látszik, hogy Széchenyinek, mint felsőházi tagnak, aránylag az 1840-ki országgyűlésen volt legtöbb hatása.

De ő ekkor sem szentelte idejét kizárólag a tanácskozmányokra; sőt a szenvedélyességgel előtolt elvkérdések nagy ösz-

szegetől hidegen és néha részvétlenül fordult el, vagy számításból vagy politicalai vérmérsékénél fogva.

Hallgatott a vallásügybeni nunciumok legtöbbjeinek tárgyalásakor; ugyyszintén a megyék által összegyűjtött, az országgyűlésen pedig rendszeresen sorozott, előleges és legelőlegesebb, közjogi vagy egyéni sérelmek megvitatásában minél gyérebben vett részt.

Azonban az 1840-ki országgyűlésnek nagy, de többnyire eldöntetlen maradt vagy a rendszeres választmányok munkálataiba fűlt anyagi kérdéseit, egész erővel igyekezett megoldáshoz vezetni.

E tárgyak körül mondott szónoklatai élénkek, elmések, a tapasztalt és belátó férfiú önérzésével telvék, s bár néha a fejtegetési elemen uralkodik a polemiái, mégis elég tanúsággal birnak, és az idő által többnyire igazoltattak.

Mert még e kérdésekben is, noha Széchenyi egyedül tartott a tett emberének, majoritása ritkán vala és gyakran kellett a jövőre hivatkozással megelégnie.

Az ok igen egyszerű.

A vállalatokra nézve is azon felületes fölfogása, azon gyors összehalmozása, azon ítéset nélküli ápolása, és türelmetlen sürgetése a korigényeknek kezdett lábra kapni, melly a szellemi reformok körül mutatkozott.

Több szem vizsgálta a czélt, mint a nehézségeket.

Több kedély vágyott eredményre, mint tudott az eredményért vágyainak nevezetes részéről lemondani.

A vasutaknál, a vizszabályozásoknál is már kezdődött azon politica népszerűvé válni, mellyet az elvi kérdésekre nézve az aviticitás körüli szellemirányban taglalék, s mellyért egy részben magát Széchenyi is hibáztattam.

1840-ben ugyan még nem vala szerfelett elterjedve e ragály; de mégis annyira már beharapózott az országgyűlés termeibe, hogy bizony többnyire az anyagi reformoknál is a népszerűség azon fok szerint scáláztatott, hogy a szőnyegen levő tervek közül: hány az, mellyet a szónok pártol?

Természetes, miként az óvakodó Széchenyi, ki a vállalatok-

nál a végsikert tartá szem előtt, illy mérték szerint csak közepes népszerűsége formálhatott igényt.

Azonban, mindent egybevéve, mégis legkevésbé lehet gyömcstelennek tekinteni az ő szónoki fáradozásait e mezőn. Mondották ugyan, hogy p. o. a lánczhid miatt igen sok hasznos vállalatot nyom háttérbe, s igen nagy, sőt káros áldozatot kíván a nemzettől: — de e mulékony vádak, s e szenvedélyesség daczára is, maga a többség apró tévedéseken át, mégis helyes eredményekhez jutott, és Széchenyi hitele inkább nyert mint csorbult a meleg pártvitatások alatt.

Említettem főnebb, hogy ő a sérelmi kérdésektől, midőn lehetett, igyekezék magát távol tartani. Ez általában igaz; de óvatos hallgatása nem ment azon határig, hol vétkes vagy politicátlan önkímélésnek, hol a szellemi érdekek apró nyereségérti feláldozásának vala tekintendő.

Sőt az 1840-ki országgyűlésen a legjelesebb két szónoklatát sérelmi ügyben tartá, s mindkettő által annál inkább folyt be eldöntőleg az eredményre; minél ritkább vala az eset, midőn szükségesnek látta, hatásának egész súlyával föllépni.

A váradi püspök t. i. a papiáldás megtagadása miatt épen az országgyűlés kezdete előtt uj ingerültségi anyagot vetett a közvéleménybe, melly Wesselényi, Kossuth és Lovassy elítéltetése, ugyszintén a törvényhozási s megyetermekben tett nyilatkozatok miatt indított közkeresetek által, különben is már rég óta fölzaklatva és elkесerítve volt.

Méltán lehetett tartani, hogy a magas papság, mihelyt az országgyűlés bezáratik, a váradi püspök példáját utánozni fogja, s akkor az elmérgesített kedélyek kiengeszteléséről, és a reformkérdések szőnyegre kerüléséről többé igen hoszas ideig szó sem leend.

E félelem kiragadta Széchenyit hallgatásából, s bár buzgó catholicusnak tartaték, ki eszélyből és szívéből fogva is, kerülte a magas papsággal egybeütkezéséket, mind a mellett határozottan és tartalék nélkül mondá el nézeteit:

„Az apostoli magyar király — így szólott ő a többek közt — mindig megtudta magát constitutionalis nemzetével együtt Rómának suprematiójától óvni. A föméltóságu clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet, s a milly arányban fejledezik honunk alkotmányos szelleme, annál összeütközőbb, annál türehetetlenebb leszen egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejlődésének önkényétől is biztosítja, miként lehessen az idegen önkénynek alája vetve? Ötven évig gyakorolta a magyar clerus a vegyes házasságokban azon áldást, melyet a váradi püspök most egyszerre megtagad. S ugyan milly ürügy alatt? Az alatt, hogy az áldás nem szükséges s annak kimaradásával a házasságok épen nem gátoltatnak. Istenért! nyuljunk kebleinkbe, s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot : vajjon el fogjuk hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem, és valóban még csak átoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellessék tartani ilyes állításokról. — A torontálmegyei főispán a szónyegen levő kérdést nem hiszi az országgyűlés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyűlés elébe való, mi a félországot forradalomba hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyűlést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.“

Tizenegy évvel ezelőtt senki sem gyanította, hogy az apostoli királyság kilenczedfél százados joga, melyet Szent István nyert és szent László védett a római curia ellen legbuzgóbban, rövid idő alatt az események árjába el fog merülni sok olly intézménnyel együtt, melyhez a századok keze által nagy érdekek és nagy rokonszenvek köttettek.

A második sérelmi beszéde Széchenyinek a szólásszabadság kérdésében volt, az ötödik izenet fölolvassakor.

Erős szónoklat, a kiengesztelés szelleme miatt, melly azt keresztüllengi, és erős a szavak őszintesége által a kormány s a nemzet irányában.

„Engedje az isten — így kezdi — hogy a mit érzek olly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra, vagy szinte tán megbántásra is. Célom a kibékítés, s nemcsak azon pártok közt, melyeket

a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett; de kibékítés az országgyűlésnek két táblája, kibékítés a nemzet és a kormány közt.“

Ezen engesztelést lehellő irány mellett is Széchenyi tartalék nélkül fedi föl az igazgatás hibáit, szigoruan czáfolja a férfiakat, kik a szólásszabadsági sérelmet vagy eltagadni vagy a tárgyalásban feltartóztatni kívánják.

„Bajaink okát — ekként szól Apponyi gróf nyilatkozatát taglalva — én nem annyira az emberekben, mint heterogen összeköttetésünkben találom, t. i. hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De éppen mert ez így áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségben tartani fen : úgy a kormánynak is tiszte volna és érdekében állana, ha velünk öszhangzásban akar élni, alkotmányos kifejlődésünket őszintén elősegélleni. Ezt azonban nem cselekszi, mit csak az által is sajnosan tapasztalunk, hogy ezen országgyűlésnek kezdete óta, annyi rágalmat enged, sőt parancsol ellenünk iratni fizetett emberei által, mikép tisztán láthatjuk szándékát : hogy a külföldnek opinioját iparkodik ellenünk gerjeszteni. Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, melyeket a diaeta alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben s tökéletesen megczáfolólag nem lehet, nem szabad válaszolni : akkor, megvallom, forrott ereimben a vér. Az vala a többi közt egy sora ezen ingerlő czikkeknél, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhuzni s vége volna az ország egész privilegiált aristocratiai részének. — Valóban gyönyörű módor az összebékéltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozatik elő a legitimitás szentsége ! — Ha visszatekintünk Mária Terézia idejének egy bizonyos pillanatára, melly következménye vala az el nem korcsosodott régi magyar szellemnek ; vagy ha az újabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Európának óriás hódítója kísértetbe akará hozni nemzetünknek fejdelméhez vonzó hűségét, akkor tán mi is mondhattuk volna : csak bizonyos zsilipet kellene felhuzni és a méltóságos főrendek értik, mit akarok mondani. De honunkban egyetlen bűnös sem találkozik, ki illy gondolatra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel említhetnek, egyuttal kijelentvén, hogy minekünk magyaroknak sem kikopott fizetett poeták, sem vándorló herczegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelességünket teljesítsük fejdelmünk és honunk iránt.“

De Széchenyi midőn a bécsi ministeriumnak a magyar nemzet elleni törekvéseit, mint egyes jeleneteket fölhozta, a birodalmi viszonyok mélyébe tekintő lélekkel mutatá meg, hogy a sérelmek apadhatlan forrása nem a rossz szándékban, nem a rendszeres buktatási irányban fekszik, hanem azon tény eredménye, miszerint az örökös tartományok absolutismus alatt vannak, míg Magyarország alkotmányos étellel bír, s következőleg egy egészen idegen eszmekörben mozgó ministerium, melly a szabadságnak sem ismeretével sem vágyával nem bír, intézi és fogja a viszonyok hatalmánál, az erők súlyánál fogva, még sokáig intézni hazánk ügyeit.

Ezen nézpontról Széchenyi, a főleg gyakorlati férfi, ama kevésbé csillogó, de hasznos következtetést vonta ki, mint a békeségre vagy legalább a fegyverszünetre, míg reform-kérdéseink átvitetnének, igen czélszerű módot: hogy t. i. kössünk néha absolut szemüveget fel, midőn a kormány hibáit bírálgatjuk; mert különben könnyen igazságtalanok lehetünk, és mephistoi ármányt kereshetünk ott is, hol csak tudatlanság vagy kényszerítés van. De viszont a ministerium is kösse fel constitutionális szemüvegeinket, midőn irányainkra és törekvéseinkre néz; mert különben szintén ő is, hol hazafi aggodalomnál egyéb nincs, forradalmat, hol csupán a sértett jogok védelméről van szó, elszakadási törekvést láthat. Az ördögöt pedig sem a nemzetnek, sem az igazgatásnak nem tanácsos örökké a falra festeni.

Illy tárgyilagosság nélkül az idegen természetű viszonyok fölfogásában, illy méltányosságnak illy engesztelő szelleme nélkül minden bonyodalmaink és a szólás szabadságán ejtett sérelmek is oldatlanul maradnak.

„Menjen tehát — ekként végzi beszédét Széchenyi — terjesztésé a rendek izenete ő felsége elébe, hadd ítélje meg szent személye aggodalmainkat, és a kormánynak is adassék alkalom, azon pontról nézni honi dolgainkat, mellyről mi szemléljük azokat; mert csak ezen az uton szakadhat vége a felingerült állapotnak, mellyben többet kevesebbet minden részek vannak. Midőn ez megtörténend, akkor üt órája egy meg gondoltabb, egy józanabb kezdetnek mind a két oldalról. — Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk

szándéka tiszta, bár nem elég constitutionalis. De tán ennek is oka, mi-kép egy kifejtettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, és min-den módon kell belbecsünk súlyát nevelni; mert azon tisztelet is, mely-lyel illetetni fogunk, oly arányban fog nőni vagy apadni, mint a mily-lyenben nagyobbítjuk vagy kisebbítjük a nemzet intelligentialis és er-kölcsi belértékét. Fel kell hagynunk a violentiákkal, mellyekkel sokan népszerűséget vadásznak vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitatiót violentiák által; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a tulságok tőszomszédok. Fran-cziaországban a tudós és erélyes Bailly egészen elvesztette Camille Desmoulins violentiái által hatását, Camille Desmoulins pedig Danton violentiái által, míg végkép ez is árnyékba tétetett Robespierre által, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a legelhatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennekokáért — nehogy nálunk is így menjen a dolog — öntagadás és igazi hazaszeretet által népszerűséget, neveljük mindenen felett a közszellemet, fogjunk kezét, vessünk vállat, szóval: becsültsük meg a magyar nevet még ellenségeinknél is. — A kor-mány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő eszméivel, úgy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk tán, de a többi austriai tartományok-kal egybeolvadni soha sem fogunk; sőt az is kérdés: meggyilkoltatha-tunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövődjé van, illyes pe-dig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes combinatiók meg nem sem-misithetnek. — Tizenöt évvel ez előtt e teremben úgy szólván legelő-ször hallatott magyar szó. Mennyire mentünk előre azóta? S milly for-dulást tőn nemzetünk csak az utósó évtizedben? S valamint akkor (bo-csánatot kérek, ha személyemről szólván, megsértem a szerénységet) mikor a nemzet két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után esengvén s szemei előtt saját kis hasznát tartván, igenigen méltóvá tette magát Cicero azon mondására „numulos curant, villulas, hortulos, non rempublicam“; más része a nemzetnek ellenben, s lehet mondania jobb, bár nem legelegansabb része, csak a multban kereste nemzetünk fényét s azt hitte, Mohács terén van eltemetve minden nemzeti létünk: én ak-kor, mint kilépett katona és készületlen író, ugyszólván inspiratióból mondtam, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „lesz“; szintugy érzem ma rendületlenül, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fentartva azon észak-ázsiai nemzetségeknek civilisatiói képviselőjét játszodni itt nyugoton, melly nemzetségekből oriensen vevé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, oly napok, mint a mai, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövődjét. És ezen a kormány se kételkedjék. Ő is bizzék bennünk s emberséges szándé-

kunkban, valamint mi bizunk benne. Tökéletes regenerationra van szükségünk, s kételkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, milly állapotban vannak megyéink?, mennyire szűkölködik az ország nem csak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is?, milly kevés súlylyal birnak városaink és még szavuk sincs az országgyűlésen? Hogyan induljunk azonban nemzetünknek olly annyira szükséges regeneratiojában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni minket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is, mig minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szólásszabadságon cijtett sérelem felterjesztve.“

A mi után Széchenyi olly hön vágyott, megtörtént, Dessewffy Aurélen kívül, leginkább az ő közbenjárása és fáradalmai által.

Az igazgatás a nemzet kívánatait részszerint teljesítette, részszerint legalább öszinte figyelemre méltatta.

És a két nagy történetészeti párt, melly 1825-től fogva állandó s heves csatát küzdött, az 1840-dik országgyűlés végnapjain kezét nyujta egymásnak, hogy néhány hónappal utóbb a barátság, melly tartósnak látszott, költsönös ingerültségek közt felbontatván, a kedélyek messzebbre taszítassanak, mint valaha és csak a XIX-dik század legnagyobb forradalma után, egy ország romjai közt, ébredjen viszont föl az összetartás eszméje.

Bensőbb s maradóbb leend-e a második kibékülés, mint az első volt, vagy talán a kedélyek egy véres háboru után csak a fegyvert és nem a gyűlöletet tették le s e gyűlölet lángjaival visszacsap a forradalom előtti pártemlékek felé is? — olly kérdések, miktől sok, talán a nemzetiség, talán politicalai jövődünk egész körrajza függ.

Hihető, hogy a régi küzdelmek és az új szenvedések nem valának minden hatás nélkül a pártok belátására s meggyőződéseire. Hihető, miként most sokan megvallják, hogy a magyar a vélemény-elágozások mellett is közelebb van a magyarhoz, mint a napi kérdések körüli egynézetűség daczára, azon idegen pártokhoz, mellyeknek politicalai vágyaik nemzetiségünk érdekével karöltve nem járnak.

De ha tapasztalás, ha ezen érzése a testvériségnek, diadal-maskodnék is a nehezteléseken, mellyek egy szenvedélyes kor

emlékeiből maradtak fen, még nagyobb kérdés : fogna-e, tudna-e diadalmaskodni, azon eredetileg hiányos, az események által átlyuggatott, és az új viszonyok közt többé fel sem tartható szövődékén a pártbölcseiségnek, mellyel nálunk eddig a politica, minden tekintetbevétele nélkül a birodalmi és világ-érdekeknek, csak ugyszólván házilag üzenték, — az ellenzék és a conservatívek által egyaránt.

Pedig a mit Széchenyi 1840-ben mondott, hogy a pártok kiengesztelésekor, a régi jelszavak és modor mellőzésével, egy meggondoltabb és józanabb kezdetre van szükség, most már az ép hajó kormányrudja helyett egy hajótörés utáni mentő-deszkává vált, épen az által, mert senki e tanácsnak a maga idejében hitelt adni nem akart. —

De felfogva a megszakított fonalat, visszatérek Széchenyire, mint felsőházi szónokra.

Az 1840-ki országgyűlés eloszlása után alapjaiban rázaték meg a nemes gróf befolyása. Kivált az ellenzék szélső töredéke majdnem gyűlölettel tölt a férfinak, kinek munkássága a hazában mindenütt a siker és fölvirágzás nyomait láttatá.

Más szakaszba tartozik e jelenet megmagyarázása és bírálata; itt csak azt jegyzem meg, hogy igen természetes volt, miként az 1843-ki dietán Széchenyi kevésbé hatásos szerepet játszott, mint három évvel előbb.

De, daczára az ellene támasztott ingerültségeknek, tekintélye nem döntetheték annyira meg, hogy nyilatkozatai a tárgyak elhatározásában nagy nyomatékkan ne birjanak.

Azon kevés törvény is, melly ezen óriás remények közt megnyílt és bűnösen elpazérolt eredményű országgyűlés alatt életbe lépett, a felsőházban többnyire csak Széchenyi meleg pártolása által menekült a szomorú sorstól, hogy olly időre halasztassék, midőn a kormányra vágyó fiatal conservatív párt, melly a mágnesi táblán többséggel birt, maga formulázandja az elvileg elfogadott reform-kérdéseket.

A hivatal-képességnek a haza minden fiára terjesztése, Széchenyi parlamenti nyilatkozata által nyerte, az alsóházi korlátozottabb elvű törvényjavaslat daczára, ama széles alapu és sza-

bályzott szerkezetet, mely az újabb irány, az ó-rendszeren diadalmaskodó gyökeres haladás teljes és szeplőtlen kinyomata volt.

A szabad birtokszerezhetési jog, melynek kivívására Széchenyi tizenkét évvel az előtt kezdette meg az izgatást, bár, mint a fájáról önként lehulló ért gyümölcs, csak fölvevőre várt, mégis a közbejött ambíciók és surlódások miatt, talán a mágnesi táblán hidegen fogadtaték vala, ha ő nem önt lelkesült szavaival lángot és elevenséget a gyanakodó és fagyos kedélyekbe.

Kevesebb szerencse koronázta a közteherviselés iránti agitációit.

Miután a megyei adó kérdése az alsó táblán hajótörést szenvedett, az adóügy, mint az ország investitúrája alakítandó országos pénztár kérdése került elő s csak az újabb közlekedési eszközök létesítésére és fentartására szükséges költségek közérvelni hordozására vonatkozott.

Illy értelemben a közteherviselés elvének elfogadása kevés többséggel az alsótáblán átvonszoltatván, végre 1844-ben október 28-án a mágnesek elébe került.

Széchenyi, ki rendszerint még azon években is, midőn az aransujtás és fényes ruha divatban volt, igénytelen fekete atil-lában járt a gyűlésekre, most vörös-bibor diszes öltönyben, több rendjelekkel és — mint a főrendi napló mondja — hazafi örömtől derült arczczal jelent meg, annak előtudatában, hogy a közös teherviselés elve elfogadtatik a többség által.

Beszédét, melyet az ülés megnyitása után csakhamar tartott, szerencsés és jellemző fordulattal saját egyéniségén kezdé.

„Tizenegy napja, így szólott, és harmincz éve ma, — és megvallom itt, hogy ezen 30 év sokkal kellemetlenebb reám nézve, mert a 11 nappal keveset törődném — hogy a lipcsei ütközet második napján a hős Blüchernek táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda. Midőn bemegyek, az előszobában találom katonáját a tükör előtt és találom apródját, ki szinte hajával bibelődék. Végre bemegyek az öreg bajnokhoz s ime! őt is tükör előtt, haját rendezve és porozva lelem. „Uram! mondtam a hősnek, azt véltem, hogy karddal s puskaporral fogtok foglalkozni; de látom, hogy a hajpornak is van haszna.“ Mire azt felelte Blücher: „ma reméljük, hogy ünnepet ülünk, és vannak sokan, kik leg-

szebb ruhájokat parádéra szokták kitűzni, mi pedig mindnyájan a legjobb öltözetben és a lehető legcinosabban jelenünk meg a mai ütközetre.“ — És ugyanaz nap a porosz tábornok diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. — Sokan csodálkoznak rajtam is, hogy ma ünnepruhában jelenek meg itt. Sokan különcznek tartanak és az igaz, nem mindenben járok, . . . kivált Magyarországon, tört uton. Mások névnapokon, processionál, de meg akkor is, mikor solicitálnak vagy informálnak, szokták ünnepruhájokat fölöltetni. Én pedig ezt akkor teszem, midőn azt hiszem, hogy a nemzet innepet fog ülni. — Mint csekély tagja a hazának és törvényhozásnak én is becsületesen fáradoztam, hogy mindenek előtt reánk viradjon azon nap, midőn ne csak privilegiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal és tettel járuljunk hazánk fölvirágzására, mert ha igazán akar nemzet erős és nagy lenni, szükséges, hogy némely dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, szükséges, hogy kiki, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa : „én is a honnak polgára vagyok. Es ha a castok és összesaraglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni és elaljasodott nemzetünknek jövőndőt eszközölni, — nagy köveket kell emelnünk : ezt pedig nemegyes emberek, hanem mindnyájan, egyik úgy mint a másik, tegye meg. Szememre szokták vetni, hogy én anyagilag szívesen költök, de a magasabb szellemi diplomaticát elfelejtem. Most meg fogjuk látni, ki felejt el, én-e vagy azok, kik nincsenek azon véleményben, melyben én vagyok? Mindig megkülönböztetést tettem az elvekre nézve. Tudtam, hogy Magyarország szoros összeköttetésben van a közbirodalommal s jövőndőjének kifejtése e viszony kellő fölfogásán épül, és így azon esetekben, melyeknek elhatározása nem tőlünk függ, megvallom, elvekkel paradirozni, elveket kitűzni nem szerettem. Miért? Mert elvhalom olyanok közt, hol egyik az erősebb, bizonyosan az országnak nem válik hasznára. De midőn olly elvek jönek szőnyegre, melyek Magyarországot bensőleg illetik, kész vagyok sokat áldozni. S ilylen a kérdés, mely most tanácskozás alatt van.“

Ezen előzmény után Széchenyi kifejté, hogy ő, ha a főrendek csak subsidiumot akarnak, minél nagyobb öszlet megajánlására szavaz; mert ha szellemileg nem nyer lelke írt, legalább nyerjen hazánk sybaritailag fényes áldozatot.

De ha a többség az oligarchismusnak és minden gyűlöletesnek szagát viselő subsidiumtól eltávozik, ha a közfizetés elve ki fog mondatni : akkor ő kész kevés adóval is megelégnülni. —

A conservatív párt vezérszónoka Széchen Antal gróf is hajlandónak nyilatkozott a közfizetés elvére.

A többség jól volt hangolva.

A pártok főnökei az alapeszmében egyetértettek.

És a nádor kijelenté : hogy a főrendek gróf Széchen Antal és gróf Széchenyi István előadását elfogadják, miszerint t. i. „egy közpénztár alakitassék, és abban nem csak a nemes, hanem egyáltalában az ország minden lakosai részt vegyenek.”

Nincs miért mondjam, mert tudja az egész ország, miként az october 28-ki dicső eredményeket a többi napok semmivé tették.

Széchenyi a közadózás ügye iránt tartott második beszédében már a hazafi mély bánatával panaszkodik, hogy a reactio az ellenzék szélső töredékének nézeteit tömegestől kezdi pártolni, s a kívánatok azért hangoltatnak mindig fölebb, mert a nemfizetők népszerű uton akarnak bonyodalmakat előidézni, melynek fonalszála által a közadózás, mielőtt az elvből az alkalmazásba lépne, megfojtassék.

S ugy is történt.

Elkisértük, rövid vázlatokban, Széchenyit, mint szónokot, az 1844-ki országgyűlés berekesztéséig, azon határig, a meddig még ezen pályán lényegesen, bár nem eldöntőleg, befolyhatott, a kérdések megoldására.

Sorainkat rekessze be néhány megjegyzés.

Széchenyi beszédei, mint a szabályos és rendezett szónoklat mintái, kevés figyelem alá jöhetnek; de mint egy elmés s nagy belátású férfiú nyilatkozatai, kitünő beccsel bírnak.

Ő mindég rögtönzött s ritkán úgy, hogy véleményének alappontjait előre kigondolta vagy följegyezte volna.

Élczei hasonlítlanok, polemiái élesek, eszméi világtapasztalást és sok gyakorlati bölcseséget tanusítók valának; de néha minden belső összefüggés nélkül szórattak a bámuló, tapsoló, vagy fölingerült közönség elébe és mozgásba hozták a kedélye-

ket, a nélkül, hogy a kérdést megmozdították s az eldöntéshez közelebb vezették volna.

Vannak beszédei, melyeken az ember végigragyogni látja a lángész szívárványát; de földre, hova lábát vethesse, alapra, melyen lelke megpihenjen és irányt vehessen közelben s távolban egyiránt nem talál: minden villanyos, csillogó phantasticus alaku eszme-föllegekből áll és egyegy nagy gondolat elmosodott vagy szaggatott körrajzaiból.

Vannak beszédei, melyek a szőnyegen levő tárgyat csak oldalvást érintik, s bár annyira elmések, józanok, fölvilágosítók, s bár olly érdekes autobiographiai adatokat nyújtanak, hogy megelégedéssel kell rájuk tekinteni; mégis az idegen anyagok és a dologra nem tartozó tartalom miatt csak akkor lennének egész mértékben dicsérhetők, ha a kérdéstről, mellyért mondattak, el tudnánk feledkezni.

Vannak beszédei, melyek a szőnyegre vont tárgy alapeszméjét, mélyebb és eredetibb szempontból fogták föl s fejték ki, mint a többi szónoklatokban történt s ezen előny miatt, kivált pedig az élő, sajátos és plasticus előadás által nagy hatást gyakoroltak a közönségre; de most az olvasónak türelmét majdnem kifárasztják, a bonyodalmas styl és az óriás terjedelmű mondatok miatt, melyekben — mint a chinai csont-golyó belsejében öt hat kisebb golyó van egymásból kifaragva — a fő gondolat izei közé egy csoport mellékes gondolat és észrevétel szorult.

Azonban, ha szintén e hibákat igen sok esetben lehet Széchenyinek szemére vetni, még is kétségtelen, hogy korának közvéleménye igen szigorúan vádolta őt a tárgyhoz nem tartozó kitérésekért és a beszédeiben hiányzó benső egybefüggésért.

Végig tekintettem beszédeit, melyek a nyilvánosság elébe jöttek s úgy találom, miként közölök épen azokban, mik rendetleneknek és ziláltaknak tartatának, gyakran egy magasabb és szellemibb neme az összefüggésnek létez, melly nagyobb vonzerővel bír, mint a gondolatoknak és a szókötéseknek pedant egybeillesztése, s az által hódít, mert a szóköllő modor és merész átmenetek közt a közönségben eszméket ébreszt akkor is, midőn maga nem látszik eszméket nyújtani.

Aztán mellőzve e tekintetet is, Széchenyi szónoklatainak legalább fele olly szorosan a tárgyra vonatkozik, mint akárkié, s legfelebb egy rövid élcze vagy anecdota közbeszövése szakítja meg a logikai egymásutánnak szigorú fonalát.

Sőt némelly polemiáiban a más véleményűek kolomposait az okoskodások olly erős és kapcsolatos phalanxával támadja meg, hogy előadását művésztarthatnók, ha annyira nem lenne a megtámadott felek szavaira vonatkozó és tárgyilagos, miként azok nyilatkozatainak elolvasása nélkül okvetlenül homályosnak és száraznak kell látszania.

Kettőt talállok Széchenyiben, mint szónokban, még megjegyzendő.

Egyik azt, hogy midőn nagy gondolatai és messzeható tervai is vannak, soha saját szellemének legmagasabb nézpontjáig nem tud fölemelkedni: ő mint orator kevésbé országlár, mint a minő szokott lenni kisebb körökben vagy dolgozó asztala mellett.

Továbbá Széchenyi, ha keble a szenvedélyek és behatások által ostromoltaték is, soha a közönség előtt élő szavakkal meghatározható és mély érzéseket fösteni, soha a tömeget a szívnél fogva birtokába ejteni nem vala vagy alkalmas vagy hajlandó. Ő az irodalomban tudott a kebel legérzékenyebb hurjain játszani, a magány társalgásban kedélyessége által gyakran elbájolta a körülvé levőket, de mint szónok, sokat ragadott tapsokra, senkit könyekre; sokat derített mosolyra, senkit nem indított meg; soknak világosította, de kevésnek melegítette föl meggyőződését.

Ezért hiszem, hogy bár a szónoki pályára fényes természeti adományokkal birt, mégis, ha a hatás ezen nemét több előszerezettel kedvellette és üzte volna, mint valósággal tevő, úgy sem emelkedheték vala azon fokára a kitünőségnek, mellyen hibás nézetei s botlásai daczára is általában, mint statusférfiu ragyog.

Menjünk át ezen senkitől túl nem haladt, kevesektől megközelített, eredménydús és tündöklő pályakörének is összeállítására.

Lássuk Széchenyit, mint statusférfiut.

Főbb irányainak, tetteinek és politikai küzdelmeinek rajzolásában nem szükséges hoszasaknak lennünk s a cronologiai rend-

től a világosság miatt eltávoznunk, miután a felebbiekben a nagyobb tájékozási kérdéseket ugyis előadtuk és számos tárgyra nézve a kiindulási fonal olvasóink kezében van.

A Hitel megjelenésétől (1830) kezdve Széchenyi statusfér-fiu életét három korszakra lehet természetesen felosztani. Mindenik korszak nagyobb bevégzettséggel bír, mint a közhatás pályáján rendszerint történni szokott; mindenik alatt a nemes gróf sorsa felett más szerencsecsillagzatok uralkodnak s befolyása a házára más arányban és más political helyzetekben történik.

Az első korszak 1830-tól az 1840-ki országgyűlés berekesztéséig terjed : az a dicsőség és bámultatás ideje.

A második korszak a Pesti Hirlap megjelenésétől kezdve a grófnak mosonyi követté választatásáig nyulik : ez a kifejlett nagyság és félreértetés, a cassandrai szavak és népszerűtlenség hét kinos, de maradandó becsü éveit foglalja magában.

A harmadik korszak pedig az utósó rendi országgyűlés megnyitásától Széchenyi szerencsétlen betegséig, a pozsonyi képviselőház tereméből a dőblingi gyógyintézetig vezet : ez a hazáért megtört szív martyrologiája.

Tekintsük át mindenik korszakot főbb eredményiben, a tárgylágosság szigorával, részrehajlatlanul és hidegen.

Mi sem Széchenyinek, sem political elleneinek nem akarunk ügyvivői lenni, midőn történészei lehetünk.

E szerep eléggé magas arra nézve, hogy könnyelműen föl ne áldoztassék. —

Első korszak.

A Hitel, egy lángésznek ragyogó és szabálytalan míve, egy higgadt tervű agitatornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, az eszmékben s később az institutiókban nagy forradalmat idézett elő.

A főbb emeltyük, melyek által az ő statusnézetek egész szerkezetét félretolta s új irányoknak nyitott tért, igen egyszerűek de ovatosan kiválasztottak valának.

Némelly, többektől sejtett, de még eddig senki által el nem mondott vagy legalább eléggé nem indokolt tételből állottak.

Összevonom azokat néhány sorba.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudális birtokrendszert, mely a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; mellynél fogva a fekvő vagyon sem értékben sem jövedelemben nem növekedik, sem el nem adható, se be nem ruháztatható: következőleg a birtokost, a helyett hogy védné, súlyesztí, a helyett hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzáláncolja a szegénységhez és elölitéletekhez.

Megtámadta az adóssági törvényeket, a csalóknak vagy roszfizetőknek kedvező magyar pörrendszert, és az ugynevezett nemesi szabadság alapjait tevő IX-ik titulushoz részint kinövéseit, részint kizárólagosságát: — ezen kártékony toldalékait a szintén kártékony hűbéri birtokjogoknak, mellyek a személyi és vagyoni hitel teljes tönkretételét bevégezvén, a magyar nemest a szabadságróli hazug álmak közt a világ legfüggőbb és legtehetlenebb lényévé változtatják.

Megtámadta a robotrendszert, melly a nemzetetéből nagy összeget majdnem olly eredmény nélkül fecsére szét, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriás gödröt ásni, a következő félévben megint bétöltetni, és ezen bösz fáradságot szünetlenül azon derült arczzal végzeni, hogy valami kincsaknát mível, mellyből pénz és kényelem serked.

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágmunkán nyugvó rendszerét, melly által mindig sár sár fog fektettetni; megtámadta az országos vonaloknak is megyei kézben tartását, mi miatt a kiállítási erő és forgalom örökre pangani fog s kijelölte a centralisatiót a közlekedési vállalatokra nézve, mint a siker egyedüli eszközét.

E pontok által Széchenyi hadat izent az egész multnak.

Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság“ fogalom-öszvegét.

S a magányjog körüli agitatiót a radicalis reformok felé irányozván, a kérdések természetes összefüggésénél fogva, az alkot-

mányt a régi sarkeszméken, melyeken nyugodt, azon esetre, ha izgatásai a kedélyekben gyökeret vernek, végtére is fenttarthatatlanná tette.

A Hitelnek új aerat kelle nyitni, mihelyt a kormány a megkezdett eszmemozgalmat csirájában el nem nyomja; vagy az ómeggyőződések az ellentállásban elég rugonyossággal és a történeti tér védelmében elég gondolatbőséggel nem birnak.

Széchenyi, hogy céljaira a lelkesedés zászlója lobogtassék a fiatalság és erély képviselői által, a könyv izgató tartalmán és virágos irmodorán kívül, két jól kiszámított és csábító kiindulási pontot állított föl.

A kornak, melyben a Hitel megjelent, éppen ellenkező vala meggyőződése mindkettőről.

Az akkori közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a kormányban fekszik hátramaradásunk oka és e miatt az ellenzésen kívül lehetetlen másként munkálni a haladásra. Széchenyi ezt határozottan tagadá, s helyébe merész dialecticájával a következő elvet igtatá: ha magunkat, ha a jogviszonyokat, melyeknek változtatása tőlünk függ és a birodalmi érdekekbe nem ütökzik, gyökeresen reformáljuk, megmentve és felvirágozva leend a haza.

Ezen új nézet, mely egészen czélszerű, de csak félig volt igaz, lefegyverzé a mindenek előtt nyugalomra vágyó kormányt, föl villanyozta a becsszomjas egyéneket, felelőssé tette az ország jövődjéért a hanyagot és torhát, élénk mozgalmat támasztott a kedélyekben és az eszmék iniciatíváját visszaadta a gondolkodni merő nemzetnek.

Továbbá a Hitel megjelenés kori közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a magyar dicsősége a multban van, hirtelen Mohácsnál elenyészett, a nemzeti nagyság az életből a historia régi lapjaira költözött, s most már mi, mint nemzet, a télre hajló kor hideg, ködös és egészségtelen végnapjait éljük; szerencsések, midőn a régi századokra visszaandaloghatunk, boldogok, midőn a szűk jelenből a leélt idők emlékei közé menekülhetünk. — Széchenyi ezen enerváló s a lélek rugonyosságát megtörő nézet ellen tiltakozott. A nemzet valódi dicsőségére sehol nem talált a multban;

a nemzet fiatalságán kívül semmi egyébre a jelenben. A historiát megkicsinyíté, hogy a multról elvett súlyt a jövőre vesse, s hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására fordítsa a közfigyelmet. — Soha eszme nagyobb benyomást nem tön a kedélyekre, mint Széchenyinek következő állítása : sokan azt mondják : „a magyar volt;“ én azt hiszem : „a magyar lesz.“

A nagy izgatónak illy véleménye egy szerencsés inspiratio volt, eszélyesen fölhasználva.

Egyébiránt a Hitel írója maga sem vala még akkor állításával tisztában.

Sejté, hogy igaza van; de a mit bebizonyításul használt, plagium.

Benthamból kölcsönözteté. A francia viszonyokról mondott eszmék voltak majdnem lefordítva, csak hogy szent Lajos helyett Nagy Lajos, XIV. Lajos helyett pedig Mátyás király iktattaték ama sorok közé, mellyek megmutatandók, hogy a multban valódi nagyság sehol sincs, s így a jövődtől lehet mindent várni.

A fajunk ifjúságáról elmélet tehát igen ingatag lábon állott; sőt az, mire támaszkodék, nem is láb, — kölcsönzött mankó volt.

De a nemzet erőtlől pezsgő része szentirási igének vette a jóslatot : „hogy a magyar lesz.“

Az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltá fel.

Ezen eszme : „a magyar lesz“ az erély; a „magyar volt“ a csüggedés.

S az idő bebizonyította, mit Széchenyi nem tudott.

A magyar „fiatal nemzet lön“ vagy mert az vala; vagy mert egy lángész által annak kiáltaték ki.

És teljesült a költő szava :

„Mit dem Genius steht die Natur in ewigem Bunde :

Was der eine verspricht, leistet die andre gewiss.“ —

Meg vagyok győződve, miként a két új állítás nélkül : hogy t. i. hátramaradásunk oka nem egészen a kormányban, de magunkban fekszik, és csak magunk által szüntethetük meg, — s hogy a magyarnak valódi nagysága a sorstól ezentulra van fön-

tartva : Széchenyi Hitele az eszmékben soha azon forradalmat, melyet előidézett, nem támaszthatta volna.

Különben is Kossuth tévedett midőn hívé, miszerint a Szécheni által hirdetett eszmékre el volt készülve a közvélemény.

Taglaltam a maga helyén és igazi mértékére visszavitem az országgyűléseknek és a rendszeres bizottmányi munkálatoknak hatását a reformkérdések előkészítésére.

Valóban e hatás parányi volt.

Az ellenzéki szellem erősítette az önálló gondolkozást; de táplálékkal nem látta el.

S ha uttorói valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem „volt“ de „lesz;“ kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtetek irodalmat közönség nélkül, harczoltak a neologismusért majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva és midőn már lön közönség, melly az írói fáradozásokat méltánylani kezdé, az elismertetés e bátor kezdeményezőknek többnyire csak emlékeiket jutalmazhatta.

Kétségkívül a nyelvujítók voltak a political ujitóknak előkészítői.

Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékony-nyá, s az uj eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologismus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.

A Hitel hamar gyűjtött proselytákat; de inkább az eszme, mint a hatalom emberei közt, inkább a tanhelyeken és a nagyobb városokban, mint a régi political pártoknál és a vidéki nemesség soraiban.

A falun megégették e könyvet az apák, míg a tanodákban fiaik áhitattal olvasák.

A régi táblabíró parasztlázítónak és birtokrablónak hitte Széchenyit de a tiszteletbeli aljegyző és a fiatal ügyvéd a haza megváltó,

A reactió, aza a nemesi rendnek, az akkori hivatalos or-

szágnak számszerinti nagy többsége, az első ügyvivőt Széchenyi reformeszméi ellen az oppositio sorából nyerte.

Gróf Dessewffy József kiadta Taglalatait; utána vagy vele majdnem együtt megmozdultak az ó-rendszer kisebb tekintélyű pártolói is, és csakhamar a Hitel ellen egy egész kis irodalom támadt, ismeretlen vagy alig ismert nevekből.

Kérdeztetik s faggattaték Széchenyi, mint Uriel Acosta a zsynagoga és traditio tanárai által. A hajtekercses s parókás vádlóknak Talmudjok volt Verböczy; doctrínájok a pecsét levelek, az ősi kiváltságok és a történeti jog.

Miként a megrendített ó-fogalmak és a még formulázatlan új korszerűségek közti harcokban, többnyire szűkkeblűség jellemzi a fenállónak hőseit, illoyalítás az eszmemozgalmak kezdeményezőit: — úgy történt a Dessewffyvel folytatott polemikában is.

Széchenyi a „Taglalatra“ a „Világ“ című vastag könyvvel felelt.

A reformator kevesellé, hogy megczáfoltassék bírálója; leverní, megsemmisíteni akarta azt. Dessewffy, az országgyűlések és a tudományos világ tiszteletben álló férfia, nemcsak kiforgatva lön nézeteiből, mi helyesen történt; de egyszersmind véleményei miatt nevetségessé és gyűlöletessé téve, mi sem a szönyegen levő kérdésekre nézve szükséges, sem a jövő tekintetéből hasznos nem vala. S ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a tekintélyek kiméletlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitatkozási modor, melly nálunk később lábra kapott, melly a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetlenné tette, s a szenvedélyek tájtékával mindent beborítván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett: — ismétlem, e szenvedélyes modor, mellyet Széchenyi később annyira kárhözhatott, a „Világ“ nagy híré írójában talált egyik fő kezdeményezőre.

Különben a „Világ“ Széchenyinek legjobb és legdiadalmasabb mive volt.

A Hitel alapeszméinek nagy bejáratot szerzett a közvéleménybe.

A stabilismus tanait fölforgatta, a haladás barátait merészebbekké tette, a kételkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémitá.

„A Világ, így kiált fel egy akkori bírálója, előhírnöke a tüzoszlopnak, mely minket magyarokat egykor a terméketlen és sötét pusztából az ígért földre vezetend; a Világ első derengése a ragyogó keleti csillagnak, mely a hatalom embereinek és a népnek utat mutat a megváltó felé; a Világ egy fénytorny, mely vigasztaló sugárait messze kiküldi és irányt jelöl, midőn a viharos éjben megtörhetetlen talaját a hullámnak siker nélkül ostromolják.“

Széchenyi e második munkájában a „Hitel“ eszméinek fejtegetésén kívül az egyesületi szellem terjesztése, a magyar nyelv diplomaticai jogkörének szélesítése, az intelligenciái mozgalmak centralisálása és azon központosítási irány mellett agitál, mely a közlekedési vonaloktól kezdve, az anyagi haladás minden főbb fonalszárait, Budapestre, mint Magyarország szívébe gyűjtse össze, s onnan terjessze ki rendszeresen.

Csakhamar elkészült, bár a sajtó által későn tétetett közzé Széchenyi harmadik munkája, a Stadium, mely berekeszti az általános politikai reformokra vonatkozó izgatásainak cyclusát

Azontul Széchenyi csak egyes kérdések felett szólal föl, vagy pedig, miként politikai pályája második korszakában történik, a nem maga idejében és veszélyes modorban gyakoroltnak hitt agitációk ellen folytat háborút.

A Stadium, ellenkezőleg mint a Hitel és Világ, rendszeres könyv s egy fonalszálból van leszöve. Irmodora pongyolább; de logicája szigorúbb és előadása kevésbé áradozó.

A közelgő országgyűlés teendőjét jelöli ki.

Kézíkönyve a radicalis reformoknak, mérséklett és csábító külsőbe öltöztetve.

Alapja Bentham utilitási elve, melyet Széchenyi már a Világban az értelem, az ítélőtehetség és a képzelem minden virágaival megkoszoruzott.

A Stadium a legmesteribb dialecticával törekszik bebizonyítani és többnyire be is bizonyítja, hogy a reformok, melyek általa, mint halaszthatlan teendők, ajánlatba hozatnak, nemcsak a hazának, nemcsak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de a mi a fő dolog, még azoknak is, kik a jogokról lemondanak, gazdagodására nagy mértékben fognak hatni.

A Stadium el akarja hitetni, s többnyire erős okokkal, hogy minden általa megtámadott előjog eldobása, a kiváltságosoknak, kik eldobják, egyegy szép összeg pénzt dug zsebébe.

E könyv vitatja, hogy a reformok iránt tulajdonkép egész Magyarországon még a legközönyösebbek azok lehetnének, kiknek jelenleg semmi joguk nincs, és a haladás leghőbb pártolójának, ön hasznukért, éppen azoknak kell lenniök, kik az előjogok birtokában vannak.

A Stadium alapeszméje : a radicalismus, a fekvő vagyon és a szabadalmak tulajdonosainak meggazdagítása.

Előáll Van Peng — van a mi peng — egy óriás vagyonu hollandus, kitől a bene possessionatus táblabíró kölcsönözhet, vagy a kinek jószága egy részét, hogy a többit investálhassa, el is adhatja.

Van Peng ur eszményképe az iparnak, a vállalkozási szellemnek, és a hitel után sovárgó pénzes zsákoknak.

Van Peng ellensége a régi birtokrendszernek s azt mindennél inkább korholja, szidja, nevetségessé teszi.

A bene possessionatus táblabíró, bármint rimáncodik, a kegyetlen Van Peng urtól zálogra, sőt perennalis fassióra is igen keveset kap : a kölcsönről pedig, mely által tündér-kertté varázsoltathatnék az aviticum mocsárja és homokja, a hideg hollandi vagy nem akar éppen semmit tudni ; vagy pedig a kamatra nézve olly Shylok, ki a szegény táblabíróból nemcsak egy font hust szándékozik kívágni, de minden vérét uzsorában követeli.

Azonban a hangulat és szerep rögtön megváltozik, mihelyt a táblabíró az előjogokat és a Titulus nonust a haza oltárára kezdi lerakni.

Van Peng tüstént a legnyájasabb férfiú, a mint az ó-birtokrendszer, a mint a kopott kiváltságok és a függő pecsétetes levelek tartalma egyenként föláldoztatik, örömtől sugárzó arccal kiáltja : most száz procenttel, most megint száz procenttel, most újra száz procenttel adok többet a tekintetes ur birtokáért; most már kölcsönzők a beruházásokra mérséklett kamattal, most olcsó kamattal, most már a legolcsóbb kamattal, . . . ah ! istenem ! már egészen szolgálatjára állok és ön a legszerencsésebb halandó, mert a haza boldogítója lett és melleleg megis gazdagodott.

Ez a Stadium izgatási modora.

Benne a mély felfogás, a valóságos érdekek bölcs taglalata, szövetkezik az ígéretési árveréssel.

Az a mit a gróf capacitatióknak nevez : capacitatio a főszmékre, ámitás a kiszinezésre nézve.

Ha hatni akart az ó-fogalmak megingatására, e célzt elérte; ha hitte, hogy az ó capacitatiójában nincs az elméknek olly lendület, a kedélyeknek olly irány adva, melly midőn az alkotmányos formák lassúsága által föltartóztatnék, végre a Kossuth jelszavát, hogy t. i. a nemzet nem kér, de követel, magától kitalálándja : ha ismétlem Széchenyi azt hitte, hogy Stadiumában a hideg számítás nem változott egy nemévé a képzelem általi agitációnak : akkor, nézetem szerint, igen kevésre becsülte saját fényes és szemképráztató dialecticáját.

A Stadium másik, sokkal lényegesebb hibáját, más alkalmommal taglaltam.

Elmondám t. i. hogy a gróf csodálandó ügyességgel és elmélyiséggel indokolta az egyes reformkérdések sürgetősségét, hatását az államra és anyagi hasznait az egyénekre; azonban mellőzte a részleteket, mellyek útján indítvány, jogösszegünk történeti előzményei közt létesítendő. Csinált elvtörvényeket, három vagy négy sorból állókat.

E modernak hatását a későbbi évek eszmemozgalmaira föltártam.

Azon reformok, mellyeket Széchenyi a Stadiumban, ezen be nem végzett munkában, a nemzet első teendőiként jelöl ki, s

mellyeknek fejtegetésére körülményesen kiterjeszkedett, a következők: hozassék be a hitel emelésére a váltójog; az ösiség és a fiscalitás töröltessenek el; mondassék ki a nem-nemesek szabad birtokszerezhetési joga s a haza minden polgárainak törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válasszanak magoknak megyei pártvédet, kik a tagosítási és arányosítási pörökben érdekeiket a földesur ellenében képviseljék; a házipénztár és az országgyűlési költségek terheinek hordozásához mindenki birtokaránylag járuljon; a fő közlekedési vonalak az országgyűlés által jelöltessenek ki, s létesítésökre és fűntartásokra szintén mindenki egyenlőleg adózzék; végre a monopoliumok, vagy más szavakkal a regalék, a czéhek és limitatiók töröltessenek el.

Látható, hogy a közjogi reformokon kívül, csak az erőltetett örökváltság kérdése az, melyet az 1847-ki országgyűlésig az ellenzék által sürgetett korigények közül, Széchenyi már a Stádiumban, mint mellözhetlen teendőt, nem indítványozott: sőt a regalék megváltása vagy eltörlése a forradalom alatti idők parlamentaris vitatásai közül is kibontakozott; a czéhek a februári napokat régi szerkezetökben túlélték, és az ösiség a vele kapcsolatban álló fiscalitással együtt csak elvileg van most is eltörölve, vagy sajátlag eltörölve sincs, hanem meg-ingattaték.

Széchenyi nagy, de a nemzetélet egész történeti multjával összeütköző reformjai, hihetőleg eldöntő hatást nem gyakoroltak volna a közvéleményre, ha ő nem bir olly szokatlan ügyességgel, előrelátással és mélységgel az egyesületi és vállalkozási szellem fölébresztésére.

A mi politicusaink soha eléggé felfogni nem tudták az anyagi mozgalmak hatását az eszmék fejlődésére; nem értették azon csodálatos erőt, azen büszke önérzést, melyet egy mindenben hátramaradt és sokáig pangó népben az első siker, az első látható, megmérhető, kézzel fogható eredmény okoz, ha közaka-

rattal létesült, vagy azok kezéből jön, kik egy szebb jövő előhírnökeiként léptek föl.

Aztán, miként az új vallás kezdeményezői, nem az eszmék, hanem a csodákban hit által szerezték a proselytákat; szintugy valami kitünőt, valami felötlőt, valami olyat, melly a képzelődést foglalatostkodtatja, és a szokatlan dolgok teljesítése által gerjeszt bizodalmat, szeret a nép első reformátoraiban látni. — Illyek a nagyobb szabásu anyagi vállalatok.

Kétségkívül Széchenyi pártolói közül, ha nem is az értelmesebb, de a számosabb rész, midőn merész reformjait megpendíté, vagy charlatan tervkészítőnek, vagy álmodozó szobabölcsnek tartotta volna őt, ki az életet a czifra elméletek drótsodronyán akarja mozgatni: ha anyagi vállalatainak rendkívüli sikere, nem hirdette volna, hogy a mihez nyul, annak okvetlenül létesülni kell.

Olvassa el akárki a gróf elleni polemiákat s látni fogja, milly kevesen merték az ő reformeszméi ellen fölhozni: ez theoria, ez nem megy az életben, ez impracticus nézet, ez kivehetetlen, ez ábránd, ez utópia. S pedig minden ujitót illy állítások szoktak elhalmazni és leverni.

S miért történt e kimélet? Miért vetette el legerősebb, sőt egyetlen fegyverét a régi rendszer, midőn Széchenyi által ostromoltatott?

Mert az anyagi vállalatokban szerencséje, mert a kivitel körüli ügyesség megdöbbenett és bámulásra ragadott mindent.

Hamar vált nevetségessé, őt nem olyannak tartani, ki a mit akar, végre is tudja hajtani.

Az előállítási practicus modor kezességet ígért a jogviszonyokra vonatkozó reformeszmék életrevalósága iránt is.

Bármint fáj a táblabíró szíve Széchenyi indítványainak halására, nem bátorkodott mondani: ez legfelebb szép theoria; mert félt, hogy válaszul fogja nyerni: bizzák csak reám, majd eligazítom.

A politika megdönthetlen aphorizmája: hogy a főnálló akkor már erkölcsileg megbukott, midőn a reformokra, mellyek helyébe lépni akarnak, nem sütheti a kivihetetlenség bélyegét.

A *status quo*, mikor megtámadóját a tettek és előállítás emberének kénytelen hinni, többnyire aláírta saját halálos ítéletét.

És kétségkívül Széchenyi p. o. az ősiség népszerűtlenítésére legalább annyit folyt be az előállítás terén szerzett hírnevének, és azon hitnek, hogy ő kiválólag gyakorlati eszű férfiú, varázshatása által, mint a Van Peng ur szájába adott ragyogó és meggyőző, számokon épült és mégis némileg mystificáló okoskodásai útján.

Egyébiránt a milly mélyen értette Széchenyi a magányjogi változtatásoknak alig észrevehető, de biztos működését az alkotmányos élet és állami formák átalakítására; szintugy tudta fölszámítani az anyagi vállalatok erkölcsi eredményeit, és hatásait a közszellem emelésére. — E rendszeretlennek látszó agyban, minden organice függött össze.

„Ha, így szól Széchenyi Magyarország kiváltságos lakosaihoz intézett rövid röpiratában, — ha örökké egyedül nemzetiséget, vallást, coordinatiókat pengetünk, miknek, ámbar előmenetelink alapjai és ekkép szent ihletéssel ápolandók, azért nemzetünkre mégis csak közvetve s idővel lehet teljes idvességü hatásuk; ha az elvkérdések mellett nincs kellő figyelmünk a jelenre, a mai napra, s mind arra, mi ugyszólván bőrünkre és csontunkra ég; ha nem teszünk hasonlóan kellőt és czélszerűt mind annak életbeléptetésére, mik nélkül olly aggasztón sinylünk, minők például, a közlekedések, tanodák, hitelintézmények : akkor, oh akkor sokban a legdicsőbb nemzetiségi s alkotmányi elvdiadal is bizony egyedül közönyös kebelre talál, sőt még émelegést is okoz, vagy boszantást gerjeszt. Mert míg emberek vagyunk, általában véve még a legmagasb, legszellemibb dolognak is csak úgy van jó illata, köz kelete s tartós divata, ha nincs az elizetlenítve mindazon anyagi életjavak, sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, mellyekkel, bár akarjuk bár ne, meg nem szünő érintkezésben vagyunk. Ugy, hogy bármilly különösnek látszassék is ezen állítás sok előtt, bizony nem hiszek én ott nagy, általános, magasztos és kivált tartós szellemi kifejlést lehetőnek, melly a nagy közön-

ségnek nedv és vérébe menne át, legyen az aztán bár vallás, nemzetiség, alkotmány vagy bármilly nemü erkölcsi haladás dolgában: hol minden jobb közlekedések s kiviteli csatornák, könnyü kereset, gyakorlati kiképzésre czélzó intézetek stb. hja miatt, a haza olly testhez hasonlit, mint a millyet gutaütés környez; hol ekkép, midön minden pang, minden dermedez, természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne sujtana a legközelebbi életszükségek fejletlen léte s ki ehhezképest — mert hiszen meg nem szünőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi fölhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is.“

Széchenyi, értvén a közlekedési reformok és iparvállalatok erkölcsi és szellemi hatásait, összhangzásba akarta hozni az anyagi javításokat az elvkérdésekkel, a kézmunkát és gőzerőt a nemzetiség és alkotmányos lét fejlődésével.

Nagyszerű, de óriás nehézségekbe ütköző terv.

A kiállítási erőkből politicalai erőket készíteni, és mind a politicalai, mind a kiállítási erőket a nemzetiség számára lefoglalni: valóban ez a legszedítőbb eszme, s mégis Széchenyi által alakot, életet nyert s győzedelmei csak Kossuth hatalomra jutásával, szüntek meg.

Már a Világ közzétételekor, mint látszik, a gróf tisztában volt az anyagi vállalatok körüli terveivel, s felfogta azok jelentékenységet.

Csodálatos gyorsasággal nyult a létesítéshez.

A magyar tudós társaságot, a casinót és lóversenyt, miknek még azelőtt adott életet, új és szintén eldöntő hatásu kezdeményezések váltották fel. Egész sora a gazdaszáti, ipari és közlekedési föladatoknak mozdittatók elő, egyletek, részvénytársulatok, és kereskedelmi vállalkozások által; — mellyeknek indítványozója, létrehozója, éltető szelleme Széchenyi volt.

Az ő neve csakhamar a siker kezességévé lön.

A nemzetben felköltött egyesületi és vállalkozási erő minden nyilvánulása, legalább tiz év alatt, kizárólag a gróf személyében összpontosult.

Pártolásától függött az eredmény.

Nézetei határoztak a teendők sora és fontossága felett.

Tekintélye megdöntött minden ellenkező irányokat.

Ő vált az előállítási tér autocrátorává.

És politikai pályájának ezen befolyásos korszaka alatt Budapest fényben, gazdagságban, kiterjedésben olly óriásilag kezdett emelkedni, mint csak Amerikának szerencsés városai szoktak.

A közlekedési nagyobb vállalatok megindulának. S a dunai gőzhajózás és a budapesti lánczhid által Széchenyi Magyarországot az európai polgárisodás részvényesei közé lajstromozta be.

Egyetlen hön ápolt terve volt, melly a viszonyok szirtein, bár nem egészen, de nagy részben hajótörést szenvedett : értem Budapestnek a fekete tengerreli szoros és élénk összeköttetését, a megtisztított és szabályozott Dunán.

A mi e részben eredménydus történt, a mérnöki kitünő munkálatoktól kezdve az aldunai sziklák szétrepesztéséig, s a Széchenyi nevét viselő pompás szirtutakig; az, a kormány erőlyes pártfogásán kívül, a gróf lángeszének, ügyes tapintatának és ernyedetlen munkásságának emléke : a mi pedig a végeredményt lehetetlenné vagy aránylag csekélylyé tette, az, az európai viszonyokban, a török birodalommal kötött diplomaticai szerződésekben s e szerződéseknek olly alkalmazási módszereiben feküdt, mellyeket részint előre meggátolni, részint később kiegyenliteni az osztrák ministerium őszinte és kitartó fáradozásainak sem sikerülhetett.

Széchenyi kettős megtámadása, a tettek és eszmék általi rendszeres ostrom, néhány év alatt hátrálásra, sőt teljes visszavonulásra kényszeríté a status quo csökönös pártolóit. A régi rendszer kialakást nem tűrő vezérei, zászlótartói, hírnökei, paizs- és podgyászvivői, az egész avasdi párt, nagy és kicsiny ügynökeivel együtt odahagyta az irodalom csataterét, ritkán fogadta el a keztyüt a megyegyűléseken és csak a hatalom legfelső régióiban remélt még segédet és támaszt.

Széchenyi népszerűsége a diadal-tropheumok által mindig magasabbra emelkedék.

De e népszerűségnek — ha nem csalódom — más alakja volt, mint a közelebbi idők alattinak.

Az kevésbé vala szenvedélyes, kevésbé követelő. Inkább karolta át az eredményeket, mint az egyént. Inkább hódolt az eszméknek és a sikernek, mint magának Széchenyinek.

A népszerűség nem mondotta neki, mint később Kossuthnak, vagy mint egykor Villeroy marschall az erkélyre lépő francia királynak : uram! a kiket magad alatt látsz, a kik ezeneként tekintenek reád föl, mind rabjaid és várják szeszélyedet, hogy teljesítsék.

E nemü szolgálai vagy őrzöngő bálványimádást a tömeg nem mutatott soha Széchenyi iránt.

Felsőségét elismerte, utmutatásait követé, intéseit meghallgatta, nem engede a haladás előharczosának homlokára virágfüzér helyett töviskoszorut tétetni, inkább bizott benne, mint hitt a gyanusítóknak : — ilyen vala Széchenyi népszerűsége.

A lázas, a mámoros, a bachánsnővé változott népkegy, melly ölelései által kedvenceire is rálehell az ittasságot : akkor még nem vala nálunk olly ismeretes, mint utóbb.

És Széchenyi sok bámulót, sok követőt, sok erélyes védelmezőt számlált maga körül; de vakimádókat és fanatisált eszközöket jóval kevesebb mennyiségben, mint tetteinek és iratainak a sajtó útján megjelent sallangos, fölcsigázott s ömlengő magasztalásaiból gondolni lehetne.

Itt kell még emlitenem, hogy már közpályájának első korszakában is többször vala népszerűsége, bár mulékony, de erős rázkodásoknak kitéve:

Aztán midön hatása legáltalánosabbá vált, emelkedék az ellenzék sorából versenytársa, kivel őt a közvélemény minden kielégítő ok nélkül párhuzamba akarta tenni, hogy legalább egy arasszal megrövidithesse : mintha magasságától tartott volna, mintha befolyását unni, vagy rettegni kezdené.

Wesselényi Miklóst értem itt.

Az 1833-ki és az 1834-ki kolozsvári országgyűlésen Wesselényi, mint parlamenti szónok, méltó elismertetést nyert : sőt az ellenzék vezetőjévé lön, úgy a Deák föllépéseig Pozsonyban ; mint, kivált a pártszenvédelmek elmérgesedése után, az erdélyi törvényhozás és megyei közgyűlések termeiben.

Wesselényi kitünő jellem s talentum volt ; de a történész alig fogja valaha átlátni, hogy miért hasonlították a kortársak által Széchenyivel akként össze, hogy az utóbbi veszítsen.

Pedig ez megtörtént.

1833-tól fogva 1836-ig rendes vitatkozási tárgy vala : hogy a két magasztalt tekintély közül, melyiké a belátás, a hazafiság és a státusbölcsesség babérja ?

Széchenyinek szélesebb és mélyebb ; Wesselényinek lármásabb, ujongatóbb s kardcsörgetőbb népszerűsége volt.

Kossuth az uralkodó nézeteket e két férfiú pályájáról gyönyörűen összeállította.

Soraiban éles észszel és hiven van visszaadva a kor véleménye Széchenyiről s Wesselényiről ; de hogy aztán e vélemény maga éles elmét tanusít-e és hűn-e ? az, nézetem szerint egészen más és sokkal kétségesebb kérdés.

Én, a hely szűke miatt, Kossuth igen érdekes rajzának csak néhány alapvonásait idézhetem.

„Huzamos időn át — így szól ő — két jeles hazafi vezérlé a javítási párt közvéleményét. És e két nevet, miként egy volt tiszteletünkben, úgy elvek iránt is egybefoglalók. Azonban vettük észre, és lehetetlen volt észre nem vennünk, hogy a két vezér egy idő óta nem karöltve jár s utjaik mindinkább szerteágoznak. Egyes részletekben a siker Széchenyi mellett volt ; de valának sokan, kik úgy vélekedtek, mikép e részletek olly üdvösségre, minő a magyarnak kell, hogy boldog legyen, vezetni soha sem fognak, ha elsőséget vivnak ki magoknak az elvek fölött, miket a közvélemény Wesselényiben személyesít. És a fejlődő nemzeti értelem gyakran veté föl vitatás kérdéséül : mi a különbség a két hazafi tervei közt ? Természetünkhez tartozik, hogy ha egyszer kérdés támad az ember keblében, a felelet is elkövetkezik. — Így erednek a pártok a politicában. Kik az

őszinte kérdésre önmagoknak őszintén megfelelnek, kiknek meggyőződésük van, képezik a pártok gyűjtő magvát, mellyhez aztán sok vak utánzó, sok szennyes érdek és sok salak is csatlakozik. — És mondák az emberek : Széchenyi vagyonság utján akar vezetni közszabadságra ; Wesselényi pedig a közszabadság utján vagyonságra. Amaz ezt tartja : legyünk csak gazdagok, a szabadság majdan elkövetkezik. Emez viszont : csak szabadok legyünk, a gazdagság majd önként eljő. — “

Kossuth a két eszme különbségét és egymástól mindinkább eltávozó irányait az akkori kor embereinek fölfogása szerint fejtegetvén, végre a Wesselényit pártolók nézeteire veti a nagyobb súlyt, a következő elmefuttatás által : „Nem mutathat nemzetet a historia, melly gazdagság által jutott volna el szabadságra, de mutat sokat, melly gazdagság által ős szabadságát elvesztette. Már Cato mondja : *Timeo ne divitiae magis nos ceperint, quam nos ipsas*. Csak olly gazdagság nem veszélyes a szabadságnak, melly a nemzet erkölcsi és anyagi tehetségének szabad kifejlődéséből szabadon fejlett; az, mit a kegyelem nyújt, mi jogok árán vásároltatik, tartos jólétet soha sem szül : s így mindennek előtt ójuk meg a szabadságot, a melly már van, mert a mit itt veszítünk, azt békés uton vissza nem nyerjük tán soha is. És azért jogainkból semmi áron ! S mig tehát itt egy részről mindig örködünk, más részről emeljünk a szabadság sánczai közé mindig többeket. A szabadság nem veszít, ha megosztatik, sőt mindenkor nő és erősödik. Midőn ezt tesszük, az anyagi fejlődést is legsikeresebben mozdítjuk elő; mert ha igaz, hogy csak azon jólét tartós és állandó, melly a nemzetből fejlett ki önkényt és szabadon : a szellemi érdeket kell fejteni, hogy a jólét kifejlődhessék önként, szabadon. A szabad szellem csodákat mivel az anyagon is. Ez az ut igaz nehezebb és akadékosabb, indulatot és féltékenységet költ fel ellenünk : de a jog maga nem lesz áldozat. S ha gyöngék vagyunk, ha a szabadságot védeni, fejteni tehetetlenek : inkább akármí, mint testi jókért nyakunkba rázott szolgajárom.“

Igaz, hogy e párhuzam hűn van Kossuth által ecsetelve ; de szintén az is igaz, miként alig lehet alaptalanabbul fölvenni két

tekintélyes egyén állását a politica nagy kérdéseinek irányában, mint a hogy a kortársaknak, kik illy párhuzammal megelégteltek, sikerült.

E szerint t. i. úgy látszik, mintha Wesselényi a közjogi reformok mélyeiben buyárkodni tűzte volna feladatul ki, s mintha ő lett volna csordultig teli azon eszmével, hogy az ország boldogságának alapja az, ha minél inkább közeledünk az általános szavazatjoghoz; mert a szabadság mindenkor nő és erősödik, ha a votumok szaporodnak.

E párhuzamból úgy látszik, mintha Wesselényi az alkotmány ujitgatásai és szabadság nagy elveinek beoltása által akarva a *status quo*-t megváltoztatni, a magányjogi régi viszonyokat lehetetlenné tenni, a pörfolyamot feldönteni, a hitelt megalapítani, és az anyagi javításokat előidézni.

Wesselényiről látszik ez így, ki az országgyűlés coordinatiójától, sőt a házszabályok készítésétől kezdve, minden indítványtól, melly közjogi változtatásokra vonatkozik, különösen irtózott, s még a városok rendezését sem igen kedveltette.

Valóban bő költészeti érre volt szükség, hogy illy tulajdonok fedeztessenek föl Wesselényiben.

De hasonló eredetiséget tanusít a párhuzam másik fele is.

Szerinte Széchenyi olyan materialista, ki mindig „*panem et circenses*” után jár, ki egy sybaritai kényelemben hiszi rejleni a függetlenséget, s ki nem kételkedik, hogy minden forint, akármiként szereztetik meg, egy lap a szabadság könyvéből, és a zsidók gazdagsága a szabadság összes doctrináinak diszes és illuminált kiadása.

A párhuzam e bölcsesége azon férfiúra vonatkozik, ki olly mélyen fogta föl a magányjog és anyagi kérdések befolyását az állam sorsára és formáira; ki vállalatait a szellem emeltyűjévé tette, ki semmihez nem fogott, mellynek erkölcsi osztaléka nem vala; ki a lánczhiddal a vámmmentességet buktatta meg; a közlekedési eszközökkel a nem-adózást kívánta földönteni; az associatiókkal a politikai eszmék központosítására működött; a magányjogi változásokkal az aristocratia kizárólagos befolyását támadta gyökerében meg; számos kísérleteivel egy különálló ma-

gyar finanszírozási rendszert létesítésére törekvők, és a munkásság minden terén fajunk megmentése után, második vezércsillagként tűz ki : „hazánknak ingadozás nélküli átvárzásolását egy elkopott, félig meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövetvényből emberhez illő és minden állfénytől kitisztult képviselői rendszerre.“ —

A ki Wesselényi és Széchenyi közt az utósó különbségeket akarja keresni, inkább onnan indulhat ki, hogy Wesselényi a régi alkotmány védelmi posztóit kívánta híven megtartani és félt a köz- és magánjogi nagyobb reformoktól mind addig, míg Austria absolutistájus irányúnak marad, s míg az örökös tartományok is alkotmányt nem nyernek.

Ellenben Széchenyi szükségesnek tartá, hogy azt „Austriávali vegyes házasság“ alatt is folytonosan és azon eszközök által, melyek lehetségessé teszik, gyűjtsük anyagi és erkölcsi erőnket, reformáljuk viszonyainkat olly téren, hol legtöbb eredménnyel lehet; neveljük értelmi súlyunkat; egyesítsük a néposztályok érdekeit; s úgy igyekezzünk alkotmányunkkal és anyagi előállítási tehetségünkkel gazdálkodni, hogy hangadók lehessünk a birodalomban minden nagy fordulatpontnál, s akár az absolutismus, akár a szabadság uralkodik Bécsben, mi helyzetünk sajátágaiból a legtöbb kamatot legyünk alkalmasok hazánk számára kivonni.

Igy jellemzte magát a két férfiú politikai iránya.

E nemű volt köztök az utósó különbség.

De a kortársak, kiknek okoskodását Kossuth összeállította, úgy látszik, inkább szerették az antithesiseket, mint az igazságot; örvendettek ama fölfedezésnek, hogy Széchenyi az anyag embere, Wesselényi pedig csupa szellem.

Holott ha saját keblök hangulatát megvizsgálták volna, könnyen kitalálhaták, miként Wesselényinek csak azért volt zajosabb népszerűsége, mert még akkor a sérelmi kérdések kedveltebbek valának, mint a reformok, s bár a haladás szüksége nem tagadtatott, mégis egy meddő vagy csekély sikertű sérelmi ügy több kedélyben rengette meg a részvét hurjait, több agyban látszott előlegesebb fontosságúnak, mint a vámmmentesség eltörlése, vagy a törvény előtti egyenlőség kihirdetése.

Wesselényi fontosságát később politikai üldöztetése is nevelte.

Mert a haladás elleni szélső párt gróf Reviczky bukásával a magyar kormány élére jutván, érdekeit erélyes eszközök által hitte előmozdítandónak.

E reactio kevés tekintetbe vette a formásságokat. Általában határozottabb színezetű és merészebben experimentáló volt, mint nálunk addig szokás vala.

Olly elfogatások, olly közkeresetek fordultak elő, melyekből aztán népszerű sérelmek támadtak és az alkotmányoslét legbálványzottabb eszméi melletti szónoklatokra nyitottak tért. A felségsértés kérdései új definitiók alá jutottak. A birói hatalom bepöröltetett a közvélemény és elvádoltatott a törvényhozás előtt. A szólásszabadság kérdésében Magyarország egész constitúciója látszott egy kockakvetésre föltéve.

Terminészetes, hogy a kedélyek szokatlan ingerültségbe hozattak és Diogenes lámpájával kellett minden pártban a mérsekllett emberek után nyomozni.

Széchenyi, ki nagy céljait a szenvedélyek szürkületében is örökké szem előtt tarthatta, épen azok nagysága miatt, — Széchenyi, kiből a merész izgató súlyegyenben tartatott az eszélyes országlár és a ravasz tervkészítő tulajdonai által : a lázos küzdelmek alatt léleknyugalmát megtudta ótalmazni. S valamint a kormány törvénytelen eljárásai ellen hatálylyal szólalt föl : a börtönbe zárt Kossuth családjának segedelmezésére ezereket irt alá ; és Wesselényi megszabadításáért fáradságát szívesen s nem siker nélkül ajánlotta : szintugy munkált arra is, hogy az ellenzék a szélsőségeket kerülje, túlélés eljárási modorát szelidítse és óvakodjék olly lépésektől, melyek, az erőtan szoros törvényei szerint, nem az önkény, de a szabadság bukását vonnák magok után.

E közvetítő szerep őt igen megfoghatólag gyakran hozta az uralkodó véleményekkel feszült állásba, a tömeg a szélsőbb színezetű hazafiaknak pályáját kísérte lármás „ovatiókkal“, a sajtó néha aggódott a gróf nyers hangján, mellyel az ifjuság apró rakoncátlanságait megtámadta és a színházi karzat füttyei ellen pánczélos és sisakos czikkeket irt : — de ezen rövid, sőt több-

nyire kedélyes neheztelések daczára is, a közvélemény tisztelettel volt Széchenyi iránt s az ő népszerűsége csak a felszínen vala megingatva; benn pedig a magyar nemzet tudalmában, benn, a nép szívének fenekén, még a közelismerés szilárd és jólvédett alapjain nyugvék.

Illy helyzetben találta Széchenyit az 1839-ki országgyűlés, melynek megnyitása előtt a szólásszabadsági sérelemből támadt ingerültséghez, új forrongási anyagot dobott a váradi püspök a vegyes házasságokbani papi állás megtagadása által.

Leirtam Széchenyinek befolyását ezen zivatarral kezdődő és véletlenül földerült országgyűlés szerencsés fejlődésére.

A sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak, és a reform az igazgatás jelszavául fogadtaték el. Az ellenzék le volt csendesítve; Széchenyi, mint a haladás képviselője, nagy diadalt nyert; a kormány régi emberei megkiméltettek; a conservatív párt új sarjadéka, melly az átalakulási rendszer eszméitől nem idegenkedék, élén a lángeszű Dessewffyvel, a political befolyásra nagy tért nyert: szóval minden pártárnyolatnak, bár különböző, de elég oka volt a meglegedésre, s innen magyarázható ama lelkesedés és rózsaszín szemüveg, mellyen át kezdettek még a higgadtabb, még a korjelenségek által magokat megcsalatni nem engedő emberek is, a jövőre tekinteni.

A tulhivékenyek, a tulremélők sorába esett még a hideg szenvedélyeket és a pártok állhatatlanságát ismerő Dessewffy és Széchenyi is.

Érdekes olvasni e két mély ész felszínes csatlakozását; érdekes látni, hogy gyakran a legszélesebb tapasztalás sem ótalmaz a pártok természete iránti tévedésektől.

Dessewffy így szól: „A mult országgyűlés végével bizonyos kölcsönös jó akarat szállá meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdségek után bámulva láták magokat a népszerűség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a képzelt ellenségben barátira találtak; látták, hogy az is azon munkál, mit ön-keblök ohajt: a kibékülésen, a bízalom helyreállításán. És egyszerre nagyobb vonzódást éreztek

ezekhez, mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyekezeti megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s így sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyre hozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Dessewffy tehát az állami hatalmak és politicalai pártok közt helyreállott bizodalomról, saját személye iránt pedig az ellenzék vonzalmáról álmódózott, épen azon nagy küzdelem előestéjén, mellynek csatanapja alatt a pártok mély gyűlölete közt ő nyerte a legtöbb, a leghalálosabb sebeket.

Dessewffy nyugodtan hajtá le fejét egy tűzhányóhegy tövében, épen midőn a lávacsatornáit ki akarta nyitni.

És Széchenyi?

Ő, a vallásos érzelmű férfiú, így fogta fel az 1849-ki országgyűlés végét és a bekövetkező korszak kezdetét: „Országgyűlésünknek végszaka az idők hosszú folyamainak azon pillanataihoz tartozik, mint Párisnak a szövetségesek általi legelső bevétele, mikor t. i. a földi dolgok úgy annyira bonyolodnak egybe, mikép emberek befolyása nem sokat nyom többé és az istenek közvetlen beavatkozása veszi kezdetét. Tanúja voltam mind az egyik, mind a másik nagy eseménynek. S tisztelet, becsület és hála mind az akkori, mind a mostani vezetőknek: de valamint ott, úgy itt is kívülről és belülről annyi következetlenség, annyi hiba követtetett el, mikép csak egy hajszálon függött, hogy Franciaországból ismét ki nem separtettünk; szinte egy hajszálon csak, hogy most Magyarországon *re infecta* Pandora szelenczéü provisoriumnak nem indulánk. És alkalmasint el is szakad ezen hajszál, ha nincs a nagy idők könyvébe írva: „A népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedő bálványt“ ha nincs a nagy idők eseményeiben kijelelve: „Élni fog a magyar még“. — Sokan akkor, mint most, ujabban is előbb a növekedő bajt kölcsönösen egymásra háriták; alig mutatkozott azonban égi segítség, a legkisebb is rögtön a maga személyében kezdé tisztelgetni a nagy orvost. Rám más benyomást tön, és más érzeményeket gerjesztett a két felette nevezetes eseménynek fordulata. Vala-

mint Páris falai közt, úgy Pozsonyban az országgyűlés végki-
szöbén is minden csepp-véremben azt sejtém, lelkem legbensőbb
mélyében tisztán azt érzem, hogy láthatatlan hatalmak vezet-
nek, s köztünk a legnagyobb sem sokkal egyéb már, mint en-
gedelmes eszköz magas kézben. Sok tudom kaczag vagy szána-
kodásra gerjed illy fellengős állításnál; mert sok csak azt fog-
hatja meg, mit kezével érinthet. És akkép nem hiszi, nem látja:
milly szoros egybeköttetésben vagyunk, s kell lennünk mind
anyagi mind erkölcsi tekintetben a nagy egyetemnek anyagival
és szellemivel, s hogy éppen ellenkező nem volna megfogható,
mikép t. i. mint elszigetelt, nem is képzelhető „valami” minden
anyagi és szellemi kapocs nélkül a nagy természetnek egyedül
mi volnánk számkivetettjei, minden összeköttetés nélküli lé-
nyei.... Most már az utósó országgyűlés óta egészen új időszak
derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megse-
misítve van azon pompás, jöllehet'értelem nélküli szójárásnak
varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy mor-
zsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba dőljön az egész.
El látszik határozva lenni, hogy nem 24 órai felfogásokként fog-
nak a hazai hajó repedései betömetni ezentúl, míg azalatt ujak
és ujak támadnak szüntelen; sem nem fog egy tökéletes rend-
szer, az annyiszor hallott „systematice, systematice” tana sze-
rint az országgyűlésen több száz szónok ékesszóllásai közt felvé-
tetni: de a helyett kevesebbek által fog előleges és elégséges
surlódások után valami kielégítő rendszer készülni, s végkép
részletekként a sokaktól megvizsgáltatni, helybenhagyatni, javí-
tatni, félrevettetni, sat. Hatalmasok, a királyi székhöz közel ál-
lók lépnek hazánk legjobbbeitól üdvözelve a nemzetiség és al-
kotmány szent mezejére, és ekkép nem vagyunk ezentúl mi né-
hányan alacson állásban közlegénykedők kénytelenek, nemze-
tiség és alkotmány dolgában, dagály és orkán ellen, ugyyszólván
horatius-cocleskedni erőnk fogytáig; hanem olly önálló egész
testületektől hordozott zászlók után indulhatunk, mellyeket sem
a nyugoti sem a keleti szél állásukból ki nem forgat. S mi ezek-
nél még sokkal több, hazánk némelly leghűbb, de egyszersmind
legegészségesebb veletű fiai fölfogván nemzeti létünk diagnosi-

sának megváltozását, bátran kimondák, és eszerint cselekednek is, hogy az agitationnak szüksége ideig óráig megszűnt.”

Milly ragyogó remények valának a Széchenyiéi! S nem annál megfoghatatlanabbak-e : mert hazánk legpracticusabb agyvelejében rajzottak föl, s mert alapjuk nem a pártok szenvedélyeinek belső csillapulásán, de egyedül néhány párttekintélynek rövid coalitioján épült?

Ha nem lett volna a nemzet a provisoriumnak s az alkotmány felfüggesztésének szélén; ha a kiengesztelési eszméknek diadala nem vala Széchenyi előtt is — ki a békítésben nagy szerepet vitt — csupa véletlen; ha e véletlen siker valósággal nem ébresztette volna fel benne a mély hitet az isteni gondviselés rendkívüli közbevegyüléséről : szóval, ha azon ritka eset nem került elő, midőn Széchenyinek meleg, szenvedélyes, és zsarnokság alatt tartott szíve a hideg ész fékét szétszakítja : akkor ő megemlékezett volna, miként az első francia forradalomkor a pártszónokok székeiről gyakran felszökeltek, hogy egymást megöleljék, megcsókolják, de ezen érzékeny összeolvadásoknak a következő napon már a réginél erősebb gyűlölet vetett véget; akkor ő, mint lélekbuvar, belátta volna, hogy a forradalom alatt és az agitationális időkben egyaránt, a pártok természetének lélektanában fekszik e jelenet, s ellenkezője csak láthatatlan hatalmak által, de nem az emberi szív útján történhetik.

Mert a régi, a nemzedékek óta egymással harczoló pártok meleg barátsága nem octroyroztathatik parlamenti pártszerződések szerint. Erre több kell a főnökök közti áldomásivásnál; több kell egy szinpadi, vagy színpal megetti ölekezésnél.

A hagyományos pártok összeolvadása nem lehetetlen — hiszen az első angol forradalom után megtörtént : de illy kézfogás csak rendkívüli viszonyok közt és ez ország egész közvéleményének ujjaalakítása által létesül. A nemzet meg szokta kísértetni ezt a nagy pillanatokban; de a közönséges idők és a közepszerű veszélyek a historiai pártoknak egymástóli távolságát lényegesen nem szokták megváltoztatni.

1840 pedig a provisoriumtöli minden félelmek mellett, csak nehéz, de nem kétségbeejtő korszak vala.

A második családom, mellybe Széchenyi az 1840-ki országgyűlés kedvező kimenetele által sűlyedt, az, hogy miután „némmel leghűbb és legegészségesebb veleü honfiak kimondák, miként nemzeti létünk diagnosisa megváltozván, az agitatio szüksége ideig óráig megszűnt:“ — ezen interdictum következésében a szétterjedt izgatási hajlamnak valósággal vége fog szakadni.

Minő tévedése ez, az erők sulyát mérlegre vetni szerető elmének! Pedig akár bucolicai epedéssel mondjátok:

„Claudite rivos pueri, sat prata bibere!“ akár Neptun redőkbe szedett homlokával kiáltjátok:

„Motos praestat componere fluctus:“ sem a kérésre sem a parancsszóra nem hallgatnak a kicsiny és nagy ambíciók, kik híroket és kenyeröket az izgatástól várták, s annál kevésbé hallgat a közvélemény, melly mindig szent eszméket köt a mozgalomhoz, mellyet elfogadott.

Széchenyinek, ha nem jött mámorba a pártvezérek közeli-tésének ephemer sikere miatt, be kellett volna látni, hogy sokkal könnyebb egy agitationalis politicát megindítani, mint megállítani.

Ezen tévedésekből, Széchenyinek ezen előlegezett örömeiből, ezen hitelre vett és jókor elköltött reményeiből folyt, hogy ő a Pesti Hirlap első számai által véletlenül és erősen meg lön rázatva.

Második korszak.

A Pesti Hirlap szárnyra-kelésekor Széchenyi és a közvélemény már észrevehető távolságban állottak egymástól.

A gróf reform-nézetei és a kor törekvései közt olly hézag támadt, melly nem nyelte ugyan el e nagy hazafi iránti kegyeletet; de nehezíté az ő hatását a jelenben, s ha nemis szakította meg, csakugyan mégis gátolta azon rokonszenv fejlődését, mellynek derült és meleg légköre nélkül a lángész és szeplőtlen

hazafiság legdicsőbb terményei sem birhatnak eléggé életvidor és dus tenyészettel.

Az ellenzék t. i. már a megyegyűlések nagyobb részében uralkodott a más pártok fölött, s a hol kisebbségben is volt, a többség emberei nézeteiket mintegy szégyelleni kezdék és alázatos arczaikkal engedelmet látszottak azon vakmerőségért kérni, hogy többségben vannak. Ezenkívül a nővilágban, lovagiasabbaknak és érzetdúsabbaknak találtatván a jelszavak, mellyek az ellenzéki zászlókat diszesíték, lassanként a társas körökben is az ellenzékiek váltak a divat eszméivé, s a ki más nézeteket osztott, majdnem olly kellemetlenül érezte magát a salonokban, mint a régi parokás, hajtekerces, és rizsporos időkben azon szerencsétlen ifju, ki elég ösök nélkül csuszott be és türetett el egy societásban, hová különben mind jó családok szoktak összeülni.

Illy körülmények közt természetes vala, hogy a közvélemény egészen azonosult az ellenzék nézeteivel.

Az ellenzék pedig, bár Széchenyivel harczias lábon nem állott, sőt őt bizonyos fictionál fogva egyik főnökének tartotta, mégis inkább ragaszkodék az 1831-ki, mint az 1841-ki Széchenyihez. Amazt szabadelvűbbnek találta, mint ezt; ezt következetlenebbnek és sokkal önfejtűbbnek, mint a régi reformator volt: ámbár közvetítő szerepe, melly hajlékonyságot és türelmet igényel, csak a közelebbi években kezdődött.

Némellyek Széchenyi jelene és multja közt nagy ellenmondásokat véltek fölfedezni. E vád a sajtó által nem hozatott elő; de a kedélyekben már gyökeret kezdett verni. Régen demokratának, most aristocratának hitték. És mondák a békétlenkedők: ő egykor ostora volt a csökönyös pártnak; most a meghasonlások alatt inkább látszik kimélni a conservativokat, mint az ellenzéket; most veszélyesebbnek tart egy tulzó, mint egy avas eszmét, s több élczet készít a bal- mint a jobboldal botlásairól.

Mennyi alappal birt e vád? azért szükség röviden megvizsgálni, mert különben hiányzani fognak a fonalszálak, mellyek a „Kelet népét“ a „Hitellel“, az izgató eszméit az ellen-izgatóival összekötik.

Széchenyi több mint hét év leforgását nagy vállalatokkal, parlamenti és egyleti munkássággal, s aztán egyes politicalai vagy anyagi kérdéseknek rövid röpiratok és hirlapczikkek általi fejtegetésével tölté be. A Stadium után a korigények s teendőink cyclusára vonatkozó terjedelmes munkát nem adott ki. A Stadiummal általános izgatásait megszüntette.

Ezen hoszas idő alatt kétségkívül módosult részint a viszonyok változása, részint saját elmélkedései, élményei és tapasztalásai következtetésében politicalai doctrinainak és törekvéseinek nem ugyan sark-eszméje, de néhány lényeges pontja.

Ő, mint a bevezetésben kimutattam, specificce magyar volt.

Országlári jellemének ezen főiránya az idők telésével mindig szigorubb következetességben mutatkozott, s naponként több-több áldozatokat kívánt politicalai radicalismusából.

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, — így gondolkodott ő — vagy ha csak arról van szó, mikép kelljen azt tágitni, a lehető legtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben, mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anyagiilag gazdagítani, könnyű lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fen, mint terjeszteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnénk célát. De a magyarság terjesztése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, s kivált a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.“

Ezen ideiglenes antagonismus, pályája kezdete óta szeme előtt lebegett ugyan Széchenyinek; de az egyes és apróbb részleteknek, — a mint mélyebben hatott izgatásai által a kedélyekre, s a mint a gyakorlati teren nyomozhatta saját eszméinek hordirányát, — naponként szaporodniok kellett. Mert nincs ember, ki alapeszméinek utósó erezeit mind áttekinthesse akkor, midőn szerintök kezdett munkálni; rombolva vagy építve, tördelve vagy támogatva a fenálló viszonyokat.

A nemzetiség és a szabad institutiók közti összeütközések súlyegyenézése Széchenyit az említett hét év alatt a teendők sorának, a reformok mértékének és az átalakulásra vezető melék-eszméknek némi változtatására birta.

Politicaljának módosításai, mellyek kizárólag a magyar faj-

nak a haladási mozgalmamban biztosítására valának irányozva, a következő pontokra vonathatnak össze :

Széchenyi meg volt győződve, hogy magányjogi indítványai, a Hiteltől a Stadiumig, a birtokviszonyokban olly mellőzhetlen változásokat idéznek elő, melyek midőn a föld becsét, a föld-birtokos hitelét és az ország összes értékét nevelik; ugyanakkor egyrészt a közjogunkban a democraticus elemnek fognak túlsúlyt szerezni; másrészt a kikerülhetetlen birtok-krisisek és a fekvő vagyon gyors forgatása által az ország területének — ha ellenszer nem használtatik — szembeötlő összegét idegen tőke-pénzesek, s nem magyar nyelvű iparosok kezébe szállítják át. Minthogy pedig a democratiát már elvből szükségesnek látta egy erős és tekintélyes felsőház által mérsékelni; a magyar nemzetiség érdekeire nézve pedig támaszt gondolt abban találni, ha az ősiség eltörlésének bizonyos határokon túl korlát vettetik: — e kettős szempontból kívánta, hogy megállapított mennyiségű hitbizományok további főtartása és alakítása az angol rendszer szerint engedtesse meg, s a felsőház főleg e hitbizományokra építtessék, mint Angliában. A mágnessok táblájának illy coordinációját ő az alsó tábla reformjával egy vonalon szeretne volna tartani. Nézetéből folyt, hogy valamint a Hiteltől a Stadiumig, mindig az ősiség eltörléséről beszélt; úgy már 1840 körül csak az ősiség gyökeres módosítását kívánta.

Az ellenzék azonban inkább szereté a stadiumi szélsőbb, mint a későbbi mérsékeltebb indítványt: mert az utóbbi félszabálynak tartatott; mert Széchenyi és követői már rendkívül de-popularisálták a hitbizomány eszméjét; mert az ellenzék hitte, hogy a szabadságnak akkora olvasztó ereje van, miként terjedése miatt szükségtelen a nemzetiséget féltetni; mert a történet-különben is azt bizonyítja, hogy a mágnessok nem voltak különös őrzői a nemzetiségnek; mert még elvileg sem bizonyos a felsőháznak, mint institutióknak, szüksége; mert végre, ha a felsőház elvileg szükséges is volna, még el nem döntött kérdés: vajjon akár a nagybirtoki és születési aristocratiai, akár a magas censusi és plutocratiai alap helyett, nem célszerűbb-e a

felsőház elemeit pusztán a választási módszerben, vagy élethosszai kinevezésekben keresni?

Az ellenzék illy indokokból reactionariusnak tartá Széchenyi újabb tervét.

Széchenyi továbbá meg volt győződve, hogy a magányjog mezején az elvek feletti izgatás befejeztethetik; mert már itt a reform szüksége mély gyökeret vert, s a további surlódások nem az eszmék világát, hanem a szenvedélyek gőzét fejtenék ki. Eljött tehát az ideje, az izgatás helyett, a részletek formulázásának. És a reformok behozatalának fokozataira nézve a létező nagy érdekekkel transactio megkísértésére van szükség. Különben az izgatások jogilag a tulajdon megrendítéséig, politcailag a felső osztályok gyűlöletessé tételéig, nemzetiségileg a magyar érdekek fölláldozásáig fajulhatnak el.

Az ellenzék nem hitte, hogy az izgatás a magányjogi kérdésekben már felesleges lenne; rémlátásnak tartá a tulajdon eszméjének megtámadásától félelmet; olygarchicus hajlamnak tekinté Széchenyinnél a felső osztályok melletti figyelmeztetést; nem képzelte a nemzetiséget olly gyengének, hogy ha az örök igazságon alapuló jogviszonyok haladék nélkül és együtt lépnek is életbe, azért az mély és veszélyes sebet kaphasson; s ha csakugyan a nemzetiség olly életerő nélküli, olly kizárólagos természetű volna, hogy e rögtöni változások által megsemmisülne, akkor különben sem lehetne azt enyészettől megóttalmazni.

Az ellenzék tehát illy szempontokból indulva ki, megint inkább kedvelte az 1831-ben izgató Széchenyit; mint az 1840-ben többé a magányjog körül izgatni nem akaró Széchenyit.

Széchenyi látván, hogy a közjogi reformokra már kedvező pillanatok nyíltak, azon kettős kíváнатot állítá föl: miként az alkotmány sánczán kívül levőket rendre szükséges a sánczokba bevenni, szükséges józan fokozat szerint a rendi alkotmányból a képviselőre átmenni: de másfelől a magyarosítás körüli agitatiokat pihentetni kell, és a mi nyelvünknek diplomaticai polczra emeléséből még hátra van, azt csak az érdekek szorosabb összesimulása után leendő czélszerű intézkedés alá venni;

mert, ha nemzetiségünk kérdését mindig közvetlenül toljuk elő, akkor az idegen ajkuak visszahatása consistentiát és oly súlyt nyerend, melly idővel veszélyes rázkódásoknak teheti ki az államot s fajunk buktatására használtathatik föl. Széchenyi, a specifice magyar, mint óvakodó és előrelátó státusférfin, e politicával a háborgó fajok lecsendesítésén kívül még azt is elérhetni reméllé: hogy valamint a magányjogi kezdeményezések által lehetett a közjogi statusquo átalakulását előkészíteni; valamint a közlekedési és anyagi vállalatok indirecte a nemesi adó- és vámmentességek sorsa felett határoztak: szintugy lehetséges, sőt könnyű leend a magyar nemzetiségnek egyfelől a közlekedési vonalak hálózata és ipar irányainak kijelölése; másfelől a közjogi formáknak terjesztése által oly hódításokat és felolvasztásokat tenni, mellyek maguktól idézendik elő a magyar nyelv diplomaticai állásának teljes kifejlődését.

Az ellenzék helyeslé Széchenyi tervének felét, hogy t. i. az alkotmány sáncaiba be kell a kívülállókot venni; de nem tartá szükségesnek a magyar nyelv még hátralevő positiót el nem foglaltatni: mert a horvát és tót zajongásokat kevés belterijel bíróknak és követeléseikben igazságtalanoknak hitte; mert a multban nem látott a magyarok által elkövetett semmi oly hibát, mi az idegen ajkuakat visszahatásra izgathatta volna; mert egy közigazgatási nyelv nélkül lehetetlennek tartotta kormányzását; mert hitte, hogy ezen természetes igazságot az idegen nyelvűek hamar be fogják látni; mert meg volt győződve, hogy a magyar ezen határvonal szükséges folyadékein tul ugy sem kíván a nyelvterjesztésbe elegyedni; mert, végre, nem kételkedett, hogy a szabadságnak oly olvasztó ereje van, hogy mihelyt mi alkotmányos jogokat nyujtunk, tüstént megszűnik a nyelv elleni mesterkélt reactio és az idegen ajkuak sietendek érdekeiket a szabadság és magyar nyelv érdekeibe olvasztani. S így minden egy nagy öszhangzásban fog végződni, ha a magyar nyelv közigazgatásivá tételére még hiányzó lépések el sem napoltatnának.

Végre Széchenyi, bár a Stadiumban csak a megyei és országos pénztár közös hordozása mellett agitált, és e terhekben is

csupán akkor akarta részeltetni a nemességet, midőn e pénztárakra nézve a felelősség életbeléptetik : később, t. i. 1840 körül politicája e részben merészebb irányt vett.

„Kész vagyok, így szólott, aránylagosan minden közterhekben osztozni. S értük egymást; nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkozásként egyedül, de törvényes kötelességileg; s mi több, a rám vett adónak mire fordítását sem kívánom ellenőrizni mindaddig, míg a polgár és pór illyesből ki van szorítva. Mert egyedül nem-fizetési ürügynek tartom, s nem egyébnek mint hypocrisisnek ezen sokszor hallott szójarást: szívesen adózom, ha felelős a minis-terium. Mi más szavakkal nem egyéb ezen álarczba takart syllo-gismusnál; „A ministeriumot papiroson tán igen, de gyakor-latilag feleletteher alá nem vehetjük. Minthogy tehát illyes mai körülményeink közt életbe nem fog lépni: ám pengessük csak szép hanggal, hogy édesörömet mi is viselnők a közterheket, mint a polgár, mint a pór, mint a zsidó, csak felelettel tartoz-zék a minister, és ekkor a liberalitás nemcsak legszebb, de ugyancsak constitutionalis szagában állunk a többség előtt.” — Illy olcsón, sőt ingyen én legalább nem kívánom bitorolni a liberalitás színét. De midőn soha sem kívánok és nem fogok dol-gozni a restért, és szerzeményeimet mindenki ellen erőm sze-rint védendém, a haza terhét testvérileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjeivel, és mindaddig legkisebb feleletteher kívánása nélkül is, míg az ő adójáról sem számolnak. Legyünk ebben tökéletesen egy lábra állitva, s azt hiszem, semmi sem fog testvéri s nemzeti egybeolvadásunkra sikeresebben működni. Különben is az ellenőrség csak akkor léphet életbe s igazi gya-korlatba, mikor nemcsak egy része a nemzetnek, de a—tól z—ig az egész nemzet követel az adónak mire-fordításáról számadást.” — Széchenyi ezen nézete mellett is, tekintve a nemesség elő-itéleteit, s tartva magát azon szabályhoz, hogy a körülménye-ket a mint vannak, úgy kell utilisálni, hajlandó volt az adózás kicsiny mennyiségét, vagy egyes nemeit is, mint egy nagy kö-teleztvény előpénzt elfogadni. Ő e részben O'Connellel tartott,

ki sokat követelvén, a keveset sem utasította vissza. Bizonyosan senki nem törekedett többféle utakon és bárminő lealkuvás mellett is, a szűzvállakat a közteher alá vonni, mint a gróf. Ő a különben makacs egyéniség itt engedékeny és alkudozó vala. De ezen simulékonysága mellett is, helyén lenni tartá, elmondani, miként a felelősség hiánya miatti nemadozásban testvértelenséget lát, s azonkívül, még rossz politicát is, mert épen azon elv diadalát hátráltatja, mellyért küzd, s mellyért minden áldozatokról beszél.

Az ellenzék Széchenynek ezen új látpontjait szintén rosszabbnak tartá, mint a Stadiumban foglaltakat. Az ellenzék akarta a házi pénztár hordozását, mint a Stadium akará; de felelősség mellett, mint a Stadium kívánta. Az ellenzék és Kossuth tiltakozott a házi adó napirenden léte ellen, és különösen tiltakozott a nemességnek bármi részvététől a közterhekben addig, míg a jövedelmek és a kiadásokról számolás alkotmányos elve kivitatni nem fog.

És így régi nézeteinek ezen módosításában sem találkozik Széchenyi az ellenzék pártolásával.

Szóval: minden összeütközés esetében az ő 1831-ki nézetei legyőzték a közvéleményben a későbbieket.

Minthogy pedig e differentiák rendre már kezdették magukat a Pesti Hírlap megjelenése előtti időkben kiütni; azért mondtam, hogy midőn Kossuth a hírlapirodalom terére fellépett, már Széchenyi és a közvélemény észrevehető távolságban állottak egymástól, s a hézag, melly az ő reform-tervei és a kor törekvései közt támadt, többé könnyen betölthető nem vala.

Egyébiránt, a gróf politicájának általam néhány főszempont alá sorolt módosításai tették a Pesti Hírlap 18. száma ellen kiadott „Kelet népének“ doctrinalis részét; valamint szintén, az ellenzéknek rövidbe foglalt nézpontjaiban vannak többnyire összeszerítva azon argumentumok, mellyekkel Kossuth „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak“ című munkájában a Keletnépének doctrinalis részét megczáfolni igyekezett.

Most e vitatárgyak felett hideg vérrel ítélhetünk, s a nélkül, hogy Széchenyt minden tévedésektől fölmenteném, bátran

állithatom, miként az ő véleményváltoztatásában — ha t. i. annak akarjuk nevezni — nem visszaesés látszik, mint 1841-ben hitték, hanem inkább érettség és ovakodás.

De semmi sem volna fonákabb felfogás, mint Széchenyinek Kossuth elleni harczát, melyet a „Kelet népében“ megkezdett, doctrínák iránti tollvitának tartani.

„A politicalai munkák jellemét — így szól Dessewffy Aurél — s erkölcsi jelentőségét bizonyos időpontban legjobban elhatározza az általános benyomás, melyet az elmékben hátrahagynak. Így van az a „Kelet népével.“ — Számos olvasói közül hányan emlékeznek vissza az autobiographiára, mely b. Eötvös szép szavai szerint, annál inkább vala mellőzhető, mert fővonásai a nemzet szívében a hála betűivel vannak bevésve? Ki tudja még, a mit a gróf a házi- és hadiadóról mond? Ki beszél az indítványozott Wallhalláról? Mind ezek már most kevés hetek múltával feledve vannak. De arra az egész ország emlékezik, az még ma is hangosan kong a fülekben, azon benyomást lelkében mindenki megőrizte: hogy egy nagy hazafi, hogy gróf Széchenyi István, veszélyt, nagy és fenyegető veszélyt látott a Pesti Hirlapban; hogy ő, kit a nemzet eddig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, felriadt a Pesti Hirlap működésén, s félretéve minden egyéb tekintetet, rákiáltott a nemzetre: „vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész környezi létedet.“ — Feljajdulás a legőszintébb hazafi kebel fenekéről; aggodalomteli intés a tiszta öntudatában bizakodó nemzethez: ez azon jellem, ez azon jelentőség, melyet a „Kelet népének“ a közvélemény s minden olvasók belső érzése elejétől fogva adott; keveset figyelve, miként a felriadás kitorései kimélőbbek, az intés szavai kevésbé keserűk is lehettek volna. E színben kell méltányolni a „Kelet népét,“ mint egy nagy magyar aggodalmainak őszinte kifejezését; nem mint önállásu munkát, nem mint politicalai elvek és rendszer kézikönyvét.“

Dessewffynek teljes igaza van.

E kérdésen dől el : jó politicus vala-e akkor Széchenyi, midőn minden népszerűségét, mellyel sokat használhatott volna, a közvetítő szerep előnyeit, mellyek a pártszenvedélyek feszült küzdelmei alatt is tetemesek lehettek volna, kockáztatá azért : hogy a közvéleménytől fölkarolt, az ifjuság által bálványozott, és három évi börtönszenvedések miatt a nép kegyeletében szédítő magasságra emelt Kossuth eljárása ellen kimondhassa határozott kárhoztatását?

E kérdésen dől el a bekövetkezett eseményeknek legalább egy része iránt a felelősség is.

Ha a Pesti Hirlap szerkesztőjének politicáját csekély okból vagy szenvedélyből vádolta el Széchenyi a közvélemény előtt : akkor ő másodrendű státusférfinál alig volt több. Mert a ki kicsiny tekintetekért saját befolyásából, akár a belátás akár a léleknyugalom hiánya miatt, sokat kockáztat, jó hazafi, jó keresztyén, hasznos polgár, szép szónok és szorgalmas író lehet ugyan; de nagy jellemű országlár nem : valamint viszont az sincs hivatva kitünő szerepre, ki fontos okokból hideg közönyvel és egész összegben nem tudja magától eldobni a népszerűséget.

Ha továbbá a Pesti Hirlapban Magyarország második nagy agitatora Kossuth Lajos csupán azon eljárást követte, melyet az ő előde, hazánknek t. i. első agitatora, Széchenyi István, vagy követett, vagy izgatásai miatt a megváltozott idők daczára is, a szenvedélyek természeténél fogva mellőzhethetné tett : — akkor kétségkívül Széchenyi erkölcsileg felelős a Pesti Hirlap irányáért is, s legfelebb a felelősség mértékéről lehet szó.

Dessewffy Aurél, kit eszméinek élessége és szabatossága miatt sokszor kellett idéznem, így okoskodik : „A különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt. Amabban tudományos szabatossággal lehet kiszámolni az erők hatását; mellyeket használunk. A gőzmozgonyban bizonyos mennyiségű kőszénnek és víznek, egy bizonyos tudva lévő hatás felel meg. A mag, mellyet őszkor elvetünk, tavaszkor kel ki. De a hol eszmék és indulatok forognak fen : ott illy tudományos bizonyosság tul-

fekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, melyet az agitator ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, melyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátalan elemek keveredhetnek hozzájuk a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségben a consensus által: úgy a szellemi teren is olly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, melyekről a megindító nemis álmódott. Nincs olly bölcs, ki a politicában a biztossági szelepet (Ventillt) már feltalálta volna. Az agitatorok tehát csakhamar elsodorva látják magukat az ideák által, melyeket ébresztettek, felemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik.“

Meghatók és lélektaniak ugyan Dessewffy nyilatkozatai: de hibájok csak az, hogy a könnyelmű izgatások kárhoztatása helyett, kárhoztatják azon néha mellőzhetlenné vált állapotot, midőn a nagy belátásu férfi is „alólról felfelé“ kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközölni; kárhoztatják a tyrtaeusi, trombitát, mellyel ollykor egy alvó nemzetet kellemetlenül föl kell rázni, hogy az események ellen, melyek fenyegetik, harczra készülhessen; kárhoztatják a political orvostan azon gyógyszerreit, melyek egy halálos betegséget eltávoztatnak ugyan, de valószínűleg a testbe oltják a későbbi, bár kevésbé terhes, nyavalyák anyagait.

Dessewffy okoskodása szerint pálcza van törve minden izgatás felett; az én nézetem szerint pedig azon állapotok fölött van pálcza törve, midőn a legbölcsebb státusférfiaknak lehetetlen izgatókká nem lenni.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha Jakab angol király könyvét, mellyben a coeca obedientia kötelessége rendszerezettik, kiindulási pontul venném föl.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha azon profétákra, kik az Izrael népe elsüllyedésén jajgatva, nagy erkölcsi tisztulást és teljes szellemi átalakulást sürgettek, — szintén az izraelnép szokása szerint rádobnám a köveket, míg azok által eltemetettve vannak.

E két kiindulási pont nélkül nem merném állítani, hogy Széchenyi bünt követett el, mert ismert viszonyaink közt, majdnem tíz évig főként agitator volt : noha tudom, miként az izgatás által gyakran tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyéniségek emelkedhetnek az állam felszínére; noha tudom, miként az izgatást soha sem lehet akkor megállítani, mikor a kezdeményező czélszerűnek hiszi.

Itt tehát a kérdés csak az : vajjon Széchenyi mint izgató, nem tett-e oly hibás lépéseket, melyekből azon hibák, miket Kossuthban megtámad, szükségileg folytak? Nem adott-e oly lendületeket a közvéleménynek, miből ama lendületek, melyeket a közvélemény Kossuthtól nyert, csak corollariumként eredtek? S ha adott : lényegesek vagy másodrendűek, elhatározók vagy csupán hatékonyok valának-e ezen impulsusok?

A kérdés kedvetlen; de felelet nélkül nem hagyható.

Öszintén elmondom nézeteimet, érjenek azok, a mit érnek.

Széchenyi a „Kelet népében“ vádolja Kossuthot oly törekvéssel, melyet legrövidebben lehet kifejeznünk magának Kossuthnak a mágnásokhoz intézett ezen szavai által : veletek, ha akarjátok, nélkületek sőt ellenetek, ha kell. — Kétséggkívül e nyilatkozat majdnem annyira erélyes, mint az angol journalistáké, midőn a lordokat fenyegetik. Az tudva van, hogy 1841-diki viszonyaink tömörségben nem hasonlítotak Nagybritanniához, s minden képzelheti, miként néhol egy orkán nem árt, míg más helyett a szellő is ront. Azonban aránylagos gyöngeségünk mellett is a mord phrasisokat még el lehetett birni. Egyébiránt ha illy dorgálás Kossuthtól tapintatlanság volt — mit megengedek; — akkor az egyenesen Van Peng urnak a Stadiumbani szédelgős pénzsámításáiból folyt. Mert midőn, a különben rendkívül hasznos reformoknak óriás procentjei a bámuló táblabírák szeme elébe dobatnak; midőn a legnagyobb birtokosoknak legtöbb haszna bizonyittatik be a vagyonsz viszonyok átalakítása által : igen természetes, hogy ha az uradalmak tu-

lajdonosai késnek ezen jövedelmező ujitások elfogadásától, az együttérdekelt kisebb birtokosok néha elkiáltják : ha nem látjátok be saját javatokat, majd ellenetekre is fogunk titeket boldogítani, hogy magunk is boldogulhassunk. Szóval : az egész vád nem rendkívül fontos és Kossuth rá minden esetre válaszolhatta volna : hogy intése a Stadium szellemében történt.

Széchenyi több alakban kárhoztatja Kossuthot olly eszméért, mellyeket viszont legrövidebben kifejezhetünk magának Kossuthnak ezen politicai aphorismájával : a nemzet nem kér, de követel. — Itt ismét bizonyos : hogy a nemzet követelhet. S csak az a kérdés : mit követeltetnek a nemzettel ? s millynemű követelés válik a nemzetnek hasznára ? Azonban nem vitatom, hogy 1841 ben s rendszerint máskor is, sokkal jobb capacitálni az érdekeket, mint elhallgattatni ; sokkal jobb a haladásra czimbalom-hanggal, mint doronggal nógatni ; sokkal jobb édesgetni a tettekre, mint rettenteni a nemtevésére ; sokkal jobb meggyőzni az aggódókat, mind levoxolni. Ez a reform valódi útja ; ez azon kellemes út, mellyen Széchenyi többnyire, bár nem mindig járt. De ha Kossuth a nemzet-követeléseknek szenvedélyes szójárásait használta, s ha ez hiba volt, az illető történetes szintén elmondhatja : hogy Széchenyi vala az, ki a vészharang szaggatott és idegrázó hangján hirdeté, miként nincs idő a késedelmezésre, bárkánk lyukas, a víz omlik belé, a magyar órái meg vannak számlálva. — Ha pedig a bárka lyukas, okvetlenül követelik egymástól a bentülők a vízszivatyuzást, még pedig gyorsan. S ha hiszi egy nemzet, hogy órái meg vannak számlálva, ritkábban kér s gyakrabban parancsol, és nem rosz szívből, de a sürgetőség eszméjénél fogva. — Szeretnék félre nem értetni. Csak azt állítom, hogy az agitatio nyersebb hangjára befolyt Széchenyi ; de korán sem szándékozom állítani, hogy a Kossuth általi agitationak netalán hibás tárgyaira és hibás formáira hatott volna. Hogy a nemzet követelőbb legyen, erre ő is munkált ; hogy roszat vagy roszul követeljen : ezt nem mondá. Sőt az ő kezdeményezései többnyire czélszerűk és okosan vezettek valának.

Széchenyi esdekelve kérte Kossuthot, hogy inkább járuljon

az indítványozási düh és ide-oda kapkodás csökkentéséhez, mint a felszínes tervek nagy halmazának szaporításához. Mindenek előtt — így szólott — azt hiszem, nem kellene a dolgot pusztán véletlennek átengedni, s pillanati hevenyzések szerint cselekedni; hanem munkásságunkat okokra állítva, kimerített terv szerint volna illő és czélszerű reformainkat rendeznünk.“ — Az igaz — felelhetne volna Kossuth ezen szomorgásra — hogy most bőviben vagyunk a projectánsoknak, és a könnyű taligájú haladónak, kik az uton, mellyen átnyargalnak, semmi nyomot nem hagynak magok után, egy kevés poron kívül, mit fölverték. Jól tudom : egyik banképületet akar csupa felhőkre rakni; a másik a házasságot kívánná megszüntetni; a harmadik minden tizenhat éves számára szavazatot sürget. S ha e tündérkertből szakított és az élet hideg földében meg nem foganzó indítványok, ne is lennének : maguk a gyakorlati téren mozgó javaslatok is nagy részben olly szétziláltak, olly halmozottak, annyira nincsenek a viszonyokhoz szabva, annyira nincsenek tekintettel a sorozatra, mellyben észszerűleg kellene a törvénykönyvbe s onnan a megyei vis inertiae rostája elébe lépniök : hogy magam átlátom, miként nálunk felette nehéz a nemzetet akkora rendszerességhez is szoktatni; mint a más nemzeteké; ámbár a népek soha sem szerettek igen rendszeresen élni. De a kapkodásnak, ezen többnyire izetlen politicali kotyfolásoknak, a sok hivatás nélküli szakács az oka. A sok röktönzött szakácsot pedig, száz más okon kívül, azon elvtörvények is teremtték, melyek a Stadiumban olly könnyeden vannak odavetve, hogy minden ujoncz egy óra alatt uj tizenkét pontot vélt csinálhatni. Igen, ezen szabálytalan reformvágyat némileg segítette a nemes gróf tárgyalási módja is, melly valamint mély volt a teendők kiszemelésében, valamint alapos a kezdeményezett reform szükségének és hasznainak fejtegetésében; más felől szintolly kevéssé szeretett a törvény-historiai és foganosítási nehézségek tömkelegébe vegyülni, s oda is elvinni a kritika világító fáklyáját. E miatt aztán a közvélemény eléggé hozzá sem szokott a pártármányokon kívül eső akadályokban, és a kivitel föltartóztató erejében, bonyodalmaiban hinni. Ha tehát én, a nemes gróf utóda a nép-

vezérletben, — most elég nyugalmat és higgadságot nem tudnék a közönség hangulatába csepegtetni a haladási kérdések mikéntjére és egymásutánjára nézve, ezen hibáért az erkölcsi tulajdonítás egy részét rólam a nemes grófnak kell saját magára átvenni. Ezt követeli az osztó-igazság. — Ismétlem, ennyit méltán felelhetett volna Kossuth Széchenyinek.

Az elősoroltakban elmondám azon másodrendű és nem lényeges pontokat, melyek a többi izgatásokban mintegy a Széchenyi izgatásainak folyadéakai voltak, s melyekért midőn ő Kossuthot vádolja, több vagy kevesebb mértékig magát is megrohathatá.

Természetesen, az 1841-ki közvéleménynak élénknak, haladás után sovárgónak, haladást sürgetőnek kelle lennie. Ezt minden józaneszű óhajtotta.

Majdnem kétségtelen továbbá, hogy az élénkség mellett türelmetlenség, a haladási vágy mellett kapkodás az eszközök után, a reformsürgetés mellett felszínes fogalmak a reform tárgyai felől, a vitatások mellett szenvedélyesség, a merész szó mellett a tekintélyek iránti ellenszenv, a törvényhozási kérdések körüli egyenetlenségek mellett a középnemességnek a magas aristocratia iránti haragja, és az elvharczok mellett a pártok gyűlölete vala háttérben.

Ezen körjelenségek előidézésére pedig volt befolyással Széchenyi is.

Kétségtelen végre, hogy a Pálffy gróf reactionarius kormányzása, a nem eléggé indokolt political perbefogások, és a nem elég szigorral teljesített törvényszéki formasságok miatt támadt ingerültség, a tömeg kebelében az 1840-ki országgyűlés után is élt, s azon merészebb, azon ingerlékenyebb hangot tartá fön a kormány irányában, mellyhez már több mint négy évi keserűség alatt hozzá voltak szokva a pártok.

De ha megvizsgáljuk e kellemetlenségeket, kénytelenek vagyunk átlátni, hogy akármilly élénken színeztesse ki azok, mégis nem többek és nem szorongatóbbak, mint szoktak lenni rendszerint az átalakulási idők fájdalmai.

A légkör az izgatások és reactionarius ellenmozgalmak heve

által meg volt melegítve, mint a nagy küzdelmek alatt mindenütt.

A pártok őszinte embereihez sok vakutánzó, sok szennyes érdek, és sok salak is csatlakozék : mint Kossuth igen bölcsen megjegyezte, s mint a világon mindenütt megjegyezhetik a szenvedélyes időszakok történetrajzolóit.

Itt tehát, ha nem is minden, felette sok függött attól, ki a pártok élén áll s kitől a közvélemény a határozó lendületeket veendi.

De Magyarországnak a Pesti Hirlap által, midőn a „Kelet népe“ megjelent, támadt már egy férfira, kit a népszerűség briaraeusi száz-karokkal átölelt, kire fordult Karpatoktól Adriáig minden figyelő szem, s kitől a közvélemény kizárólag várta a haza ujjaszületését. —

Ezen tájékozás után hátra van, hogy a „Kelet népének“ legfontosabb szakára menjek át.

Széchenyi a „Kelet népében“ határozottan állítja, miként Kossuth a magyar nemzetet forradalom elébe vezetendi : ha vagy ő vissza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik.

Harmadik alternatívát nem tett föl.

Állítása oly merész, hangja annyira a belső meggyőződésé volt, mintha egy egész nagy-összeesküvés tervnek lenne birtokában.

A táblabíró e vádon elcsodálkozék s midőn látta, hogy nem csak plena proba nincs, de semmi megmarkolható indicium sem hozatik fel, Széchenyit rossz máju embernek kezdé hinni, kinek egyéb gondolata sincs, mint hogy Kossuthot irigységből megbuktassa.

A miveltebb fők is — valljuk meg — bűnvádi indiciumok után kutattak a „Kelet népében“. Csalódtak; mert azt gondolák, hogy a rendőr kötelessége a politicusé.

Széchenyi forradalmi jóslata az ész és szív, a modor és tactica körüli okoskodásokon nyugszik.

Ő tételül állította fel : hogy az országlárnak teendői kiválasztásában, tervei conceptiojában és keresztülvitelében az ész és nem a szív után kell indulni.

E látpontról vádolá Kossuthot.

„A Pesti Hirlap“ szerkesztője abban hibáz — így szól Széchenyi — hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagy is, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták : a szívhez szól a helyett, hogy az észhez szólana.“

Ekként neki okvetlenül tévutakba kell bonyolodnia.

„És megyen a tévutoni andalgás egy darabig meglehetősen, és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek, ha versenytársak lépnek fel. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S minthogy az értelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökéroka „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a képzelet nem ismeri az „ennél ne továbbat“ : a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, míg elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká változik, mely előtt nincs könyörület. A szív, t. i. ha fanatismusra bőszi, még szánalmat sem ismer és az autoda-fének úgy leszen mint a guillotinenak szerzője és felállítója.“

„Illy lázas hangulat előidézése után pedig Warsóhoz fog hasonlítani hazánk sorsa és fölízgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.“

„Minthogy akkor, midőn a bajok kül- és tulnyomás által nagyon is felcsordulnak, soha nem marad el a makacs megbicsakolás, és ennek ellentéte, a gyáva félénkség; a magát túlbecsülő elbizottság, és ennek ellentéte a tüsténti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló felemelkedése, és ennek ellentéte az alacson árulás; és ekkép soha sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte — jól vigyázz — a kényuralkodás is.“

„Bár volna tehát Kossuthnak inkább rosabb szive, bár ne volna olly magas lelkülete, bár ne szakitana éjjeli rövid nyugalmából annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévutak he-

lyett inkább a jó utba! Steingentesch báróként ezt rebegem magamban szítkéklőleg, ezért imádkozom az egekbe szűkszívűleg. Steingentesch báró t. i. — ki azon híres *Marie* című novellát írta, melly azon még hiresebb csábitói „*Liaison dangereuse*“ munkának német másolatja — beteges állapotban levén Tatára ment, s ott kosztba egy főtől talpig becsületes molnár családhoz szegődött. Kimondhatatlanul jók és jámborok valának e család tagjai, igazi Philemon és Baucis-féle szívek; de annál keményebb volt a lúd, mit a szegény báró asztalára raktak, úgy hogy minden szivesség és a molnárcsalád minden figyelme mellett, a rossz ebéd és vacsora után napról napra hitványabb lön a már sirhoz közel járó nyavalygó. De ő tűrt, míg bizonyos alkalommal egy nagy uri dáma a molnárcsalád erényeinek dicsérésére meg nem ered; mikor a báró ezt többé nem állhatván, a legnagyobb indignatióra fakad, és e botránkoztató szavakat ejtő ki: bár volnának tolvajok e becsületes molnárok, és lennének inkább jó szakácsok. — És ebben bizony van egy kis bölcsélet. S hazánk életéért! csak egybe ne keverjük a szerepeket. És én is, bár botránkozzék azon akárki, nem indignatioval ugyan, de szomorúan feljajdulok: bár lenne a Pesti Hirlap szerkesztője kevésb tehetséggel felruházva, bár ne törné meg saját magát annyi éjszakai munkával; de volna jó modora, s ne indulna mindig szivgerjedelmek után!”

Ezen eszméken fordul meg Széchenyinek első fő vádja Kosuth ellen, ama férfiú ellen, kinek korlátokat már nem ismerő népszerűsége a többséget vezette, s a nemzet-akarat irányára eldöntőleg folyt be.

1841-ben a közönség tökéletesen félreérté e vádat.

Hitte, hogy az keresztes háború a szép ir-modor és meleg szónoklat írtására. — Mintha bizony Széchenyi maga sem kereste volna az írói és szónoki virágokat.

Hitte, hogy új kiadása azon konyha-élczének: a poeta ember nem politicusnak való. Mintha bizony, a ki rábeszélni és meghatni tud, az csak rendetlent és helytelent volna alkalmas kigondolni: a ki pedig jól számít, annak nem lehetne senkit elragadni vagy megindítani.

Hitte, hogy az az önzés tana, és a szív számkivetése. Pedig, ha már önzést említünk, legfeljebb Benthamnek ember- és hazaszeretetté nemesített önzés-tana volt.

Hitte, hogy a képzelőerőt bélyegzi meg, mint a kormány- és pártvezérekben okvetlenül veszélyes tehetséget. Pedig ha már valami szorosan különálló, valami egyedül uralkodó tulajdönt akart volna Széchenyi Kossuthban kárhozható: akkor a képzelő shakespearei kicsapongásainál sokkal inkább czéloz vala azon impressionabilitásra, mellyért rendesen a nők a kormányzásra alkalmatlanoknak mondatnak, s a melly magában még: sem erős képzelet, sem nemes szív; hanem a külbenyomásoknak az imagination és a szíven átszűrése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak elhatározó lendületek.

De bármiként magyarázá az 1841-ki közönség Széchenyi vádját; föltenni még kevésbé akarta, miként a reá épített következtetések nagy súlylyal birjanak.

Most, midőn az európai forradalmak egymásra emelték ki és sodorták le a láttérről az ugynevezett érzés-politicusokat, mi is jobban megértjük már a „Kelet népének“ czélzását.

Most kiki széltiben használja e szót: érzés-politicus.

S vannak, kik valódi jelentőségét is fölfogták, és a tervekben, és a kezdeményezésekben, és a gondolattól a tettig minden fokozatokon, utánnyomozni tudják.

Idealismus az elmében, tulérzékenység a szívben, hatás-szomja jellemében és beteges idegrendszer: ez az alap.

A kérdésekre alkalmaztatva pedig: az érzés-politicus a főeszmébe vegyít már valami képzelmit, és vegyít a kedélybenyomások szerint rögtönzöttet. E két elem közül az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az ovatossággal ellenkezően: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, a nyugtalan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának, vannak magvai elhintve. És ezen eredeti bűne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a

megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig tápláltatni és gyarapíttatni szokott az érzéspolitikusok által; kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi okvetlenül elő: míg végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb, mentől későbbi.

Széchenyi második fő vádja a Pesti Hírlap szerkesztője ellen többnyire az elsőből folyt.

Kárhoztatá t. i. Kossuth modorát és taticáját.

„Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog — így szólt — hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony isten, soktól nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegni, mint a pajzán fürj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pittypalattyát; valóban nem forog illyféle pittypalatty körül a dolog. De az a fő kérdés: mellyek utaink, és mellyek a még bezártak, mellyek a már kinyitak, mellyiken lehet haladni sebesen, mellyiken csak óvakodva, mellyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő?”

S épen e kérdés az, mellyet Széchenyi szerint, a Pesti Hírlap szerkesztője tekintet alá nem veszen.

Modora rossz, mert az érdekeket élére és egymással szembe állítja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, majdnem a birtok megtámadására látszik a tárogatót harsogtatni; midőn a kormányt haladásra nógatja, a nemzetet szünet nélkül olyakra ösztözni, mik mellett a kormány tekintélye és törvényes hatása megtörik; midőn a különböző osztályok közti közelitést mondja céljának, minden egyes szenvedőt úgy állít elő, mint a socialis rendszer áldozatját, midőn az ifjuság egyes rakoncátlanságait gáncsolja, az ifjuságnak mint testületnek, mint társadalmi hatalomnak, tömjényez; midőn közvéleményről beszél, a tömegek rivalgásait érti alatta; midőn a nyilvánosságot dicséri, a más nézetűek terrorisálására és elnémitására törekszik; midőn a népszerűségre akar támaszkodni, mesterségesen teremt egy ittas és őrjöngő közérzületet s ennek hullámai által sodortatja magát az indulatoktól a szenvedélyekre, a szenvedé-

lyekről a fanatismusra, a tevékenységtől az agitációra, az agitációtól a forradalomra.

Taktikája rossz, mert vagy a kényes kérdéseket emeli előtérre, midőn aztán a siker a fáradtságnak nem felel meg, a megcsalt remény éles elégtétlenséggé, a füstbe ment tevékenység sivar koczkáztatássá változik; vagy pedig magokban ártatlan sőt hasznos indítványokat úgy köt össze, hogy azok egymás mellett lombikba helyezve, untig elégségesek arra, miszerint a legnagyobb fermentációba menjenek át: mert valamint a chemiában, szintugy a politicában is számtalan olly szer van, melly magában ártatlan, de más, szinte ártatlan szerekkel egybevegyítve, tüstént vagy később annyira megváltoztatja természetét, miként néha még a legnagyobb méreg is válik belőle, főkép ha még valami élesztő is kevertetik hozzá.

Ekként fogván fel Széchenyi Kossuth modorát és taktikáját kijelenté, hogy ámbár vele elvekben többnyire egyezik, maga és a Pesti Hirlap szerkesztője közt, akkora távolságot lát, mint a mennyi a békes reformot a forradalomtól szokta elválasztani.

Az 1841 közönség majdnem nevetségesnek tartotta, ha valaki, miután az elvekben egyezik, a modor és taktika miatt összevesz.

A modorérti neheztelést csak olly kicsinykedésnek hitték, mint midőn XVI. Lajos udvarában Roland minister jó tanácsai mellett is lenézetett, azért, mert saruján csat nélkül jelent meg, holott fényes csattal kellett volna.

A taktikát pedig majdnem csalfa kártyákkal illoyalis és udvaroncokhoz inkább, mint férfias szilárdságára büszke nemzethez illő, játéknak képzelték.

S kevés vala, ki Széchenyit e vádakért menteni, s még kevesebb, ki becsülni tudta volna.

A forradalom, melly a political irányok és eljárások távolságát nagyobb dimensiókban tünteti föl, a magyart ugy fölvilágosította a modor és taktika fontosságáról, hogy most már megbántanám a közönség józan eszt, ha hosszason fejtegetném: miként e két szóban a legszélső végletek férnek be s Wesselényi Miklóstól kezdve, ki Jellachich bán berohanásának

hirére védszerűl a Corpus jurist ajánlá, Deákon át, ki a legalitást kereste tetteinkben, Batthyányig, ki a törvényesség erélyes terén akart helyet foglalni, Batthyánytól Kossuthig, ki Szegeden már a magyar fegyverekkel a világszabadságot vélte megmenteni; — mind ezen különböző kiindulások, különböző eszközök, különböző sors és különböző végeredmény, a modor és taktika, régen nálunk mysticusnak látszó, most fölmért, lerajzolt távolsági fokok szerint ismert, tartományába esnek.

Széchenyi azért volt nagyobb országjár, mint a nállánál jobb szónokok és inkább megtapsolt hazafiak: mert elejétől fogva érté, hogy az elvet a modor és taktika teszi szelid remetévé vagy bős Rinaldová; Pygmaeussá, ki a darvakkal harczol, és Titánná, ki az egeket forgatja fel; örjöngővé, ki tulvilági erőket idéz maga ellen harczra, és egy nemzet megváltójává, ki a ros szellemet, midőn a népszerűség a torony tetejéről neki átígérendi a hatalmat és dicsőséget, hidegen visszautasítja, mint az isten-ember cselekvé.

Széchenyi mikor elmondotta, hogy Kossuth azon tulajdonokkal, mellyekkel bir, azon tömeget, melly őt vakon követendi, okvetlenül forradalomba fogja vezetni: inkább látszott a táblabírák előtt phantastának vagy bünösnek, mint gyakorlati embernek vagy tiszta honfinak.

Ugy volt ő, mint egy tengerész, ki az elemek nagy küzdelmeivel ismeretlen völgylakosnak magyarázza, hogy a tisztának hitt egen jelenségek vannak, mellyek a vihar közelségét árulják el: a völgylakos pedig, minthogy fekete fellegeket nem lát, orkánfüttyölést nem hall, vagy ros szeazélynek vagy tréfának tekinti a tengerész jóslatait. — Végtére a zivatar megjön, és a völgylakos még akkor is váltig csodálkozik véletlen megázásán.

Előbb nem hitték szavait, aztán elfeledték, végre bámultak a bekövetkezett eseményeken.

De most, ha Széchenyinek 1841 óta kiadott munkáit forgatjuk, megdöbbenünk a jóslatokon, mellyek betűig teljesedtek. Kebleinkbe gyakran olly félelem száll, mintha a szent könyv lapjaira tekintenénk; vagy ha inkább babonások mint áhitatosak vagyunk: akkor kezdjük hinni, hogy az ó-világ mágusai, a

középidő mysticusai, és azon delejes álmodók, kik napjainkban a dodonai papnók szerepeit akarták ismételni, egy még ismeretlen tudomány kapuján kopogtattak, s hogy jönni fog idő, midőn az organumok bilincseiből ideiglenesen menekült lélek jelenségei és erői szintugy tanba szedethetnek, mint az érzékekhez kötött lélekéi.

Iszonyu tévedés!

Széchenyi jóslatai az ő bölcs és számító eszének, s nem valami idegingerültségnek voltak terményei.

Minden, a mit megjövendölt, az érzéspolitikai, a modor és taktika természetének ismeretén épült.

Viszonyaink felfogása, Kossuth politikai jellemének átértése, a közvélemény körjeleneteinek, és e symthomák terjedési arányainak mély észlelése, végre a forrongásnak induló tömeg szenvedélyeinek ismerete: voltak azon státusbölcséségi anyagok, melyekből az ő jóslatai készültek.

Innen következett, hogy azon kérdésekre vonatkozó jövődölései, melyeknek ügyfolyamába európai eventualitások vegyültek, vagy merőben nem, vagy másként teljesülének.

Ez áll mind a „Kelet népére,” mind a „Politikai programm töredékekre” nézve.

Széchenyi p. o. hitte, hogy Kossuthnak a magányjogi reformok körüli izgatása a kényszerített örökválság és a közadózás megoldandó kérdéseit már annyira bebonyolította, hogy rendre a nép ingerültségbe, a nemesség csökönösségre menend át, minek aztán végeredménye fog lenni az urbéreszek föllázadása. — „Ön — így szólott Széchenyi Kossuthhoz — mint Fernando Cortez, felgyújtá maga mögött gályáit, s már nem menekülhet. Ön mint felbőszült kártyás, kimondá a „va banque-ot” s ekkép ha le nem lép s vesz, akkor ingét, bőrét, sőt még lelkét is kénytelen lesz koczkára vetni; ha ellenben nyertes, nyeresége körülbelül ez lesz: hevesebb követőit, kik most, mint krokodil a napban, martyr-féle visiókban szeretnek gyönyörködni, kik nem fogják beérni szónoklattal és vezércikkkel irásával, de odébb mennek, le fogja sujtani, el fogja nyomni, ki fogja ez utból tisztítani a hatalom karja; — a felizgatott szerencsétlen adófizetők pedig,

kiknek kezeiben az erő örültséggé vált, irgalmatlanul hátraesnek azon szabadember s birtokos-féle idealtól, melly oly gyönyörű színekben mutatkozik önnek csalékony képzelme előtt, és a melly lét elébe minélelőbb vezetni honunk minden lakosait önnek nemes és emberszerető, de vizsás uton hajhászott tendenciája volt.“

Ezen jóslatból semmi sem teljesült, sőt a magyar köznép érdekeit, vágyait és rokonszenvét tökéletesen összeolvasztotta a nemesség érdekeivel, vágyaival, rokonszenvével. A „populus Verböcziánus“ eltűnt, s helyébe lépett a hon polgára, a paloták és nádfedelek testvéri sokasága.

De miért vala Széchenyi rossz proféta? Mert az agitatót, mellynek ő végkövetkezményeit kiszámítá, majdnem félbeszakította a februári forradalom. A vita tárgyai a nagy európai mozgalmak által elítéltettek, mielőtt a perlekedő felek ingerültségbe jöhettek volna.

S bátran mondhatjuk, hogy Széchenyinek a külhatások, az idegen lendületek miatt felforgatott jóslatai szintugy emelik státusférfiui hírét, mint azon jövőndölések, mellyek szentirási pontossággal elkövetkezének.

Mert az előrelátó csak az okok és következtetések rendes kapcsolatát tudja kitalálni, s minden jóslatai, mellyek a véletlen hozzájárulása által sikerülnek, épen ezen hozzájárulás mértékéig már bebizonyították a jósló combinációinak hiányait.

A „Kelet népe“ megbuktatá Széchenyi régi népszerűségének nagy részét.

Könyvei azontul is keltek, szónoklatai figyelemmel, vállalatai bizodalommal kísértettek; de az egyén iránt hoszas ideig igen kevés rokonszenv vala, s lelkesedés többé soha.

Különösen az ellenzék vele alig tartott valami összeköttetést fen, s e kapcsolatok is rendre egyenként kezdettek szakadqzni.

Széchenyi t. i. a következő hat év alatt több apró táborozásokat folytatott e párt némelly irányai és tekintélyei ellen.

1842-ben tartá hires elnöki beszédét a „tudós társaság“ nagygyűlésének megnyitására.

A derék szónoklatnak fő célja bebizonyítani, hogy a tudós társaság alapítása volt a legokoszerűbb intézkedés, melyet a magyar 1825-ben önérdkeinek ápolása végett életbeléptetett. Gyönyörűn van kifejtve a nyelv-reform hatása a nemzet eszmekörének tágítására. Ha feladatom volna, Széchenyit mint író t venni bírálat alá, úgy az ő academiái beszéde, sulyánál és szépségeinél fogva, különös figyelmet igényelne.

De mostani vállalatom e szónoklatnak csak egyik mellék-irányát, mellyen polemiai szín csillámlék át, engedi érintenem.

Itt is rövid leendek.

„Ideje van, szól a gróf, tisztába jönni : vajjon olly drága, de olly annyira kényes kincset, mint a nemzetiség, a nemzeti sajtáság, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni s növeszteni leginkább, sőt kirekesztőleg.“

Ekkor fejtegeti, hogy a nyelvnek a „sic volo sic jubeo“ modorbani külterjesztése siker helyett visszahatást szokott előidézni, s nemzetiségünk diadala csak értelmi felsőségünk által vivathatik ki. „Mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában elolvasztói erő van, mint egy üres vagy zagyvati főben; épen úgy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbség és egyéb semmi.“

„Még China félénk népe is magába olvasztá győzőjét a hajlatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag olly csekély, értelmi és erkölcsi előnnyel bírt hódítója fölött.“

Ne keressük ennekokáért nemtönket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább személyes érényeinkben s lelki felsőbbségünkben; mert minden nemzetnek érénye s felsősége csak anynyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiulag és szeplőtlen.“

„Olvasztói felsőséggel kell birni. Ámde bir-e illyessel az, ki szeretetre-méltóság és rokonszeny-terjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérel eltarkít, már azt hiszi,

sziveket bájolt és velőket hódított. Vagy bir-e olvasztói felsősséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsültetést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert olly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját véreért, a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sujtja s hirnevét alacsony gyanuval bemocskolni nem pirul.“

Illy diatribák után Széchenyi említi, hogy néhol a magyar nyelv terjesztése erőszakos utakon, sőt a ház- és templom szentélyeibe tolakodva terjesztették.

Végre a déli szláv reactio növekedését egyéb okokon kívül a mi tulheves magyarosításainknak és a nyelvkörüli némelly megfontolatlan intézkedéseinknek tulajdonította.

„Oh! nagy isten! — így kiált érzékenyülten — távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk, — a tudós társaság — fogja tán ereklje gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismért ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem birta, hanem saját lábaival tiporta el!“

De beszéde népszerűtlen volt. —

Széchenyi második táborozása, régi barátja, a graefenbergi szenvedő, ellen vala intézve. Ő t. i. Wesselényinek a Pesti Hírlapba irt néhány czikkeiből alkalmat vőn, nyílt levelet intézni az ellenzék egykori vezéréhez, mellyben enyelgve fölszólítja, hogy mintán Wesselényi nem tud messze látni, de lábai jók; ő azonban eléggé éles szemmel bir, de lábai gyöngék: ezen okból, mint pályájok kezdetén akarák, egyesüljenek most, hogy Wesselényi nógathassa őt a gyors együtthaladásra; ő pedig figyelemztethesse Wesselényit a gödrökre, mellyekbe a gyors haladó, ha körültekinteni nem tud, bele szokott bukni. — Ezen szövetkezésrehívás után kiterjeszkedik annak fejtegetésére, hogy sikertelen erőlkedéseinek gyökéroka ott rejlik, hogy Ausztriávali viszonyaink természetét és kölcsönös igényeit elég hidegen taglalni, elég mélyen felfogni nem tudjuk. Mert mihelyt e vegyes-

házassága az alkotmányos Magyarországnak az alkotmánytalan Ausztriával, fön és alatt, az ellenzék és a kormány által egyiránt az igazság és méltány szempontjából vétetnék föl, a bizodalom helyreállhatna, s a legnemesebb erők nem emésztenék magokat sysiphusi fáradalmakkal.

A közönség e nyílt leveleket nem találta a beteg Wesselényi iránt eléggé gyöngédeknek. —

Széchenyi harmadik táborozása a vukovár-fiumei vasut ellen vala.

E pályavonal, melly Kossuth kedvencz eszméje volt, már azért sem tetszhetett Széchenyinek, mert nem az egyetemes érdekeket, de a vidékekét képviselte, és nem indult ki Budapestről, az ország szívéből, a mi értelmi és ipari erőnk központjából. Azonban, ha a vukovár-fiumei vonalt kárhoztatni kellett Széchenyinek, mint a vállalatok terén a központosítás emberének; még inkább kelle azt gyűlölni, mint specifice magyarnak. Mert e vonal egyetlen magyar falucskát sem érintett, s bámulatos ügyességgel látszott arra a célra tervezve, hogy a déli szlávok egymás közt és a tengerrel szorosan összeköttessenek s hogy a határfői ezredeket gyorsan lehessen összevonni. Ezen habár nem szándékosan, de tetteleg magyar elleni irányért Kossuth még az országgyűlésnek rendkívüli és szokatlan áldozatokba kerülő pártfogását is igénybe akarta venni. Végre a vukovár-fiumei ügyben visszatetszett Széchenyinek ama fellengős és szeretlen ígéretekkel ámitó modor is, melly a tengerészetérti rajongást hevitette föl, hogy a lelkesedés szemüvegén át az előmunkálati és pénzszámítási hibák ne vétessenek észre. — Soha semmi kérdésben nem vala a grófnak inkább igaza, mint a vukovár-fiumeiben. Czikkeit éllel és eszmegazdagsággal, szakismerettel és a fajunk iránti hűség magasztos szellemével árasztotta el, s mégis a közvélemény Kossuth mellett maradt és a hazafisággal párosított bölcsesség adeptusának csak az tartatott, ki a vukovár-fiumei tervben semmi hibát nem birt felfedezni.

Széchenyi negyedik táborozása a védegyleti agitatók ellen volt.

Tudatik hogy József császár leginkább a magyar nemesség nem adózása miatt tartotta föl a vámsorompókat.

Az ellenzék a vámsorompókat nagy sérelemnek és vagyonosodásunk fő akadályának tekintette, míg meg nem jelent Liszt Frigyes munkája, akkor pedig rögtön positiót változtatván, az ipart hitte pártolandónak s nem a mezei gazdaságot: tehát már nem a vám eltörlését, hanem a vámtariffának a magyar érdekek szerinti módosítását és alkotmányos ellenőrzését sürgette.

Majdnem ugyanazon időben a birodalmi kormány kezdé át látni, hogy József császár a vámsorompókkal tulajdonkép a magyar önállóságnak malmára hajtotta a vizet, és a birodalmi érdekekhez közelítésre egygyel több akadályt teremtett. A ministerium szeretne volna tehát ledönteni a vámsorompót, de az bő financiális forrás levén, természetes vala, hogy némi kárpótlás nélkül nem eszközöltheték. Az 1843-ki országgyűléstől tehát ez iránt várt ajánlatokat.

A párt-positiók kölcsönös megváltoztatásából következett, hogy semmi kiegyenlítésről, míg az új elvek iránti új szenvedélyek medreikbe vissza nem térnek, többé szó nem lehetett.

Az országgyűlés neheztelések közt oszlott el, és még a törvényhozás termében már megpenditeték: állítsunk tehát védvámot az osztrák gyártmányok ellen saját házaink küszöbe előtt.

Igy támadt a védegyelet.

Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy az anyagi és ipari vállalatokban elől azok soroztassanak, melyek nélkül hasznosak, az osztrák érdekeket pedig érezhetően nem sértik; mert csak így reméllé, miként később, gyarapodva és erősödve, az összevontkzési kérdésekben is nem fognánk vesztesek lenni. A védegyeletől tehát félt; mert az az osztrák iparosokat és tőpénzeseket ellenünk uszítja, s harcunk egyenetlen leend. Ággódott azért is, mert hitte, hogy egy lábtoppánással nem lehet a földmivelő országokban valóságos ipart teremteni, nem gondolt, nem várt a védegyelettől egyebet, mint biztatásokat a gondatlan vállalatokra és kezességet néhány gyár ephemer sikere mellett a bukásról. — Továbbá Széchenyi látta, miként a védegyeletnek erkölcsi alapjává azon eszme tétetett, hogy a birodalmi rendszer miatt naponként szegényedünk és az ország közértéke évenként tetemesen apad. Ő pedig e szegényedést valótlannak, és e szegé-

nyedésseli izgatást veszélyesnek tartá. — Végre a védegylet szerkezetét sem szerette, mert vevé észre, hogy a központi társulattal a vidékiek olly szoros összeköttetésben állanak, hogy hálózat által könnyen lehet más izgatások anyagait is az országba széthinteni.

Ezek valának nézetei, s ezen nyíltan vagy elleplezve tartott eszmék szerint folytatta hosszas ideig, de viszont kevés népszerűséggel, a polemiai táborozást a védegylet ellen. —

De míg egyfelől nemlegesen hatni igyekezett az eszmék és irányok tisztázására; másfelől nem hagyta parlagban, kedvencz munkaterét, a véleményterjesztés és a nagy anyagi vállalatok mezejét.

Miután a háziadó megbukását, az izgatási rosz modor miatt, kikerülhetlennak láтта, a telekadóval lépett fel, melly főként az országos közlekedési célokra évenként majdnem 6 milliót jövedelmezett volna, s így egy száz-millióra menő nemzeti kölcsönnek, és az önálló magyar fináncziának megvetheté vala alapját. — Tudjuk, hogy e terv elvben és pénzösszevegben egyaránt iszonyuan devalváltaték az 1843-ki törvényhozás tanácskozmányai-ban, s midőn a sok nógatások után végtére a főrendek és képviselő urak a közteherhordozásra egy kevésbé meg akarták nyitani a „populus Verbóczianus“ zsebét; akkor — mint a tiszta égből a villám — a haza atyjai közé csapott egy elvkérdés, s ki ki úgy szétszaladt egymástól, t. i. a nézetekben és a főszempontban, hogy többé a majoritást az eredmény felé téríteni, sem csábitgatással sem fenyegetéssel nem lehetett. Maradtunk tehát tetteleg a réginel, annak undokságát egy elv-phrasissal betakarva, hogy szemet ne sértsen. —

✓ Széchenyi 1846-ban a helytartótanácsnál a közlekedési osztály főnökévé neveztetvén ki, nagy látkörű, de kevés alapu tért nyert a hatásra. Neki ott mindent teremteni kellett és semmiből. Erélyének sikerült nehézségeket leküzdeni, melylyek leküzdhetlenek és érdekeket egyesíteni, mellyek szembeállók, s egymásra gyanúsok valának. Így támadt a Tiszaszabályzás óriás terve, és a birodalmi ministerium közönyössége, a megyei „vis inertiae“ meg nem tört negéde, s a socialis térnek —

mellyre a szabályzás nagy része fektetteték — kevés rugonyossága mellett is, e rendkívüli vállalat, Széchenynek minden akadályokon győzedelmeskedő erélye következtében, megkezdeték s gyorsan haladt s fog talán ezentúl is gyarapodni. Általa 150 négyszeg mértföld, egy kicsiny ország, szereztetik meg a hazának és különösen a magyar fajnak, melly a Tisza dús vidékein terjed szét, s mellynek anyagi és erkölcsi emeléséért birt Széchenyi előtt akkora varázserővel a Tiszaszabályzás. — Mellékesen kell még itt emlitenem, hogy a Tiszaügybeni körutjai által Széchenyi népszerűsége a vidékeken újra meglepő fejlődésnek indult. Pesten gyanusan vagy neheztelve tekintettek rá a pártok. Magyarország nagy rónaságán nyílt karokkal és sugárzó lelkesedéssel fogadták. —

Kapu előtt állott már az 1847-ki országgyűlés, mellytől Széchenyi a közlekedési ügyben eldöntő megállapodást várt. Kiadta tehát utósó munkáját, egy hivatalos jelentést, a közlekedési ügy rendezéséről, melly mint irodalmi mű látott világot, s inkább könyv is vala, mint hivatalos alaku előterjesztés. Ebben száz millióra kért a törvényhozástól hitelt Magyarország investíciójára. A vízszabályokon és némelly, a szellemi érdekekre vonatkozó, intézeteken kívül, főként a rendszeres és központosított vasuthálózat életbeléptetése lebegett Széchenyi szemei előtt, s teszi e munkáját, mint egy szakértő kitünő conceptióját, érdekessé, sőt állandó becsüvé. — Terve szerint négy fővonal, melly hazánkat majdnem egyenlő négy részre osztaná, képezné az országos közlekedések alapját, u. m. : 1) a pest-bécsi, melly Németország által a keleti és éjszaki tengerrel hozná kapcsolatba; 2) a pest-fiumei, melly Fiumével és az Adriaticummal csatolná össze, 3) Szolnokon keresztül a pest-aradi, melly Erdélyen át tovább folytatva idővel orienssel hozandott volna érintkezésbe; 3) a pest-kassai, melly a Hernád völgyéből a Poprád völgyébe vezetettvén, képezné az összeköttetést Galliciával és északkal. Ezen közlekedési csatornákhöz, mint apróbb erezetek, folytak volna be, az életerő gyorsabb és arányosabb vezetésére a mellék- és szárnyvonalak. — Széchenyi azon eszméjét, hogy a központosított s onnan a részekre kiterjedő ipart, forgalmat és köz-

lekedést a nemzetiség számára kamatoztassa, sehol nagyobb következetességgel nem alkalmazá, mint e tervzetben, melly a különböző ajku népiségek érdekeit óvatosan kiméli ugyan; de az egész rendszer összege által, ha életbe léptethetett volna, Magyarország nemzetiségi átalakulását kétségen kívül végrehajtandja. —

Könyvének megjelenése előtt több hónapokkal inditá meg Széchenyi szintén utósó táborozását régi versenytársa Kossuth ellen.

„A political Programm töredékre“, melly Széchenyinek leg-szenvedélyesebb műve, két ok nyujtott alkalmat. Egyik tulajdonkép az ellenzékre; a másik Kossuthra vonatkozott. Az ellenzék t. i. a conservativ párt példájára, midön Széchenyi tiszai első körutját tartá, szintén akart egy párt-hiszekegyet közzétenni. A nemes gróf Apponyi grófot a haladásra kívánta nógatni, de nem megbuktatni; ellenben az oppositio feje, Batthyány Lajos gróf, a cancellárnak minden ároni leléptetésére törekedett. Továbbá Széchenyi hitte, hogy ha az ellenzék nem csupán ellenörkődni akar a jövő országgyűlésen, de maga áll az indtványozások élére, a dolgok viszont felfognak akadni, a reform nem sikerülend. Ezen szellemben szándékozott tehát az oppositiónak tanácsokat adni, mellyek azonban inkább élesek, mint kibékitők valának. — A „Politikai programm“ másik részének oka Kossuthnak a „Heti lapokban“ megjelent cikkekben vala.

A Programm kevésbé tartalmáért; mint Széchenyinek következő hires jóslatáért nevezetes.

„A honnak álladalma — ezt jövendöli ő — megrendül, és a leg-mélyebbre ható hazafiak, midön kinosan fog vérzeni szivök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcseség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetencia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni statustudományt, s ujra és ujra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segítsen.

A nemzetiség, mellyért olly sokáig, olly emberségesen, olly hűn s már már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utósó agoniáját fogja élni.“

„S ön Kossuth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jó-

szívü embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedül fényüzési függőzimer, ön, mit fog érezni, ha csakugyan még is eszem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illúzióiból, mellyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy :

Midőn statusbölcsességgel hitte magát telve lenni, csak phantasia-val és önhittséggel volt saturálva;

Midőn profetának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán; s miglen teremetői illúziókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítványozó és projectans, ki mindent kezd és mindenbe belé viszi a könnyenhívőket, egyet s mászt egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud;

Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag;

Midőn új politikai messiásnak, egy mélyen beható statusbölcsnek hitte magát, soha sem birt magasbra emelkedni, mint egy jószívű misericordianus nézpontjára, ki minden kis sebre irt szeretne kenni, házagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára és a ki borzasztólag előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésnek indult nemzetet, regenerálni soha nem fog;

Midőn népeket gondolt boldogítani zug-prókátorként szerencsétlenségünkre csak felizgatójok volt, s hogy ekkép :

Midőn honunk institutióit rendezni, szilárdítani vélte, végképi zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgálabb állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, melly, bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institutióinknak, s azon egyedüli regenerationalis szikra, melly bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábairól; s ehhezképest

Még azon illúzióban is, mikor azt hitte : legalább kötelességét fogja teljesíteni, csatlakozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznót, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesítés még!

Akkor, mondom, ha ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert önalkotta világa nem realisabb mint a déli báb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint ön maga — akkor ugyan kérdem, fog-e decsak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelteni keblében?

Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdem, nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy végkép feldult nemzetnek romja merül fel és egy meg nem szünő figyelmeztetés ezt hangoztatja füleibe :
l' enfer est peuplé des meilleures intentions ?

Vagy tán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevehetlen állítása fog jutni eszébe, hogy „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ahhozvaló tulajdon nélkül“, ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mind azon illúzióra, sőt megátkozza azokat, melyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye, tünni, hogy azokból mások eliberálják önt?

És azért a haza szent nevére kérem önt, lépjen le agitatiojának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem : mondjon le a political vezérségről is általán . . .

Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer felvett „nélkületeket sőt elleneteket“ féle vili-tánczot : ám tessék.

Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bősüléslig fel; vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a visszatörülés poharát csordultig : ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás : akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején ketté törni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint ügyekezett volna.“

A political programm-töredék e keserű jóslata nem akadályoztatta meg, hogy Kossuth a legnagyobb lelkesedéssel ne válasszassék Pestmegye képviselőjévé, mi rábirta Széchenyit, felsőházi tekintélyes helyzetét a mosonyi követséggel cserélni föl. S itt kezdődik közpályájának igen rövid és szenvedélyekben dús

Harmadik korszaka.

Legyen szabad csak madártávpontról vetni egy gyors pillantást azon alig tizenegy hónapra, mely Széchenynek a pozsonyi képviselőterembe és Görgen tébolydájába lépése közt fekszik. A történezzet majd részletesen utánpótolandja azt, mit a honfinak szintolly fájdalmas s talán helytelen is volna hideg szigorral hosszasan taglalni, mint nyugodt közönyösséggel átolvasni. —

Az országgyűlés kezdetén Széchenyi minden fáradságát egy középpárt alakítására fordította, mely a jobb oldal csökönységét és a szélső baloldal szenvedélyes és elsietett követeléseit megtörve, a haladás útját az érdekiegyenlítés eszközei által nyitabbá és kevesebb akadályokba ütközővé tegye.

De a követi tábla akkori elemei éppen erre voltak legkevésbé alkalmasok.

Mert Kossuthot tekintélyes elvbarátai nem szerették, de nagy népszerűségétől félték; miből következett, hogy az ellene szőtt titkos és apró munkálkodásokra könnyen rávétették ugyan magokat; de elvei vagy eljárása nyílt megtámadásától visszadöbrentek.

Igy pedig parlamenti pártot teremteni nem lehetett, s annyival kevésbé, mert a conservatívok és ellenzék sokkal régibb idő óta és sokkal több gyűlölséggel küzdöttek egymással, hogyszem a mérséklett árnyalatok fusiojára, 1847-ben hajlam mutatkozhatott volna.

Széchenyi Kossuthal a fiumei kérdésben akart láncsát törni.

S kétségkívül ez vala a legjobban kiszemelt küzdési tárgy; mert a pest-fiumei vonal előnye a vukovár-fiumei fölött még a szenvedélyes Kossuth-barátok előtt is, már annyira világossá lön, hogy az első vonalt nagy többség fogta volna — s köztök Pestmegye — utasításilag pártolni.

Kossuth látva a készüléteket, természetesen ellenlépésekről gondolkodott. Szükséges vala a közlekedési tervektől elvonni a nemzet élénk figyelmét, mi csak egy agitationalis kérdésnek szőnyegre dobása által vala eszközölhető. Ezen okból indítványoztaték — a siciliai forradalom, a milanoi elégyületlenség és a közép olaszországi zavargások hire közt — azon fölírat, mely az örökös tartományok számára alkotmányt kér és a magyar helytartótanácsnak a felelősség elve szerinti rendezését sürgeti. — Alig tevő meg Kossuth javaslatát, már kiütött a februári forradalom.

Széchenyi ezen elhatározó perczet így fogta fel: most Olaszország lángba borul, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a birodalom súlypontjai könnyen meg-

változhatnak. — Mit kell tehát az országgyűlésnek és a magyar nemzetnek egyebet tenni, mint a királynak kinyilatkoztatni : uram! most trónodat vesz fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeink pengetésével, most védelmedre sietünk és számolj a nemzet egész erejére. — Ekként Magyarország a birodalom támaszává válván, Budapest annak központja lehet, mint Eugen herceg, mint Gentz, s Ausztriának keleti nagy, de elhanyagolt érdekei régóta javasolták.

Kossuth az ellenkező nézetet volt, és az európai események által támasztott rezzentséget alkotmányos jogok megnyerésére vélte használandónak. Eszméi valának a népszerűek.

A bécsi és pesti forradalom kiűtött.

Ápril 7-kén az 1848-ki törvények szentesítették s általuk a felelős magyar ministerium életbe lépett.

A ministerium különböző politicáu férfiakat kötött össze, kik meg valának győződve, hogy visszavonulásuk a hazát végveszélybe ejtené: mert egyfelől a régi institutiók többnyire megszűntek; másfelől igen kétségesnek tartaték: vajjon fogna-e más ministerium és teljes számmal neveztetni ki?

Ezen aggodalmat Széchenyi is osztá. S így a kötelességérzet bilincsei által a kormány gályarudjához voltak lánczolva mindnyájan. És vonták többnyire iszonyu keserűség közt az elviselhetetlen terhet.

Midőn már az osztrák ministeriummal meghasonlás tággá lett; midőn Horvátországnak Magyarországgal összeköttetése tetteleg megszűnt; midőn Jellachich bán állása naponként fenyegetőbbé vált, és a rácok a római sánczokba megfészkeltek magokat: a törvényhozás összehivaték tanácskozni a hon veszélyes helyzetéből teendőinkről.

De már a trónbeszéd felolvasása előtt el lön határozva a parlamenti pártok jövődjé.

Az olaszkérdésben t. i. a ministerium az országgyűlés befolyásosabbnak hitt egyéneit zárt-conferentiára hívta meg. Az olasz

kérdés s ez által a Carlo Alberto elleni haderő meg vagy meg nem ajánlása fordult itt elő. A conferentiának majdnem négyötöd része a ministerium nézetét, melyet Kossuth is védelmezett, pártolta. De a kisebbszám hangulatából látszik, hogy majd a válaszfőirat tárgyalásakor a ministeriumot hevesen fogja az olasz ügyben ostromolni.

Ez megdöbbené vagy fölbátorította Kossuthot, s minden ministeri conferentia nélkül tisztársai nevében is kinyilatkoztatja, hogy a kormány az olasz kérdésben nem többséget, hanem egyhangúságot ohajtván, eláll kívánataitól és a nádor meg fog kéretni, hogy a tervezett trónbeszédnek ide vonatkozó szavai kihagyassanak.

E nyilatkozat valósággal az országgyűlési ministeri többség megbélyegzése és annak tudtuladása volt, hogy a kormány saját pártját örökké kész föláldozni a minoritásnak, mihelyt az heves és követelő.

Csakhamar a ministerium Kossuthra bizá parlamenti képviselését a vitatkozásokban. Rendszerint Kossuth indítványozott és felelt az általános politicára vonatkozó interpellatiókra. De ő már augusztus elején titkos összejöveteleket tartott a minoritással s annak érdekei szerint compromittálta mindig a ministeriumot, melly, minél inkább nehezédtek a körülmények, annál kevésbé mert a tárczákról lemondani.

Igy jutott többségre a parlamentben a szélső párt s foglalt el az utczaí és clubbi közvéleményben minden terrenumot.

Széchenyi a dolgok ezen menete miatt annyira el volt csüggedve, hogy a haza fölbomlását és a polgárháborút már a külsőb előtt lenni hitte.

S valósággal, a Jellachich bán történhető benyomulásai ellen összevont drávai seregrőli hírek; a ráczokkalí eredménytelen táborozások miatt támadt gyanuk; az ujonczállítási törvényjavaslat vitatásakor kifejlett szenvedélyesség, és a bécsi ministerium által elvállalt politica felől terjedező nézetek, annyira fölingerelték a kedélyeket, hogy a marcziusi napok óta soha Budapest élénkebb és mozgalmasabb, soha a tömeg hangulata fölhúrozattabb, kedélye ingerlékenyebb nem volt.

A képviselőház, szintén szenvedélyektől hányatva, szeptember 2-kán comitévá alakult a horvát-ügyben, de még sötétebb kedélylyel oszlott a tanácskozmányból szét.

Szeptember negyedikén száz tagból álló országos deputatio Bécsbe küldése határozattal el a hadi és pénzügyi törvényjavaslatok megerősítéséért és ő felségének Budára költözéséért, mint a bizodalom helyreállításának még fenlévő eszközeiért esdekleni. — De a közvélemény már a bizottmánynak ő felsége színe elébe bocsáttatása iránt is kételkedett.

Néhány nappal előbb Batthyány és Deák Bécsbe mentek az érdekek kiegyenlítésének lehetőségére előkészítő utakat törni.

Ezen perczekben Pesten a ministeriumban jóformán anarchia volt.

Az itt maradt tagok Bécsből vártak valami eredményt, melly kezökbe adhassa a tájékozási fonalat; de Kossuth ellenkezőleg gondolkodék, s augusztus hó végnapjaiban elhatározá nagyobb arányokban támaszkodni a nép szenvedélyeire.

Illy sorserejű perczek alatt találkoztam egy barátomnál Széchenyivel.

Ő lázas ingerültséggel beszélé, miként Kossuth Budavárát véletlen megrohanás által elfoglalni, vagy a mint kifejezte „a nemzet számára biztosítani“ akarja. Ezért kravalt készít. Háromezer brüsseli fegyvere van elrejtve, mellyet az állomány költségén hozatott, de kézbe nem szolgáltatata. A nádor értesült az egész tervről; azonban fél minden eldöntő lépésektől.

Mig Széchenyi a történeteket elmondá, gerjedsége perczenként növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek, s majdnem bogot formálának.

„Én a csillagokból olvasok, kiáltott könyezve föl. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, mellyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dulnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum dei!“

Mi biztattuk, kicsinyítettük a veszélyt; de kértük, menjen rögtön a nádorhoz a körülmények szerinti intézkedések végett.

Ő estve 9 órakor kocsijába fogatott, igérvén, hogy visszajövet hozzánk betér az eredményekről tudósítani.

Én tizenegy utánig vártam; akkor haza kellett mennem.

Mit beszélt a nádorral Széchenyi, nem tudom.

Hallám, hogy éjféltkor érkezve haza, a legmélyebb izgalmak közt virasztott, s a nádor nézeteivel elégtelen volt.

Másnap sem találkozhattam vele.

Azután rögtön Bécsbe indulék s negyvennyolcz órával később hallám, hogy Széchenyi is odaérkezett, mint örült.

Kossuth szándékait és a nádor ellenmozgalmait részint Szemere, mint akkori ideiglenes hadügyminister; részint a Bécsből megtérő Batthyány gróf Pozsonyban Lamberg grófnál, Komáromban a várparancsnoknál és Pesten Kossuthnál magánál visszavonatta.

S így elmaradt a zivatar, hogy utóbb nagyobb erővel törjön ki. —

Kemény Zsigmond.

SZALAY LÁSZLÓ.

Azon férfiak között, kik Magyarország politicaí fejlődésében, az utósó évtized folyama alatt, feltűntek, hatottak és a dolgok alakulásának tényezői valának, egyike a legérdekesbeknek Szalay László. Érdekes már az által, mert nem tömegek vállán, s mégcsak nem is pártok viszonyában szólalt fel; hanem zajtalanul, majdnem egybeköttetés nélkül, a gondviselésbe vett hittel, s mély meggyőződéssel elvei felől, a tudomány observatoriumából lépett ki a haladás ügyének nem annyira vezérletére, mint inkább útbaigazítására. De érdekesebb még tanainak, modorának, eljárásának eredetisége által, melly őt az uralkodó irányok mindenikétől megkülönböztette, elválasztotta.

Midőn föllépett, a haladás és maradás között hazánkban már eldőlt a vitály, melly az 1825-től 1840-ig terjedő időszakot betöltötte. Az átalakulás kérdései képezék a napirendet; s a formulázás kora érkezett el. Az ellenzék e mezőn nem volt olly ügyes és erős, mint a lejárt vitályban; gyakorta tévutakon járt; s nem egyszer egymással ellenkező intézvényeket pártolt, mert elvei nem valának kitisztázva, s mindenek felett nem birt egy vezéreszmét, melly irányt adott volna a részletek alkotásában. E pártnak vezérlete Kossuth kezében volt, ki a politicát, mint maga is bevallá, exigentiának tekintette, s expedienseket fogadott el inkább, mint rendszert. E korban a megyéket bálványozta; s ide akart minden hatalmat levonni, és azért a municipiumoknak igyekezett több-több hóditmányt szerezni. Ezen elágaztató irány ellenében Szalay az alkotmányos központosítás rendszerével lépett fel; s ekkép az ellenzékben, mellyhez haladási céljánál fogva tartozott, egy lényeges különvéleményt

képezett, melyet egyszerre néztek idegen szemmel az ellenzékiek úgy mint a conservatívek, Kossuth nemkülönben, mint Dessewffy Emil; s ekkép Szalaynak, néhány barátan kívül, nem vala más támasza, mint tudománya és jelleme, míg az egykoru irányok, mellyek surolák, a megyékben, az országgyűlésben, s a végrehajtó hatalomban birtak hatályos kapcsolatokat. Ez saját állást adott neki politicánkban, tiszteletest inkább, mint népszerűt, egyénit inkább, mint felekezetit. Arczképét alig is lehetne a pártok galleriájában elhelyezni, ha az az isten csudája nem történt volna vele, hogy miután ő a jognak és alkotmányos eszméknek egész tartományát világíttgatta fel, egy napon, mellyet senki sem várt, de mindenki elfogadott, s azért népek napjának tartottak, egyszerre csak ott termettek Kossuth és a municipalisták az alkotmányos formák azon pontján, mellyről, még akkor, midőn elváltak, megjósolá Szalay, hogy összetalálkozniok kell, mihelyt az idő beteljesedik, mindazoknak, kik Magyarországon a közczélt elérni akarják.

Az uj alkotmány tehát ismét összehozá Szalayt az ellenzékkel. De az eszméket, miket egykor initiált, mások formulázták; s hézagain a forradalom árja rontott ki, melly elsodorta az embereket úgy, mint a tanokat, a municipalistákat szintúgy, mint a centralistákat; a kezdeményezőket és formulázókat egyiránt; az igazt és igaztalant egyszerre, — el mindent.

Maga e különös sors, a rendkívüli végzet, melly Szalay tanait érte, okozza egyik, hogy az ember bizonyos részvétellel szemlélje e férfi pályáját, annyi tudományt, és annyi becsületet, mennyit magában foglal ez élet, melly tömegek számára nem volt teremtvé, hanem az észnek és értelemnek szentegyházában érezte magát jól; egy igazhivő, ki a tudomány crejében inkább bizott, mint bármelly földi hatalomban; s kinek ezen hit a bölcsnek azt a nyugalmát és csendét szerezte meg, mellyet sem félreértés, sem rossz akarat meg nem zavarhatott, mert erősebbnek tartotta a dolgokat, mint az embereket.

Szalay publicistai pályája a rendszer hadjárata az eszmék anarchiája ellen; s az alkotmányos élet és a jól értett szabadság elveinek coordinatioja a fogalomzavar és tévtan ellen.

E jellemet úgy fejlődési, mint működési szakában nem annyira rajzolva, mint inkább saját műveiből, s így önmagából, előállítva, veszi itt az olvasó; s ha az itten egybeállított adatokon végigmenve, előtte leleplezve állandó majd azon kép, melyről a felebbi vonásokat levettük, tanuságot teszen mellettünk, hogy sem nagyítás, sem kicsinyítés nincs, hanem van igazság képirásunkban.

Szalay László született 1813 április 18-án, Budán, hol esztergomi megyei származású atyja, mint helytartótanácsi elnöki titoknok, 1825-ben halálozott meg. Első neveltetését szülőinek házában s a helybeli főgymnasiumban vevé; de atyja — ki a magyar irodalom több kitűnő tagjaival, nevezetesen Horváth Istvánnal, szorosabb barátságban élt, s kinek lángoló hazaszeretetét a nemzeti muzeum kéziratái között őriztetett : „Igaz magyarnak ohajtásai“ című munkája is tanusítja, — attól tartván, hogy a fiú nemzetiség dolgában Budán nem nagy haladást fog tehetni, őt 1824-ben Székes-Fejérvárra küldé, hol Szalay két évet töltött olly tanítók vezérlete alatt, kik a milly buzgó hivei voltak az akkor még sok helyt lenézett magyarság ügyének, olly higgadtak valának minden egyéb, nevezetesen vallási tekintetben is.

1826—1831-ig a philosophiai és törvénytudományi folyamat végezte Pesten. Professorainak sorában több jeles férfiú nevével találkozunk (Imre, Frank, Weszerle), de lényeges befolyással mégis csak Horváth István diplomaticai leczkéi voltak tudományos kifejlődésére. „Ki egyszer hallá e tudós férfiút — írja róla Eötvös — ha tanítói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állítását, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scythá, s a legyőzhetlen párth nemzetekkel egybeköté; vagy tovább haladva nyelvtani vizsgálataiban, az ethymologia tekervényes ösvényein mindig messzebb és messzebbre nyomult, míg

mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnék állita : az kétkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük is, soha sem hálálhatja meg eléggé a haza Horváth érdemeit. Nem volt tanítóink közt, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.“ — E sorok írója, báró Eötvös József, egyike volt Szalay tanulótársainak, s később jó és rossz napjainak hű barátja, kivel tanulás, irodalom és politica mezején azonegy irányban működött húsz évnél tovább.

Az ifju Szalay, kit, még mielőtt iskolai éveit elvégezte volna, Kazinczy Ferencz és Szemere Pál barátságukra méltattak, kivált történeti és szépirodalmi tanulmányokkal foglalkozott; mit 1827—1831-ig az akkori időszaki iratokban s külön megjelent irodalmi zsongái is tanusítanak. Utóbb a juliusi forradalom s Lengyelországnak nyomban bekövetkezett feltámadása, — ezen nagyszerű események figyelmét nagy mértékben a külpolitikára fordították. A belpolitikával Márton és Kulcsár hírlapjai nem igen foglalkodtak azidőben, de az 1790-ki országgyűlés idejében megjelent politikai röpiratok, melyeknek gyűjteményét atyja könyvtárában találta, kedvencz olvasmányul szolgáltak már a gyermek ifjunak. Az újabb időkben is gyakran örömmel emlékezett vissza ez olvasmányaira, s még irataiban is szól rólok, midőn párhuzamot von az 1791-diki s 1827-diki országos választmány munkálata között, a büntetőjog ügyében. A kettő között — ugymond — „igen természetesen az a viszony találta-tik, mi az 1791-ki s az 1827-ki napló és országgyűlési irományok között. Emezekben apáink „obvallálták a constitutiót;“ amazokban nagyatyáink megkísértették az utat a hűbéri kastély vallumain kívül, balra hagyván az absolutismus táborát s jobbra tartván a nyugoti alkotmányosság sátorai felé, — megkísértették az utat, melyet fiaik megint beburjánzottak, hogy unokáiknak legyen mit gyomlálniok. Az 1791-ki munkálat felsőbbségének okai nem kívánnak hoszasabb magyarázatot. II. József korában közfolyamatba jöttek az eddig véka alá rejtett eszme-

tökék, s olly mennyiségben, hogy a régi márványoknak és dénároknak rendkívüli depreciációja következett be, s hogy több, addig igen szilárd hitelűeknek tartott testületek már közel voltak a végbukáshoz. József országlásának roppant hatását csak a megyék felírásainak gyűjteményéből — melynek része Keresztúri, akkori udvari agens nyomtatásban közrebocsátott munkájában is olvasható — itélni meg, a kor viszonyainak igen felszínes ismeretére mutat. József kormányzási rendszerének ellenei két különböző táborra szakadtak. Az egyikben találjuk azokat, kik 1790-nek elején a föld felmérését, a lakosok összeírását tárgyazó irományokat megégették, kik állomásról állomásra beszédeket tartottak az országba visszahozott szent koronához stb; a másikban pedig azokat szemléljük, kik József eljárását, mint általában az alkotmányos formáknak s nem egyedül a magyar corpus jurisnek elmellőzésével összekapcsoltat, nem helyeselhették ugyan, de kik mindazt, mi humanitarius szempontból rendelkezéseit dicsőítette, mi által országlása a XVIII-dik század philosophiájával kapcsolatban állott, felkarolták; mert ők szinte impregnálva voltak a kor irányával s nézeteik a kormányétól csak annyiban különböztek, mennyiben más eszközökkel szerették volna létesíteni egyebenkivül a, — ha életében nem, ugy sirjában áldott — szabadelvű fejedelem szándékait. Innen magyarázhatjuk magunknak, hogy az 1791-ki törvényhozás, melynek kettős typusa volt, egy reactionalis t. i. az 1764-dikinek szellemében, s egy más, mely tulsúlylyal birt, s mely színezetét az akkor napi renden levő európai ügyektől kölcsönzé, — hogy az 1791-ki törvényhozás, mondom, épen azt tartá meg József intézkedéseiből, vagy igyekezett legalább alkotmányos formában megtartani, mi az emberiség szempontjából legbecsesebb szerzeménynek tekintethetett. Azok, kik előtt 1790—1792-diki politikai pamphletirodalomunk ismeretes, — s mi, kik a legújabb ivadékhoz nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kulcsáréit, vagy Mártonéit, bizony nem ezekből, hanem részben legalább az említett forrásokból merítettük publicistai ismereteinket, — azok tudják, milly eszmeforongás szállá meg ak-

kor nálunk a kedélyeket. József dicső törekvései tehát, és az 1790 körüli világeseményeknek viszhangja, — ezek szolgáltak főtenyezőkül arra is, mi az 1791-diki országgyűlésnek folyadéka volt, s illyes vala, bármi homoeopathiai adagban is — mert a munka nem mindjárt az országgyűlés után jelent meg, — az említett választmányi munkálat stb.“

Illy előkészület után természetesnek fogjuk találni, hogy Szalay gróf Széchenyi István Hitelének és Világának irányát már akkor más szemmel nézte, mint Kittonich dubietásainak rókaprémes hivei, kik 1830-ban még nemes Pestmegye teremében is nagy szerepet játszottak.

De halljuk őt magát, miként fogta föl korát, s milly gondolatokkal üdvözlé Széchenyi megjelenését a magyar politica lát-határán :

„Eszembe jut, — mond egyik hirlapi cikkében — eszembe jut, miket tapasztaltam, midőn 1827-ben első huzamosb távollétem után visszakérültem. Az ország uszott örömben, hogy a pesti német színházban magyar előadásokat láthatott; budafalvi Bors S. — kalpagban és kardosan fogott helyet a parterren, méltólag megülni a nagy napot, s voltak, kik rebesgették, hogy hazafiúi örömeiben nevét „paprikára“ változtatta által. Kijöttünk a színházból s a „hét electornál“ virradtig énekelgettük, hogy „Hunnia nyög letiporva, sirnak a bús magyarok.“ Az egész valami kimondhatlan sivár üzelem volt, mint I. J. társunk mondaná. Kétségbeesésemben meglátogattam Kulcsárt, értekezni a jó öreggel a politicáról. Benne az egyetemi magyar világ potiticust, még pedig szabadelvű politicust tisztelt. Ott ebédeltünk nála vagy hárman, de olly valamiről, mit ma politicának mond az ember, szó sem tétetett. Talán ildomosságból, talán mert magyar politica akkor még nem is létezett. Ebéd után szakadt az eső a hogy csak szakadhatott, de ő kocsira pakkolt bennünket, s vitt, hogy temessük el Biharyt. Pharao népe zokogott a fuldoklásig, midőn Kulcsár a sirnál beszédet mondott az elhunyt érdemeiről, buzdítván őket : követnék nyomdokait. Mód nélkül ellágyultam. El azért, mert láttam, hogy még primitivus idylvilágban mozogtak embereink; de el azért is, mert

veszendőben tudtam a hazát, melly gyermeki álmokat hüvelyez annyi felserdült nép szomszédságában. Boszus fájdalommal, minővel az egykori angol gyáros távozott el Tatából, midőn a lakosoktól a helyett, hogy számtalan vizeiket utilisálták volna, csupa zöld meséket hallott a feneketlen forrásokban lakozó zöld taréju és zöld szemü halakról, indultam utnak stb. Vádoljanak bár torzitással, én részemről illy élhetetlennek tapasztaltam a „constitutiót obvalláló“ 1825-diki országgyűlést megelőzőt és közvetlenül követett időszakot. A Prometheus, ki az égből lehozta a tüzet, hogy azzal lelket gyújtson e nemzet agyagtestében, nem úgy jelent meg, mint a kinek eljövedele a Jánosok által már eleve hirdettetett; nem úgy, mint a ki betetőzni fogja az évek óta emelkedett épületet : de megjelent egészen váratlanul, ígéket hirdetett, mellyek a legmeredekebb ellentétben állottak azon álmokkal, miket e nemzet mint édes gyermekeit magához ölelt, terveket mutatott fel e nép regeneratiójára, mellyekről az országgyűlési utasítások soha sem emlékeztek, s a mellyeknek alapelvére az 1825-diki dieta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát. Az egész föllépés doctrinair alakban történt, a theoria választatott initiativául; eszközül, eszmevitelül — egy könyv.“

E könyv — a Hitel volt.

E pár adatot annak kitüntetése végett idéztük fel : mikép az ifju Szalaynál, már szemlélődései kezdetén, gondolat, kép, hang, felfogás elűtöttek azokétól, kik azidőben hazánk közdolgaival foglalkoztak.

Felfogása legalább is nem megyei nevelésre mutatott. Arról azonban, hogy a tudásnak ezen fája a politica mezején fogja kiterjeszteni ágait, kortársainak még álma sem volt.

Mert költészettel kezdte az írást; s kritikai tanulmányokkal foglalkozott az ifjuság napjaiban. Maga Szemere Pál, ki első ígért jövendőt az ifju tehetségnek, szépirodalmi zsengeire építette reményeit; a minthogy, iskolái után, midőn barátjának, Kölcsey Ferencznek, ki akkor Szatmármegye tiszt. főjegyzője volt, törvényes gyakorlat végett ajánlotta, nem annyira e gyakorlat, mint inkább azon czél vezette, hogy ezen ifju Kölcsey-

vel megismerkedjék. E nagy műveltségű ember társaságában töltö Szalay az 1831-dik év őszét, s rövid időköz után a királyi táblánál folytatta gyakorlatait; 1832-ben pedig a helytartó tanácsnál a fogalom gyakorlására nyert kineveztetést. Törvényes és hivatalos gyakorlásai sem tartóztathatták azomban vissza irodalmi tanulmányoktól. E korban jelentek meg tőle: „Alphons levelei“ s „Fridrik és Katt“ czim alatt történeti beszélyek, melyeknek emléke most is kedves előtte, mert Kölcsey barátságát köszönhette nekik.

Azon sajátság, mellyel az elbeszélő költészetet s a nyelvet kezdé kezelni, meglepte Kölcseyt, kit pedig, a mint az irodalom emberei tudják, nem minden szokott meglepni. Szalay azonban ezen ösvényt, Kölcseynek minden buzdítgatása mellett, sem folytatta tovább.

Ugyanezen időszakból néhány kritikai cikkei maradtak még fenn, az időszaki iratokban, mellyek világirodalmi műveltséget tanusítanak, s napjainkig a legjobbak közé tartoznak, miket e nemben birunk! Legelső volt ezek között ítélete a Kölcsey és Szemere által kiadott Muzáronról, mellyről Kölcsey azt mondotta, hogy alig iratott még Muzáron felől valami, a mi olly mély betekintést, s annyi különféle ismeretet mutatna.

Erejének ezen irányu próbálgatásai után, mellyek neki hir helyett ismeretséget, közönség helyett néhány jó barátot szereztenek, érezte Szalay, hogy több hatással fog működni, ha összes erejét az irodalom egyik ágára fordítandja, s a jogtudományra adta magát. 1833-dik évben, ősszel, ügyvédnek esküdven fel, helytartótanácsi hivataláról lemondott, s ettől fogva, a rövid időközön kívül, mellyet ügyvédi gyakorlatban töltött, csaknem kizárólag jogtudományi és publicistai tanulmányokkal foglalkozott.

De ifjúságának gyakorlásai nem veszték el reája nézve haszontalanul. Szépirodalmi dolgozgatása által nyerte azt az izletet, azt a művészi szint, melly publicistai műveit ékesíti, és azt a nyelvet, mellynek roppant ereje az ő írásait kikiszögellőleg megkülönbözteti.

1847-ben lépett fel Szalay, mint jogtani író „Themis“ czi-

mű folyóirattal; föllépését legjobban jellemzi azon néhány szó, melyet könyve elébe bocsátott. „A mult század közepe óta — úgy mond, — midőn a philanthropiának jóltevő befolyása által, névszerint : Beccaria és Filangieri, Montesquieu és a Calas-k lánglelkű ügyvédének vezérlése alatt ezer előítélet salakjaitól tisztult meg a jogtan, keresztül a század mindent felborító vég-tizedén, a philosophiai rendszerek hosszú során, a restauratio után bekövetkezett historiai iskolán, s annyi alkotmányos vitakozáson, napjainkig : olly nevezetes, s részben olly nagyszerű változásokon ment által a tudomány, hogy azt phasisaiban figyelmes szemmel kiserni, s fő eredményeit kijelölni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kelletik.“

Ezen irányban jelent meg a „Themis“-ből, Pulszky, Eötvös, Trefort s még egy pár társ közredolgozása mellett, három füzet, melyek a jognak újabb irodalmából néhány értekezéseket hozának a nap kérdései felől. A legelső szó volt ez, mely embereinket a haladási ügy európai solidaritására figyelmeztette; s intézkedéseinkben a jog magasabb szempontjaira utalt. Sikere azonban kevés volt, mert nem volt miveltségünkhez alkalmazva; s bővebb tárgyalásra és több erőre vala szükség, hogy a magyar politica kiemeltessék a hagyományi vágásból.

Ezen folyóirat okozá főkép, hogy Szalay a magyar academiánál, már mint segédjegyző, 1838-ban a törvénytudományi osztály rendes tagjává választatott, hol székét következő évben Kollár Ferencz publicistai pályájának jellemzésével foglalta el; s az academiának e közülésén együtttragyogott barátjával, Eötvössel, ki ez alkalommal tartá emlékbeszédét Kölcsey felett.

Ekkor már az európai irodalom több hírességeivel levelezésben állott; s hogy ezekkel megismerkedhessék, utazást tőn Németországnak északi és déli részeiben; s onnan, Belgiumon át, Párisba költözött, hol az 1839-diki telet töltötte.

Azok, kik utána megfordultak a külföldön, tanúságot tesznek róla, hogy az idegen országok jelesei előtt diszt hozott reánk.

Ez alkalommal ismerkedett meg Párisban, többek közt Lermnier-vel, kinél egy látogatását ekkép adja elő :

„A rue Vaugirardban, a pairek palotájával szemközt lakik

— vagy lakott legalább az 1838—39-ki télen, Lerminier az exsaintsimonista, de ki Enfantin atyával annyiban még egyet ért, hogy egy új hittannak a romok feletti emelkedését várja, — s csak néhány házzal alább lakik Montalembert, a lovagi szellemű pár, ki vallásos buzgalommal fordul minden omladozó kőfal felé, ki ott csak az élet, az erő, nem soha az enyészet, a rothadás jelenségeit látja, s felettök a labacrumot, melynek jelében győzünk !“

„Tübingen és Heidelberg minden évben egy tucsat bölcselkedési tanárt küldenek által a Rajnán, kik Párisba érkezvén, itt generalisálnak, schematisálnak, s miután philosophiai tanjok is úgy tartja, hogy minden, a mi „tétetett“ szakadás útján „ellentétet idéz elő,“ — azonegy délelőtt szokták meglátogatni a két philosophust, s ez és amaz elveinek, nyugottan mutatják ki helyeiket rendszerökben. Egy novemberi vasárnap történt közölök egygyel Lerminier-nél találkoznom, kinek nevére már nem emlékezem, de ki az akkor Heidelbergben mulatozó, és Salvandy által épen lyoni tanítószékre emeltetett Quinet-nek jegykéjével kezében szívesen fogadtatott a házi ur által. Tanárunk elmondá, hogy Páris már régi ismeretsége, hogy azt még a juliusi forradalom előtt látta, s erre, egy az általánosság mezején felszedett maximával egyenesen a politikai táborozásnak rohant. A „l' outre-Rhin“ írója, kit három héttel azelőtt a statustanácsba léptetett Molé, — azért-e, mert izzó tüzet gyanított e pályán, vagy talán azért is, mert már hozzászokott csak a maitre des requêtes himvarrásos köntösében értekezni Franciaország ügyeiről, a tudomány elvontságában igyekezett tartani a beszélgetést s kérdéseket tön Straussról és Neanderről, Marheineckeről és a Hegalianismus legszélsőbb baljáról, mely épen akkor a hallei évkönyvekben pályát nyit vala magának, — Görresről, ki olly szenvedélyes ellensége a francziáknak, s kinek ő azt rossz neven sem veheti, mert lényének legbensőbb alkotó része e gyűlölség, s most ennek Anastasiusáról a kölni érsekre térvén által, e kérdéssel fordult hozzám : szőnyegre került-e már önöknél Magyarországban a vegyes házasságok ügye ? Nem uram, vala válasszom, melyet azon reménység nyilatkozásával fejezek be,

hogy a kölni ügy földieim jelleménél fogva viszhangot sem találna közöttünk. Emlékezzék meg reánk, mondá mosolyogva, — mikorra visszatér hazájába, a kérdés már meg fogott pendülni. Európának solidaritása, melly napjainkban már nem engedi, hogy külön ország, külön nemzet határozhasson bármi nagyobb politikai ügy felett, melly a literaturában is ugy nyilatkozik, hogy egyik nemzet irodalma mindig csak kiegészítő része az európai irodalomnak, szükségkép maga után vonja, hogy az, mi a státuséletben bárhol erőszakos explosióval rést tört magának, viszhangozzék minden országban, melly nem maradt kivüle az európai népcsalád nagy egyházának; ön országa pedig — folytatá ironia nélkül, ugy hiszem — helyet későül foglalni ennek szentségében.“

„S mint jóslá, ugy megis történt. stb.“

Az idézett sorokat bevezetésül írta szerző egy hirlapi cikkelyhez, mellyben Gans Eduárd, akkori berlini professor világ-hírű munkájára, az öröködési jogról, tevé figyelmessé földieit.

A külföldi út, mellyet megjár, Szalaynak nemcsak tapasztalásokat adott, hanem jó hatással volt kedélyére is. A ború helyett, mellyet azelőtt homlokán viselt, bizonyos derűtség mutatkozott rajta; s azon jó akarat, mellyel az 1840-diki magyar országgyűlés eloszlott, munkára hívá ismét. Ekkor alapítá a „Budapesti szemlé“-t, mellyben politikai és társasági kérdéseink tüzetesen tárgyalattak. A könyv megjelent, a nélkül, hogy jövetelét lármaharangok hirdették volna; semmi programm benne, semmi nagy ígéret. Baco e mondását: „Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cujus non sit etiam doctrina aliqua et theoria“ viselte homlokán; s nem indicált többet feladatául, mint az életnek és tudománynak kiegyenlítését. A vállalat a második kötettel elakadt a részvétlenség miatt; s Szalay megköszönte az alkotmányos nemzet pártfogását, s elhallgatott.

E folyóiratban értekezett a codificatióról; s ez a legelső szó jogirodalmunkban e tárgyról, melly az alkotmányos világot mindenhol foglalkodtatta. Ezentul a mi embereink Hegel tanítványát látták benne, s ez a mester nálunk semmi népszerűség-

gel sem birván, természetes vala, hogy annak se legyen közönsége, a kit tanítványának tartottak. Midőn végre a közönség figyelme felé kezdett fordulni, s pártfogása által munkái újabb kiadását lehetségessé tette; a néhány szóban, mellyet e munkák elébe bocsátott, megéri a vádat, mellyel egykor ócsárolták. „A codificatio első részében találtató philosophiai phraseologiának köszönhettem, hogy többek által — kétségkívül jó akaratból — Hegel tanítványának czimével tiszteltetém meg. Non sum dignus tanto honore. Én csak Hegel tanítványa voltam. Gans Edvard, berlini professor nagyszerű jogtudományi munkáinak studiuma, azon körülmény, hogy az európai hírességű férfiú engem, a kezdőt, levelei által (1838) buzdított, bátorított pályámon, s hogy Párisban mulatásomkor az újabb franczia jogiskolával, mellyre Hegel tana, szintén Gans mediuma által, lényeges befolyással volt, igen tanuságos ismeretségbe jutottam, — innen magyarázom magamnak az érintett cikkelynek a többiek közül kissé kirívó typusát, melylyen nagyobb változást tennem, hacsak ujja nem akarom dolgozni, különben sem volt lehetséges, de mellyen lényeges változást már annál fogva sem tettem, mert akarom: hirdesse ezen külsőség is, mit levelezésünk még inkább fog hirdetni, hogy nekem Gans Edvard azon időben, midőn itthon hijában néztem példány után, hijában néztem jóakaró után, tanítóm, vezérem, barátom volt.“

Ugyanez évben, april elején, ismereteinek szaporítása végett, másod izben látogatta meg a külföldet, s ez alkalommal Németországon kívül Hollandot és Angliát is.

Midőn utjából visszatért, az 1840-diki országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány rövid idő múlva összeülendő volt, és Szalay tekintettel e körülményre: „A büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszékekre“ czimű munkáját bocsátotta sajtó alá.

1841 végével nyitattak meg a büntetőjogi országos választmány ülései, s ekkor Szalay a küldöttség egyik tollvivőjéül neveztetvén ki, tetemes részt vett azon büntetőtörvénykönyvi javaslat készítésében, mellynek különösen első részéről Német-

ország első criminalistája mondá : „mikép egyetlen egy törvénykönyv sem bir annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvést, a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legujabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, — ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán olly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

Ezen közremunkálás szerezte meg Szalaynak Deák Ferencz és másoknak barátságát ; s ezen viszony következtében találkoztunk vele a következő országgyűlésen.

Az 1843—44-diki országgyűlésen Szalay Magyarország egy kis községét, sz. kir. Korpona városát képviselte.

Szerény, jelentéktelen állás minden más időkben.

Jelentéktlenebb, mint a reformbill előtt volt a rotten-boroughok képviselete, melly Angliának annyi nevezetességeit vitte a parlamentbe. Hiszen évek óta ugy vala immár, hogy a városok követei egymást válták a magyar törvényhozásban; jövének, hogy szavazat nélkül üljenek ott őseik székében, s megtértek ismét és mindannyiszor polgártársaikhoz, értesíteni őket a megajánlott adó mennyiségéről. Csak annyiban különbözének a nézők seregétől, hogy számukra a prosceniumon belül jutott hely. S a bevégzett tények bölcselete ez állapotot már törvényesíté.

A városok azonban lassanként érezni kezdék ez állás gúnyos és igazságtalan voltát; s e korban már az emlékezés panaszos hangján követelék vissza szavazatjogaikat.

S az uj életre kelő polgári elem panasza azon mértékben talált mind nagyobb viszhangra, minél inkább háttérbe lön szorítva a rendiség szűkkeblű szelleme a kor szabadabb eszméi által; minél általánosabb lett a hit, miszerint helyrehozni hosszas idők mulasztásait rendkívüli erőfeszítésre van szükség, s nagygyá és erőssé csak érdekesség teszi a nemzetet.

A városok ügyét első lépésül tekinté a reformpárt e czél fölé. S csakhamar erőt vón a meggyőződés, hogy ez ügy a régi homályos történeti jogok visszaállítása által többé nem elintézhető. —

A város nem vala immár az, minek Verböczi értelmezé. A „civium unitas“ jogait egy zárt testület bitorlá; megszűnt minden közjogi élet, melly alapja volt a magyar hatóságok képviselőének.

A képviselő kérdésével tehát a polgári jogok terjesztése s a választási formák újrendezése is szükségkép szóba jött.

S a közjogi kérdések összefüggése olly magasra emelé a státusférfiut, honnan a tulsó part alakjai is föltűntek előtte.

E szempontról sokkal fontosabbnak látszik azon állás, melyet Szalay ez országgyűlés kezdetén elfoglalt.

Azt hívék e nemzet jobbjai, hogy ott vették meg a népképviselő alapja.

S Szalay, e remények között, szerény állásában, nem Korpona magistratusát, nem is azon elemet képviselő csupán, melyet Siéyes mindenné tenni ohajtott; a jövődőt képviselő ő — a népet.

1843 szeptember 27-kén épen ez ügyben — a városi kérdést értem — tanácskozána a rendek. Több városi követ csak azon esetre kívánt a törvényjavaslat vizsgálatába ereszkedni, ha eleve nyomatékos szavazattal ruháztatik fel a negyedik rend.

Korpona követe ekkép nyilatkozott :

„Városi követre nézve alig lehet egyegy fontosabb kérdés a jelenél; s mert ezt ollyannyira fontosnak tartom, igen természetes, hogy midőn ez ügyben nyilatkozom, nem szeretnék félreértetni, különösen legközelebbi collegáim által nem. Engedjék meg tehát a tekint. rendek, hogy alapnézeteimet az összes ügyről előterjeszthessem; elveim majdan számot fognak adni mind nyilatkozatomról a kérdéses indítványra, mind netalán ezentűli hozzászólásomról ez ügyben.“

Midőn valamelly országban a státuséletnek több factorai : műipar, polgári szorgalom s általában az értelmiségnek tetemes része, ott, hol a közügyek elintéztetnek, képviselve nincsenek; s midőn más oldalról a privilegiált osztálynak azon töredéke, mellyről értelmiségénél fogva

fel nem tehetni, hogy csak saját érdekeit legyezgetve szemet húny a közügynek, több mint képviselt : akkor, tekintetbe sem vevén azt, hogy a mint időszak időszak után jó, ugy néha a hatalom is osztályról osztályra száll, s hogy például ezen szónak : „aristocratia“ nagyobb értelme lehetett a középkorban, mint jelenleg, — akkor egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról kellek gondoskodni, hacsak azt nem akarjuk, hogy ez tökéletes pangásnak induljon; vagy ha be nem elég-szünk azzal : hogy találkozik mindig egykét hiszelékeny, ki a leggyászosabb kicsapongásokat, vagy holmi mesterségesen előidézett galvanicus vonaglások az egészséges organismus mozgalmi gyanánt tekinti.“

„Magyarország ide jutott épen napjainkban; s azért hiszem, közös a meggyőződés, hogy ezen ügy a mint elutasíthatlan, ugy a legnagyobb fontosságú egyszermind még legparányiabb részletében is. Mert most nincsen többé szó néhány városi votumnak rehabilitációjáról, hanem szó van egy új elemnek a törvényhozásbai befogadásáról. S ezen elem, mert új, mert a többiek között, melyeknek sorában helyet akar foglalni, a legifjabb, s ennél fogva olyas, mely szót fog kölcsönözni minden vitalitással bíró eszmének, holott a többiek inkább csak visszafelé tekintenek, — mert én nem ismerek aristocratiát, mely Já-nusarczczal bírván, mind előre nézne, mind hátra, — ezen elem mondom, mert új, mert legifjabb, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, — az időnek nagy chemiai processusában a többieket előbb-utóbb fel fogja olvasztani. Én a negyedik rendről szólok, de azon rendről, mely még csak létesülőben van, melynek most egyelőre csak egyik organumát fogjuk teremteni.“

„A francia forradalomnak első kezdetében, — s megvallom őszintén, hogy 1789 között Franciaországban, s 1843 között nálunk, nagy hasonlatosságot találok, — 1789-et mondom, nem 1791-et s a következőket, — s találok ezen hasonlatosságot a legnagyobb nyugodalommal, mert mindazon tulságoktól, melyek amazt elferdítették, egyáltalában nem tartok, s nemcsak azért nem, mert a magyar a legnagyobb loyaltitással viseltetik koronás feje iránt, hanem különösen azért nem, mert egy több századig alkotmányt élvezett nemzet soha sem léphet egyszerre olly dissolutióra, mint az, mely csak tegnap bontakozott ki az absolutismus bilincseiből; a francia forradalomnak első kezdetében, midőn a nemesség követői az états-générauxban megjelentek, midőn instructióikra hivatkozva, — mert akkor még cahier-t, füzetet adott a francia committens a küldött kezébe, épen ugy, mint nálunk, ha jól hallottam, néha folio kötetet, — azt mondották : hogy ők nem fizetnek, mert ők nemesek, — vagy azt : hogy ők fizetnek ugyan, hanem csak

egynehány évre ajánlás útján, — vagy végre azt : hogy ők fizetnek ugyan rendszeresen, hanem a mit ők fizetnek, annak neve ne legyen : adó, hanem : *taille noble* — mindannyian előttünk ismeretes *phoenome*-nek, — ugyan akkor jelent meg Sieyésnek ismeretes brochurája : mi a *tiers-état*, s mivé kell lennie? Felelet, az elsőre : semmi ; a másodikra : mindenné.“

„S Franciaországban csakugyan mindenné lett a *tiers-état*; és jelenleg úgy van mozgalom a *tiers-état* ellen, mint volt annak idejében az *aristocratia* ellen? — Mert a *tiers-état* mindenné lett, mielőtt az összes nemzetet képviselhette volna; mert a *tiers-état* elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat : a státus én vagyok; mert a Montmorencyak, a Richelieuak *aristocratia* helyébe a boltosok *aristocratia* léptettetett. Én tehát, tek. rendek, midőn hiszem és ohajtom, hogy Magyarország jövődjé formában nyilatkozzék, ezen szó alatt, adott idő befolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha a rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Valamint szinte nem akarom, hogy itt csak azért teremtessek egy új osztály, hogy az igazgatási sachtjékban egy pionnal több legyen, melyet a kormány aztán ide állítson vagy amoda, s vagy általa ültesse el a lovat, vagy a ló által őt; nem akarom, hogy teremtessek egy új osztály, számos számtalan heterogeneitásaink öregbitésére; hanem szivemből ohajtom : alakuljon egy osztály, mely a többieknek szegletességeit lesimitsa, mely bennök felolvaszson mindent, mi nem korunkba való.“

„Lesznek, kik talán úgy fognak vélekedni: hogy igen távol jövődőről szólok; — én nem hiszem olly távolnak. Nem ugyan azért, mert a nemesség, hiszen látjuk, — s dicsőség érette a követi karnak — ma-holnap adózni fog; nem ezért, mondom, mert Angliában régóta adózik a nemesség, és mégis Anglia az *aristocratia*nak választott földje; de kerüljön csak egyszer *revisio* alá a *gabnatörvény*, vétessenek csak *revisio*ba a birtokot szabályozó törvények, s tudom, hogy összeroskad a *normanszász feudalismus*nak épülete. Én tehát azt hiszem, hogy azon kerületi választmány, mely a birtoklási, birtokszállítási és öröklési törvények szabályozásával van megbizva, ugyanazon *terrenumon* áll, mellyen a jelen választmány, s hiszem, hogy a fekvő birtoknak új alapra állítása és a *Partis primae* titulus 9-sának mindenkre kiterjesztése által, — a büntetőjogi országos választmány már ezen elvből indult ki, — óriási lépésekkel közeledünk a cél felé. Egy van, mi megakaszthatna utunkban, — ha t. i. az *aviticitas* egy oldalról eltöröltetvén, helyébe *majoratusok* és *fideicommissumok* útján egy új *aristocratia* emeltetnék; de ezen indítvány, remélem, nem fog pártoltatni e tábla által.

Ez az egy, igaz, megakasztaná az egész ügyet, de megakasztaná egy-szersmind a hazát összes fejlődésében; s hogy amazt elérhessük, remélem, nem fogunk ehhez folyamodni.“

„Ha ugyan jól magyaráztam ki magamat, azt mondám beszédemben: hogy a szőnyegen levő reformkérdésben első szemét látom azon láncznak, melly minket egy nagy életrevaló egészszé olvaszszon. S ennél fogva ohajtanom kell, hogy az itt megállapítandók — részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mi a magyar typusban életrevaló, részint az által, hogy belevonunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségéi követelnek, részben természetes csatornául; részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejében befogadására, kiképzésére. S mert kimondottam ezen ohajtásomat, kimondom vég-gondolatomat is, — meglehet, hogy nem alapos, de mindenesetre lelki-ismeretes megfontolásnak eredménye. Valamint ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: ugy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái — mi egy generatio a nemzetek életében? — össze fogják törni e mintát. Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipalis foederalismus lehessen a végcél. — Nekünk száz különvált érdeket kell összeponositani; nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk e magyart; — — — s minderre vagy gyöngé, vagy talán épen visszás esz-köz a municipalis daraboltság. Megismerem, és hálás szívvvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönhattuk fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja néha a szunnyadozó idegrendszer, de a mi az egészséges éber életet erősíti és táplálja, az egyéb.“

„Jelenleg ugyan a haza érdekei ellen vétenék, ha a municipiumok jogainak megszorítására törekedném; de elkerülhetlenül szükséges: hogy a szőnyegen levő munkálatban jelöltessék ki egynehány kiváló pont, mellyek annak idejében a centralisationnak összekötési pontokul szolgálhassanak. S az nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet, az országgyűlésen nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzetnek képviselőit fogjuk látni.“

„Mindezek után, természetesnek fog találtatni, hogy ezen kérdésben már most a historiai oldalt igen mellékesnek, igen meddőnek tekintem. S midőn egy oldalról hiszem, hogy a városok coordinatiója nélkül soha szilárd alapja nem lesz a státusnak, midőn méltó okunk van attól tartani, hogy azon esetre, ha a jelen országgyűlésen feloldatlanul

maradna ezen kérdés, meglehet, örökre elveszítettük az alkalmas időpontot : akkor más oldalról látván, miszerint a szőnyegen levő indítvány, hogy valóságos szavazási joggal bírjunk ezen munkálat vizsgálatánál, több okoknál fogva elfogadásra nem tarthat számot, — nem sürgetem a szavazási jognak ezúttali megadását. Igaz, csak mi tudjuk, mi érezzük a fájdalmat : a legjobb szándékkal lelkünkben itt állani, s mégis tettelesen hozzá nem járulhatni ahhoz, mit jónak, mit üdvösnek tartunk a közre nézve; de vigasztal azon gondolat : hogy már a jövő országgyűlésen jókora nyomatékkal fogunk birni, s hogy azon esetre, ha talán valamely életkérdés megbuknék a jelen országgyűlésen, azt a jövőben épen a mi tetteleges befolyásunk fogja kivívhatni.“

Kik a fenforgó tárgyban nem láttak egyebet, mint épen csak a szőnyegen levő kérdést, — azok kétségkívül nem értették meg e beszédet.

Az ellenzék főnökei kitűnő figyelemre méltaták. Beöthy Ödön visszafordult székeiben, s egész beszéd alatt nem vette le szeméit a szónokról, ki a városi követek padján, háta megett felszólalt.

Nem emlékszünk, hogy városi követet nagyobb csendben hallgattak volna ki.

S így volt, valahányszor szót emelt.

Ritkán történt ez. Alig négyszer, ötször, rövid jelenléte alatt a törvényhozásban.

Nyilatkozatai ekkor is többnyire rövidek voltak, mint Mira-beau rögtönzései. Csak a nagy kérdéseket támogatta vállával, úgy hívén, hogy a kisebb rendűek önként indulnak azok után : mint Jefferson irta Franklinról és Washingtonról.

S rögtönzéseit ugyanazon szabatosság, erő és tartalom jellemzi, mely stylusát általában.

1843 junius 10-kén a vallásügy volt tanácskozás alatt. A győri káptalan követe, Wurda ez ügy végképeni elintézésére indítványozá : nyilatkoztassék ki, hogy mindenik vallás szabadon (azaz : a világi hatalomtól függetlenül) mozoghasson a maga körében, még pedig nemcsak egyes tagjaira, hanem egyházi öszveségére nézve is. Történt pedig, hogy a vallási sérelmek orvoslásáért leginkább buzgólkodók közül többen

örömmel üdvözlötték ez indítványt, melynek legelső követke-
zése lett volna : hogy az országgyűlésnek semmi köze a vallási
és egyházi ügyek tárgyalásához ; s történt, a mi még különösebb,
hogy másnap a káptalanok követei Wurdának indítványa ellen,
mint melly a clerus jogállását veszedelmeztethetné, óvást tettek.
A rendek többsége megbotránkozott ez óvástételen, s Szalay
ekkép nyilatkozott :

„A káptalanok követei által közben tett óvásra nézve egyetértek
Bihar követével. Vége volna minden tanácskozásnak, ha az okokra itt
óvásokkal és nem ellenokokkal válaszolnánk.“

„A mi a győri káptalan követének előadását illeti, — tökéletesen
egyetértek vele, ha azt volt szándéka kinyilatkoztatni : hogy az egyházi
hatalomnak nem szabad vegyes házasságban élni a világgal ; ez olly neme
a vegyes házasságnak, mellytől meg én vagyok kénytelen megtagadni az
áldást. De mielőtt Zólyom megye követével az egyházi hatalomnak a
világitól való tökéletes elkülönítését elvül fogadhatnám, mielőtt ezen,
a győri káptalan követe által kimondott elv mellett nyilatkozhatnám,
szükség tudnom : vajjon a státus quonak fentartásával akarja-e ezen
elvet életbeléptetni? — mert ha ez áll szándékában, akkor nem ismerem
elvet, melly a vallások egyensúlyát inkább veszélyeztethetné.“

„Concret példákra fogok hivatkozni állításom kimutatására.“

„Északamerikában nincsen, s ez elvnel fogva nem is létezhetik
olly clerus, melynek terjedelmes fekvő birtoka lenne, melly külön stá-
tust képezne, melynek a szövetség congressusában vagy az állodalmak
tanácsában befolyása volna. Francziaországban szintén ki van mondva
az elkülönítés ; s a catholicus pap itt p. o. a vegyes házasságot meg nem
áldja, még pedig annál fogva nem, mert Francziaországban az egyházi
hatalom független a világitól ; de Francziaországban a házasság egy-
szeremind polgári szerződés, sőt a világi hatalom csak mint illyest ismeri
a házasságot, s legyen ez vegyes vagy nem vegyes, tagadja bár meg
áldását az egyház vagy sem : az illető municipalitas harminczkét millió
ember nevében, a státus nevében, — s a státus eszméjében is van va-
lami szent, — kimondja : hogy a házasság törvényes. Ha Francziaor-
szágban valaki absolutio nélkül hal meg, szabadságában áll a papnak őt
el nem temetni ; de illyetén esetben, — s hogy illyetén esetek előfordul-
nak, annál fogva állithatom, mert Francziaországban mulatozásom ide-
jében is történt, hogy a státustanácsnak illető osztálya felszólalt ellenök
mint „abuzusok“ ellen, s történt, hogy a radical sajtó ez ügyben a stá-
tustanács ellen fordult, — illyetén esetben mondom, a holt test nem

hever temetetlenül, mint nálunk, hanem a státus fekteti sírjába a polgárt. Hogy Franciaországban a forradalom az egyházi javakat secularisálta, hogy sem a párek sem a követek kamarájában a papoknak nincsen helye, tudjuk mindnyájan; ott tehát veszedelem nélkül szólhatni a hatalmaknak ezen elkülönítéséről. De nálunk, hol a főrendi táblánál első helytt ülnek a püspökök, hol a káptalanok követei ezen táblánál az egyházi státusnak egy részét képviselik, hol a catholicus clerus egész megyéket kormányoz, követeket küld, instructiókat készít, a királyi curiánál ítéletet hoz, sőt ide bírakat is nevez, — nálunk a státus quot megtartani s mégis az egyháznak függetlenségét a státustól kimondanunk, mindazon vallásokra nézve, melyeknek papjai e szabadtékokban nem részeltetnek, a legeslegveszedelmesebb elv fogna lenni, melyet csak feltalálhatnánk, mely a gyengét megkötözve adná át a hatalmasnak.“

„Ez oknálfogva — ismétlem — egyáltalában nem szavazhatnék a győri káptalan követe által felállított elv mellett.“

Ugyanazon téren látjuk itt szónokot, mellyen mint publicista annyi ismerettel mozgott éveken által, ritkán méltatva kellő figyelemre az uradalomban. Példáival, mellyeket majd mindég a szabadság hazáiból kölcsönöz, illusztrálja a kérdést; rövid, szabatos megjegyzéseivel, innen és tul, kijelöli a tévedéseket, utbagazítja az eszméket. S a „tudós“ férfiú — mint gunyból nevezték a tudatlanok — mennyivel „gyakorlatiabb“ az alkalmazásban, mint azok, kik az életrevalóság bélyegét saját eszméiknek igénylik, de a valóságban csak a divatos tanok egyik tulságából hányatnak a másikba, ritkán találván el Scylla és Charibdis között a helyes utat.

Kitisztázott elvek, s a törvényalkotó teljes biztossága azok alkalmazásában : — olly tulajdonok, mellyek, szabatosság mellett, már magokban némi önérzetet kölcsönöznek a parlamenti előadásnak. Szalay szónoklatát még ünnepélyesebbé tévé a szaválás méltósága; a folyékony beszéd, s azon férfias, tiszta, mély hang, mellynek terjedelme és teljessége annyira megfelelt körmondatai tartalmasságának.

S mindezzel összhangzásban volt a szónok külseje.

Nem úgy lépett ő fel, mint egy néptribun; villogó szemeit végigjártatva a sokaságon. A rövid látású szemek, mellyekben

a messzeható értelem tükrözött, mintegy a tárgyra valának függesztve, melyről szólott. S minél szűkebb volt látköre a testi világban, annál terjedtebb az eszmék régióiban láthatára. Itt, — hogy saját szavaival folytassuk a hasonlatot, — „a mit tisztán látni akart, az be volt szegélyezve, mint rámájával a kép, mint láthatárával a vidék. Nebelgés és kétes színekrei felolvadás nem zavarta fölfogását.“

„Az eredménynek rögtöni formulázása, az elv minden nyilatkozatának igenlegesítése, s beszegve és körülírva mindig az emberi véges természet által mindentűn, a társaság korlátaiktól részben, — innen ered, ugymond Szalay, azon csendes megnyugvás, azon szabályszerűség, melly erkölcsi nagyságot kölcsönöz a jogtudósnak az életben, cél és akarat eszméjét tudományában.“ A mi jogtudósunkban igazolva láttuk e mondat igazságát. A tudomány öntudatos kifejezését, e komoly árnyalatot, meg földeríté arcán a philosoph jótékony léleknyugalma. Elnyomni azonban e komolyságot a kedély legderültebb állapota sem bírta egészen; mi előadásában még nagyobb éllel fegyverzé föl a gúnyt, mint irataiban.

Különben a szónok az író minden eszközeivel rendelkezett. Árnnyoldalai is szinte azok voltak.

Olly körülmény, melly szükségkép az író, főleg a journalista ismertetésére vezet bennünket. A journalista pályája legközelebből rokon a szónokéval. Egyik mint másik gyakran rögtönöz. S polemia közben a szószék minden szenvedélyei szerepelnek. Hírlap és szószék csak különböző terei a pártok táborozásának.

1844 közepén felvállalván Szalay a P. Hírlap szerkesztését, lakását Pozsonyból Pestre tévé által.

Ezután munkásságának nagyobb részét, egy évig mint szerkesztő, s 1845-ki juliustól kezdve 1848 közepéig, mint dolgozó-társ, a P. Hírlapnak szentelte. Czikkelyeinek gyűjteménye „Publicistai dolgozatok“ czim alatt jelent meg két kötetben.

A nevezett lap szerkesztésében Szalay közvetlenül Kossuthot

váltotta fel, ki az új szerkesztőt, mint becsületes, tudós, de idegen embert mutatta be közönségének. Maga elég volt, hogy hidegen fogadtassék. Ide járult még : hogy elvei, a kir. városok ügyében mondott beszéde után, ismereteseke valának; tudták, hogy a P. Hirlap ezentúl a központosítás organuma leszén, néhány tudós ember lapja, kik a megyerendszert meg fogják támadni. Ez magyarosan mondva, darázs-fészek volt; s ezer lelkének kellett lenni, a ki bele nyult.

Pedig a tárgy máról holnapra nem halasztható volt már. Azon kihágások, mellyek a megyékben az utóbbi időszak alatt elhatalmaztak, nem csak a végrehajtó hatalmat indíták arra, hogy e tárgyat a kir. előadások közé tűzze ki, hanem magok a megyék nyilván kívánták szabályoztatásokat; s a tárgy országgyűlésen is elővétellett.

Olly tárgy, melly összes közjogunkat érinti; s az országnak végre tudnia kellett, mit akar, s nem csak tudnia, hanem akaratát formulázni is.

A megyei kérdés e szerint nem egy specialitás, hanem az összes haladási ügy kérdése vala, s azért ohajtá Szalay, hogy ezen ügy egyes részeiben néha más irányban is miveltessék, mint a mellyben Kossuth Hirlapja által miveltetett.

Jelesen azon tanokra nézve, mellyek az ország, e nagy test külön tagjainak compagesét, és a municipalis életnek az összes álladalomhoz mért viszonyait illették, az ellenzékiek közt olly nézetek divatoztak, mellyek rokonabbak voltak a privilegiált statusok eszméjével, mint a képviseleti rendszerrel, rokonabbak az aristocratiával, mint a democratiával.

Ezeket ő nem fogadhatta el.

És azt tapasztalta, hogy az ország mindig mélyebbre süllyedt az eszmezavarban; ugyanazon egyének által a legellenkezőbb intézkedések pártoltattak; s azon egy órában azon egy száj hirdette a feudalismus czafrangjait s az általános szavazatjogot, mintha testvérekről vagy épen ikekről szólana.

S miért volt mindez?

Mert nem kerestetett vezérelv, mellynek igényeihez idomítottassék minden részlet.

Az ellenzék irányait tekintve, úgy találta, hogy a federatív rendszer, vagy centralisatio : az elnöklő eszmék, melyek iránt tisztába kelle jönnünk, ha azt akarók, hogy uszó lap helyett terrenum legyen lábaink alatt.

Ő a centralisatiót fogadta el s bátran ki is tűzte lapja homlokára.

„Láttuk — ugymond ő maga — hogy az ország nem épen hypersteniai állapotban van, tudtuk, hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a statusnak; ennélfogva úgy vélekedtünk, hogy az erők öszpontosítása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha még sem szününk meg decentralisatiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli a központosítást, mert miután a kívül maradottakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlenül szükséges, s miután köztök ollyasok is találkozzanak, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt : a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipalis viszonyaink — eddigi átmeneti állapotukban nem maradhatván — a foederalismus határszéleig terjesztetnek ki; láttuk, hogy a municipalis jogok ürügye alatt történt Horvátországban a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet, vagy mi ezzel egy, a polgári egyenlőséget, olly dolog, melynek elérésére a decentralisationál visszasabb eszköz nem gondolható; láttuk, hogy financz rendszerről, divatos fogalmainkkal a municipalis politicáról álmodozni is nevetséges; láttuk mindezt, s vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, melynek focusában minden erő központositassék“.

Minden political kérdés fenekén ott volt e haladéktalanul feloldandó kérdés, mert olly viszonyok közt valánk már, honnan szükségkép ki kelle bontakoznunk, s vagy alkotmányosan központosulnunk, vagy alkotmány nélküliesen.

Választhatott volna Szalay kétségtelenül egy másik, vagy harmadik jelszót; de úgy hívé, hogy a municipalis statusrendszer bálványzóit, kik „provincialis érdekek mellett küzdöttek a közhazáéi ellen, kik féltékenyebben őrzék a statutumot, mint a

törvényt, s kik előtt több vala az egyes megyék gyűlése, mint az országgyűlés,“ — semmi sem figyelmezteté vala kiáltóbban, mint épen a központosítás elve : miszerint „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország.“ Segyik, mint másik jelszó, mellyet kitűzött volna, csak folyadéka lett vala tanainak; azért nem kételkedett kimondani az alapeszmét, mellynek lánczolata a parlamenti kormányra, a felelősségre, megye- és községrendszerre, közmunkák és adóügy körüli intézkedésekre, büntető és polgári törvénykönyvre, az összes épületnek ezen zárkövére utalt.

S a centralisatio művét az országgyűlés centralisatiojával akarta megkezdeni. Bevallott irányául hirdeté nagy hatalmat szerezni az országgyűlésnek, hogy ez a közigazgatás némelly ágainak meghatározó irányt adhasson. Ideig óráig — ugymond — erre kell nálunk szoritkozni a centralisationak. S midőn legfőbb teendőül állítá föl, hogy a rendek gyűléséből képviseleti alapon nyugvó parlament fejlődhecsék ki : emlité egyszersmind ez ügy körüli eljárásában a verificationak az illető táblára bizatását, mert az által lesz az illető tábla ura önmagának ; említette az utasítások megszüntetését, mert ez által válik a követ a nemzet képviselőjévé, ez által lesznek az alsó táblának tagjai, mint illyesek, függetlenek a municipiumoktól ; említette az évenkinti országgyűlést; említette végre a petitiojogot, melly által a municipiumok közbenjárása nélkül is intézkedő hatalommá válik az országgyűlés. Hatalommá, mellyről a fenebb idézett sorok következtében mondá, hogy focusában szükség minden erőket központosítani.

A szellemet akará mindenek előtt kifejteni és erősíteni, melly aztán életet adjon a közigazgatás átalakuló formáinak. Senki sem volt inkább meggyőződve, mint ő, hogy bizonyos administrativ formák átalakítása magában még olly kevésbé teszen bármelly nemzetet polgárisultabbá, mint nem változtatja a ruha az embert miveltebbé. A szabadság éltető-ereje bir valódi civilisáló erővel. Olly insitutiók átültetése áraszt boldogságot a nemzetekre, mellyek a polgári rendhez társul adjuk a szabadságot. Különben az absolut rendőri államot kellene legjobb forma

gyanánt tekintenünk, mely a chinai szent birodalom mintájára, zárdai szabályszerűséggel rendezi a nemzet életét.

Szalay az új magyar államban a szabadságnak akart hajlékot emelni.

A municipalismus ellen, csak mint statusrendszer ellen küzdött ő. A valódi municipiumoknak talán nem volt őszintébb barátja. Épen azért kelt ki olly élesen a megyei közigazgatás ellen, mert „olly political architecturát látott benne, mely a pyramist csucsára állítja, mely magát a községrendszer csírája nélkül municipalisnak mondá, s mondotta magát épen azért, mert az épület első emelete, a törvényhatóságok, a legtulságosabb s a községi élet legparányiabb lüktetését is gátló centralisationnak lakhelyei.“ „Soha sem voltunk — írja többek közt — semmiféle tulság apostolai s így a tulságos központosítás sem. Sőt merem állítani, hogy mi voltunk az elsők, kik a valódi helyhatósági életre figyelmeztettük e nemzetet. A mely olvasónak ideje van az anteacták vizsgálatára, keresgélje ki könyvtárában a Pesti Hirlap 420-ik (centralisatio s valóságos municipalis rendszer, báró Eötvös Józseftől) és 471—2, 3, 4-ik számait (községek rendezéséről Csengeri Antaltól), s úgy fogja találni, hogy midőn mi a felsőbb rétegek centralisatiója mellett buzgólkodtunk, ugyanakkor az alsóbb rétegek decentralisatioját sürgettük.“

Illy eljárás mellett egy pillanatig sem akará Szalay biztosíték nélkül hagyni az alkotmányt, kezesség nélkül a szabadságot.

„Magyarország — ugymond — a juryt és a sajtószabadságot, fájdalom, nem számlálhatja institutioi közé; de Magyarország még sem olly annyira árva közjogi institutiók dolgában, hogy dietáján kívül egyáltalán minden political biztosítékot nélkülözne; Magyarország ugynevezett közhatóságaiban olly institutiókat bir, melyek helyébe — semmi kétség — valóságos municipalis rendszert kell léptetni, de melyeket nem szabad mintegy mellesleg megsemmisíteni vagy megcsonkitani, mert a nemzet életerejének egy része rejlik bennök, s míg ezt máshová nem szállítottuk, míg szabad működésére alkalmasb csatornákat nem ástunk, míg egy részről a parlamenti biztosítékokat, más részről a községrendszert életbe nem léptettük, — mindaddig,

mondom, illetén nullificatiói kísérlet, a beszámítás fokozatához képest, vagy hiba vagy vétek.“ „Honnan, mond folytatólag, következik, hogy nem volna alkotmányosabb elődeinél a kormány, ha olyatén intézkedésekhez nyulna, melyek a törvényhatósági institutiót, mint közjogi garantiát gyöngíthetnék, sőt lépésről lépésre tönkre tehetnék, mielőtt a valóságos képviseleti rendszerhez s a parlamenti kormányhoz vezető lépések s előkészületek tétettek volna meg, mielőtt az újabb alkotmányos élet azon institutiói hozattak volna be, melyeknek életbelépésével eddigi tökéletlen garantiáink úgy is magoktól összeporlanak, mert a mi életre való van bennök, az már által fogott menni amaz institutiókba. Ha pedig a kísérletbe vett intézkedés épen a választási elemnek megszorítására, a választás útján alakult hatóságnak korlátozására volna irányozva, még pedig fenmaradván egyébiránt a statusquo, s a nélkül, hogy valóságos képviseleti formák léptettek volna a feudális rendiség helyébe : akkor nem arra figyelmeztetném az illetőket, mire egy ősz statusférfit, a Bourbonok idősb ágának egyik legbuzgóbb hive, figyelmeztette volt 1835-ben a juryre nézve a francia kamarákat : „Vigyázzanak önök, mert olly institutióhoz nyulnak, melly nem tartozik azon mindennapi intézvényekhez, mikkel a legistának tolla kénye kedve szerint játszik, hol felemelvén, hol lesülyesztvén azokat, mihez önök hozzányulnak, az több, mint törvényhatóság, az political institutio, az szintugy és szintazon mértékben képviseli az országot, mint önök magok.“

Hasonló szellemben írta más alkalommal Szalay : „Mi nem sirunk a megyék „vis inertiae“-jének mausóleuma fölött, melyet úgy hallok, közvetlenül Attila ismeretlen sirja mellett emeltek neki ; de azért az új tevékenységet sem fogjuk megtapasolni, s nem fogunk Pliniusaivá lenni mind addig, míg a parlamentar rendszer tiszta formáiban nem nyilatkozik, mind addig, míg a képviselők diétai többsége a helyett, hogy a nagyobb ügyek igazgatását venné kezébe, bizony csak haza megy opponálni és a kisebb ügyekkel foglalkozni a municipiumokban, mindaddig míg municipalis közigazgatás helyett, — nem a helyhatósági ügyek intézését értjük, — országos kormányformákat

nem tartunk, sajtótörvény s a többi alkotmányos biztosítékok horgonyán.“

Publicistánk ezek szerint, a jeruzsálemi örhad példájára, midőn egyik kezével téglát nyújtott az építéshez, másikban fegyvert tartott a védelemre. A municipalis statusrendszer határozott ellenét ott látjuk a megyék védőinek sorában az ugynevezett adminisztratori rendszer ellenében, mely a nem alkotmányos kormánybefolyás gyarapítására volt intézve. Mintegy középben foglalt vala állást azok közt, kik túlszerelmesek valának az institutiókba, mik mellett sem jó közigazgatás, sem a szabadság kiterjesztése nem vala képzelhető; s azok között, kik a rend biztosítása végett, újabb alkotmányos biztosíték nyújtása nélkül, követeltek mind nagyobb befolyást a felügyelő hatalom részére, feledni látszatván, miszerint épen azon „vis inertiae“ képezé akkor a magyar alkotmányos állás egyedüli biztosítékát, mi miatt pontos végrehajtás lehetetlen volt.

Szalaynak eljárása nem hasonlított ez utóbbiakéhoz, kik, ügyetlen orvosok módjára, a bajt az élet megszüntetésével kívánták orvosolni. Mindazáltal nem maradt menten mindennemű gyanúsításoktól.

„Értelmezték tanainkat — írja többek közt; — az egyik minden fenállónak felforgatását következteté belőlök, a másik meg az absolutismus kényelmesebb elhelyezését. Találkoztak, kik az orosz centralisatiót emlegették ellenünkben, — s miért ne emlegették volna? hiszen ha valakinek úgy tetszik, a persák választási rendszere között, kik a paripák nyerítése szerint választották meg fejedelmöket, s a praesidentet választó amerikaiak között is találhat hasonlatosságot; választás az egyik is, a másik is, párhuzamot vonhat a kettő között az új Plutárch.“

És mert a reformot rendszeres politicalai tanok foganatosítása által vélte eszközölhetőnek, és mert a tant megfelelő nyelven hirdette: tudósnak nevezék mindenfélől.

Szalay elfogadta e címet, — el, mert jól látta, hogy nem dicséret, mit általa nyújtani akartak, s válaszul kérdezé a csúfolóktól: „hány gyűszű tudományt nyelhet el az ember journalistai képességének, ezen alkalmasint benszületett eszme

veszélyeztetése nélkül? s mellyik pontján válik akadálylá a tudomány, ballast-tá, mellyet a szerkesztési sajkából ki kell vetni, hogy az el ne merüljön a könnyűt talán irgalmasabban ringató hullámok között?”

„Azt mondják“ — írta ugyanez alkalommal — „s olly hangon mondják, mintha ez által elmarasztaló ítéletet mondtak volna : — „a Pesti Hirlap doctrinair lap.“ — Igen örvendünk, ha az; illyennek szerkesztését tüztük ki feladatul. Doctrinair lap, azaz : nem pusztán empiricus, hanem ollyas, melly felsőbb elvek világosságában láttassa a tényeket, melly nem tárgyat tárgyhoz enyvezni, hanem egyet a másikból kifejleszteni akar. Doctrinair lap, azaz : nem az expediensek lapja, hanem ollyatén lap, melly nem kiált hozsánát a bevégzett tényeknek, csak azért, mert bevégzettek, melly a hatalmasok paripái alá nem hint virágokat, tudván, hogy az ünnepi diszmenet magában még nem úrnapija. Doctrinair lap, azaz : nem barátja olly institutióknak, mellyeket csak önmagokkal mérhetni, nem az emberi és polgári jogok mértékével, s nem a minden idők és minden alkotmányos népek közéletéből elvont statusphilosophia nehézkével. Doctrinair lap, azaz : észszerű haladás lapja, nem a „pallium ad omne tempus aptum“ glossatora, melly köpenyeg, ha ronggyá vált, még advent és karácsonytájban is haszonvehetetlen.“

„A doctrinair név fogalmát azért, mert a Bourbonok restauratiójára bekövetkezett években alakult francia doctrinair pártnak egy töredéke a juliusi napok után a juste milieu rendszerét pártolta, azonegynek tartani a political juste milieu, a középelvűség fogalmával, — kissé vékony tárgyismeretre mutat. Önöknek, miután közügyeinkben fel-felszólalnak, tudniok kellene, hogy Sieyès doctrinair volt, az a Sieyès, kitől a francia status-egység, a francia kormányrendszer főf elvei kiindultak ; önöknek tudniok kellene, hogy a királyság statusférfaian azonképen mint a forradaloméi, Cazalès ugy, mint Mirabeau, Mounier ugy, mint Barnave, a girandisták ugy, mint a Montagne feje, doctrinairek voltak azok ellenében, kiknek fogalmaikban semmi elv, eljárásaikban semmi rendszer, — azok ellenében, kiknek összes political bölcseségök : vagy felhúzni naponként az órát, ha mind-

járt láncza rég elszakadt volna, vagy romot romra dönteni, és megelégedni, ha minél mélyebbre hasgatta fel az ekevas a földet, tekintet nélkül a vetésre, mellynek bekövetkeznie kell; az új vetést e két faj még a jobb napoktól sem várja, s földjökön bizony egy kalász sem fog felmagaslani, hacsak az ég madarai nem hullatnak le repülés közben egykét magot. Ezek, való igaz nem doctrinairek, rendszerök a rendszeretlenség, eljárásuk a szerepcserélés, s azon házéhoz hasonló, hol a komornyik ruhájába bebujtatott mindenés tányérváltás közben a hajdú sarkanytyúján megbotlik, hol a bort mindjárt eczetnek is használhatni, s hol — mint az angolbeszéd mondja — az ételek összes melegsége a szegyenpiros háziasszony arczába vonult.“

Csak az idézett sorok is mutatják, hogy Szalay legkevésbé sem érte magát szerencsétlennek a népszerűtlenség miatt, melylyel tanai kezdetben találkoztak, sem a tanok felől kétségbe nem esett.

Változatlan elvek szerint törekedtek ő és baráti a nemzeti egység, jogegység, törvénykezési egység és közigazgatási egység felé; igyekeztek, erejökhez képest, hatni az eszmék tisztulására, s az azután is fenmaradásra méltó intézetek tisztítására, számbavevén a historiai előzményeket is, de nem felejtván a mellett : „hogy a jogeszme fölötte áll minden esetlegességnak“. Nem csüggedtek, mert megvalának győződve, s Szalay ki is mondá : „hogy az nap, mellyen bennünket a multtal, mint valamelly holt testtel, nem mint historiával, öszszezsátló kötelékeket lerázzuk magunkról, az nap szükségkép az általok initiált formák fognak a közczél elérésére választatni.“

És úgy történt, s pedig hamarább, mint remélni merték volna.

Az 1844-ki országgyűlés összes eljárása, s különösen a közpénztár beszédese és kezelése, a finanszialis ügy miként kormányzása iránti országgyűlési végzeménynyé vált intézkedések már a municipalis rendszernek, mint statusrendszernek, tökéletes desavouerozását foglalák magokban.

„Ha tanunknak destructiv irányát emlegetik, — mondá Szalay az országgyűlés eloszlása után, — ha külsőségek körüli

pepecselést ajánlanak gyógyszerül, nyugton válaszolhatjuk : nem csak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is kinyilatkoztatták november 4-kén kelt határozatukban : „hogy a jelen állapot, akár összesen, akár részleteiben, sem közjogi, sem közérdeki tekintetből többé nem kívánatos;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is azon meggyőződésre jutottak a közelebbi mult országgyűlés folyamata alatt : „hogy részletes intézkedések az ország anyagi és szellemi kifejlődésére nem vezérelnek, sőt inkább minden fenálló viszonyoknak csak összetartását következtetik, mindaddig, míg az ország közléte orvosolva nincs;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is : „különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják mind törvényeik szentségének egyedüli biztosítását, mind az ország lehető kifejlődésének egyedüli föltételét.“ Hogy pedig ezen felelősséggel a jelen municipalis rendszer meg nem fér, azt ismét nemcsak mi hirdetjük, hanem azt megismerte az országgyűlés is, midőn a finanszialis ügy feletti tanácskozás alkalmával a „törvényes“ szó körüli ismeretes viták e szónak kimaradásával rekesztettek be.“ —

S mit Szalay 1844 vége felé jóslott, hogy az alkotmányos központosítás eszméje rövid idő alatt besoroztatik a haladás embereinek breviariumába, gyorsabban teljesült, mint remélhető. Olvasóink előtt ismeretes az 1847-ki ellenzéki program története.

Talán soha sem érte meg párt elveinek olly hamar, olly föltétlen diadalát.

Az ellenzék több töredékei kezdetben máskép fogták föl a municipalisták egyesülését az alkotmányos központosítás embeireivel. Azon időszakot várták még, melyet a régiek isten fegyvernynyugvásának neveztek, midőn a pártok között minden vita felfüggesztetvén, egybegyűltek a legellenségesebb felek tanácskozni arról, a mi mindnyájok fenmaradására elkerülhetlenül szükséges.

Ezen időszak helyett azonban a februári napok jöttek.

Az események hatalma rendszereket döntött meg, és eltörtött minden részletet, kizárt minden halasztást.

S a dolgok új rendének teremtetésekor azon párt alkotó szelleme lebegett az eszmék árja fölött, melyet Szalay képviselt.

Innen az európai typus az új magyar állomány arcán.

Kossuth egy nagyszerű plagiumot követett el a párt tanain, melynek eljárását kezdet óta élesen kárhoztatá.

E párt azonban rendszerének csak általános körvonalait találta föl az 1848-diki törvényekben.

A rendszernek viszonyaink közé alkalmazása, a részletek kifejtése, formulázása mind nem az ő műve.

A reform és forradalom között kellene párhuzamot vonnunk, hogy megmérhessük a különbséget, mely a tudomány hirdetőit alkalmazóitól, eljárásra nézve is, különválasztá.

Olly körülmények, miket nem hagyhat figyelem nélkül az újabb idők történetírója, ha igazságos ítéletet akar mondani a pártok működése fölött.

Mindezekmellett azonban Szalay nem játszá a haragos művész szerepét, kinek conceptióit idegen kéz dolgozza föl. A státusembert, kinek ajkán nem pusztá függczimer a honszeretet, nem bántja illy hiúság érzete. Tanai, melyeket hirdet, közkincese az emberiségnek.

Lelkéből örült Szalay alapelvei győzedelmének, s a dolgok logikai rendénél fogva, bizott az eredmény következetes és kapcsolatos kifejtésében, megszilárdításában. Hitte, hogy a lényeges viszonyok, melyek elintézetlenül hagyattak, békes uton kiegyenlítettnek; a bonyolult csomók könnyű megoldást nyernek; s mi az új intézmények között, az események gyorsasága s ügyetlen formulázás miatt, itt ott elfitult, ki fog igazíttatni.

Csalatkozott, — s vele annyian csalódtak a nemzet legjobbjai. Ellenséges viszonyok innen és tulnan elmérgesíték a dolgokat.

De térjünk az életírára.

Szalayt a journalistai pályán találta az 1848-ki forradalom.

A marcziusi és aprilisi napokat értjük, e békes, de gyökerig ható forradalmat.

A gondviselés, mint láttuk, világeseemények, mondhatni világcsodák által, néhány nap alatt, teljesíté Szalay szívének hő, de csak évek fáradozmai után elérhetőnek hitt vágyait.

A törvény táblái mintegy az égből hullottak alá.

Halandó kezek mutatták föl azokat a népnek; de emberi számitáson felüli erő, olly európai mozgalom adta e halandó kezek közé, mellynek keletkezését senki sem gyanitá, s jelentékenységét fölfogni még senki sem tudta.

Sokan tájékozási szempontukat is elveszítették a gyorsan fejlődő események között, midőn egy óra a másikat felforgatta, s minden ó hit megingott, minden eszme összezavarodott.

A forradalmi szellem nem tűrte a formák szorongató korlátait, mellyek indítvány és határozat közt rendes időkben fekszenek. Utczák szónoklata váltá föl a köztermek tanácskozásait. Kiáltványok és röpívek nyelvén szólalt meg a törvényhozás európaszerte. Néhol az utczák torlaszairól dictálták a törvényeket. S a törvényhozó, a történetíró hűségével, regisztrálta a népek igényeit.

Minden új eszme, minden érdek felszólalt.

Senki sem tudta, meddig terjed a mozgalom, hol talál medret az emelkedő ár.

Szalay a philosoph belátásával, s a státusférfini pillanatával jelölte ki a legszélső korlátokat.

„Azon solidaritas — ugymond a P. Hirlap egyik számában, — melly Európa valamennyi nemzeteit, ezer apró eltérés daczára, összeforrasztja, soha sem tűnt fel olly nagy mértékben, sohasem szólalt fel hangosabban, mint a lefolyt négy hétben.“

„Transactióról a régi s az új elvek között sehol még csak szó sem volt; ezek felállottak, amazok lecsücsültek, — ez a lefolyt hónap históriája.“

„Az egyik ifju életet érzett pezsgeni ereiben, mellét szent hit dagasztotta, — a másik odvasnak tudta doctrináját, tudta, hogy jövődője mindössze egy nagy hamvazó szerda, — nem volt szükség semmi magyarázatra, kit micsoda szerep illessen.“

„S a milly solidaritással történt, hogy a régi hitformulák agyagtáblái összetörtetek; szintolly általános a meggyőződés, hogy a forradalom, mellyben lélekzünk, hatalmasan fogja előbbre vinni a civilizatiót.“

„A civilisatio szent szó, ma inkább, mint valaha.“

„Zsarnokok, szabadítékos osztályok el lehetnek nélküle, sőt épen megfordított arányban diszlenek a civilisatio növekedésével; a mi másnak keresztvíz, az nekik utósó kenet.“

„De a népek csak a civilisatio légkörében szilárdulhatnak meg. Szabadságuk benne vagyon és általa.“

„Minden ellenvetés, mely a népek önkormányzási képessége ellen formulázott, nyomoru sophisma képében tűnik fel, ha a civilisatio, a szent emberiség szelleme — mert e kettő egy — a tömegeket által megáltalálja.“

„Innen az következik, hogy a szabadság, a népszabadság napjaiban, melyek reánk virradtak, minden törvényes intézkedés helyességének csálhatatlan criteriuma azon körülményben rejlik: van-e vagy nincsen politikai értelmén kívül még humanitarius értelme is a kérdéses rendszabálynak? Ha van, úgy fogadjuk el, mert ezen criterium nem hozhat bennünket tévedésbe. Az, hogy az összeadásnak legbiztosabb próbája a levonás, nem egyszerűbb s nem valóbb tétel annál, mely azt tartja, hogy a humanitarius szempont legbiztosabb próbája a politikai értéknek.“

„De nem elég, hogy valamennyi intézkedéseink a civilisatio magvát rejtse kebelökben. Szükséges az is, hogy a választott eszközök tiszták legyenek és szentek, mint maga a cél, melyet elérni szándokunk. E nélkül lehetetlenné válik a civilisatiónak terjesztése, e nélkül visszavesszük azt, a mi jó, azt a mi üdvös, még mielőtt megadtuk volna. A célt csak az élesbízeműek látják, az eszközöket mindenki; innen van, hogy az utóbbiak amannál is inkább szolgálnak zsinórmértékül a tömegeknek.“

„A miket ide jegyeztünk, azok igen nagy általánosságok, megismerjük. De a világforradalom csak ezeket hagyta épségben. A részletek mind összetörtek. Ezek helyébe most újakat kell alkotnunk, olyakat, melyek ezen általánosságokra támaszkodva tartósak is legyenek, olyanok is, mik után ezredek óta sovárgott minden jobb kebel, mik az emberiség fejlődésében ne gátolhassák.“

S midőn a dolgok új rendbe még nem alakult meg; midőn mindenkinek volt egy indítványa, mellyel a hazát boldogítani sietett: Szalay a mozgalom öszpontosítását s a sajtószabadság biztosítását sürgeté mindenek fölött.

„Midőn a végzet ujja — ugymond — a nemzeti életnek egy erőteljesebb korszakára mutat, mindenekelőtt a parlament, a

kamarák, a törvényhozó testület egybegyülését szorgalmazzák mindazok, kik a közjót viselik szívökön.“

„Magyarország azon szerencsés állapotban van, hogy törvényhozását tanácskozás és végzéshezatal végett most nem kell nyakrafőre összedobolnunk.“

„Együtt van az már négy hónap óta.“

„S tagjai között többen vannak, kiket isten és emberek előtt büszkén vallhat tolmácsainak a nép.“

„De ezen törvényhozó testületre nehéz ostracismus nehezedik. Relegálva van a nemzet kebeléből az országnak egy határ-széli városába, honnan a hazára, a némmzetre hatni nincsen módja, hol a nemzet, a nép, a magyar faj élő s egyre fejlődő szelleme nem hathat elégségesen reája.“

„Ez roszul van így.“

„Ohajtá tehát Szalay, hogy az országgyűlés Pozsonyból haladék nélkül szállittassék át Budapestre.“

„A királyi palota — mondá folytatólag — s az országház oda át a hegytetőn már nem győzik várni a napot, midőn nemzet és fejdelem előtt félszázados időköz után megnyilhatnak újra.“

„Ez volna az első teendő, ha nem volna egy még ennél is elsőbb, — alphája és omegája az összes alkotmányos életnek, az, hogy valamint már tetteleg szabad a sajtó, úgy országos törvény által is a censura ellen örökre biztosittassék.“

„E nélkül nincsen áldás műveinken. E nélkül hiába gyürkőzünk neki az építés nagy munkájának; izzadjunk bár hajnaltól napestig, emlegessük a hazaszeretet, a szabadság szent igéit száz és ezer izben, — mindennek semmi haszna; úgy járunk, mint Bábel munkásai, kik nem értették egymás nyelvét.“

„Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül, — milly árva gondolat! mikor fogunk valahára a feudalismus pólyáiból kibontakozni! Mikor és miből fogják elvégre a kormányok megtanulni, hogy a sajtónak lenyűgzése elmérgesitheti a közvéleményt, de hogy irányt csak repressiv törvényen nyugvó sajtóintézkedések s az általok föltételezett eredmények adhatnak neki!“

S pár nap múlva, midőn a sajtószabadság a törvényhozás által is ki volt már mondva : ekkép füzte tovább eszméit.

„Adj nekem egy nagy gondolatot, melyre támaszkodhas-
sam, s melytől ismét föléledhessek, — mondá viruló, sugár
gyermekeinek a hervatag aggastyán. S a mit ő, a mit a haza
kért, azt gyermekei a sajtószabadság képében adták meg
neki.“

„E nélkül már nem lett volna több reggele a nemzetnek.“

„Vele és általa új életnek megyen elébe, annál nemesebb-
nek, annál hatalmasabbnak, minél nemesebben és hatalmasab-
ban fogja kezelni e fegyvert.“

„Annak szilárdítása, a mit kivívtunk, annak fejlesztése, a
mi nélkül mulékony páráként tűnnék le egünkről a szabadság
és béke szent jele, melyben győzhetünk, — ez nagy mértékben
csak a sajtó által eszközölthető.“

„S eszközölthetik továbbá a közélet valamennyi ágaiban
azok által, kik valóban organisáló talentummal bírnak.“

„Az organisálás műve, mely a nemzetnek multját és jele-
nét össze fogja kapcsolni a jövővel, mely, a nélkül, hogy az
eddig fejlődési processusban életrevalóknak mutatkozott ténye-
zőket magától könnyelműen eltaszitaná, bennünket a haladás
s a civilisatio új terére fog vezetni, — ezen mű csak olly férfiak
kezéből kerülhet ki, kik általában a kornak, s különösen a nem-
zetnek e korbani szükségait a státusférfiu s hazafi szemével is-
merték ki.“

Hasonló szellemben írta ismét más alkalommal :

„Az ár, — nevezgessük bár oczeánnak, — mocsárrá válik,
ha partok segédével mély árkot nem áshat magának.“

„A szabadság, — bármi nagy mennyiségű legyen, — elpá-
rolog, ha nincs hatalom, mely formák közé füzze.“

„Ha isten és a ministerek is úgy akarják, mint mi ohajtjuk,
ugy haladék nélkül erős formákat ölt magára országunkban a
szabadság.“

„Országunkban! — most a magunkénak mondhatjuk vala-
hára.“

„De a magunké csak azon föltétel alatt fog maradni, ha a

kormány élni tud a népmagistratura összes jogaival, s ha mi őt ezen jogok gyakorlatában támogatjuk. stb.“

.....

„Nem hisszük, hogy volna kormány Európában, mellynek nehezebb feladása volna a miénknél.“

„Másutt csak a kormányforma változott, nálunk valamennyi institutio.“

„Kormányunk egy mákszemnyit sem örökölt elődétől, még a ténztartó is kiszáradt, még a porzó is kifogyott, nem hogy a néhai institutióknak s a leléptetett embereknek hasznát vehetné.“

„Feladása nagy, állása nehéz, — két ok felajánlanunk közremunkálásunkat.“

S valóban Szalay minden tehetségesebb ismerőit és barátit igyekezett rábeszélni, hogy részt vegyenek a közigazgatásban.

Ő maga az igazságügyi ministerium codificáló osztályának élén foglalá el azon helyet, mellyre senki sem volt inkább hivatva nagy Magyarországon.

Az ő közremunkálásával rendezé Deák Ferencz a sajtó vétségek fölött ítélő eskütszékeket. A munkalat 1848 april 29-kén adatott ki. Az 1844-ki törvényjavaslattól öröklött hiányai mellett, sem mutathatnak az európai codexek tisztább, szabatosabb törvényhozói nyelvet, s világosabb szerkezetet. Az egész büntető eljárási rendszer a legegyszerűbb logikai rendben gombolyadik le az olvasó előtt.

Azonban csakhamar föl kelle hagynia Szalaynak a rendezési munkalatokkal.

Olly missióra hivta föl a kormány bizalma, melly az idő szerint minden egyebeknél fontosabbnak látszott.

A magyar, e rokontalan, egyedül álló nép Európában, midőn 1848-ban visszanyerte nemzeti önállóságát, kétszeresen érte szükségét, szövetséges után tekinteni szét maga körül.

Keleti faj levén, európai míveltséggel, ugy hívék státusfériai, hogy föladata közvetíteni nyugotot kelettel; s miként hajdan védőfala volt a keresztyénségnek : bástyája, őre lenni most a nyugoti polgárisodásnak.

S úgy látták, hogy a német elem minden egyéb fajknál inkább képviseli a civilisatio érdekeit a magyarság között és körül.

Már magában elhatározó körülmény.

De különben sem lehele kétség a választásban. Az ország déli részein harczban állott immár a szláv faj ellenök.

Aggodalmaik azonban csakhamar kiebb terjedtek országuk határain.

1848 tavaszán, mint tudjuk, az osztrák birodalomban majd minden tartomány, s benne minden népfaj megmozdult. S a zavart követelések fölött, miknek hosszú sorát megírni is alig képes halandó, központositott eszmeként látszott uralkodni a szlavismus harcza a german elemmel.

Sokan már egy új népvándorlásról beszéltek, egy új catalanumi ütközetről, hol a civilisatio ügye fog eldöntetni a barbar-ság ellen. S a nagy aggodalmak közepett, nem kisebb reményekkel tekintett a német elem a continens minden részéről a frankfurti nemzetgyűlésre.

Csaknem általános volt a hit, hogy Pál templomában fog megvettetni a német egység alapja. S úgy hívék, hogy az ottani határozatok lényeges befolyással lesznek az osztrák birodalom ujjaalakítására, s a kapocsnál fogva, melyben állunk, Magyarországra nézve is közvetlen érdekük.

Prága és Zágráb igényei ellen Frankfurtra hivatkozott a birodalmi német sajtó. Ott vélt találni szövetségest a magyar faj is.

Igy született a gondolat : mielőtt valami eldöntő határozatnák, a magyar érdekeket is képviseltetni Frankfurtban.

A történetekből tudjuk, hogy már Rákóczynek megfordult agyában hasonló eszme. Discursusaiban olvassuk, mikép ő még szorosabb szövetséget ohajta az imperiummal. „Az ország — írja többek közt — pro recognitione adna valamelly nevezetes sum-mát a császárnak esztendőnként, és tartoznék haddal segiteni az imperiumot szükségnek idein ; reciproce az imperium is tartoz-zék hasonlót cselekedni. Ez pedig úgy lehetne meg, ha az ország az electorokhoz és más státusokhoz embereit küldözné, legfő-

képen az moguntiai electorhoz, az ki az imperium fő cancellarius, és ő általa szoktak az ilyen dolgok folyni, és declaráltatná, demonstráltatná ügyét. stb.“

Az eszme, mint látjuk ugyanaz. Csak az utasítás és utógondolatok különböztek.

A magyar ministerium Pázmándy Dénest és Szalay Lászlót bizta meg e küldetéssel. Az utóbbit különösen azon viszonynál fogva is, mellyben Németország több nevezetességeivel régóta állott. S midőn amaz a magyar képviselőház megnyitására, mellynek elnöke lett, csakhamar visszajött: Szalay egyedül maradt Frankfurtban.

Eljárásáról egy kis röpiratban tudósítá Német- és Magyarországot, Zürichből, hol később letelepült.

A röpirat czime: „A frankfurti magyar követség hivatalos okiratai.“

Ez okiratok azóta a bécsi sőt pesti sajtó utján is megjelentek. Imitt közlünk belőlök némelyeket; — száraz adatokat, minden észrevétel vagy megjegyzés nélkül.

1848 máj. 4-kén adatott ki Budán, főherczeg István nádor és kir. helytartó, s Batthyány Lajos aláírásával, a megbízólevél. „Pázmándy Dénes és Szalay László urakat megbíztuk — így szól a kir. helytartó s az összes magyar ministerium — hogy a mennyiben Németországnak Ausztriához viszonyai — melly utósóval Magyarország a pragmatica sanctio értelmében szorosan össze van csatolva, — a majnai Frankfurtban majus hó folyamában megnyíló német parlament által új és alkotmányos alapon lennének szabályozandók, a Bécsben levő magyar miniszterrel, herczeg Eszterházyval s általa az ausztriai ministeriummal minden fenebb érintett viszonyokat, mennyiben Magyarországot illetik, megvitassanak, aztán Frankfurtba menjenek, s ott a magyar és német álladalmak közti barátságos viszonynak, mellyet állandónak bensőleg ohajtunk, fentartása és gyarapítása fölött, úgy political mint kereskedelmi tekintetben, a két nemzet kölcsönös önállósága, szabadsága s anyagi jóléte érdekében, örködjenek, s a mi a fenebbi cél elérésére alkalmas és kívánatos, megkezdjék és előmozdítsák.“

Az utasítás főbb pontjai következnek.

„Jelentsék ki a megbizottak Magyarország rokonszenvét a német, mint a civilisatio eleme iránt, s győzzék meg a németeket a felől, hogy Magyarországbán, s az erős magyar nemzetiségben legjobb s legbiztosabb szövetségesökre találnak. Magyarország csak azon esetben lehet erős, Európa tekintete előtt fontos s valóban hasznos testvéries szövetségese Németországnak, ha saját (magyar) nemzetiségének aegide-je alatt fejlődik ki; igyekezzék tehát a követség, hogy a frankfurti gyűlés azon határozatait, mellyek az ausztriai monarchia, s illetőleg Magyarországra vonatkoznak, ez alapelv szerint értelmében alkottassanak. Magyarország a német elemben nem olvadhat föl, mert ez által elvesztené organicus erejét, melly a magyar nemzetiségen alapul, s mint nyomoru korcsfaj nemcsak Németországnak nem hozna hasznót, hanem saját határai közt is elcsenevészne. Továbbá Magyarországot kellemetlenül érintené, ha az osztrák monarchia olly módon alakíttatnék által, miszerint a birodalom azon tartományai, mellyek eddig a német szövetséghez tartoztak, szláv állományokká alakíttatnának. Illy értelmű átalakítás az említett tartományok political rokonszenvét olly ösvényre vezethetné, melly a német nemzetétől különböző, sőt ellenséges irányu, s ez által egy már is óriási hatalom túlsúlya még növeltetnék, azon hatalomé, mellynek növekedő befolyása Európa nyugoti álladalmaira, Magyarország fenállását annyira veszélyeztethetné, hogy ha Németország az osztrák birodalom ilyeszerű átalakítását, saját érdeke ellen, létrejönni engedné, Magyarország kényszerítve lenne, a német birodalmon kívül keresni szövetségeseit. Végre Magyarország kereskedelmi szempontból a német vámszövetség kiegészítő részét nem képezheti ugyan, de a Magyar- és Németország közt létrejövő political viszony kereskedelmi tekintetben is irányadó leendő.”

Pillersdorf, osztrák birodalmi minister, május 20-ról tudatá Eszterházyval beegyezését ez utasításba, s a fenebb közölt meghatalmazásba, külön utasítást részéről nem tartván szükségesnek.

A meghatalmazottak tehát siettek Frankfurtba.

Május 25-kén fogadta el őket a német nemzetgyűlés elnöke, Gagern.

Augusztus 11-ről pedig „privat and confidential“ devise alatt tudatá Szalay a német központi hatalom külügyministerével, mikép a magyar kormány, az érintett szövetség bevezetéseül, ohajtaná Németország állandó képviselőjét mihamar Budapesten üdvözölhetni. S e végre különösen herczeg Lichnowskit nevezte meg, ki nem sokkal azután a frankfurti mozgalom áldozata lett. „Anyai részről — ugymond — a herczeg magyar, gróf Zichy Károly unokája, ki országbíró s felsőházi elnök volt az 1790-ki országgyűlésen, mikor hozták, mint tudva van, a Magyarország által olly gyakran felhozott függetlenségi törvényt, melly végre félszázad után valósággá lett; s tudtomra baráti viszonyban áll a magyar kormány több tagjaival még azon időből, mikor ezek a jó ügyért az ellenzék sorában küzdének, melly elvégre győzött.“

Aug. 12 kén pedig hivatalos soraiban herczeg Leiningent, a német központi hatalom ministertanácsa elnökét, figyelmezteté, hogy a diplomatiái közlekedés minden halasztása missiója célját veszélyezi, mellyet a német nemzetgyűlés s a magyar hongyűlés egyiránt lelkesedéssel üdvözlének. Czáfolja az ellenvetést, melly a bécsi cabinet részéről, mint látszik, már akkor emeltett: mintha a magyar kormányynali közvetlen diplomaticai érintkezés az érintett cabinet jogaiba váгна.

Aug. 24-kén Heckscher külügyminister tudósítja Szalayt, hogy közelebbi vasárnap befogja őt mutatni a Reichsverwesernél. S Szalay, egy rövid, tartalmas beszéd mellett, csakugyan be is nyújtá e napon igazolási iratait János főherczegnek.

Aug. 31-ről ismét egy irat a külügyministerhez, némelly pontok fölvilágosítására, mellyeket Heckscher a magyar ügyek fölötti beszélgetés közben érintett. O'Connell — írja Szalay — magát egy napon „the best-slandered man of Europe“-nak nevezé. Magyarországról hasonló joggal lehet mondani, hogy: the best-slandered nation of Europa. Áttér ezután a vádak czáfolására. Azért is szükségesnek mondja haladéktalanul követet küldeni Magyarországra, hogy az ellenforradalom menéseiről,

mellynek tervei túlterjednek a magyar határokon, magának tudomást szerezzen. Végül a státusadósságok egy részének átvételét is taglalván, ekkép végzi : „Ezek szerint azon kívánatnak, hogy Magyarország az osztrák státusadósság aránylagos részét átvegye, nincs semmi jogalapja. Különben megjegyzem, hogy e kérdés „végelemzésben, a magyar országgyűlés által döntetik el, s tőle függend nyilvánítani, hogy e részben lehet és kell-e politicalai és nem jogalapokra lenni tekintettel. Igen valószínű, hogy e nyilatkozat tartalmára Németország barátságos közeli-tése, egy követnek haladéktalanul Magyarországra küldése által, hatással fogna lenni.“

Sept. 5-ről ismét egy irat a külügyministerhez, az ismeretes refrain ismétlésével: hogy Magyarországra haladéktalanul követ küldessék. Magyar- és Németország egyiránt ohajtják a szövetséget — ugymond — Szalay. De „mikép jöjjön e szövetség idő-vesztés nélkül, azonnal létre, ha a diplomatai érintkezés félszeg marad, ha Magyarország képviseltetik ugyan a német központi hatalomnál, de ez nem a magyar koronánál?“ Ez alkalommal egyszersmind néhány szövetségi pont kezdeményezésével kívánta bevezetni a szövetséget. Mondja, hogy Magyarország a német birodalom iránti őszinte barátság tettelegesen tanúsításául, kész ennek kereskedelmi tekintetben más államok fölött olly előnyöket adni, mellyek, tekintve Magyarország fekvését s a dunai-tartományokhozi viszonyait, mindkét szövetséges jólétét nagy mértékben előmozdithatják. E végett ajánlja, hogy közös értekezés útján szabályoztassék a vámok ügye. A szövetség politicalai oldalát illetőleg pedig a következő pontokat érinti :

a) Magyar- és Németország kölcsönösen kötelezik magokat egy, legfőlebb százezer embernyi segédsereg állítására, az esetre, ha a német birodalom vagy Magyarország határait a szláv elem, vagy más, a szláv elemmel szövetséges hatalom megtámadná. Német birodalom alatt mindazon államok értetnek, mellyek a német szövetséges államot alkotják. „Magyarország“ nevezet a magyar koronához tartozó összes országokat, tehát Horvátországot is magában foglalja.

b) A kötelezett sergeket nem használhatni bármelly nép

szabadsága elnyomására, s a segélyadás kötelessége csak azon esetben áll elő, ha a szövetséges hatalmak országai vagy küllelenség által támadtatnak meg, vagy annak alkatrészei, mindamellet, hogy a birodalom vagy anyaország rájuk is kiterjeszté alkotmányos szabadságát, attól nyílt fölkelés által külön akarnak szakadni.

c) Az érintett esetekben kötelezik magokat a szövetséges hatalmak a szükséges seregeket három hónap alatt kiállítani.

d) A mozgóvátett (mobilisált) segédseregek zsoldját hazájok — az illető álladalom — határain belül a segédadó hatalom fizeti; mihelyt hazájok határait átlépték, azon hatalomtól kapnak zsoldot, melly a segélyt kérte.

A birodalmi külügyminister sept. 15-én ezekre válaszolá, mikép különös örömmel fogja folytatni Szalayval hivatalos érintkezését; mindenekelőtt azonban egy formális kérdést kell tisztába hozni. Tudniillik a Budán jul. 19-kén kelt meghatalmazás, mellyet a királyi helytartó, s ő felségének, a magyar királynak személyese, nádor, ausztriai főherczeg István Szalaynak a német birodalmi kormányzóhoz és központi hatalomhoz adott, megszűnt, azon leirat következtében, melly mult hó 14-éről az országgyűléshez intéztetett, s a főherczeg nádort a ráruházott királyi helytartói teljhatalomtól fölmenti.

Mire viszont Szalay felelé, hogy ő ujoncz ugyan a diplomatia mezején, de évek óta otthonos a jog körében s így a teljhatalmazások tanával sem teljesen ismeretlen; s erre támaszkodva vitatá, hogy megbízása még a birodalmi minister által föltett esetben sem tekinthető megszűntnek mindaddig, mig a király, ki a megbízást adóra ruházott hatalmát visszavette, az ez által kiadott meghatalmazást is jogszerűen megszűntnek nem nyilvánítja. Mutogatja továbbá, hogy a nádor királyi helytartósága az 1848 april 14-kí törvényen alapszik, melly alaptörvény vissza nem vehető. E részben Magyarországnak hatalmas biztosítékai vannak. Tudatja végre, hogy a magyar országgyűléshez aug. 14-ről intézett leiratban nem is arról van szó. Ő felsége, a király jun. 10-én Innsbruckban István főherczeget bizonytalan időre olly jogok gyakorlásával is megbizta, mellyeket az april

14-ki alaptörvény szerint, Magyarországból távolléte alatti :
 magának tartott fenn. Ezen jogok visszavételéről szolt az aug.
 14-ki leirat. A helytartói jogok épen hagyattak; s István főher-
 czeg még a jun. 10-ki fölhatalmazás előtt, ejogokra támaszkodva,
 adta ki Szalaynak és társának meghatalmazó levelét a német
 nemzetgyűléshez, melly szintolly internationalis természetű,
 mint a kérdéses.

Ez észrevételekre october 1-ről az új birodalmi külügyminister,
 Schmerling válaszolt. Tudatá Szalayval, hogy a központi hatalom-
 nál lévő cs. kir. austriai teljhatalmazott benyújtott közlése sze-
 rint ő cs. kir. felsége sept. 7-ki kéziratában roszallotta egy ma-
 gyarországi teljhatalmazott egyén küldését Németország ideig-
 lenes központi hatalomhoz, sőt egészen semmisnek nyilvánítá,
 miután az utósó országgyűlési törvény szerint Magyarországot
 külön diplomatiai képviselet nem illeti. S azért — ugymond —
 minden hivatalos érintkezést megszüntet Szalayval, mig ez ő
 felsége a császár és Magyarország királya által kiadandó fölh-
 talmazást nem nyujtand be.

Szalay tovább is ragaszkodván kifejtett indokaihoz, sajnál-
 kozását fejezé ki, hogy a magyar-német szövetség, formalitási
 okok miatt, halasztást szenved; s egyszersmind az 1848-ki ma-
 gyar alaptörvény minden csonkítása, megszorítása ellen óvást
 tön a német központi hatalom előtt, mélynek keletkezését kor-
 mánya, hazája — minden más európai államok előtt — olly
 örömlelkedéstől üdvözlé.

Igy végződött Szalay követsége a német központi hatalomnál.
 Azóta, mint tudjuk, visszavonulva élt külföldön.

A „Statusférfiak és szónokok könyvének“ második kötetéhez
 Zürichből küldte meg a befejező íveket.

E munka első kötete s a másodiktól egy pár füzet még 1846—
 47 ben jelent meg.

Addigi inkább elméleti irományai után, azon publicisták
 közé tartozott Szalay,

kik az újabb eszmék tolmácsaijá lettek a historiai iskola ellenében,

kik a többség kormányának apostolai a különben is csak az alsó rétegekben működő rendi közigazgatás ellenében,

kik a gyökeres reform hirdetői a vakolásokkal szemközt.

Hirdeté, hogy a régi formáknak meg kell szünniök, s hogy föl kell oldanunk a mult és jelen közötti kötelékeket, — nem mintha a történeteket ignorálni akará vala, miről őt senki sem vádolhatja, hanem : „mert a multnak históriává kell válnia elvégre, s mert szomorú dolog, ha a régmultat mindig magunk után vonjuk, mint a hernyókötelékekből egészen szabadulni nem képes, s szárnyait ennél fogva minden erőködés mellett is használni nem tudó félpille.“

Midőn azonban gyökeres reformot sürgetett Szalay : korántsem akarta mondani, hogy mindennek egyszerre kell történni. Jól tudta, hogy békes uton ez lehetetlen. Olly országban, mellynek ezredéves élete van, a forradalom műveiből is csak az szokott maradandó lenni, mi magát a nemzet érdekeihez, erkölcsihez, szelleméhez alkalmazza. E nélkül, a központi hatalom kényszerén kívül, nincsen támasza az új intézményeknek. Szalay a teendők sorozatában mint láttuk, előlegesen azokra kívánt szoritkozni, mellyek haladéktalan intézkedést kívánnak ; — „de ezek körül aztán ollyképen akart eljárni, hogy a felállítandó részeket ne kelljen ismét bontaniok azoknak, kik betetőzni fogják a házat.“

Ez értelemben volt ő gyökeres reformer.

S mit ekkép elméleti uton hirdetett éveken által : a „Szónokok és statusférfiak“ könyvében concret uton tárgyalta, föltüntetvén a képviseleti rendszernek mind alakulását, mind működését külön alkotmányos országok statusembereinek eljárásaiban. Az alkotmányos élet s vele haladó statustudomány fejlődését, az utósó 80 év alatt, egyes képekben szemléljük itt ; s a művészileg adott képeket, a szabad nemzetek nagy embereinek arcképeit, ugyanazon eszmék fűzik egybe. Egyiránt becses tehát az említett munka történeti és politicalai szempontból, főleg olly hazában, hol csak nem régen annyi ember vett részt a közdol-

gokban. Az olvasókban, kik felette kicsinyes viszonyokhoz szokva, nagyobb szerű political élet szükségét nem érzék, semmi sem ébreszthető inkább föl e szükség érzetét, mint illy mű; midőn más részről gyakorlati alkalmazásban ismerteti meg velők azon elveket, mik nélkül valódi alkotmányos élet lehetetlen.

Nincs talán mű irodalmunkban, melly alkalmasabb vala, megfelelni a feladatnak : nagyszerűebb basist mutatni ki a pártok és political egyéniségek működésének, mint a mellyen 1848 előtt, fájdalom, csak igen kevés kivétellel, állottak status-embe-reink.

Ez a munka valódi szükség volt; s Szalay kétség kívül általa hatott legtöbbet, mert leginkább általa értetett meg. Az ő korábbi iratai az ismereteknek olly öszvegét feltételezték olvasó közönségünkben, minővel az nem birt. Ennek kitanítása végett főkép az európai political és alkotmányos élet kifejlődésének történetére, s a szabad népek gyakorlati életének látására vala szükség; s ezt adta Szalay a szóalatti két kötetben, mellyekben az újabb statusok életkönyvét birjuk.

E kötetek egyszersmind megfelelnek azoknak, kik Szalay működésében német tanulmányt véltek látni. Sokat tanult, kétségkívül, a németektől, olyat, a mit a németektől kell tanulni; de hogy publicistai képzettségét nem tőlök vette, mutatják példányai, mellyek e pár kötetben összegyűjtve vannak. Európa két alkotmányos országának gyakorlati statuséletét látjuk itten. Ebből vonta ő el a maga tanait, s azért jól mondá, a ki mondá: hogy az ő tudománya mind tény.

Működésében egyik sarkpont a *codificatio*, másik a *centralisatio*: az a jogban, ez a politicában. A jogtudóst kutatásai szükségkép a politika mezejére vezetik; mert a polgári, s még inkább a büntetőjog a közjogba szegellik; s az igazságszolgáltatás formái a szabadságnak sánczai és védfalai.

Mindezekre nézve, mint láttuk, tanait, fejtegetéseit a szabadságnak legtisztább cultusa jellemzi; olly cultus, melly a szabadságot nem adja csordultig, mint a bort, hogy a nép részeg legyen; de adja azon mértékkel, mellyet tudomány és tapasztalások észszerűnek pecsételtek. Innen van, hogy Szalay soha sem

hagyja magát rajongó eszmék által elkapatni, melyek sokat mondanak, de semmit nem adnak; például a martiusi napokban az általános szavazatjogot szentlélek elleni bűnnek nevezte.

A nagy szavakat, melyekkel a tömegeknek hizelegni szoktak, általában nem szerette; mert az igazat kereste mindig, azt, a minek értelme van. Egyszer a lelkesedés, a rajongás ama napjaiban, mikor inspirált férfiakat hallgattak, Szalay is eltalálta kiáltani: „a nép szava isten szava.” De rögtön utána tevő: „Hogy is ne volna az, valahányszor szépért, jóért lelkesül a nép.”

Szalaynak kezdetben igen parányi közönsége volt, s majd semmi hatása. Homályos volt a mélység miatt; nehezen fejlődött a teljesség miatt. Mind közönsége azonban, mind hatása azon arányban növekedett, a melyben egy részről ő maga világosodott, más részről közönsége értelmesezett. De neki saját magának kelle közönségét felnevelni: az egykoru irányok még vitatással sem segítették. Aztán igen háládatlan volt állása is, mellyet elfoglalt. A magyar jogtudósnak nem állott szolgálatára a régiség foruma, sem az új idők sorompói, hol olly lelkesedéssel védtenek nagy érdekeket egy Brougham, egy Dupin és mások; a betűnek is, mint maga mondá, belépti jegyre való szüksége, hogy világra indulhasson. A megyei terem ígért egyedül közelebbi sikert: ebben azonban annyi izetlenség lábatlankodott, hogy Szalay soha sem tudta magát elszánni az ide lépésre; természettel iszonyodott zajban élni; nem szeretett vitakozni; egészen ellentéte Dessewffy Aurélnak; ez nem győzte ki beszélni magát az értetlenség ellen; Szalay még mosolygást is csak egyet vesztegetett rá. Illy természettel az átalakulás nagy mozgalmában nem az izgatás piaczn, hanem a dolgozó asztal mellett, kevésbbé népszerű, hírt kevésbbé nevelő, de jótékony munkát vállalt el, mint publicista, mint jogtudós — a formulázásé t. E címet senki sem bírja több érdemmel, mint ő, ki hazánkban az újabb jogirodalom első műve volt, és átalakulási kérdéseinket első tárgyalta a magasabb jogeszmé szempontjából. Előtte nem volt valódi jogphilosophiánk; s az összehasonlító jogtan méltánylása ott kezdődik, hol ő a haladás ügyében a nemzetek solidaritására figyelmeztetett.

Előadása művelt, komoly, magas s örökké nemes; tiszta minden kaczérságtól; büszke mindenkinek tetszeni. Hirlapírói modora nem olly könnyü és röpkedő, mint népszerűebb kortársaié, de erőteljes és tartalmas. Czikkei egy egy kis dombot képeznek, honnan a szemnek szélesebb látkör nyílik. Csendes méltósággal követik egymást a tömött, s olykor incisumokkal is terhelt periodok, mint egy nagy folyam hullámai, itt és ott egy egy előítéletet elsodorva, érintve jobbról és balról az eszmék tartományát, s megjelölve a rokon vagy határos tárgyakat, meg az ellenséges szigeteket; s míg ezekre humorának nyilait lövelli, a biztos kalauz kedélyderülttségével frissítgeti fel és könnyíti a szép utat, mellyet olvasóival tétet. Minden lépten meg tud lepni valamivel, ha egyébbel nem, nyelvének sajátságaival.

Hazánkban leginkább tanulta és értette a törvényszerkesztés tudományát. Törvényeinek nyelve aetheticai tekintetben is kielégítő: tiszta, egyszerű, szabatos, méltóságosan tartalmas; illő köntöse egy nemzet akarata kifejezésének. —

Cs. A.

42

19/K 252

(11 556)

943.91
C89943

